

ISSN 1305-5992

Türkîyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 35 Güz 2021

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 35 Güz 2021

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Kurucusu: Prof.Dr. M. Cihat ÖZÖNDER

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yunus KOÇ

Editörler

Yunus KOÇ, Evgenia KERMELİ ÜNAL

İngilizce Editör

Tevfik Orçun ÖZGÜN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ISSN: 1305-5992

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü himayesinde yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayımlanan **uluslararası, hakemli ve süreli** bir dergidir.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, MLA tarafından taranmakta ve EBSCO tarafından dizinlenmektedir.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisinde yayımlanan yazılarda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, iki alan uzmanının yayımlanabilir onayından sonra Yayın Kurulunun son kararı ile yayımlanır. Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Kapak Tasarımı

Serdar SAĞLAM, Şeref ULUOCAK

Teknik Editör

Çiğdem KARACAOĞLAN

İdare Yeri

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 06532 Beytepe / ANKARA
Tel: +90 (312) 297 71 82 - 297 67 71 / Belgeç: +90 (312) 297 71 71
E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com
HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Basımcı

Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi 06100, Sıhhiye / ANKARA
Tel: +90 (312) 310 97 90

Yayın Tarihi

10.12.2021

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Âbide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Prof.Dr. Mustafa DURMUŞ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Bülent GÜL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Prof.Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü
Prof.Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Evgenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Serdar SAĞLAM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Prof.Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
Doç.Dr. Sema ASLAN DEMİR	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Doç.Dr. Fahri ATASOY	Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Doç.Dr. Meltem EKTİ	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü
Doç.Dr. Serdar ERKAN	Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Müzik Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi, Müzikoloji Bölümü
Doç.Dr. Serhat KÜÇÜK	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Doç.Dr. Nazmiye TOPÇU TECELLİ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Dr.Öğr.Üyesi Suat ALP	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi İbrahim ATABEY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi Mikail CENGİZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Dr.Öğr.Üyesi Nagehan Ü. ÖZDEMİR	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Öğr.Gör.Dr. Fatma TÜRKYILMAZ	Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
Dr. Tevfik Orçun ÖZGÜN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Dr. Gülhan YAMAN KAHVECİ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Arş.Gör. Nilay ALTUNAY	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Arş.Gör. Buğra Yiğit BOZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Arş.Gör. Meral KOÇAK	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Çiğdem KARACAOĞLAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Danışma Kurulu

- AKÇA, Prof.Dr. Bayram (Muğla Sıtkı Koçman Ü.)
AKSOY, Doç.Dr. Erdal (Ankara H.B.V. Ü.)
ASKER, Prof.Dr. Ramiz (Bakü Devlet Ü.)
ATABEY, Dr.Öğr.Üyesi İbrahim (Ankara H.B.V. Ü.)
BAŞKAN, Dr.Öğr.Üyesi Seyfi (Ankara H.B.V. Ü.)
BAŞTÜRK, Prof.Dr. Mehmet (Balıkesir Ü.)
BEŞİRLİ, Prof.Dr. Hayati (Azerbaycan Devlet İktisat Ü.)
BLÄSING, Prof.Dr. Uwe (Leiden Ü.)
CENGİZ, Dr.Öğr.Üyesi Mikail (Hacettepe Ü.)
ÇAKMAK, Doç.Dr. Biray (Uşak Ü.)
ÇOBANOĞLU, Prof.Dr. Özkul (Hacettepe Ü.)
DEMİR, Dr.Öğr.Üyesi Mustafa (Gaziantep Ü.)
DEMİREL, Dr.Öğr.Üyesi Ezgi (Mehmet Akif Ersoy Ü.)
DEVELİ, Prof.Dr. Hayati (İstanbul Ü.)
DOĞAN, Prof.Dr. Âbide (Hacettepe Ü.)
EFEĞİL, Prof.Dr. Ertan (Sakarya Ü.)
EKREM, Doç.Dr. Erkin (Hacettepe Ü.)
EKTİ, Doç.Dr. Meltem (Hacettepe Ü.)
EMİROĞLU, Doç.Dr. Öztürk (Varsöva Ü.)
ERDAĞI DOĞUER, Doç.Dr. Fatma Binnur (Hacettepe Ü.)
ERDAL, Prof.Dr. Marcel (Frankfurt Ü.)
ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Prof.Dr. Emine (Hacettepe Ü.)
ERGÜN ATBAŞI, Dr.Öğr.Üyesi Nurtaç (Hacettepe Ü.)
ERKEK, Doç.Dr. Mehmet Salih (Uşak Ü.)
EROL, Prof.Dr. Ali (Ege Ü.)
EROL, Prof.Dr. Burçin (Hacettepe Ü.)
GELEKÇİ, Prof.Dr. Cahit (Hacettepe Ü.)
GEÇER, Dr.Öğr.Üyesi Genç Osman (Ömer Halis Demir Ü.)
GENÇ, Prof.Dr. Ayten (Hacettepe Ü.)
GÖKÇE, Prof.Dr. Turan (İzmir Kâtip Çelebi Ü.)
GÖRGÜN BARAN, Prof.Dr. Aylin (Hacettepe Ü.)
GÜL, Prof.Dr. Bülent (Eskişehir Osmangazi Ü.)
GÜNGÖR ERGAN, Prof.Dr. Nevin (Hacettepe Ü.)
HAFİZ, Prof.Dr. Nimetullah (Priştine Ü.)
HEKİMOĞLU, Doç.Dr. Vecihi Sefa Fuat (Bitlis Eren Ü.)
HORATA, Prof.Dr. Osman (Hacettepe Ü.)
İBRAHİMOV, Doç.Dr. Elçin (Azərbaycan Milli Elmlər A.)
İBRAYEV, Prof.Dr. Şakir (Kökşetay Ü.)
KAÇALIN, Prof.Dr. Mustafa S. (Marmara Ü.)
KAPICI, Dr.Öğr.Üyesi Özhan (Hacettepe Ü.)
KARAKULAK, Doç.Dr. Mesut (Ordu Ü.)
KARASOY, Prof.Dr. Yakup (Ankara H.B.V. Ü.)
KARLUK, Prof.Dr. Abdüresit C. (Yıldırım Beyazıt Ü.)
KAYA, Prof.Dr. Önal (Ankara Ü.)
KOCAASLAN, Doç.Dr. Murat (Hacettepe Ü.)
KOÇ, Prof.Dr. Yunus (Hacettepe Ü.)
KURIBAYASHI, Doç.Dr. Yuu (Okayama Ü.)
KUTLAR OĞUZ, Prof.Dr. Fatma S. (Hacettepe Ü.)
MEDER, Prof.Dr. Mehmet Fatih (Pamukkale Ü.)
MIŞKİNİENE, Doç.Dr. Galina (Vilnius Ü.)
ÖNLER, Prof.Dr. Zafer (Çanakkale Onsekiz Mart Ü.)
ÖZ, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
ÖZARSLAN, Prof.Dr. Metin (Hacettepe Ü.)
ÖZDEMİR, Prof.Dr. M. Çağatay (Ankara H.B.V. Ü.)
ÖZGÜN, Dr. Tevfik Orçun (Hacettepe Ü.)
ÖZKAN, Prof.Dr. Nevzat (Erciyes Ü.)
ÖZKAN, Doç.Dr. Murat (Ordu Ü.)
ÖZÜNLÜ, Prof.Dr. Emine Erdoğan (Hacettepe Ü.)
PARLAZ, Dr.Öğr.Üyesi Selim (Pamukkale Ü.)
POLAT, Prof.Dr. Nazım Hikmet (Ankara H.B.V. Ü.)
PROHAZKA EISL, Prof.Dr. Gisela (Viyana Ü.)
REICHL, Ord.Prof.Dr. Karl (Bonn Ü.)
SARI, Doç.Dr. İsa (Hitit Ü.)
SÖNMEZ, Dr.Öğr.Üyesi Serpil (İğdır Ü.)
ŞAMAN DOĞAN, Prof.Dr. Nermin (Hacettepe Ü.)
TAŞKIRAN, Prof.Dr. Cemalettin (Ankara H.B.V. Ü.)
TİKEN, Doç.Dr. Servet (Atatürk Ü.)
TOPÇU, Dr.Öğr.Üyesi Hayrunisa (Hacettepe Ü.)
TUĞLUCA, Doç.Dr. Murat (Kırşehir Ahi Evran Ü.)
TUNA, Prof.Dr. Korkut (İstanbul Ü.)
TÜRK, Doç.Dr. Hatem (Giresun Ü.)
TÜRKMENOĞLU, Doç.Dr. Sevgül (Yüzüncü Yıl Ü.)
UNAN, Prof.Dr. Fahri (Manas Ü.)
UNAT, Prof.Dr. Yavuz (Kastamonu Ü.)
ÜSTÜN, Dr.Öğr.Üyesi Koray (Hacettepe Ü.)
ÜSTÜNDAĞ ÖZDEMİR, Dr.Öğr.Üyesi Nagehan (Hacettepe Ü.)
YALÇIN ÇELİK, Prof.Dr. S. Dilek (Hacettepe Ü.)
YERELİ, Prof.Dr. Ahmet Burçin (Hacettepe Ü.)
YILDIZ, Prof.Dr. Musa (Gazi Ü.)
YILMAZ, Prof.Dr. Emine (Hacettepe Ü.)
YÜCE, Doç.Dr. Kutluay (Ankara Ü.)
ZAJAC, Doç.Dr. Grazyna (Krakov Ü.)
ZEKİYEYEV, Prof.Dr. Mirfatih (Tataristan Bilimler Akademisi)

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 18, Sayı: 35, Güz 2021

İÇİNDEKİLER

Meltem Akıncı

Kafatasından Kadeh Yapma Ritüeli ve Türklerde Görülen Misalleri
The Ritual of Making Skullcaps and Examples Seen among Turks7

Mustafa Samet Kumanlı

TDK Türkçe Sözlük'te “hık.” Etiketli Sözlükbirimlerin Söz Yapım Yollarının İncelenmesi: A Maddebaşı Örneği
On the Word-Formation Methods of “hık.” Labelled Lexemes in the TDK Turkish Dictionary: Example of Headword A.11

Ochirpurev Duger

Tevârih-i Güzide-Nusretnâme Araştırmaları Hakkında
Research on *Tevârih-i Güzide-Nusretnâme* (تواریخ کزیده – نصرت نامه)39

Gül Uluğtekin

Yaprak Dergisinin Çeviriyazısı ve Eleştirisi
The Transcription and Critique of *Yaprak* Journal51

Yasemin Yıldız

Bir Edviye Risâlesi
A Treatise on Remedy89

Hacı Veli Gök

Mareşal Fevzi Çakmak'ın Vefatının Türk Basınına Yansıması ve Radyoevi Hadisesi
The Reflection of Marshal Fevzi Çakmak's Death on the Turkish Press and the Radio House Incident125

Cengiz Parlak

İçtimai ve İktisadi Yönleriyle İpsala Nahiyesi (XV. Yüzyılın İkinci Yarısı)
The Communal and Economic Aspects of the İpsala District in the Second Half of the 15th Century)155

Nesligül Kurucu

Oğuz Atay'ın Öykülerindeki Bireyin Eşyaya Yabancılaşması
Alienation of the Individual in Oğuz Atay Stories185

Nazmiye Topçu Tecelli, Feride Tekeli

Almanya'da “Türkçe ve Türk Kültürü” Derslerinde Malzeme Seçimi ve Kullanımı
Material Selection and Its Use in the “Turkish Language and Turkish Culture” Courses in Germany199

Emine Sonnur Özcan

Astronom-Hükümdâr Uluğ Bey'in Bilim Kenti Semerkand
Samarkand: The Science-city of the Astronomer-Ruler Ulugh Beg223

İsa Sarı

Örtük Edilgenlik İşaretleyicisi Olarak *-IAr*

-IAr as an Implicit Passive Marker in Turkish237

Heval Şimşek Özel

II. Meşrutiyet Dönemi İzmir’inde Bir Eğitim Yapısı: Karşıyaka Dârülmualimâtı

An Education Building in the Second Constitutional Period İzmir:

Karşıyaka Dârülmualimâtı.....251

Türkesh Khodjaniyazov, Aydogdy Kurbanov

The Beginning of Islam in Central Asia: The First Mosque in Merv, Turkmenistan

Orta Asya’da İslam’ın Başlangıcı: Türkmenistan Merv’deki İlk Cami277

Tuba Meryem Yıldız

XIX. Yüzyılda İstanos Özelinde Güneybatı Anadolu’da Tarım İşçiliği ve Ortaklık

Agricultural Labor and Partnership in the 19th Century İstanos of Southwestern Anatolia293

Güner Doğan

Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Venedik Sınırının Teşekkülü ve Kapıcıbaşı Osman Ağa’nın Mektupları (1699-1701)

The Formation of the Ottoman-Venetian Border after the Treaty of Karlowitz and the Letters of the Kapıcıbaşı Osman Agha (1699-1701).....319

DEĞERLENDİRME, ÇEVİRİ VE TANITIMLAR

Ergün Veren

Türkiye’de 2020 Yılında Yapılan *Dede Korkut Kitabı* Merkezli Çalışmalar

Studies published in Turkey in 2020 on the *Dede Korkut Book*351

Yayın İlkeleri.....381

Editorial Principles385

KAFATASINDAN KADEH YAPMA RİTÜELİ VE TÜRKLERDE GÖRÜLEN MİSALLERİ*

*Meltem AKINCI***

Öz: Kafatasından kadeh yapma uygulamasının kökeni oldukça eskidir. İlk etapta pragmatik amaçlı ortaya çıkan kafatası kadehleri, inanç unsurlarının doğuşuyla ritüel bir anlam kazanmıştır. Yeniden doğuş temelinde öldürülen bir canlının kemiklerinden yeniden doğacağı ve mevtanın ruhunun aslında bu kemiklerde saklı olduğu inancı, kafatasının değişik formlarda kullanılmasına neden olmuştur. En bariz suretle de öldürülen düşmanın kafatasından içki içen kimsenin güç kazanacağına inanılmıştır. Kafatasından kadeh yapma uygulamasının neredeyse yedi kıtada da misallerine rastlanması, bu uygulamanın oldukça geniş bir alana yayıldığını ve farklı amaçlarla kullanıldığını göstermektedir. Uygulama, daha çok iptidai şamanlığa bağlı savaşçı toplumlarda gözlemlenirken dönemin Çin, Rus, Bizans, Arap kaynaklarına göre Türklerde de bu uygulama dönem dönem zuhur etmiştir. Fakat İskitler hariç Türk kökenli halkların hiçbir arkeolojik mirasında bu uygulamanın herhangi bir izine rastlanmamıştır. Bu sebeple Türklerde görülen kafatası kadehlerinin gerçekten mevcut olup olmadığı ya da bir gelenek teşkil edip etmediği, mühim bir sorunsalı oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kafatası kadehleri, Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler.

The Ritual of Making Skullcaps and Examples Seen among Turks

Abstract: The origin of the practice of making skullcaps is very old. The skullcaps, initially emerged for pragmatic purposes and gained a ritual meaning with the birth of belief elements. According to the rebirth belief, since a killed being could be reborn from its bones and the soul of the dead is actually hidden in these bones, the skull was used in different forms. The most obvious belief was that a person who drank from the skull of the killed enemy would gain power. The practice of making caps from skulls evident in almost seven continents showed that this practice spread over a wide area and was used for different purposes. While the practice was mostly observed in warrior societies believing in primitive shamanism, it was also evident among Turks according to contemporary Chinese, Russian and Byzantine sources. With the exception of the Scythians, no archaeological site related to the heritage of the Turks traced this practice. Thus, the paper aims to investigate, whether the skullcaps seen among the Turks really exist or they constitute a tradition.

Keywords: Skullcaps, Huns, Avars, Bulgars, Pechenegs.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 07.05.2021 - 27.10.2021

** Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı doktora öğrencisi. mltm.akinci@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0807-1113.

Giriş

Tarihin en eski çağlarından beri farklı coğrafyalarda çeşitli toplumlarda görülen kafatasından kadeh yapma uygulamasının kökeni tam olarak bilinmese de bu uygulamanın dinsel ritüellerle bağlantılı geliştiği düşünülmektedir. Yazılı ve arkeolojik kaynaklarla izi sürülebilen kafatası kadehlerinin kullanım amacı, toplumların inanç telakkilerine göre farklılık arz etmiştir. Fakat kaynaklarda daha çok savaşçı kavimlere özgü bir gelenek gibi yansıtılan bu kadehlerin en yaygın kullanım amacını, öldürülen düşmanın kafatasından içki içen kimsenin güç kazanacağına inanılması oluşturmaktadır. Yeniden doğuş temelinde öldürülen bir canlının kemiklerinden yeniden doğacağı ve mevtanın ruhunun aslında bu kemiklerde saklı olduğu inancı, iptidai şamanlıkta yer edinmiştir. Fakat insanlığın tarihsel gelişiminin farklılık arz etmesi gibi şamanlığın da coğrafik olarak farklı evrimsel süreçler geçirdiği gözden kaçırılmamalıdır. Bu sebeple Şamanlıkla bağlantılı duran kafatasından kadeh yapma ritüelinin Şamanlığa mensup her toplumda gözlemlenmiş olabileceği düşünülemez. Dönemin Çin, Rus, Bizans kaynaklarına göre bu uygulama, Türklerde de kimi zaman zuhur etmiştir. Fakat Türklerde görülen kafatası kadehlerinin bir gelenek halini alıp almadığı, irdelenmesi gereken bir husustur.

1. Kafatasından Kadeh Yapma Ritüeli

Farklı coğrafyalarda kimi zaman pratik kimi zaman ise dinsel olarak kullanılan kafataslarının kullanım amacı toplumların inanç sistemlerine göre çeşitlilik arz etmiştir. Bununla birlikte insan kafatasının törensel kullanımının kökeninin çok eski zamanlara uzandığı bilinmektedir. Öyle ki arkeolojik araştırmalar sayesinde Paleolitik Çağ'da bu geleneğin var olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu hususta en önemli ve eski buluntulardan biri (yaklaşık 14.700 yaşında) 1987'de İngiltere'nin güneybatısındaki Gough's mağarasında (Somerset) keşfedilmiştir. Hatta ultrafiltrasyonlu radyokarbon tespitlerine göre buradaki buluntular, en eski kafatası kaplarını oluşturmaktadır. Çok sayıda hayvan ve insan kemiği arasında insan kafatası örneği, 41 parçadan (37 kafatası parçası ve 4 çene parçası) oluşmaktadır. Kafatası ve diş analizlerine dayanan araştırmacılar, ortalama 5 kişiye ait (3 yaşlarında bir çocuk, iki ergen, iki yetişkin) kafatası olduğunu saptamıştır. Buluntuların analizine göre ölümden kısa bir süre sonra, ölen kişinin başlarından yumuşak dokuların çıkarıldığı ve istenen şekli elde etmek için dikkatlice işlendiği tespit edilmiştir (Bello, Parfitt ve Stringer, 2011, s. 2). Yamyamlıkla ilişkilendirilebilen bu buluntular, aslında kafatası kaplarının erken dönemde bir ritüelden ziyade pragmatik amaçlı kullanıldığını akla getirmektedir. Zira daha sonra kült haline gelen ve ek bir anlam kazanan birçok nesnenin başlangıçta böyle olmadığı sadece fayda sağlamak amaçlı tasarlandığı bilinmektedir. En eski kafatası kâselerinin, insanın pratik ihtiyaçlarına göre uyarlandığı doğal form dışında başka herhangi bir anlamsal yük taşımamış olabileceği düşünülmektedir. Öyle ki gelecekteki ritüel kâselerinin prototipleri,

amaca yönelik üretimlerinin bir sonucundan ziyade sadece beyni çıkarmak için kafatasının kırılması sırasında oluşan ve daha sonra sıvıları işlemek için uygun bir doğal form olarak pratik amaçlarla kullanılan kafatasının parçaları olabilmektedir. Sonrasında bir kişinin hayati maddesinin kabı fikri oluştuğunda ise bunlar ritüel anlam kazanmıştır (Luşin, 2015, s. 9). Yazılı kaynaklar ve folklorik veriler dışında, önemli bilgiler sunan arkeolojik araştırmalarla bu buluntuların Avrupa menzili önemli ölçüde genişlemiş ve İngiltere'den Urallar'a kadar uzanan arkaik arkeolojik komplekslerde misallerine rastlanılmıştır. Örneğin Orta Avrupa'da İsviçre'de kazıklı yapıların kazılarında içme kâsesi olarak hizmet ettiğine inanılan iki insan kafatası, aynı şekilde Ren vilayetinde de benzer bir kâse bulunmuştur (Voevodskiy, 1877).

Sayısal açıdan kâselerin önemli bir kısmı Erken Demir Çağı'ndan Eneolitik devrin farklı kültürlerine ait buluntuların yer aldığı Ukrayna'da keşfedilmiştir. Buradaki veriler, bir ritüelle bağlantılı durmaktadır fakat yine de belirgin değildir. Bir kurban kalıntısı olan üç ayrı insanın iskeleti, İvanovka köyü yakınlarında 3 mezar kurganın hendeğinde keşfedilmiştir. Hendeğe at kemiği birikintileri ve amfora parçaları şeklinde bir cenaze töreninin izleri de kaydedilmiştir (Kovpanenko, 1988, ss. 79-80). Bu buluntuyu yayınlayan arkeologlar, bunu insan kafataslarından yapılan kâselerle ilişkilendirmemiş olsa da bu görüşe V. G. Luşin katılmamaktadır (Luşin, 2015, s. 9). Keşifte enteresan olan insan kafatasının üst kısmının ve amfora boğazının at kemiklerinin arasında yer aldığı alandır. Araştırmacıya göre dolaylı veriler, (Bir cenaze töreninin kalıntılarının biriktiği yerde insan kafatası keşfedilmiştir; kafatası nüshası ise cenazeye bağlantılı durmaktadır zira insan kafatasının parçaları ve amfora kombinasyon halindedir.) bu buluntuyu kase veya bir kase sembolü saymaya izin vermektedir. Dolayısıyla bu varsayım doğruysa İskit döneminde, insan kafatasından kase bulunan başka bir tarih (M. Ö. V. yüzyıl sonu IV. yüzyıl başı) daha belirlenmiştir.

Oldukça arkaik örnekleri bulunan kafatasından kâse yapma ritüeli, Okyanusya halkları arasında yakın zamana kadar varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bununla birlikte Avrupada Paleolitik dönemin son aşamalarında ve Mezolitik dönemde zaten mevcut olmuştur ki en önemli kanıtlarından biri Bavyera'daki Ofnet mağarasında 16 kafatasından oluşan bir koleksiyondur. Muhtemelen Neolitik – Eneolitik dönemde de yani insan kafataslarından yapılan ritüel kaselerinin cenaze kültürlerinde kaydedildiği vakitte, bu tür fikirler çoktan şekillenmiş haldedir. İnsan kafataslarından yapılmış kaselerin ritüelde güvenilir kullanımının en eski örneği, muhtemelen ölüleri onurlandırmayla ilişkili dört kasenin ve iki insan kaval kemiğinin tek bir kompleks oluşturduğu Grotte du Placar'daki (Fransa) bulgudur. Buradaki kompleks, insan kafataslarından yapılmış kaselerin doğurganlık kültürüyle bağlantısını göstermektedir (Luşin, 2015, ss. 8-9).

Arkeolojik verilerle en eski örneklerine ulaşılan kafatası kaselerinin bir ritüel olarak kullanımı yazılı kaynaklarda sıklıkla yer almıştır. Bu kaynaklara göre Keltler, Gepidler ve tartışmalı da olsa Vikingler, öldürdükleri düşmanların kafataslarından kadeh yapan savaşçı kavimler olarak zikredilmektedir (Tubbs, 2008, s. 418). Daha ayrıntılı olarak misal verecek olursak M. Ö. V. yüzyıl coğrafyacısı Strabon, Galyalıların düşmanlarının başlarını kestiklerinden, bu kafaları atlarının boyunlarına ve evlerinin girişlerine astıklarından bahsetmektedir (Strabo, 2006, s. 247). Burada bahsi geçen anlatım yani öldürülen düşmanın kafasının sergilenmesi hususu, tıpkı İskitlerde olduğu gibi bir güç gösterisi ile alakalıdır. Kesik baş sayısı arttıkça muhtemelen savaşçının itibarı da doğrusal oranda artmıştır.

M. Ö. V. yüzyıl tarihçisi Herodotos, İssedonların göreneklerinde kafatası ritüelinin bulunduğunu aktarmaktadır:

Birisinin babası öldü mü, bütün akrabaları ona sürü hayvanları götürürler, kurban ederler, parçalara ayırırlar, ev sahibinin babasını da keserler ve etini öbür etleri arasında karıştırırlar, bir şölen çekerler. Ölünün kafasını kazırlar, içinden beynini çıkarırlar, altın yapraklarla kaplarlar ve bir tanrı suratı gibi her yıl büyük kurbanlarla yüceltirler. Yunanistan'da ölüm yıldönümleri nasıl kutlanırsa, burada da her oğul, babası için öyle yapar (Herodotos, 2017, s. 304).

Herodotos'un bu pasajında gerçekleştirilen kafatası ritüelinin diğer ritüellerden farklı olarak atalar kültürüyle bağlantılı olduğu açığa çıkmaktadır. Bir kişinin ölümünden sonra bile kafatasının ölen kişinin yaşamsal niteliklerini korumaya devam ettiğine inanılıyordu. Ölümünden sonra var olduğuna inanılan yeni bir hayat telakkisi bu suretle ölen kişiye kısmen de olsa sahip olma, devamlılığını sürdürme ihtiyacını getirmiştir. İssedonların da atalarının kafatasını saklaması bir nevi atalarını yücelttiklerini, ölümünden sonra da onlara hürmet ettiklerini ve onları anmaya devam ettiklerini göstermektedir.

M. S. I. yüzyılda yaşamış olan Romalı coğrafyacı Pomponius Mela, *De Situ Orbis Libri* adlı eserinde, Herodotos'un aktardığına benzer olarak İssedonların babalarının kafatasını saklamasının dışında düşmanlarının kafatasından kadeh yaptıkları, ne kadar çok düşman öldürürlerse o kadar çok gurur duydukları geçmektedir (Pomponii Melae, 1917, ss. 69-71). Burada ilginç bir biçimde kafatasının aynı toplumda farklı amaçlara hizmet ettiği görülmektedir. İlki yukarıda bahsi geçtiği gibi atalar kültürüyle bağlantılı, diğeri ise yeniden doğuş temelinde bir güç aktarımıyla ilişkilidir.

Dominikli misyoner Julian'ın Papa Dokuzuncu Gregory döneminde kardeşi Richard tarafından keşfedilen *Büyük Macaristan'ın Varlığı Hakkındaki* adlı eserinde (XIII. yy.) Mordvaların krallığında insan kafasından kâseler yapıldığı ve bu kadehlerden memnuniyetle içki içildiği geçmektedir (Anninskiy, 1940, s. 83).

Kafatasından kadeh yapma ritüeli sadece Avrupa coğrafyasına has bir durum olmamıştır. Dünyanın farklı coğrafyalarında benzerlerine rastlanılmaktadır. Örneğin Amerika yerlileri arasında da bulunabilecek örnekler mevcuttur. Gonzalo Fernandez de Oviedo Valde tarafından XVI. yüzyılda kaleme alınmış olan *Historia General y Natural de las Indias* adlı eserde İnka kralı Atabalida'nın erkek kardeşinin kafatasından yapılmış değerli bir içme kabına sahip olduğu anlatılmaktadır. Kral, festivallerde altınla süslenmiş bu kaseden içmiş ve en büyük hazinelerinden biri olarak kabul edilip, bu kaseye çokça saygı duyulmuştur (Laufer, 1923, s. 20).

Asya'ya uzanacak olursak bu hususta kafatası ritüelinin Tibet Budizmi içerisinde yer edinmiş olması oldukça ilgi çekicidir. 1250'li yıllarda Moğol topraklarını ziyaret eden W. Rubruk, Tibetlilerin bu eski geleneği hakkında bilgi vermektedir. Öyle ki eserinde daha önceleri ölmüş atalarını yiyen Tibetlilerin tiksiniç olduğu için bu uygulamayı bıraktıkları ama yine de atalarının kafataslarından güzel kâseler yapıp, bu kâselerden içerken atalarını andıkları geçmektedir (*Puteşestviya v vostoçnie strani Plano Karpini i Rubruka*, 1957, ss. 130-131). Kan dökülmesine karşı çıkan, barışa ve evrenselliğe vurgu yapan Budizm içerisinde bu tarz geleneklerin devam ediyor olabilmemesinin yegâne sebebi herhalde halkların eski inançlarından kopmama hususunda inatçı bir tutum sergilemesidir. Zira bahsi geçen uygulama, diğer toplumlarda da görülen atalar kültüyle bağlantılı durmaktadır. Bugün bu uygulama, Tibetliler arasında mevcut olmasa da ölen akrabaların kemiklerinin saklandığı, kemik parçalarından tespihler yapıldığı bilinmektedir. Fakat bunlar, 650'li yıllarda Tibet'te yayılmaya başladığı düşünülen Budizm'in batıdan Swat vadisinden gelen ve yerli Bon dinine de yakınlık arz eden Padmasambhava'nın Tantracı düşüncelerinin kalıntılarıyla ilişkilidir ki inanç sistemi içerisinde büyü, keramet ve Şamanistik unsurlar ağır basmaktadır (Conze, 2005, s. 144). Zira Tibetlilerin atalar kültüyle bağlantısız olarak Tibet Budizm'inde yer alan Tanrılara adak için tasarlanmış bir kafatasının kökeni, Hindistan kast sistemine kadar uzanmaktadır. Sunulacak kafatasının sahibi asillik, bilgelik gibi özelliklere sahip olmasının yanı sıra kadınların kafatasları genelde kutsal amaçlar için kullanılmaya uygun görülmemiştir. Sanksritçe "kapāla" olarak adlandırılan bu kafatası, Amitabha'ya belirli yiyecekler eşliğinde sunulmakta ve bazı dilekler dilenmektedir. Dualardan sonra kafatası, birinin dokunup da sahibinin gücünü, şansını zayıflatmaması için ipek örtülerle saklanıp tapınakta muhafaza edilmektedir (Laufer, 1923, ss. 15-16). Budizm, Tibet kanalıyla Moğollara da tesir etmiştir. Fakat Moğollar da görülen kafatasından kadeh yapma ritüelinin Budizm ile bir bağlantısının olması çok ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Zira Tibet eksenli Budizm'in Moğol topraklarına tesir etmeye XIII. yüzyılda başlamış olmasının ufak çaplı bir etkisi olsa da haberler, biraz daha erken tarihlere dayanmaktadır. Yani bu haberler, bize daha çok eski arkaik inançlar doğrultusunda kafatası kültürünün gerçekleştirildiğini göstermektedir. Temuçin (Cengiz Han) ile giriştiği mücadelelerde mağlup olan

Kereit Devleti'nin başındaki Ong Han'ın akıbetini Reşideddin şöyle aktarmaktadır:

Ong Han'ı Nekun Usun adlı yerde Dayan Han'ın emirlerinden Kori Subeçi ve Tin Shal tutukladılar ve ona karşı eski bir kinleri bulunduğu için onu öldürüp kafatasını Dayan Han'a götürdüler. Dayan Han onların bu yaptıklarını doğru bulmayıp, emirlerini cezalandırdı. Ong Han'ın kafatasını ise gümüşle kaplattırdı (Reşid-ad-din, 1952, s. 132).

Aynı haber, XVII. yüzyıl müellifi Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın eserinde de tekrarlanmaktadır (Ebu'l Gazi Bahadır Han, 2010, s. 88).

Bahsi geçen tüm bu örnekler, çoğaltılabilmekle birlikte artık kafatasının faydacı bir anlayıştan ziyade ritüel bir forma kavuştuğunu göstermektedir. Bununla birlikte tüm ritüeller, sanki kutsal olan ortak bir amaca hizmet etmektedir. Din bilimci M. Eliade'nin yeniden doğuş temelinde öldürülen bir canlının kemiklerinden yeniden doğacağı, mevtanın ruhunun aslında bu kemiklerde saklı olduğunu belirtmesi (Eliade, 1999, s. 194) kafatası ritüelinin ortaya çıkışının temel nedenini açıklamaktadır.

Malaneyyalılar ölümlerinin ruhlarının ve tüm ruhların sahip olduğu gizemli ve etkin gücü "mana" olarak adlandırmış, insan bedeninin çeşitli kısımlarında da "kudreti toplayıcı" yönleriyle manaları olduğuna inanmıştır. Fakat anlayışa göre bu kutsal güce sadece insanlarda rastlanılmamış, bu güç nesnelere de zuhur etmiştir. Aynı şekilde başka halklar da belirli nesnelere güç kazandıran bu unsuru farklı şekillerde adlandırmıştır. Örneğin İrokualar (yerli Amerika halkı), bu unsura *orenda* ismini vermişlerdir (Eliade, 2014, s. 44). Konumuz itibarıyla sözü geçen halkların insan kafatasını genellikle orendanın özü kabul etmiş olabileme ihtimali vardır. Bu sebeple öldürülen düşmanın kafatasından içki içen kimsenin orenda kazanmış olduğuna inanılmıştır. Bir kural olarak da öldürülen düşmanın kuvveti ile bu orendanın gücünün oranı, paralellik arz etmiştir. Bunun yanı sıra aslında inançlarında Şamanistik öğeler barındıran tüm kavimler, ölümden sonra bir şekilde ruhun var olmaya devam ettiğine inanmışlardır. Bu ruh ya da güç, inanca göre kimi zaman kişinin kanında kimi zaman kemiklerinde kimi zaman da kafatasında yer almıştır. Örneğin Türklerde önemli kişilerin, düşmanların ya da kurban hayvanlarının öldürülürken kanın akıtılmak istenmemesinin sebebi de bu gücün korunmak istenmesinden ileri gelmektedir. Zira bu güç, düzgün kullanıldığı takdirde hayattakilere güç katacağına ve ölüyü celladının koruyucu bir bekçisi haline getireceğine inanılmıştır (Roux, 1999, s. 125). Eğer kaynakların verdiği haberler doğru ise Türklerde kafatasının bir ritüel olarak kullanımı da bu şekildedir.

2. Türklerde Görülen Misalleri

Tarihi vesikalara yansıdığı üzere Türklerin kafatasını kullanım ritüeli, öldürülen düşmanın kafatasından kadeh yapma olarak ortaya çıkmaktadır. Öldürdükleri

düşmanların kafataslarından kadeh yapma ritüelinin Türklerde hangi vakit zuhur ettiği bilinmemekle birlikte bu husus hakkındaki ilk haberleri, M. Ö. V. yüzyılda yaşamış olan Herodotos vermektedir. Bu hususta IV. kitapta İskit gelenekleri ile ilgili şu bilgiler geçmektedir:

Bir İskit, öldürdüğü ilk düşmanın kanını bir kupaya doldurup içer, savaşta öldürdüğü herkesin kafasını kesip krala götürür, zira ancak kafa götürürse ganimetten pay alabilir, yoksa hiçbir şey vermezler...İşte bir de bütün başlara değil de yalnız en nefret ettikleri düşmanlarının başlarına yaptıkları: Kafatası kaşlar hizasından biçilir, içerisi temizlenir, dışını fakirler ham öküz derisiyle kaplarlar, zenginler de dışını öyle kaplamakla beraber, içini altınla kaplarlar ve kupa olarak kullanırlar. Hatta kendi yurttaşlarına da eğer araları açılır ve onu kralın önünde yenerlerse, aynı şeyi yaparlar. Hatırı sayılır bir konuk ziyaretlerine gelirse, bu kafaları onlara da gösterirler ve açıklamakta da kusur etmezler ki... bunu bir soyluluk belirtisi sayar ve övünürler (Herodotos, 2017, ss. 64-65).

Herodotos'un aktardığı üzere M. Ö. VIII-III. yüzyıllar arasında Doğu Avrupa ve Türkistan sahasında yaşamış olan İskitler, hasımlık güttükleri kişileri öldürdükten sonra kafataslarını muhafaza amaçlı saklamışlar ve bunu bir övünç kaynağı olarak görmüşlerdir. Yazılı kaynakların tasdik edilmesi için en önemli araştırma sahasını oluşturan arkeoloji, İskitlerde kafatası ritüelinin var olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Zira Ukrayna'nın Poltav Bölgesi'nde bulunan ve M. Ö. VIII. yüzyıl sonu ve III. yüzyıl başlarına tarihlenen bir İskit yerleşimi olan Bel'sk'te, 1950'li yıllarda B. A. Şramko liderliğinde gerçekleştirilen kazılarda bu ritüelin izleri keşfedilmiştir. Araştırmacı, burada tarımsal doğurganlık kültürle bağlantılı bazı libasyonların yapıldığını belirtmektedir. Keşfedilen kafatası kadehleri de bir ritüelle bağlantılı durmaktadır (Şramko, 1999, ss. 43-44).

Eskiçağa dair benzer bir haberi bu sefer Çin kaynakları vermektedir. *Büyük Tarihi'nin Kayıtları* (Shi Ji) adlı eserini M. Ö. 91'de tamamlayan Sima Qian çalışmasında Hunlar (Hiung-nu) ve Yüceçilerin ilişkisine dair verdiği haberlerde Hunların M. Ö. 200'lerin başında Yüceçileri yendiği ve Hiung-nu hükümdarının Yüceçi liderini öldürüp kafatasından bir kadeh yaptığı geçmektedir (*Record of the Grand Historian of China*, 1961, s. 264; Kafesoğlu, 1980, s. 55).

Eskiçağlardan Ortaçağlara gelindiğinde ise Türk menşeli kafatası kadehleri ile ilgili haberlerin arttığı gözlemlenmektedir. Bu husustaki ilk haberlerden biri, Avarlara ilişkindir. Çin kaynaklarına dayanan J. Deguignes: "Cesur olan Han babasının ölümünün intikamını almak istiyordu. Kao-tsche Tartarlarına saldırdı.. Mi-gno-to adlı krallarını öldürüp, kafatasını vernikle kapladı ve bunu içki kadehi olarak kullandı" (Deguignes, 1756, s. 347) şeklinde bir bilgi sunmaktadır.

Tarihler IX. yüzyılı gösterdiğinde, Tuna sahasında hareket eden Bulgarların birçok önemli noktayı zapt ederek Bizans'ı askeri ve ekonomik açıdan müşkül duruma sokmasıyla karşılaşılmaktadır. Öyle ki Krum liderliğinde Sofya'yı ele

geçiren Bulgar kuvvetlerinin tehditlerine karşı 811 senesinde imparatorluk ordusunu Bulgar başkenti Pliska'ya sokan Nikephoros, Bulgar ganimetlerini ele geçirmiş fakat zaferin verdiği sarhoşlukla Krum Han'ın planını hesaba katamamıştır. Dönüş yolunda Bizans ordusu tarumar edilmiş; İmparator Nikephoros ise öldürülmüştür. Konumuzla bağlantılı olarak VIII. yüzyıl Bizans kronikçisi Theophanes, Bulgar Hanı Krum'un İmparator Nikephoros'u öldürüşünü ve kafasından kadeh yapma vakasını şöyle aktarır: "Krum, Nikephoros'un kafasını kesti... bizim utancımızın bir gösterisi olarak onu birkaç gün boyunca bir direğe astı. Sonra onu aldı, kemiği çıkardı, dışını gümüşle kapladı ve gururla Slav liderlerine bu kafatasından içirdi" (Theophanes, 1982, s. 171). V. Beşevliyev, Krum'un bu tavrı ile Slav büyüklerini esrarlı bir şekilde kendisine bağlamak istemesi ihtimalinin yanı sıra kafatasını bardak olarak kullandıklarına dair hiçbir haber bulunmayan Slavlara da Bulgar adetini öğretmek isteyebileceğinin altını çizmiştir (Beşevliyev, 1945, ss. 226-227; Kafesoğlu, 2017, s. 191). Fakat bu hareket ile Tuna Bulgar Devleti'nde nüfus olarak hakim unsuru oluşturan Slavlara güç gösterisinde bulunarak Bulgar tahakkümünün sağlamaştırılma arzusunun daha baskın olduğu anlaşılmaktadır. Zira bozkır menşeli İskitlerin de düşmanlarının kafataslarını yabancılara sergilemekte çekinmeyip, bununla övündüklerinden ve bir soyluluk göstergesi olarak söylediklerinden daha önce bahsetmiştik.

Kafatası ritüeli ile ilgili bir başka haber Peçeneklere aittir. Bizans ile ittifak halinde X. yüzyılın ikinci yarısında Tuna Bulgar topraklarına saldıran Knez Svyatoslav, Peçeneklerin 968 senesinde Kiev'i kuşatması üzerine geri dönmüş fakat tehlikenin atlatılmasından bir sene sonra Tuna'yı geçerek Bulgar topraklarına geri girmiştir. Knez'in Bulgar topraklarında hareket etmesinden rahatsız olan Bizans, Ruslarla bir antlaşma yaparak memleketlerine geri dönmelerini sağlamıştır. Antlaşma şartlarından biri de dönüş yolunda Peçenek saldırısına karşı Bizans desteğini almak oluşturmuştur (Yücel, 2018, s. 473). 971/2 senesine uzanan olayların gidişatı Rus vakayinamesi *Povesti Vremennih Let*'de şöyle aktarılır: "Bahar geldi. Svyatoslav nehirdeki kayalıkların yanına geldiğinde Peçenek Knezi Küre onlara saldırdı. Peçenekler Svyatoslav'ı öldürdüler. Onun başını alarak, kafatasından kâse yaptıktan sonra onu altınla kaplayarak içki içtiler." (*Polnoe sobranie Russkih letopisey*, 1846, s. 31; Yücel, 2007, s. 106). Bu vaka ile ilgili olarak S. A. Pletneva, *Polovtsı* (Peçenekler) adlı eserinde şu tarz bir yorumlamada bulunmuştur: "Ölmüş düşmanların kafataslarından kâse yapma geleneği Türk dilli halklar arasında yaygındır. Göçebeler bu suretle mağlup düşmanların gücünün ve cesaretinin onlara geçeceğine inanmıştır. İlginçtir ki Küre ve karısı, oğullarının Svyatoslav'a benzemesi için bu ritüel kaptan içmişlerdir" (Pletneva, 2010, s. 23).

Pletneva'nın ifadelerinin doğruluk oranı tartışılabilir fakat en bariz surette insan kafatasından kadeh yapma ritüelinin Türklerde bir gelenek halini almış olmasının bahsi geçen birkaç kaynak dışında hiçbir dayanağı bulunmamaktadır.

XVI. yüzyılda kafatasından kadeh yapma kültürünün izlerine son olarak Türkistan'da rastlanılmaktadır. 1500'li yılların başında Safevi Şahı İsmail ile Özbek Hanı Şeybani'nin mücadeleleri kızışmış; akabinde askeri mücadeleler, zuhur etmiştir. Özellikle Şeybani Han'ın Herat'ı ele geçirmesi, Türk dünyasındaki itibarını arttırmış ve kendisini Cengiz Han'ın ve Timur'un mirasının varisi olarak görmeye başlamıştır. Bu suretle Sünni alemin kahramanı olarak görülen Şeybani Han ile Şii aleminin lideri Şah İsmail hem dini hem de siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle tarihler 1509 senesini gösterdiğinde karşı karşıya gelmiştir. Şah İsmail'in Meşhed'i ele geçirip Herat'a yaklaşması ile sığındığı Merv kalesinden çıkan Şeybani Han, 1510 senesinde ağır bir mağlubiyete uğramıştır. Bu mağlubiyet sonucunda yaşananlar, kaynaklara farklı şekilde yansımıştır. Bir rivayete göre Şah İsmail, Şeybani Han'ın kafatasından içki kadehi yapmış ve bunu Memlük Sultanı Gayri'ye göndermiştir (Özkan, 2021, s. 38). Başka bir rivayete göre ise Şah İsmail, Şeybani Han'ın başını kestirip kafatası derisi içerisine saman doldurmuş ve bunu Osmanlı Padişahı Bayezid'e göndermiştir. Hanın kafatasından ise altın kaplama bir şarap kadehi yaptırılmış ve şarap meclislerinde kullanılmıştır (Türkoğlu, 2010, s. 44; Çımar, 2011, s. 76).

Türklerin kafatasından kadeh yapma ritüeli ile ilgili bahsi geçen haberlerin doğru olduğu varsayılarak yukarıdakilere benzer çıkarımlarda bulunulabilir. Fakat bu ritüel gerçekten Türkler arasında mevcut muydu veya bir gelenek halini almış mıydı?

Türklerde kafatasından kadeh yapma uygulamasının kaynaklara yansıdığı üzere misalleri mevcut olmuş olsa da bunun bir gelenek halini almadığı söylenebilir. Zira kültürel kalıntıların gelenek olarak sayılması için kesintisiz devamlılığın yanı sıra mutlak bir gerçeklik arz etmesi gerekmektedir. İncelenen süreçte bahsi geçen Türk topluluklarında kafatasından kadeh yapma ritüeli ile ilgili bilgi veren yazılı kaynakları tasdikleyen herhangi bir arkeolojik materyale rastlanmamıştır. Sadece İskit dönemine ait yukarıda bahsi geçen bir arkeolojik keşif yapılmıştır. Atalar kültürü, tabiat kuvvetlerine inanma gibi hususlarda benzerlikler olsa da (Durmuş, 2018, s. 32) İskitlerin inanç sistemlerinin tam olarak Gök Tengri inancına tekabül ettiği söylenemez. Onların birçok adet ve geleneğinde animistik ya da Şamanistik özellikler gözlemlenir (Herodotos, 2017, ss. 67-70). Evrimsel süreçte tıpkı toplumlar gibi inançların da değişime uğraması kaçınılmaz bir olgudur. Bu açıdan varsayımsal olarak Türklerin atası olarak kabul edebileceğimiz İskitlerin monoteist bir inançtan ziyade (Herodotos, 2017, s. 59) politeist-animistik bir inanca sahip olduğu ifade edilebilir.

Gök Tengri inancı içerisinde de Şamanistik unsurların ağır bastığı bilinmektedir. Türk Şamanlığı içerisinde ölümden sonra kemiklerin gücüne inanılmaktadır. Kimi zaman bir şaman, ayin sırasında bedenini madeni kemiklerden yapılmış putlarla sararak transa girmektedir. Bu, kemiklere atfedilen güçle alakalıdır. İskeleti yok etmek hayatın sonlanması, muhafaza etmekse varlığın devamı şeklinde telakki edilmiştir (Roux, 1999, s. 134). Ama Türk Şamanlığında kafatasından kadeh yapma ritüeli ile ilgili belirgin bir tasvir bulunmamaktadır. Sadece Altay Şamanlığında bu tarz bir kaseden bahsedilmektedir ki misyonu çalışmamızda bahsi geçenden farklıdır. V. Radlof tarafından yayınlanan şaman büyüünde kafatası kadehi, yeraltı dünyasının hakimi Erlik'in bir özelliğidir: "Ey zengin Kan Erlik, Saçları parlar, kıvılcım saçar, Sen kova olarak, ölü kişi göğsü kullanırsın; Kişilerin kafatası sana bardak olur..." (Radloff, 1994, s. 11). Bu metinden anlaşıldığı gibi kafatası, burada yeniden doğuştan ziyade ölüm ve kötülük Tanrısı olarak tasvir edilen Erlik'in can almasının sembolleştirilmiş halidir.

Gök-Tengri dini temelinde kafatası ritüelinin Türk inanç sistemi kapsamında Göktürklerden itibaren var olup olmayacağı tartışılabilir. Çünkü kaynaklara yansıdığı üzere monoteist bir tabanda dini şekillenme, bu zamana denk gelmektedir. Fakat Göktürklerin atası kabul ettiğimiz Hunlarda da aynı inanç sisteminin mevcut olduğu bilinmektedir. Tek fark, iptidai Şamanlığın VI-VII. yüzyıllarda artık azalmış olduğudur (İnan, 1986, s. 26). Sima Qian'ın eserinde Hunların, Yüeci liderinin kafatasından kadeh yapmış olduğu (M. Ö. 200'ler) ile ilgili verdiği bilginin doğru olma ihtimali elbette vardır. Lakin Çinlilerin bu ritüeli güçlü bir rakip olarak gördükleri Hunların daha da güçlenmiş olmasının bir gerekçesi olarak kendi inanç telakkileri çevresinde Hunlara yakıştırma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Zira kafatası ritüelinin Çinliler arasında da mevcut olduğu bilinmektedir. Daha erken tarihli bir haberde, M. Ö. 450'li yıllarda Tang İmparatorluğu'nun aristokrat aileleri (Zhi, Wei, Zhao, Han) arasında gerçekleşen Jinyang Savaşı'nda Zhi Yao'nun hâkimliğini kabul etmeyen Zhao Xiangzi (Zhao Wu Min), onu öldürmüş ve kafatasından şarap kadehi yapmıştır (Tang, 2017, s. 132). Bu vaka itibarıyla de Çin'de üç aile güç kazanmıştır. Yani diğer toplumlarda görülen misallerde olduğu gibi öldürülen güçlü rakibin iktidar kudreti karşı tarafa geçmiş ve tarihi seyirde bu kafatası motifi, iktidarın devri anlamına gelmiştir. Hunların en önemli rakiplerinden biri olan Yüeciler, bahsi geçen yenilgiyle dağılmışlar; buldukları coğrafyada hâkimiyet de Hunlara geçmiştir.

Bulgar Hanı Krum ve Peçenek lideri Küre'nin öldürdükleri düşmanların kafatasından kadeh yapmasıyla ilgili haberler bize Bizans ve Rus kaynakları aracılığıyla ulaşmaktadır. Aslında Rusların tarih yazım geleneğinin Bizans'tan miras alındığı düşünüldüğünde bu kanal, teke indirgenebilmektedir. Hatta biraz daha geriye gidersek Bizans'ın ya da Roma'nın tarih yazımının kökleri de Yunan

tarihçiliğine dayanmaktadır. Öyle ki Bizans kronikçilerinin, bir bozkır kavmi olan İskitlerin ve İssedonların kafatası geleneğinden bahseden Herodotos'un tarihinden bihaber olması düşünülemez. Herodotos'un tarihinde geçen İskitler; yüzyıllar sonra yine Asya'dan Doğu Avrupa'ya göç eden, kendileri gibi bozkır kültürüne sahip olan Hunlar, Avarlar, Bulgarlar ve Peçenekler ile benzer yaşam tarzına sahip olmuşlardır. Hatta Priskos, eserinde Hunlardan İskitler diye bahsetmektedir (Ahmetbeyoğlu, 1990, ss. 8-9). Bu sebeple Herodotos'un aktardığı İskit geleneklerinin savaşçı, göçebe ya da barbar olarak görülen¹ Bulgarlara ve Peçeneklere de yakıştırılması olağan gözükmemektedir. Bunun yanı sıra bilindiği üzere çoğu Bizans kaynağında Türk atlı-bozkır kültürüne ait olmayan adetler ve özellikler (Köpek kurban edilmesi: Beşevliyev, 1945, s. 236) Türklerde varmış gibi yansıtılmıştır.

Kafatasından kadeh yapma ritüelinin dönemin Bizans ya da Rus müellifleri tarafından Türklerin bozkır-savaşçı özelliklerine istinaden yakıştırılmış olmayıp, gerçeği yansıttığını düşünsek bile bunun bir gelenek halini almadığını kesinlikle söyleyebiliriz. Zira aksi kanıtlanana dek, bu zamana kadar Türklerin meskun bulunduğu bölgelerde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda kafatasından yapılmış bir kase ya da kadeh keşfedilmemiştir.

Sonuç

Farklı coğrafyalarda çeşitli toplumlar arasında görülen kafatasından kadeh yapmanın kökeni, oldukça eski olmakla birlikte Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Fakat arkaik dönemde daha çok pragmatik amaçlı kullanılan kafatası kadehleri, inanç motiflerinin gelişimi ile bir ritüel özelliği kazanmıştır. Bu özelliği ile Asya'dan Avrupa'ya uzanan varlığı ile iptidai Şamanlık ile ilişkili olarak daha çok savaşçı toplumlar arasında aktif olarak gözlemlenmiştir. Kafatası ritüelinin farklı amaçlara yönelik varyantları bulunmakla birlikte en baskını, kafatasında olduğu düşünülen orendanın aktarımı aracı olarak bir kaseye ya da kadehe dönüşmesidir. Böylece öldürülen düşmanın kudreti, ölümünden sonra yok olmamış; onu mağlup eden kişi tarafından kadeh haline getirilerek var olmaya devam etmiştir. Galip taraf, bu kadehten içerek gücüne güç kattığına inanmış ve bu seremoniyi sergilemekten çekinmemiştir.

Kimi zaman özel törenlerde kimi zaman da ant içme merasimlerinde kullanılan kafatası kadehlerinin Türkler arasında da misalleri mevcuttur. Türklerin mağlup ettikleri düşmanların kafataslarından yaptıkları kadehler ile ilgili haberler bize Yunan, Çin, Bizans, Rus, Arap olmak üzere dört kaynak üzerinden gelmektedir.

¹ Belirtilmesi gereken bir husus vardır ki kullanımı çoğunlukla ilkel, göçebe veya bozkır halklarına ithaf edilen kafatasının pragmatik amaçlı eski yerleşik medeniyetlerde de kullanımı mevcuttur. Örneğin Eski Yunan medeniyetinde epilepsiye karşı ölmüş birinin kafatasından kaynak suyu içmenin hastaya iyi geleceği vb. haberi, kafatasının iyileştirici gücüne inanıldığını göstermektedir (Voevodskiy, 1877).

Bu haberlere göre İskit, Hun, Bulgar, Peçenek ve Safevi hükümdarları öldürdükleri düşmanların kafatasından kadehler yapmış ve onlardan içmişlerdir. Fakat dönemin yazılı kaynaklarını tasdikleyen herhangi bir arkeolojik veriye ulaşılamaması (İskitler hariç), bu ritüelin bahsedilen topluluklarda ya hiç görülmeyip müelliflerin savaşı kavimlere yakıştırdığı bir özellik olduğunu ya da sadece iptidai bir uygulama olarak kalıp bir gelenek haline dönüşmediğini akla getirmektedir.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (1990). *Greک Seyyahı Priskos'a (V. Asır) Göre Avrupa Hunları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Anninskiy, S. A. (1940). İzvestiya Vengerskih Missionerov XIII-XIV vv. o Tatarah i Vostoçnoy Evrope. *İstoriçeskiy Arhiv* içinde (C. III, ss. 71-112). Moskva.
- Bello, S. M., Parfitt, S. ve Stringer, C. (2011). Earliest Directly-Dated Human Skull-Cups. *PLOS ONE*, (6), 1-12.
- Beşevliyev, V. (1945). Proto-Bulgar Dini (T. Acaroğlu, Çev.). *Belleten*, 9(34), 213-261.
- Conze, E. (2005). *Kısa Budizm Tarihi* (Ö. C. Güngören, Çev.). İstanbul: Yol Yayınları.
- Çınar, G. K. (2011). İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ve Şeybani Han Arasındaki Söz Düellosu. *History Studies* içinde (C. III, ss. 75-87).
- Deguignes, M. (1756). *Histoire Generale Des Huns II*. Paris.
- Durmuş, İ. (2018). İskitler. *Doğu Avrupa Türk Tarihi* (O. Karatay ve S. Acar, Ed.) içinde (ss. 9-54). İstanbul.
- Ebu'l-Gazi Bahadır Han. (2010). *Türk'ün Soy Ağacı*. İstanbul: İlgi-Kültür Sanat Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm* (İ. Birkan, Çev.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2014). *Dinler Tarihine Giriş* (L. A. Özcan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Herodotos. (2017). *Tarih* (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2017). *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kovpanenko, G. T. (1988). K İzuçeniyuPpogrebal'nogo Obryada Skifskogo Vremeni v Poros'e. *SA*, (2), 73-83.
- Laufer, B. (1923). *Use of Human Skulls and Bones*. Chicago.
- Luşin, V. G. (2015). Çaşı İz Çeloveçeskih Çerepov. V. G. Luşin (Ed.), *Drevnie Kul'tu, Obryadı, Rritualı: Pamyatniki i Praktiki* içinde (ss. 5-13). Zimovniki.
- Özkan, M. (2021). *Buhara Hanlığı (1500-1920)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Pletneva, S. (2010). *Polovtsı*. Moskva: İzd. Lomonosov'.
- Polnoe sobranie Russkih letopisey-I. II. Lavrentiyevskaya i Troitskaya letopisi T. I.* (1846). Sanktpeterburg: İzd. Arheografiçeskogo kommissiyeyu.

- Pomponii Melae. (1917). *De Situ Orbis* (O. Bradford Griffin, Çev.). Boston Üniversitesi.
Puteşestviya v vostoçnie strani Plano Karpini i Rubruka. (1957). (N. P. Şastinoy, Ed.). Moskova.
- Radloff, W. (1994). *Sibirya'dan III* (A. Temir, Çev.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Raşid-Ad-Din (1952). *Sbornik Letopisey I*. (P. Hetagurova, Çev.). Moskova.
- Record of the Grand Historian of China*, (1961). (B. Watson, Çev.). New York: Columbia University Press.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm* (A. Kazancıgil, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Strabo. (2006). *Geography Books 3-5* (H. L. Jones, Çev.). Londra: Harvard University Press.
- Şramko, B. A. (1999). Glinyane Skul'pturi Lesostepnoy Skifii. *RA*, (2), 35-49.
- Tang, L. (2017). *The Book of War: From Chinese History*. New York: Algora Publishing.
- Theophanes. (1982). *The Cronicle of Theophanes the Confessor* (H. Turtledova, Çev.). Univesity of Pennsylvania Press.
- Tubbs, R. S. (2008). The İntriguing History of the Human Calvaria: Sinister and Religious. *Childs Nerv Syst*, (24), 417-422.
- Türkoğlu, İ. (2010). Şeybani Han. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 39, ss. 43-45). TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Voevodskiy, L. F. (1877). *Etologiçeskie i Mifologiçeskie Zametki*. Peçatano v Tipografii Ul'riha i Şul'tse, v Krasnom Pereulke, Dom Şvartsa. 09. 01. 2021 tarihinde <https://velesova-sloboda.info/antrop/voevodskiy-chashi-iz-chelovecheskih-cherepov.html> adresinden erişildi.
- Yücel, M. (2007). *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*. Ankara: TTK.
- Yücel, M. (2018). Peçenekler. O. Karatay ve S. Acar (Ed.), *Doğu Avrupa Türk Tarihi* içinde (ss. 449-528). İstanbul.

TDK TÜRKÇE SÖZLÜK'TE “hık.” ETİKETLİ SÖZLÜKBİRİMLERİN SÖZ YAPIM YOLLARININ İNCELENMESİ: A MADDEBAŞI ÖRNEĞİ*

*Mustafa Samet KUMANLI***

Öz: Türkçenin söz yapım yolları değerlendirilirken yapısı gereği *ekleme* (*affixation*) üzerine yoğunlaşılması, diğer söz yapım yollarının kapsamlı biçimde değerlendirilmesini engellemektedir. Türkçede en sık başvurulan söz yapım yolu ekleme olsa da ekleden başka *birleştirme*, *kısaltma*, *başharfleştirme*, *tür değiştirme*, *ikileme*, *kırpma*, *ödünçleme*, *yerlileştirme*, *örnekseme*, *uydurma-yeni öge* gibi yöntemlerle yeni sözlerin oluşturulduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkçede söz yapım yollarının tam anlamıyla irdelenebilmesi için tüm yöntemlerin değerlendirmede dikkate alınması gerekmektedir. Yazı dilinin söz varlığına sözcük kazandırma yollarından biri de halk ağzından derleme çalışmasıdır. *Türkçe Sözlük*'e bu yolla alınmış sözlükbirimler bulunmaktadır. Çalışmamızda *TDK Türkçe Sözlük*'teki A maddesi altında yer alan halk ağzından alınmış sözlükbirimler, Türkçedeki söz yapım yolları bakımından değerlendirilecektir. Halk ağzından alınmış sözcüklerde söz yapım yollarının ortaya konulması, Türkçede yazı dili-ağız ilişkisinin değerlendirilmesinde araştırmacılara fayda sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: *Türkçe Sözlük*, söz yapımı, halk ağzı, yazı dili, günlük dil.

On the Word-Formation Methods of “hık.” Labelled Lexemes in the TDK Turkish Dictionary: Example of Headword A.

Abstract: Focusing on *affixation* while evaluating the ways of word formation in Turkish, hinders the extensive evaluation of the ways of word formation. Although affixation is the most applied way of word formation in Turkish, it is observed that new words are also formed with methods such as *compounding*, *abbreviating*, *initialism*, *conversion*, *duplication*, *clipping*, *borrowing*, *nativisation*, *coinage* and *neologism* other than *affixation*. Thus, attention should be paid to all the methods during the evaluation in order to fully analyze the ways of word formation in Turkish. This study will evaluate the lexemes taken from the colloquial speech at Article A in the Turkish Dictionary of the Turkish Language Association in terms of ways of word formation in Turkish. Considering the written language-colloquial speech relationship of Turkish, revealing the methods used for word formations in lexemes taken from the colloquial speech will benefit researchers in seeing the effect of the differences resulting from the written language-colloquial speech relationship in Turkish on the grammatical processes and the formation of new meanings.

Keywords: *Turkish Dictionary*, word formation, dialect, literary language, colloquial language.

* Makale Geliş ve Kabul Tarihleri: 15.12.2020 - 09.03.2021

** Dr., samet.kumanli@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8262-8384.

Giriş

Ekleme bir dil olan Türkçenin söz yapım yollarının *ekleme* (*affixation*) başlığı altında yoğunlaşması dolayısıyla genellikle Türkçede yapım eklerinin türetmede kullanılışı üzerinde durulmaktadır. Tüm söz yapım yollarının *ekleme* başlığı altında değerlendirilmeye çalışılması, Türkçede söz yapımı yollarına bağlı olarak gelişen *sözlükselleşme* vb. gibi süreçlerin yeterince incelenmesini engellemektedir. Oysaki Türkçe, söz yapım yolları bakımından oldukça zengindir ve bu imkânları tüm yönleriyle incelenmelidir.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde, özellikle yapım ekleriyle türetme üzerine yoğunlaşmıştır. Ergin, Türkçede asıl söz yapım yönteminin yapım ekleriyle kök ve gövdelerden yeni sözcük türetilmesi olduğunu ancak yabancı sözcük almak, sözcük grubu yapmak, sözcük diriltmek ve derlemek, sözcük yapmak gibi yöntemlerle de yeni sözcükler elde edildiğini vurgulamıştır (Ergin, 2013, ss. 219-221).

Söz yapımının tanımı ve Türkçede söz yapımı şu şekilde yapılabilir: “Söz yapımı (word formation), sözcük kök ve gövdelerinden çeşitli yollarla yeni sözcükler elde etme işidir. Dil ve dil ailelerine göre farklılıklar gösterse de sınırlı sayıdaki yöntemle her dilde sınırsız sayıda sözcük türetmek mümkündür” (Akalm, 2014a, s. 832).

Türkçede eklemenin dışında söz yapımının unsurları olarak değerlendirilebilecek söz türetme yolları; *birleştirme* (*compounding*), *başharfleştirme*, *kısaltma-karma*, *ödüncleme*, *yerlileştirme*, *örnekseme*, *tür değiştirme*, *ikileme*, *uydurma-yeni öge*, *titreleme*, *genelleşme*, *eksiltme*, *derleme ve tarama*, *geri oluşum*’dur.

Söz yapımı üzerine yapılan çalışmalarda *birleştirme* (*compounding*), *ekleme* (*affixation*), *tür değiştirme* (*conversion*) gibi süreçler, *üretken* (*productive*) olarak değerlendirilirken; *karma* (*blending*), *kırpma* (*clipping*), *geri oluşum* (*back formation*) ise dar kapsamlı sözcük oluşturma süreçleri olarak değerlendirilmiştir (Lieber, 2005, s. 375).

Ölçünlü dildeki sözcükler üzerine ekleme dışındaki söz yapım yollarının dışında yeterli çalışma yapılmamış olmasının yanında halk ağzından *Türkçe Sözlük*’e (TS) giren sözcüklerin söz yapım yolları üzerine de henüz çalışılmamıştır. TS’deki halk ağzından alınmış sözlükbirimlerin bu açıdan incelenmesi, Türkçenin yazı dili-ağız ilişkisindeki sözlükbirimlerinin söz yapım yolları bakımından karşılaştırılmasını sağlayacağı için önemlidir. Bu çalışmadan elde edilecek veriler, Türkçenin genel sözlüğü olan TS ölçeğinde ölçünlü dil ve ağzılarda söz varlığının oluşum yolları konusunda araştırmacılara fikir verecektir.

1. Söz Yapım Yollarına Genel Bir Bakış

Sözcükler, dilin temel yapı taşlarıdır. Sözcüklerin yapısal, anlamsal, vurgusal ve söz dizimsel açıdan özellikleri genel olarak şu şekildedir: Sözcükler, konuşmanın

temel parçasıdır ve bu bakımdan söz dizimsel atomlar olarak nitelenebilir. Sözcükler, yapısal olarak bir ana vurguya sahiptir. Anlamsal bakımdan bölünemez birimlerdir (Bauer, 1983, s. 9). Dillerde sözcükler, çeşitli biçimlerde oluşturulur. Dillerdeki söz yapım yolları (*word formation processes*), dillerin yapısına ve kendi içerisindeki özelliklerine göre değişiklik göstermektedir.

Türkçede söz yapımı üzerine yapılan değerlendirmeler, özellikle gramer kitaplarında yapılmıştır. Ergin, kelime yapımının kök ve gövdelere gelişigüzel biçimde yapım ekleri getirilerek yapılamayacağını ve dilin kendi içerisindeki kaidelere uymayan yeni kelimeleri benimsemeyeceğini belirterek dilin kendi kurallarına uygun şekilde yapılan yeni kelimelerin *uydurma* olarak nitelenmesi gerektiğini belirtmektedir (Ergin, 2013, s. 195). Banguoğlu ise kelime yapım yollarını, temel olarak *halkça yapım (formation populaire)* ve *bilginçe yapım (formation savante)* olarak ikiye ayırmıştır. *Halkça yapımın* pratik ihtiyaçlarla dilin yapısına uygun olarak icat edilen yeni kelimeler olduğunu belirtirken *bilginçe yapımın* ise ilim, din ve sanat hayatının gerektirdiği ve aydınlarca konan yeni kavram karşılıkları olduğunu belirtmiştir. Bu iki kelime yapım biçimi de dilin yapısına uygun olma özelliği taşımaktadır. Banguoğlu, ayrıca kelime yapımının bir taban ile bir üretim¹ ekinin belli şartlar içinde birleştirilmesi olduğunu vurgulamıştır (Banguoğlu, 2015, s. 121).

Zeynep Korkmaz da Türkçede kelime yapımına daha çok ekleme yöntemi üzerinden yaklaşmıştır. Bu bağlamda, Türkiye Türkçesi söz varlığını oluşturan sözleri; basit, türemiş, birleşik, ek kalıplaşmasıyla oluşanlar, deyimleşen sözler ve alıntı kelimeler olmak üzere altı başlık altında değerlendirmiştir (Korkmaz, 2009, s. 30). Korkmaz, Türkçede özellikle ekleme yoluyla sözcük yapıldığını ve söz varlığını geliştirmek için *yapım* yoluna başvurulduğunu belirtmektedir.

Karaağaç ise dillerin biçimbirimlerinde görülen yapı ve işleyiş özelliklerinin başlıcalarını; ekleme, bükün (çekim), yineleme, birleştirme, yardımcı sözler, yer düzeni yöntemi, vurgu yöntemi olarak yedi başlıkta değerlendirmiştir (Karaağaç, 2012, s. 404). Bu değerlendirmede, Korkmaz'dan farklı olarak *yer düzeni yöntemi* dikkati çekmektedir. Özellikle Çince ve İngilizce gibi dillerde görülen bu yöntem, eksiz ve sadece söz dizimine dayalı olarak cümlenin anlamının değişimine dayanır. Türkçede sıfat tamlamalarında görülen bu durum, aynı türden sözcüklerin sözdizimi konumlarına göre anlamlarının değişmesine dayanır. *Güzel adam, iyi adam* gibi sıfat tamlamaları incelendiğinde bu yöntemin daha çok var olan sözcüklerin anlam ve yapılarına bağlı olarak yapılan değişimler olduğu görülmektedir. Bu konuda, *Alibekiroğlu* da söz konusu örneklerde söz yapımından çok anlam genişlemesi, daralması, farklılaşması vb. olaylar sonucunda ortaya çıkan olaylar olduğunu belirtmektedir (Alibekiroğlu, 2017, s.

¹ Banguoğlu, "yapım" karşılığında "üretim", "yapım eki" kavramı karşılığında da "üretim eki" kavramını kullanmıştır.

37). Yardımcı sözcükler yöntemi ise yardımcı eylem, edatlaşma, zarflaşma, zarf-eylemleşme sonucunda ortaya çıkan yapılardır. Karaağaç, vurgu yönteminin Türkçede iki farklı durumda anlam belirleyici olduğunu belirtir. İlk olarak, “Aydın, aydın” örneğinde olduğu gibi Türkçede yer adlarının cins adlardan ayırt edilmesinde yer adlarında vurgunun ilk heceye alınması, anlam farklılığı yaratmaktadır. İkinci olarak, “okula gelirim, gelirim arttı” örneklerindeki durumlarda, kişi eklerinin iyelik eklerinden ayırt edilebilmesi için vurgulu bir biçimde söylenmesi, Türkçede vurgunun anlam üzerindeki etkisine örnek olarak verilebilir (Karaağaç, 2012, s. 407).

Bunun yanında, *kanka* (kan kardeşi) ve *kapkaç* (kaptı kaçtı) örneklerindeki gibi yeni oluşturulan kelimelerin ilk hecelerinin alınıp iki heceli yeni kelimeler türetilmesi olarak bilinen *karma*² (blend) yöntemi de söz yapım yolları arasında değerlendirilebilir (Şenel, 2009, s. 106). Ses değiştirme (fono-semantik başkalaşım) yöntemi, Türkçe veya Türkçeye yabancı dillerden girmiş bir sözcüğün çeşitli ses olayları yaşamadan yeni bir sözlükbirim olarak ortaya çıkmasıdır. Bu yöntem, ses olayı yaşayan bazı sözcüklerin yeni edindikleri biçimler vasıtasıyla yeni ve anlamlı birer sözlükbirim olarak kullanılmaya başlanmasıdır. *biç-* > *biç-*: *bıçak*, *biçki* gibi yapılar da bu türden ses değiştirme yöntemiyle oluşturulmuş biçimler olarak değerlendirilir (Alibekiroğlu, 2019, s. 62).

Söz yapım yolları değerlendirildiğinde, dillerin yapı bakımından özelliklerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Yapı bakımından sondan eklemeli bir dil olan Türkçenin söz yapım yollarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1.1. Ekleme (Affixation): Türkçede en sık başvurulan söz yapım yöntemidir. *Genellikle söz kök ve gövdelerine yapımlık ve çekimlik eklerin getirilmesini ifade eder* (Karaağaç, 2013, s. 363). Türkçenin dilbilgisel olarak incelendiği çalışmalarda en çok üzerinde durulan yöntem olarak karşımıza çıkar. Türkçenin eklemeli bir dil olması bunda en büyük etkidir. Türkçenin özellikle yapım ekleriyle türetim bakımından zengin bir dil olması, ağırlıklı olarak bu bakımdan ele alınmasına sebep olmuştur.

Türkçenin türetme kapasitesi, büyük oranda eklemeye dayanır. Şüphesiz bunda, Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması etkilidir. Ancak diğer dillerde de türetme için en sık kullanılan yöntemlerden biri, eklemedir. Çekimli bir dil olan İngilizcede de son yıllarda ekleme yoluyla türetme yöntemi ile elde edilen sözcüklerin sayısı giderek artmaktadır (Lieber, 2005, s. 383). Dilbilgisi açısından değerlendirildiğinde söz yapımı ve söz yapım yollarının değerlendirilmesi konusunda kuralcı yaklaşımın etkisiyle belirli sınırlamaların yapıldığı da görülmektedir. *Ergin*, Türkçede kelime yapma şartlarının kök ve gövde, yapım

² Şenel, “karma” yöntemini ilgili makalede *kes-kopyala-yapıştır* kavramıyla ifade etmiştir.

eki, yapım şekli olmak üzere üç nokta etrafında toplandığını belirtir. Türkçede kelime yapma üzerine kavramları ise *Ergin*, şu şekilde açıklar: Kelime yapısında görülen morfolojik şekillerin tek başına manalı olanlarına *kök* adı verilir. Tek başına manası olmayan ve kullanılmayan ancak köklerle birleşmek suretiyle mana ile ilgili bir vazife gören şekillere ise *ek* denir. Ekler de köklerden gövdeler yapan ekler ile kök ve gövdelere işleklik veren ekler olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan birincisine *yapım ekleri*, ikincisine de *çekim* yahut *işletme ekleri* diyebiliriz. İsim ve fiil olmak üzere iki çeşit kök ve bunlardan yapılmış olan dört çeşit gövde vardır. Bu gövdeler; *isimden yapılmış isim*, *isimden yapılmış fiil*, *fiilden yapılmış isim*, *fiilden yapılmış fiil* gövdeleridir. Kelime gövdeleri, köklere yapım ekleri getirilmek suretiyle yapıldığına göre isimden isim, isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil olmak üzere dört tür yapım eki vardır (*Ergin*, 2013, ss. 136-160). *Korkmaz* da yapım eklerini, *sözcük kök ve gövdelerine getirilerek yeni kavramların yansıtılmasını, kavramlara karşılık yeni sözcükler yapılmasını sağlayan ek* olarak tanımlamıştır (*Korkmaz*, 2009, s. 110).

Banguoğlu ise Türkçede kelime köklerinin sadece tek heceli anlamlı yapılardan oluşmadığını belirterek, Türkçede iki veya üç heceli kök bulunduğunu vurgulamaktadır. Kökler, isim kökleri ve fiil kökleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ekler, isim ve fiil köklerine genellikle de kelime tabanlarına eklenirler. Eklendikleri tabanlarla sesçe benzeşirler. *Çekim ekleri*, kelimelerin hâl, sayı, durum, zaman, kişi gibi gramer ilişkilerini kurarken; *üretim ekleri*, isim ve fiil eklerine gelerek onların anlamlarında sürekli bir değişiklik yaparak farklı kavramları karşılayan kelimeler oluşturur. Bunun yanında, bazen çekim eklerinin de kelime yapımında kullanıldığı görülebilir. Bu durumda, bir çekim hâli, yeni bir kelime anlamı kazanabilir. *Dursun*, *önce* vb. gibi sözcükler, bu şekilde oluşmuştur (*Banguoğlu*, 2015, ss. 112-116).

Ekleme yöntemi ile yapılan sözcüklerde kök ve eklerin seçiminde belirli özellikler göz önünde bulundurulur. *Ergin*, bu özellikleri *canlı kök* ve *işlek ek* kavramları ile açıklamıştır (*Ergin*, 2013, ss. 196-198). Benzer şekilde söz yapımı ve anlambilim üzerine yapılan çalışmalarda *olası sözcük* (*possible word*), *gerçek sözcük* (*actual word*), *zihinsel sözlük* (*mental lexicon*) gibi kavramlar, söz yapımındaki *üretkenlik* (*productivity*) ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. Kök ve eklerin söz yapımında kullanımında da bu kavramların etkisi söz konusudur. Özellikle ekleme yoluyla oluşturulan yeni sözcüklerde kullanılan eklerde üretkenlik oldukça önemlidir. Üretkenlik, yeni karmaşık sözcükleri³ türetebilme özelliğidir. Bir ekin türetebilme özelliği, *üretkenlik* (*productivity*) olarak adlandırılır. Üretkenlik, dil kullanıcısının yeni sözcük oluşturma yeteneği ve dil sisteminin koşulları olmak üzere iki olguya bağlıdır. Bu iki olgu, bizleri *olası*

³ Bauer, yapı olarak basit olmayan sözcükler için karmaşık sözcük (*complex word*) terimini kullanmaktadır.

sözcük (possible word) ve *gerçek sözcük* (actual word) ayırımına götürür. Olası sözcük; anlamsal, morfolojik, fonetik yapısı dilin kurallarına ve düzenlerine uygun olan sözcüktür. Olası sözcükler, anlamsal olarak şeffaftır diğer bir deyişle anlamları, sözcük yapımı kuralları temelinde tahmin edilebilir. Olası sözcüklerin bu özellikleri, gerçek sözcük olmalarına da yardımcı olmaya yarar. Gerçek sözcük ise konuşma dilinde veya yazı dilinde dil kullanıcıları tarafından kullanılarak konuşmada ve yazıda anlaşılabilen sözcüktür (Bauer, 1983, s. 55). Bir sözcüğün gerçek sözcük olma kistası, kullanımda olmasıdır. Her gerçek sözcük, dil konuşurlarının *zihinsel sözlüklerinde* (mental lexicon) kalıcı bir yer edinir.

Türkçede sözcüklerin üretilme aşamasında en önemli yöntem, ekleme yöntemidir. Ekleme yönteminin en önemli araçları ise yapım ekleri ile yapım eki işlevinde kullanılan çekim ekleridir. Bir sözcüğün söz yapımı vasıtasıyla ortaya çıkması için ise dilde bir *sözlüksel boşluk* (lexical gap) görülmesi gerekir (Bauer, 2003, s. 41). Türkçede de bu ihtiyaç doğrultusunda özellikle ekler yardımı ile köklerden yeni sözcükler, kullanım sahasına girerek gerçek sözcük niteliği kazanırlar.

1.2. Birleştirme (Compounding): Ekleme dışındaki söz yapım yöntemleri dikkate alındığında, en yaygın yollardan biri, birleştirmedir. *İmer ve Kocaman*, birleştirmeyi *başka durumlarda bağımsız işlevi de olan aynı ya da değişik sözcük sınıfından iki ya da daha çok sözcüğün yeni bir kavramı adlandırmak için yan yana getirilmesi işi olarak söz yapma yoludur: Bilinçaltı, işveren, başvurmak, reddetmek vb. bitişik yazılanları olduğu gibi toplu taşıma, toplu konut, söz etmek, vergi iadesi vb. ayrı yazılanlar da bulunmaktadır* (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 58) şeklinde tanımlamışlardır.

Söz yapımı üzerine yapılan çalışmalarda, hangi sözcüklerin birleşik olarak değerlendirileceği konusunda çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. *Marchand* (1969), *Levi* (1978), *Bauer* (1983) ve *Lieber* (1992) gibi araştırmacılar, birleşikleri kesin olarak ayırt eden kıstaslar bulmanın kolay olmadığını belirtmişlerdir. Özellikle, İngilizcedeki birleşiklerin diğer sözcüklerden ayrılmasında *vurgu, yazım, sözlüksel anlam, çekim, yineleme, eş uyum (coordination)* gibi kıstasların kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında, birleşik bir sözcüğe herhangi bir başka sözcüğün eklenememesi de birleşikğin önemli bir kıstasıdır. Söz konusu kıstaslardan en kullanılabilir olanı *inseparability (ayrılmazlık)*, birleşikliğin en güçlü kıstası olarak değerlendirilir.

“Birleşikler, *iç merkezli* (endocentric) ve *dış merkezli* (exocentric) olmak üzere ikiye ayrılır. İç merkezli birleşikler, *file cabinet (dosya dolabı)* örneği üzerinden değerlendirilecek olursa sağ öge merkezli olan bu birleşikte *dolap* sözcüğü, asıl ögedir. Dolayısıyla, birleşik kendi içerisinde bir işlem-kaplam ilişkisine dayanmaktadır. İç merkezli birleşikler, genelde ad+ad yapısındaki birleşiklerdir.

Sıfat+ad yapısındaki birleşikler ise dış merkezli (exocentric) birleşiklerdir. Dış merkezli birleşiklerin ögeleri arasında işlem-kaplam ilişkisi yoktur. *Kırmızı kafa* (red head) birleşğinde *kafanın* kırmızı olması bir tür değil, nitelik belirtmektedir. Bir diğer birleşik türü ise birleşikteki her bir ögeye eşit ağırlık verildiği, *çift merkezli* (copulative) birleşiklerdir. *Yapım yönetmeni* (producer-director) gibi birleşiklerde her iki öge de eşit ağırlığa sahiptir ve herhangi bir işlem-kaplam ilişkisi taşımamaktadır" (Lieber, 2005, s. 378).

Türkiye Türkçesindeki birleşiklerin sınıflandırılması konusunda yapılan çalışmalarda, birleşiklerin iç merkezli, dış merkezli, yarı merkezli, eş merkezli olarak sınıflandırılması önerilmiştir (Sarı, 2016, s. 208).

TS'ye halk ağzından alınmış birleşik sözcüklerde hangi türdeki birleşiklerin ağırlıklı olduğunu çalışmamızda inceleyeceğiz.

1.3. Kısaltma (Initialism): *Bir sözcüğü ya da dizimi daha kısa duruma getirmedir* (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 177). Türkçede üç biçimde görülür:

1.3.1. Başharfleştirme (Acronym): İmer ve Kocaman, başharfleştirmeyi *başlık kısaltma* olarak adlandırmıştır. Türkiye Türkçesinde genellikle kurum ve kuruluş adları kısaltılarak özel ad gibi kullanılmaktadır: *TDK, ODTÜ vb.* (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 46). Son dönemlerde, yeni kullanımlar da ortaya çıkmaktadır: *AVM, STK, FM (Frequency Modulation), MR (Magnetic Resonance)*. Bu tip kısaltmalar, bir sözcük gibi kullanılmakta ve sayıları her geçen gün artmaktadır. Akalın, kısaltmaya örnek olarak verilen kurum kuruluş adlarına dair örneklerin özel ad kısaltması olduğunu vurgulamıştır (Akalın, 2014a, s. 834). Bu tip kısaltmaların "başharfleştirme" olarak adlandırılması bizce de daha uygun bir tercih olacaktır.

1.3.2. Kırpma (Clipping): Daha çok belli alanlara ait terimlerin genel kullanımlarında görülür. Bir sözcüğü oluşturan parçalardan birinin tamamen ya da bir kısmının sözcüğün anlamını değiştirmeyecek şekilde atılmasıdır. *Milim(etre), Santim(etre), Foto(graf)* gibi örnekler sıkça kullanılır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 170; Alibekiroğlu, 2019, s. 62).

Alibekiroğlu, bazı kaynaklarda kırpmanın, kısaltmanın bir türü olduğu şeklinde görüşlerin de olduğunu ancak kısaltmada, kısaltılan sözcüklerin açılımlarının bilinmesi zorunluluğu olduğunu, kırpmada ise böyle bir zorunluluğun olmadığını belirtir. Çünkü dil kullanıcısı, kırpılmış şekilleri doğrudan anlamlı sözcük olarak kabul eder ve kullanır (Alibekiroğlu, 2019, ss. 62-63). Kırpma ile kısaltma, bu açıdan değerlendirildiğinde kırpma ile oluşturulan sözcüklerin dil kullanıcıları tarafından kod çözme ve dilbilimsel açıdan gerçek sözcük (*actual word*) olma aşamasında daha avantajlı olduğu görülmektedir.

1.3.3. Karma (Blending): Karma, iki ayrı birimden tek birim oluşturacak biçimde yapılan kısaltma türüdür. *Sunta* (*sun* tahta), *arge* (araştırma-geliştirme) gibi az sayıdaki örnekle dilimizin söz varlığında karma yoluyla türetilmiş sözler bulunmaktadır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 170). Bu yöntemde, iki sözcüğün hecelerini ya da parçalarını bir araya getirerek yeni sözcük yapılır. *Albay* (alay+bay), *ordonat* (ordu+donatım), *gerzek* (geri+zeka), *kanka* (kan kardeşi) gibi örnekler de karma yöntemi ile oluşturulmuş sözcüklerdir (Eker, 2015, s. 392; Alibekiroğlu, 2019, s. 62). Türkçede karma yöntemi ile oluşturulmuş olan sözcüklerin etimolojik araştırmalarla sayısının daha da artması muhtemeldir.

1.4. Ödünçleme (Borrowing): “Akraba olan diller veya bir dilin lehçeleri arasında görülen alıntı türüdür” (Karaağaç, 2013, s. 610). Her dilde olduğu gibi Türkçenin de diğer dillerle ilişkisi bağlamında aldığı ve verdiği sözcükler bulunmaktadır. Türkçenin ilişkileri sonucunda diğer dillerden ödünçlediği sözcükler de söz varlığını zenginleştiren unsurlardır. Ödünçlemenin ne şekilde ve hangi içerikte yapılacağı ise belli şartlara bağlıdır. Ödünçlemenin yönü; zaman, dilin aracı olduğu kültür ve uygarlığın siyasi, askerî, ekonomik vb. baskınlık durumuna göre değişebilmektedir. Ödünçlemeler, kaynak dilden ya doğrudan ya da aracı diller aracılığıyla yapılmaktadır. Örneğin; *ahtapot*, *körfez*, *demet* Yunancadan; *futbol*, *egzoz*, *damper* İngilizceden; *derya*, *arzu*, *müjgân*, Farsçadan doğrudan *mokasen*, *domates*, *patates*, *hamak* vb. egzotizmler Amerikan yerlilerinin dillerinden dolayı olarak ödünçlenmiştir (Eker, 2015, s. 325). Ödünçleme, dil devrimi vb. gibi bazı özel dönemlerde dil dışı sebeplere de bağlı olarak yoğunluk kazanabilir. Ödünçlemenin yoğunluk kazandığı dönemlerde dilin kendi söz varlığına başvurularak yeni sözcük türetme yoluna gidildiği görülmektedir.

1.5. Yerlileştirme: Bu terimle anlatmak istediğimiz, bir dil birliği için yabancı olan, anlamı bilinmeyen bir ögenin sesçe ona yakın yerli öğelerden yararlanılarak yerlileştirilmesi, anadilinden bir öğeyle değiştirilmesidir (Aksan, 1980, s. 200). Bir diğer deyişle, ödünçlemeleri daha yaygın bilinen, sesçe ve anlamca örtüşen sözcüklerle birleştirip dilin söz varlığına katma yoluna yerlileştirme adını veriyoruz (Akalin, 2014a, s. 835). Türkçede iki tür yerlileştirme görülür. Bunlardan ilkini, yabancı dilden alınan sözcüklerin halk etimolojisi (*folk etymology*) yoluyla yanlış kökene bağlanmasıyla dilde yaşayan sözcükler oluşturur. *Gardolap*, *yedi emin*, *kamelya* gibi sözcükler, Türkçede bu şekilde kullanılmaktadır. Bu sözcükler, sözlüklerde asıl şekilleriyle sözlükbirim olarak yer alırlar. Halk etimolojilerinin değeri, bilimsel değil folkloriktir (Eker, 2015, s. 397).

Halk etimolojisi dışında Türkçede daha çok bilinen başka bir sözcükle birleştirilen ve bu şekilde yerlileştirerek kullanılan sözcükler de mevcuttur. *Ortanca*, *panjur*, *demir hindi*, *abdülleziz*, *kulak tozu* vs. gibi sözcükler, Türkçede

bu şekilde kullanılan sözlükbirimlerdir. Bu sözcükler, anlamsal bakımdan incelendiğinde; anlık oluşum (*nonce formation*), kurumsallaşma (*instutionalization*), sözlükselleşme (*lexicalization*) aşamalarından geçerek sözlükselleşmiş sözlükbirimler oldukları görülür (Akalin, 2014a, s. 835).

Yerlileştirmelerin yakından takip edilebilmesi ve oluşumlarının belirlenebilmesi için dilin söz varlığında genel dilde kullanılmaya başlanan sözcüklerin izlenmesi gereklidir.

1.6. Örneksene (Analogy): Dilde bulunan bir öge, yapı, dizim vb. örnek alınarak yeni bir öge, yapı, dizim vs. türetme işidir (Hengirmen ve Berdigar, 2009, s. 299). Zeynep Korkmaz da örnekseneyi, şekil ve anlam bakımından dildeki bazı kelimelerin örnek alınması ve yakıştırma yolu ile onlara benzetilerek yeni kelimeler türetilmesi, bir kelimedeki şeklin başka bir kelimeye aktarılması olarak tanımlamıştır (Korkmaz, 1992, s. 168). Türkçede özellikle biçimsel örnekseneye sık rastlanır. Örneksene Türkçe köklerden {-AnAk} eki ile *gelenek, seçenek, tutanak; kumsal* sözünden örneksene yoluyla {+sAl} ekiyle belgesel, duygusal, kırsal, *eğitsel, görsel işitsel* gibi yüzlerce söz bulunmaktadır (Akalin, 2014a, ss. 835-836). Tekin ise örneksene yaratmayı, sözcük yapma yollarının bir alt dalı olarak değerlendirmiş ve halkın dilde var olan sözcük ve şekilleri alarak ve bunların etkisinde kalarak, farkında olmadan veya düşünüp taşınmaksızın yeni sözcük ve şekiller yaratması olarak tanımlamıştır. Türkçede tarihsel anlamdaki biçimsel örneksenelere *bıçgu, içgü, birgü > sergi, yaygı, duygu* örneklerini vermiştir (Tekin, 1972, ss. 143-150).

Türkçede biçimsel örneksenenin sıklığı, ağızlarda da kendini göstermektedir. Özellikle hem Azerbaycan Türkçesinde sıralanış değişimi hem de Erzurum ağızlarındaki çift şart eki, eşseslilikten kaynaklanan anlam belirsizliğinin giderilmesi için kullanıma girmiş olsa gerekir. Şahıs ekinden sonra gelen hâl eklerindeki değişikliklerin de yine bir anlamsal belirsizliği gidermek için ortaya çıktığını söyleyebiliriz (Menz, 2004, s. 2117). Örnekseneyi, geri dönüşüm (back formation) ile örtüşüren çalışmalar da yapılmıştır. (Pei-Gaynor, 1954, ss. 25-26; Trask, 1993, s. 26; Erenoğlu, 2006, s. 312). Türkçede örneksenenin söz varlığındaki örnekleri dışında biçimsel ve anlamsal işlevi olduğu da görülmektedir.

1.7. Tür Değiştirme (Functional Shift, Conversion, Syntactic Function): Belirli bir sözün yapı bakımından bir değişikliğe uğramadan diğer bir deyişle, herhangi bir yapımlık bağlı birim almadan başka bir söz türüne geçmesine tür değiştirme adı verilir. Tür değiştirme, bir işlev değiştirmedir (Karaağaç, 2013, s. 805). Sözcüğün morfolojik değil sözcük türü olarak değişimidir. Türkçede *uydu, çıktı* vs. gibi zamanla kalıplaşarak kullanım sıklığı artmış sözlükbirimler tür değiştirmeye örnektir. Bu tip örneklerde, eylem kategorisindeki bir sözcüğün ad kategorisine geçtiği görülmektedir.

Tür değiştirmenin Türkçedeki bir diğer yansıması olarak *kumsal* ve *uysal* sözcüklerinde (+sal) ekinin sıfat yapma ekinde kullanılması ve... *kap!+kaç! > kapkaç+çı > kapkaççı* örnekleri verilmiştir. Bu tip örnekler, Türkçede yaygınlıkla görülebilecek örneklerdendir. Bu işlevsel değişiklik, yeni bir söz yapım yolu olarak değerlendirilemeyebilir (Alibekiroğlu, 2019, s. 58; Eker, 2015, ss. 392-393; Akalın, 2014a, s. 839). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, işlev değişikliğine uğrayan biçimbirimin bu değişiminin bir işlev nöbetleşmesi niteliğinde olmasıdır.

1.8. İkileme (Duplication): Anlamı pekiştirmek amacıyla aynı sözcüklerin yinelenmesi (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 156) olarak tanımlanan ikilemeler, sözlük ögesi hâline gelenler ve gelmeyenler biçiminde ikiye ayrılırlar. İkilemelerin bir kısmı, sözlük ögesi haline gelmiştir: *Ev bark, çalı çırpı, er geç* gibi örnekler bu kapsamda değerlendirilebilir (Akalın, 2014a, ss. 835-836). Korkmaz da ikilemeleri, *ikileme kalıbındaki birleşik adlar* olarak değerlendirerek ikilemeleri, tek bir kavrama karşılık olan ve adı ikileme yoluyla anlamca pekiştiren sözcükler olarak tanımlamıştır (Korkmaz, 2009, ss. 142-143). Alibekiroğlu da ikilemelerin bir sözcük yapma yöntemi değil, birleşik sözcük türlerinden biri olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Alibekiroğlu, 2019, s. 59).

Bizce, yeni sözcük oluşturmada sıklıkla başvurulması ve yeni anlam alanları oluşturması açısından ikilemeler, sözcük yapım yollarının alt başlıklarından biri olarak değerlendirilmelidir.

1.9. Uydurma (Coinage)-Yeni Öge (Neologism): Uydurma, türetmede yanlış kök ve ek kullanılması, tarihsel ses gelişimine aykırı sözcük tabanlarından yararlanılmasıdır. Osmanlı Türkçesi döneminde bu tip kullanımlar için *galat*, *galat-ı fahiş* gibi adlandırmalar da yapılmıştır. Türkiye Türkçesinde de kullanılan *nezaket*, *emniyet*, *sorun*, *ödev* gibi sözcükler, bu türden sözcüklerdir (Akalın, 2014a, s. 837). “Uydurmada en önemli noktalardan biri, kasıtlı yaratma yoluyla oluşturulmuş olmasıdır. Bu bakımdan uydurma, var olan morfolojik ögeden ve / veya kurallardan yararlanmaksızın, kasıtlı yaratma yolu ile belirli amaçlar için yeni bir sözcüğün oluşturulmasıdır” (Eker, 2015, s. 324). Türkiye Türkçesinde özellikle 1930’larda yapılan yeni ögelerden birçoğu, genel dilin söz varlığına girmiştir (Tekin, 1972, s. 147). Bu türden türetmeler, bazı noktalardan dile müdahale olarak değerlendirilerek eleştiriye de uğramıştır (Ercilasun, 1984, s. 7; Hacıeminoğlu, 2015, s. 77). Alibekiroğlu ise uydurmayı, bir sözcük yapma yolu olarak değil, Türkçe sözcüklerdeki ses değişimleri içerisinde değerlendirmenin doğru olacağını belirtmektedir (Alibekiroğlu, 2019, s. 58).

Türkiye Türkçesinde özellikle dil devrimi sonrasında oluşturulan ve dilde tutunan veya tutunamayan birçok yeni öge olmuştur. Uydurma, bu bakımdan Türkiye Türkçesinde etkili olan söz yapım yollarından biridir.

1.10. Titremleme>, Vurgu (Intonation): Parçalar üstü birimler (vurgu, ezgi, ritim) üzerindeki değişimlerin anlamsal farklılık yaratmasıdır. Türkiye Türkçesinde *karta'l* ≠ *Ka'rtal*, *bodru'm* ≠ *Bo'drum* gibi bazı sözcüklerde bu durum görülür. Bu sözcüklerin yanında sözcüklerdeki ses olayları ve değişimleriyle birlikte anlam değişimleri sonucunda da Türkçede sözcük oluşumu görülebilir. *Uçra* > *ucra* > *üçra* ve *nüsha* > *nuska* > *muska* gibi örnekler, bu şekilde oluşmuştur (Akalin, 2014a, 837). Alibekiroğlu ise Çin ve Tibet dilleri ile Slav dillerinde titremlemenin yeni sözcük yapma yolu olarak kullanıldığını ancak Türkçede söz yapım yolu olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir (Alibekiroğlu, 2019, s. 60).

Titremlemenin özellikle cins adlar ile yer adları arasında anlam ayırıcı niteliği dolayısıyla sözcük yapım yollarından biri olarak değerlendirilmesi, daha doğru olacaktır.

1.11. Genelleşme (Generalization): Kimi özel adların anlamlarının genişleyerek aynı türden başka nesnelere de ad olması durumudur (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 136). *Gillette* > *jilet*, *neskafe*, *selpak* vs. gibi marka adları Türkiye Türkçesinde bu şekilde genelleşmiştir. Akalin da *Danzig (Gdansk)* > *daniska* ve *Bordeaux* > *bordo* gibi özel adlardan tür adına dönüşen sözcükleri genelleşmeye örnek olarak vermiştir (Akalin, 2014a, s. 837). Alibekiroğlu ise genelleşmenin bir sözcük yapım yolu olmadığını, sözcüklerin anlam, ses, şekil ve işlevleri bakımından kullanım alanlarını genişletmesi veya yabancı dillerden alınan sözcüklerin Türkçeleştirilmesi olduğunu belirtmiştir (Alibekiroğlu, 2019, s. 51).

Türkiye Türkçesindeki genelleşme örnekleri incelendiğinde genelleşmenin yaygın olmayan bir söz yapım yolu olarak değerlendirilebileceği görülmektedir.

1.12. Eksiltme (Ellipsis): Dillerdeki temel özelliklerden olan tasarruf eğilimi ses, söz, ek veya cümle ögesi eksiltisi olarak karşımıza çıkabilir. *Cep telefonu* > *cep*, *düdüklü tencere* > *düdüklü* gibi örnekler, günlük dilde sıklıkla kullanılmaktadır. (Karaağaç, 2013, ss. 771-772). Akalin, eksilteli yapıdan sözlükselleşmenin Türkçede söz yapımında önemli yer tuttuğunu belirterek, *dün* < *dünki gün*, *havlu* < *havlu (makreme)*, *yelkenli* < *yelkenli (gemi)*, *yelken gemisi*, *denizaltı* < *deniz altı (gemisi)*, *cankurtaran* < *cankurtaran (otomobili)*, *öteberi* < *öte(deki) beri (deki eşya)*, *farkındalık* < *farkında (olma durumu)*, *anındalık* < *anında (olma durumu)* örneklerini vermiştir (Akalin, 2014b, ss. 23-27). İmer vd. ise eksilti olarak adlandırdıkları bu yöntemi, söz dizimi içerisinde değerlendirerek tümcedeki kimi öğelerin silinmesi, eksik olması ya da kullanılmaması olarak tanımlamışlardır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 115). Eksiltme, Türkçede ikincil bir söz yapım yolu olarak özellikle söz diziminde tasarruf amacıyla kullanılmaktadır.

1.13. Derleme (Compiling) ve Tarama (Scan): Derleme, aynı ölçünlü dilin birleştirdiği lehçe ve ağızların söz varlığının ortaya konması amacıyla yapılan alan çalışması olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de dil düzenlemesi sürecinde gerçekleştirilen derleme çalışmalarıyla lehçe ve ağızların söz varlığı geniş ölçüde ortaya konmuştur (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 85). Tarama ise, dilin eski dönemlerinde ya da eski lehçelerinde kullanılmış ancak çoğu sonradan unutulmuş olan öğelerinin var olan yapıtlara dayanılarak ortaya konması işlemidir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 243). Türkçeye dil devriminden sonra bu iki yöntemle çok sayıda sözcük kazandırılmıştır. XIII. yüzyıldan günümüze kadar Türkiye Türkçesinde yazılmış 227 eserden taranan ve bugün kullanılmayan ya da anlamı, şekli değişmiş olarak kullanılan Türkçe sözcükler, *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* adı altında altı eserde toplanmıştır (Eker, 2015, s. 323). Alibekiroğlu ise derleme ve tarama yöntemleri ile dile kazandırılan sözcüklerin sözcük dağarcığını zenginleştiren; ödünçleme ve taramanın ise aynı zamanda dilde yabancı sözcüklerin yerlerini alarak dilde sadeleşmeyi sağlayan yollar olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Alibekiroğlu, 2019, s. 51). Söz konusu iki söz yapım yolu da Türkçedeki söz yapım yollarına yardımcı olarak özellikle dil devrimi ile kullanılmış ve Türkçede belli sayıdaki sözcüğün oluşumunda etkili olmuş yöntemler olarak değerlendirilebilir.

Tüm bu söz yapım yollarının yanında son dönemde yapılan çalışmalarda Türkçede yerleştirmenin bir başka türü olan güncelleme ile de yeni sözcüklerin oluşturulduğu görülmektedir. *Çobanyıldızı, kulaktozu, dona kalmak, beylikçi, karındaş* gibi sözcükler bu şekilde yeniden kullanım sahasına girmiştir (Akalin, 2017, s. 20).

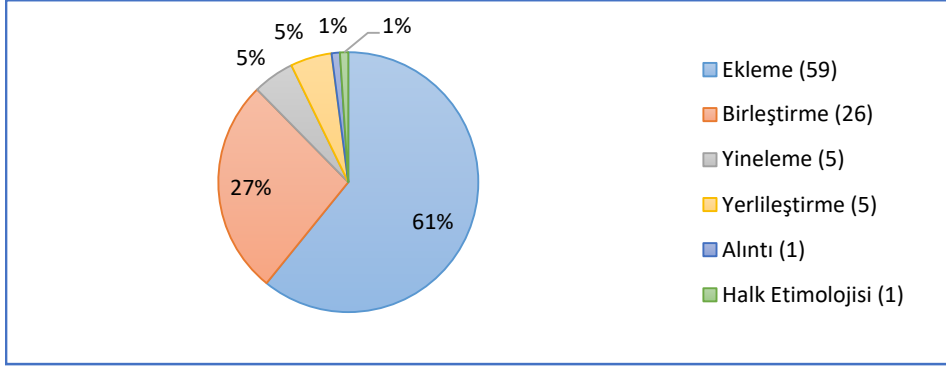
Türkçedeki söz yapım yolları üzerine yapılan araştırmalar, özellikle ölçünlü dildeki sözcükler üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmamızda Türkiye Türkçesinde kullanılan söz yapım yollarının halk ağzından alınmış sözlükbirimlerdeki durumunu TDK TS’de A madde başında bulunan *hlk.* etiketli sözlükbirimler üzerinden inceleyeceğiz.

2. TS’de A Madde Başındaki Sözlükbirimlerin Söz Yapım Yollarının İncelenmesi

TS’nin A maddebaşında, ekleme yoluyla oluşturulmuş elli dokuz sözcük bulunmaktadır. Bu sözcüklerde, yirmi altı kez isimden isim yapım eki, on bir kez isimden fiil yapım eki, on kez fiilden isim yapım eki, yirmi iki kez isim-fiil eki, bir kez de kalıplaşmış sıfat-fiil eki kullanılmıştır. Ekleme dışında yineleme ile oluşturulmuş beş, yerleştirme yöntemiyle yapılmış beş, birleştirme yöntemiyle yapılmış yirmi altı, halk etimolojisi ile oluşturulmuş bir ve alıntı yoluyla Türkçede kullanılan bir adet sözcük olmak üzere toplam doksan yedi adet *hlk.* etiketli sözlükbirim vardır.

Bu durumda, A maddesindeki *hlk.* etiketli sözlükbirimlerin söz yapım yolları bakımından dağılımı şöyle gösterilebilir:

Tablo 1. A Maddesindeki *hlk.* Etiketli Sözlükbirimlerin Söz Yapım Yollarına Göre Yüzdeler Dağılımı

Ekleme yoluyla yapılan sözcükler, şunlardır: *Abacı, abramak, Acemce, açacak, adaklamak, adaklanmak, adaklı, adaksız, adamsız, ağartı, ağızlamak, ağızlık, ahacık, ahırlamak, ahretlik, ailecek, akarca, akındırık, akıtma, akma, alacalanmak, alaçık, alazlamak, aldangıç, algı II, algı III, algın, alıcı 5, alımcı (insan), alınlık, aldı, Almancı (insan), altlık, Amerikanca, anacıl (çocuk), analık, ansız, aparmak, apışak, apışık, apışmak, aralamak, ardaklanmak, ardılmak, artıklamak, artım, artmak, askılık, aşırma, atkı, atmık, avunmak, ayaktaş, ayıkmak, aylamak, aylanmak, aylı (kadın), aymak, azıklık.*

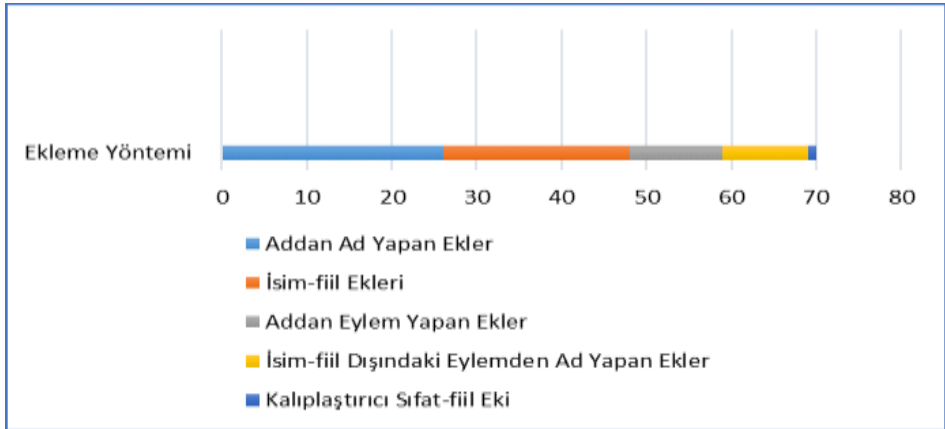
Yineleme yoluyla yapılanlar ise *Abidik gubidik, afur tafur, akak, alay malay, arı sili, asım takım* sözcükleridir. *Yerlileştirme* ile yapılanlar; *abullabut, ahraz ahtapot, artist* ve *ayvan* sözcükleridir. *Birleştirme* yöntemiyle oluşturulanlar ise *acı sakız, acı su, acı yavşan ağırcanlı, ahiret kardeşi, ak yel, ak yıldız, akbakla, akbasma, akıl doktoru, aksu, al karısı, ala gün, ala sulu, alabacak, alaca aş, alakarga, alatav, alaten, albasma, alıcı kuş, amansız hastalık, aş damı, aşhane, atbalığı, ayazlandırılmış rakı* sözcükleridir. Halk etimolojisi ile oluşturulmuş sözcük ise *abuzambak* sözcüğüdür. Alıntı yoluyla Türkçeye geçmiş olan sözcük ise *acırga* sözcüğüdür.

Sözcükler incelendiğinde A maddebaşında bulunan doksan yedi adet *hlk.* etiketli sözlükbirimin elli dokuz tanesinin ekleme yoluyla oluşturulduğu görülmektedir. Bu durumdan hareketle, *hlk.* etiketli sözlükbirimlerde de ölçünlü Türkçede olduğu gibi en çok kullanılan söz yapım yönteminin *ekleme* olduğu söylenebilir. A maddebaşında *ekleme* yöntemi ile oluşturulan sözcüklerde görülen en önemli özellik, isim-fiille oluşturulmuş sözcük sayısının fazla oluşudur. A maddebaşında *abramak, adaklamak, adaklanmak, ağızlamak, ahırlamak, akıtma, akma, alacalanmak, alazlamak, aparmak, apışmak, aralamak, ardaklanmak, artılmak,*

artıklamak, artmak, aşırma, avunmak, ayıklamak, aylamak, aylanmak, aymak sözcükleri, isim-fiil ekiyle oluşturulmuştur. İsim-fiil türündeki sözcüklerin sayısının yüksek olmasının bir diğer sebebi, TS’de halk ağzından sözlükbirim olarak alınan sözcüklerin çoğunun fiilden adlaşmış sözcükler olmasıdır.

A maddebaşında, halk ağzından alınan sözcüklerde isimden fiil yapımında ise *+la-*, *+lan-* ekleri kullanılmıştır. Ölçünlü dille benzer olarak sıfat-fiil ekleri ile kalıcı hale gelen *açacak* “anahtar” örneği de A maddebaşında karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında, *ahacık* “işte” sözlükbiriminde küçültme eki *+CXk*’ın ölçünlü dilden farklı olarak ünlem üzerine eklendiği görülmektedir. Halk ağzından alınan sözcüklerde ekleme yoluyla söz yapımı, bu tip özel durumlar dışında ölçünlü dille aynı eğilimi göstermektedir. Bu durum, yazı dili-ağız ilişkisi bakımından Türkçenin geçişkenliği ve Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması dolayısıyla ekleme yönteminin yaygınlığını göstermektedir. *Ekleme* yöntemi kullanılarak oluşturulan sözlükbirimlerde yararlanılan eklerin dağılımı şöyledir:

Tablo 2. A Maddesinde *Ekleme* Yöntemiyle Yapılan *hlk.* Etiketli Sözlükbirimlerde Kullanılan Eklerin Dağılımı

A maddesindeki *yineleme* yoluyla oluşturulan sözlükbirimler incelendiğinde, *abidik gubidik* yinelemesinin aynı ya da benzer anlamlı iki sözcüğün yinelenmesi ile oluşturulduğu görülmektedir. *Afur tafur* yinelemesi de aynı şekilde yapılmıştır. *Akak* sözcüğü ise aynı sözcüğün tekrarlanması ile oluşturulmuştur. *Alay malay* sözcüğü ise ikilemenin ilk sözcüğüne ikinci sözcükte ön ses eklenerek üretilmiştir. *Arı sili* yinelemesi, eş anlamlı iki sözcükle yapılmıştır. *Asım takım* yinelemesi ise yakın anlamlı, *as-* ve *tak-* fiillerinin üzerine fiilden isim yapım eki eklenerek elde edilmiştir. Özellikle *asım takım* yinelemesinin oluşum şekli ölçünlü dilden daha çok halk ağzından alınan sözcüklerde görülmektedir.

TS'nin A maddesinde *yerlileştirme* yoluyla yapılan *beş* adet sözlükbirim bulunmaktadır. Bu sözcüklerden biri olan *abullabut*, Arapça *ebū-lobūt* sözcüğünden Türkçeye yerleştirilmiştir.

Ahraz sözlükbirimi de Arapça *ahres* "dilsiz, dili olmayan kimse" sözcüğünden son seste değişiklik yapılarak yerleştirilmiş ve aynı anlamda kullanılmıştır.

Ahtapot sözcüğü, denizle ilgili birçok sözcükte olduğu gibi yabancı kökenlidir ve Türkçeye, Yunanca *oktōpous* sözcüğü kaynaklı olan Latince *octopus* biçiminden yerleşerek girmiştir. TS'de *Rumca* etiketiyle maddebaşı yapılmıştır. Sözcüğün 2 numaralı tanımında verilen ve 1 numaralı anlamdan benzetme yoluyla oluşmuş olan "*Genellikle burun zarı üzerinde çıkan bir ur türü, polip*" anlamı halk ağzına aittir ve *hlk.* etiketiyle verilmiştir (Türk Dil Kurumu, 2011, 92).

Fransızca *artiste* biçiminden yerleştirilerek Türkçeye giren *artist* sözlükbiriminin TS'de 2 numaralı, *hlk.* etiketiyle sözcüğün temel anlamına yakın şekilde "eğlence yerlerinde gösteri yapan kimse" biçiminde tanımlandığı görülür. (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 212). Bu tanımın *hlk.* ile etiketlenmesi, TS'nin mevcut etiket düzeninde doğru gibi gözükebilir ancak bu tip bir kullanım, gerçekten halk ağzında mıdır yoksa günlük dile ait bir kullanım mıdır? Bu tip sözcükler için TS'de *gd.* "günlük dil" (colloquial) etiketinin kullanılması gerektiği kanısındayız. Sözcüğün 3 numaralı tanımında *mecaz* etiketiyle verilen anlamın ise daha çok günlük dilde kullanılan anlam olduğu görülmektedir.

Ayvan sözlükbirimi ise Farsçadaki *eyvan* biçiminden yerleştirilmiştir. Söz başındaki *e > a* değişimi dışında sözcüğün Farsçadaki anlamıyla kullanıldığı ve tanımlanırken de sözlük kullanıcısının *eyvan* maddesine gönderildiği görülmektedir.

TS'nin A maddesinde yirmi altı sözcük, *birleştirme* yöntemiyle oluşturulmuştur. Bu sözcüklerden on üçü ayrı yazılan sözcüklerdir. Ayrı yazılan sözcüklerden sıfat + ad biçiminde sıfat tamlaması şeklinde oluşturulanların sayısı ondur. Üç sözcük ise takısız ad tamlaması biçiminde oluşturulmuş birleşik sözcüklerdir. On üç adet bitişik yazılan sözcüğün on ikisi sıfat tamlaması şeklinde oluşturulurken, *atbalığı* sözlükbirimi ise takısız ad tamlaması biçiminde yapılmıştır.

A maddesinde *abuzambak* sözlükbirimi ise halk etimolojisi ile oluşturulmuş bir sözcüktür. Farsça+Arapça biçiminde oluşturulmuş olan *ab-ı zambak* biçiminden Türkçede yerleştirildiği düşünülen sözcük, muhtemelen halk ağzında halk etimolojisi ile şekillendirilmiş ve Türkçede *abuk sabuk* yinelemesi ile *örnekseme* yoluyla oluşturulmuştur. TS'de de "Garip sözler söyleyen, tuhaf davranan (kimse)" anlamı verilerek sözlükbirim olarak yer almıştır.

Türkçe, geniş konuşur kitlesine sahip ve etki alanı giderek artan işlek bir dildir. Söz yapımı, her dilde olduğu gibi Türkçede de dil araştırmalarında en önemli ve kapsamlı konulardan biridir. İşleğinin artması dolayısıyla Türkçenin kendine

özgü söz yapım yollarının yanında diğer dil ve kültürlerle artan etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan alıntı ve yerleştirme örnekleri de söz yapım yolları arasında sayılmaktadır. Çalışmada ölçünlü Türkçenin söz yapım yollarının halk ağzından sözcüklerde ne şekilde ve ne oranda görüldüğü konusunda bize veriler sağlayan TDK Türkçe Sözlük'ün A maddesindeki *hlk.* etiketli sözlükbirimlerin söz yapım yolları incelenmiş ve elde edilen sonuçlar, ölçünlü dildeki verilere koşut ve bunlardan farklı olan yönleriyle değerlendirilmiştir. Ulaşılan veriler, Sonuç bölümünde sunulmuştur.

Sonuç

TS'nin A maddesinde bulunan *hlk.* etiketli sözlükbirimler üzerine yaptığımız söz yapımı araştırmasında elde ettiğimiz sonuçlar şunlardır:

1. Türkçenin eklemeli bir dil olması dolayısıyla A maddesinde halk ağzından alınan doksan yedi sözlükbirimin elli dokuzunun *ekleme* yoluyla oluşturulduğu görülmektedir.
2. Ekleme yoluyla elde edilen sözlükbirimlerin ardından en sık başvurulmuş söz yapım yöntemi *birleştirme* olmuştur. Birleştirme yoluyla yirmi altı adet sözlükbirim oluşturulmuştur.
3. Çalışmamızın ölçeği halk ağzından alınan sözcükleri kapsadığı için *yineleme* ve *yerleştirme* yöntemleri ile oluşturulan sözcüklerin sayısının yakınlığı dikkat çekicidir. Özellikle *yerleştirme* yöntemiyle oluşturulan sözcüklerin fazlalığının halk ağzındaki sözcüklerin yerleştirme bakımından daha zengin olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.
4. Türkçedeki *ekleme* yoluyla söz yapımının ağırlığı, birleştirme yoluyla elde edilen sözcüklerde de etkisini göstermektedir. *Birleştirme* yöntemiyle oluşturulan sözcüklerde en az bir sözcüğün *ekleme* yoluyla türemiş sözcük olduğu örnekler görülmektedir: *Ayazlandırılmış rakı* örneğinde olduğu gibi.
5. *Birleştirme* yoluyla oluşturulan sözlükbirimlerde genellikle niteleyicilerin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, birleştirme yoluyla oluşturulan sözcüklerin sözcük türü olarak sıfat tamlaması özelliği göstermesine yol açmıştır. Örn: *Ala gün*.
6. Yerleştirilen sözcükler dikkate alındığında, Türkçenin genel dile sözcük ödünçlediği dillerle koşut kaynak dillerin tercih edildiği görülmektedir. A maddebaşında yerleştirme yoluyla halk ağzına giren beş sözlükbirimden ikisi Arapça, biri Farsça, biri Rumca, bir tanesi de Fransızcadan yerleştirilen sözcüktür. Türkiye Türkçesi yazı diliyle ağızlar arasında yerleştirme konusundaki bu koşutluk, Türkiye Türkçesinin yazı dili-ağız ilişkisindeki *geçişkenlik* bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

7. Türkçe *eklemeli* bir dil olduğu için en sık başvurulan söz yapım yolu, ekleme yoluyla sözcük yapılmasıdır. A maddebaşında da durum bu şekildedir. Ancak çalışmamızda görüldüğü üzere TS'ye halk ağzından alınmış sözlükbirimlerin içerisinde diğer söz yapım yollarıyla oluşturulan çok sayıda sözcük de mevcuttur. Bu bakımdan Türkiye Türkçesinin söz varlığının bütününe dikkate alan bir gramer çalışmasının ancak ekleme yönteminden başka diğer söz yapım yollarını da dikkate alınarak hazırlanmış olabileceği kanısındayız. Özellikle halk etimolojisi ile oluşturulan ve halk ağzında kullanılan sözcükler (Örn: *abuzambak*) üzerinde durulmalı ve bu sözcüklerin anlamsal kaynakları incelenmelidir.

8. TS'deki halk ağzından alınmış sözlükbirimler, DS'deki biçimleriyle karşılaştırılmalı ve söz yapım yollarının ortaya konulmasında DS'deki veriler ve sözcükteki belli bölgelere göre görülen farklılıklar dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2014a). Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri* içinde (C. 1, ss. 831-841).
- Akalın, Ş. H. (2014b). Türkçede Eksilteli Yapıdan Sözlükselleşme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(2), 13-29.
- Akalın, Ş. H. (2017). Türkçede Söz Oluşum Yollarından Biri: Güncelleme. *Akademik Ağamusa Axundov'un 85. İliyine Hasr Olunmuş "Ağamusa Axundov ve Azerbaycan Filologiyası" Beynelhalq Elmi Konferansın Materialları V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* içinde (ss. 19-23).
- Aksan, D. (1980). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim 3)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alibekiroğlu, S. (2017). Türkçede Takısız Ad Tamlaması Şeklindeki Birleşik Sözcükler. *Teke: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(1), 184-195.
- Alibekiroğlu, S. (2019). *Türkçede Sözcük Yapımı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bauer, L. (1983). *English Word Formation* (I. Plag, Haz.). Cambridge University Press.
- Bauer, L. (2003). *Morphological Productivity*. Cambridge University Press.
- Eker, S. (2015). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Dilde Birlik*. İstanbul: Cönk Yayınevi.
- Erenoğlu, D. (2006). Dilde Örnekseyerek Türetme ve Türkçedeki Örnekleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(2), 311-315.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türkçenin Karanlık Günleri*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Hengirmen, M. ve Berdigar, Y. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Engin Yayınevi.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. A. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dilbilgisi*. Akçağ Yayınevi.

- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levi, J. N. (1978). *The Syntax and Semantics of Complex Nominals*. New York: Academic Press.
- Lieber, R. (1992). *Deconstructing Morphology*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Lieber, R. (2005). English Word-Formation Process. P. Štekauer ve R. Lieber, (Ed.), *Handbook of word-formation* içinde (ss. 375-422). Springer Science & Business Media.
- Marchand, H. (1969). *The categories and types of present-day English word-formation*. München: Verlag C. H. Beck.
- Menz, A. (2004). “Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Yakıştıırma (Örnekseme) Yoluyla Oluşan Biçimbirimsel Özellikler. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* içinde (C. 2, ss. 2113-2118).
- Pei, M. ve Gaynor, F. (1954). *Dictionary of Linguistics*. Rowman & Littlefield.
- Sarı, İ. (2016). Türkiye Türkçesindeki Birleşik Sözcüklerin Merkezlilik Odağında Sınıflandırılması. *Dil Araştırmaları*, (18), 199-217.
- Tekin, T. (1972). Türk Dilbilimi ve Yeni Kelimeler. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Trask, R. L. (1993). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London: Routledge.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEVÂRÎH-İ GÜZÎDE-NUSRETNÂME ARAŞTIRMALARI HAKKINDA*

*Ochirpurev DUGER***

Öz: Moğol tarihinin nadir bulunan eserlerinden biri olan ve XVI. yüzyılda Çağatay Türkçesinin klasik devrinde yazılmış *Tevârih-i Güzide-Nusretnâme*, özellikle Orta Asya Türk tarihi açısından oldukça önemlidir. Orta Asya'da gelişen Türkçe tarih yazıcılığının en kıymetli eserleri arasında sayılabilecek nitelikte olan *Tevârih-i Güzide-Nusretnâme* esasen Şibânî-nâme olmasının yanı sıra *Câmi'ü't-Tevârih*'in ilk cildi olan *Tevârih-i Mübâreke-i Gazan Han*'ın Çağatayca çevirisini de kapsamaktadır. Oğuz Han destanı ile başlayan eser, Cengiz Han'ın hayatı ve hükümdarlığından Şiban Han'ın küçük kardeşi Mahmut Bahadır Sultan dönemini de kapsayan tarihî olayları ele almaktadır. Eserin iki nüshası bulunmakta ve her iki nüshası üzerine de yapılmış kapsamlı araştırmalar az bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çağatay Türkçesi, Şibanî Han Tarihi, *Tevârih-i Güzide-Nusretnâme*, Moğolların Tarihi, Türk, Moğol.

Research on *Tevârih-i Güzide-Nusretnâme* (نامه نضرت – كزیده تواریخ)

Abstract: One of the rare works of Mongolian history, *Tevârih-i Güzide-Nusretnâme* written in the classic era of Chagatay Turkish (around 16th century) is very important especially in terms of Central Asian Turkish history. Counted among the most valuable works of Turkish historiography that developed in Central Asia, the principal part of this remarkable work consists of *Şibânî-name*, followed by the Chagatay Turkish translation of the first volume of *Câmi'ü't-Tevârih*, *Tevârih-i Mübâreke-i Gazan Han*. The work, which begins with the epic of Oguz Khan, deals with the life and reign of Genghis Khan, and historical events, including the period of Mahmut Bahadır Sultan, the younger brother of Şiban Khan. There are two copies of the work, and extensive research on both copies is scarce.

Keywords: Chagatay Turkish, The history of Şibanî Han, *Tevârih-i Güzide-Nusretnâme*, The history of Mongols, Turks, Mongols.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 12.07.2021 - 27.10.2021

Bu makale, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü'nde Doç. Dr. Erkin EKREM danışmanlığında yürütülen “*Tevârih-i Güzide Nusretnâme*'nin Türk-Moğol Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih bölümü doktora öğrencisi. buhochiroo@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1279-2319

Giriş

Batı Türklüğünün sınırlarını çizen Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi ve Orta İran'ın kuzey ve doğusunda kalan Müslüman olan bütün Kuzey ve Doğu Türklüğü, 15. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl başlarına dek aynı yazı dilini kullanmıştır (Ercilasun, 2016, s. 400). Bu yazı dili ile yazılan ve günümüze kadar bizim elimize ulaşan kıymetli kaynaklardan biri de Muhammed Şiban Han için yazılmış *Tevârih-i Güzîde-Nusretnâme* adlı eserdir. Orta Asya'da gelişen Türkçe tarih yazıcılığının en kıymetli eserleri arasında sayılabilecek nitelikte olan *Tevârih-i Güzîde Nusretnâme*, esasen Şibânî-nâme olmasının yanında *Câmi'ü't-Tevârih*'in ilk cildi olan *Târih-i Mübâreke-i Gazan Han*'ın Çağatayca tercümesini de kapsamaktadır. Oğuz Han destanı ile başlayan eser, Cengiz Han'ın hayatı ve hükümdarlığından başlayarak Şiban Han'ın küçük kardeşi Mahmut Bahadır Sultan dönemini de kapsayan tarihî olayları ele almaktadır (Rieu, 1888, ss. 277-279).

Eser, İlhanlılar döneminin tarih yazıcılığı mektebinden çıktığı için güvenilirliği oldukça yüksektir. Aynı anda *Câmi'ü't-Tevârih* ile paralel giden kısımlarla da teyit edilebilmektedir. Bu durumlardan yola çıkarak *Tevârih-i Güzîde-Nusretnâme*, Orta Asya Türk tarihi hakkında yazılmış olan birincil kaynaklar arasında yer almaktadır. Bilhassa soy bilgisi konusunda son derece faydalı olabilmektedir (Kaya, 2019b, s. 519).

Eser Hakkında

Eserde, başlangıçta Oğuz Han'ın destanı ve onun oğulları, Oğuz Han soyundan gelen kavimler (Uygur kavmi, Kanglı kavmi, Kıpçak kavmi, Karluk kavmi, Kalaç kavmi, Ağaçeri kavmi) anlatıldıktan sonra Türk ve Moğol kökenli 37 kavim hakkında bilgi verilir. Bu kavimler, sırasıyla şöyledir: Çalayır, Sünit, Tatar, Merkit veya (Urut hem derler), Kurla'ut, Torgut, Oyrat, Barkut, Kori, Tuvalas ve Tüme'üt, Urasut, Kurkan, Sakayıt, Kereyit, Nayman, Baya'ut, Kingiyat, Katagin, Salçiyut, Tayciyut, Hatakan ve Siciyut, Çines, Noyakan ve Urut ve Mangkut, Dörmen, Ba'arin, Suğanut, Barulas, Hedürkin, Curiyat, Buda'ut, Duglat, Yisüt (Besud), Kungiyat kavimleri. Eserde kavimler hakkında bilgi verilirken bunlar, Ergenekon'dan çıkan Moğol kavimleri ve Alan Ko'a soyundan çıkan kavimler şeklinde ikiye ayrılarak anlatılmıştır.

Bu fasılda müellif sırasıyla Çalayır, Sünit, Tatar, Merkit veya (Urut hem derler), Kurla'ut, Torgut, Oyrat, Barkut, Kori, Tuvalas ve Tüme'üt, Urasut, Kurkan, Sakayıt, Kereyit, Nayman, Baya'ut, Kingiyat kavimlerini anlatır. Bu kısım, *Câmiü't-Tevârih*'te de aynı başlık altında ve aynı düzende verilmiştir. Ancak, kavimler hakkındaki veriler, kısaltılarak yazılmıştır ve *CT*'de geçmekte olan bazı kavimler anlatılmamıştır. Örneğin Bulgaçin, Kermüçin kavimleri ayrı bir başlık altında anlatılmamış olup, sadece Bargud kavmi anlatıldıktan sonra bu kavimler hakkında 2 cümlelik bir bilgiye yer verilmiştir. Bunun dışında Kereyit kavmi

hakkında da sadece 2 cümlelik bilgiye yer verilmiştir. Nayman kavmine de aynı şekilde çok kısa yer verilmiştir. Bunun dışında Ongud, Tangud, Kongrat, Uryat, Uşin, Süldüs, İldürken kavimleri hakkında bilgi verilmemiştir.

Eserde, “Alan Ko’ a neslinden çıkan Moğol kavimlerine Nirun kavmi denilir” dendikten sonra sırasıyla Katagin, Salçiyut, Tayciyut, Hatakan ve Siciyut, Çines, Noyakan ve Urut ve Mangkut, Dörmen kavmi, Ba’arin, Suğanut, Barulas, Hedürkin, Curiyat, Buda’ut, Duglat, Yisüt (Besud) ve Kungiyat hakkında tarihi bilgiler verilmiştir.

Genellikle kavimler hakkında bilgi verilirken öncelikle kavmin soy geçmişi, nerede yaşadığı anlatılmaktadır. Ardından Cengiz Han döneminde kimlerin itibarlı ve ünlü olduğu belirtilerek hangi kavimlerin Cengiz Han'a nasıl düşmanlık ettiği ya da düşmanlık etmeden tabi olduğu hakkında bilgi verilmektedir.

Eserde kavimler anlatıldıktan sonra Cengiz Han'ın Camuka, Nayman ve Kereyit kavimlerine karşı yaptığı savaşlar anlatılmaktadır. Ardından Cengiz Han'ın miras yoluyla kendi egemenliğinde bulunan halkları annesi, dört oğlu, kardeşleri ve yanında yer alan beyleri arasında paylaşırması hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca tümen ve binlik beylerinin atamaları hakkında bilgiler de yer almaktadır.

Cengiz Han, birleşik Büyük Moğol ulusunu kurduktan sonra büyük çaba gösteren kendi nökerlerinden 95 kişiyi binbaşı yapmıştı. Cengiz Han, 1189 yılında Kamag Moğol'un hanı olduktan sonra kendi halklarını binlik olarak düzenledi. 1206 yılında birleşik Büyük Moğol ulusunun hanı olduktan sonra bütün keçe çadırılı olan göçebeleri 95 binlik olarak düzenledi. *Moğolların Gizli Tarihi* gibi temel kaynaklardan bakacak olursak bu dönemde 3 çeşit binlik oluşmuştur.

1. 1200 yılından önce olan eski binlik,
2. 1206 yılında kurulan 95 binlik,
3. Ganimet olanlardan oluşan binlik diye

MGT'de 1206 yılında kurulan binlik, kimi yerlerde “asıl binlik” diye geçer. Fakat son kurulan binlikler, “Ganimet olanlardan oluşan binlik” diye adlandırılmıştır.

Eserde 96 binlik ve 8 yüzlük hakkında bilgi verilmiş olup, Tuluy Han dışındaki 3 oğlundan her birine 4 bin kişi, annesi Ö'elün Eke'ye 12 bin kişi, kardeş Otçigin Noyan'a 4 bin kişi, Beşinci oğlu Külken'e 4 bin kişi, İlçigdey Noyan'a 3 bin kişi vermesini, ayrı ayrı anlatılmıştır.

Bunların ardından eserde, Toktamış Han'ın Urus Han ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramasından sonra Ak-Ordu'dan Temür Han'a kaçtığı olay yer almaktadır. Temür Han'ın Harezmi'e kadar yaptığı savaş hakkında da bilgi verilmektedir. Yani Temür Han'ın hanlığının 12-13 yılının tarihini kapsamaktadır ve eserin bu kısmında başlangıç ve sonuç yoktur.

Temür Han hakkındaki bu kısımdan sonra ise Yesükey Bahadır'ın destanı ile devam edilmiştir. Ardından Cengiz Han'ın soyu ve ortaya çıkışı, onun hatunları, kızları ve dört oğluna memleketleri paylaşmış olması hakkındaki tarihi bilgiler verilmiştir. Yine bu kısımda diğer kaynaklarda olmayan ilginç veriler de bulunmaktadır. Özellikle Cengiz Han'ın soyunun anlatıldığı bölümde ve Alan Ko'a destanında ilginç veriler bulunur.

Ardından Cengiz Han'dan sonra tahta geçen hanların tarihi anlatılmaktadır. Bunlar sırası ile (Ögedey Han, Yoçi Han, Çağatay Han, Tuluy Han, Mengü Kağan, Kubilay Kağan, Hülagü Han, Abaka Han, Teküder(Ahmed), Argun Han, Geyhatu Han, Gazan Han'dır. Cengiz Han'dan sonra Moğol Devleti, Altınordu Devleti ve İlhanlı Devleti'nin hanları hakkında tarihi bilgiler verilirken, Güyük Han hakkında diğer hanlar gibi ayrı bir başlık yer almamıştır.

Genellikle hanların tarihi anlatırken onların dünyaya geliş tarihi, onların hatunları ve oğlanları, yaptığı savaşlar ve yaptığı güzel işler hakkında bilgi verilmiştir. Bunun dışında hanlar ile ilgili hikayeler de yer almaktadır.

Eserin son kısmında Şiban Han hakkında bilgi verilmektedir. Şiban Han'ın babası olan Abul Hayr Han'ın ölmesinden sonra Deşt-i Kıpçak'ta çıkan olaylar hakkında bilgi verildikten sonra Şiban Han ve ağabeyi Mahmud Sultan'ın çocukluğu hakkında bilgiler yer almıştır. Bu kısım, Şiban Han'ın Fergana vadisini nasıl ele geçirdiği hakkındaki olayların anlatımı ile bitmektedir. Bu nedenle metnin burada bitmemiş olduğunu anlıyoruz. Fakat B nüshasında ise Şiban Han'ın tarihi, zaman ve olay sıralamalarına göre düzensiz bir şekilde yazılmıştır. Yazar, Çağataycayı iyi bilmemesi nedeniyle eseri A nüshasından kopya ederken hata yapmış olabilir.

Eserde Cengiz Han'ın dört oğluna nasihat vermesi, Ögedey Han ile Tuluy'un Altan ulusu ile yaptığı savaş, Batu ve Şiban ile beraber Firenklerle yaptığı savaş, Cüçi Han'ın Bağdad ile yaptığı savaş, Mönge Han'ın han tahtına oturması, Ögedey Han'ın Çağatay Han'a nasihat vermesi, Abaka Han'ın Borak ile yaptığı savaş, Gazan Han'ın han tahtına oturması başta olmak üzere çeşitli olayları gösteren 16 minyatür de bulunmaktadır.

Eserin yazılış amacı, 4a sayfasında şöyle anlatılmıştır:

فرمان بولدی کیم تواریخ جهان کشای منکو خان ابن تولوی خان و تواریخ کزیده اسلام شاه
غازان خان نینک قیزی و تقی منتجب جامع تواریخ شامی کیم اولوغ بیگ میرزانیکنک اتیغه
بیئلکان تقی مغول بخشیلاری مغول خطی برلا بتکانلارنی اسان بولماق اوجون تقی فارس نیلی
برلا بیئلکان لارنی ترکیکا اوروب ترتیب بریلدی کتاب غه تواریخ کزیده تصرف نامه ات بریلدی
“fermân boldı kim
Tevârihi cihân-güşâ-yı Mengü Han ibn-i Tuluy Han ve Tevârih-i Güzide-i
İslâm Şâh Gazan Hanın kızını ve tağı muntehab câmi‘ ve Tevârih-i Şâmî
kim Ulug Bêg Mîrzânın atıga bitilgen tağı Moğul bahşıları Moğul hatı
birle bitilgenlerni âsân bolmaq üçün tağı Fârsî tili birle bitilgenlerni
Türkige urup tertib bérildi tağı kitâbga Tevârih-i Güzide Nusret-nâme at

bêrildi bu tevârih hicret toqkuz yüz sékkizde Cemâdiü'l-evvel ayı Cem'êtip bitildi” (Ochirpurev, 2021, s. 76).

Bu verilere bakarsak eserin yazarı, birkaç amaç ile *Tevârih-i Güzîde-Nusretnâme* adlı eseri tamamlamıştır:

1. Alâeddin Ata Melik Cüveyni *Tevârih-i Cihângüşâ*, Fazlullah Reşîdüddin b. Abdi'l-Kahir Hemedanî *Câmiu't-Tevârih*, Hamdullah Mustafa Kazbina'nın *Tevârih-i Güzîde* eserleri başta olmak üzere kaynakları Farsçadan Çağatay Türkçesine tercüme etmek.
2. Uluğbek için yazılmış yazarı belli olmayan kaynakları Çağatay Türkçesine tercüme etmek.
3. Şiban Han'ın tarihini yazmak

A.M. Akramov'a göre bu *Tevârih-i Güzîde Nusretnâme* adlı eserin birinci kısmında Alâeddin Ata Melik Cüveyni'nin *Târîh-i Cihângüşâ*, Fazlullah Reşîdüddin b. Abdi'l-Kahir Hemedanî'nin *Câmiu't- Tevârih* başta olmak üzere tarih kaynakları kullanılmış. İkinci kısmın yazımında da Nizamüddin Şâmi'nin *Zafernâme* başta olmak üzere dönemin tarih kaynakları kullanılmış. Üçüncü kısımda ise Ebu'l-Hayr ve Şiban Han ile abisi Mahmud Sultan Bahadur'un tarihleri anlatılırken bu bölümün oluşturulmasında Şiban Han hakkında yazılan kaynakların kullanılmış olduğunu belirtir (Akramov, 1967).

Yukarıda bahsedilen kaynaklar dışında günümüze kadar bizim elimize ulaşmayan kaynakları da kullanmış olabilir. Çünkü eserde Calayir kavmi hakkında bu kavimden çıkan şubelerin sayısının on olduğunu yazmıştır. *Câmiu't- Tevârih*'de ise Calayir kavminin şubelerinin dokuzunun adını yazılmış, onuncusunun adı yazılmadan sadece nokta koyulup bırakılmıştır. Bizim eserimizin 11b sayfasında ise bu şubeler, şöyle anlatılmıştır:

بو جلاير قومی اون شعبه تورور جات توقراون قنکیاوت کونساوت اویات تلقان کورکر
طولانکقت توری سنکقوت بو جلاير لاردين اولوغر اتی جنکیز خان رمانیدا موقلی کویانک ایکان
دور جات قومیدین ایردی “calâyir kavmi on şü'be turur câ'ât¹

¹ Metinde جات *Câ'ât* şeklinde yazılmıştır. CT'de جات (Rashîd âl-Dîn I.1983:66), HKT'de *Ca'et*, (Kaya, 2019a, s. 35). B nüshası ÖÇT'de *hat* (Çakmakçı, 2020, s. 54)

tûkarâ'ûn² kangsâ'ût³ kûnsâ'ût⁴ ûyât⁵ nilkân kûrkir⁶ tûlângkıt⁷ tûrî⁸
sangkût⁹ bu calâyirlardın uluğraqı çingiz hân zamanında mûkâlây güyâng
êkendür câ'ât kavmidin êrdi" (Ochirpurev, 2021, s. 101).

Bunun dışında 54a sayfasında (اوکنای قان شفا تابتی تولوی خان اجازت نیلاب روانه بولدی) یولدا باروردا رنجور بولوب وفات بولدی بو حکایت مشهور ترور تقی تولوی خان نینگ خاتون سیوارقوتینی اوزنی انینگ فداسی قیلدی تقی اوکتای خان التان کرادا یازلاب اندین کوز کوچ قلیب اوز باروردا rencür bolup vefât boldı bu hikâyet meşhûr turur taqı tulun hânñıñ hâtunı Soyuârkûqtanı bëki özini anıñ fedâsı kıldıtakı ögetêy hân âltân kerêde yazlap andın küz küç kılıp öz tahtığa keldi" ifadesi bulunmaktadır. Bu verilerde yer tutan Altan Ke'er denilen yer adı *Câmiu't- Tevârih*'de geçmemektedir. Nokta koyup bırakmıştır.

Bir örnek daha verirsek eserimizin 92a sayfasında bulunan

جنکیز خان اونک قول سول قول جریکین اوغلنلاری بیرلا بیاریب اوزی تولوی برلا اورتانجی یول بیرلا کیم
“çingiz hân ong qol
sol qol çerigin oğlanları birle yiberip özi tuluy birle ortançi yol birle kim anı qol
derler yörüdi yaçu şehirige tegrü ve yolda bolğan şehirlerni aldılar” şeklindeki
bölümde Yaçu şehrinin adı da *Câmiu't- Tevârih*'te geçmemektedir. Sadece nokta
koyarak bırakılmıştır. Bunun gibi birkaç örnek daha bulunmaktadır” (Ochirpurev,
2021, s. 226).

² Metinde توقراون *Tûkarâ'ûn*, CT'de تُوقْرَاوْت (Rashîd âl-Dîn I.1373, s. 66), HKT'de *Tokravun* (Kaya, 2019a, s. 35) B nüshası ÖÇT'de *Buqaravun* (Çakmakçı 2020, s. 54)

³ CT'ye göre Bu *Calayir kavmi* büyük on şubeli bir kavimdi ve her şubesi kalabalık idi. Bunlar sırasıyla *Ça'at*, *Tukara'un*, *Kunsa'ut*, *Uyat*, *Nilkan*, *Kurkin*, *Tulangıt*, *Turı* ve *Şankut*'tur. Metindeki قنکساوت *Kangsâ'ût* şubesinin adı CT'de geçmemektedir. B nüshası ÖÇT'de *Qoñkat* (Çakmakçı, 2020, s. 54)

⁴ Metinde کونساوت *Kûnsâ'ût*, CT'de كُنْسَاوْت (Rashîd âl-Dîn I.1373, s. 66). HKT'de *Kümse'üt* (Kaya, 2019a, s. 35) ÖÇT'de *Kösevüt* (Çakmakçı, 2020, s. 54)

⁵ Metinde اویات *Ûyât*, CT'de اُوْرِيَات (Rashîd âl-Dîn I.1373, s. 66). B nüshası ÖÇT'de *Oyat* (Çakmakçı, 2020, s. 54)

⁶ Metinde کورکر *Kûrkir*, CT'de كوركي (Rashîd âl-Dîn I.1373, s. 66), B nüshası ÖÇT'de *Körger* (Çakmakçı, 2020, s. 54)

⁷ Metinde طولانگقت *Tûlângkıt*, CT'de طُولَانْگَقْت (Rashîd âl-Dîn 1373:66), HKT'de *tolangkıt* (Kaya, 2019a, s. 36).

⁸ Metinde توری *Tûrî*, CT'de بُورِي (Rashîd âl-Dîn I.1373, s. 66.), HKT'de *Turı* (Kaya, 2019a, s. 36).

⁹ Metinde سنکقوت *Sangkût*, CT'de سَنکَقوْت (Rashîd âl-Dîn I.1373, s. 66), HKT'de *Sungküt* (Kaya, 2019a, s. 35), B nüshası ÖÇT'de *Qoñkut* (Çakmakçı, 2020, s. 54).

Tevârih-i Güzîde-Nusretnâme Üzerine Yapılmış Araştırmalar

TGNN hakkındaki ilk bilginin B. B. Bartold tarafından 1902 yılında verilmiş olduğundan K. Zaleman, kendi eserinde bahsetmiştir. Bunun dışında eserin başlığı hakkında B. B. Bartold, P.G. Mukminova, B. A. Ahmedov, S.K. İbragimov başta olmak üzere bilim adamları kendi görüşlerini ileri sürmektedirler.

Eserin St. Petersburg nüshası üzerine Kazakistan'da S. K. İbragimov, N. N. Mingulov gibi alimler, *Materiali po Istori Kazahskih Hanstv XV-XVIII Vekov* adlı güzel bir çalışma yapmışlardır. *St. Petersburg* nüshası üzerinden metin özetlerini ve Rusça tercümelerini vermişlerdir.

St. Petersburg nüshasının 48a-94b sayfaları arasındaki kısmı Ömer Çakmakçı, 1a-47b arasındaki bölümü Ahmet Karataş, 95a-149a arasındaki kısmı da Sümeyra Alan tarafından Münevver Tekcan yönetiminde yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

11.11.2019 tarihinde Harun Kaya tarafından Prof. Dr. Aysu Ata danışmanlığında *Tevârih-i Güzîde Nusretnâme (Giriş, Metin, Notlar, Dizin, Tıpkıbasım)* başlığıyla doktora tezi savunulmuştur. Harun Kaya, A nüshası üzerinde çalışmıştır ve el yazmasının transkripsiyonu ile dilbilgisel incelemesini yapmıştır.

A.M. Akramov, 1967'de eserin her iki nüshasından hareketle bir çalışma hazırlamış, İngiltere nüshasının Arap harfli metnini de çalışmasına eklemiştir. St. Petersburg nüshasında olup İngiltere nüshasında bulunmayan kısımları da göstermek için St. Petersburg nüshasından da bazı parçaları eklemiştir. Ayrıca A.M. Akramov, eserin kısaltılmış yedi nüshasından da yararlanarak metnin eksik yerlerini tamamlamıştır. A.M. Akramov'un çalışması, mikrofilm olarak taranan İngiltere nüshasının görülemeyen kısımlarının okunmasında ve bazı kısımların St. Petersburg nüshasından hareketle tamir edilmesinde de oldukça faydalıdır.

Müellifi Hakkında

Eserin müellifinin kim olduğu hakkında her iki nüshada da herhangi bir kayıt yoktur. P. Rieu'a göre eserin Sultan Veled tarafından yazılmış olabileceği belirtilmiştir. Ancak A.M. Akramov, bu görüşün karşısında durmuştur. Ünlü yazar Mevlana Celaleddin'in oğlu olan Sultan Veled ya da Ahmed Bahaddin Veled, 1226-1312 yılları arasında yaşamıştır. Bu yüzden *Tevârih-i Güzîde-Nusretnâme*'nin müellifinin *Sultan Veled* olması söz konusu değildir demiş (Kaya, 2019b, s. 514).

R. G. Mukminova, *Tevârih-i Güzîde-Nusretnâme* adlı eserin Şiban Han'ın eserlerinden birisi olduğunu söyleyerek bu eserin müellifinin Şiban Han olduğunu ortaya çıkarmıştır.

İslam Ansiklopedisi'nde *Şibani Han* maddesini yazan Lucien Bouvat, eserin müellifi olduğu konusuna değinmemiştir. Sadece anonim *Şibânî-nâme*'nin *Tevârih-i Güzide Nusretnâme*'nin hülasası olduğu bilgisini verir. Zaur Şükürov, *İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı Muhammed Salih maddesinde: "Muhammed Sâlih'in XV-XVI. yüzyıl Orta Asya halklarının tarihiyle ilgili Türkçe kaynaklardan müellifi bilinmeyen *Tevârih-i Güzide-Nusretnâme* adlı eserin yazarı ve yine müellifi bilinmeyen mensur bir *Şibânî-nâme*'nin bu eserin özeti olduğu ileri sürülmekteyse de bu pek mümkün görünmemektedir" demiş ve kaynak olarak da Karasoy ve Toker'in çalışmasını göstermiştir (Şükürov, 2009, ss. 34-35). Ancak, Karasoy ve Toker'in yayınında Şükürov'un bahsettiği konuyla ilgili herhangi bir ifade yoktur. Muhammed Salih'le ilgili bahsedilen kısımlar, Salih'in Şiban Han hizmetinde yaptıklarından ve yazdığı manzum *Şibani-nâmesi*'nden ibarettir. Çevrilen metinde de bir yerde Muhammed Salih'in kaçıışı ve Baki Tarhan hakkında verdiği ifade bulunmaktadır. Bununla birlikte Karasoy ve Toker, *Tevârih-i Güzide-Nusretnâme* hakkında verdikleri bilgi için Bouvat'ı referans göstermişlerdir. Muhammed Salih *Tevârihi Güzide*'de de Nur Said Beg'in oğlu olduğu bilgisiyle geçer (40a/3-4). Bunlar dışında müellifin kim olduğu konusunda şu ana kadar herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

A. M. Akramov 1967'de yapılan araştırmada bu nüshanın güzelce yazılmış olduğunu ve belki de yazarının ünlü birisi olduğunu belirtiyor. Eserin yazı tipine göre Muhammed Salih'in *Şibannâme*, Masud Usan Kuhistan'ın *Tarih-i Abul Hayr Hani* başta olmak üzere kaynakların yazı tiplerini karşılaştırarak bu kaynakların aynı ve yazarlarının bir olduğunu ortaya çıkardı. Bunun dışında eserlerin minyatürleri aynıdır. En son ihtimalde bunların müellifi bir olmalıdır (Akramova, 1967, s. 18). A. M. Akramov da eski kaynakları karşılaştırarak *Tevârih-i Güzide Nusretnâme*'yi Muhammed Salih'in yazmış olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bunun yanında TGNN'de yer alan Cengiz Han'ın şeceresini anlattığı bölümde Muhammed Salih'i Belgütey'in soyundan geldiğini belirterek A nüshasının 40a sayfasında şöyle anlatmıştır. "Begütay, Belgütay bukanın bir butunu verip Makalın Tay, Baykutay'nın oğlunu satın alıp ata bindirip hareket etmişler. Yolda abi, kardeş ikisi konuşmuş bizim kardeşimiz Tubun Bayan ölüp Alan Kova dul kaldı. Yardımcı olacak kimsesi yoktur. Bu bir buta satın aldığımız oğlanı ona verelim deyip Alan Kova'ya vermişler. O oğlanın adı Bayalın'mış (بیالین) Mangkit'in ebügesi oymuş. Ona yılıkısını baktırıp kımızını tutturmuş. Onun için Savmançı oğlu Mangkit (مانکنیت) derlermiş. Sonra Çağatay Han'ın (جغتای خان) ekinini ekip Almalık denilen kentin anbarını o korumuş. Teregçi (تریغچی) oğlu Taragay Timur (تراغای تیمور) atasıdır diye Moğul yaşlıları söylerler. Sonra bu Begütay soyundan İkü Temür Belküt (ایکو تیمور بلکوت) ve Şah Melik (شاه ملک) ve Vezir Said (وزیر سعید) ve onun oğlu Muhammed Salih'dir (محمد صالح). Bu söz

böyle.” Biz de Akramov’un görüşüne katılarak eserin yazarının Muhammed Salih olduğunu belirtiyoruz.

Eserin Nüshaları

A nüshası: Şimdilik bu eserin ünlü olan iki nüshası vardır. Eserin içerisinde eksiklikler ve bozuk kısımlar olsa da tam metne en yakın ve yazıldığı zaman mevcut olan en eski nüsha, *British Library Or. 3222* yer numarasıyla kayıtlı olan nüshadır. Eser, 149 varaktan oluşmaktadır. Her sayfa, 19 satırdan ibaret olsa da bazı sayfalar 17, 18 satırlıdır (Rieu, 1888, s. 276). Eserdeki bazı Arapça ayetlerin ve kelimelerin dışında yazıda herhangi bir hareke bulunmamaktadır. Elyazmasının 116a sayfası boştur. Bazı sayfalarda lekeler vardır ki bazı kelimelerin okunmasını zorlaştırır. Elyazmasında bulunan 16 minyatürün renkleri bazen kendisinden sonra gelen sayfalarda leke oluşturmuştur ki bu da okumasını zorlaştırmaktadır. Tüm bunlara rağmen genel olarak bu nüshanın yazıları net ve okunaklıdır. Fakat bu eserin müellifi bilinmemektedir (Kaya, 2019b, s. 515). Eserin yazılış tarihi ve yazılmasına vesile olan kimseler ile alakalı eserde şu bilgiler yer alır:

Eserin 4a sayfasında “kim tevârîhi cihân-güşâ-yı Mengü Han ibn-i Tuluy Han ve Tevârih-i Güzîde-i İslâm Şâh Gazan Hanın kız ve taķı müntehab câmi’ ve Tevârih-i Sâmi kim Uluğ Bêg Mîrzânî atıĝa bitilgen taķı Moĝul baĝsıları Moĝul ĥatı birle bitilgenlerni âsân bolmaķ üçün taķı Fârsî tili birle bitilgenlerni Türkîge urup tertîb bërildi taķı kitâbĝa Tevârih-i Güzîde Nuşret-nâme at bërildi bu tevârîh hicret tokkuz yüz sêkkizde Cemâdiü’l-evvel ayı Cem’ êtip bitildi” denir. Bu bilgiden eserin yazılış tarihinin H. 908 (M. 1502) olduĝu anlaşılıyor. Bunun dışında eserin sonunda iki yerde eserin istinsahının tamamlandıĝı tarihe dair kayıtlar bulunmaktadır. Metnin son sayfasına تمت ٩٠٧ şeklinde not düşülmüştür. Metnin bu kısmından sonra yan sayfada da iki satırlık metnin ardından “bitildi sene 907” şeklinde bir not daha vardır.

جنکیز خان --- خاتونی یسولون اتلیغ ایردی بو بییش خاتون برجا خاتونی
دین اولوغ ایردی لار بو سوز مونجه قیلغانی

٩٠٧ (بتلدى سنه ٩٠٧) “Çingiz Hanın beş ĥatunı Yesülün atlıĝ êrdi bu beş ĥatun barça ĥatunıdın uluĝ êrdiler bu söz munca kılĝanı Bitildi sene 907” eserin yazılış tarihinin H. 908 (M. 1502) olduĝu metinde de geçmektedir.

British Library Or. 3222 numarada kayıtlı bulunan nüshada 1059 yılına ait *Abu-Talib Al-Hüsiyen* (ابو طلب الحسينی) adlı dörtgenli damga bulunmaktadır. Damga üzerinde (من متملكان خداوند نعمت) yazısı bulunmaktadır. Buna göre bu nüshanın sahibi *Al-Arzi* mahlası ile ünlü olan saray tarihçisi *Şah Cihan*’ın şairi *Abu-Talib Al-Hüsiyen*’dir. O Hazret’in emri ile Horasan’a seyahat edip Mekke, Medine’de misafir olduktan sonra uzun zaman Cahar’ın kütüphanesinde çalışmıştır. Orada çalışırken Eski Türkçeden Farsçaya (ملفوظات نومور) adlı eseri çevirmiştir. O Hindistan’a döndüğünde yazdığı eserini *Şah Cihan*’a vermiştir. *Şah Cihan*, onun

çalışmasını takdir edip saray tarihçisi Afzal Buhara'ya verip kitap hâline getirmesini emretti (Akramova, 1976, s. 28)

Belki bu eseri de Abu-Talib, Horasan'dan Hindistan'a getirip ondan sonra İngiltere'ye naklettirmiş olabilir.

Rieu'nun yazdığına göre eserin el yazmasının bazı sayfaları bozulmuştur ve sırası da düzensizdir. Ayrıca muhtemelen eserin üzerine dökülen bir sıvıdan kaynaklanan birçok yerde tamamen (37a-38b) veya kısmen (44a, 53a, 77a) siyahlıklar görülmektedir. Ancak çalışmada konu başlıklarının ve şahıs adlarının yazımında renkli mürekkep kullanılmasından ötürü ortaya çıkan problemler büyük ölçüde tamir edilmiştir (Kaya, 2019b, s. 515).

B Nüshası: İkinci nüsha, St. Petersburg Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları'nda B745 numarasıyla kayıtlıdır. Bu da 149 yapraktan ibarettir. Her sayfası 13 satırdan oluşan elyazmanın tavsifini Dimitrieva, Muginov ve Muratov yapmıştır (Dimitrieva 1965, ss. 87-88). Londra nüshasında 16 adet minyatür olduğunu söylemiştik. St. Petersburg nüshasında ise herhangi bir minyatür yoktur.

Yukarıdaki esas olan iki nüshanın dışında, bu elyazmanın kısaltılmış yedi nüshasının daha olduğu bilinmektedir. Bunlardan dördü Taşkent nüshası, üçü ise St. Petersburg nüshalarıdır. Kısaltılmış özet nüshaların içinde en düzgünü ve orijinale en yakını T1 nüshasıdır. Bu nüsha, Taşkent'te *Abu Reyhan Biruni* adlı Elyazmalar Enstitüsü'nde N:4347 numarasıyla kayıtlıdır. Formatı küçüktür. 10.5 x 17 cm'dir. Eserin cildi hafif yeşildir. Eserin başlığı *Oğuz ve Alan-Ko'a ve Şibāni-nâme* olarak yazılmıştır. Eser, 99 yapraktan oluşmaktadır. Eserin müellifinin ismi, Allamurad Anarbay oğlu olarak yazılmış olsa da aslında bu hattatın ismidir (Akramova 1976, s. 40). B el yazmasında yazılış ile ilgili herhangi bir tarih ve yazar hakkında bilgi mevcut değildir. Akramov, eserin yazıldığı tarihi XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başı olduğunu ortaya çıkardı (Akramova, 1976, s. 251).

Eserin 1a sayfasında üç tane damga basılmıştır. Birinci damga, çok silik olduğu için ne yazıldığı belli değildir. Fakat kalan iki damga daha okunaklıdır.

ملگ میرزا مجید از دل و جان

بنده کمتربین شاه جهان

diye yazmıştır. İkinci damga biraz silik olduğu için bazı kelimeler, okunmuştur.

----- محمود ---- د ---- شاه جهان

diye yazmıştır. Bu damgaların üstünde ilginç bir yazı bulunmaktadır.

فمت خرید ده رویه

Bu yazı ise bu eserin on rupiye satılmış olduğunu belirtiyor. Bu damgadaki yazılar, bu el yazmasının şah Cihan döneminde Hindistan'da olan şah Cihan'ın akrabalarının ya da yakında olan birisinin elinde olduğunu belirtiyor. Belki ondan sonra el yazması Orta Asyalı tüccarlara on rupi ile satılmış olabilir (Akramov, 1967, s. 251).

Eserin “B” nüshası “A” nüshasından farklı olup Oğuz Destanı'nın ardından Moğol kavimleri ile kısmen Türk kavimleri ve Türklerle ilişkileri anlatılır. Calayir kavminden başlayıp Kırkıyat kavmine kadar 27 Moğol kavminin anlatıldığı bölüm, *Câmiü't-Tevârih*'in ilgili bölümünün Türkçe tercümesi niteliğindedir. Moğol kavimlerinin metin içerisinde sıralanması da *Câmi'ü't-Tevârih*'le aynıdır. Fakat Kurlavut kavmi, Torgut kavmi, Oyrat kavmi, Barkut kavmi, Kori, Tuvalas kavimleri, Tümet kavmi, Urasut kavmi, Kurkan kavmi, Sakayit kavmi, Kereyit kavmi ve Nayman kavmi hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Cengiz Han'ın düzenlediği binlikler ve Cengiz Han sonrasında tahta geöen hanların (Yoöi Han, Mengü Kağan, Kubilay Kağan, Hülügü Han, Abaka Han, Teküder (Ahmed), Argun Han, Geyhatu Han, Gazan Han.) tarihi anlatılmamıştır. Ögedey Han'ın tarihi anlatılırken “Kağan'ın yaptığı imaretler ve yaylaklarının ve kışlaklarının zikri” başlığı altında kısaca anlatılmıştır. Ardından Çağatay Han'ın tarihi anlatılırken de sadece Çağatay Han'ın birinci oğlu Mitüken'in nesli anlatılıp bitirilmiştir. Bunun dışında Tuluy Han'ın tarihi de öok kısa bir şekilde yer almıştır. Görüldüğü gibi B nüshasında biröok eksiklik bulunmaktadır.

Sonuç

Çağatay Türköesi ile yazılmış eserler arasında en eski ve en geniş içerikli olan *Tevârih-i Güzîde-Nusretname* hem dil bakımından hem de Moğol ve Türk tarihi bakımından öok önemli bir eserdir ve şeybaniler dönemi tarihi bakımından da öğrenilmesi gereken ehemmiyetli eserdir. Ayrıca *Mongol-un Niguça Toböiyân* (Moğolların Gizli Tarihi) ve Fazlullah Reşidü'd-din Fazlullah-ı Hemedânî'nin *Câmiü't-Tevârih*'inde olmayan veriler bulunduğu için bu eserin değeri artmaktadır. Bunun dışında eserde kullanılan on altı adet minyatür, sanat tarihi bakımından öok kıymetlidir.

Tevârih-i Güzîde-Nusretname, Moğolların menşei, Moğol ve Türk kavimleri ile Ergenekon'dan öıkan Moğollar hakkında Alan Koa destanından başka temel kaynaklarda bulunmayan bilgilere yer verir. Bunun dışında Cengiz Han'ın yurdunu dört oğlu arasında paylaştırmasına ve Cengiz Han'ın han olduktan sonra büyük Moğol ulusunu 95 adet binlik hâlinde düzenlediğine dair bilgiler de bulunur. Eserde, Cengiz Han'dan sonra tahta geöen hanların tarihi anlatılmaktadır. Bunlar, sırasıyla Ögedey Han, Cüöi Han, Çağatay Han, Tuluy Han, Mönge Kağan, Kubilay Kağan, Hülügü Han, Abaka Han, Teküder (Ahmet) Han, Argun Han, Geyhatu Han, Gazan Han'dır. Genellikle hanların tarihi

anlatılırken onların dünyaya geliş tarihleri, hatunları, çocukları, yaptıkları savaşlar ve güzel işler hakkında da bilgiler verilmiştir. Bunların yanı sıra eserde hanlar hakkında hikâyeler de yer almaktadır. Eser, yazıldığı tarih itibarıyla barındırdığı yaklaşık 3200 adet özel adla da Türkçe söz varlığına, Türk coğrafyası ve özel ad bilgisi bağlamında çok önemli katkılar sağlayacak ve bu alanlardaki problemleri çözecek niteliktedir. Ayrıca karşılaştırmalı Türk ve Moğol tarihi çalışmalarında da birincil kaynak olarak kullanılabilir.

Kaynakça

- Akramov, A. M. (1967). *Tevârih-i Güzide Nusretnâme (Таварихи гузида-Нусрат-наме)*. Oşkent: Özbekistan SSR “FAN” Neşriyat. (ошкент: Узбекистон ССР “ФАН” Нашриёти).
- Alan, S. (2017). *Târih-i Güzide (Nusretnâme) [95a-149a] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli.
- Çakmakçı, Ö. (2020). *Târih-i Güzide (Nusret-nâme) [1a-47b] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla “Türk Dili Tarihi”*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- Karataş, A. (2018). *Târih-i Güzide (Nusret-nâme) [48a-94b] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli.
- Kaya, H. (2019a). *Tevârih-i Güzide Nusret Nâme (Giriş-Metin-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)* (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Kaya, H. (2019b). İslamiyet Sonrası Orta Asya'da Türkçe Tarih Yazıcılığı ve Tevârih-i Güzide-Nusret-Nâme. *Yeni Türkiye*, 106, 510-521.
- Ochirpurev, D. (2021). *Tevârih-i Güzide-Nusretnâme'nin Türk-Moğol Tarihi Açısından Değerlendirilmesi* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Reşidüddin Fazlullâh Hemedânî. (1373). *Câmi 'ut-tevârih* (C. I) (M. Rüşen ve M. Müsevî, Tashih). Tahran: Enteşerat-i Elborz.
- Rieu, C. (1888). *Catalogue of the Turkish Manuscripts in British Museum*. Londra: British Museum Dept. of Oriental Printed Books and Manuscripts.
- Şükürov, Z. (2009). Muhammed Sâlih. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 36, ss. 34-35).

YAPRAK DERGİSİNİN ÇEVİRİYAZISI VE ELEŞTİRİSİ*

Gül ULUĞTEKİN**

Öz: *Yaprak* dergisi, ulaşılabilen kaynaklara göre 1327 [1911] yılında Selanik'te yayımlanan iki sayıdan oluşmaktadır. Dergide ağırlıklı olarak şiir, mensur şiir ve hikâye türünde eserlere rastlanır. Tanıtım ifadesinin aksine “içtimai” ve “felsefi” türde yazı içermemesine karşın dergide dönemin ana konularından biri olan dilde sadeleşmeyle ilgili özgün bir düşünce yazısı yer alır. Yapılan literatür taramasında *Yaprak* dergisiyle ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Bu çalışmada *Yaprak* dergisindeki yazıların ayrıntılı bir değerlendirmesinin yanı sıra derginin tamamının transkripsiyonu ile eski sözcüklerin bağlam içindeki karşılıklarına da yer verilmiştir. *Yaprak*'taki yazıların kendi döneminin tema ve üslup özellikleri çerçevesinde incelenmesinin Türk edebiyatı tarihine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bilindiği kadariyle yalnız iki sayı yayımlanan *Yaprak*, gerek yayımlandığı dönemin genel görünümüne gerekse yazarlarının bibliyografyalarına sunduğu katkı bakımından Türk edebiyatı tarihinin gözden kaçmış ancak önemli bir parçasıdır.

Anahtar kelimeler: II. Meşrutiyet Dönemi Edebiyatı, Fecr-i Âtî, Türkçülük, *Yaprak*, süreli yayın.

The Transcription and Critique of *Yaprak* Journal

Abstract: According to available sources, *Yaprak* journal consists of two issues published in Thessaloniki in 1327 [1911]. The journal was mainly composed of poetry, prose poetry and short stories. Contrary to the introductory statement that the journal contains “social” and “philosophical” writing, there is a single article on the simplification in the language, one of the main topics of the period. Current scholarship revealed no information about the journal. This study, gives a detailed evaluation of the articles in *Yaprak* journal, transcribes the entire journal and provides the modern equivalents of old words in context. The analysis of the articles in *Yaprak* journal in terms of the theme and of style, characteristic of the period it was published would contribute to the history of Turkish literature. Although the journal published only two issues -to our knowledge-, its contribution to the general overview of its time as well as to the bibliographies of its writers, will assign the previously unnoticed *Yaprak* journal an important part in Turkish literary history.

Keywords: Literature of II. Meşrutiyet Period, Fecr-i Âtî, Turkism, *Yaprak* journal, periodicals.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 30.03.2021 - 27.10.2021

** Dr., Hacettepe Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi (HÜTÖMER), Ankara, Türkiye. gulgutekin@gmail.com ORCID: 0000-0002-3077-4969

Giriş

Yaprak dergisi, ulaşılabilen kaynaklara göre 1327 [1911] yılında Selanik'te yayımlanan iki sayıdan oluşmaktadır. *Hakkı Tarık Us Süreli Yayınlar Koleksiyonu*'ndaki derginin başka bir sayısına rastlanmamıştır. Derginin on beş günde bir çıkacağı, mayıs ayında yayımlanan ilk sayısında belirtilse de ikinci sayıda tarih yoktur. İkinci sayının hitap kısmında V. Mehmet Reşat'ın Rumeli'ye yaptığı ziyaretten duyulan memnuniyetin vurgulanması, bu sayının Sultan'ın 7 Haziran'daki Selanik ziyaretinden sonraki bir tarihte yayımlandığını gösterir¹.

Trablusgarp Savaşı'nın başladığı yıl olan 1911, aynı zamanda Millî Mücadele Dönemi'nin sonuna kadar sürecek savaşlar döneminin de başlangıcıdır. *Yaprak*'ın yayımlandığı mayıs ayında henüz Trablusgarp Savaşı başlamamış olsa da Balkanlarda yükselen milliyetçiliğin yanı sıra Fransızların nisan ayı sonlarında Fas'ı işgal etmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu etkilemekte ve zorlamaktadır. Bu dönemin siyasi ortamında varlığını sürdüren Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük/Milliyetçilik ideolojileri arasında sonucusunun belirgin etkisi, *Yaprak*'taki kimi ürünlerde de görülebilir. Bir kesişim noktası olarak 1911 yılı, edebiyat tarihlerinde de hem Fecr-i Âtî hem de Millî Edebiyat sanat anlayışlarıyla ilişkilendirilir.

II. Meşrutiyet'in kabulünden itibaren oluşan göreceli özgürlük ortamında, kimi kaynaklara göre yayın hayatına başlayan iki yüz civarında dergi vardır. Bunlardan biri olan *Yaprak*'ın ilk sayısında “Edebî, içtimâ'î, felsefî on beş günde bir çıkar risâledir.” ifadesinden ve yalnız iki sayı kadar devam etmesinden, yarım kalmış bir girişim olduğu açıktır. İki sayıda ağırlıklı olarak şiir, mensur şiir ve hikâye türünde eserlere rastlanır. Bunlardan yalnız biri, çeviridir. Tanıtım ifadesinin aksine iki sayıda da “içtimai” ve “felsefî” türde yazı bulunmamasına karşın ikinci sayıda dönemin ana konularından dilde sadeleşmeyle ilgili özgün bir düşünce yazısı yer alır. Bu yazının tenkit türünde değerlendirilmesi de mümkündür.

Yapılan literatür taramasında *Yaprak* dergisiyle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu çalışmada *Yaprak* dergisindeki yazıların değerlendirilmesinin yanı sıra derginin tamamının çeviriyazısı ve eski sözcüklerin bağlam içindeki karşılıklarına da yer verilmiştir. *Yaprak*'ın dönemin genel bir manzarasını ortaya koyması bakımından incelenmesinin, edebiyat tarihine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

¹ Sultan Reşat, 5 Haziran 1911'de Makedonya ve Arnavutluk unsurlarını devlete ısındırmak, Arnavut isyanını yatıştırmak üzere maiyetiyle Selanik, Üsküp, Priştine, Kosova ve Manastır'ı kapsayan yirmi iki günlük Rumeli gezisine çıkmıştır (Danişmend, 1972, ss. 383-384).

Derginin ilk sayısında belirtildiği üzere sorumlu müdürü, Ömer Lütfi; kurucuları, M. Emîn, E. Mağmûmî² ve Necmüzzâhir'dir. İdarehanesi, Selanik'te Örtülü Çarşı'da eski Asır Matbaası'dır ve Midhat Paşa Sanayi Mektebi Matbaası'nda basılmıştır.

Yaprak'ın yayın politikasıyla ilgili bilgi, ilk sayıdaki “hitap” kısmından alınabilir. *Genç Kalemler*, *Musavver Muhit* gibi çağdaş dergilerin hitaplarında çoğunlukla yalnızca “kariler” ifadesine rastlanırken *Yaprak*'ın okurlarına “Mu‘azzez kari’e ve kari'lere” biçiminde seslenmesi, dikkati çeken ilk noktadır. *Yaprak*'ın hedef kitesinde kadın okurların da yer aldığı görülmektedir.

“Hitap” kısmında edebiyatın saygıdeğer simalarına hürmet hisleriyle gençler tarafından çıkarılan bir yayın olduğu belirtilir. “Zaman-ı hazır” edebiyatının yükselmesine hizmet etmiş Tevfik Fikret, Halit Ziya, Cenap Şahabeddin, Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf gibi sanatçıların³ edebiyat tarihindeki özel konumlarını kabul eden *Yaprak*'ın amacı, tüm güçlülere rağmen gençliğin yükselmesi için çalışmaktır.

II. Meşrutiyet yıllarının edebî oluşumları arasında bir yanda Fecr-i Âtî, aynı çizgideki Nâyiler diğer yanda edebiyata toplumu yönlendirme görevi veren “Yeni Lisan” ve sonrasında Millî Edebiyat hareketi vardır (Polat, 2003, ss. 19-20). Ayrıca halk edebiyatından ilham alan yarı mistik bir edebî yöneliş ve Edebiyat-ı Cedide mensuplarının bireysel çalışmalarından söz edilmelidir (s. 20). Edebî dil bakımından da Edebiyat-ı Cedidecilerin dilini kullananlar, Türkçeciler, “Yeni Lisancılar” ile yabancı sözcük ve tamlamaları kullanan ancak edebî zevkleriyle Türk dilinin güzelleşmesine çalışan çeşitli gruplardan söz edilebilir (Levend, 1960, ss. 348-349).

Yaprak, bu farklı eğilimlerin bir arada olduğu dönemde *Genç Kalemler* dergisiyle aynı yıl ve kentte yayımlanmıştır. *Yaprak*'ta edebî eserlerde Fecr-i Âtî etkisi ağırlığını koyarken, “Yeni Lisan” hareketiyle bağdaştırılacak şiirlere ve dilde sadeleşmeyi konu alan bir yazıya da yer verilmiştir.

² Orijinal metindeki ismin yerine geçen Elif harfinin üzerinde “med” veya yanında “vav” olmadığından “E.” şeklinde gösterilmesi uygun bulundu.

³ Servet-i Fünûn edebiyatının ustalarının yaşadıkları dönemde kendilerini kanıtlamış sanatçılar olduğu açıktır. *Genç Kalemler*'in ilk sayısında Ali Canip tarafından “doğrudan doğruya garptan” gelmekle eleştirilmiş olsalar da “Fikretler, Cenaplar, Halit Ziyalar” referans alınan sanatçılardır (Ali Canip 3). Hüseyin Cahit dışındakiler, *Genç Kalemler*'in ilk sayısında Takazâ-yı Edebî [soruşturma] bölümü için seçilen dört isimdir. Hüseyin Cahit'in bu isimler arasında yer almamasının nedeni, Ömer Seyfeddin'in “[M]illî sarfımızın tamamiyyetini temin, saf ve millî bir edebiyat tesis etmek emelimize büyük edibimiz Hüseyin Cahit iştirak etmese hatta muarız olsa bile biz darılmayacağız.” sözleriyle açıklanabilir (1999c, s. 148).

Fecr-i Âtî topluluğunun *Servet-i Fünûn* dergisini yayın organı olarak seçtiği bilinmektedir. Orhan Okay, Fecr-i Âtî üyelerinin kendilerine imkân tanıyan değişik dergilerde yazdıklarını; Kenan Akyüz, Fecr-i Âtî şairlerine ve yazarlarına sayfalarını açanlar arasında tanınmış dergilerden *Resimli Kitap*, *Şehbal* ve *Rûbab*'ın sayılabileceğini; Nâzım H. Polat, *Şiir ve Tefekkür* adlı derginin Fecr-i Âtî'nin yayın organı olarak *Jale* adlı derginin de topluluk üyelerinin edebî faaliyetlerini sunmak amacıyla çıkarıldığını belirtir (Bozdoğan, 2014, ss. 48-49). Bozdoğan, *Musavver Muhit*'in de bu dergilerden olduğunu saptar (2014, s. 50).

Musavver Muhit'in “Hamit ve Ekrem’leri, Halit Ziya ve Tevfik Fikret’leri takip eden neslin en mümtaz ve en ümmidbahş zekâlarını tanıtarak onların teşekkül ve tekâmülünü takdir ettirecek” (Bozdoğan, 2014, s. 51) olması, *Yaprak* ile örnek aldıkları sanatçılar ve genç nesilleri teşvik bakımından benzer politikaya sahip dergiler olduklarını gösterir. *Yaprak* da Fecr-i Âtî anlayışını benimsemiş şairlerin ve yazarların eserlerini yayımladığı dergilerden biridir. Bu girişimin yarım kalmasının genel nedenleri, Fecr-i Âtî'nin dört yıla yakın bir çalışmadan sonra ortadan kalkmasıyla bağlantılıdır. Akyüz’e göre siyasi şartların değişmesinin yanı sıra 1911 Trablusgarp ve 1912 Balkan savaşları da topluluğun dağılmasında rol oynamıştır (1979, s. 145). Savaş döneminde dergi çıkarmanın zorluklarını ve Selanik’in işgaliyle ağırlaşan koşulları da *Yaprak*'ın yalnız iki sayı çıkmasının nedenleri arasına eklemek gerekir.

1. Yazarlar

Edebiyat tarihleri ve bazı dergiler tarandığında *Yaprak*'ta yazan on iki imzadan yalnız dördüne rastlanmıştır: Osman Fahri, İskeçeli Mehmet Sıtkı, Cemal Mukbil ve Süleyman Sırrı⁴.

Bu isimlerden başka derginin ilk sayısında Perviz imzalı şiir dikkati çeker. Perviz, Ömer Seyfettin'in *Genç Kalemler*'de kullandığı müsteardır. 1911'de ordudan ayrılarak Selanik'e gelen ve edebiyatla ciddi biçimde uğraşmaya başlayan Ömer Seyfettin; Selanik ve Manastır'da yayımlanan *Bahçe*, *Kadın*, *Hüsn ve Şiir*, *Tenkîd*, *Piyano*, *Rumeli* gibi dergilere de Perviz müstearını kullanarak dil ve şiir anlayışı bakımından Edebiyat-ı Cedide etkisinde kalan şiir tecrübelerini gönderiyordu (Alangu, 2010, s. 117; Tural, 1984, s. 15). 1910'da *Yaprak*'tan bir yıl önce çıkan Edebiyat-ı Cedide taraftarı *Tenkît* mecmuasının ilk nüshasında Ömer Seyfettin'in “At” adlı hikâyesi, ikinci nüshasında ise “Hicran-ı Müzmin” adlı şiiri yayımlanmıştı (Alangu, 2010, s. 140)⁵. Tansel de Ömer Seyfettin'in

⁴ *Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri* adlı bir kitabı bulunan Hakkı Baha Pars'ın 1879 olarak bilinen doğum tarihine göre derginin Mektepliler Sayfası bölümünde yazması mümkün olmadığından dikkate alınmadı.

⁵ Ali Canip, 1910'da *Hüsn ve Şiir*'de yayımlanan yazısında Ömer Seyfettin'in şiirleriyle öyküleri arasındaki üslup farkına değinir: “Ömer'in, kardeşleri esasen bilir, şiirleri bugünkü temayülât-ı hissiyemize biraz bigâne kalmışsa, biraz daha bir gaye-i hayaliyi

1908-1911 yıllarında *11 Temmuz* gazetesi ile *Kadın, Bağçe, Eşref, Pişano, Genç Kalemler* dergilerinde Perviz müstearıyla basılmış pek çok şiirine rastladığını belirtir (1992, s. 63).

Ömer Seyfettin, dilinden nefret ettiğini vurgulamasına karşın Edebiyat-ı Cedide anlayışı içinde şiirler yazar (Uyguner, 1990, s. 15). “Bazı gençlik duygularını ve ilk seveleri yansıtan bu şiirlerde ahlak, oflar, tatlı coşkular, üzüntüler, yapmacık söyleyişler görülür.” (Uyguner, 1990, ss. 35-36). Çoğu şiiri aşk, tabiat ve yalnızlık temalarını, bir kısmı da millî bilinç temasını işler (Tural, 1984, s.18).

Ömer Seyfettin’in ölümünden birkaç ay sonra yayımlanan Perviz müstearlı “Hilal-i Ahmer” adlı yazının Ömer Seyfettin bibliyografyasına alınırken aynı dergi nüshasında yayımlanan “Adana” isimli şiirin bibliyografyaya dâhil edilmemesindeki tutarsızlığa işaret eden Argunşah, bilinenin aksine Perviz imzasının aralarında bulunduğu müstearların başkaları tarafından da kullanılabileceğini belirtir (1999, ss.37-40; 2001, s.19). Adana’daki düşman mezalimi gibi güncel bir olayı, yazarın hayatta olmadığı bir tarihte konu alan şiirin -imzası Perviz olsa da- Ömer Seyfettin’e ait olamayacağı açıktır. Ancak en sık kullandığı müstearlardan olan Perviz’in, yazarın Selanik’te olduğu ve bu isimle çeşitli dergilerde yazılarını yayımladığı ayrıca edebiyat çevrelerinde belirli bir tanınırlığa ulaşmış olduğu 1911 yılında başka bir yazar tarafından kullanılması, akla yatkın değildir. Bu bilgiler çerçevesinde 1911’de Selanik’te yayımlanan *Yaprak*’taki Servet-i Fünûn dil ve edebiyat anlayışıyla uyumlu “Gözler ve Sesler” şiirinin sahibinin de Perviz imzasıyla yazan Ömer Seyfettin olduğu söylenmelidir⁶.

Diğer isimlere ulaşılabilen kaynaklarda rastlanılmaması, *Yaprak*’ta yazarların daha ziyade genç ve tecrübesiz olmalarının yanında sonraları edebiyatla ilgili ürün vermemeleriyle açıklanabilir. Derginin ilk sayısında İttihat ve Terakki Mektebi⁷ talebesinden Lemi Nejat’ın yazısının yayımlanması, ikinci sayısında ise “Mektepliler Sayfası” kısmında iki ayrı yazara yer verilmesi, *Yaprak*’ın yeni yetişen ve edebiyata meraklı gençlere sayfalarını açtığını gösterir.

Yaprak’ta yazan şairlerden Osman Fahri (1890-1920), Cenap Şahabettin ve Ali Nusret’in ana bir baba ayrı kardeşidir (Kerman, 1988, s. 7). Ağabeyi Ali Nusret’in vefatı üzerine *Mersiyeler* kitabını yayımlar (Çetindaş, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*). Ali Nusret hakkında yazdığı bu manzum ve resimli eser, 1329’da basılır (İnal, 1988, s. 1300). Kardeşi Ali Nusret’in şiirlerini bir kitap hâlinde yayımlar

iltizâm ettiği anlaşılrsa bile, bilhassa küçük hikâyeleri iddia edebilirim ki, henüz hiçbir gencimizin aramadığı bir kıymet-i müphemeyi hâizdir.” (s.141).

⁶ Bu şiir, ulaşılan kaynaklar arasında yalnız Nâzım H. Polat’ın *Şair Ömer Seyfettin* (2014) kitabında yer almaktadır.

⁷ Selanik’te açılan İttihat ve Terakki Mektebi’ndeki derslerde yeni bilgilere değiniliyor, dil sorunu yanında toplumbilim üzerinde de duruluyordu (Uyguner, 1990, s. 17).

(*Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, 2001, s. 786), *Mekteplilere Arkadaş* adlı bir çocuk dergisi çıkarır. *Servet-i Fünûn*, *Musavver Muhit*, *Aşiyân*, *Sırat-ı Müstakim*, *Arkadaş*, *Terbiye ve Oyun*, *Talebe Defteri*, *İctihad*, *Türk Kadını*, *Mamûratü'l- Aziz*, *Sabah* gibi dergi ve gazetelerde eserleri yayımlanır. Aşk, tabiat ve kendinden söz ettiği şiirlerinde *Servet-i Fünûn*'un genel havasının etkisinde kalmıştır (Kerman, 1988, s. 17). Şiirlerinde yalnızlık, özlem, küskünlük, ıstırap ve ölüm temaları dikkati çeker (Kerman, 1988, s. 18). Canına kıyma girişiminden sonra sağlığını yitirerek genç yaşta hayatını kaybeder. Zeynep Kerman'ın hazırladığı kaynak, Osman Fahri üzerine yapılmış tek kapsamlı çalışma niteliğindedir. Gözden kaçmış bir dergi olan *Yaprak*'taki şiir, bu kaynaktaki bibliyografyada yer almaz. Kerman'a göre Osman Fahri "Anadolu'ya açılan, Anadolu'nun ızdırabını dile getiren ilk şairlerimizden biri olabileceksen, hazin hayat macerası dolayısıyla eserlerini zamanında bastıramamış, bu yüzden de edebiyat tarihimize geçmeden unutulmuş bir şahsiyettir." (1988, s. 20).

İskeçeli Mehmet Sıtkı Bey (1882-1932) *İrtika*, *Musavveri Fünûn ve Edeb*⁸, *Terakki* ve *Malumat* dergilerinde yazılar yazdı (İnal, 1988, s.1713). 1906'da sürgüne gönderildikten sonra Meşrutiyet'in ilanıyla Selanik'e aldırıldı, *Kâinat* gazetesini Drama ve Selanik'te yayımladı ve liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı (İnal, 1988, s. 1713). İskeçeli Mehmet Sıtkı Bey'in 1319 tarihli *Leylak* adlı bir hikâye kitabı ile 1327 tarihli *Hüsn-i Melûl* adlı bir şiir kitabı vardır (*Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, 2001, s. 699). Yayımlanan diğer eserleri *Mezar*, *Ömr-i Harab*, *Serap* ve *Muhaciret* adlarını taşır (İnal, 1988, s. 1714).

Cemal Mukbil, *Papatyalar* ile *Çöl ve Serap* kitaplarının yazarıdır. *Yaprak* dergisiyle aynı dönemde çıkan *Genç Kalemler*'de şairin üç şiiri yayımlanmıştır. İlk şiiri; 6 Teşrinisani 1326'da yayımlanan, İlyas Cemal Bey'e ithaf edilen, sone biçiminde yazılmış lirik bir şiir olan "Mendil"dir (*Genç Kalemler Dergisi*, 1999, s. 45). İkinci şiiri, 17-18 Mart 1328 tarihli dergide Ali Canip (Yöntem)'e ithafen yayımlanan "İsyân" (ss. 418-419); üçüncü şiiri de 15 Eylül 1328 tarihli "Sulh"tür (s. 567)⁹.

Cemal Mukbil'in adı ayrıca *Rûbab* dergisinin 84. sayısında Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Cadı* romanına özel olarak açılan bir tartışmada geçer (Polat, 2003, s. 30)¹⁰. Cemal Mukbil ve dönemin pek çok yazarının dışında *Yaprak*'ın

⁸ İnal'da bu şekilde geçmesine karşın diğer kaynaklarda *Musavver Fen ve Edeb* kullanımı yaygındır.

⁹ 19 Haziran 1328 tarihli *Genç Kalemler*'de ise Ali Canip, "Cemal Mukbil Bey'e" atfıyla "Yaprak" adlı bir şiir yayımlamıştır (ss. 499-500). Batılı şiir biçimlerinden terza rimayla yazılan bu şiirin, Cemal Mukbil'in her iki sayısında eserlerini yayımladığı *Yaprak* dergisine bir gönderme olup olmadığı bilinmemektedir.

¹⁰ *Rûbab* dergisinde sözü edilen diğer *Yaprak* yazarları İskeçeli Mehmet Sıtkı, Osman Fahri, Süleyman Sırrı'dır (Polat, 2005, ss. 258, 328, 447-8).

yazarlarından Süleyman Sırrı'nın da konuyla ilgili soruşturmaya cevapları bu tartışmada yer alır. Mensur şiirleriyle öne çıkan Süleyman Sırrı'nın konu seçimi ve yazı başlıklarından anlaşılan imge sistemi, Fecr-i Âtî duyarlılığını yansıtır (Polat, 2003, s. 35). Süleyman Sırrı aynı zamanda Şahabettin Süleyman'ın öğrencisi ve Nayiler hareketinin üyelerindedir (Gariper, 2006, s. 167).

2. İnceleme

Yaprak'ın birinci sayısında ilk sayfaların şiire, izleyen sayfaların ise kısa hikâye ve mensur şiirlere ayrıldığı görülür. Derginin sorumlu müdürü Ömer Lütfi de ilk sayıda “Hiç” adlı mensur bir şiirle dergiye katkıda bulunmuştur. İkinci sayı, dönemin hükümdarı Sultan V. Mehmet Reşat'a yönelik bir hitap bölümüyle başlar. Padişahın Rumeli'yi ziyaretinden duyulan memnuniyeti vurgulayan bu hitapta Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî edebiyatının çoklu istiarelerine örnek “zât-ı melek-simât-ı şehir-yâr-âne” gibi terkipler vardır. İkinci sayının düzenlenmesinde de ilk sayfalar şiire, sonraki sayfalar hikâye ve mensur şiire ayrılmıştır. Dil konusunun tartışıldığı bir eleştiri/düşünce yazısını Mektepliler Sayfası takip eder.

Yaprak'taki yazıların dönemin çeşitliliğini sergilediğini söylemek mümkündür. Bir yandan yayın politikasıyla uyumlu biçimde, Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî etkisinde yalnızlık, keder, aşk, kadın, aile gibi temaların işlendiği eserler ağırlıklıdır. Bir yandan da savaşlar döneminin yaklaştığı gergin siyasi ortamın etkisiyle Türkçülük ideolojisiyle bağdaştırılabilecek şiir ve tenkit türünde eserler vardır.

Tablo 1 ve Tablo 2'de yazılar hakkında bilgi, derginin yayımlandığı dönemdeki edebî tür ayrımlarına göre verilmiştir.

Tablo 1. 1327 [1911] Mayıs, Numro 1

<i>Yaprak</i>	Mu'azzez kari'e ve kari'lere (s.1)	Hitap
Manastırlı Mehmed Emîn	Zehirler (ss.1-2)	Nesir
Pervîz	Gözler ve Sesler (ss.2-3)	Şiir
Cemâl Mukbil	Bir Bedî'a (s.4)	Şiir
Ömer Lütfî	Hiç (s.4)	Mensur şiir
Mustafa Câvid	Onun Niyâz-ı Visâline (s.5)	Mensur şiir
Manastırlı E. Mağmûmî	Zarâfet-i Endâmınız (s.6)	Mensur şiir
Lem'î Nejât	Orfe (ss.6-7)	Mensur şiir
Manastırlı Mehmed Emîn	Necdet'in Defterinden (ss.7-8)	Hikâye

Tablo 2. 1327 [1911] [Haziran?], Numro 2

<i>Yaprak</i>	Büyük Sultân Mehmed Hân-ı Hâmîs Hazretlerine (s.9)	Hitap
Osman Fahrî	Cevâb-ı Necât (s.10)	Şiir
İskeçeli Mehmed Sıdkı	Bu da Bir Hitâb-ı Fânî (s.10)	Şiir
Cemâl Mukbil	Osman (s.11)	Şiir
Manastırlı Mehmed Emîn	Serâb (ss.11-12)	Hikâye
Manastırlı Mehmed Emîn	Üvey Ana (s.13)	Nesir
Ulalı Mustafa Câvid	Sana Ve Mu'terizlerine (s.13)	Mensur şiir
Selanik[li] E. Mağmûmî	Üç Gonca (s.14)	Mensur şiir
Şarl dö Lük [Charles de Luc]'ten çeviren Süleymân Sırrı	Kutupyıldızı (s.14)	Tercüme mensur şiir
Direkler Arası[lı] Şehâb Sâlih	Bugünkü Lisânî İhtiyâcımız (ss.15-16)	Tenkit
E. Kemal	Deniz Han (Mektepliler Sayfası, s.16)	Nesir
Hakkı Baha	Bir Manzara (Mektepliler Sayfası, s. 16)	Nesir

2.1. Şiirler

Birinci sayının Perviz imzalı “Gözler ve Sesler” şiiri, üç bölümden oluşur. Şiir, serbest müstezat nazım şeklinin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Klasik müstezatın vezni mefûlü/ mefâilü/ mefâilü/ feülün yerine feilâtün (fâilâtün)/ feilâtün/ feilün (fâ'lün) kullanılmıştır. Divan edebiyatının klasik müstezatındaki gibi bir uzun bir kısa dizeler yoktur. Asıl ve ziyade dizeler belirli bir sıra izlemez. Son bölümdeki “yetiştir” sözleri dışında, şiirde ahengi sağlamada tekrarlardan yararlanılmamıştır. Birkaç dizede müzikalite, aliterasyon ve asonansla sağlanmıştır: “Sizi kurtarmağa ‘âzim eller/ Acı bir his ile dâ'im titrer”, “Size ey gölgeli elvâh-ı hayât/ Ey güzel kızlar.. ey envâr-ı memât”. “Gözler ve Sesler” karamsar hislerle dolu, keder ve ölüm temalarının işlendiği bir şiirdir.

İlk sayının ikinci şiiri, Cemal Mukbil'in “Bir Bedî'a” adlı şiiridir. Şiir, lirik konulara uygunluğuyla bilinen sone biçiminde yazılmıştır. İki dördlük ve iki üçlükten meydana gelir. Kafiye örgüsü, abba- cdc - ede - aff şeklindedir. İtalyan ve Fransız tipi soneye uymayan bu örgü, Cemal Mukbil'in serbestçe düzenlediği bir biçim olmalıdır. Ahengi sağlayan unsurlar arasında aliterasyon, asonans ve tekrarlardan söz edilebilir. Bunların en belirgin olarak görüldüğü ikinci dördlük şöyledir: “Sözler dehân-ı şûhuna mahsûs edâ ile/ Bir şîve-i besîme alır sâf u mu'tenâ/ Bir şîve-i besîme, ki benzer tebelbüle./ Lebler, henüz güşâde-i gül-bûsedir bana...”. Şiir boyunca süren anjambmanlar, şiire hareket katmıştır. Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî şiirindeki alışılmadık tamlamalara bir örnek olarak “gaze-i şî'r” terkibi gösterilebilir. Şiire ahenk kazandırmak için sık kullanılan

akıcı kalıplardan mefûlü/ fâilâtü/ mefâilü/ fâilün vezninden de yararlanılmıştır. “Bir Bedî‘a”, *Yaprak*’ın aşk temasını işleyen tek lirik şiiirdir.

İkinci sayının ilk şiiiri, Osman Fahri imzalı “Cevâb-ı Necât”tır. Şiir, yedi dörtlükten meydana gelmekle birlikte son dörtlükteki noktalarla biçimde dikkat çeken bir düzenleme yapılmıştır. Şiir abba – cddc – effe... şeklinde sarma kafiye (*rimes embrassées*) ve halk edebiyatında sık rastlanmayan 4+4+4+3’lü hece ölçüsüyle yazılmıştır. Dönemine göre sade bir dille tamlama kullanılmadan yazılmıştır. Bu şiiirde ilk iki dörtlükteki “mezar”, “bir tarafta” ve “ne” sözlerinin tekrar edilmesi, ahengi sağlamada kullanılan bir öge olarak dikkati çeker. “Cevâb-ı Necât”, ölüm temasının ve karamsar duyguların işlendiği bir şiiirdir.

İkinci sayının ikinci şiiiri, İskeçeli Mehmet Sıtkı tarafından “Kardeşlerim Lütfî ve Emin’e” ithafıyla yayımlanan “Bu da Bir Hitâb-ı Fânî” adlı şiiirdir. Şiir üç adet dörtlükle bir beyitten oluşur. Bu şiiirde noktalamanın özel olarak kullanılmasıyla anjambmanlar, bentleri birleştirir. İlk dörtlükten sonra kullanılan iki nokta ve ikinci dörtlükten sonra kullanılan virgül, üç dörtlüğü birbirine bağlar. Anjambman şiiirin tamamında etkili biçimde kullanılmış ve böylece sondaki beyit dâhil, dizelerin hepsi birbirine bağlanmıştır. Bu durum, abac – bc kafiye şeması aracılığıyla da pekiştirilmiştir. Şiir, aruz vezninin mefâilün/ feilâtün/ mefâilün/ feilün (fâ’lün) kalıbıyla yazılmıştır. Yalnızlık, keder ve aldanmışlık temalarını işler.

Bu şiiirin, Tevfik Fikret’in istibdat döneminde elden ele dolaşan “Sabah Olursa” (1905) eseriyle dikkat çekici bir ortaklığı vardır. “Sabah Olursa” şiiirinde şair, ilk dizede oğlu Halûk’a seslenir ve başlık, bu dizede tekrarlanır: “Bu memlekette de bir gün sabâh olursa, Halûk,”. Mehmet Sıtkı’nın şiiirinin ilk dizesi ise “Sabâh olursa kızım! Ufk-ı nâ-şekîbimde” şeklindedir. Son iki dizedeki “âşîyan” sözcüğü de Tevfik Fikret’i anımsatan bir ayrıntıdır: “Hayât-ı zârım için varsa âşîyân-ı beka/ Bütün ketâ’ib-i âlâm ile harâb olsun...”.

İkinci sayının üçüncü ve son şiiiri, Cemal Mukbil’in “Osman” adlı şiiiridir. Şiiirin ithafında “Kardeşleri ‘Ali Sâ’ib ve ‘Ömer Kirâmî Beylere ta‘ziyetler..” sözleri dikkati çeker. Şiir, aruz ölçüsünün mefûlü/ fâilâtü/ mefâilü/ fâilün kalıbıyla yazılmıştır. “Elbet kırar bu gençliği kahreyleyen eli;/ Elbet kırar bu gençliğe tevcih eden eli,” ve “Yazık, âh, yazık, yazık!” gibi tekrarlar, şiiirin ikinci bölümünde yer alır. Şiiirde “Sensin, sen ey bahâdır-ı ümmet! İnan/ Âgûşumuz açık sana ve kalben çiçekleriz” örneğinde görüldüğü gibi yer yer anjambman da kullanılmıştır. “Osman”, konusu itibariyle savaş, kahramanlık ve şehadetle ilgili ve içinde “Türklük”, “millet” sözleri geçen tek şiiirdir. Şair Cemal Mukbil’in muhtemelen kardeşlerini veya kendisini tanıdığı bir gencin şehadeti üzerine yazdığı kederli bir şiiirdir.

2.2. Mensur Şiirler ve Hikâyeler

Yaprak'ın ilk sayısında yer alan Manastırlı Mehmet Emin imzalı “Zehirler”, hangi edebî türe dâhil edileceği konusunda tereddütte bırakan bir metin olduğundan yalnız nesir olarak sınıflandırılmıştır. Konusu itibarıyla karamsarlık ve hayal kırıklığı içindeki bir gencin evlilik üzerine olumsuz düşüncelerini anlatır. Bu metinde şairane bir üsluptan söz edilemeyeceği için mensur şiir olarak nitelendirmek doğru olmayacaktır. Ancak “hikâye, roman, masal gibi türlerdeki ‘anlatma’ ile duyguyu öne alan şiire has ‘duyurma, ihsas etme’ iç içe[liği]” (N. H. Polat’tan aktaran Şen, 2006, s. 705) ve yalnızlık, evlilik, kadın gibi temaları kendi duyguları ekseninde işlemeye çalışması, yazarın mensur şiir denemesinde bulunduğunu düşündürmektedir.

Yaprak'ın Sorumlu Müdürü Ömer Lütfi tarafından yazılan ve “Hilmi’ye” ithafıyla ilk sayıda yayımlanan “Hiç”, “hayâtın şegaf-âlûd zamânı” ve “hande-i şî’r ve emel” tamlamalarında kullanılan sözcükler veya “güzeşte-i siyâh” tamlamasında geçmişin renkle nitelenmesi özellikleriyle Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî etkisinde bir metindir. Aynı zamanda hem başlık hem son sözcük olan “Hiç” ortada ve büyük puntolarla yazılmıştır. Böylece mensur şiir veya şairane nesir olarak niteleyebileceğimiz yazı, başlangıç ve bitiş görevi gören iki sözcüğün arasında yerini alır. Konu olarak hayatına sahip çıkamayan bir kişinin yaşadığı keder ve boşluk duygusunu işler. Duygulara seslenen sembolist bir anlatımdan söz edilebilir.

İlk sayının ikinci mensur şiiri “Onun Niyâz-ı Visâline”, türün en önemli temalarından kadın ve aşk üzerinedir. Mustafa Cavit’in mensur şiiri, “mehd-i nûr-agîn” ve “samîmî, lekesiz semâların şî’r-i mükevkebi” gibi tamlamalar ve kullanılan sözcükler bakımından Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî şiiri özellikleri taşır. Mensur şiirde “dâ-i leylâ” gibi alışılmadık gelen ancak Servet-i Fünûn şairlerinin yeğlediği türde tamlamalar vardır. Ayrıca konuşma çizgileriyle gösterilen diyaloglar, nesir diline yakınlaşmayı getirir. Konuşma çizgilerinin yanı sıra tırnak içine alınan ifadeler, “hayır” gibi gündelik konuşma diline ait sözcüklerin tekrar edilerek kullanılması ve “oh” gibi ünlemler; anlatılanı bir tiyatro oyunu gibi zihinde canlandırma amacına hizmet eder.

Kadın temasını işleyen başka bir mensur şiir, Manastırlı E. Mağmumi tarafından yazılan “Zarâfet-i Endâmınız” adını taşır ve altı kısa paragraftan meydana gelir. Eserde kadınların fiziksel özelliklerinin tasviri dikkati çeker. Başlık, eser boyunca bir nakarat gibi tekrarlanır.

“Orfe”, İttihat ve Terakki Mektebi talebesinden olduğu belirtilen Lem’i Nejat tarafından yazılmış bir mensur şiirdir. Eserde sıfatların renklerle ilgisi ve yoğun kullanımı oldukça belirgindir. Doğa, izlenimci anlatım tekniğinden yararlanılarak betimlenmiştir. Yazar, tablosunu sunan bir ressam gibi anlattıklarının okurun gözünde canlanmasını sağlar.

İlk sayının son eseri “Necdet’in Defterinden”, Manastırlı Mehmet Emin tarafından yazılmış bir hikâyedir. Hikâye, başlığından da anlaşılacağı gibi okura hatıra şeklinde sunulmuş, hatta yazar imzasını “Müstensihi Manastırlı Mehmed Emîn” şeklinde atmıştır. Bu açıdan Fecr-i Âtî edebiyatının mektup, hatıra gibi edebî türleri kurguda kullanmasına örnek teşkil eder. Hikâyede diyaloglarla biçimlenen teatral anlatım kullanılmıştır. Hikâyenin konusuna bakıldığında yazarın ahlak dersi verme amacı güttüğü söylenebilir: Annesinin ölümünden kısa bir süre sonra babasının genç ve güzel bir kadınla evlenmesine içerleyen Necdet, üvey annesinin ahlaksızlıklarına şahit olur. Hikâyede namus ve aile temaları işlenmiştir.

Yine Manastırlı Mehmet Emin tarafından küçük hikâye üst başlığıyla yayımlanan “Serâb”, “H. Hüsnü”ye ithaf edilmiştir. Üç bölüme ayrılmış hikâyede Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî edebiyatının çoklu tamlamalar hâlindeki istiarelerine örnek olarak “hayât-ı âfile-i şebâb” gösterilebilir. Tema olarak yazarın bir önceki hikâyesinde olduğu gibi kadın ve namus işlenmiştir. Sevgilisi tarafından evlenme vaadiyle kandırılan genç bir kadının genelevde biten hikâyesi anlatılır. “Serâb” daha çok genç kadınlara uyarı niteliğinde kaleme alınmış bir hikâyeye benzer. Ağırıklı olarak diyalogların kullanılması, zaman geçişlerinin ara başlıklarla verilmesi söz konusudur. Bu açıdan teknik bakımdan zayıf bir hikâyedir.

Teması kadın ve aile olan “Üvey Ana”, Manastırlı Mehmet Emin’in üvey annelere yönelik nasihatlerinden oluşur. Nesir türündeki bu yazının edebî nitelikte olduğu söylenemez.

“Sana ve Mu’terizlerine”, Ulalı Mustafa Cavit tarafından yazılmıştır. Güzel bir kadına hitaben, ikinci tekil şahısla yazılan bu mensur şiirin teması; kadın ve aşktır. “Ah”, “hayır”, “yok” gibi ünlem ve edatlarla birlikte tamlamalarla dolu ve edebî bir dil vardır.

Birkaç cümleden ibaret mensur bir şiir olan “Üç Gonca”, Selanikli E. Mağmumi tarafından “Kardeşim Mustafa Halûk’a” ithafıyla yazılmıştır. Eserde çeşitli renklerin kullanımıyla betimlenen bir tablo içinde şiirsel anlatım dikkati çeker. Şemsten türetilen *müşemmes* kelimesi kullanılmıştır.

Yaprak’taki tek çeviri eser, Charles de Luc tarafından kaleme alınıp Süleyman Sırrı tarafından aktarılan “Kutupyıldızı”dır. Ulaşılan kaynaklarda Charles de Luc adına rastlanmaması onun, edebiyat tarihlerinde yer alacak ölçüde tanınmayan bir sanatçı olması veya takma isim kullanmasıyla ilgili olabilir. “Kutupyıldızı”, *Yaprak*’taki diğer eserlere göre daha ağır bir dile sahiptir. Bu durum, tercüme edilmiş olmasından kaynaklanabilir. Çoklu tamlamalar hâlinde istiarelere örnek olarak *nigâh-ı garâm-âlûd* verilebilir.

Mektepliler Sayfası alt başlığı altındaki iki yazıdan ilki “Deniz Han”, E. Kemal’in “Kardeşim H. Nâhid’e” ithafıyla yayımlanan, hikâye başlangıcı denebilecek,

betimleme ağırlıklı kısa bir nesir parçasıdır. İkincisi ise Hakkı Baha'ya ait “Bir Manzara” adlı kısa nesirdir. Bu da hikâye başlangıcı olabilecek nitelikte bir yazıdır. Mensur şiirlerdeki ayırt edici niteliklerden olan *ah* ve *oh* ünlemlerinin kullanımı ile betimlemeler bu parçada dikkati çeker.

2.3. Tenkit

Direkler Arası[1] Şahap Salih imzasını taşıyan düşünce yazısı “Bugünkü Lisânî İhtiyâcımız”, II. Meşrutiyet'ten sonra alevlenen dilde sadelik meselesini ele alır. Bu dönemde İstanbul'dan ve İzmir'den başka Selanik de dil hareketinin öncü illerindedir (Levend, 1960, s. 272)¹¹. 1908'e kadar dilde sadeleşme konusunda yürütülen tartışmalar; Arapça ve Farsçanın kurallarının sınırlanmasına yönelik atılacak adımlar, alıntı sözcüklerin Türkçeleştirilerek kullanılması, Türkçesi olan sözcüklerin yeğlenmesi, konuşma diliyle yazı dilinin birleştirilmesi gibi konular hakkındadır.

Yaprak'taki yazısına aynı anlamın farklı sözcükler tarafından karşılanmasını dilin zenginliğine bağlayan fikirleri eleştirerek başlayan Şahap Salih'e göre gazeteler ve kitaplar milletin lisanından uzaktır¹². Şahap Salih, imparatorluğun topraklarında doğan herkesin aynı sözü söylemesi gerektiğini belirterek dilde “vahdet ve sühûlet”in önemini vurgular. *Genç Kalemler*'de de dilde kolaylıkla ilgili yürütülen tartışmalarda Ömer Seyfettin ve Hamdullah Suphi, eski lisanın Türkçeyi tedris ve tahsil edilmez hatta anlaşılabilir bir hâle sokmasından yakınır (Ömer Seyfettin, 1999b, s. 125; Hamdullah Suphi, 1999, s. 301).

Dilde birlikle ilgili olarak Genç Kalemler Tahrir Heyetince benimsenen ve Türkçülük/Milliyetçilik ideolojisi açısından kayda değer bir madde, farklı lehçelerden sözcüklerin kullanılmayıp İstanbul şivesinin esas alınmasıdır (Genç Kalemler Tahrir Heyeti, 1999, s. 211). Bu düşünce Kâzım Nami'nin, asıl dilin Türkçe olduğu ve Osmanlılar dışındaki Türklerle olan dil farklılıklarının lisanın esasını etkilemeyeceğini savunduğu yazısıyla bağdaşır (Kâzım Nami, 1999, s. 39). Ömer Seyfettin de yüz milyon Türk'ün dillerini kaybettikleri için birbirini tanımadığını öne sürer ve dilde birlik amacına ulaşmak için yeni lisanın kabul edilmesi gerektiğini söyler (1999b, s. 127).

¹¹ Selanik gelişmiş bir il merkezi olmasının yanında hareket hâlindeki Balkanlara yakın olması, yabancı ordulardaki yüksek rütbeli subayların ve sivil memurların burada toplanması ve Avrupa'ya yakınlığı nedeniyle Jön Türklerle haberleşmeyi kolaylaştırması gibi sebeplerle siyasi açıdan önemli bir kentti (s. 281).

¹² Dönemin dilde sadelik tartışmalarında şiirin öncelikli olmadığı öne sürülebilir. Örneğin, Şahap Salih'in yazısında eleştirel bir dille söz ettiği şairlerden “Türkçe şi'rlere sâhibi Emin”i Ömer Seyfettin'in (1999a, s. 78), Tuhfeci Vehbi'yi de Ali Canib'in eleştirdiği görülür (1999, s. 116). O dönemde Ömer Seyfettin, hece vezniyle şiir yazmaya karşıdır.

Ömer Seyfettin, “Türkçenin mekanizmasını bozan Arabî ve Farişî kaideler”in kesinlikle kullanılmayacağını belirtir (Ömer Seyfettin, 1999a, s. 79). Ziya Gökalp hiçbir dilden kural alınamayacağı gibi ihtiyaç duyulan kelimelerin de Türkçeleştirilerek alınması gerektiğini vurgular (1999, s. 176). *Genç Kalemler*’in soruşturmasına yanıt veren Raif Necdet de kelimelerin ödünç alınmasını gerekli bulup kaideleri almaya karşı çıkan yazarlardandır (1999, s. 347). Genç Kalemler Tahrir Heyeti, ortak görüşünü bir lisanın başka lisanlardan birçok kelime alabileceği fakat kaideleri ve tecvitleri içeren “lisanîyet” alamayacağı düşüncesiyle temellendirir (Genç Kalemler Tahrir Heyeti, 1999, s. 211).

Şahap Salih, Muallim Naci döneminde canlanan kelimecilik edebiyatını eleştirir ve dilde sadelik konusunda Selanikli *Genç Kalemler*’in cesur bir ilk adım attığını vurgular. Ancak ona göre sınırlı sayıdaki kaideler öğrenilebileceği için asıl üzerinde durulacak husus, sözcüklerin sınırsız çoğalışıdır. Bu açıdan dilde sadeleşme yöntemi konusunda farklı düşünmektedir. Onun görüşünün Tanzimat’tan bu yana yürütülen sadeleşme tartışmalarında yer edinmemiş olduğu söylenebilir.

Sonuç

Dil ve üslup açısından Edebiyat-ı Cedide anlayışının *Yaprak*’taki eserlerin pek çoğunda etkili olduğu görülür. Ancak II. Meşrutiyet yılları gibi ülkenin rotasını belirlemede farklı ideolojiler, siyasi eğilimler ve edebiyat hareketlerinin bir arada var olduğu bir dönemin (Çetişli, 2016, s. 125) ürünü olan *Yaprak*, filizlenen Türkçülük hareketinin de etkilerini yansıtır. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi fikir hareketleri birbirinden kopuk veya birbirinin zıttı olmadığından dönemin eserleri çoğu zaman söz konusu fikirlerin farklı ölçüde sentezlerinden oluşur (Çetişli, 2016, s. 133). Bilindiği kadarıyla yalnız iki sayı yayımlanan *Yaprak*, gerek yayımlandığı dönemin genel görünümüne gerek yazarlarının bibliyografyalarına sunduğu katkı bakımından Türk edebiyatı tarihinin gözden kaçmış ancak önemli bir parçasıdır.

Kaynakça

- Akyüz, K. (1979). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923) I* (3. bs.). Ankara: Ankara DTCF Yayınları.
- Alangu, T. (2010). *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (1968).
- Argunşah, H. (1999). Ömer Seyfettin'in Bilinmeyen Şiirleri ve Bazı Düzeltmeler. *Erdem*, 34(12), 25-43.
- Argunşah, H. (2001). Ömer Seyfettin Külliyyatı Tamamlanıyor. *Dergâh*, 131(11), 12-14, 18-20.
- Bozdoğan, A. (2014). Fecr-i Atı Topluluğu ve 'Musavver Muhit' Mecmuası. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (35), 43-60. 10 Aralık 2020 tarihinde dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157170 adresinden erişildi.
- Çetindaş, D. "Osman Fahri" maddesi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 3 Aralık 2020 tarihinde teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/osman-fahri adresinden erişildi.
- Çetişli, İ. (2016). İkinci Meşrutiyet Döneminde Ortaya Çıkan Fikri, Siyasî Hareketler ve Türk Edebiyatına Yansımaları. İ. Çetişli vd. (Haz.), *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı* içinde (ss.125-370). Ankara: Akçağ.
- Danişment, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (C. 4). İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (33. bs). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Duru, K. N. (1999). Türkçe mi Osmanlıca mı?. İ. Parlatır ve N. Çetin (Haz.), *Genç Kalemler Dergisi* içinde (ss. 39-40). Ankara: TDK.
- Ercilasun, B. (2012). *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit* (3. bs). Ankara: Akçağ.
- Gariper, C. (2006). Yankısız Yönelişler: Nev Yunaniler ve Nayiler. T. S. Halman vd. (Ed.), *Türk Edebiyatı Tarihi 3* içinde (ss. 161-170). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1999). Yeni Lisanın Güzelliği. İ. Parlatır ve N. Çetin (Haz.), *Genç Kalemler Dergisi* içinde (ss. 171-177). Ankara: TDK.
- İnal, İ. M. K. (1988). *Son Asır Türk Şairleri, Cilt IV* (3. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kerman, Z. (1988). *Osman Fahri Hayatı ve Şiirleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kestelli, R. N. (1999). Yeni Lisan. İ. Parlatır ve N. Çetin, (Haz.), *Genç Kalemler Dergisi* içinde (ss. 347-348). Ankara: TDK.
- Levend, A. S. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: TTK.
- Ömer Seyfeddin. (1999a). Yeni Lisan. İ. Parlatır ve N. Çetin (Haz.). *Genç Kalemler Dergisi* içinde (ss. 75-81). Ankara: TDK.
- Ömer Seyfeddin. (1999b). Yeni Lisan. İ. Parlatır ve N. Çetin (Haz.), *Genç Kalemler Dergisi* içinde (ss. 125-129). Ankara: TDK.
- Ömer Seyfeddin. (1999c). Yeni Lisan ve Hüseyin Cahit. İ. Parlatır ve N. Çetin (Haz.), *Genç Kalemler Dergisi* içinde (ss. 145-148). Ankara: TDK.

- Polat, N. H. (2003). II. Meşrutiyet Devri Türk Kültür-Edebiyat ve Basın Hayatının Bir Yansıtıcısı Olarak Rübap Dergisi. *TÜBAR-XIV-/2003-Güz*, 7-41. 10 Aralık 2020 tarihinde dergipark.org.tr/tr/download/article-file/156782 adresinden erişildi.
- Polat, N. H. (2005). *Rübab Mecmuası ve II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kültür, Edebiyat Hayatı*. Ankara: Akçağ.
- Polat, N. H. (2014). *Şair Ömer Seyfettin (Bütün Şiirleriyle)*. Ankara: TDK.
- Şemseddin Sami. (1999). Lisan ve Edebiyatımız. İ. Parlatır ve N. Çetin (Haz.), *Genç Kalemler Dergisi* içinde (ss. 421-426). Ankara: TDK.
- Şen, C. (2006). *Fecr-i Âtî Edebiyatı Tespit-Tahlil-Tenkit*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tanrıöver, H. S. (1999). Yeni Lisan. İ. Parlatır ve N. Çetin (Haz.), *Genç Kalemler Dergisi* içinde (ss. 299-302). Ankara: TDK.
- Tansel, F. A. (1992). Doğumunun Yüzüncü Yılı Dolayısıyla Ömer Seyfeddin'in Hayât Çizgisi İlk Eser ve Şiirleri. *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin* içinde (ss. 51-72). Ankara: TTK. (1985).
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. (2001). İstanbul: YKY.
- Tural, S. (1984). Ömer Seyfeddin'in Hayatı ve Eserleri. *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin* içinde (ss. 9-39). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Uyguner, M. (1990). *Ömer Seyfettin Yaşamı Sanatı Yapıtlarından Seçmeler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yöntem, A. C. (1999). Edebiyyât-ı Müstakbelemiz. İ. Parlatır ve N. Çetin (Haz.), *Genç Kalemler Dergisi* içinde (ss. 2-3). Ankara: TDK.

Ek: Yaprak Dergisinin Transkripsiyonu

Yaprak dergisini yeni yazıya aktarırken mutedil transkripsiyon kullanıldı. Yazımda Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*'ı esas alındı. Burada yer almayan sözcükler, Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türki*'sinden bakılarak yazıya geçirildi. Çeviriyazıda geçen sözcüklerin anlamları bağlam içinde karşılanarak dipnotlarla okura sunuldu. Çeviriyazıda Türkçe sözcüklerde hemze gösterilmedi, *kaf* ve *gayın* harflerinden sonra gelen *elifler* belirtilmedi. Dergideki yazıların noktalama işaretleri, özgün yazıları tahrif etmemek için aynen korundu. Günümüz yazım kurallarında yer almayan yan yana iki nokta işaretinin günümüzdeki noktalı virgül işlevinde olduğu belirlenerek iki noktadan sonra yazıya küçük harfle devam edildi.

[¹]İlk numro

YAPRAK

Edebî, içtimâ'î, felsefî on beş günde bir çıkar risâledir.

İdârehânesi: Örtülü Çarşı'da eski 'Asır Matbaası'nda dâire-i mahsûsa:

Müdür-i mes'ûlü: 'Ömer Lütfî

Müessisleri: M. Emîn, E. Mağmûmî, Necmüzzâhir

Abonesi: Seneliği on üç kuruş

Nüshası 20 para 1327¹³ Mayıs [birinci hafta] Nüshası 20 para

Mu'azzez kari'e ve kari'lere,..

Yaprak; edebiyâtımızın şâyân-ı hürmet sîmâlarına bir hiss-i takdîr ve ihtirâm-perverde¹⁴ eden şebâb-ı mütefekkirin¹⁵ nâşir-i efkâridir¹⁶. En birinci emeli güzide gençlerin terakkisine çalışmak, onların mefîn ve güzel düşüncelerini te'mîn etmektir.

Yaprak; zamân-ı hâzır edebiyâtının te'âlisine¹⁷ ve hayât bulmasına cidden hizmet etmiş bulunan Fikret'lerin, Hâlid Ziyâ'ların, Cenâb'ların, Câhid'lerin, Ra'ûfların senâ-kâridir¹⁸. Teslîm eder, ki onların muhteşem bir hayât-ı edebîyeleri vardır ve târîh-i edebiyât-ı 'Osmâniyye'de bir mevki'-i bülend ü müstesnâ¹⁹ te'mîn etmişlerdir.

Hiss-i menfa'at, te'mîn-i mevki' ve şöhret *Yaprak* hey'et-i tahrîriyesinin fikirlerini kat'ıyyen işgal etmez; zîrâ bilirler, ki "şöhret-i sehîle"²⁰ sabun köpüğü kadar pây-dârdır.

Onlar, yalnız gençliğin te'âlisi için -bütün müşkilâta rağmen- çalışacaklardır. Sevgili kari'e ve kari'ler, *Yaprak* bu maksatla intişâr ediyor.

¹³ Miladi 1911

¹⁴ İhtirâm-perverde: hürmet besleme

¹⁵ Şebâb-ı mütefekkir: genç düşünürler

¹⁶ Nâşir-i efkâr: fikirler yayıcısı

¹⁷ Te'âlî: yükselme

¹⁸ Senâ-kâr: övücü

¹⁹ Mevk'-i-i bülend ü müstesnâ: yüce ve üstün mevki

²⁰ Şöhret-i sehîle: kolay şöhret

Silsile-i eş'ârdan²¹.

ZEHİRLER

... Bana diyorlar, ki bu serseri yaşamaktan daha bıkmadın mı? Artık te'ehhül²² etsene.. Ve hiç düşünmüyorlar: Te'ehhül.. bu, pek kolay tekellüm²³ olunabilir, fakat, herkes için o kadar mümteni'ü'l-husûl²⁴, ki... Beni rahat bıraksınlar, ben böyle öksüz hayatı yaşamaktan bir zevk-i vahşi hissediyorum. Benim bahtiyârlığım yoklukların muhîti-ezelisinde tecellî edecektir. Te'ehhül et, diyorlar, bilmiyorlar, ki te'ehhülde ancak iki rûhun ebedî bir hiss-i ta'abbûd²⁵ sevişmesiyle bir inkilâb husûle gelebilir, yoksa!...

Zavallı ben, nasıl mes'ûd olabilirim, ki kalbimde açılan yaralar iltiyâm-nâ-pezîr²⁶. Ben aldandım.. Beni aldattılar.

[2]Te'ehhül.. Bu, benim için o kadar gayr-i kabil.. o kadar cân-şikâf²⁷ bir emr-i müte'assir²⁸, ki...

Bana te'ehhülü tavsiye edenler ne kadar aldanyorlardır. Sefil beşeriyet zâten ebedî bir ahmaklığa mahkûmdur, beni de çılgın râbitalarla bend etmek istiyorlar. Delâlete²⁹ ihtiyâcım yoktur. Beni bıraksınlar, bütün zünûb³⁰ bir günâh-kâr hayatı geçireyim; ben ihtiyâc-ı mağfîretle³¹ müte'essir olmak istemem, ta ki yavaş yavaş zehirlerimle yıpranayım. Ve sonra beni bir himl-i uhrevî³² ile ebediyete sürüklesinler, işte o vakit beşeriyetin sadakasına muhtâcım. Yaşarken.. yaşadıkça menfa'at-perest insanların mu'âvenetine³³ aslâ ihtiyâcım yoktur ve tenezzül etmem. Zavallı delâlet, müstehzî oyuncak!.. Senden o kadar vâresteyim³⁴, ki...

Manastırlı: Mehmed Emîn

Silsile-i eş'ârdan:

Zavallı yaşar ölümler....

²¹ Silsile-i eş'âr: şiirler zinciri

²² Te'ehhül: evlenme

²³ Tekellüm: söyleme

²⁴ Mümteni'ü'l-husûl: olması mümkün değil

²⁵ Hiss-i ta'abbûd: tapınma hissi

²⁶ İltiyâm-nâ-pezîr: (yara için) iyileşemez olmak

²⁷ Cân-şikâf: can yırtıcı, yaralayıcı

²⁸ Emr-i müte'assir: zor iş

²⁹ Delâlet: yol gösterme

³⁰ Zünûb: günahlar

³¹ İhtiyâc-ı mağfîret: Allah'ın kullarının günahlarını bağışlaması ihtiyacı

³² Himl-i uhrevî: ahiretle ilgili yük

³³ Mu'âvenet: yardım

³⁴ Vâreste: ilişkisiz

GÖZLER VE SESLER

[Sizi ey hâsir³⁵ ü bî-tâb u ‘alîl³⁶
 Ey soluk çehreli bî-çâre nesil
 Ey müebbed girye³⁷
 Ey müsemmin³⁸ kütle
 Şu bataklıkta batıp gittikçe
 Bu siyâh leyle hulûl ettikçe³⁹
 Sizi kurtarmağa ‘âzim⁴⁰ eller
 Acı bir his ile dâ'im titrer]

Ağlarım ben de uzaktan ‘âciz
 Size ey nesl-i marîz⁴¹
 Size ey gölgeli elvâh-ı hayât⁴²
 Ey güzel kızlar.. ey envâr-ı memât⁴³.
 Dâ'imâ toprağa nigrân⁴⁴.. o pür hülyâ gözler
 Elem ü ye'sini takrîr eyler⁴⁵...
 O güneşsiz gözler
 O soluk çehrede bir şey gizler
 Gizler âmâlini⁴⁶ bir genç kalbin

[3] Ağlar a‘mâkına⁴⁷ leyl-i hazerin⁴⁸
 O cehennemli ve korkunç geceler
 Bana bir mersiye-i gam söyle
 O siyâh halkalı dalgın o iki ebr-i siyâh⁴⁹
 Yağdırır rûhuma bârân-ı tebâh⁵⁰
 Müteselsil⁵¹ eyvâh!
 Âh!

³⁵ Hâsir: zarara uğrayan

³⁶ ‘Âlîl: hasta

³⁷ Girye: ağlayış, gözyaşı

³⁸ Müsemmin: zehirleyici

³⁹ Hulûl etmek: sinmek

⁴⁰ ‘Âzim: niyetli

⁴¹ Nesl-i marîz: hasta nesil

⁴² Elvâh-ı hayât: hayatın levhaları, tabloları

⁴³ Envâr-ı memât: ölümün nurları

⁴⁴ Nigrân: bakan, nazır

⁴⁵ Takrîr: anlatma

⁴⁶ Âmâl: emeller

⁴⁷ A‘mâk: derinlikler

⁴⁸ Leyl-i Hazer: sakınma, korunma gecesi

⁴⁹ Ebr-i siyâh: siyah bulut

⁵⁰ Bârân-ı tebâh: harap eden, mahveden yağmur

⁵¹ Müteselsil: zincirleme

Ve

O hazîn lerze-i pür-hiss⁵² ile giryân⁵³ sesler
 Lahn-i târında⁵⁴ mu‘azzib⁵⁵ besler
 Ebedî bir ölümün fâci‘a-i mâtemini
 Sanki muharrik⁵⁶ ü elîm bir ninni.
 Bu terennüm bana ihsâs eyler⁵⁷
 Hastalar, inlemeler, feryâdlar
 İhtizârlarla⁵⁸ dolu efganlar
 Döğünür, ağlarlar....
 Bu zavallı sesler:
 Beni ber-bâd eyler.
 İşte:

Halâs

Geliniz, yırtınız artık yetişir
 Bu ta‘assub yetişir
 Şu garaz-kâr, cânî
 Şu mülevves⁵⁹ şu mu‘annid⁶⁰ kefeni
 Yırtınız, kurtarınız kendinizi
 Bu cesâret açacak şehre ensâlinizi⁶¹
 Buna a[r]tık bu ‘asır sabredemez
 “Buna bî-çâre beşer katlanamaz”

Pervîz

[4]BİR BEDÎ‘A⁶²

Ma‘sûm değil, bekâret-i enzârî⁶³ aldatır
 Hissiyale belki korkulu şeyler düşündüren
 Gözler, henüz necîbe-i hiss⁶⁴.. mest ü hande-zen⁶⁵

⁵² Lerze-i pür-hiss: duygu dolu titreyiş

⁵³ Giryân: ağlayan

⁵⁴ Lahn-i târ: karanlık ezgi

⁵⁵ Mu‘azzib: azap veren

⁵⁶ Muharrrik: tahrik eden

⁵⁷ İhsâs: sezdirme

⁵⁸ İhtizâr: can çekişme

⁵⁹ Mülevves: kirli

⁶⁰ Mu‘annid: inatçı

⁶¹ Ensâl: soy

⁶² Bedî‘a: beğenilen ve takdir edilen pek yeni şey

⁶³ Bekâret-i enzâr: bakışların bekâreti

⁶⁴ Necîbe-i hiss: duygunun soyluluğu

⁶⁵ Mest ü handezen: sarhoş ve gülen

Kirpiklerinde hâreli bir gâze-i şî'r⁶⁶...

Sözler dehân-ı şûhuna⁶⁷ mahsûs edâ ile
Bir şîve-i besîme⁶⁸ alır sâf u mu'tenâ⁶⁹,
Bir şîve-i besîme, ki benzer tebelbûle,⁷⁰
Lebler, henüz güşâde-i gül-bûsedir⁷¹ bana...

Koklanmamış beyâz mineler bikr-i nâziki⁷²
Okşanmamış vakûr yüzünün ihmîrârına⁷³
Uymuş kadar latîf... Onu, bir yâsemîn gibi

Bir koklamakla saffet-i elvânı⁷⁴ kaybolur
Vehmiyle her nevâziş-i lebd⁷⁵ esirgerim.
Kalben bu 'aşk-ı sâfıma perestiş eylerim⁷⁶.

Cemâl Mukbil

HİÇ..

-Hilmi'ye-

Hayâtın şegaf-âlûd⁷⁷ zamânını hep karanlıkların zehirli yıldızları arasında imrâr eder⁷⁸.
Bir an sa'âdet tasavvur edemez, ki kirlî, mülevves, beşerî tırnakların kanlı izleriyle şâibe-
dâr⁷⁹ olmasın. Mezâr-ı kalbi ezhâr-ı ye's ü elemle⁸⁰ mestûr⁸¹.. Hep siyâh...

Zâten ma'nâ-yı hayât bundan başka bir şey midir? Güzeşte-i siyâh⁸² 'ömrünü hulâsa
edince karşısında bir heyûlâ-yı felâket şeklinde titreyen gözyaşları tebellür eder. İşte,
herkes sabâh kâ'inattan bir hande-i şî'r ve emel⁸³ toplarken o bî-kesliğin⁸⁴, sefâletinin

⁶⁶ Gâze-i şî'r: şiir allığı

⁶⁷ Dehân-ı şûh: şuh ağız

⁶⁸ Şîve-i besîme: güleryüzlü eda, cilve

⁶⁹ Sâf u mu'tenâ: temiz ve itinalı

⁷⁰ Tebelbül: dilin karışıklığı, anlaşılmaz hâle gelmesi

⁷¹ Güşâde-i gül-bûse: gül öpüşün ferahlığı

⁷² Bikr-i nâzik: nazik bekâret

⁷³ İhmîrâr: kızarma

⁷⁴ Saffet-i elvân: renklerin saflığı

⁷⁵ Nevâziş-i leb: dudağın okşaması

⁷⁶ Perestiş eylemek: tapmak, taparcasına sevmek

⁷⁷ Şegaf-âlûd: delice sevmeye bulaşmış

⁷⁸ İmrâr: geçirme

⁷⁹ Şâibe-dâr: lekeli

⁸⁰ Ezhâr-ı ye's ü elem: ümitsizlik ve acı çiçekleri

⁸¹ Mestûr: örtülü

⁸² Güzeşte-i siyâh: siyah geçmiş

⁸³ Hande-i şî'r ve emel: şiir ve emel tebessümü

⁸⁴ Bî-keslik: kimsesizlik

enîn-i merâretiyle⁸⁵ çırpınır, bedî‘a-i hayâli, hayâtın.. bu istifhâm-ı mübhemin⁸⁶ tazyîk-i haşyetiyle⁸⁷ kırılır. O bir şey düşünemez, bir şey yapamaz, yalnız silsile-i beşerin zincîr-i istibdâdıyla sürüklenir. Ve nihâyet kendisinin mâlik olamadığı hayât, fezâ-yı nâ-mütenâhiyyet⁸⁸ içinde çirkin dişlerini gösterir:

HİÇ..
‘Ömer Lütfi

[5]Çöl yazıları

ONUN NİYÂZ-I VISÂLINE⁸⁹

-“Gel!”

-Lâkin, niçin? Bu hayâtтан, bu inzivâdan müşteki değilim! Bu merdüm-girîzlikte⁹⁰.. bu yalnızlıklarda bana her şey mev‘ûd⁹¹.. bana her şey samîmî... Senin veremediğin sermedîlikler⁹².. senin huzûrunda geçiremediğim bî-endişe dakîkalar hep burada; bu, çöllerin..bu, nihâyetsiz, müselsel kum yığımlarının sükûn-ı bî-nazar-ı ezelisinde⁹³ mevcûd...

Artık istemem. Senin kadınlığını.. hattâ ‘aşkıni, perestişini.. hiç, hiçbir şeyini istemem. Onlar, bütün başkasına.. başka bir zavallıya ibzâl⁹⁴ edeceğin, vereceğin sa‘âdetler olsun. Bırak beni! Ben kederlerimle, acılarımın bu kimsesiz, ıssız, insanlardan uzak yerlerin lekesiz, bâkir sînelerinde öleyim. Bilsen?.. Şimdi bu, çölleri.. bu, samt-ı bî-nihâyeyi⁹⁵ ne kadar seviyorum. Onunla aramda ne fenâ bulmaz, ne nihâyetsiz bir karâbet-i samîmiyye var. Burada sen, senin bütün mevâ‘îd-i pür-füsûnun⁹⁶, hiç, hiçbir şeyin yok; ve hattâ insânlar, senin ve benim mensûb olduğumuz beşeriyet-i ma‘lûle⁹⁷ bile yok... Ve ben bu, yokluklarda.. bu, insanların yaşayamayacağı zannettikleri yerlerde ne kadar sâkin, ne kadar mes‘ûdum.

-“Ooh, gel!”-

- Lâkin, niçin? Artık, aramızda hiçbir râbîta-ı kalbiyye.. hiçbir âşinâ-yı rûh yok... Niçin, niçin! Bu, samîmî ve riyâsız yerlerin hiyâbân-ı pür-sükûnetinden⁹⁸ uzak yaşayayım?

⁸⁵ Enîn-i merâret: acı inilti

⁸⁶ İstifhâm-ı mübhem: belirsiz soru

⁸⁷ Tazyîk-i haşyet: korkunun baskısı

⁸⁸ Fezâ-yı nâ-mütenâhiyyet: sonsuzluk gibi görünen boşluk

⁸⁹ Niyâz-ı visâl: kavuşma yakarışı

⁹⁰ Merdüm-girîzlik: insanlardan kaçma

⁹¹ Mev‘ûd: söz verilmiş

⁹² Sermedîlik: ebedîlik

⁹³ Sükûn-ı bî-nazar-ı ezeli: sonsuzluğun nazar değmemiş sessizliği

⁹⁴ İbzâl: bol bol verme

⁹⁵ Samt-ı bî-nihâye: sonsuz susma

⁹⁶ Mevâ‘îd-i pür-füsûn: sihir dolu vadolanmış şeyler

⁹⁷ Beşeriyet-i ma‘lûle: hastalıklı insanlık

⁹⁸ Hiyâbân-ı pür-sükûnet: dinginlik dolu iki tarafı ağaçlı yol

Niçin, bunların neşîdeleri⁹⁹, semâları mâ‘dûm¹⁰⁰ bir hayâl olsun?.. Hayır, hayır! Bırakınız beni! Artık eski zamânlara, eski rü‘yâlara ‘a‘id bütün kasîdeler.. şi‘rler mâdem, ki bir yalan oldu. Ooh, sevgilim! Hâlâ kalbinde seni unutamayan acılarla gam-gîn¹⁰¹ bir zavallıyı bırak, bu, ıssız ve çorak yerlerin bir mevcûd fânîsi olsun.

Ve sen güzel kadın!.. Çılgın bir dâ-i leylâsın¹⁰²!.. Senin iştiyâk-ı rûhunu, harâret-i ‘aşkıını bülend bir mehd-i nûr-agîn¹⁰³ içinde uyutacak sîneler, dudaklar her vakit mevcûddur.

Hâl bu, ki zavallı ben, senin bir nevâziş-i nazarın.. bu va‘d-i bûsen için aylarca sersem sürüklendim, inledim yalvardım. Gözlerinde derin bir ma‘nâ-yı hıyânetten.. bî-fenâ¹⁰⁴ bir meâl-i lâ-kaydîden¹⁰⁵ başka bir şey göremedim. Ve sonra senden o kadar kaçmak, o kadar uzak yaşamak lâzım geldi, ki, bu çöllerin bile kifâyet edemeyeceğine hükmettim.

Hayır! Hayır! Ben bu, samîmî, lekesiz semâların şi‘r-i mükevkebi¹⁰⁶ altında ölmek!.. ‘Asırlardan beri uyuyan çöllerin âgûşunda cism-i nâ-tüvânımı¹⁰⁷ dinlendirmek isterim.

Mustafa Câvid

[6] ZARÂFET-İ ENDÂMINIZ...

Siz kadınlığın müstesnâ vücûdları, süslü ve câzib varlıklar.. Melâhat-i vechiyyeden¹⁰⁸, hüsn [ü] ândan¹⁰⁹ mahrûm zavallı nesl-i ma‘lûlün nâ-kâm¹¹⁰ genç kadınları... Sizin zînet-i nisviyyeniz¹¹¹, şerefîniz, şu hila‘nız¹¹² zarâfet-i endâmınızdır.

... Tabî‘atın latîf renkleriyle sıska vücûdlarınızı sarar.. Rengi uçuk solgun ve hasta sîmâlarınızı ipek tüllerle örterek şebâb içinde kanat çırpın gençlerin harîs nazarlarıyla canlı bir şu‘le gibi parıldarsınız.

Kalçalarınıza uzanan nermîn¹¹³ ve beyâz kolların nihâyetinde küçük pembe pençeler.. sisli sînenizin üstünde fecr-i kâzib¹¹⁴ kadar mugfil¹¹⁵ beyâzlık.. sönük ve rûhsuz

⁹⁹ Neşîde: seçkin şiir

¹⁰⁰ Mâ‘dûm: mevcut olmayan

¹⁰¹ Gam-gîn: gamlı, kederli

¹⁰² Dâ-i leylâ: çok karanlık gece derdi, hastalığı

¹⁰³ Mehd-i nûr-agîn: nurla dolu beşik

¹⁰⁴ Bî-fenâ: ölümsüz

¹⁰⁵ Meâl-i lâ-kaydî: ilgisizlik manası

¹⁰⁶ Şi‘r-i mükevkeb: yıldızlı şiir

¹⁰⁷ Cism-i nâ-tüvân: zayıf beden

¹⁰⁸ Melâhat-i vechiyye: yüz güzelliği

¹⁰⁹ Hüsn [ü] ân: güzellik

¹¹⁰ Nâ-kâm: nasipsiz

¹¹¹ Zînet-i nisviyye: kadın süsü

¹¹² Hila‘: kaftan

¹¹³ Nermîn: yumuşak

¹¹⁴ Fecr-i kâzib: yalancı fecir

¹¹⁵ Mugfil: aldatan

hayâtınıza; donuk nûrlar serper ve sizi hülyâkâr emellerle birkaç dakika mağrûr ve meshûr yaşatır. Ve işte şu kâmet-i câzibe-dâr¹¹⁶.. zarâfet-i endâmınızdır.

... Zarîf ve süslü omuzlarınız arasında ipek demetleri gibi uçuşan sarışın saçlarınızın, ince belinize ziynet vererek süzgün dolgunlukların hissi okşayan latîf temevvücleri¹¹⁷ şu müstesnâ ve serâb-âğîn¹¹⁸ güzellikler hep zarâfet-i endâmınızdır.

... Bî-çâre hasta neslin tâlî'siz kadınları!.. Siz mes'ûd ve bahtiyâr hissiyâtın neşîdelerini terennüm ederek zâ'id¹¹⁹ ihtimâmlarla iştigal ederken.. ben samîmî bir hisle hüznülnü inkırâzınızı¹²⁰ muta'assıb neslinizin inkitâ'mı¹²¹ düşünür. Ve yaşlı nazarlarımla yavaş, yavaş üfûl-ı fecî'nizi¹²² selâmlarım.

... Ve yine sizin zarâfet-i endâmınızı çılgın ve mechûl bir 'aşk, tatlı bir hisle ne zamân dalgın, dalgın temâşâyâ koyulsam büyük bir vefâsızlıkla süzülüp kaçarsınız. Fakat!! Biliniz ve aldanmayınız; ki sizin mahkûm-ı fenâ mevcûdiyyetinizi süsleyen.. hissten temessül¹²³ etmiş zarâfet-i endâmınızdır.

Manastırlı: E. Mağmûmî

ORFE

-Selanik: 23 Nisan 327-

Sabâh olmuştu. Güneş; ufukları kurşunî bir pûşîde¹²⁴ altında uyutan esmer sisleri yırtıyor, semânın mâ'îlikleri içinde yüzen pamuk bulutları, hûnîn¹²⁵ bir renk içinde boğuyordu. Ötede, parlak yaldızlarla yıkanan nâ-mütenâhî¹²⁶ vâdilerin uzattığı ipekli tüller altında uyuyan mes'ûd bir kulûbe!... Taze dalcıkları, yeşil sarmaşıkları sehâr¹²⁷ hülyâlarla çarpan bir kalbi sînesinde saklayan mu'azzez bir yuva: ... Kapısı açılmıştı Orfe, pembe pür şî'r dalgaları içinde titreyen, o semâvî rûh çıkmıştı.

Ağaçların çiçekli yaprakları arasında kaynaşan kuşların bahârî terânelerini dalgın, dalgın dinliyordu. O rûh-nevâz neşîdeler¹²⁸, onu başka 'âlemlere, semâlara uçuruyor rûhuna sa'âdet çiçekleri ihdâ¹²⁹ ediyordu. Harpını¹³⁰ nermîn sînesine dayadı. İlerledi. Yüksek

¹¹⁶ Kâmet-i câzibe-dâr: cazibeli boy pos

¹¹⁷ Latîf temevvücler: hoş dalgalanmalar

¹¹⁸ Serâb-âğîn: serapla dolu

¹¹⁹ Zâ'id: artan, lüzumsuz

¹²⁰ İnkırâz: tükenme, bitme

¹²¹ İnkitâ': kesilme, tükenme

¹²² Üfûl-ı fecî': feci kayboluş

¹²³ Temessül: şekle girme, cisimlenme

¹²⁴ Pûşîde: örtü

¹²⁵ Hûnîn: kanlı, kana bulaşmış

¹²⁶ Nâ-mütenâhî: sonsuz

¹²⁷ Sehâr: büyüleyici

¹²⁸ Rûh-nevâz neşîdeler: ruh okşayan seçkin şiirler

¹²⁹ İhdâ: hediye etme

¹³⁰ Harp: arp

ağaçların koyu gölgeleri altında oynayan mütebessim çiçekleri ^[7]okşadı. Sonra ma'sûm, cılgın bir hisle sâhile koştu. Denizlerin esmerleşen suları ile yıkanan yosunlu bir kaya üzerine çıktı. Terâne-dâr dalgalar, mevzûn feşâfeşlerle ¹³¹ iniliyor; o, harpını çalıyordu. Mini mini pembe parmakları, titrek teller üzerinde bir kuş gibi çırpınıyor, bahârî neşideler fisıldıyordu.

Nazarları, semânın nevâziş-kâr mâ'îliklerine uzanıyor, ma'sûm rûhunun şûh ahter-ânelelerini ¹³² dinliyordu. Ötede billür dalgacıklar, hırçın çocuklar gibi sâhile atılıyor, ince, zerrîn ¹³³ kumlarla mütebeddil ¹³⁴ hatlar resmediyordu.

Lem 'i Nejât

İttihâd ve Terakki Mektebi talebesinden

NECDET'İN DEFTERİNDEN...

Vâlidemin vefâtını müte'âkib -daha mezârda cesedi çürümeden- pederim geçmiş senelerin çehresine nakşettiği derin çizgilere aslâ ehemmiyet vermeyerek genç ve güzel bir kadınla te'ehhül etti. Bu kadın eve geldiği zamân kalbimde kanlı bir ceriha açıldığını hissettim ve onu bir düşman hıyânetiyle ta'kîb etmeye karâr verdim. Üvey vâlidemle aramızda dikenli bir uçurum açılmış idi. Hiçbir kuvvet bizi dost edemezdi; ihtiyâr babamı bir cân-âver ¹³⁵ vahşetiyle parçalamak istiyordum ve hissediyordum, ki babam günden güne mütezâyid ¹³⁶ bir soğuklukla beni ihmâl ediyor, bu genç ve nefis kadın babamın kalbini çalmıştı.

Bir gün babam müteheyyic ¹³⁷ ve 'asabî sık sık nefes alarak geldi ve el-cezîreye ¹³⁸ î'zâm ¹³⁹ edilecek bir hey'et-i teftîşiyenin riyâsetine ta'yîn olunduğunu bildirerek bi'l-mecbûriye Beyrût'tan.. Sûriye'nin bu muhteşem şehrinden üç ay müfârakat ¹⁴⁰ edeceğini titrek sesiyle anlattı: -Bu me'mûriyyet onu pek ta'zîb ¹⁴¹ ediyormuş, fakat ne çâre!.. İleride bir vâli olabilemek için bu fırsat-ı güzîde ¹⁴² bir liyâkat ibrâzına pek müsâ'id imiş... Pederimin bu şişkin ve boş sözlerini dinleyerek mütenevvi ¹⁴³ ve garîb oyuncaklar meşherinde ¹⁴⁴ dolaşan bir çocuk meserretiyle seviniyordum, üvey vâlidem gûyâ pek müte'essir olmuş

¹³¹ Mevzûn feşâfeşler: vezinli fişirtılar

¹³² Ahter-âne: yıldıza benzer

¹³³ Zerrîn: altın gibi sarı

¹³⁴ Mütebeddil: değışen, başka hâle giren

¹³⁵ Cân-âver: canavar

¹³⁶ Mütezâyid: artan

¹³⁷ Müteheyyic: coşkun

¹³⁸ El-cezîre: Mezopotamya

¹³⁹ Î'zâm: gönderme

¹⁴⁰ Müfârakat: bir yerden ayrılma

¹⁴¹ Ta'zîb: eziyet etme

¹⁴² Fırsat-ı güzîde: seçkin fırsat

¹⁴³ Mütenevvi': çeşitli

¹⁴⁴ Meşher: sergi

gibi ince ipek mendiline gözyaşlarını içiriyordu; fakat müdekkik¹⁴⁵ ve râz-âşnâ¹⁴⁶ nazarlar gözlerinden bir şelâle-i memnûniyetin döküldüğünü derhâl keşfederdi ben; bu dakîkadan i'tibâren üvey vâlidemin kâzib¹⁴⁷ ve riyâkâr likâsıyla¹⁴⁸ pederimi aldattığını anladım.

İftirâk¹⁴⁹ dakîkalarında üvey vâlidem pür-gıriv¹⁵⁰ inliyordu. Pederim: -Yetişir hanımcığım, kendini bu kadar üzme, diyordu, sonra hastalanırsın. Ve saçlarını okşuyordu. Râsime-i vedâ'dan¹⁵¹ sonra bir arabaya bindik, pederi vapura kadar teşyî¹⁵² ettim.

Evdeyim; salonda.. üvey vâlidemle karşı karşıya... Üvey vâlidem bir sa'at kadar pederimin [8]'azîmetinden¹⁵³ mütehasıl kederlerini bana anlattı, kalbinin merâretlerini¹⁵⁴ boşalttı. Ve sonra bir hareket-i resmiyet-perdâz-âne¹⁵⁵ ile kalktı. Konsolun yanına gitti, çekmeyi çekti, bir çanta aldı, yanına geldi: -Necdet Bey; dedi, pederiniz bu paraları bıraktı. Bilâ-tereddüd aldım, lâ-kayd-âne: -Teşekkür ederim, dedim, sonra sözlerine 'ilave etti: -Ricâ ederim, geceleri benim odamda kalmaz mısınız? Pederinizin karyolası boştur, yalnızlıktan korkuyorum. Sertçe cevâb verdim: -Beslemelerden biri size refâkat eder, efendim.

Bu mukâbeleye mühmel-âne¹⁵⁶ nazarlarla: -Pek güzel, dedi, bunu aslâ hâtırıma getirmemiş idim.

Bu mülevves kadından mümkün mertebe uzaklaşmaya karâr verdim, mülâkatlarımızı hep kısa kesiyordum. Bir gün odasına girdiğim zamân bî-fütûr pencereden elinde dür-bîn¹⁵⁷ komşumuz Sîret Bey'in harekâtını ta'kîb etmekte olduğunu gördüm ve kemâl-i ciddiyetle Hanımefendi, dedim, bir kadının elinde dür-bîn yabancıların harekâtını ta'kîb etmesi nâ-meşrû' ve çirkin bir sahne teşkil eder zannederim. O, cevâb verdi: -Cânım sıklımıştı uzaklara bakıyordum, Sîret Bey, bahçede dolaşmış.. bu, bir kabâhat değildir. Bu, namussuz kadını parçalamak istiyordum, fakat bir mücrim gibi elde ettikten sonra...

¹⁴⁵ Müdekkik: araştıran

¹⁴⁶ Râz-âşnâ: bir sırrı bilen

¹⁴⁷ Kâzib: yalancı

¹⁴⁸ Likâ: çehre

¹⁴⁹ İftirâk: ayrılma

¹⁵⁰ Pür-gıriv: bağıra bağıra, yüksek sesle

¹⁵¹ Râsime-i vedâ': veda merasimi

¹⁵² Teşyî': uğurlama

¹⁵³ 'Azîmet: gidiş

¹⁵⁴ Merâretler: acılıklar

¹⁵⁵ Resmiyet-perdâz-âne: resmiyet verircesine

¹⁵⁶ Mühmel-âne: ehemmiyet vermeksizin, baştan savarcasına

¹⁵⁷ Dür-bîn: dürbün

Pederim me'mûriyyetinden 'avdet¹⁵⁸ etti, hastalandı, iki ay sonra mevt¹⁵⁹ ihtiyâr pederimi söndürdü, üvey vâlidem bizden ayrıldı. Sonradan öğrendim, ki bu kadın babamın cevher-i nâmûsunu lekelemiş, komşumuzla çamurlu bir hayât yaşamış...

5 Mart 325

Müstensihî

Manastırlı: Mehmed Emîn

Müdür-i Mes'ûl: 'Ömer Lütfî

"Midhat Paşa" Sanâyi' Mektebi Matba'ası

^[9]İkinci Numro

YAPRAK

Büyük Sultân Mehmed Hân-ı Hâmis¹⁶⁰ Hazretlerine,

Şevket-me'âb¹⁶¹, Rumeli'ye teşrif-i şâh-âneleri târîhin mâzî olmuş hâtîrâtımı ihyâ etti. Elîm ve kâbüslü seneler geçiren 'Osmânlılar inkırâza¹⁶² doğru sürüklenmekte iken İslâmiyet'in ebediyyen yaşamasına fermân-ı ezeli'si sâdır¹⁶³ olan Cenâb-ı Hakk'ın inâyet-i samedânisiyle¹⁶⁴ o, feci' âkıbetten kurtuldu. Ve bugün Meşrûtiyyet-i mübeccele-i 'Osmâniye¹⁶⁵ ecdâdının hissiyât-ı necibesine¹⁶⁶ bi-hakkın¹⁶⁷ vâris zât-ı şâh-âneleriyle bir feyz-i bülemlend ve müstesnâ yaşıyor.

Şevket-me'âb, Selanik'in âgûş-ı sâfını¹⁶⁸, zümürürdîn¹⁶⁹ Kosova sahrâlarını, Manastır'ın muhassin¹⁷⁰ fitratla süslenmiş güzîde muhitini ziyâretiniz hâtîra-i fâhiresi her 'Osmânlı kalbinde hissiyât-ı ta'zîmkâr-âne¹⁷¹ ile meşbû'¹⁷² bir nakş-ı sâbit bırakacaktır. Zât-ı melek-simât-ı şeh-r-yâr-ânelerine¹⁷³, müştâk¹⁷⁴ ve mütehassir¹⁷⁵ Rumeli ahâlisi teşrif-i şâh-âneleriyle mukaddes bir 'Osmânlı bayramı idrâk ediyor. Ve zât-ı hilâfet-penâhilerinin

¹⁵⁸ 'Avdet: geri gelme

¹⁵⁹ Mevt: ölüm

¹⁶⁰ Mehmed Hân-ı Hâmis: V. Mehmet Reşat

¹⁶¹ Şevket-me'âb: şevketin, büyüklüğün ait olduğu, şevketin bulunduğu yer; padişah

¹⁶² İnkırâz: tükenme, bitme

¹⁶³ Sâdır: çıkan

¹⁶⁴ İnâyet-i samedâni: Allah'ın yardımı

¹⁶⁵ Meşrûtiyyet-i mübeccele-i 'Osmâniye: Osmanlı Devleti'nin yüce Meşrutiyet idaresi

¹⁶⁶ Hissiyât-ı necibe: soylu duygular

¹⁶⁷ Bi-hakkın: hakkıyla

¹⁶⁸ Âgûş-ı saf: temiz kucak

¹⁶⁹ Zümürürdîn: zümrüt gibi yemyeşil

¹⁷⁰ Muhassin: güzelleştiren

¹⁷¹ Hissiyât-ı tazîmkârane: hürmetkâr hisler

¹⁷² Meşbû': dolu

¹⁷³ Zât-ı melek-simât-ı şeh-r-yâr-âneleri: padişahlığa yakışan melek görünüşlü zatları

¹⁷⁴ Müştâk: can atan

¹⁷⁵ Mütehassir: hasret çeken

birçok seneler ‘Osmânlı tâc ve saltanatına zînet-bahş-ı izz ü ikbâl¹⁷⁶ olmasını bâr-gâh-ı ehadiyyetten¹⁷⁷ niyâz eyliyor. ‘Âlem-i matbû‘âta nâçiz hatvelerle¹⁷⁸ dâhil olan “Yaprak” hey’et-i tahrîriyesi¹⁷⁹ de zât-ı şâh-ânelerine en samîmî ihtirâmâtını¹⁸⁰ ‘arz ve takdîm ile kesb-i şeref eyler.

[10] **Şi‘r**

CEVÂB-I NECÂT

Havâ: Mezâr, deniz mezâr, kara: Mezâr, her bucak
İnsânları kemirerek, parçalayıp toz eder;
Hep açılır kalbimizde, sa‘âdette bir keder!
Ne ıztrâb, ne musîbet bu dünyâda yaşamak!..

Ne tarafa baksa gönül, vahşetleri görüyor:
Bir tarafta: kanlı eller ‘ismetleri¹⁸¹ paralar,
Bir tarafta: bıçak süngü vicdânları yaralar;
Her sefâlet rûhumuza tuzağını örüyor...

Gece, gündüz karşımızda karanlıklar, şeytânlar
Sürüklerken ‘ömrümüzü derinlikler içine,
Çabalarız tekrar çıkmak için bu yeryüzüne!
Nedir? İmdâd sedâsı mı, işitilen figanlar...

Vücûdumuz elemelerin âteşiyle yanıyor;
Zemîn: kefen, mâ‘î semâ: üstümüzde bir tâbût
Su hep zehir, çiçek: âteş, topraklarsa bir bârût
Beşeriyet her dakika ‘ademiği anıyor...

Mâzî: duman, hâlimiz: yok, istikbâl de bir zindân!
Dumanlarla uçuyoruz mihnetlere doğru biz,
Oh, yâ Rabbî! Hayır, hayır ileriye gitmeyiz,
Bu zavallı insânlara bahşet yeni bir cihân!

Bizi orda: sevdâ, melek, bûse, hande beklesin,
Âgûşuna alsın bütün hayâtları: sa‘âdet,
Ebediyyet öpüyorken rûhumuzu şetâret¹⁸²
Kuşlar bize muhabbetin ninnisini söylesin...

¹⁷⁶ Zînet-bahş-ı izz ü ikbâl: ululuk ve saadeti süsleyerek bahşeden

¹⁷⁷ Bâr-gâh-ı ehadiyyet: bir olan Allah’ın huzuru

¹⁷⁸ Hatve: adım

¹⁷⁹ Hey’et-i tahrîriye: yazı kurulu

¹⁸⁰ İhtirâmât: hürmetler

¹⁸¹ ‘İsmet: masumiyet

¹⁸² Şetâret: sevinç

Uyuyalım, uyuyalım...

.....

-Hayır, aslâ, olamaz!

Birbirini kemirerek parçalayan nân-körler,
Hak yolunu bırakanlar, sizi şeytân esirger!
Bu dünyâda alçak olan mezâr bile bulamaz...

‘Osmân Fahrî

◇◇◇◇◇

BU DA BİR HÎTÂB-I FÂNÎ!...

-Kardeşlerim Lütfî ve Emin’e-

Sabâh olursa kızım! Ufk-ı nâ-şekîbimde¹⁸³
Doğan hayâl-i hazinin gurûb eder sanırım;
Sabâh olursa! Hayır, ben bu iktirâb-ı elîm¹⁸⁴
İçinde gizli duran nûr-ı hüsne aldandırım:...

Sabâh olursa ki leylin nücûm-ı sâhireden¹⁸⁵
Muhîte verdiği küskün, sönük fakat mübkî¹⁸⁶,
Telemmu'unda¹⁸⁷ görünmez mi hüsn-i zâhireden¹⁸⁸
Şiâ'-i rûhuma¹⁸⁹ bu nûr-ı âsmân: belki,

Senin hayâlini söyler hazân¹⁹⁰ rûhundan:
Bugünkü hissime giryende¹⁹¹ bir peyâm-ı fenâ¹⁹².
Ve bir selâm-ı tekeddür verir mürûrundan¹⁹³,..
Sabâh olursa! Bırak olmasın serâb olsun

Hayât-ı zârım¹⁹⁴ için varsa âşiyân-ı beka¹⁹⁵
Bütün ketâ'ib-i âlâm¹⁹⁶ ile harâb olsun...

İskeçeli: Mehmed Sıdkı

¹⁸³ Ufk-ı nâ-şekîb: sabırsız ufuk

¹⁸⁴ İktirâb-ı elîm: acıklı korku

¹⁸⁵ Nücûm-ı sâhire: çöl yıldızları

¹⁸⁶ Mübkî: ağlatıcı

¹⁸⁷ Telemmu': parıldama

¹⁸⁸ Hüsn-i zâhire: parlak güzellik

¹⁸⁹ Şiâ'-i rûh: ruhun ışınları

¹⁹⁰ Hazân: sonbahar

¹⁹¹ Giryende: ağlayan

¹⁹² Peyâm-ı fenâ: kötü haber

¹⁹³ Mürûr: geçip gitme

¹⁹⁴ Hayât-ı zâr: inleyen hayat

¹⁹⁵ Âşiyân-ı beka: kalıcı yuva

¹⁹⁶ Ketâ'ib-i âlâm: elemlerin askerleri

[11]‘OSMÂN

Kardeşleri ‘Ali Sâ’ib ve ‘Ömer
Kirâmî Beylere ta‘ziyetler¹⁹⁷..

‘Osmân, senin feci‘a-i mevtinle ağlarız:
Türklükten şimdi en acı mâtemlerin biri,
En cân-güdâz¹⁹⁸ cerihası kanlarla ağlatan
Sensin, sen ey bahâdır-ı ümmet¹⁹⁹! İnan
Âgüşumuz açık sana ve kalben çiçekleriz
Göklerdeki hilâl ile pür-şân -cenâzeni-

Millet o sevdiğin yed-i kudsi-i İlähî²⁰⁰
Elbet kırar bu gençliği kahreyleyen eli;
Elbet kırar bu gençliğe tevcih eden²⁰¹ eli,
Nâmûsumuz mümessili, a‘dâya²⁰² münhasır,
Bir dâne-i memâtı²⁰³... Yazık, âh, yazık, yazık!

Adınla sen o bâni-i millet²⁰⁴ olan büyük,
‘Osmân değil, fakat onun en şanlı neslisin
Sen Türklüğün vedi‘a-ı millîsi²⁰⁵ değil misin?

Cemâl Mukbil

◇◇◇◇◇

Küçük hikâve

[SERÂB]

-H. Hüsnü‘ye-

Genç kız, bu yaz gecesinin muhît-i zemzeme-dârında²⁰⁶ delikanlının süzgülü nazarlarından dökülen reşâşe-i sevdâ²⁰⁷ ile şi‘r-âlûd²⁰⁸ dakikalar yaşıyordu; ellerini mühmel-âne²⁰⁹ genç mekteplinin elleri içine bırakmış: -Doğru mu söylüyorsun, diyordu, mektepten çıkar çıkmaz evlenecek miyiz? Delikanlı titrek sesiyle cevâb verdi:

-Ona şüphe mi var, güzelim sizi te‘mîn ederim. Ki ebediyyen beraber yaşayacağız.

¹⁹⁷ Tâziyetler: başsağlığı dilemeler

¹⁹⁸ Cân-güdâz: acıma uyandıran

¹⁹⁹ Bahâdır-ı ümmet: ümmetin yiğidi

²⁰⁰ Yed-i kudsi-i İlähî: İlahi kutsal el

²⁰¹ Tevcih eden: yönelen

²⁰² A‘dâ: düşman

²⁰³ Dâne-i memât: ölüm mermisi

²⁰⁴ Bâni-i millet: milletin kurucusu

²⁰⁵ Vedi‘a-ı millî: millî emanet

²⁰⁶ Muhît-i zemzeme-dâr: ahenkli ortam

²⁰⁷ Reşâşe-i sevdâ: sevda serpintileri

²⁰⁸ Şi‘r-âlûd: şiire bulaşmış

²⁰⁹ Mühmel-âne: önem vermeksizin

Bu, pür-füsûn mevâ'id²¹⁰ genç kıza İspanya saraylarının muhteşem kasırlarından birini ithâf etti ve artık delikanlının samîmiyyetine kani' olmuştu,

Kamer, donuk sarı gözleriyle dışarıdan bakıyordu. Genç kız bir kuş pervâzıyla²¹¹ pencereye koştu, perdeyi indirdi. Odayı ziyâlı bir zulmet kucakladı, şimdi bir hayât-ı bâkîr yaşıyorlardı; birkaç dakika sonra genç kız odadaki mumun sönük parıltısını da kıskandı, delikanlının kolları arasından sıyrıldı, geridonun²¹² yanına gitti: - Püf... Bir nefes-i harr²¹³ mumun ziyâsını öldürdü.

BİR AY SONRA..

Delikanlıyı bu hayât-ı garâm²¹⁴ üşütüyordu; zâlim 'azâblarla müte'ezzî²¹⁵ oluyor ve bu kadından -bütün râbitaları kırarak- ayrılmak istiyordu. Bu, günün ferdâ-yı siyâhı²¹⁶ mülâkat gecesi idi, karârı pek kat'i idi, genç kadına yaşadıkları bu hayâtın usandığını söylemek ve ayrılmalarını ifhâm²¹⁷ etmek...

[12]HACLE-İ²¹⁸ MÛLÂKATTA

- Doğru mu söylüyorsun, Râ'ik! Öyle ise niçin beni aldattınız?
- Meleğim, siz kadınlar sevimli ve rengîn²¹⁹ çiçeklersiniz, inkişâf etmeden size perestiş²²⁰ edilir, fakat sizdeki veron[ika]²²¹ ve leylaklar solduktan sonra...
- Râ'ik, acıyınız, hani o samîmî va'dleriniz?
- Zannederim, ki size felsefemi 'arz ettim.
- Demek bir kadını iğfâl..
- Hayır; cicim! Size hayâtı öğrettim.
- Bu kadar taş yürekli olma, Râ'ik, sonra sen de bir musîbete uğrarsın.
- Zarârı yok, müsâ'adenizle..
- Hayır gidemezsin.. kalbimi i'âde etmeden gidemezsin!
- Sözleriniz o kadar boş, ki... Allahâsımarladık 'azizem..

Delikanlı bir rûzgâr cereyânıyla odadan çekildi, genç kız kanepenin üzerine düştü, şimdi hüngür hüngür ağlıyordu, çalınan 'ismetinin ebedî mâtemlerini harr göz yaşlarıyla tatmîn ediyordu. Kamer pencereden bakıyor, şimşekler saçılan donuk sarı gözleriyle: - Zavallı diyordu, niçin o, delikanlının sözlerine aldandın. Bilmiyor musun, ki erkekler vefâsızdır.

İKİ SENE SONRA..

²¹⁰ Pür-füsûn mevâ'id: sihir dolu vaatler

²¹¹ Pervâz: uçuş

²¹² Geridon: tek ayaklı yuvarlak masa

²¹³ Nefes-i harr: sıcak nefes

²¹⁴ Hayât-ı garâm: aşk hayatı

²¹⁵ Müte'ezzî: eziyet çeken

²¹⁶ Ferdâ-yı siyâh: siyah gelecek

²¹⁷ İfhâm: bildirme

²¹⁸ Hacle: gelin odası

²¹⁹ Rengîn: renkli, süslü

²²⁰ Perestiş: tapınma

²²¹ Veronika: yavşan otu

Mülevves²²² bir hayâtın serserîleri... Bu, karanlık evin muhît-i makhûrunda²²³ günâh-ı ‘aşklarının mücâzât-ı dünyevîsiyle²²⁴ eziliyorlardı. Onlar zelîl²²⁵ birer metâ‘ idi, geceleri sabâhlara kadar uykusuz kalmak ve sonra şehvetlerinin zebûnu²²⁶ bir sürü mahlûka güler yüz göstermek... Bu mecbûriyyet o kadar acı ve kanserlidir, ki...

Ve genç kız da bu zavallıların arasına karışmıştı. Hayât-ı âfile-i şebâbını²²⁷ artık unutmuş çehresi pudralı.. gözlerinden şeni²²⁸ ve ihtirâs-âver²²⁹ parıltılar dökülüyordu; o, şimdi kirli bir lakabın hamûle-i ıztrâbını²³⁰ taşıyordu:

Fâhişe!..

Manastırlı: Mehmed Emîn

[13]ÜVEY ANA

-Küre-i arzın²³¹ sevgili annelerine-

Siz, beşeriyet vâlideleri müstesnâ varlıklar!..

Nezâhet-i nisviyenizin²³² bütün muhassinine rağmen “üvey ana!” tahkîrinden.. tekellümünden da‘imâ soğukluk ve ihânet dökülen bu kaba tâ‘bîrden ebediyyen kurtulamayacaksınız ve bunun içindir, ki siz[e] acıyorum.

Zavallı anneler, rakîk²³³ ve nâzik kadınlığınız bir sayhâ-i tahkîr²³⁴ ve haşyetle fırlatılan bu çirkin söze mukadderâtınız sizi mahkûm etmiş, tahammül ediniz.. metânet gösteriniz; fakat ey nâ-dîde mücevherler, bu hitapla ezilen nisviyyetinizin²³⁵ intikamını size tevdi‘²³⁶ edilen yetimlerden almayınız; onları nefretlerle incitmekten sakınınız.

Rahîm ve şefik melekler! Siz yetimlerinize nevâzişlerle ihtimâm ediniz ve düşününüz ki onlar, su‘âl-i veremle²³⁷ ciğerleri parçalanmış bir genç annenin kadınlığa.. kadınlığın cenâh-ı sıyânetine²³⁸ tevdi‘ ettiği nârîn yâd-gârlardır; onları hırpalamayınız.

²²² Mülevves: kirli

²²³ Muhît-i makhûr: kahrolmuş çevre

²²⁴ Mücâzât-ı dünyevî: dünyevi cezalandırma

²²⁵ Zelîl: alçak, aşağılanan

²²⁶ Zebûn: âciz

²²⁷ Hayât-ı âfile-i şebâb: gençliğin kaybolan hayatı

²²⁸ Şeni‘: ayıp

²²⁹ İhtirâs-âver: ihtiras taşıyan

²³⁰ Hamûle-i ıztrâb: ıstırap yükü

²³¹ Küre-i arz: yer yuvarlağı, dünya

²³² Nezâhet-i nisviyye: kadın inceliği

²³³ Rakîk: ince

²³⁴ Sayhâ-i tahkîr: hor görme haykırışı

²³⁵ Nisviyyet: kadınlık

²³⁶ Tevdi‘: bırakma

²³⁷ Su‘âl-i verem: verem öksürüğü

²³⁸ Cenâh-ı sıyânet: koruma kanadı

Size “üvey ana!” diyenler, eğer yetimlerinizi hakiki yavrularınız gibi büyütürseniz vicdânlarından kopup gelen bir sedâ-yı ‘itâbla²³⁹ size bu saffetle hakaret etmekten rücû‘ ederler. Emin olunuz, ki yetimleri büyütme bir sadaka-i ‘afv ve mağfirettir²⁴⁰.

Manastırlı: Mehmed Emîn

SANA VE MU‘TERİZLERİNE²⁴¹

Seni sevmeyen.. seni istemeyen ve hep seni istiskal²⁴² eden bütün o mahrûm-ı muhassin bed-bînler²⁴³.. merdüm-girizlere²⁴⁴ hissiz ve rûhsuzlara, -Bilir misin? Güzel kadın - Kalbimde ne derin bir gayz ve infî‘âl.. Ne ebedî bir galeyân-ı nefret uyanır?..

Hiç düşünmüyorlar ve bilmiyorlar ki, siyâh bir nikabın²⁴⁵ ve bazen mütelâtım²⁴⁶ bir ridâ-yi meshûrun²⁴⁷ zir-i hayâlâtında²⁴⁸ mahmûm²⁴⁹ bir güzelliğin zîbâ-yı müstesnâsı²⁵⁰ vardır. Hayır muhterem kadın! Onlar, bu dolgun.. bu baygın kadınlığı.. bu mümtâz hüsn-i dil-âşubunu²⁵¹ takdîr ve derk edemezler. Çünkü onlar o kadar hissiz, o kadar rûhsuzdurlar...

Âh! Lâkin ey mabûde-i ‘aşk harmânım! Bir de benim rûhumu.. üryân ve perestîşkâr.. nühüfte²⁵² ve giryân kalbimi sorsan?.. Senin için.. ^[14]senin güzelliğin.. senin güzidelîğın.. senin ezeli hüsn-i bedî‘in için ne sermedî²⁵³ bir ibtilâ-yı mahmûm²⁵⁴ var... Yok, kâfi değil! Senin zîbâ-yı hüsnün münevver ve yeşil hıyâbanların..²⁵⁵ ezeli tele‘lü‘-i²⁵⁶ semâ içinde baygın saplanan bir ‘âlem-i mest ü şebâbın magşî²⁵⁷ ve terennüm-kâr gölgeleri altında ebedî bir karîn-i rûhum²⁵⁸ olsun.... Ve buna o kadar samîmî bir iştiyâk-ı cân-sûzum²⁵⁹ var ki....

²³⁹ Sedâ-yı ‘itâb: paylama sesi

²⁴⁰ Mağfiret: Allah’ın günahları bağışlaması

²⁴¹ Mu‘teriz: karşıt

²⁴² İstiskal: kovarcasına muamele etme

²⁴³ Mahrûm-ı muhassin bed-bînler: güzellikten yoksun karamsarlar

²⁴⁴ Merdüm-girizler: insanlardan kaçanlar

²⁴⁵ Nikab: peçe

²⁴⁶ Mütelâtım: birbirine çarpan, dalgalanan

²⁴⁷ Ridâ-yi meshûr: sihirli örtü

²⁴⁸ Zir-i hayâlât: hayallerin altı

²⁴⁹ Mahmûm: ateşli, hummalı

²⁵⁰ Zîbâ-yı müstesnâ: müstesna süslülük

²⁵¹ Hüsn-i dil-âşub: kalbi meftun eden güzellik

²⁵² Nühüfte: saklı

²⁵³ Sermedî: ebedî

²⁵⁴ İbtîlâ-yı mahmûm: hummalı düşkünlük

²⁵⁵ Hıyâban: iki tarafı ağaçlı yol

²⁵⁶ Tele‘lü‘: parıldama

²⁵⁷ Magşî: baygın

²⁵⁸ Karîn-i rûh: ruh yakınlığı

²⁵⁹ İштиyâk-ı cân-sûz: can yakan hasret

Ulah: Mustafa Câvîd

ÜÇ GONCA

-Kardeşim Mustafa Halûk'a-

Müşemmes²⁶⁰ bahâr sabâhlarının şafakları kadar hazîn, pembeliği kadar latîf ve pür şî'r bir renk ve ibtisâmıla..²⁶¹ yeşil ipekli bir dalın titrek gölgesi altında çırpır sabâ estikçe pembelikler saçar. Bahârın bu hissli mu'attar²⁶² kızları.. şu üç bâkir çiçek! Nihâyet ipek saçlar arasına.. şefik sînelere girerek orada imtisâs-ı şefkatle²⁶³ kadınlığın bûy-i melâhatini²⁶⁴ eme eme solar ve ölür...

Selanik[li]: E. Mağmûmî

KUTUPYILDIZI

-O mahlûk-ı semâviye-

Muhît-i nûrunda kirişe-i zehebi²⁶⁵ gizleyerek mechûl ve dûr-a-dûr²⁶⁶ ufukların serâ'ir-i²⁶⁷ mübhemiyyetine karışan kerîme-i nehâr²⁶⁸ üfûl²⁶⁹ ettiği zamân; bir sahâ-i siyâhın satiriyyet-i nihânından²⁷⁰, sadepli sâhili gaşy-âver²⁷¹ bûsişlere²⁷² gömen yıldızlar, sarıldıkları donuk harmânilerinden sıyrılarak meydâna çıkarlar. Bunların en şûhları, ridâ-yi billûriyyeleri²⁷³ içinde bütün muhîtâta²⁷⁴ bir lertzîş-i ziyâ²⁷⁵ serperken, müstağrâk-ı leyâl²⁷⁶ ve ulviyyet-i nazarlara kendi kamelya hüsn-i cazibe-dârını²⁷⁷ seyrettiren hangisidir, bilir misiniz?!..

²⁶⁰ Müşemmes: çok güneşli

²⁶¹ İbtisâm: gülümseme

²⁶² Mu'attar: güzel kokulu

²⁶³ İmtisâs-ı şefkat: şefkatli soğurma

²⁶⁴ Bûy-i melâhat: güzel koku

²⁶⁵ Rişe-i zeheb: altın püskül

²⁶⁶ Dûr-a-dûr: uzaktan uzağa

²⁶⁷ Serâ'ir: gizli şeyler

²⁶⁸ Kerîme-i nehâr: gündüzün kızı

²⁶⁹ Üfûl: kaybolma

²⁷⁰ Satiriyyet-i nihân: gizliyi örtün

²⁷¹ Gaşy-âver: baygınlık veren

²⁷² Bûsişler: şapırtılı öpüşler

²⁷³ Ridâ-yi billûriyye: billur örtü

²⁷⁴ Muhîtât: çevreler

²⁷⁵ Lertzîş-i ziyâ: ışık titremesi

²⁷⁶ Müstağrâk-ı leyâl: gecelere dalmış

²⁷⁷ Kamelya hüsn-i cazibe-dârı: kamelya çiçeğine benzeyen çekici güzelliği

Ooh! İşte bu, o kadar dîl-sûz²⁷⁸ değildir. Bu, diğer refikaları kadar lem‘a-rîz²⁷⁹ olamaz. Bu müstesnâ yıldız, garbın²⁸⁰ bihâr-ı elvânî²⁸¹ zâil olur olmaz, semânın yeşil derinliklerinden firârî tebessümler saçan vefâsız sîmâlar gibi değildir. Bu, yalnızca, kendi gûşe-i lâhûtîsinde²⁸² latîf ve sâkin parlamalarıyla sarı bir kandil şûle-i hayâtı döker. Onu bulmak için müteharri²⁸³ nazarlarla fezânın lâ-yetenâhi²⁸⁴ boşluklarını dolaşmak lâzımdır. O hâlde buna, bir irti‘âş-ı meczûbla²⁸⁵ niçin bütün rûhlar ta‘abbüd²⁸⁶ ediyor?!..

Âh! Evet, bunun sükût-ı lâmi‘inde²⁸⁷ bir perî-i harîrinin²⁸⁸ rişâşe-i rûhu²⁸⁹ tebessüm eder. Bu bir sitâre-i vefâ-kârdır. Hemşireleri kutbun etrâfında kendi da‘imî tenezzühlerini,²⁹⁰ seyrânlarını yaptıkları esnâda bu, ‘âşıkı bulunduğu kalb-i ‘avâlîme²⁹¹ bir nigâh-ı garâm-âlûd²⁹² fırlatır ve hareketsiz bir hayât-ı mestî²⁹³ yaşar. İşte bu yıldız: Kutupyıldızı’dır.

Şarl dö Lük [Charles de Luc]–Süleymân Sırrı

²⁷⁸ Dîl-sûz: gönül yakan

²⁷⁹ Lem‘a-rîz: parıldayan

²⁸⁰ Garb: güneşin battığı yer

²⁸¹ Bihâr-ı elvân: renkler denizleri

²⁸² Gûşe-i lâhûtî: ulûhiyyet köşesi

²⁸³ Müteharri: araştıran

²⁸⁴ Lâ-yetenâhi: sonsuz

²⁸⁵ İrti‘âş-ı meczûb: cezbedilmiş titreme

²⁸⁶ Ta‘abbüd: ibadet

²⁸⁷ Sükût-ı lâmi’: parlayan sessizlik

²⁸⁸ Perî-i harîri: ipeksi peri

²⁸⁹ Rişâşe-i rûh: ruhun serpintileri

²⁹⁰ Tenezzüh: gezinti

²⁹¹ Kalb-i ‘avâlîm: dünyaların kalbi

²⁹² Nigâh-ı garâm-âlûd: aşk bulaşmış bakış

²⁹³ Hayât-ı mestî: sarhoşluk hayatı

[15]BUGÜNKÜ LİSÂNÎ İHTİYÂCIMIZ

Bir ma'nâyı ifâde için birçok kelimelerin varlığını lisânın zenginliğine hamleden fikirlerin çoğalması, 'Osmânlıcamıza öyle bir şekil verdi, o bugün öyle bir raddeye geldi, ki: Bir 'Osmânlı için lisânıyla yazılan her şeyi okuyabilmek imkânsızlık hâlini aldı.

Edebiyyât nâmına yazılan eserlerden edebî bir fikir, rûhî bir düşünce beklemekten ziyâde sahibinin ne taraflı yâhûd ne tarafta okumuş olduğu anlaşılır, fikirler, mevzû'lar kelime yığıntıları arasında ezilir, ses çıkaramazdı. Lisânın bu felâket devrine edebiyâtta yeni bir taksîm olur ümîdiyle kelimecilik edebiyâtı diyeceğim.

Kelimecilik edebiyâtı husûsiyle Mu'âllîm Nâcî devrinde yüksek, fakat, son nefes gibi dar, süreksiz bir hayât eseri bir terakki gösterdi.

Siyâsî inkılâbla berâber bu edebiyât geniş bir sâha buldu. Kendilerinde edebî bir isti'dâd görenler ortaya atıldı. Yazmak istedi ve yazdı.

Fakat bütün bu yazıların karşısında okuyacak üç beş yüz kişi bulunamadı. Bulunamadı da edebî cereyân birdenbire durdu.

Bu, bir tevakkuf²⁹⁴ idi, ki: yazana okuyanları düşündürecek fikrî bir inkılâba mukaddeme oldu.

Kari'lerini düşünmek zarûretinde kalan muharrirler artık sâdeliğe doğru ilk adımı atmak istiyorlar, bunu emellerinde muvaffak olmaya en büyük ve esâsî bir şart görüyorlar.

Bu zarûret karşısında her muhît başka türlü düşünmeye, başka sûretle tefekkür ve muhakemeye başladı. Her taraf ictihâda tâbî!

Selanik'in bir kısım-ı muhîti burada ilk adımı cesûr-âne attı. "Genç Kalemler" bütün lisânî kapitülasyonları, esâret kayıtlarını yırtmak, atmak istedi.

Yalnız zannedersen, bütün bu teceddüde²⁹⁵ rağmen lisânın eski hudûdsuzluğunu kabûl etmekle büyük bir hatâda, ictihâd hatâsında bulundu. Çünkü:

'Arabî, Fârisî ka'ideler bir, ikidir. Mahdûddur. Öğrenilebilir. Fakat, kelimeler hudûdsuzdur. İctihâda göre çoğalır, durur. Asıl düşünülecek bu cihettir:

Eğer lisânımıza bir had, bir hudûd ta'yin edilmezse "Bâbil Kulesi"nde başladığı rivâyet edilen "lisân tehallüfü"ne²⁹⁶ bir numûne, bir örnek olan gazetelerimiz, kitâblarımız hiçbir zamân okunamayacaktır. Bunların lisânı, milletin lisânı değildir. Millet lisânını muhâfaza ediyor. 'İndî²⁹⁷ bir edebiyât, lisânsız birkaç gazete ona başka bir lisân kazandıramaz.

İşte edebiyâtı 'indîlikten kurtarmak, ta'mîm etmek²⁹⁸, terakki ettirmek için bütün bu esbâbın²⁹⁹ düşünülmesi, lisânın tecdîdi lâzımdır. Lisân öyle bir hâl almalıdır, ki:

²⁹⁴ Tevakkuf: durma

²⁹⁵ Teceddüd: yenilenme

²⁹⁶ Lisân tehallüfü: dil farklılaşması

²⁹⁷ 'İndî: kendince

²⁹⁸ Ta'mîm etmek: genelleştirmek

²⁹⁹ Esbâb: vasıtalar, sebepler

Yemen’de ihtiyârlayan bir ‘Osmânlı ‘Acemistân’da doğan, Türkistân’da büyüyen, Bulgaristân’da yaşayan ‘Osmânlılarla aynı sözü söylesin.

Yoksa bu gidişle Türkçe şi’rler sâhibi ^[16]Emin, Ayın, Senî, Tuhfeci Vehbî³⁰⁰ gibileri çoğalır da yarın lisân-ı Türk, ‘Arab, ‘Acem Avrupa taraftarlıklarından mâ’dâ içtimâ’î münâsebet başlamasıyla bir Çin-Türk şu‘besi de kazanır, ki: Vahdet ve sühûlet³⁰¹ nâmına büyük bir ziyâdır, lisânın lisânlığını ga’ib etmesidir.

Direkler Arası: Şehâb Sâlih

MEKTEPLİLER SAYFASI

-DENİZ HAN-

Kardeşim H. Nâhid’e..

O, birkaç gün evvel Türkistân’ın mütebessim, geniş semâsının mâ’î kucagında uyuyan güneşin âteşin³⁰² çizgileri altında titreyen kızgın çölleri üzerinde dolaşıyordu...

- Deniz Han elinde silâh ilerliyordu... Sarışın sahrâların uzanan firârî serâblarını seyrediyordu... Çöllerin nâ-mütenâhîliklerinden derin, sadâlar işitiyordu... Geceleri semâların kucagında parıldayan solgun kandillere mütehâyîr³⁰³ bakıyor, ilerliyordu...

Şimdi Semerkant’a gelmişti... Kardaşı Dağ Han ile berâber geziniyorlardı... Esmer bir göl kenârında hafif bir rûzgârın nevâzişleri ile dalgalanan yeşil, mühtezz³⁰⁴ çimenler üzerine oturdular...

Nazarları semânın nâ-mütenâhîliğinde uçuşuyordu. Kuşlar rûha meserretler sevinçler serpen tatlı nâmeleriyle ötüşüyorlar... Onlar, bu meh-tâblı gecenin solgun kederlerine hayâtlar serpiyorlardı şimdi gölün esmerleşen suları sarışın sâhile atılıyor.. ince zerrin, kumları okşuyordu.....

E. Kemâl

BİR MANZARA

Hiçbir yaprak kıvıldanmıyor, biraz evvel hafif, hafif soluyan ipek nefesler sönmüş. Terennüm eden hiçbir kuş yok. Şeffâf bulutlar güneşin serptiği ziyâ tûdeleriyle³⁰⁵ yıkanıyor. Güneş, o nûrlu çehrede ufuklar arkasındaki yuvasına çekiliyor. Beri tarafta dik

³⁰⁰ Tuhfeci Vehbî: Tuhfe-yi Vehbi eserinin sahibi Sünbülzade Vehbi.

³⁰¹ Sühûlet: kolaylık

³⁰² Âteşin: ateşli

³⁰³ Mütehâyîr: şaşırılmış

³⁰⁴ Mühtezz: titreyen, sevinçten oynayan

³⁰⁵ Tûde: küme

ve sert otların arasında bir membâ‘ sessizce yuvarlanıyor; yosunlu sathında kadife kanatlı kelebeklerin irtisâmı³⁰⁶ titriyor.

Ooh... Bu tenhâ ıssız yerleri kırlarda yorgun dolaşan; mini, mini kuşlar bilir. Öte tarafta çatısı çökük bir kulübenin harâb, perişân şekli... Akşamın serptiği sisli zulmetlere nîm-müstagrık³⁰⁷ handekler³⁰⁸... Onların kenârını ta‘kîb eden ince mütemâdî sünen kayıtsız ayaklarla açılmış bir yol... Küçük, mâ‘î bir tepenin kayaları kucaklayan sathı üzerinde kıvrılır. Bu, mütemevvic³⁰⁹, sevimli, zarîf bir kurdeleyi andırır.. âh... İşte benim mes‘ûd hâtralarım bu küçük ve ince tüllerin dikenli çalılırları içinde medfündür.

Hakkı Baha

Müdür-i mes‘ûlü: ‘Ömer Lütfî

“Midhat Paşa” Sanâyi‘ Mektebi Matba‘ası

³⁰⁶ İrtisâm: izdüşüm

³⁰⁷ Nîm-müstagrık: yarı dalmış

³⁰⁸ Handek: hendek

³⁰⁹ Mütemevvic: dalgalanan

BİR EDVİYE RİSÂLESİ*

*Yasemin YILDIZ***

Öz: Eski zamanlardan günümüze kadar tıp alanında çeşitli tedavi yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden biri de bitkilerle tedavi yöntemi olmuştur. 14. yüzyıldan itibaren bitkilerle tedaviyi konu alan pek çok eser yazılmıştır. Özellikle 15. yüzyıldan itibaren tıp sahasında yazılmış eserlerin de Türkçenin bilim dili olmasına katkısı büyüktür. Eserlerin birçoğu farklı dillerde yazılmıştır. Bu eserlerden bazıları Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu eserler, dilimizi oldukça zenginleştirmiştir. İçerdiği bilgilerle de tıp alanına önemli katkı sağlamışlardır.

Bu risâle de tıp alanında yazılan eserlerden biridir. Eserde, çoğunluğu bitkisel ve madensel olan unsurlar, yer almaktadır. Bu unsurların birtakım hastalıkların tedavisinde kullanıldığı ifade edilmiştir. Eserde yer verilen değerli unsurların içerisinde bitkiler, yağlar, şuruplar, merhemler, doğada bulunan çeşitli maddeler vb. bulunmaktadır. Bütün bu unsurların hangi hastalıklara çare olduğu anlatılmakta ve bu devaların ne sıklıkla kullanılması gerektiği açıklanmaktadır. İlave olarak çeşitli maddelerin karışımlarından elde edilen terkiplere ve bu terkiplerin hangi ölçülerle oluşturulması gerektiğine yer verilmektedir. Elde edilen terkiplerin ne şekilde uygulanması gerektiği de bahsedilen konulardan biridir.

Anahtar kelimeler: Risâle, deva, bitki adları, tıp yazmaları, tıp tarihi.

A Treatise on Remedy

Abstract: Since the ancient times, various treatment methods have developed. One of these methods is herbal treatment. From the 14th century onwards, a great deal of works including herbal treatment were written. Especially manuscripts written in the field of medicine contributed greatly to making Turkish the scientific language since the 15th century. Most of the works are written in various languages. Those translated into Turkish, though, are enriched the language. Moreover, the knowledge they contained bears significant importance for the field of medicine.

This treatise is also one of the medical works, aiming at healing people with mostly herbal and mineral elements. Thus, valuable ingredients beneficial to human health are included. Among the ingredients included in the work are herbs, oils, syrups, ointments, various substances found in nature, etc. The book also explains which diseases all these elements cure and how often these remedies should be used. In addition, it describes the compositions obtained from the mixtures of various substances and the measurements needed for the compositions. Finally, the treatise discusses how the obtained compositions should be applied.

Keywords: Treatise, Remedy, Plant Names, Medical Manuscripts, History of Medicine.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 18.06.2021 - 27.10.2021

** Öğr.Gör.Dr., Sakarya Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Sakarya, Türkiye. yaseminyildiz.edu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3999-2142.

Giriş

Risâle kelimesi, Arapçadan dilimize girmiş olup üç farklı sözlük anlamına sahip bir kelimedir. İlk anlamı, mektuptur. İkinci anlamı, kısa yazılmış küçük kitap olarak bilinir. Son anlamı ise mecmûa, dergidir. Genel olarak ortaya konan eserler incelendiğinde, daha çok kısa yazılmış küçük kitap anlamının ağır bastığı görülür. Zira pek çok farklı konuda yazılmış risâlenin varlığı ortadadır. Bu açıdan kaleme alınan eserler, herhangi bir bilim dalına ait bir konuyu ele alarak o konuda bilgi vermeyi amaç edinir. Dinî alanda, tıp alanında, okçuluk alanında, gizli ilimler alanında, astronomi ve astroloji alanında, tarih alanında, giyim-kuşam ile ilgili, söz sanatları ile ilgili birçok risâle ortaya konmuştur. Ruhsal Hastalıklara Dair Bir Risâle: Sevdâ-yı Merâkiyye, Bir Eski Oğuz Türkçesi Metni: Risâle-i Bevâsîr, Bir Kürek Kemiği Falı Metni: Risâle-i 'İlm-i Ketf, Bir Okçuluk Risâlesi: Kavsnâme, Aşık Paşa'nın Tasavvuf Risâlesi, Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risâle gibi eserler, bu anlamdaki örneklerdendir.

Edviye kelimesi de dilimize Arapçadan girmiş bir kelimedir. Devalar yani ilaçlar manasındadır. Edviye kelimesiyle adlandırılan bu ilaçların daha çok halk hekimliği neticesinde oluşan ilaçlar olduğunu söyleyebiliriz. Edviye-i Müfredde, El-Câmi'li-Müfredâti'l-Edviye ve'l-Ağziye, Nizâmü'l-Edviye gibi eserler edviye eserlerinin önde gelen örneklerindedir. Türk dili tarihi içerisinde bu türden eser örneklerine sıkça rastlanmaktadır.

Gerek risâle açısından gerek de devalarla ilgili yazılan eserler açısından dilimiz oldukça zengindir. Kendi dilimizde yazılan eserlerin yanı sıra Arapça ve Farsça dillerinde ortaya konulan eserler de tercüme edilerek dilimize kazandırılmıştır. Tercüme edilen birçok eserin birden fazla tercümesiyle karşılaşılması, aynı zamanda bu türden eserlerin varlığına duyulan ihtiyacın da bir göstergesidir. Özellikle 13. yüzyıla kadar genellikle Arapça ve Farsça yazılan tıbbi eserler, sonraki dönemlerde Türkçeye tercüme edilmiştir. Türkçeye tercüme edilen bu eserlerle birlikte Türk tıbbi önemli bir noktaya ulaşmıştır. “Türkçe tıp kitapları, özenti ve sanat endişesi güdülmeden, yalnız öğretmek ve faydalı olmak amacıyla, mümkün olduğu kadar sade bir dille yazılmıştır. 13. yüzyılın ilk çeyreğinde telif ve tercüme eserlerin yazılması ağır aksak giderken, Beylikler döneminde, bilhassa Aydın, Candar, Germiyan, Menteşe ve Osmanoğulları'nda önem kazanmış ve pek çok eser Türkçeye kazandırılmıştır” (Bayat, 2010, s. 283).

Tıp ilmi ile Türklerin münasebetine bakıldığında bu alanda Türkler tarafından oldukça önemli işlerin ortaya konulduğu görülmektedir. Tarihi bir sıralama içerisinde incelendiğinde özellikle 14. yüzyıldan itibaren bu alanda büyük bir gelişme gözlenmektedir. Bu yüzyıla gelene kadar da elbette tıp alanında birçok bilgi elde edilmiştir. Bu bilgilere de Dîvânu Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig gibi eserlerde geçen tıbbî terminoloji kaynak gösterilebilir. Beylikler dönemi itibariyle de “Anadolu Türk beylerinin her türlü ilmi faaliyeti destekleme, ilim

adamlarını himaye ve gerektiğinde taltif etmelerine bağlı olarak çok sayıda Türkçe tıp kitabı yazılmıştır. Batılı milletlerin henüz kendi tıp terminolojilerini oluşturamadığı bir dönemde Türk hekimleri kendi tıp terminolojilerini oluşturmuştur” (Bölükbaşı, 2004, ss. 415- 416).

14. yüzyıl itibariyle, dönemin hükümdarlarının Türkçeye verdikleri önem ve bu konuda ortaya koydukları Türkçeleştirme kanunları ile birlikte Türk dili daha da anlam kazanmıştır.

Türkçe eser yazma düşüncesi de artmış, başlangıçta halkın duasını alma gibi dini ve sosyal saiklerle (güdülerle) Arapça olarak yazılan kitapların yerini Türkçe olarak yazılan müfid (yararlı-faydalı) kitaplar almıştır. Yazdıkları eserlerle, yaşadıkları çağın bilim hayatına ışık tutan ve günümüz bilim hayatına zengin ve orijinal bilgiler kazandıran verimli bir Türkçe tıp dönemi yaratmışlardır. Bu dönemde yazılan Türkçe tıp kitapları, metodolojik yöntem ve içerikleri sayesinde kendi dönemlerinde muteber (saygın-güvenilir) birer başvuru eseri olarak kullanılmış; devamında gelen Osmanlı Türk tıbbında ise belirleyici ve yönlendirici işlev görmüş, Osmanlı tıbbının oluşumuna katkı sağlamışlardır (Güven, 2012, ss. 1-2).

Bütün bu bilgiler dâhilinde, kaleme alınan tıp eserlerinin birçoğunda bugün alternatif tıp/halk hekimliği gibi isimlerle de bilinen tedavi yöntemlerinin yer aldığı görülür. Bitkisel ve madensel unsurlar, çeşitli gıdalar ve yağlar, hayvanlar (bazı organları/uzuvları) ve hayvansal ürünler, taşlar vb. şeyler bu eserlerde bulunmaktadır. Çeşitli hastalıkları tedavi etmede kullanılan bu unsurların ne şekilde, ne miktarda, nasıl, ne kadar bir süre kullanılacakları ve hangi şekilde bu terkiplerin hazırlanması gerektiği bu metinler içerisinde anlatılmaktadır. Çalışmaya konu olan Risâle-i Edviye adlı eser de bu tıp eserlerine bir örnektir.

Eserin künye bilgileri ise şu şekildedir:

Eser Adı	: Risâle-i Edviye
Yer Numarası	: 06 Hk 3644/1
Yazar Adı	: -
Müstensih	: -
DVD No	: 1406
Ölçüleri	: 220x165-160x110 mm.
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	: 0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	: 0 (0)
Yaprak Sayısı	: 1b-9a
Satır Sayısı	: 13
Kütüphane	: Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	: Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi

Yazı Türü	: Nesih
Kağıt Türü	: Koyu krem rengi cedit kağıt
Konu	: Tıp İlimleri
Dil	: Türkçe
Genel Notlar	: Sırtı dökülmüş vişne rengi meşin, üstü taba rengi desenli pandizot kaplı, şirazesı dağınık mukavva ciltlidir. Cetveller ve söz başları kırmızı. Eser çeşitli ilaçların iç ve dış etkileri ile ilgilidir.

Metin

[1b]

(1) emr ü fermān-ı ‘aliyyelerine imtişālen eczā şandduğında mevcūd olan (2) eczānuđ havāşş-ı dāhile ve hāricesi beyānındadır (3) *nişādur rūhı* ziyādesiyile keskin ve yakıcı olmak takribiyile dāhilden (4) isti‘māl olunması memnū‘ olub yalnız hāricen isti‘māl olunur (5) şöyle ki bir kimseye güneş harāretinden ve manğal ve kömür (6) te‘şşirinden baş ağrısı ve sersemlik ve dönmesi zuhūr eğerse (7) der-‘aķab ‘ādet üzere nişādur rūhından koķladılıb (8) ve gül sirkesiyile karışdırub burun delüklerine ve şaķaķlara tılā

[2a]

(1) olunur yāhūd ayaklara māye konması icāb edüb hārdal (2) dahı bulunmaz ise mezkūr māyenüj icine miķdār-ı vāfi nüşādur rūhı (3) ilhāķ olınarak hārdaldan ziyāde keskin māye olur ve ba‘zı (4) kimselere ķolundan yāhūd başķa bir tarafından yakı açılmaķ murād (5) olınduķda rūh-ı mezkūrdan bāķi açılacak tarafına bir dülbend (6) ile ziyādece tılā olınduķda derhāl ķabadub yara olur (7) ve pek ziyāde bayılmışlara ve ba‘zı ic hastalıklarından nāşı (8) ölmek derecesine gelen hastaların tabanlarına ve nabz yerlerine (9) ve bacaklarına tılā olunmaķ ile şifā görildiği vardur kezalik (10) ba‘zı arķa ve omuz ve bēl ve diz ağrılarında ve riħ-i tayyār ve niķriş (11) veca‘ında işbu nüşādur rūhı yalnız olarak tılā (12) olındığı var ise dahı ziyāde keskin ve yakıcı olmak mülābesesiyile (13) ekşer yā isti‘mālinde hatā olınarak fā‘ide görilecek

[2b]

(1) yerde mażarrat irāş eylediğine mebnı etıbbā-yı ‘aşr bir taķım (2) yumuşadıcı yağlar ile karışdırarak isti‘māl eğerler ez-cümle (3) hatmıj yağı ile ve bādem yağıyıla ve ķaymaķ merhemiyile memzūcen tılā (4) eğerler şöyle ki bir direm bādem yağı icine beş altı tamlā rūhü‘l-nüşādur (5) karışdırub sancu olan tarafa hafıfıce (6) hafıfıce tılā olunur ‘ale‘l-ħuşuş göğüs ağrılarında ve zātü‘l-cenb (7) marazında ziyādesiyile nāfi‘dür *melışā rūhı* kalbe ferah getirüb (8) ħuşüşā geceleri uyķu uyumayub rāhatsız olduķları vakt (9) bir fincan çiçek şuyı icine beş on tamlā melışā rūhı taķtır (10) olınarak isti‘māl olınduķda luķmān rūhından ziyāde te‘şşir (11) eđer ve ma‘deye kuvvet verüb ta‘āma iştiħāyı da‘vet eđer (12) mezkūr rūhından şu ile karışdırub ağızda ğarğara étmek diş (13) ağrısına ve ağız harāretine nāfi‘dür işbu rūhından bir dirhem

[3a]

(1) çiçek şuyı yigirmi dirhem luķmān rūhı yigirmi tamlā ađac ķavunı (2) şuyı on dirhem aħz ve mezc olınarak menekşe şurubı ile dahı (3) lezzet verilüb aralıķda fincan fincan

isti'mâl olunmak yürek (4) oynamasına ve korkmağdan nâşi gelen bayılmağa ve â'zâ ditremesine (5) ve baş dönmesine ve ic şıkındılarında ziyâdesiyile fâ'idesi (6) müşâhede olunur ay başlarında ba'zî def'a bayılmak ve göz kararması (7) zuhûrunda işbu kordiyâl tertibinden isti'mâl olınsa der-'akâb def' (8) eylediği pek mücerredür (9) **luğmân rûhı** dedikleri bir şudur ki isti'mâli hem hâricen ve hem dahîlendür (10) isti'mâl hârcı nişâdur rûhı mişallü baygınlıklarda buruna koqlamak (11) ile menâfi' görülür keزالik ba'zî baş ağrılarında bir dülbend (12) luğmân rûhı ile ısladılıb başına tılâ olunur dahîlen ma'de (13) şıkındılarında hâlecân-ı kalb 'illetinde bir fincan şu icine bês şamladan

[3b]

(1) on şamlaya kadar taqtîr olunarak isti'mâl olunur ba'zî def'a (2) melîsâ şuyı ve çiçek şuyı ve frenk üzümü şurûbiyıla şerbet (3) â'mâl olunub icine yarım dirhem miqdârı luğmân rûhı taqtîr (4) olunmağıla bir a'lâ kordiyâl tanzîm olunur ki envâ' ic şıkındılarında (5) keşîrû'n-nef'idür ve hayz geldiği sûrette bir fincan şu yâhûd çiçek (6) şuyı icine dört bês şamla luğmân rûhı şamladılıb isti'mâl (7) olunur ve bir kimsenün ğamilinden şonra rahminden kan akması kesilmez ise (8) işbu luğmân rûhından marîzenün kaşıkları tarafını bolca olarak (9) ısladılıb dahîlen dahı bir kahve kaşığı şeker icine bês on şamla (10) dârcîn yağı şamladılıb i'tâ olunmak ile kan akması kesilür (11) **afyûn rûhı** bir kimseye kuşmak 'arîz olub kesilmediği taqtîrde (12) yarım fincan çiçek şuyı yâhûd ağac kavunı şuyına dört katre (13) taqtîr olunub isti'mâl olınsa kuşmağı kat' eder kesilmediği hâlde

[4a]

(1) her altı sâ'atde bir def'a tekrâr olına ancarağ ziyâdesiyile rencide eder (2) ise yine minvâl-i mezkûr üzere isti'mâl olunur veca'-ı bañn ya'nî (3) karın ağrısı ve göbek burusu ve sancusu zuhûrında keزالik bir fincan (4) pâpâdyâ maţbûhına dört katre taqtîr olınsa veca'yı kat' eder (5) yâhûd bir fincan bâdem yağına altı katre şamladılsa yine nâfi'dür veca'-ı mefâşıl (6) ve 'ırku'n-nisâya ve riğ-i tayyâra vesâ'ir evcâ'-ı hâriciyyeden (7) bël ağrısı arka ağrısı yan ağrıları ayak ve diz ağrılarında haţmî yağıyla (8) memzûcen tılâ olunur diş ağrılarında da nâfi'dür **karanfıl yağı** râziyâne yağı (9) hâşşası gibidür ancak ma'deye kuvvet verüb kızdırdığı cihetle (10) haţm-ı mirâr olub iştihâyı küşâd eder ve nezle ve zükkâmdan (11) zuhûr eder baş ağrılarında şakağlara tılâ olınsa nâfi'dür miqdâr (12) isti'mâli kahve yâhûd münâsib şeker ile iki ve üç kaţredür (13) **darcîn yağı** menâfi' ve hâşşası ve isti'mâli karanfıl yağına müşâbihdür

[4b]

(1) bir kimseye bayılmak zuhûrında darcîn yağından koqlanmak ve bir fincan ağac (2) kavunı şuyı icine bês şamla taqtîr ile isti'mâl olunmak (3) nâfi'dür keزالik hayz kanı kesilmeyen hatunlara dahı luğmân (4) rûhı mâddesinde taħrîr olındığı üzere i'tâ olunmak pek memdûhdur (5) **anışûn yağı** bir kimseye birden bire ma'de ağrısı ve şancusu soğukdan (6) nâşi zuhûr eder ise bir fincan kahve yâhûd pâpâdyâ ve acı (7) maţbûh ve şeker ve emşâline bês nihâyet altı şamla taqtîr olunub (8) isti'mâl olunmak veca'-ı ma'de ve noğşan-ı haţm mişallü 'avâr-zâtda (9) pek memdûhdur **tûrunc yağı** ağrılarında ve bulantı ve haţımsızlık (10) ve iştihâsızlıkda tûrunc yağından iki şamladan dört (11) şamlaya kadar bir kahve kaşığı tolusu şekere şamladılıb isti'mâl (12) olına **sedef yağı** ba'zî sinir ağrılarında hâricen tılâ olunur (13) ise rahm ağrılarında ve riğ-i rahimde pek ziyâde müsta'meldür miqdâr

[5a]

(1) isti'mâli bir kahve kaşığı şeker içine iki katreden altı katreye (2) kadardur **şarı şandal yağı** şimdilerde beynü'l-hükemâ pek müsta'mel (3) degüldür zirâ muqaddemleri kuvvet verici ve terledici 'ilâclar nâdir (4) olmak sebebiyle hastasına göre gerek kuvvet için ve gerek (5) terletmek için işbu şandal yağından i'tâ ederler idi ammâ (6) bu 'aşırda hem kuvvet vèrmek için ve hem terletmek üzere pek çok (7) 'ilâclar bulunduğundan tabî' atıyla şandal yağını isti'mâlden fâriğ (8) olmuşlardır ve lakin mezbûr yağdan bir kahve kaşığı şeker üstüne (9) üç tamlâ tamlatmak ma'deye vesâ'ir â'zâya kuvvet vèrüb ba'zı (10) def'a dahı ter irâş eder kezalik bir şişe çiçek suyu içine (11) bês altı tamlâ tamladılıb aralıkda isti'mâl etmek (12) vücûd gevşekliğine nâfi'dür şarı şandal ile kırmızı (13) şandaluñ renklerinden başka aslâ farkları yokdur ya'nî

[5b]

(1) şarı şandaluñ hâşşa ve menâfi'ine şüretle ise kırmızı (2) şandaluñ dahı keyfiyeti müşâbihdür şeftâlû çekirdegi ta'amı acı bādeme (3) müşâbih bir çekirdektür isti'mâli bês dânededen on bês dâneye (4) kadar olub menâfi'i işbu şeftâlû çekirdeginden ma'de iştihâsızlığı (5) ve sancusı olduğu vakt iki dânededen dört dâneye kadar (6) isti'mâl olunur kezalik hayz gelmediği zamân yâhûd her ay (7) başında ya'nî 'âdet vaktinde ağrılar ve sancular olur ise (8) işbu çekirdekden bir kaç dâne isti'mâl olunmak nâfi'dür ve (9) şu boyası yapub şarâb ile karışdırılıb isti'mâl olınsa (10) meşâne taşını ihrâc eder bir kimse şarâb icmezden evvel bês on (11) dâne şeftâlû çekirdegi tenâvül eylese serhoş olmağı men' eder (12) şeftâlû çekirdeginden istihrâc olınan yağdan başa sürseler (13) ağrısını teskin eder ve bu çekirdekden saħk edüb ihtikân

[6a]

(1) eczâsına karışdırırsalar karın ağrısını def' **mişko çayı** (2) sirke ile kaynadub icmek talak ağrısını teskin eder ve şarâb (3) ile kaynadub icmek yılan şokmasına ve karın ağrısına (4) nâfi'dür şu ile kaynadub ağızda ğargara etmek dişleri (5) pekişdirüb ve ağızuñ içinde olan ba'zı yaraları dahı (6) def' eder ve pek çokdan berü işleyen yaraları ğusl (7) etseler şavuşdurur **mağneziyâ** bir kimseye ma'de bozukluğu (8) yâhûd ta'am edüb erkence uyumakdan nâşî (9) ma'dede ekşilik ve koçmuş yumurta mişallü fenâ koçular (10) hass eder ise derhâl iki nihâyet dört dirhem mağneziyâ (11) şu ile mezc olunarak isti'mâl olındukda şahşuñ (12) mizâcına göre bir ve iki ve ba'zân daha ziyâde def'-i tabî'î irâşıyla (13) ma'dede olan fenâlığı def' ve izâle eder **karîmü't-tartîr**

[6b]

(1) ma'denüñ toluluğundan nâşî harâret ve inkibâz ve baş (2) ağrıları zuhûrunda der-'aķab dört dirhem nihâyet altı dirhem (3) aħz olunarak bir kadeh şu ile ba'de'l-hall isti'mâl olunmakdan (4) bir kaç def'-i tabî'î irâş ederek fenâlık-ı mezkûri def' eder ba'zı (5) etibbâ işbu karîmü't-tartîrden dört dirhem mağneziyâdan dahı (6) iki dirhem mezc ile müşhil tanzim ederler ise de pek memduhdur (7) degüldür ancak karîmü't-tartîr yalnız olduğu taķdirde ma'deyi (8) tenķiñ eder ve hem demi taşhiñ eder **şelcü'l-hükemâ** iltihâbı ve harâreti ve (9) kuruluğı def' edüb ve müsekkin olmağıla ba'zı evcâ'ı dahı (10) kať eder bağırmakdan nâşî olan ses tütğunluğında (11) ğargara olınsa nâfi'dür envâ' hummâlarda gühercile mişallü isti'mâl (12) olunur idrâr tütğunluğımı ve semmden sonra olan süddeleri (13) dâfi'dür **pelîñ tozu** envâ' süddeleri teftiñ edüb

[7a]

(1) ruḫbât-ı bedeniyyeyi fesâddan men' eder ve ahlât-ı fâsideyi (2) idrâr ile def' eder ma'deye kuvvet vërüb ma'de ezilmesini (3) ve bulanmasını izâle eylediği pek mücerredür isti'mâli yigirmi (4) buğdaydan bir dirheme kadar **ķaymaķ merhemi** bir nev' beyâz merhemdür ki (5) envâ' yaraları isti'mâl olduğundan başka kış günlerinde (6) yâhûd bir kimse altı hem sıcak şuya ve hem soğuk şuya (7) şokmasından çatlamak ve kabuklanmak peydâ olındukda mezbûr (8) merhemden tılâ eyledikde def' ve izâle eder keزالik bedenüñ (9) bir tarafında katılık olsa merhemden tılâ olındukda yumuşadub (10) saçları dağı çabuk beyâzlanmağdan men' eder lakin saçlara ve yüze (11) sürmek lâzım geldikde merhem-i mezkûruñ içine yâsemîn yağı (12) menekşe yağı 'anber yağı vanilyâ yağı portakal yağı karışdırılıb (13) tılâ olunmak gerekdür ki râyihası latîf olmak takrîbiyile isti'mâlinden

[7b]

(1) nefret olunmaz **ķaṭmî merhemi** işbu ķaṭmî merhemi dedikleri (2) yeşile mâ'il şaruca bir merhemdür ki envâ' berelere ve bir yere çarpub (3) yâhûd vurulmağdan peydâ olan siyâh ve mor kan oturma (4) ta'bîr eyledikleri çürük yere tılâ olunmak ziyâdesiyile nâfi'dür (5) bâ-ḫuşuş kırılmış 'uzvı tılâ' edüb üstüne dülbend (6) ile şarmak ve zâtü'l-cenb marazında şancu olan tarafa (7) sürmek göğüs ağrısına iki memenüñ ortasına sürmek (8) pek fâ'ideli olduğu tecrübe olunmuşdur **bâlsâmî rûḫı** (9) ḫuķemâ-nâm ḫekîmüñ icâdidur ki envâ' sinir illetlerine ḫâricden (10) tılâ olunmak ile şifâ-müyesser olur 'ale'l-ḫuşuş berâyizi (11) dedikleri nüzül marazında isâbet eyleyen 'uzva tılâ (12) etmek pek nâfi'dür keزالik göz ağrısında şakaķlara (13) ve cebhe tarafına sürmek kulak ağrısında kulak arķasına

[8a]

(1) sürmek ve el parmaķlarıñ hareketden ķalub büzülmesinde (2) bel kemükleri tarafına eñseden tā kıyruk şokumuna kadar bu yağdan (3) tılâ olunmak pek ziyâde fâ'idelidür bâ-ḫuşuş ef'âl tabî'i ise eyle (4) ziyâde uğraşanlarda zuhûr'ede gelen â'zâ ditremesine (5) ve ayaklarıñ kuvvetsiz olmasında ayak sinirlerinin üstüne lâyıkıyla (6) tılâ olındukda menâfi'i müşâhede olduğü bi't-tecrübe (7) şâbitdür ve işbu bâlsâmî rûḫından elli dirhem çiçek suyu (8) içine on tamlı tamladılıb isti'mâl olunmak nisâ'tâ'ifelerinin (9) 'âdet-i şehriyyelerini teshîl eder ma'de ağrısına ve bağırsak (10) ağrılarına ve 'âdetden gelen şanculara yüz dirhem hafîf (11) pâpâdyâ maṭbûḫının içine yirmi tamlı taķtır ile sâ'atde bir fincan (12) isti'mâl olunmak pek fâ'idelidür keزالik bucaķ yaralarına ve envâ' (13) bereler üstüne pâmûķla vaż' etmek yaranuñ çabuk ķanını

[8b]

(1) tutub ve pişirüb ve pekişdirmesine sebep olur (2) **ķaynamış kırmız** ya'ni kesilmiş kırmız ma'nâsına olub kırmız (3) şurûbiyla ķordiyâl tanzîm olunmak lâzım geldükde işbu (4) kaynanmış kırmız şeker ile mezc olınarak ķordiyâl â'mâl (5) olunur işbu kırmızdan ba'zı ḫummâ hastalıklarında serinlik (6) virmek için lîmûn suyuyla memzûcen isti'mâl olunur (7) **'utrifîl yağı** dâḫilen isti'mâli câ'iz olmayub ḫâricden soğukdan nâşi (8) el ayak ve yüz ve yanak çatlamalarında ve envâ' lekelerüñ izâlesinde (9) tılâ olunmak ile menâfi'i müşâhede olunur keزالik envâ' (10) sinir ağrılarına ve zâtü'l-cenb marazında ağrıyan yer üstüne (11) göğüs ağrısında iki memenüñ orta yerine ve bel ağrısında (12) bel kemüğü üstüne tılâ olunmak nâfi'dür keزالik ateş yanığı (13) ve sıcak şu te'sşirinden nâşi olan kabaruķ ve yanıklar

[9a]

(1) üstüne işbu 'ıtrıfıl yağından tılā olunmak keşîrû'n-nef'idür (2) kezalik işbu yağdan hatmî yağıyla qarışdırılıb ba'zı (3) kırılmış ve berelenmiş ve incinmiş 'uzvuñ bir dülbende tılā ile (4) üzerine koymak ve anuñ üstünü diger estār ile şarmak ziyādesiyile (5) memdūhdur *nişādur rūhıyula qarışık bādem yağı* (6) işbu yağun keyfiyyeti isti'māli ve menāfi 'i nişādur rūhı māddesinde (7) bir vech tafşil beyān olınmış olmağıla bu maħalde tekrār ile (8) tafşilden ictināb olınmışdur (9) temmet mim temme

Dizin

A

acı: Bazı maddelerin dilde bıraktığı yakıcı duyu.

a. (4b/6)[=1]

acı bādem: <T.+Far. Gülgillerden, dikenli veya dikensiz, meyvelerinin kabukları kalın, çekirdekleri küçük olan bir tür badem ağacı (*Amygdalus amara*).

a.+e (5b/2)[=1]

açıl-: Açılmak.

a.-acağ (2a/5)

a.-mağ (2a/4)[=2]

'ādet (I): <Ar. Görenek, usul, alışkanlık.

'ā. (1b/7)[=1]

'ādet (II): <Ar. Aybaşı.

'ā. (5b/7)

'ā.+den (8a/10)[=2]

'ādet-i şehriyye: <Ar. Regl olmak, hayz görmek.

'ā.+lerini (8a/9)[=1]

afyūn rūhı: <Ar. Yatıştırıcı olarak kullanılan afyon tentürü.

a. (3b/11)[=1]

ağac kavunu: Turunçgillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, taç yaprakları mavimsi pembe, küçük bir ağaç (*Citrus medica*).

a. (3a/1), (3b/12), (4b/1) [=3]

ağız: Ağız.

a. (2b/13)

a.+da (2b/12), (6a/4)

a.+uñ (6a/5)[=4]

ağrı: Ağrı, acı.

a.+lar (5b/7)

a.+ları (4a/7), (6b/2)

a.+larına (4a/11), (4a/8), (8a/10), (8b/10)

a.+larında (2a/10), (2b/6), (3a/11), (4a/7), (4b/12), (4b/13), (4b/9)

a.+sı (1b/6), (4a/3), (4a/7), (4a/7), (4b/5)

a.+sına (2b/13), (6a/3), (7b/7), (8a/9)

a.+sında (7b/12), (7b/13), (8b/11), (8b/11)

a.+sını (5b/13), (6a/1), (6a/2)[=30]

ağrı-: Vücudun bir yeri ağırlı durumda olmak.

a.-yan (8b/10)[=1]

a'lā: <Ar. (daha, en, pek) yüksek.

a. (3b/4)[=1]

'ale'l-ħuşuş: <Ar. Hele, hususiyle, en çok.

'a. (2b/6), (7b/10)[=2]

aħlāt-ı fāsıde: <Ar. Bozuk usareler.

a.+yi (7a/1)[=1]

aħz: <Ar. Alma, kabul etme.

a. (3a/2), (6b/3)[=2]

aķ-: Akmak.

a.-ması (3b/10), (3b/7)[=2]

altı: Altı.

a. (2b/4), (4a/1), (4a/5), (4b/7),
(5a/1), (5a/11), (6b/2),
(7a/6)[=8]

â‘mâl: <Ar. İşler.

a. (3b/3), (8b/4)[=2]

ammâ: <Ar. Ama.

a. (5a/5)[=1]

‘anber yağı: <Ar.+T. Amberden elde edilen ve tedavi amaçlı kullanılan bir yağ türü.

‘a. (7a/12)[=1]

ancağ: Yalnızca.

a. (4a/9), (6b/7)[=2]

ancarağ: Olsa olsa, en çok, daha çok, güçlkle.

a. (4a/1)[=1]

anışün yağı: <Rum.+T. Anason bitkisinden elde edilen yağ.

a. (4b/5)[=1]

anuç: Onun.

a. (9a/4)[=1]

aralık: İki olguyu, iki olayı birbirinden ayıran zaman, fasıla, ara.

a.+da (3a/3), (5a/11)[=2]

‘arîz: <Ar. Bulaşmış, musallat olmuş.

‘â. (3b/11)[=1]

arğa: Arka, sırt.

a. (2a/10), (4a/7)

a.+ağrısı (4a/7)

a.+sına (7b/13)[=4]

‘aşır: <Ar. Yüzyıl.

‘a.+da (5a/6)[=1]

aşlâ: Hiçbir şekilde, katiyen.

a. (5a/13)[=1]

ateş: <Far. Ateş.

a. (8b/12)[=1]

‘avâr-zât: <Ar. Bir rahatsızlığı olan kişi.

‘a.+da (4b/8)[=1]

ay: Art arda gelen iki yeni ay arasında geçen süre.

a. (3a/6)[=1]

ayak: Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü.

a. (4a/7), (8a/5), (8b/8)

a.+lara (2a/1)

a.+larıñ (8a/5)

a.+siñirlerinüñ (8a/5)[=6]

aybaş: Ay hâli, âdet.

a.+nda (5b/7)[=1]

â‘zâ: <Ar. Vücudun her bir parçası, organ.

a. (3a/4), (8a/4)

a.+ditremesine (8a/4)

a.+ya (5a/9)[=4]

B

bacak: Bacak.

b.+larına (2a/9)[=1]

ba‘de’l-hall: <Ar. Çözüldükden sonra, eridikden sonra.

b. (6b/3)[=1]

bâdem yağı: <Far.+T. Bademden çıkarılan ve deri, kösele gibi şeyleri yumuşatmak için kullanılan yağ.

b. (9a/5), (2b/4)

b.+na (4a/5)

b.+yıla (2b/3)[=4]

bağır-: Bağırmaq.

b.-mağdan (6b/10)[=1]

bağırsağ: Sindirim organının mideden anüse kadar olan, ince bağırsak ve kalın bağırsaktan oluşan bölümü.

b. (8a/9)[=1]

bâ-huşüş: <Ar. Hususiyile, en çok, hele.

b. (7b/5), (8a/3)[=2]

bâki: <Ar. Artık, artan, fazla, geri kalan; bundan başka.

b. (2a/5)[=1]

bâlsâmî rūhî: <Fr.+Ar. Balsam içeren, antiseptik ve besleyici özelliği olan bir devâ.

b. (7b/8)

b.+ndan (8a/7)[=2]

baş: Kafa, ser.

b. (1b/6), (3a/11), (3a/5), (4a/11), (6b/1)

b.+a (5b/12)

b.+ağrılarına (4a/11)

b.+ağrılarında (3a/11)

b.+ağrısı (1b/6)

b.+ına (3a/12)

b.+larında (3a/6)[=11]

başka: Bilinenden ayrı, değişik, farklı.

b. (2a/4), (5a/13), (7a/5)[=3]

baygınlık: Baygın olma durumu.

b.+larda (3a/10)[=1]

bayıl-: Baygın duruma girmek, kendinden geçmek.

b. -mağa (3a/4)

b. -mağ (3a/6), (4b/1)

b. -mişlere (2a/7)[=4]

ba'zân: <Ar. Vakit vakit, ara sıra.

b. (6a/12)[=1]

ba'zî: <Ar. Bazı.

b. (2a/10), (2a/3), (2a/7), (3a/6), (3b/1), (3a/11), (4b/12), (5a/9), (6a/5), (6b/4), (6b/9), (8b/5), (9a/2)[=13]

beden: <Ar. Beden, vücut.

b.+ün (7a/8)[=1]

bêl: İnsan bedeninde göğüsle karın, sırtla kalçalar arasında daralmış bölüm.

b. (8a/2), (2a/10), (4a/7), (8b/11), (8b/12)

b.+ağrısı (4a/7)

b.+ağrısında (8b/11)

b.+kemügi (8b/12)

b.+kemükleri (8a/2)[=9]

bêl kemügi: Omurganın beli oluşturan bölümü, oma, amudufikari.

b. (8b/12)[=1]

berâyizi: <? Bir felç rahatsızlığı.

b. (7b/10)[=1]

bere: Bir yere çarpma, incitme veya vurma sonucu vücudun herhangi bir yerinde oluşan çürük.

b.+ler (8a/13)

b.+lere (7b/2)[=2]

berelen-: Bereli duruma gelmek.

b.-miş (9a/3)[=1]

berü: -den bu yana.

b. (6a/6)[=1]

bêş: Dörtten sonra gelen sayının adı.

b. (2b/4), (2b/9), (3a/13), (3b/6), (3b/9), (4b/2), (4b/7), (5a/11), (5b/10), (5b/3), (5b/3)[=11]

beyân: <Ar. Açıklamak, bildirmek.

b. (9a/7)

b.+ındadur (1b/2)

b.+olunmuş (9a/7)[=3]

beyâz: <Ar. Ak, beyaz.

b. (7a/4)[=1]

beyâzlan-: Beyaz duruma gelmek, ağarmak.

b.-mağdan (7a/10)[=1]

beynü'l-hükemâ: <Ar. Hakimler arasında, alimler arasında.

b. (5a/2)[=1]

bir: Bir.

b. (1b/5), (2a/4), (2a/5), (2b/1), (2b/13), (2b/4), (2b/9), (3a/11), (3a/13), (3a/9), (3b/11), (3b/4), (3b/5), (3b/7), (3b/9), (4a/1), (4a/3), (4a/5), (4b/1), (4b/1), (4b/11), (4b/5), (4b/6), (5a/1),

(5a/10), (5a/8), (5b/10), (5b/3),
 (5b/8), (6a/12), (6a/7), (6b/3),
 (6b/4), (7a/4), (7a/4), (7a/6),
 (7a/9), (7b/2), (7b/2), (8a/11),
 (9a/3), (9a/7)[=42]

birdenbire: Ansızın.

b. (4b/5)[=1]

birtaşım: Kimi, bazı.

t. (2b/1)[=1]

bi't-tecrübe: <Ar. Tecrübe ile.

b. (8a/6)[=1]

bol: Çok.

b.+ca (3b/8)[=1]

bu: Bu.

b. (5a/6), (5b/13), (8a/2),
 (9a/7)[=4]

buçağ: Bir sap ve çelik bölümden
 oluşan kesici araç, bıçak.

b. (8a/12)[=1]

buğday: Buğday (*Triticum aestivum*).

b.+dan (7a/4)[=1]

bulan-: Mide bulantısı olmak.

b.-masını (7a/3)[=1]

bulantı: Midede duyulan ve insana
 kusacak gibi bir duygu veren durum.

b. (4b/9)[=1]

bulun-: Bir yerde olmak.

b.-dığından (5a/7)

b.-maz (2a/2)[=2]

buru: Sancı, buruntu.

b.+sı (4a/3)[=1]

burun: Burun.

b. (1b/8)

b.+a (3a/10)

b.+delüklerine (1b/8)[=3]

büzül-: Büzme işi yapılmak.

b.-mesinde (8a/1)[=1]

Ç

câ'iz: Uygun, yerinde sayılan, yakışık
 alan.

c. (8b/7)

c.+olmayub (8b/7)[=2]

cebhe: <Ar. Bir şeyin veya yapının ön
 tarafta bulunan bölümü.

c. (7b/13)[=1]

cihet: <Ar. Yön, yan, taraf.

c.+le (4a/9)[=1]

Ç

çabuğ: <Far. Alışıldan veya
 gösterilenden daha kısa bir zamanda,
 tez.

ç. (7a/10), (8a/13)[=2]

çarp-: Hızla değmek, vurmak.

ç.-ub (7b/2)[=1]

çatla-: Bir yüzeyde kırışıklar, çizgiler
 oluşmak.

ç.-mağ (7a/7)

ç.-malarında (8b/8)[=2]

çekirdek: Etlî meyvelerin içinde bir
 veya birden çok bulunan, çoğu sert bir
 kabukla kaplı tohum.

ç.+den (5b/13), (5b/8)

ç.+dür (5b/3)

ç.+i (5b/11), (5b/2)

ç.+inden (5b/12), (5b/4)[=7]

çiçek: Bir bitkinin, üreme organlarını
 taşıyan çoğu güzel kokulu, renkli
 bölümü.

ç. (2b/9), (3a/1), (3b/12),
 (3b/2), (3b/5), (5a/10), (8a/7)

ç.+şuyı (2b/9), (3a/1), (3b/12),
 (3b/2), (5a/10), (8a/7)[=13]

çoğ: Sayı, nicelik, değer, güç, derece vb.
 bakımından büyük ve aşırı olan, az
 karşıtı.

ç. (5a/6)

ç.+dan (6a/6)[=2]

çürük: Vurma veya sıkıştırma yüzünden vücutta oluşan mor leke.

ç. (7b/4)[=1]

D

da: da, de, dahi.

d. (4a/8)[=1]

dāfi: <Ar. Defeden, savan.

d.+dür (6b/13)[=1]

daha: Var olana, elde bulunana ek olarak.

d. (6a/12)[=1]

dahı: dahi, da, de, daha, hâlâ, hem, ve, yine.

d. (2a/12), (2a/2), (3a/2), (3b/9), (4b/3), (5a/10), (5b/2), (6a/5), (6b/5), (6b/9), (7a/10)[=11]

dāhil: <Ar. İç, içeri, içinde, içeri girmiş.

d.+den (1b/3)[=1]

dāhilen: <Ar. İçeriden, içten.

d. (3a/12), (3b/9), (8b/7)[=3]

dahilen: Bk. dāhilen

d.+dür (3a/9)[=1]

dāne: <Far. Tane; tohum.

d. (5b/11), (5b/8)

d.+den (5b/3), (5b/5)

d.+ye (5b/3), (5b/5)[=6]

dārçin yağı: <Far.+T. Tarçından elde edilen ve tedavi amaçlı da kullanılan bir yağ türü.

d. (3b/10)[=1]

darçin yağı: Bk. dārçin yağı

d. (4a/13)

d.+ndan (4b/1)[=2]

da'vet: <Ar. Çağrı, çağırma.

d. (2b/11)

d.+eder (2b/11)[=2]

de: De, dahi.

d. (6b/6)[=1]

dē-: Demek, söylemek.

d.-dikleri (3a/9), (7b/1), (7b/11)[=3]

def: <Ar. Ortadan kaldırma.

d. (3a/7), (6a/1), (6a/13), (6a/6), (6b/4), (6b/9), (7a/2), (7a/8)

d.+eder (6a/6), (6b/4), (7a/2)

d.+édüb (6b/9)[=12]

def a: <Ar. Defa, kez, kere.

d. (3a/6), (3b/1), (4a/1), (5a/10)[=4]

def -i şabi: <Ar. Mizacı def eden.

d. (6a/12), (6b/4)[=2]

degül: Değil.

d.+dür (5a/3), (6b/7)[=2]

delük: Dar, küçük açıklık, delik.

d.+lerine (1b/8)[=1]

dem: <Ar. Kan.

d.+i (6b/8)[=1]

der- 'aşab: <Far. Hemen arkasından.

d. (1b/7), (3a/7), (6b/2)[=3]

derece: <Ar. Bir süreç içindeki durumlardan her biri, basamak, aşama, rütbe, mertebe.

d.+sine (2a/8)[=1]

derşal: <Far.+Ar. Çabucak.

d. (2a/6), (6a/10)[=2]

diger: Başka, öteki, öbür.

d. (9a/4)[=1]

direm: Bk. dirhem

d. (2b/4)[=1]

dirhem: <Ar. Okkanın dört yüzde biri değerinde bir ağırlık ölçüsü.

d. (2b/13), (3a/1), (3a/2), (3b/3), (6a/10), (6b/2), (6b/2), (6b/5), (6b/6), (8a/10), (8a/7)

d.+e (7a/4)[=12]

diş: Diş.

d. (2b/12), (4a/8)
 d.+ağrılarına (4a/8)
 d.+leri (6a/4)[=4]

ditre-: Titremek.

d.-mesine (3a/4), (8a/4)[=2]

diz: Kaval, baldır ve uyluk kemiğinin birleştiği yer.

d. (2a/10), (4a/7)
 d.+ağrılarında (2a/10)[=3]

dön-: Dönmek.

d.-mesi (1b/6)
 d.-mesine (3a/5)[=2]

dört: Dört.

d. (3b/12), (3b/6), (4a/4),
 (4b/10), (5b/5), (6a/10), (6b/2),
 (6b/5)[=8]

dülbend: <Far. İnce ve seyrek dokunmuş, hafif ve yumuşak pamuklu bez.

d. (2a/5), (3a/11), (7b/5)
 d.+e (9a/3)[=4]

E

eczâ: <Ar. Canlılardaki rahatsızlıkların bozuklukların ve çeşitli hastalıkların tanısı, önlenmesi veya tedavisi için yararlanılan doğal veya sentez yoluyla hazırlanmış madde.

e. (1b/1)
 e.+nuş (1b/2)
 e.+sına (6a/1)[=3]

êd-: Etmek, yapmak.

e.-e (8a/4)
 e.-er (2b/11), (2b/11), (3b/13),
 (4a/10), (4a/11), (4a/4), (4b/6),
 (5a/10), (5b/10), (6a/10),
 (6a/13), (6a/2), (6a/6), (6b/10),
 (6b/8), (6b/8), (7a/1), (7a/10),
 (7a/2), (7a/8), (8a/9), (4a/1),
 (5b/11), (5b/13), (6b/4)
 e.+erek (6b/4)

e.-erler (2b/2), (2b/4), (5a/5),
 (6b/6)

e.-erse (1b/6)

e.-üb (2a/1), (5b/13), (6a/8),
 (6b/13), (6b/9), (7b/5)[=38]

ef'âl: <Ar. İşler, ameller.

e. (8a/3)[=1]

ekşer: <Ar. Çoğunlukla, genellikle.

e. (2a/13)[=1]

ekşilik: Ekşi olma durumu.

e. (6a/9)[=1]

el: Kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü.

e. (8a/1), (8b/8)[=2]

elli: Elli.

e. (8a/7)[=1]

emr ü fermân-ı 'aliyye: <Ar. Meşhur buyruk ve fermanlar.

e.+lerine (1b/1)[=1]

emşâl: Benzer, eş, denk.

e.+ine (4b/7)[=1]

eñse: Boynun arkası

e.+den (8a/2)[=1]

envâ': <Ar. Çeşitler, türler.

e. (3b/4), (6b/11), (6b/13),
 (7a/5), (7b/2), (7b/9), (8a/12),
 (8b/8), (8b/9)[=9]

erken: Vaktinden önce, alışılan zamandan önce.

e.+ce (6a/8)[=1]

estâr: <Ar. Örtüler, perdeler.

e. (9a/4)[=1]

êt-: Etmek, yapmak.

e.-mek (2b/12), (5a/11), (6a/4),
 (7b/12), (8a/13)

e.-seler (6a/6)[=6]

eṭṭbâ: <Ar. Hekimler, doktorlar, tıp ilmini bilenler.

- e. (6b/5)[=1]
eṭḫbā-yı 'aşr: Yüzyılın hekimleri.
 e. (2b/1)[=1]
evcā': <Ar. Ağrılar, sancılar, acılar, sızılar.
 e.+1 (6b/9)[=1]
evcā'-ı ḥāriciyye: Dış hastalıkların sebep olduğu ağrılar.
 e.+den (4a/6)[=1]
evvel: <Ar. Önce, ilk, birinci.
 e. (5b/10)[=1]
eyle: Öyle, o şekilde.
 e. (8a/3)[=1]
eyle-: Yapmak, etmek.
 e.-digi (3a/8), (7a/3)
 e.-digine (2b/1)
 e.-dikde (7a/8)
 e.-dikleri (7b/4)
 e.-se (5b/11)
 e.-yen (7b/11)[=7]
ez-cümle: <Ar. Bu arada, başlıca, özellikle.
 e. (2b/2)[=1]
ezil-: Acıkmak.
 e.-mesini (7a/2)[=1]
- F**
- fā'ide**: <Ar. Fayide, yarar.
 f. (2a/13)
 f.+görülecek (2a/13)
 f.+li (7b/8)
 f.+lidür (8a/12), (8a/3)
 f.+si (3a/5)[=6]
fāriğ: <Ar. Vazgeçmiş, çekilmiş.
 f. (5a/7)[=1]
farq: <Ar. Ayrım, başkalık.
 f.+ları (5a/13)[=1]
fenā: <Ar. İyi nitelikte olmayan, kötü.
 f. (6a/9)[=1]

- fenāliḡ**: <Ar.+T. Kötülük, şer.
 f.+1 (6a/13)[=1]
fenāliḡ-ı mezkūr: <Ar. Bahsi geçen rahatsızlık.
 f.+1 (6b/4)[=1]
ferah: <Ar. Kalp, gönül, iç vb.nin sıkıntısız, tasasız olma durumu.
 f. (2b/7)[=1]
fesād: <Ar. Bozulma, faside olma.
 f.+dan (7a/1)[=1]
fincan: Genellikle kulplu, porselen veya camdan yapılmış küçük kap.
 f. (2b/9), (3a/13), (3a/3), (3a/3), (3b/12), (3b/5), (4a/3), (4a/5), (4b/1), (4b/6), (8a/11)
 f.+fincan (3a/3)[=12]
frenk üzümi: <Far.+T. Taşkırangillerden bir çalı (Fibes nigrum) ve onun genellikle şurubu yapılan, uzun salkım biçiminde, taneleri ufak, kırmızı ve mayhoş yemişi.
 f. (3b/2)[=1]
- G**
- ḡargāra**: Gargara, ilacı ağızda çalkalama.
 g. (2b/12), (6a/4), (6b/11)
 g.+étmek (2b/12), (6a/4)
 g.+olmsa (6b/11)[=6]
ḡeçe: Gece.
 g.+leri (2b/8)[=1]
ḡel-: Gelmek.
 g.-digi (3b/5)
 g.-dikde (7a/11)
 g.-dükde (8b/3)
 g.-en (2a/8), (3a/4), (8a/10), (8a/4)
 g.-medigi (5b/6)[=8]
ḡerek: Gerçekleşmesi zorunlu olarak beklenen, lazım.
 g. (5a/4), (5a/4)

g.+dür (7a/13)[=3]
getür-: Getirmek.
 g.-üb (2b/7)[=1]
gevşeklik: Uyuşukluk, kesiklik, rehavet.
 g.+ine (5a/12)[=1]
gibi: -e benzer.
 g.+dür (4a/9)[=1]
göbek: Göbek.
 g. (4a/3)[=1]
gögüs: Göğüs, sine.
 g. (2b/6), (7b/7), (8b/11)
 g.+ağrılarında (2b/6)
 g.+ağrısına (7b/7)
 g.+ağrısında (8b/11)[=6]
göre: Bir şeye uygun olarak, bir şey uyarınca, gereğince.
 g. (5a/4), (6a/12)[=2]
göril-: Görülmek.
 g.-digi (2a/9)
 g.-ecek (2a/13)
 g.-ür (3a/11)[=3]
göz: Görme organı, basar.
 g. (3a/6), (7b/12)
 g.+ağrısında (7b/12)[=3]
gusl: <Ar. Boy abdesti.
 g. (6a/6)
 g.+êtseler (6a/6)[=2]
gühercile: <Far. Tarımda gübre, hekimlikte ilaç olarak kullanılan, barut vb. patlayıcı maddeler yapımına yarayan, beyaz renkte ve ince billurlar durumunda birleşik bir madde, potasyum nitrat.
 g. (6b/11)[=1]
gül sirkesi: <Far. Gülün renkli yapraklarından yapılan bir sirke çeşidi.
 g.+yile (1b/8)[=1]
gün: Gün.

g.+lerinde (7a/5)[=1]
güneş: Güneş.
 g. (1b/5)[=1]
H
hâfif: <Ar. Miktarı az, sindirimi kolay (yiyecek).
 h. (8a/10)
 h.+ce (2b/5), (2b/6)[=3]
hâl: <Ar. Durum.
 h.+de (3b/13)[=1]
halecân-ı kalb: <Ar. Yürek çarpıntısı.
 h. (3a/13)[=1]
hamil: <Ar. Gebe.
 h.+inden (3b/7)[=1]
harâret: <Ar. Sıcaklık; susama, susuzluk.
 h. (6b/1)
 h.+i (6b/8)
 h.+inden (1b/5)
 h.+ine (2b/13)[=4]
hârc: <Ar. Bir şeyin yapılmasında kullanılan maddelerin bütünü.
 h.+ı (3a/10)[=1]
hardal: <Ar. Hardal, turpgillerden, sarı çiçekli, deriyi yakıcı nitelikte olan ve tohumu hekimlikte kullanılan, tadı acı ve bir yıllık bir bitki; ve bu tohumun toz durumuna getirilmiş veya sirke ile karıştırılarak yapılmış macunu.
 h. (2a/1)
 h.+dan (2a/3)[=2]
hareket: <Ar. Vücudu oynatma, kıpırdatma veya kımıldanma.
 h.+den (8a/1)[=1]
hâric: <Ar. Dış, dışarı.
 h.+den (7b/9)[=1]
hârice: <Ar. Dış, dışarı, hariçte.
 h.+si (1b/2)[=1]

hāricen: <Ar. Hariçten, dıştan, dışarıdan.

h. (1b/4), (3a/9), (8b/7)[=3]

hāricen: Bk. hāricen

h. (4b/12)[=1]

hass: <Ar. Duymak, hissetmek.

h. (6a/10)

h.+eder (6a/10)[=2]

hāşşa: <Ar. Bir kimseye, ya da bir şeye özel olan nitelik, kuvvet, güç.

h.+sı (4a/13), (4a/9), (5b/1)[=3]

hasta: <Far. Sağlığı bozuk olan, esenliği yerinde olmayan, hastalanmış, rahatsız, hasta.

h.+larıñ (2a/8)

h.+sına (5a/4)[=2]

hastalık: <Far.+T. Organizmada birtakım değişikliklerin ortaya çıkmasıyla sağlığın bozulması durumu, rahatsızlık, çor, dert, sayrılık, illet, maraz, maraza.

h.+larında (8b/5)

h.+larından (2a/7)[=2]

hatā: <Ar. Hata, yanlışlık.

h. (2a/13)[=1]

hatmî merhemi: <Ar. Hatmi bitkisinden elde edilen ve tedavi amaçlı kullanılan bir ilaç.

h. (7b/1), (7b/1)[=2]

hatmî yağı: <Ar.+T. Hatmi bitkisinden elde edilen bir yağ türü.

h. (2b/3)

h.+yıla (4a/7), (9a/2)[=3]

hatun: Kadın.

h.+lara (4b/3)[=1]

havāşş-ı dāhile: <Ar. Herhangi bir şeyin içine etki eden güç, etki, keyfiyet.

h. (1b/2)[=1]

hayz: <Ar. Adet olma, regl olma.

h. (3b/5), (4b/3), (5b/6)

h.+kanı (4b/3)[=4]

hazımsızlık: <Ar.+T. Sindirim sisteminin iyi çalışmaması durumu.

h. (4b/9)[=1]

hazm-ı mirār: <Ar. Fazla ve çabuk sindirmek.

h. (4a/10)[=1]

hekim: <Ar. Doktor.

h.+üñ (7b/9)[=1]

hem: <Far. Hem, daha.

h. (3a/9), (3a/9), (5a/6), (5a/6), (6b/8), (7a/6), (7a/6)[=7]

her: <Far. Her.

h. (4a/1), (5b/6)[=2]

hukemā-nām: <Ar. Bir hekim adı.

h. (7b/9)[=1]

humma: <Ar. 1. Ateşli hastalık. 2. Sıtma.

h. (8b/5)

h.+hastalıklarında (8b/5)

h.+larda (6b/11)[=3]

huşūşā: <Ar. Özellikle.

h. (2b/8)[=1]

I

‘ırķu’n-nisā: <Ar. Siyatik.

‘1.+ya (4a/6)[=1]

ışladıl-: Islatma işi yapılmak.

1.-ub (3a/12)[=1]

ısladıl-: Bk. ışladıl-

1.-ub (3b/9)[=1]

‘itrifil yağı: <Ar.+T. Itrifil bitkisinden elde edilen ve tedavi amaçlı kullanılan bir yağ türü.

‘1. (8b/7)

‘1.+ndan (9a/1)[=2]

i

i-: Ek fiil.

i.-di (5a/5)[=1]
ic: Bk. iç
 i. (2a/7), (3a/5), (3b/4)
 i.+hastalıklarından (2a/7)
 i.+ine (2a/2), (2b/4), (2b/9),
 (3a/13), (3b/3), (3b/6), (3b/9)
 i.+mek [=11]
ic-: İçmek.
 i.-mek (6a/2), (6a/3)
 i.-mezden (5b/10)[=3]
icâb: <Ar. Gerek, gereklilik, ister, lüzum.
 i. (2a/1)
 i.+édüb (2a/1)[=2]
icâd: <Ar. Buluş.
 i.+ıdur (7b/9)[=1]
ictinâb: <Ar. Sakınma, çekinme.
 i. (9a/8)
 i.+olınmışdır (9a/8)[=2]
içün: Bk. için
 i. (5a/4), (5a/5), (5a/6)[=3]
iç: İç, insanın ya da herhangi bir şeyin
 içi.
 i.+inde (6a/5)
 i.+ine (4b/2), (5a/1), (5a/10),
 (7a/11), (8a/11), (8a/8)[=7]
içün: İçin.
 i. (8b/6)[=1]
idrâr: <Ar. Sidik, küçük abdest.
 i. (7a/2)
 i.+tutğunluğımı (6b/12)[=2]
ihrâc: <Ar. Çıkarma, dışarıya atma.
 i. (5b/10)
 i.+éder (5b/10)[=2]
ihtikân: <Ar. Tenkiye yapma, şırınga
 ile göden bağırsağına su alma.
 i. (5b/13)[=1]
iki: İki.

i. (4a/12), (4b/10), (5a/1),
 (5b/5), (6a/10), (6a/12), (6b/6),
 (7b/7), (8b/11)[=9]
'ilâc: <Ar. Bir hastalığı iyi etmek veya
 önlemek için türlü yollarla kullanılan
 madde, em, devâ.
 'i.+lar (5a/3), (5a/7)[=2]
ile: İle.
 i. (2a/6), (2a/9), (2b/12),
 (2b/2), (2b/3), (3a/11), (3a/12),
 (3a/2), (3b/10), (4a/12), (4b/2),
 (5a/12), (5b/9), (6a/11), (6a/2),
 (6a/3), (6a/4), (6b/3), (6b/6),
 (7a/2), (7b/10), (7b/6), (8a/11),
 (8b/4), (8b/9), (9a/3), (9a/4),
 (9a/7)[=28]
ilhâk: <Ar. Katma, katılma, karıştırma.
 i. (2a/3)
 i.+olunarak (2a/3)[=2]
'illet: <Ar. Hastalık.
 'i.+ inde (3a/13)
 'i.+lerine (7b/9)[=2]
iltihâb: <Ar. İrin toplanması, yangı.
 i.+ı (6b/8)[=1]
imtişâlen: <Ar. Uyararak, bağlı olarak.
 i. (1b/1)[=1]
incin-: Çarpma, sıkışma, burkulma vb.
 etkenlerle vücudun bir yeri ağrı verir
 duruma gelmek.
 i.-miş (9a/3)
 [=1]
inkubâz: <Ar. Kabızlık, peklilik.
 i. (6b/1)[=1]
irâş: <Ar. 1. Verme, verilme. 2.
 Sebebolma, icabetme, gerekme.
 i. (2b/1), (5a/10), (6b/4)
 i.+éder (5a/10)
 i.+éderek (6b/4)
 i.+eylediğine (2b/1)
 i.+ıyılı (6a/12)[=7]

isâbet: Hedefe varma.

i. (7b/11)[=1]

ise: İse.

i. (2a/12), (2a/2), (3b/7), (4a/2),
(4b/13), (4b/6), (5b/1), (5b/7),
(6a/10), (6b/6), (8a/3)[=11]

istihrâc: <Ar. Çıkarma, çıkarılma.

i. (5b/12)[=1]

isti'mâl: <Ar. Kullanma.

i. (1b/4), (1b/4), (2b/10),
(2b/2), (3a/10), (3a/3), (3a/7),
(3b/1), (3b/13), (3b/6), (4a/2),
(4b/11), (4b/2), (4b/8), (5a/11),
(5b/6), (5b/8), (5b/9), (6a/11),
(6b/11), (6b/3), (7a/5), (8a/12),
(8a/8), (8b/6)

i.+den (5a/7)

i.+ederler (2b/2)

i.+etmek (5a/11)

i.+i (3a/9), (4a/12), (4a/13),
(5a/1), (5b/3), (7a/3), (8b/7),
(9a/6)

i.+inde (2a/13)

i.+inden (7a/13)

i.+olduğundan (7a/5)

i.+olduğunda (2b/10), (6a/11)

i.+olunmak (3a/3), (4b/2),
(4b/8), (5b/8), (8a/12), (8a/8)

i.+olunmaktan (6b/3)

i.+olunması (1b/4)

i.+olunsa (3a/7), (3b/13), (5b/9)

i.+olunur (1b/4), (3b/1), (4a/2),
(5b/6), (8b/6)[=57]

işbu: Bu, özellikle bu.

i. (2a/11), (2b/13), (3a/7),
(3b/8), (5a/5), (5b/4), (5b/8),
(6b/5), (7b/1), (8a/7), (8b/3),
(8b/5), (9a/1), (9a/2),
(9a/6)[=15]

işle-: Yara, kapanmamak.

i.-yen (6a/6)[=1]

iştihâ: <Ar. İstek, herhangi bir şeye istek duymak.

i.+yı (2b/11), (4a/10)[=2]

iştihâsızlık: Bk. iştihâsızlık

i.+ı (5b/4)[=1]

iştihâsızlık: <Ar.+T. Yemek yeme isteği olmamak.

i.+da (4b/10)[=1]

i'fâ: <Ar. Verme, verilme.

i. (3b/10), (4b/4), (5a/5)

i.+ederler (5a/5)

i.+olunmak (3b/10), (4b/4)[=6]

izâle: <Ar. Giderme, giderilme, yok etme.

i. (6a/13), (7a/3), (7a/8)

i.+eder (6a/13), (7a/8)

i.+eylediği (7a/3)

i.+sinde (8b/8)[=7]

K

ķabad-: Kapatmak.

k.-ub (2a/6)[=1]

ķabaruk: Sivilce gibi küçük şişkinlik.

k. (8b/13)[=1]

ķabuķlan-: Kabuk oluşmak, kabuk bağlamak.

k.-mak (7a/7)[=1]

ķac: Birçok.

k. (5b/8), (6b/4)[=2]

ķadar: <Ar. Ölçüsünde, derecesinde.

k. (3b/1), (4b/11), (5b/4),
(5b/5), (7a/4), (8a/2)

k.+dur (5a/2)[=7]

ķadeķ: <Ar. Bu bardağın alabileceği miktarda olan.

k. (6b/3)[=1]

ķahve: <Ar. Çekirdeklerinin kavrulup çekilmesiyle elde edilen bir toz ve bu tozdan elde edilen içecek.

k. (4a/12), (4b/6)
k.+kaşığı (3b/9), (4b/11),
(5a/1), (5a/8)[=6]

kal-: Kalmak.

k.-ub (8a/1)[=1]

kalb: <Ar. Yürek.

k.+e (2b/7)[=1]

kan: Kan.

k. (3b/10), (3b/7), (7b/3)

k.+ı (4b/3)

k.+ını (8a/13)[=5]

karanfil yağı: Karanfil bitkisinden elde edilen ve tedavi amaçlı kullanılan bir yağ.

k. (4a/8)

k.+na (4a/13)[=2]

karar-: Kararmak.

k.-ması (3a/6)[=1]

karın: Karın.

k. (4a/3), (6a/1), (6a/3)

k.+ağrısı (4a/3)

k.+ağrısına (6a/3)

k.+ağrısını (6a/1)[=6]

karışdır-: Karışdırmak.

k.-arak (2b/2)

k.-salar (6a/1)

k.-ub (1b/8), (2b/12),
(2b/5)[=5]

karışdırıl-: Karıştırma işi yapılmak.

k.-ub (5b/9), (7a/12),
(9a/2)[=3]

karışık: Ayır nitelikteki şeylerden oluşmuş.

k. (9a/5)[=1]

karimü't-tartir: <Ar. Bir çeşit şarabın tortusu.

k. (6a/13), (6b/7)

k.+den (6b/5)[=3]

kaşık: Vücudun karın ile uyluk arasındaki bölümü.

k.+ları (3b/8)[=1]

kaşığ: Kaşık.

k.+ı (3b/9), (4b/11), (5a/1),
(5a/8)[=4]

kaţ: <Ar. Kesme, kesilme.

k. (3b/13), (4a/4), (6b/10)

k.+eder (3b/13), (4a/4),
(6b/10)[=6]

kaţre: <Ar. Damla.

k. (3b/12), (4a/4), (4a/5)

k.+den (5a/1)

k.+dür (4a/12)

k.+ye (5a/1)[=6]

katılık: Sertlik.

k. (7a/9)[=1]

kaymak merhemi: <T.+Ar. Kaymaktan elde edilen ve tedavi amaçlı kullanılan bir ilaç.

k. (7a/4)

k.+yile (2b/3)[=2]

kayna-: Yiyecek, içecek pişmek, haşlanmak.

k.-miş (8b/2)[=1]

kaynad-: Kaynamasını sağlamak.

k.-ub (6a/2), (6a/3), (6a/4)[=3]

kaynan-: Kaynatılmak, kaynamak.

k.-miş (8b/4)[=1]

kemük: İnsanın ve omurgalı hayvanların çatisını oluşturan türlü biçimdeki sert organların genel adı.

k.+leri (8a/2)

k.+i (8b/12)[=2]

keşirü'n-nef: <Ar. Çok kullanışlı çok yararlı.

k.+idür (3b/5), (9a/1)[=2]

kesil- (I): Dinmek.

k.-medigi (3b/11), (3b/13)

k.-meyen (4b/3)
k.-mez (3b/7)
k.-ür (3b/10)[=5]
kesil- (II): Süt, ayran vb. bozulmak, ekşimek.
k.-miş (8b/2)[=1]
keskin: Etkili, sert.
k. (1b/3), (2a/12), (2a/3)[=3]
keyfiyyet: <Ar. Nitelik.
k.+i (5b/2), (9a/6)[=2]
kezalik: <Ar. Keza, bu; bu da öyle.
k. (2a/9), (3a/11), (4a/3), (4b/3), (5a/10), (5b/6), (7a/8), (7b/12), (8a/12), (8b/12), (8b/9), (9a/2)[=12]
kırıl-: Kırılmak.
k.-miş (7b/5), (9a/3)[=2]
kırmız: Temmuz ayında çobanların taşı ısıtıp batırarak pıhtılaştırdıkları süt.
k. (8b/2), (8b/2), (8b/2), (8b/4)
k.+dan (8b/5)[=5]
kırmızı şandal: <Ar. Sandalgillerden, kerestesi sert ve kokulu bir ağaç (Santalum album) olan sandal ağacının kırmızı renkli cinsi.
k.+uñ (5a/12), (5b/1)[=2]
kış: Sonbaharla ilkbahar arasındaki soğuk mevsim.
k. (7a/5)[=1]
kızdır-: Kızdırmak, aşırı ısıtmak.
k.-dığ (4a/9)[=1]
ki: <Far. Ki.
k. (1b/5), (2b/4), (3a/9), (3b/4), (7a/13), (7a/4), (7b/2), (7b/9)[=8]
kimse: Kimse, herhangi biri.
k. (5b/10), (7a/6)
k.+lere (2a/4)
k.+nün (3b/7)

k.+ye (1b/5), (3b/11), (4b/1), (4b/5), (6a/7)[=9]
koğ-: Çürüyüp bozularak kötü bir koku çıkarmak, kokuşmak.
k.-muş (6a/9)[=1]
koğladıl-: Koklama işine konu olmak.
k.-ub (1b/7)[=1]
koğla-: Kokusunu duymak.
k.-mağ (3a/10)[=1]
koğlan-: Koklamak, kokusunu içine çekmek.
k.-mağ (4b/1)[=1]
koğu: Nesnelere yayılan küçücük zerrelere burun zarı üzerindeki özel sinirlerde uyandırdığı duygu.
k.+lar (6a/9)[=1]
kol: İnsan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm.
k.+undan (2a/4)[=1]
kon-: Koyma işi yapılmak.
k.-ması (2a/1)[=1]
kördiyâl: <Fr. Çarpıntı ve kalp rahatsızlığında kullanılan rahatlatıcı bir ilaç.
k. (3a/7), (3b/4), (8b/3), (8b/4)[=4]
korq-: Korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak.
k.-mağdan (3a/4)[=1]
koş-: Bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek.
k.-mağ (9a/4)[=1]
kömür: Kömür madeni.
k. (1b/5)[=1]
kuşak: Başın her iki yanında bulunan işitme organı.
k. (7b/13), (7b/13)
k.+ağrısında (7b/13)
k.+arçasına (7b/13)[=4]
kurulğ: Kuru olma durumu.

k.+1 (6b/9)[=1]

kuş-: Midenin içindekini basınçla ağızdan dışarı atmak, çıkarmak, kayyetmek, istifra etmek.

k.-mağı (3b/13)

k.-mağ (3b/11) [=2]

kuvvet: <Ar. Fiziksel güç, takat.

k. (2b/11), (4a/9), (5a/3), (5a/4), (5a/6), (5a/9), (7a/2)

k.+siz (8a/5)

k.+vèrmek (5a/6)

k.+vèrüb (2b/11), (4a/9), (5a/9), (7a/2)[=13]

kuyrıuğ şokumu: İnsanda omurganın alt ucunun bitim yeri.

k.+na (8a/2)[=1]

küşâd: <Far. Açma, açılma.

g. (4a/10)

g.+êder (4a/10)[=2]

L

lakın: <Ar. Ama.

l. (5a/8), (7a/10)[=2]

latîf: <Ar. Temiz, hoş giden, hoş.

l. (7a/13)

l.+olmağ (7a/13)[=2]

lâyık: <Ar. Bir kimseye uygun olan, yaraşan.

l.+ıyıla (8a/5)[=1]

lâzım: <Ar. Gerek, gerekli.

l. (7a/11), (8b/3)[=2]

leke: <Far. Vücudun herhangi bir yerinde oluşan değişik renk.

l.+lerüğ (8b/8)[=1]

lezzet: <Ar. Ağız yoluyla alınan tat.

l. (3a/3)[=1]

lîmûn şuyı: <Rum+T. Limondan elde edilen meyve suyu

l.+ yıla (8b/6)[=1]

luqmân rûhı: <Ar. Eter.

l. (3a/1), (3a/12), (3a/9), (3b/3), (3b/6), (4b/3)

l.+ndan (2b/10), (3b/8)[=8]

M

mâdde: <Ar. Madde, element, öge.

m.+sinde (4b/4), (9a/6)[=2]

ma'de: <Ar. Mide.

m. (3a/12), (4b/5), (5b/4), (7a/2), (8a/9)

m.+ağrısı (4b/5)

m.+ağrısına (8a/9)

m.+bozuklığı (6a/7)

m.+de (6a/13), (6a/9)

m.+nüğ (6b/1)

m.+ye (2b/11), (4a/9), (5a/9), (7a/2)

m.+yi (6b/7)[=16]

mağnezîyâ: <Fr. Maruf bir maden.

m. (6a/10), (6a/7)

m.+dan (6b/5)[=3]

mağal: <Ar. Yöre.

m.+de (9a/7)[=1]

mâ'il: <Ar. Eğilimli, meyl edici.

m. (7b/2)[=1]

ma'nâ: <Ar. Anlam.

m.+sına (8b/2)[=1]

manğal: <Ar. Isınmaya, bir şey pişirmeye yarayan, sac, bakır veya pirinçten, türlü biçimlerde üstü açık ayaklı ocak, korluk.

m. (1b/5)[=1]

marâz: <Ar. Hastalık.

m.+ında (2b/7), (7b/11), (7b/6), (8b/10)[=4]

marîze: <Ar. Hastalıklı.

m.+nüğ (3b/8)[=1]

maţbûh: <Ar. Pişirilmiş, kaynatılmış nesne; pekmez.

m. (4b/7)

m.+ına (4a/4)
m.+ınuğ (8a/11)[=3]

māye: <Far. Bazı besinlerin yapımında mayalanmayı sağlamak için kullanılan madde, ferment.
m. (2a/1), (2a/3)
m.+nüğ (2a/2)[=3]

maẓarrat: <Ar. Zarar, zarar verme.
m. (2b/1)[=1]

mebnī: <Ar.den dolayı,den ötürü.
m. (2b/1)[=1]

melīṣā rūḥī: <Rum.+Ar. Baygınlığa karşı iyi gelen oğul otu özü.
m. (2b/7), (2b/9)[=2]

melīṣā şuyı: <Rum.+T. Oğul otundan elde edilen su.
m. (3b/2)[=1]

memdūḥ: <Ar. Beğenilmiş, övülmüş.
m.+dur (4b/4), (4b/9), (9a/5)[=3]

memduḥ: Bk. memdūḥ
m.+dur (6b/6)[=1]

meme: Emcek.
m.+nüğ (7b/7), (8b/11)[=2]

memnū: <Ar. Yasak.
m. (1b/4)
m.+olub (1b/4)[=2]

memzūcen: <Ar. Mezcolunmuş, karıştırılmış, karışmış.
m. (2b/3), (4a/8), (8b/6)[=3]

menāfi: <Ar. Yararlar, yararlı şeyler.
m. (3a/11), (4a/13)
m.+i (8a/6), (8b/9), (9a/6), (5b/4)
m.+ine (5b/1) [=7]

men: <Ar. Önleme, esirgeme.
m. (5b/11), (7a/1), (7a/10)

m.+èder (5b/11), (7a/1), (7a/10)[=6]

menekşe şurūbī: <Far.+Ar. Menekşe bitkisinden elde edilen ve tedavi amacıyla kullanılan şerbet.
m. (3a/2)[=1]

menekşe yağı: Menekşe çiçeğinden elde edilen ve tedavi amacıyla kullanılan bir yağ.
m. (7a/12)[=1]

merhem: Merhem, deriye sürülerek kullanılan, içinde birçok etkili madde bulunan, yumuşak ve koyu kıvamda, yağlı veya yağsız ilaç.
m.+den (7a/8), (7a/9)
m.+dür (7a/4), (7b/2)
m.+i (7a/4)
m.+iyile (2b/3)[=6]

merhem-i mezkūr: <Ar. Sözü edilen merhem.
m.+uğ (7a/11)[=1]

meṣāne taşı: <Ar.+T. İdrar torbasında oluşan taş.
m.+nı (5b/10)[=1]

mevcūd: <Ar. Var olan, bulunan.
m. (1b/1)[=1]

mezbūr: <Ar. Adı geçen.
m. (5a/8), (7a/7)[=2]

mezc: <Ar. Katma, karıştırma.
m. (3a/2), (6a/11), (6b/6), (8b/4)
m.+olunarak (6a/11)
m.+olunarak (8b/4)[=6]

mezkūr: <Ar. Zikrolunmuş, adı geçmiş, anılmış.
m. (2a/2), (2b/12)[=2]

miḳdār: <Ar. Düzce, belirlenen gerekli miktar, doz.
m. (4a/11), (4b/13)
m.+ı (3b/3)[=3]

miqdâr-ı vâfî: <Ar. Yeterli ölçüde.

m. (2a/2)[=1]

minvâl-i mezkûr: <Ar. Bahsi geçen şekilde.

m. (4a/2)[=1]

mişallü: <Ar.+T. Benzer.

m. (3a/10), (4b/8), (6a/9), (6b/11)[=4]

mizâc: <Ar. İnsan vücudunun fizyolojik yapısı, sağlık.

m.+ına (6a/12)[=1]

mor: Kırmızı ile mavinin karışmasından oluşan renk.

m. (7b/3)[=1]

mişko çayı: <?+Çin. Tedavi amaçlı da kullanılan bir çay çeşidi.

m. (6a/1)[=1]

muqaddem: <Ar. Önceki zamanca.

m.+leri (5a/3)[=1]

murâd: <Ar. İstek, dilek.

m. (2a/4)[=1]

mücerreb: <Ar. Tecrübe olunmuş, denenmiş, sınanmış.

m.+dür (3a/8), (7a/3)[=2]

mülâbese: <Ar. Birbirine benzeyen iki şeyin birbirinden ayırdedilemeyerek karıştırılması.

m.+siyile (2a/12)[=1]

münâsib: <Ar. Benzer, uygun.

m. (4a/12)[=1]

müsekkin: <Ar. Teskin edici, uyuşturucu, yatıştırıcı ilaç.

m. (6b/9)

m.+olmağıla (6b/9)[=2]

müşhil: <Ar. Bağırsakları çalıştırıp temizleyen, dışkıının kolaylıkla dışarı atılmasını sağlayan ilaç.

m. (6b/6)[=1]

müsta' mel: <Ar. Kullanılmış.

m. (5a/2)

m.+dür (4b/13)[=2]

müşâbih: <Ar. Benzer, benzeyen.

m. (5b/3)

m.+dür (4a/13), (5b/2)[=3]

müşâhede: <Ar. Bir şeyi gözle görme.

m. (3a/6), (8a/6), (8b/9)

m.+olındığı (8a/6)

m.+olunur(3a/6), (8b/9)[=6]

N

nabz: <Ar. Kalp atışının sağladığı kan basıncından dolayı atardamarlara parmakla basıldığında duyulan vuru.

n. (2a/8)[=1]

nâdir: <Ar. Seyrek, az bulunur.

n. (5a/3)[=1]

nâfî: <Ar. Faydalı, şifalı.

n.+dür (2b/13), (2b/7), (4a/11), (4a/5), (4a/8), (4b/3), (5a/12), (5b/8), (6a/4), (6b/11), (7b/12), (7b/4), (8b/12)[=13]

nâşî: <Ar. Ötürü, dolayı, sebebiyle.

n. (2a/7), (3a/4), (4b/6), (6a/8), (6b/1), (6b/10), (8b/13), (8b/7)[=8]

nefret: <Ar. Tiksınme, tiksinti.

n. (7b/1)

n.+olunmaz (7b/1)[=2]

nev': <Ar. Çeşit, tür.

n. (7a/4)[=1]

nezle: <Ar. Soğuk almaktan ileri gelen, burun akması, aksırma ile beliren hastalık.

n. (4a/10)[=1]

nihâyet: <Ar. Son, sonunda.

n. (4b/7), (6a/10), (6b/2)[=3]

nikrîş: <Ar. Gut hastalığı, ayak şişmesi.

n. (2a/10)[=1]

nisâ: <Ar. Kadınlar.

n. (8a/8)[=1]

nişâdur rûhî: <Far.+Ar. Amonyak.

n. (1b/3), (3a/10), (9a/6)

n.+ndan (1b/7)

n.+yıla (9a/5)[=5]

noğşan-ı hażm: <Ar. Sindirim sisteminin iyi çalışmaması durumu.

n. (4b/8)[=1]

nüşâdur rûhî: Bk. nişâdur rûhî

n. (2a/2), (2a/11)[=2]

nüzûl: <Ar. Nüzul inme, felç.

n. (7b/11)[=1]

Ö

ol-: Olmak, bulunmak, meydana gelmek.

o.-an (1b/1), (2b/5), (6a/13), (6a/5), (6b/10), (6b/12), (7b/3), (7b/6), (8b/13)

o.-arağ (2a/11), (3b/8)

o.-dığı (6b/7), (7b/8)

o.-duğı (5b/5)

o.-duğları (2b/8)

o.-ınarağ (2a/13)

o.-ındığı (2a/12)

o.-ınması (1b/4)

o.-mağı (5b/11)

o.-mağıla (6b/9), (9a/7)

o.-mağ (1b/3), (2a/12), (5a/4), (7a/13)

o.-masında (8a/5)

o.-mayub (8b/7)

o.-muşlardur (5a/8)

o.-sa (7a/9)

o.-ub (1b/4), (3b/11), (4a/10), (5b/4), (8b/2)

o.-ur (2a/3), (2a/6), (7b/10), (8b/1), (5b/7)[=39]

olın-: Meydana getirilmek, yapılmak.

o.-a (4a/1), (4b/12)

o.-an (5b/12)

o.-arağ (2b/10), (6b/3), (8b/4), (3a/2), (3b/1), (6a/11), (2a/3)

o.-dığı (4b/4), (8a/6)

o.-dığından (7a/5)

o.-duğda (2a/5), (2a/6), (2b/10), (6a/11), (7a/7), (7a/9), (8a/6)

o.-mağıla (3b/4)

o.-mağ (2a/9), (3a/3), (3b/10), (4b/2), (4b/4), (4b/8), (5b/8), (7a/13), (7b/10), (7b/4), (8a/12), (8a/3), (8a/8), (8b/12), (8b/3), (8b/9), (9a/1)

o.-mağdan (6b/3)

o.-maz (7b/1)

o.-mış (9a/7)

o.-mışdur (7b/8), (9a/8)

o.-sa (3a/7), (3b/13), (4a/11), (4a/4), (5b/9), (6b/11)

o.-ub (3b/13), (3b/3), (4b/7)

o.-ur (1b/4), (2a/1), (2b/6), (3a/12), (3a/6), (3b/1), (3b/4), (3b/7), (4a/2), (4a/8), (4b/12), (5b/6), (6b/12), (8b/5), (8b/6), (8b/9)[=68]

omuz: Boynun iki yanında, kolların gövdeye bağlandığı bölüm.

o. (2a/10)[=1]

on: On.

o. (2b/9), (3a/2), (3b/1), (3b/9), (5b/10), (5b/3), (8a/8)[=7]

on beş: On beş.

o. (5b/3)[=1]

orta: Bir şeyin eşit olarak ayrılabilceği bölüm

o. (8b/11)

o.+sına (7b/7)[=2]

otur-: Vücudun herhangi bir yerine kan, su vb. şeylerin toplanması.

o.-ma (7b/3)[=1]

Ö

öl-: Yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek

ö.-mek (2a/8)[=1]

P

pāmük: <Far. Ebegümeçigillerden, koza biçimindeki meyvesi üç, dört, beş dilimli olan, sıcak bölgelerde yetişen tarım bitkisi; (*Gossypium*).

p.+la (8a/13)[=1]

pāpādyā: <Rum. Birleşikgillerden, 20-50 santimetre yüksekliğinde, baharda çiçek açan, taç yaprakları beyaz, ortası sarı kömeçli, bir yıllık otsu bir bitki, yoğurt çiçeği (*Matricaria chamomilla*).

p. (4a/4), (4b/6), (8a/11)[=3]

parmak: Parmak.

p.+larıṅ (8a/1)[=1]

pek: Gereken, beklenen veya alışılmış olandan çok.

p. (2a/7), (3a/8), (4b/13), (4b/4), (4b/9), (5a/2), (5a/6), (6a/6), (6b/6), (7a/3), (7b/12), (7b/8), (8a/12), (8a/3)[=14]

pekişdir-: Sağlamlaştırmak, tahkim etmek.

p.-mesine (8b/1)

p.-üb (6a/5)[=2]

pelin tozu: <Rum.+T. Pelin bitkisinden elde edilen ve tedavi amaçlı kullanılan bir bitki tozu.

p. (6b/13)[=1]

peydā: <Far. Meydana gelme, ortaya çıkma.

p. (7a/7), (7b/3)

p.+olan (7b/3)

p.+olduğda (7a/7)[=4]

pişir-: Isı etkisiyle belirli bir kullanıma elverişli duruma getirmek.

p.-üb (8b/1)[=1]

portakal yağı: <Fr.+T. Portakal bitkisinden elde edilen ve tedavi amaçlı kullanılan bir yağ.

p. (7a/12)[=1]

R

rāhatsız: <Ar.+T. Hasta, keyifsiz.

r. (2b/8)

r.+oldukları (2b/8)[=2]

rahm: <Ar. Döl yatağı; çocuğun, içinde yetiştiği ve dışı canlılara mahsus organ.

r. (4b/13)

r.+ağrılarında (4b/13)

r.+inden (3b/7)[=3]

rāyiha: <Ar. Koku.

r.+sı (7a/13)[=1]

rāziyāne yağı: <Far.+T. Rezene bitkisinden elde edilen ve tedavi amaçlı kullanılan bir yağ.

r. (4a/8)[=1]

rencide: <Far. İncinmiş, kırılmış.

r. (4a/1)[=1]

renk: <Far. 1. Renk. 2. Boya.

r.+lerinden (5a/13)[=1]

riḥ-i rahm: <Ar. Rahimde olan yel.

r.+de (4b/13)[=1]

riḥ-i tayyār: <Ar. Romatizma, yel.

r. (2a/10)

r.+a (4a/6)[=2]

rūḥ: <Ar. Esans

r.+dan (2b/12), (2b/13)

r.+ı (2a/11), (2a/3)

r.+ından (1b/7)[=5]

rūḥ-i mezkūr: <Ar. Bahsi geçen esans.

r.+dan (2a/5)[=1]

rūḥu'l-nūşādur: < Ar.+Far. Amonyak.

r. (2b/4)[=1]

ruṭbāt-ı bedeniyye: Bedendeki nem, yaşlık, ıslaklık.

r.+yi (7a/1)[=1]

S

sā'at: <Ar. Bir günlük sürenin yirmi dörtte birine eşit, altmış dakikalık zaman dilimi, zaman parçası.

s.+de (4a/1), (8a/11)[=2]

şābit: <Ar. Gerçekliği tespit edilmiş, kanıtlanmış olan.

s.+dür (8a/7)[=1]

şaç: Baş derisini kaplayan kıllar.

s.+lara (7a/10)

s.+ları (7a/10)[=2]

şahk: <Ar. Ezmek.

s. (5b/13)

s.+ëdüb (5b/13)[=2]

şancu: Sancı, iç organlarda batar veya saplanır gibi duyulan, nöbetlerle azalıp çoğalan ağrı.

s. (7b/6)

s.+lara (8a/10)

s.+sı (4b/5)[=3]

sancu: Bk. şancu

s. (2b/5)

s.+lar (5b/7)

s.+sı (4a/3), (5b/5)[=4]

şandal: <Ar. Sandalgillerden, kerestesi sert ve kokulu bir ağaç (*Santalum album*).

s. (5a/5), (5a/7), (5a/12), (5a/2)

s.+uñ (5b/1)[=5]

şandal yağı: <Ar.+T. Sandal ağacından elde edilen ve tedavi amaçlı kullanılan bir yağ.

s.+ndan (5a/5)

s.+mı (5a/7)[=2]

şanduğ: <Ar. İçine çeşitli şeyler konulan, tahtadan yapılmış, kapaklı ev eşyası.

s.+ında (1b/1)[=1]

şar-: Örtmek.

s.-mağ (7b/6), (9a/4)[=2]

şarı şandal: <T.+Ar. Sandal ağacının sarı renkli cinsi.

s. (5a/12)

s.+uñ (5b/1)[=2]

şarı şandal yağı: <T.+Ar.+T. Sarı sandal ağacından elde edilen ve tedavi amaçlı kullanılan bir yağ.

s. (5a/2)[=1]

şaru: Sarı.

s.+ca (7b/2)[=1]

şavuşdur-: Geçıştirmek, atlatmak.

s.-ur (6a/7)[=1]

sebeb: <Ar. Bir şeyin olmasına veya belli bir hâlde bulunmasına yol açan şey.

s. (8b/1)

s.+iyile (5a/4)

s.+olur (8b/1)[=3]

sedef yağı: <Ar.+T. Sedeften elde edilen yağ.

s. (4b/12)[=1]

şelcü'l-ħükemā: <Ar. Kibrit ile güherçileden meydana gelen bir devā.

s. (6b/8)[=1]

semm: <Ar. Zehir, ağı.

s.+den (6b/12)[=1]

serhoş: <Far. Sarhoş.

s. (5b/11)

s.+olmağı (5b/11)[=2]

serinlik: Serin olma durumu.

s. (8b/5)[=1]

sersemlik: <Far. Herhangi bir sebeple bilinci ve duyguları zayıflamış olan.

s. (1b/6)[=1]

ses: Kulağın duyabildiğı titreşim, ün.

s. (6b/10)[=1]

ses tütğunlığı: Ses kısılması.

s.+nda (6b/10)[=1]

şıcaq: Isısı yüksek olan, çok ısınmış.

s. (7a/6), (8b/13)

s.+şuya (7a/6)[=3]

şıkındı: Sorun, mesele.

s.+larında (3a/13), (3a/5),
(3b/4)[=3]

şinjir: Duyu ve hareket uyarılarını beyinden organlara, organlardan beyne ileten beyazımsı teller ve bu tellerin oluşturduğu demet.

s. (4b/12), (7b/9), (8b/10)

s.+ağrılarına (8b/10)

s.+ağrılarında (4b/12)

s.+‘illetlerine (7b/9)

s.+lerinüñ (8a/5)[=7]

sirke: <Far. Salatalara, yemeklere ekşilik vermek için kullanılan ekşimiş üzüm, elma, limon vb. suyu.

s. (6a/2)

s.+siyile (1b/8)[=2]

siyâh: <Far. Kara.

s. (7b/3)[=1]

şoğuk: Isısı düşük olan.

s. (7a/6)

s.+dan (8b/7)

s.+şuya (7a/6)[=3]

soğuk: Bk. şoğuk

s.+dan (4b/5)[=1]

şoq- (I): Böcek, zehirli hayvan iğnesini batırmak veya ısırarak, zehirlemek.

s.-masına (6a/3)[=1]

şoq- (II): İçine veya arasına girmesini sağlamak.

s.-masından (7a/7)[=1]

şoñra: Daha ileri bir zamanda.

s. (3b/7)[=1]

soñra: Bk. şoñra

s. (6b/12)[=1]

şu: Su, ab.

s. (2b/12), (3a/13), (3b/5),
(6a/11), (6a/4), (6b/3), (8b/13)

s.+boyası (5b/9)

s.+dur (3a/9)

s.+ya (7a/6), (7a/6)

s.+yı (2b/9), (3a/1), (3a/2),
(3b/12), (3b/2), (3b/2), (3b/6),
(4b/2), (5a/10), (8a/7)

s.+yına (3b/12)

s.+yıyla (8b/6)[=23]

şu boyası: Su ile eriyebilen ağaç boyası.

s. (5b/9)[=1]

şüret: Bk. şüret

s.+de (3b/5)[=1]

şüret: <Ar. Biçim, yol, tarz.

s.+le (5b/1)[=1]

şüdde: <Ar. Çeşitli organlarda görülen tutkunluk.

s.+leri (6b/12), (6b/13)[=2]

şür-: Dokundurmak, değıdirmek, sürmek.

s.-mek (7a/11), (7b/13), (7b/7),
(7b/7), (8a/1)

s.-seler (5b/12)[=6]

Ş

şahş: <Ar. Kişi.

ş.+uñ (6a/11)[=1]

şakaq: Göz, alın ve yanak arasında, elmacık kemiğinin üstünde bulunan çukurumsu bölge.

ş.+lara (1b/8), (4a/11),
(7b/12)[=3]

şarâb: <Ar. Şurup; çeşitli meyvelerden belirli yöntemlerle üretilen sıvı ilaç.

ş. (5b/10), (5b/9), (6a/2)[=3]

şeftâlû: <Far. Şeftali (*Persica Vulgaris*).

- ş. (5b/11), (5b/12), (5b/2), (5b/4)
 ş.+çekirdeği (5b/11), (5b/2)
 ş.+çekirdeginden (5b/12), (5b/4)[=8]
- şeker:** <Far. Şeker.
 ş. (3b/9), (4a/12), (4b/7), (5a/1), (5a/8), (8b/4)
 ş.+e (4b/11)[=7]
- şerbet:** <Ar. Meyve suyu ile şekerli su karıştırılarak yapılan içecek.
 ş. (3b/2)[=1]
- şifâ:** <Ar. Hastalıktan kurtulma, onma.
 ş. (2a/9)[=1]
- şifâ-müeyesser:** <Ar. Kolay iyileşmek, kolay şifâ bulmak.
 ş. (7b/10)[=1]
- şimdi:** Şu anda.
 ş.+lerde (5a/2)[=1]
- şişe:** <Far. İçerisine sıvı konulan, dar ağızlı uzun kap.
 ş. (5a/10)[=1]
- şöyle:** Şu yolda, şu biçimde.
 ş. (1b/5), (2b/4)[=2]
- şurub:** <Ar. Çeşitli meyve özleri ve şekerin kaynatılmasıyla elde edilen içecek.
 ş.+ı (3a/2)
 ş.+ıyla (3b/2), (8b/3)[=3]
- İ**
- tâ:** <Far. Bir fiilin, bir hareketin, bir yerin, bir şeyin başladığı veya sona erdiği noktayı, zaman ve uzaklık bakımından abartmalı bir biçimde anlatan bir söz.
 t. (8a/2)[=1]
- ta'âm:** <Ar. Yemek, yiyecek.
 t. (6a/8)
 t.+a (2b/11)
 t.+édüb (6a/8)[=3]

- ta'am:** Bk. ta'âm
 t.+ı (5b/2)[=1]
- taban:** Ayağın alt yüzü, aya.
 t.+larına (2a/8)[=1]
- tabi'at:** <Ar. Huy, karakter, mizaç.
 t.+ıyla (5a/7)[=1]
- tabi'i:** <Ar. Tabiatle ilgili, tabiat icabı olan.
 t. (8a/3)[=1]
- ta'bir:** <Ar. Deyiş, anlatım, ifade.
 t. (7b/4)
 t.+eyledikleri (7b/4)[=2]
- tafsil:** <Ar. Bir şeyi ayrıntılarıyla anlatma, açıklama.
 t. (9a/7)
 t.+den (9a/8)[=2]
- tahrir:** <Ar. Yazma, kitabet.
 t. (4b/4)[=1]
- ta'ife:** <Ar. Hususi bir sınıf meydana getiren insanlar.
 t.+lerinüj (8a/8)[=1]
- takdir:** <Ar. Belirleme, ölçüleme, beğenme
 t.+de (3b/11), (6b/7)[=2]
- taqrīb:** <Ar. Yaklaştırma, yaklaşık.
 t.+iyile (1b/3), (7a/13)[=2]
- taqtir:** <Ar. Damla damla akıtma, damlama.
 t. (2b/9), (3b/1), (3b/13), (3b/3), (4a/4), (4b/2), (4b/7), (8a/11)
 t.+olinsa (4a/4)
 t.+olinub(3b/13), (4b/7)[=11]
- talak:** Dalak.
 t. (6a/2)
 t.+ağrısını (6a/2)[=2]
- tamla:** Damla, katre.

t. (2b/4), (2b/9), (3a/1), (3b/6), (3b/9), (4b/2), (4b/7), (5a/11), (5a/9), (8a/11), (8a/8)
 t.+dan (3a/13), (4b/10)
 t.+ya (3b/1), (4b/11)[=15]

ıamladıł- Damlatma işi yapılmak.
 t.-sa (4a/5)
 t.-ub (3b/10), (3b/6), (4b/11), (5a/11), (8a/8)[=6]

ıamlat- Damlatmak.
 t.-mağ (5a/9)[=1]

ıaraf: <Ar. Ön, arka, sağ, sol, üst, alt vb. yanların her biri.
 t.+a (2b/5), (7b/6)
 t.+dan (2a/4)
 t.+ına (2a/5), (7b/13), (8a/2)
 t.+ında (7a/9)
 t.+ını (3b/8)[=8]

ıaşııı: <Ar. İyiletme.
 t. (6b/8)
 t.+èder (6b/8)[=2]

ıaş: Taş.
 t.+ını (5b/10)[=1]

ıecrúbe: <Ar. Deneyim.
 t. (7b/8)
 t.+olınmışıdur (7b/8)[=2]

ıeftııı: <Ar. Açma, mideyi açan geçirme.
 t. (6b/13)
 t.+èdüb (6b/13)[=2]

ıekrâr: <Ar. Tekrar, bir kez daha.
 t. (4a/1), (9a/7)
 t.+olına (4a/1)[=3]

ıemmet mim temme: <Ar. Bitti tamam oldu.
 t. (9a/9)[=1]

ıenâvül: <Ar. Alıp yeme, alınıp yenilme.
 t. (5b/11)

t.+eylese (5b/11)[=2]

ıenkııı: <Ar. Bir şeyin fazla ve lüzumsuz kısımlarını çıkartıp düzeltme, ayıklama, arıtma.
 t. (6b/8)
 t.+èder (6b/8)[=2]

ıer: Ter, arak.
 t. (5a/10)[=1]

ıerlet- Terlemesine sebep olmak.
 t.-ici (5a/3)
 t.-mek (5a/5), (5a/6)[=3]

ıertııı: <Ar. Doktorun hastaya verdiği ilaç düzeni.
 t.+inden (3a/7)[=1]

ıeshil: <Ar. Kolaylaştırma.
 t. (8a/9)
 t.+èder (8a/9)[=2]

ıe'şir: <Ar. İşleme, dokunma; içe işleme.
 t. (2b/10)
 t.+inden (1b/6), (8b/13)[=3]

ıeskin: <Ar. Acı, öfke, heyecan vb. duyguları yatıştırma, dindirmeye çalışma.
 t. (5b/13), (6a/2)
 t.+èder (5b/13), (6a/2)[=4]

ıılâ: <Ar. Sürülererek kullanılan ilaçlar, merhem.
 t. (1b/8), (2a/11), (2a/6), (2a/9), (2b/3), (2b/6), (3a/12), (4a/11), (4a/8), (4b/12), (7a/13), (7a/8), (7a/9), (7b/10), (7b/11), (7b/4), (7b/5), (8a/3), (8a/6), (8b/12), (8b/9), (9a/1), (9a/3)
 t.+èdüb (7b/5)
 t.+eyledikte (7a/8)
 t.+olunduğda (2a/6), (7a/9), (8a/6)

- t.+olunmak (2a/9), (7a/13), (7b/10), (7b/4), (8a/3), (8b/12), (8b/9), (9a/1)
- t.+olinsa (4a/11)
- t.+olmur (2b/6), (3a/12), (4a/8), (4b/12)[=41]
- tolu:** Çok olan, fazla.
t.+sı (4b/11)[=1]
- toluluğ:** Dolu olma durumu.
t.+ından (6b/1)[=1]
- türunc yağ:** Turunçdan elde edilen bir yağ.
t. (4b/9)
t.+ndan (4b/10)[=2]
- tüt-:** Tutmak.
t.-ub (8b/1)[=1]
- tütğunlğ:** Tutukluk.
t.+ında (6b/10)[=1]
- tanzım:** <Ar. Düzeltme, düzenleme, düzen verme, yoluna koyma.
t. (3b/4), (6b/6), (8b/3)
t.+éderler (6b/6)
t.+olunmak (8b/3)
t.+olmur (3b/4)[=6]

U

- uğraş-:** Bir işi başarmaya çalışmak, iş edinmek.
u.-anlarda (8a/4)[=1]
- uyku:** Uyku.
u. (2b/8)[=1]
- uyu-:** Uyku durumunda olmak
u.-mağdan (6a/8)
u.-mayub (2b/8)[=2]
- ‘uzy:** <Ar. Organ.
‘u.+a (7b/11)
‘u.+ı (7b/5)
‘u.+uı (9a/3)[=3]

Ü

- üc:** Üç.
ü. (4a/12), (5a/9)[=2]
- üst:** Üst.
ü.+üne (5a/8), (7b/5), (8a/13), (8a/5), (8b/10), (8b/12), (9a/1)
ü.+üni (9a/4)[=8]
- üzer:** Üst.
ü.+e (1b/7), (4a/2), (4b/4), (5a/6)
ü.+ine (9a/4)[=5]

V

- vaqt:** <Ar. Zaman.
v. (2b/8), (5b/5)
v.+inde (5b/7)[=3]
- vanilyā yağ:** <İt.+T. Vanilya bitkisinden elde edilen yağ.
v. (7a/12)[=1]
- var:** Mevcut.
v. (2a/12)
v.+dur (2a/9)[=2]
- važ’:** <Ar. Koyma, konulma.
v. (8a/13)
v.+étmek (8a/13)[=2]

ve: Ve.

- v. (1b/2), (1b/3), (1b/5), (1b/5), (1b/6), (1b/6), (1b/8), (1b/8), (2a/10), (2a/10), (2a/10), (2a/10), (2a/10), (2a/12), (2a/3), (2a/7), (2a/7), (2a/8), (2a/9), (2b/11), (2b/13), (2b/3), (2b/3), (2b/6), (3a/2), (3a/4), (3a/4), (3a/5), (3a/5), (3a/6), (3a/9), (3b/2), (3b/2), (3b/5), (3b/7), (4a/10), (4a/10), (4a/12), (4a/13), (4a/13), (4a/3), (4a/3), (4a/6), (4a/6), (4a/7), (4b/1), (4b/10), (4b/13), (4b/5), (4b/6), (4b/7), (4b/7), (4b/8), (4b/9), (4b/9), (5a/3), (5a/4), (5a/6), (5a/8), (5b/1), (5b/13), (5b/5), (5b/7), (5b/8), (6a/12), (6a/12),

(6a/13), (6a/2), (6a/3), (6a/5),
 (6a/6), (6a/9), (6b/1), (6b/1),
 (6b/12), (6b/8), (6b/8), (6b/8),
 (6b/9), (7a/1), (7a/10), (7a/3),
 (7a/6), (7a/7), (7a/8), (7b/13),
 (7b/2), (7b/3), (7b/6), (8a/1),
 (8a/10), (8a/12), (8a/5), (8a/7),
 (8a/9), (8b/1), (8b/1), (8b/10),
 (8b/11), (8b/13), (8b/13), (8b/8),
 (8b/8), (8b/8), (9a/3), (9a/3),
 (9a/4), (9a/6)[=108]

veca': <Ar. Ağrı, sızı, acı.

v.+ında (2a/11)

v.+yı (4a/4)[=2]

veca'-ı bañın: <Ar. Karın ağrısı, kuru buruntu.

v. (4a/2)[=1]

veca'-ı ma'de: <Ar. Mide ağrısı.

v. (4b/8)[=1]

veca'-ı mefâşıl: <Ar. Mafsal ağrıları.

v. (4a/5)[=1]

vech: <Ar. Sebep, vesile, münasebet.

v. (9a/7)[=1]

vêr-: Vermek.

v.-ici (5a/3)

v.-mek (5a/6), (8b/6)

v.-üb (2b/11), (4a/9), (5a/9),
 (7a/2)[=7]

vêril-: Verilmek.

v.-üb (3a/3)[=1]

vesâ'ir: <Ar. Diğer.

v. (4a/6), (5a/9)[=2]

vurul-: Vurma işine konu olmak.

v.-mağdan (7b/3)[=1]

vücüd: <Ar. İnsan veya hayvan gövdesi, beden.

v. (5a/12)

v.+gevşekliğine (5a/12)[=2]

Y

yâ: <Ar. Ya, veya.

y. (2a/13)[=1]

yağ: Yağ.

y.+dan (5a/8), (5b/12), (8a/2),
 (9a/2)

y.+ı (2b/3), (2b/4)

y.+ına (4a/5)

y.+ıyla (2b/3)

y.+lar (2b/2)

y.+uğ (9a/6)[=10]

yâhûd: <Far. Veya, ya da.

y. (2a/1), (2a/4), (3b/12),
 (3b/5), (4a/12), (4a/5), (4b/6),
 (5b/6), (6a/8), (7a/6),
 (7b/3)[=11]

yağı: Bazı hastalıkları tedavi etmek amacıyla bir bez üzerine yayılıp vücudun bazı yerlerine konulan, koyuca lapa veya özel biçimde yapılmış eczalı parça.

y. (2a/4)[=1]

yağıcı: Yakma özelliği olan, yakan.

y. (1b/3), (2a/12)[=2]

yalnız: Yalnızca, sadece.

y. (1b/4), (2a/11), (6b/7)[=3]

yan: Kalça kemiğinin üst bölümü.

y. (4a/7)

y.+ağrıları (4a/7)[=2]

yanak: Yüzün göz, kulak ve burun arasındaki bölümü.

y. (8b/8)[=1]

yanıg: Yanmış yer, yanmış olan yerde kalan iz.

y.+ı (8b/12)

y.+lar (8b/13)[=2]

ya'nî: <Ar. Yani.

y. (4a/2), (4a/9), (5a/13),
 (5b/7), (8b/2)[=5]

yap-: Yapmak.

y.-ub (5b/9)[=1]

yara: Keskin bir şeyle veya bir vuruşla vücutta oluşan derin kesik.

y. (2a/6)

y.+ları (6a/5), (6a/6), (7a/5)

y.+larına (8a/12)

y.+nuş (8a/13)[=6]

yarım: Bir bütünün yarısı olan miktar.

y. (3b/12), (3b/3)[=2]

yâsemîn yağı: <Far.+T. Yasemin bitkisinden elde edilen ve tedavi amacıyla kullanılan bir yağ.

y. (7a/11)[=1]

yêr: Yer.

y. (8b/10)

y.+de (2b/1)

y.+e (7b/2), (7b/4)

y.+ine (8b/11)

y.+lerine (2a/8)[=6]

yeşil: Yeşil.

y.+e (7b/2)[=1]

yılan: Sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun olanların genel adı, yerdegezen, uzun hayvan.

y. (6a/3)

y.+şoğmasına (6a/3)[=2]

yigirmi: Yirmi.

y. (3a/1), (3a/1), (7a/3)

y.+dirhem (3a/1)

y.+tamlı (3a/1)[=5]

yine: Yine, tekrar.

y. (4a/2), (4a/5)[=2]

yirmi: Bk. yigirmi

y. (8a/11)[=1]

yok: Olmayan, bulunmayan şey.

y.+dur (5a/13)[=1]

yumurta: Tavuk yumurtası.

y. (6a/9)[=1]

yumuşad-: Sertliğini gidermek, yumuşak duruma getirmek.

y.-ıcı (2b/2)

y.-ub (7a/9)[=2]

yürek oynaması: Kalp çarpıntısı, hafakan, nefes darlığı.

y.+na (3a/4)[=1]

yüz (I): Doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı.

y. (8a/10)[=1]

yüz (II): Başta, alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm, sima, çehre, surat.

y. (8b/8)

y.+e (7a/10)[=2]

Z

zamân: <Ar. Bu sürenin belirli bir parçası, vakit.

z. (5b/6)[=1]

zâtü'l-cenb: <Ar. Zatürre.

z. (8b/10), (2b/6), (7b/6)[=3]

zîrâ: <Far. Zira, çünkü.

z. (5a/3)[=1]

ziyâde: <Ar. Çok, daha çok, çok fazla.

z. (2a/12), (2a/3), (2a/7), (2b/10), (4b/13), (6a/12), (8a/3), (8a/4)

z.+ce (2a/6)

z.+siyile (1b/3), (2b/7), (3a/5), (4a/1), (7b/4), (9a/4)[=15]

zuhûr: <Ar. Ortaya çıkma, görünme, belirme, baş gösterme, meydana çıkma.

z. (1b/6), (4a/11), (4b/6), (8a/4)

z.+ède (8a/4)

z.+éder (4a/11), (4b/6)

z.+éderse (1b/6)

z.+ında (4a/3), (4b/1)

z.+unda (3a/7), (6b/2)[=12]

zükâm: <Ar. Nezle.

z.+dan (4a/10)[=1]

Metnin içerisinde yer alan ve deva olarak kullanılan unsurlar ise şunlardır:

acı bādem (<i>Amygdalus amara</i>).	maṭbūḥ
afyūn rūḥı	melışā rūḥı
ağac kavunu (<i>Citrus medica</i>).	melışā şuyı
‘anber yağı	menekşe şurūbı
anışūn yağı	menekşe yağı
bādem yağı	misko çāyı
bālşāmı rūḥı	müşhil
buğday (<i>Triticum aestivum</i>).	nişādur rūḥı (nüşādur rūḥı)
çiçek	pāmūk (<i>Gossypium</i>)
dārçın yağı (darçın yağı)	pāpādya (<i>Matricaria chamomilla</i>).
frenk üzümü (<i>Fibes nigrum</i>)	pelin tozu
gühercile	portakal yağı
gül sirkesi	rāziyāne yağı
hardal	rūḥu’l-nüşādur
haṭmı merhemi	şandal (<i>Santalum album</i>).
haṭmı yağı	şandal yağı
‘ıtrifıl yağı	şarı şandal
kahve	şarı şandal yağı
karanfil yağı	sedef yağı
karımmü’t-tartır	şelcü’l-ḥükemā
kaymak merhemi	sirke
kırmız	şu boyası
kırmızı şandal (<i>Santalum album</i>)	şarāb
kordiyāl	şeftālū (<i>Persica Vulgaris</i>).
kömür	şeker
līmūn şuyı	tūrunc yağı
luqmān rūḥı	vanilyā yağı
mağneziyā	yāsemın yağı
māye	

Sonuç

14. yüzyıldan itibaren çeviri eserlerle birlikte Türk tıbbı açısından önem arz eden edviye eserleri hem tıp alanında hem de dil alanında incelenmeye değer bulunan ve her iki alana da katkı sağlayan eserler olmuşlardır. Çalışmaya konu olan “**Risâle-i Edviye**” yani Edviye Risâlesi adlı çalışma da bu edviye eserlerinin bir özeti niteliğinde değerlendirilebilir. 9 varaktan oluşan bu eserde, 215 satır ve 1956 kelime vardır. Tedavi amacıyla oluşturulan ve kullanılan devaları anlatan çalışmada terkiplerin oluşturulmasında faydalanılacak 57 tane unsur, yer almaktadır. Bunların içerisinde bitkiler, bitkilerin tohum, çekirdek ve çiçekleri, çeşitli bitkilerden elde edilen yağlar, bazı madenî maddeler ve esanslar mevcuttur. Birtakım ilaçlar hazırlamak için kullanılan bu unsurları özellikle köken açısından yani Türk diline yaptığı zenginlik açısından ele aldığımız zaman şu şekilde bir tasnifle karşı karşıya kalmaktayız:

Türkçe Olanlar: ağac kavunu, buğday, çekirdek, çiçek, kırmızı, kömür, şü boyası, yağ.

Türkçe-Farsça/Farsça-Türkçe: acı bādem (T.+Far.), bādem yağı (Far.+T.), dārçın yağı (Far.+T.), frenk üzümü (Far.+T), menekşe yağı (Far.+T.), rāziyāne yağı (Far.+T.), tūrunc yağı (Far.+T.), yāsemīn yağı (Far.+T.).

Türkçe-Arapça/Arapça-Türkçe: kaymak merhemi (T.+Ar), sarı şandal yağı (T.+Ar.+T), sarı şandal (T.+Ar.), ‘anber yağı (Ar.+T.), haṭmī yağı (Ar.+T.), ‘ıtrifīl yağı (Ar.+T.), karanfil yağı (Ar.+T.), şandal yağı (Ar.+T.), sedef yağı (Ar.+T.).

Diğer Diller ile Türkçe: anīşūn yağı (Rum.+T.), līmūn şuyı (Rum.+T.), meliṣā şuyı (Rum.+T.), pelīn tozu (Rum.+T.), vanilyā yağı (İt.+T.), portakal yağı (Fr.+T.).

Elde edilen bütün verilerle birlikte ortaya konan bu inceleme hem Türk dilinin zengin söz varlığını ortaya koyma açısından hem de Türk tıbbı ile halk hekimliği arasındaki ilişkiyi açıklama açısından önem taşımaktadır. Günümüzde alternatif tıp olarak bilinen ve bu ad altında uygulanan birçok yöntemin bu tarz edviye eserlerinin çevirileri neticesinde ortaya çıkan yöntemler olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında Türk tıbbının kendi terminolojisini oluşturmada, bu ve benzeri eserlerin etkisinin büyük olduğunu da vurgulamak gerekir. Sonuç itibarıyla bu eserler, dilimizi oldukça zenginleştirmiştir. İçerdiği bilgilerle de tıp alanına önemli katkılar sağlamışlardır.

Kısaltmalar

Ar.	: Arapça
Çin.	: Çince
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
İt.	: İtalyanca
Rum.	: Rumca
T.	: Türkçe
<?	: Kökeni bilinmiyor.

Kaynakça

- Aydın, M. B. ve Murad, S. (2019). *Nizâmü'l-Edviye-Sakızlı İsa Efendi*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi-Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi: 26.
- Bayat, A. H. (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Bölükbaşı, O. (2004). Türkçe Tıp Eğitimi: Eski Ama Gerçekleşmemiş Bir Hayalin El Birliği İle Yok Edilişi. *STED*, 13(11), 415-416.
- Canpolat, M. ve Önler, Z. (2007). *İshâk bin Murâd, Edviye-i Müfredde*. Ankara: TDK.
- Devellioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*. Ankara: Aydın Yayınları.
- Doğan, Ş. ve Güneş, M. S. (2014). Bir Eski Oğuz Türkçesi Metni: Risâle-i Bevâsîr. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 53-117.
- Erdağı-Doğuer, B. (2016). *Hekim Bereket- Hulâsa*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Gürgendereli, R. (2015). Bir Okçuluk Risâlesi: Kavsnâme. *Turkish Studies*, 10(8), 1313-1324.
- Güven, M. (2012). İslâmî Dönem İlk Türkçe Tıp Yazmalarının Türk Tıp Bilimi ve Deontoloji Açısından Görüngele 'Perspektifi' Bağlamda Değerlendirilmesi. *Lokman Hekim Journal*, 2(1), 1-10.
- Kültürel, Z. ve Koç, A. (2011). Bir Kürek Kemiği Falı Metni: Risâle-i 'İlm-i Ketf. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, 131-148.
- Kültürel, Z. ve Koç, A. (2014). Ruhsal Hastalıklara Dair Bir Risâle: Sevdâ-yı Merâkiyye. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 30, 217-244.
- Okuyucu, C. (1988). Aşık Paşa'nın Tasavvuf Risâlesi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 197-213.
- Paçacıoğlu, B. (2014). *İlaç ve Bitki Adları Sözlüğü*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1993). *Derleme Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu (1995). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

- Türkiye Yazma Eserler Kurumu. (2021, 07 Mayıs). *Risale-i-Edviye* (Yer No: 06 Hk 3644/1, DVD No: 1406). El Yazması Eserler Arşivi, İstanbul.
- Yılmaz, F. (2014). Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risâle. *Turkish Studies*, 9(9), 131-143.

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN VEFATININ TÜRK BASININA YANSIMASI VE RADYOEVİ HADİSESİ*

*Hacı Veli GÖK***

Öz: Millî Mücadelenin önemli isimleri arasında yer alan Mareşal Fevzi Çakmak, gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde ordu içerisinde çok önemli vazifeler ifa etmiştir. Uzun yıllar başarılı hizmetlerde bulunduktan sonra 12 Ocak 1944'te Genelkurmay Başkanı iken ordudan emekli olmuştur. 1946'da milletvekili seçilerek siyaset sahnesine atılan Mareşal, Demokrat Parti safında bağımsız aday olarak İstanbul Milletvekili sıfatıyla Meclise girmiştir. Daha sonra 1948'de Millet Partisi'nin Fahri Başkanlığı kabul ederek çalışmalarını burada sürdüren Çakmak, 10 Nisan 1950'de vefat etmiştir. Vefatının ardından cenaze merasiminde çıkan karışıklıklar sebebiyle resmi tören düzenlenememiştir. Bunun üzerine, Çakmak'ın tabutu top arabası yerine büyük bir kalabalık tarafından eller üzerinde taşınarak Eyüp Sultan Mezarlığında son yolculuğuna uğurlanmıştır. Mareşalin vefatından sonra ülke genelinde yas günü ilan edilmemiştir. Hükümetin, Çakmak'ın vefatından sonraki sürece gereken önemi göstermediği ve radyoların müzik yayını başta olmak üzere normal yayın akışlarına devam ettikleri gibi iddialar nedeniyle çeşitli hadiseler meydana gelmiştir. Çalışmada başta Cumhuriyet Arşivi olmak üzere dönemin süreli yayınları taranarak sağlıklı bir sonuca ulaşılması hedeflenmiştir. Bunun yanında elde edilen bilgi ve belgeler telif ve tetkik eserlerle desteklenerek çalışmada bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ağırlıklı olarak birinci el kaynaklardan elde edilen veriler Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı ve radyoevi hadisesi ile ilgili ayrıntılı bilgi edinilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu çalışma, dönem hükümetinin ve basınının Çakmak'ın vefatına, cenaze törenine ve törende çıkan hadiselerle bakış açısının her yönü ile ortaya konulmasını sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: Fevzi Çakmak, Mareşal, cenaze merasimi, Radyoevi, Genelkurmay Başkanlığı.

The Reflection of Marshal Fevzi Çakmak's Death on the Turkish Press and the Radio House Incident

Abstract: One of the important figures of the National Struggle, Marshal Fevzi Çakmak performed important duties in the army both in the Ottoman and in Turkish Republic eras. After serving successfully for many years, he retired from the army as the Chief of General Staff on January 12, 1944. Subsequently, he entered the political scene as an independent candidate for the Democrat Party and was elected Member of Parliament for Istanbul in 1946. Çakmak, who later accepted the Honorary Presidency of the Nation Party in 1948 and continued his work there, passed away on April 10, 1950. After his death, no official ceremony was held due to confusion with regard to the funeral ceremony. Thus, Çakmak's

* Makale Geliş ve Kabul Tarihleri: 02.02.2021 - 27.10.2021

** Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, Batman, Türkiye. h.veligok@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7419-0271

coffin instead of being carried on a cannon cart, was led to his last journey in Eyüp Sultan Cemetery on hands of a large crowd. After the Marshal's death, no official mourning was declared across the country. Various incidents occurred due to the allegations that the government did not show the necessary respect to Çakmak's death and that the radio channels continued their regular broadcast streams, especially the music broadcast. As a result of the events, many people were detained and a judicial process was initiated against them. This study, utilizes contemporary periodical publications stored in the Republican Archives, analyzed and contrasted with the findings of modern scholarship. Finally, based on information with regard to the death and the broadcasting of the funeral rites of Marshal Fevzi Çakmak, the paper aims to discuss the contrast between the governmental and journalistic perspectives versus the people's reaction.

Keywords: Fevzi Çakmak, Marshal, Funeral, Radio House, Chief of General Staff.

Giriş

Birinci Dünya Harbi, savaşa katılan birçok devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de büyük hasara yol açmıştır. Savaşa ittifak devletleri bloğunda katılan Osmanlı Devleti, savaş hitamında mağlup devletler safında yerini almış ve galip devletler ile ateşkes antlaşması imzalamak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda, 30 Ekim 1918'de taraflar arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması uyarınca Anadolu toprakları itilaf güçleri tarafından yer yer işgal edilmeye başlamıştır (Lewis, 2018, ss. 323-324). İşgallerin karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde bir direnç hareketi oluşturulmuştur. Ancak bu süreçte İstanbul Hükûmeti ile Anadolu hareketi arasında fikir ayrılığı yaşanmış ve İstanbul Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki hareketi yabancı güçlerin baskılarıyla engelleme girişimlerinde bulunmuştur. Damat Ferit Paşa hükûmetleri, bu girişimlerde ön saflarda yerini almıştır. Ancak Damat Ferit Paşa hükûmetinin yerine Ali Rıza Paşa hükûmetinin kurulması neticesinde Anadolu hareketi ile iletişim sağlanmıştır. Bu doğrultuda Anadolu hareketinin talepleri, İstanbul hükûmetine bildirilmiştir. Bu taleplerden en önemlisini, Mebusan Meclisinin yeniden teşkil edilmesi oluşturmaktadır. Tarafların anlaşmaya varması neticesinde İstanbul'da 168 kişiden mürekkep, son Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmıştır (Hacıfettahoğlu, 2015, s. 36). Son Osmanlı Mebusan Meclisinin almış olduğu en önemli karar ise şüphesiz ki 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi ilan etmiş olmasıdır (Engin, 2015, s. 95). Ancak Misak-ı Milli'nin ilan edilmiş olması, İngiltere'de rahatsızlık yaratmış ve İstanbul, İtilaf kuvvetlerince işgal edilmiştir. Bu durumda Meclis, çalışmalarını durdurmak zorunda kalmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisinin çalışmalarını durdurmuş olması, Anadolu'da yeni bir Meclisin açılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılışı gerçekleşmiştir (Engin, 2015, s. 99).

Bu süre zarfında Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu hareketi, emperyalist güçlere karşı tüm imkansızlıklara rağmen oldukça başarılı bir

mücadele yürütmüştür. Bu mücadelede Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve İsmet İnönü gibi komutanlar, mücadelenin başarıyla sonuçlandırılmasında çok önemli misyonlar üstlenmişlerdir. Fevzi Çakmak, Anadolu hareketine katılmasından dolayı İstanbul Hükûmeti tarafından hakkında idam kararı çıkarılarak ölüme mahkûm edilmiştir¹. Çakmak'ın halk tarafından çok sevilen ve halkın desteğini almış bir şahsiyet olduğu bilinmektedir. Bu durum ise Anadolu hareketinin halkın desteğini kazanırken, İstanbul hükûmeti nezdinde bu olgunun tam tersinin yaşandığını göstermektedir (Yılmaz, 2006, s. 268). 1919'da Harbiye Nazırlığı görevinden ayrılan Fevzi Çakmak, Anadolu hareketine katılmaya karar vermiş ve bu amaçla 27 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaşmıştır. Fevzi Çakmak'ın Ankara'ya intikalinin ardından Büyük Millet Meclisi, ilk vekiller heyetini seçmiş ve Çakmak, kabinede Millî Müdafaa Vekili olarak yerini almıştır (*Hafta*, 19 Nisan 1950, ss. 4-5). Bu süreç içerisinde II. İnönü Savaşı'ndan sonra Orgeneral olan Çakmak, 3 Nisan 1921'de Genelkurmay Başkan Vekilliği görevine getirilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde göstermiş olduğu üstün hizmet ve başarısından dolayı 31 Ağustos 1922'de kendisine Mareşallik rütbesi verilmiştir (Haytaoğlu, 1999, ss. 31-32). Çalışmamızın esasını oluşturan Fevzi Çakmak, Millî Mücadele'de kahramanca mücadele göstermiş ve kendisine Cumhuriyet döneminde Genelkurmay Başkanlığı vazifesi verilmiştir. Cumhuriyetin kurucu kadrosu içerisinde yer alan Çakmak, kuruluş döneminin önemli şahsiyetleri arasında yerini almıştır.

1. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hayatı ve Siyasete Girişi

Mareşal Fevzi Çakmak, 12 Ocak 1876'da İstanbul Cihangir'de doğmuştur. Tam ismi Mustafa Fevzi Çakmak'tır. Babası Çakmakoğullarından Tophane Kâtibi Miralay Ali Sırrı Bey, annesi ise Varnalı Müftü Hacıbekir Efendinin kızı Hasene Hanım'dır (Özçelik, 1993, s. 190). Babası Sırrı Bey, Rumeli Kavağı'ndaki Bahrisiyah Topçu Alayında alay katibi olduğu için Fevzi Çakmak, çocukluğunun ilk günlerini Rumeli Kavağı'nda geçirmiştir. Eğitim hayatına da burada başlayan Çakmak, ilk eğitimini Rumeli Kavağı Mahalle Mektebi'nde başlamış daha sonra Sarıyer'de bulunan Tedrisiye-i Hayriye Mektebi'ne yazılmıştır. 1886'da rüştiye tahsiline başlamak için amcası Hasan Vasvi Efendi ile beraber Selanik'e gitmiştir. Selanik Rüştiyesinde bir sene okuduktan sonra tekrar İstanbul'a gelerek rüştiye eğitimini burada Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nde, 1890 yılında bitirmiştir. Aynı sene Kuleli Askeri İdadisi'ne yazılan Çakmak, askeri eğitimine Harbiye'de

¹ “İstanbul yönetimi ulusal hareketin önderlerinden biri olarak Fevzi Çakmak'ın Kuva-yı Millîye'ye katılmasına tepki olarak 27 Mayıs 1920'de bir karar yayımladı. İstanbul I. İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi tarafından gıyaben askerlikten uzaklaştırılmasına, rütbelerinin kaldırılmasına, nişanlarının geri alınmasına ve idamına karar verildi” (Topçu, 2017, s. 133).

devam etmiş ve 1895'de Harbiye Mektebini bitirerek aynı yıl Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne girmiştir. 1898'da bu okulu bitirerek Erkan-ı Harp yüzbaşısı olarak mezun olmuştur (*Ebediyete İntikalinin 46'ncı Yıldönümünde Mareşal Fevzi Çakmak*, 1996, s. 1; *Hafta*, 19 Nisan 1950, s. 8).

Harbiye'den mezun olan Fevzi Çakmak, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye III. Şubede görev almıştır. Burada üç aylık bir görev süresinin ardından Kosova vilayetinin Metroviçe ilçesinde bulunan 18. Nizamiye Fırkası Erkan-ı Harbiyesine tayin olmuş ve İstanbul'dan ayrılmıştır². 1908'e kadar kaldığı Metroviç'de³, Yarbaylık rütbesine yükselmiştir. Çakmak, burada kaldığı süre içerisinde Arnavutça, Sırpça ve Bulgarca'yı ana dili gibi öğrenmiştir. Bunun yanında bölge halkının sorunlarına çözümler bulmaya çalışarak yerli halk tarafından sevilen ve güvenilen bir kişilik olarak iz bırakmıştır. Bu süreç içerisinde Meşrutiyet'in tekrardan ilanı, Fevzi Çakmak'ın görevinde de değişikliğe neden olmuştur. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Fevzi Çakmak'ın 18. Nizamiye Fırkası Erkan-ı Harp Reisliği görevine son verilerek yeni görev yeri, Avusturya-Sırbistan ve Karadağ sınırlarının kesişim noktasında yer alan Taşlıca'daki 35. Liva Kumandanlığı olarak belirlenmiştir. Bu sırada çıkan "*Tasfiye-i Rütbe*"⁴ kanunu hükümleri gereğince rütbesi Kaymakamlıktan, Binbaşılığa düşürülmüştür. 1910'a gelindiğinde ise düşürülen rütbesi tekrardan Kaymakamlık seviyesine çıkarılmıştır. 1912'ye gelindiğinde Osmanlı Devleti Balkan Harbi ile karşı karşıya gelmiştir. Bu sıkıntılı süreçte Fevzi Çakmak, Vardar ordusunun hareket şubesi başkanı olarak bu savaşta görev almıştır. Balkan Harbi'nin ardından Çakmak, Ankara Redif Fırkası Kumandanlığına tayin olunmuştur. Ardından 1914'te 5. Kolordu Kumandanlığı görevine getirilen Çakmak, 1915'te Tuğgeneralliğe terfi etmiştir (*Hafta*, 19 Nisan 1950, s. 8; *Ebediyete İntikalinin 46'ncü Yıldönümünde Mareşal Fevzi Çakmak*, 1996, s. 1).

Balkan Savaşları'nın ardından 1914'e gelindiğinde Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girme kararı almıştır. Bu kararın ardından İtilaf Devletleri ile farklı cephelerde mücadele baş göstermiştir. Fevzi Çakmak, I.

² "Dönem, hürriyet fikirlerinin bastırıldığı, hafiyelerin her yerde kol gezdiği bir dönemdi ve genç yüzbaşılardan fikirleri çok çabuk jurnallendiğinden İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır" (*Ebediyete İntikalinin 46'ncü Yıldönümünde Mareşal Fevzi Çakmak*, 1996, s. 1).

³ "Meşrutiyetin ilanından birkaç ay önce Metroviç'te İttihat ve Terakki adına kendisine temas için gönderilen subaya Fevzi Çakmak şu yanıtı verir: "Ordunun siyasete karılması tekrar bir yeniçeri ordusu meydana getirir ki, bu nihayet tarihi misallerle vatanın yok olmasına sebep olur, durum kurtarılınca ordu hemen inzibat altına alınmalı, siyaseti millete bırakmalıdır" (Koloğlu, 2002, s. 44).

⁴ Fevzi Çakmak'ın Tasfiye-i Rütbe Kanunu hükümlerince rütbesinin düşürülmesinin nedenleri arasında, onun İttihat ve Terakki'nin Balkanlarda yürüttüğü faaliyetlere katılmamasının etkili olduğu gösterilebilir (*Ebediyete İntikalinin 46'ncü Yıldönümünde Mareşal Fevzi Çakmak*, 1996, s. 1).

Savaşı'na V. Kolordu Kumandanı olarak Çanakkale'de katılmıştır. 1915'te Anafartalar Grup Kumandanlığı vazifesinde bulunan Çakmak, 1916'da II. Kafkas Kolordusu Kumandanlığına tayin edilmiştir. 1917'ye gelindiğinde Fevzi Çakmak Suriye'de bulunan VII. Ordu Kumandanlığına tayin edilmiştir. Tarihler 30 Ekim 1918'i gösterdiğinde Osmanlı Devleti ile İtilaf kuvvetleri arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Fevzi Çakmak, mütareke imzalandığı sırada geçirdiği ağır hastalık nedeniyle İstanbul'da bulunmaktadır. Daha sonra 1919'da Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne tayin edilen Çakmak, Yunanlıların İzmir'e çıkarılmasını reddederek İngilizlere karşı geldiği için bu görevinden alınmış ve I. Ordu müfettişliğine tayin edilmiştir. Daha sonra İstanbul Hükûmetinde Damat Ferit Paşa'nın istifası ve yerine Ali Rıza Paşa hükûmetinin kurulması, Fevzi Çakmak'ın da görev değişikliğini beraberinde getirmiştir. Yeni hükûmette Çakmak'a Harbiye Nazırlığı görevi verilmiştir. Bu görev Çakmak'ın o ana kadar gelmiş olduğu en yüksek mertebedir. Çakmak, bu görevi süresince Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılması konusunda bu işleri organize edenlerin önde gelen isimlerinden birisi olmuştur (Anadol ve Uzun, 2001, s. 43; *Ebediyete İntikalinin 46'ncı Yıldönümünde Mareşal Fevzi Çakmak*, 1996, ss. 3,5; *Hafta*, 19 Nisan 1950, ss. 7-8; Levent, 2013, s. 124). Daha sonra Salih Paşa tarafından yeni hükûmet kurulmuş ve bu hükûmet döneminde de Çakmak, vazifesine devam etmiştir. Çakmak, Harbiye Nazırı olduğu dönemi şu şekilde anlatmaktadır: "Ben Harbiye Nazırı olur olmaz Anadolu'nun şiddetle ihtiyaç duyduğu silah ve cephaneleri gizli yollarla göndermek işine bir kat daha hız verdim. O anda yapılacak en hayırlı işin bu olacağını pek güzel biliyordum." (Anadol ve Uzun, 2001, s. 48). 1920'de İstanbul işgal edildiği sırada Harbiye Nazırı olan Çakmak, bir süre sonra kabinenin istifası ile o sırada Anadolu'da Mustafa Kemal öncülüğünde kurulan Anadolu hareketine katılmak üzere İstanbul'dan ayrılmıştır⁵. Çakmak, Harbiye Nazırlığı görevi süresince Millî Mücadeleyi gizli bir şekilde desteklemiştir. Ancak onun bu hareketinin İngilizler ve İstanbul hükûmeti tarafından fark edilmesi, Çakmak'ın İstanbul'dan ayrılmasında önemli bir rol oynamıştır (Külçe, 1953, s. 148). 27 Nisan 1920'de Ankara'ya gelen Çakmak, Büyük Millet Meclisinin açılmasının ardından kurulan ilk hükûmette Millî Müdafaa Vekili olarak görev almıştır. II. İnönü Savaşı'nda göstermiş olduğu yararlı çalışmalardan dolayı rütbesi, Büyük Millet Meclisi tarafından Orgeneralliğe yükseltilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin ve Büyük Taarruz'un başarıyla neticelendirilmesindeki başarılı çalışmaları nedeniyle

⁵ Fevzi Çakmak, İstanbul'da kaldığı süre zarfında Anadolu hareketi lehine çok önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında; "Genelkurmay Başkanlığına bağlı gizli bir teşkilat kurarak İstanbul ve civarında bulunan silah, mühimmat ve personelin bu teşkilat marifetiyle Anadolu'ya geçirilmesi ve Anadolu'da bulunan silah ve cephanenin İtilaf devletlerinin eline geçmeyecek şekilde emniyetli bölgelere nakledilmesi" gösterilebilir (*Ebediyete İntikalinin 46'ncı Yıldönümünde Mareşal Fevzi Çakmak*, 1996, s. 8).

rütbesi, 3 Eylül 1922'de Büyük Millet Meclisi tarafından Mareşalliğe yükseltilmiştir (*Ebediyete İntikalinin 46'ncı Yıldönümünde Mareşal Fevzi Çakmak*, 1996, ss. 3-5; *Hafta*, 19 Nisan 1950, ss. 7-8). Onun en zorlu zamanlarda bile soğukkanlılığını muhafaza etmesi, hadiseleri çözümlenmede sağlıklı kararlar vermesinin en önemli nedenidir. Bu bağlamda Mareşalliğe uzanan askeri hayatında bu faktör önem arz etmektedir (*Tarih Dünyası*, 1950, s. 6).

Millî Mücadele'nin başarılı bir şekilde idare edilmesi neticesinde düşman kuvvetleri yurttan çıkarılmıştır. 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte Türkiye'nin yönetim biçimi de belirlenmiştir. Yeni Türkiye'de Fevzi Paşa'nın görevi ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olarak belirlenmiştir. Mareşal Fevzi Çakmak, 12 Ocak 1944 tarihine kadar Genelkurmay Başkanlığı görevinde kalmış ve bu tarihten sonra emekliye ayrılmıştır (BCA 30-11-1-0/165-2-8; *Akşam*, 13 Kanunusani 1944, s. 1). Mareşal, emekliye ayrıldıktan sonra siyasete Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif olarak girmeyi seçmiştir. Aslında kendisine dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından CHP'den milletvekili adaylığı teklifi gelmiş ancak Çakmak, bu teklifi reddetmiştir. Bu süreçte, 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimlerde Demokrat Parti listesinden bağımsız aday olarak İstanbul ve Kastamonu'dan milletvekili seçilmiştir. Daha sonra İstanbul milletvekilliğini kabul edecektir (BCA 30-10-0-0/77-507-6; Baycan, 1989, s. 205; Çiftçi, 2019, s. 971). Meclisin açılması ile birlikte DP tarafından Cumhurbaşkanlığı adaylığı gösterilmiş ancak bu seçimi rakibi İsmet İnönü kazanmıştır. 1948'e gelindiğinde ise Çakmak, Hikmet Bayur tarafından kurulan Millet Partisi'nin fahri başkanlığını kabul etmiştir (*Yeni Sabah*, 11 Nisan 1950, s. 4; *Hafta*, 19 Nisan 1950, s. 9).

2. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Vefatı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

2.1. Mareşalin Vefatı

Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinde görev alan, farklı iklimlerde ve elverişsiz koşullarda uzun yıllar geçiren Mareşal Fevzi Çakmak, 1917'ye kadar çeşitli hastalıklar geçirmiştir. Bu hastalıklardan bir tanesi de dizanteridir. Çakmak, dizanteri ile uzun yıllar uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu süreçte 1922'ye gelindiğinde, Mareşalde şeker ve prostat gibi hastalıklar baş göstermiş ve bu durum onu oldukça yıpratmıştır. 1948'e kadar irili ufaklı sağlık sorunları ile uğraşan Çakmak, bahse konu yılda Millet Partisi'nin teşkilatlanma çalışmalarına refakati sırasında zatürre hastalığına yakalanmış; bu sırada öteden beri var olan prostat rahatsızlığının etkisini artırması sonucu doktorlar, Mareşalin ameliyat edilmesine karar vermişlerdir. İlk ameliyat Ocak 1950'de, Nişantaşı'nda bulunan Teşvikiye Sağlık Yurdu'nda yapılmış ancak istenilen netice alınamamıştır (Urhal, 1997, ss. 181-182). Bunun üzerine Paşa, 3 Nisan 1950'de Prof. Dr. Fevzi Taner, Prof. Dr. Tevfik Sağlam, Prof. Dr. Ekrem Şerif, Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan ve Dr. Ali Eşref'in içerisinde bulunduğu bir heyet

tarafından ikinci kez prostat ameliyatına alınmıştır (*Akşam*, 4 Nisan 1950, s. 1; *Akşam*, 5 Nisan 1950, s. 1; *İkdam*, 4 Nisan 1950, s. 3; *Her Gün*, 4 Nisan 1950, ss. 1-3). Yapılan ameliyatla kısa süreli bir düzelme sağlansa da daha sonraları sağlık durumunda bir iyileşme görülmeyen Çakmak'ın durumu, 8 Nisan günü kötüleşerek ateşi 39.5'a kadar yükselmiştir. Bunun üzerine Çakmak'a yeniden konsültasyon yapılmıştır (*Akşam*, 9 Nisan 1950, s. 1). 9 Nisan'da Çakmak'ın durumu iyice kötüleşmiş, nabızı 100'e çıkarken ateşi ise 39 dereceyi geçmiştir (*Son Posta*, 10 Nisan 1950, s. 1-3; *İkdam*, 9 Nisan 1950, s. 1-3). Mareşalin durumunun gittikçe kötüleşmesi üzerine sabaha kadar 4000 litre oksijen verilmiş ancak tüm müdahalelere rağmen Çakmak, 10 Nisan 1950 Pazartesi sabah 7.25'te vefat etmiştir⁶ (BCA 30-10-0-0/77-509-15). Çakmak'ın vefat ettiği Teşvikiye Sağlık Yurdu yetkilileri tarafından yapılan açıklamadan Mareşalin vefatından önceki üç gün boyunca koma halinde olduğu anlaşılmaktadır. Cenazenin öğle namazını müteakip Beyazıt Camii'nden askeri merasimle kaldırılarak Eyüp'te bulunan aile kabristanına defnedilmesi kararlaştırılmıştır (*Kudret*, 10 Nisan 1950, s. 1; *Son Posta*, 11 Nisan 1950, s. 3; *Akşam*, 10 Nisan 1950, s. 1; *Ant*, 11 Nisan 1950, s. 1; *Ulus*, 11 Nisan 1950, s. 1; *Vakit*, 10 Nisan 1950, s. 1; *İstiklal*, 11 Nisan 1950, s. 1; *Son Saat*, 10 Nisan 1950, s. 1).

Çakmak'ın vefatının ardından İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı tarafından bir tebliğ yayımlanmıştır. Yapılan tebliğde Çakmak'ın, 10 Nisan Pazartesi günü sabah saat 7.30'da tedavi altında bulunduğu Nişantaşı'ndaki Teşvikiye Sağlık Yurdu'nda vefat ettiği belirtilmiştir. Tebliğe göre cenaze, 12 Nisan Çarşamba günü Beyazıt Camii'nde öğle namazına müteakip, askeri törenle kaldırılarak Eyüp'teki aile mezarlığına defnedilecektir. Ayrıca Mareşalin vasiyeti üzerine cenazeye çelenk gönderilmemesi ve hazırlanan protokol gereğince cenaze

⁶ Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefat ettiği Teşvikiye Sağlık Evi (Yurdu) Başhekimisi Dr. İbrahim Güçer ve son dakikaya kadar yanında bulunan Dr. Sabahat Özgüner ile hemşire Elizabet, Çakmak'ın vefatını şu sözlerle anlatmışlardır: “Mareşal bundan bir hafta evvel ikinci defa olarak buraya yatmıştı. Ameliyattan 48 saat sonra ateş yükselmeye başladı. Bununla da zatürre kendisini gösterdi. Son anına kadar nabız normaldi. Teneffüs süratlendi ve dakikada 50-55'i buldu. Dün sabahtan itibaren de koma haline girdi. Bir aralık saat 8 ile 10 arasında açıldı. Ancak yanında duran biz doktorlara işaretle ızdırap çektiğini ifade ederek şu iki kelimeyi telaffuz ettiler: 'Ay, Allah' Bundan sonra derin bir komaya dalarak hayatın dağdağasını, göçen bir ömrün içine terk ederek gözlerini kapadılar. Koma başlayınca kadar hafızası eşine ender rastlanan bir kuvvett eydi. Maziye en küçük teferruatına kadar gün, saat, dakika ve hatta renklere kadar her şeyi hatırlıyordu. Hastanede hatıratını ikmale çalışıyordu. Ameliyata girmeden evvel ve çıktıktan sonra durmadan Kuran okuyordu. Kendisine fennin en son tedavi usulleri tatbik edildi ve ilaçları verildi. Dün gece durmadan sabaha kadar 4000 litre oksijen verildi ve üniversite 3'üncü dahiliyeden çadırılı oksijen verme aleti de getirildi. Onunla da oksijen verildi fakat kurtarmak mümkün olmadı” (*Son Posta*, 11 Nisan 1950, s. 3; *Vakit*, 11 Nisan 1950, s. 1).

törenine katılım sağlanması rica edilmiştir (*Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 1; *İkdam*, 10 Nisan 1950, s. 3).

Mareşal Fevzi Çakmak, hayatının büyük bir kısmını ordu içerisinde geçirmiş bir komutandır. Bu bağlamda siyasetten uzak durmayı yeğleyen Çakmak, bu sayede siyasi çekişme ve tartışmalardan da kendisini uzak tutmayı bilmiştir. Ancak hayatının son döneminde Demokrat Parti ve Millet Partisi ile diyalog kurarak siyasete atılmış ve İstanbul milletvekili olarak Meclise girmiştir. Bu dönem, Çakmak'ın iktidardaki CHP'ye karşı da muhalif tavır takındığı dönem olarak değerlendirilebilir. Ancak, Çakmak'ın vefatı taraflar arasındaki bu çekişmeyi kısa süreliğine unutturmuş⁷ ve CHP Genel Başkanı İnönü, Mareşal'in vefatı dolayısıyla taziye mesajı yayımlayan siyasetçilerden olmuştur. Ayrıca Millî Savunma Bakanı Hüsnü Çakır da Mareşal'in evine giderek ailesine taziyede bulunmuştur. İnönü'nün yanında diğer devlet erkanının ve siyasinin de taziyeleri basında geniş yer tutmuştur. Bu bağlamda; CHP Bölge Müfettişliği ve İdare Kurulu Başkanlığı (*İkdam*, 11 Nisan 1950, s. 3) CHP Bölge Müfettişi Konya Milletvekili Prof. Dr. Sadi Irmak (*Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 2; *İkdam*, 10 Nisan 1950, s. 3; *Yeni İstanbul*, 11 Nisan 1950, s. 2), CHP İstanbul İl Başkanı Avukat İlhami Sancar (*İkdam*, 11 Nisan 1950, s. 3), Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman (*İkdam*, 10 Nisan 1950, s. 1; *Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 1; *Vakit*, 11 Nisan 1950, s. 1; *Yeni İstanbul*, 11 Nisan 1950, s. 2), Vali ve Belediye Başkanı Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay (*Vakit*, 11 Nisan 1950, s. 1), Millet Partisi (*Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 2; *Yeni İstanbul*, 11 Nisan 1950, s. 2) ve Demokrat Parti (*Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 2; *İkdam*, 10 Nisan 1950, s. 3; *Vakit*, 11 Nisan 1950, s. 1; *Yeni İstanbul*, 11 Nisan 1950, s. 2); Çakmak'ın vefatı dolayısıyla taziye mesajı yayımlamışlardır.

2.2. Fevzi Çakmak'ın Cenaze Töreni

Fevzi Çakmak'ın 10 Nisan'da vefat etmesinin hemen ardından resmi cenaze töreni için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda I. Ordu Müfettişliği tarafından Çakmak'ın cenazesi için bir program hazırlanmıştır. Hazırlanan programa göre cenaze namazının 12 Nisan Çarşamba günü, öğle namazını müteakip, Beyazıt Camii'nde kılınması kararlaştırılmıştır. Namazın ardından cenaze, Eyüp'te bulunan aile kabristanına defnedilecektir. Merasim komutanı, 23. Tümen Komutanı Tümgeneral Necati Tacan olarak belirlenmiştir. Cenaze törenine katılacak birlikler ve kurullar ise 23. Tümenden bir piyade alayı,

⁷ Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde bulunmak isteyen Ankara Üniversitesi öğrencileri, Ulaştırma Bakanı Kemal Satır'a müracaat ederek, İstanbul'a ulaşım konusunda kendilerine yardım edilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Kemal Satır, öğrenciler için bit tren hazırlatmış ve yaklaşık 900 öğrenciyi İstanbul'a getirmek üzere hareket etmiştir. Bu durumdan anlaşılmaktadır ki siyasetteki çekişmelere Mareşal'in ölümü ile birlikte ara verilmiştir (*Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 1; *İkdam*, 11 Nisan 1950, s. 3; *Vakit*, 11 Nisan 1950, s. 1).

mezarlıkta bir bölük ile beraber cenazeyi top arabasına yüklemek ve ardından mezarlığa götürmek üzere Eyüp Sultan'da birer silahsız manga, 4. Süvari Alayından bir atlı bölük, 23. Tümenden bir top arabası, Kuleli ve Maltepe Askeri liselerinden karma birer tabur, Deniz Komutanlığından bir deniz bölüğü, iki polis müfrezesi, 23. Tümen ve Deniz Bandoları olarak belirlenmiştir (*Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 6; *İkdam*, 11 Nisan 1950, s. 3; *Vakit*, 11 Nisan 1950, s. 1).

Bahse konu birlikler, saat 12.00'de Beyazıt Camii'nde hazır bulunacaklardır. Ayrıca İstanbul Garnizonunda bulunan generallerle bütün birlikler ve kurullar, cenaze merasimine katılacaklardır. Tören esnasında yürüyüş sırasının da belirlendiği programa göre en önde atlı merasim komutanı olacaktır. Komutanı takiben atlı polis müfrezesi, süvari bölüğü, piyade alayından iki tabur, Askeri Lise Taburu, Deniz Bölüğü, Polis Müfrezesi, piyade alayının III. Tabur Komutanı, 23. Tümen Bandosu, Deniz Bandosu, cenazeyi hamil top arabası, Mareşal'in İstiklal Madalyası'nı taşımak üzere 23. Tümen'den bir subay, ailesi, erkanı ve akrabaları, bakanlar ve milletvekilleri, vali ve Ordu Müfettişi, Kor. Diplomatik, Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri generalleri, amiralleri ve subayları, üniversite rektörleri, dekanları ve profesörleri, İstanbul'da bulunan Başbakanlık ve Bakanlık müfettiş ve genel müdürleri, adliye erkanı, genel meclis üyeleri ve il erkanı, defterdar muavinleri mensupları, emniyet müdürlüğü erkanı, İstanbul Elektrik, Tramvay, Tünel ve Sular İdaresi Müdürleri ve mensupları, İstanbul belediye mümessilleri, partiler erkanı, Halkevleri başkanları, Gazeteciler Cemiyeti erkanı ve diğer kurullar, alfabe sırasıyla özel cemiyetler ve teşekküller ve halk takip edecektir. Programa göre törene iştirak edenler cenaze namazına katılmayacak, herkes, namazdan önce protokoldeki yerlerini alacak ve orada duracaktır. Cenaze töreni Fatih Parkı'na kadar devam edecek, oradan itibaren mezarlığa kadar ise araçlarla gidilecektir (*Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 6; *İkdam*, 11 Nisan 1950, s. 3; *Vakit*, 11 Nisan 1950, s. 1; *Ulus*, 12 Nisan 1950, s. 5). İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay, Çakmak'ın cenaze merasimi ile alakalı bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannameye Gökay, şu ifadeleri kullanmıştır:

Memleketin en karanlık günlerinde Atatürk ve İnönü ile birlikte tarihimize şeref sayfaları yazdıran İstanbul milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak'ı, yarın milletimizin vefalı omuzları üzerinde ebedi istirahatgâhına tevdi edeceğiz. Sayın hemşerilerimin, kadirbilir Türk gençliğinin acı haberi işittikleri ilk dakikadan itibaren gösterdikleri içli hassasiyeti şükranla karşılıyorum. Ankara ve İstanbul radyoları bu akşamdan itibaren Mareşalin hayatı hakkında neşriyat yapacakları gibi, toprağa verildiği saatte hükümet vakfesi de icra edilecektir. Yarın merhumun tabutu, evinden Beyazıt Camiine kadar eller üzerinde getirilecek ve namazı kılındıktan sonra oradan başlayacak olan resmi cenaze töreni Saraçhane başına kadar devam edecektir. Törenin muntazam bir şekilde yapılmasını temin için hemşerilerimin sükûn ve intizamı muhafaza bakımından kendilerine düşecek vazifeyi yapacaklarından eminim (*Ulus*, 12 Nisan 1950, s. 5; *Vakit*,

12 Nisan 1950, s. 2; *Yeni İstanbul*, 12 Nisan 1950, s. 1; *Akşam*, 12 Nisan 1950, s. 1).

Açıklamanın son satırı önem arz etmektedir zira Gökay, önceki günlerde çıkan hadiselerden tedirgindir. Bahse konu hadiselerde göstericiler, radyoların Mareşal'in ölüm haberinin alınmış olmasına rağmen normal yayın akışına devam etmelerini cenazeye saygısızlık olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca Hükûmetin, Çakmak'ın vefatına gerekli önem ve hassasiyeti göstermemiş olduğu iddiası ile gösteriler düzenlemişlerdir. Bu nedenle Gökay, yayımlanmış olduğu beyannamede muhtemel karışıklıklara dikkat çekmeye çalışmıştır. Çakmak'ın cenazesi, 12 Nisan saat 09.00'da vefat ettiği hastaneden getirildiği Nişantaşı'ndaki Subay Apartmanı'ndan alınarak, tekbirler ve salavatlar eşliğinde Beyazıt Meydanı'na getirilmiştir. Nişantaşı'ndan Beyazıt'a kadar mağaza ve dükkânlar kepenklerini indirmişler ayrıca bayraklar da yarıya indirilmiştir. Çakmak'ın cenaze töreninde bulunmak üzere İngiliz, Yunan, Pakistan ve Hindistan Büyükelçileri de İstanbul'a gelmişlerdir. Daha önce radyo yayınları ile alakalı öğrencilerin yapmış olduğu protesto gösterileri etkili olmuş olacak ki cenaze töreni esnasında ve Çakmak'ın naaşı toprağa verilmeye kadar İstanbul ve Ankara radyoları yayınlarına ara verme kararı almışlardır. Öğrencilerin, Çakmak'ın cenazesine karşı göstermiş oldukları aşırı duyarlılık sebebiyle de İstanbul Üniversitesi'nin tüm fakülteleri tatil edilmiştir (*Akşam*, 12 Nisan 1950, s. 2; *Vakit*, 12 Nisan 1950, s. 2; *Yeni İstanbul*, 12 Nisan 1950, s. 1).

Mareşal'in cenaze töreni öncesinde, yapılacak tören en ince ayrıntısına kadar planlanmış olmasına rağmen işler, planlanan şekliyle ilerlememiştir. Çakmak'ın cenaze namazı, Beyazıt Camii'nde büyük bir katılımı kılınmıştır. Burada bulunanların sayısı, 250-300 bin civarındadır. Planlamaya göre namazın ardından cenaze, Beyazıt Cami avlusunun arka kapısından alınarak top arabasına konulacaktır. Bu bağlamda protokol heyeti, cenazenin getirilmesini beklerken namaz biter bitmez öğrenci toplulukları Çakmak'ın cenazesini Eyüp'e götürmek üzere omuzlayarak Beyazıt Cami'sinin yan kapısından çıkarmışlardır. Bu nedenle, günler öncesinden planlanan cenaze merasimi yapılamamıştır⁸ (*İkdam*, 12 Nisan 1950, s. 1; *Akşam*, 13 Nisan 1950, s. 1; *Ulus*, 13 Nisan 1950, s. 6; *Vakit*, 13 Nisan 1950, s. 1; *Yeni İstanbul*, 13 Nisan 1950, s. 2). Cenaze namazının kılınmasından sonra tabutu top arabasına koymak isteyen polis, subaylar ve

⁸ Cenazenin top arabasına konmasına memur vazifeli subaylarla, cenazeyi elleri üzerinde taşıyarak götürmek isteyen halk ve gençler arasında şiddetli çatışmalar oldu. Bu vaziyet karşısında tabutun top arabasına konma imkânı ortadan kalktı ve merhumun tabutu böylece eller üstünde taşınmaya devam edildi. Kalabalık önüne geçilmez bir sel halini almıştı. Cenaze alayı intizamı kaybetti. Halk, bandoların matem marşı çalmasını da istemedi ve çaldırmadı. Bu suretle intizamın teminine imkân olmadığını gören vali, karışıklık karşısında merasimin burada resmen sona erdiğini bildirdi (*Vakit*, 13 Nisan 1950, s. 1).

askerler ile tabutu almak isteyen halk arasında çıkan arbede sırasında bir subay, top arabasından düşerek ayağını kırmıştır (*Vakit*, 13 Nisan 1950, s. 1). Yaşanan bu durum üzerine İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay, 12 Nisan'da açıklama yapmak durumunda kalmıştır. Buna göre Gökay, açıklamasında şu ifadeleri kullanmıştır:

Bütün ısrarlarımıza rağmen gençler cenazenin top arabası ile Fatih'e kadar götürülmesine ve oradan otomobillerle Eyüp'e nakledilmesine müsaade etmemişlerdir. Cenaze namazı kılındıktan sonra müsaade edeceklerini zannediyorduk. Fakat birdenbire gördük ki tabut gençler tarafından başka kapıdan çıkarılmış. Bunun üzerine resmi merasime son verilmiştir (*İkdam*, 12 Nisan 1950, s. 1).

Bu durum, cenaze merasiminde hâkimiyetin resmi organlarda değil genç topluluklarda olduğunu göstermektedir. Cenaze töreni öncesinde ve tören sırasında güvenlik önlemlerinin yeterince alınmamış olması, bir zafiyet olarak değerlendirilebilir. Ayrıca cenazenin geçiş güzergâhında katılımcılar ile CHP'liler arasında sürtüşmeler yaşanmıştır. Cenaze alayı, İstiklal Caddesi'nden geçerken CHP Evliya Çelebi Ocağı önünde bayrak çekilmediğini gören gençlerle CHP'liler arasında tartışma yaşanmış; yaşanan tartışma neticesinde ocağa Türk bayrağı çekilmiştir (*Son Posta*, 13 Nisan 1950, s. 2). Yine cenaze, eski Harbiye Mektebi'nin önüne geldiğinde burada bulunan heykelin arkasındaki direğe Türk bayrağının çekilmediğini gören halk, bu durumu protesto etmiştir. Daha sonra hemen bir bayrak temin edilerek direğe asılmıştır (*Yeni İstanbul*, 13 Nisan 1950, s. 2). Çakmak'ın cenazesi, Beyazıt Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Şehzadebaşı-Fatih ve Edirnekapı güzergahı izlenerek Eyüp'te kızının mezarının yanına defnedilmiştir (*Son Posta*, 13 Nisan 1950, s. 1; *Akşam*, 13 Nisan 1950, s. 1; *Hürriyet*, 13 Nisan 1950, s. 1). Cenazenin Eyüp'te defnedilmesinin ardından, cenaze için Ankara'dan gelen 900 öğrenci de tekrardan trenle Ankara'ya dönmüşlerdir (*Ulus*, 13 Nisan 1950, s. 6).

2.3. Radyoevi Hadisesi

Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölümü, tüm ülkede üzüntü ile karşılanmıştır. Özellikle yurda mal olmuş kişilerin vefatları, bu konuda gerekli hassasiyetlerin gösterilmesini de zorunlu kılmaktadır. Ancak, Çakmak'ın ölümünün ardından Ankara ve İstanbul radyolarının vefat haberini kamuoyuna duyurmalarının akabinde müzik yayınlarına kaldıkları yerden devam ettikleri iddiası, özellikle üniversite öğrencilerinin tepkisini çekmiştir⁹. Basında, vatandaşların bu duruma

⁹ **11 Nisan 1950 Tarihli Akşam Gazetesi İstanbul Radyosu Yayın Akışı:** 12.57: Açılış ve programlar, 13.00: Haberler, 13.15: Şarkı ve türküler, 13.30: Hafif orkestradan melodiler, 13.50: Şarkı ve Türküler, 14.30: Ev Kadını-Madeni Eşya Temizliği, 15.00: Programlar ve Kapanış, 17.57: Açılış ve Programlar, 18.00: Urfa Folklor Gösterileri, 18.30: Sadi Yaver Ataman Memleket Havaları Ses ve Saz Birliği Konseri, 19.00:

tepki olarak radyolarını kapattığından bahsedilmektedir. Bu tepki, 10 Nisan akşamı daha da büyüterek protesto gösterisine dönüşmüştür. Kitle iletişim araçlarının kısıtlı olduğu 1950 şartlarında öğrencilerin örgütlenerek bahse konu radyolara tepkilerini bir yürüyüşle dile getirmek istemeleri, konunun ne kadar ciddiye alındığının bir göstergesidir. Bu da bize gençliğin¹⁰ kendi değerleri söz konusu olduğunda nasıl tek vücut olarak hareket ettiklerini ve kıymetsizleştirildiğini düşündüğü tarihsel kişilikleri koruma noktasında ne kadar

Haberler, 19.15: İstanbul Haberleri, 19.20: Memleket Türküleri, 20.15: Opera ve Baleden Sahneler, 20.50: Mühim Keşifler, 21.00: Münir Nurettin Selçuk'tan Şarkılar, 21.15: Fasıl Heyeti Konseri, 22.00: Oda Müziği, 22.30: Dans Müziği, 22.45: Haberler, 23.00: Karışık Hafif Gece Müziği, 23.30: Programlar ve Kapanış; **11 Nisan 1950 Tarihli Akşam Gazetesi Ankara Radyosu Yayın Akışı**: 12.28: Açılış ve Programlar, 12.30: M. S. Ayarı ve Şarkılar, 13.00: Haberler, 13.15: Salon Orkestrası Çalıyor, 13.45: Dinah Shore ve Frank Sinatra'dan Melodiler, 14.00: Akşam Programı, Hava Raporu ve Kapanış, 18.00: M.S. Ayarı Semai ve Şarkılar, 18.30: Radyo Salon Orkestrası, 19.00: M.S Ayarı ve Haberler, 19.15: Geçmişte Bugün, 19.20: Yurttan Sesler, 20. Genç ve Yaşlı Verdi, 20.15: Radyo Gazetesi, 20.30: İnce Saz, 21.00: Temsil, 21.45: Serbest Saat, 22.00: Konuşma, 22.15: Dans Parçaları, 22.45: M.S. Ayarı ve Haberler, 23.00: Kapanış (*Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 3).

¹⁰ Çakmak'ın ölümü münasebetiyle öğrenci toplulukları tarafından beyannameler yayınlanmıştır. Bunlar, şu şekilde sıralanabilir: İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, Çakmak'ın vefatı dolayısıyla ailesine bir telgraf göndermiştir. Telgrafta; "Sevgili Mareşalimiz büyük insan Fevzi Çakmak'ın aramızdan ebediyen ayrılması bizleri derin yasa düşürdü. Acınız acımızdır. Hepinizin başı sağ olsun." ifadelerine yer verilmiştir. Bk. (*İkdam*, 11 Nisan 1950, s. 3). Türkiye Millî Talebe Federasyonu; "Yakın tarihimizin en büyük askeri kahramanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı kaybetmenin en derin teessürü içinde bulunuyoruz. İstiklal mücadelemizde başlı başına bir tarih yaratan Sakarya, Dumlupınar, 9 Eylül'ün inkar edilmez dehası Çakmak, şimdi kalbimizin en sıcak köşesinde hürmet ve sevgi halesi olarak yerini almıştır. Büyük hatırası ardından yaşlı gözlerle bakan genç nesil onun doğruluk, ahlak, fazilet, feragat, fedakârlık ve tevazu dolu hayatını kendisine örnek edinecektir." ifadeleri ile Çakmak'tan övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, Çakmak ailesine çekmiş oldukları telgrafta; "Sevgili Mareşalimiz, büyük insan Fevzi Çakmak'ın aramızdan ebediyen ayrılması bizleri derin yasa düşürdü. Acınız acımızdır. Hepinizin başı sağ olsun" ifadelerine yer vermiştir. İstanbul Yüksek Okullar Talebe Birliği de Çakmak ailesine bir telgraf çekerek; "Yakın tarihimizin faziletkar büyüklerinden biri olan sevgili Mareşalimiz Fevzi Çakmak'ın aramızdan ayrılışından mütevellit teessürümüz pek büyüktür. Büyük ölüye Tanrıdan mağfiret niyaz ederiz. Acınız acımızdır. Başınız sağ olsun." ifadelerinde bulunmuştur. Teknik Üniversiteler Talebe Birliği de telgrafında; "Millî kahraman Mareşal Fevzi Çakmak'ın irtihalinden dolayı İstanbul Teknik Üniversitesi gençliği büyük bir acı ve teessür içindedir. Sonsuz taziyelerimizi sunar, rahmetiyle Tanrıdan mağfiretini dileriz." şeklinde ifadeler kullanarak Çakmak'ın ölümünden duyulan üzüntüyü dile getirmiştir. Bk. (*Yeni İstanbul*, 11 Nisan 1950, s. 2).

duyarlı olduklarını göstermektedir (*İkdam*, 11 Nisan 1950, ss. 1-3; *Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 2).

Bu bağlamda İstanbul Üniversitesi ve Teknik Üniversite öğrencileri bir araya gelerek 10 Nisan, saat 21.30'da Taksim Meydanı'ndan Harbiye'deki Radyoevine doğru ilerlemeye başlamışlardır. Radyoevinin önüne gelen öğrenciler, Radyoevini protesto ederek yayının durdurulmasını istemişlerdir¹¹. Basına göre gençler arasında “Radyo susmalıdır, güreş müsabakası için program değişiyor da kahraman bir ölü için neden değişmiyor?” şeklinde sloganlar atılmaya başlanmıştır. Ancak Radyoevi, yayını kesmemiştir. Gerekçe olarak da Genel Müdürlükten talimat almadan yayını kesemeyecekleri söylenmiştir. Yayının kesilmemesi, taraflar arasındaki gerilimi iyice artırınca İstanbul Emniyet Müdürlüğü bahse konu bölgede tertibat almak durumunda kalmış; motorlu ve atlı polis birlikleri, derhal gösterinin yapıldığı yere gelmişlerdir. Buradaki gösterinin büyümesi ihtimalinin gittikçe kuvvetlenmesi ve çıkması muhtemel hadiselerin önüne geçilmesi için İstanbul Emniyet Müdürü Cemal Gökten¹² öğrencilerin bulunduğu noktaya gelerek onları ikna etmeye çalışmıştır. Buna rağmen hadiseler engellenememiş ve çıkan karşılıklı 8 öğrenciye polise mukavemetten işlem yapılmıştır (*İkdam*, 11 Nisan 1950, s. 3; *Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 2; *Vakit*, 11 Nisan 1950, s. 2; *Yeni İstanbul*, 11 Nisan 1950, s. 1).

İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, çıkan olaylar ve Çakmak'ın ölümü dolayısıyla yaşananlar hakkında bir beyanname yayımlamıştır. Buna göre İstanbul, Fevzi Çakmak'a layık olduğu kıymeti verememiştir. Birlik, bunun nedeni olarak ise radyonun hala aynı şekilde yayın yapmasını, şehirdeki bayrakların mateme uygun bir şekilde asılmamasını ve eğlence yerlerinin normal şekilde çalışmasına devam etmesini göstermektedir. Bu durumdan duyulan

¹¹ İstanbul ve Ankara radyoları hala Rumba ve Samba havalarına devam ediyor, hala gençliğin bu asil galeyamı ile alay ediyorlardı. Bir ses yükseldi. Radyoevine radyoevine! Bütün kalabalık bu sesin peşinden aktı. Kalabalık gittikçe büyüyordu. Fakat Radyoevi daha önceden zabıtaca kuşatılmıştı. Polis müdürü ve amiri başta duruyordu. İsteğiniz nedir diye sordu. Gençler hep bir ağızdan istediğimiz radyonun susması, bayrakların yarıya indirilmesi, Millî matem ilan edilmesi şeklinde konuştular. Papa ölür bayraklar yarıya iner, bir ecnebi ölür bayraklar yarıya iner, radyolarımız susar, Mareşal öldü! Bu bayrakların gölgesinde, bu insanların ülkesinde zaferler kazanan Mareşal öldü. Hala bayraklar yarıya inmedi. Bütün şark radyoları sustu. Bizimkiler rumba, samba çalıyor” (Balcıoğlu, 1977, ss. 17-18).

¹² Cemal Gökten, Radyoevi hadiseleri ile ilgili yapmış olduğu açıklamasında; “Yüksek tahsil talebesinden kalabalık bir grup teessüre kapılarak Radyoevinin önüne kadar geldiler ve nümayiş yaptılar. Vaktinde almış olduğumuz tedbirler sayesinde bir hadiseye mahal verilmemiştir. Gençler, verdiğim nasihati dinlediler ve dağıldılar. Yalnız bir kaç tanesi nümayişe devam ettiler. Bunlar hakkında biz de takibata başladık.” ifadelerinde bulunmuştur (*İkdam*, 11 Nisan 1950, s. 3).

üzüntünün dile getirildiği beyanname, Çakmak'ın vefatının ardından kendisine duyulan saygıda Türk gençliğinin görevini ve duruşunu tam olarak yerine getirdiğini ancak bu duruşun yurdun her kesiminde eşit bir şekilde görülmediği dile getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda beyannameye yer alan şu ifadeler önem arz etmektedir:

Şekle taalluk eden bu ihmalin sebebini, yarının mukadderatını elinde tutmaya layık gençlik soruyor. Ve diyoruz ki: Bizlere verdiğiniz listede Çakmak gibi nadir bir varlığın diğerlerinden bir farkı ve bir hususiyeti var mı ki hala bayraklar yarım değil hala normal hayat devam ediyor? Cevap veriyoruz: Hayır, biz gençlik halen anormal bir vaziyetteyiz. Zira gözbebeğimiz Çakmak'ı büyük vatan evladını kaybettik. O halde matemimiz var. Hem de bu matem millidir (*Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 2).

İstanbul Üniversitesi Talebe Birliğinin ardından bir beyanname de Yüksek Okullar Talebe Birliği tarafından yayınlanmıştır. Beyannameye Çakmak'ın ölümü, Kurtuluş Savaşı'nın üç kartalı (Atatürk, Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak) ndan birinin kaybı olarak nitelendirilmiştir. Burada öne çıkan en önemli konu ise Türk gençliğinin, Çakmak'ın aziz hatırası önünde hürmetle eğilirken bayrakların bu matem havasına uygun bir şekilde konumlandırılmaması, radyoların eğlence içerikli yayınlarına halen devam ediyor olmaları, eğlence mekânlarının hiçbir şey olmamış gibi faaliyetlerine devam etmeleri olmuştur¹³. Beyannameye, Çakmak'ın kaybedilmiş olmasına karşı gerekli ihtiram ve duyarlılığın gösterilmeyeşine dikkat çekilerek şu ifadelere yer verilmiştir;

Ölen insan yakın tarihimizin bir fazilet numunesi, bir kahramanlık ve feragat örneği olsun, yıllardan beri onu kitaplarımızın en nadide sayfalarında, odalarımızın ve salonlarımızın en mutena köşelerinde canlı bir tarih gibi okuyalım da sonra aynı insana, bir milli kahramana memleket çapında, tarih ölçüsünde o adama, ölümünde kendisine bir milli matem gününün çok görüldüğüne şahit olalım. Kayıtsızlığın ve alakasızlığın bu derecesi için yüksek tahsil gençliğinin alakalılarına kemal-i ciddiyetle sunulacak teessüf ve teessürleri vardır. Çok şükür ki her Türk matemini tutmaktadır (*Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 2).

Gerek İstanbul Üniversitesi gerekse Yüksek Okullar Talebe Birliği beyannameleri incelendiğinde ortak nokta, bu anlayışta birleşmektedir. Öte yandan Teknik Okullar Talebe Birliği de bir beyanname yayımlayarak Çakmak'ın ölüm gününün hükümet tarafından millî matem günü ilan edilmesi gerektiği

¹³ Basında öğrencilerin duyarlılığı neticesinde birtakım eğlence mekânı sahiplerinin Mareşal'in vefatı dolayısıyla işyerlerini kapattıkları belirtilmiştir. Buna göre Londra Bar, Turan Bar ve Özgür Bar Müdürlükleri Mareşal'in vefatı dolayısıyla barlarını kapatmışlardır. Şehrin muhtelif semtlerindeki kahvehaneler, radyolarını sadece haberleri dinlemek için açmışlardır (*İkdam*, 11 Nisan 1950, s. 3).

üzerinde durmuştur¹⁴. Ancak hükûmet kanadından öğrencilere verilen cevap, menfi yönde olmuştur¹⁵. Bunun yanında, Dokuzuncu Şube Tıp Talebe Yurdu Öğrencileri de bir beyanname yayımlayarak diğerleri ile aynı konuya değinmiştir. Buna göre Fevzi Çakmak'ın ölümüne rağmen radyoların normal yayın akışlarına devam ediyor olmaları, öğrencileri rahatsız eden konuların başında gelmektedir (*İkdam*, 11 Nisan 1950, s. 3; *Akşam*, 11 Nisan 1950, s. 2).

10 Nisan akşamı olaylı geçen Radyoevi hadiseleri, Emniyet güçlerinin çabası neticesinde dağıtılmıştır. Ancak bir gün sonra, 11 Nisan'da İstanbul'da yine hadiseleri yaşanmıştır. Çakmak'ın cenazesi için Ankara'dan gelen 900 kişilik öğrenci topluluğu Beyazıt'taki Marmara Lokali, Beyoğlu, Radyoevi ve Mareşal'in evinin önünde gösteri düzenlemiştir. Marmara Lokali'nde düzenlenen gösteride öğrenciler, Çakmak'ın ölümü karşısında hükûmetin ilgisiz kaldığından yakınmışlardır¹⁶. Daha sonra Taksim istikametine yönelen öğrenci topluluğu, Taksim abidesine Mareşal Fevzi Çakmak'ın fotoğraflarını koymuştur. Taksim abidesi önünde kalabalığın gittikçe artması, Emniyet'i harekete geçirmiş ve polis tarafından topluluk dağıtılmak istenmiştir. Ancak topluluğun dağılmak istememesi üzerine polis, coplularla gençlere müdahale etmek durumunda

¹⁴ Kazım Karabekir, 26 Ocak 1948'de vefat etmiştir. Karabekir'in vefatının ardından İçişleri Bakanlığı tüm yurttan matem tutulması ve bayrakların yarıya indirilmesini içeren bir genelge yayımlamıştır (Ural ve Hangül, 2018, s. 280; Özçelik, 1993, s.192.)

¹⁵ İstanbul'da üniversite gençlerinin radyodan müzik yayınının kesilmesi ve ülke genelinde Millî matem ilan edilmesini içeren telgraflarını Ankara'ya göndermişlerdir. Hükûmet kanadından kendilerine verilen cevap şu şekildedir: “Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı üzerine bir kısım vatandaşların Millî matem yapılımasını istemeleri Mareşale gösterilen saygıyı belirtir. Fakat yurttan Millî matem ilan etmek salâhiyeti yalnız Büyük Millet Meclisine aittir. Büyük Meclis bu yetkisini bir defa kullanmıştır. O da Türk Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk'ün vefatı üzerine olmuştur. Her ne olursa olsun bir grup vatandaşın kendi arzularını nümâyîş ve zorla tatbik ettirmeye kalkması medeni bir memlekette hiç bir surette tecviz edilemez. Bu türlü hareketler memlekete ancak zarar getirir” (*İkdam*, 11 Nisan 1950, s. 3).

¹⁶ 11 Nisan'da Üniversite Talebe Birliği Lokalinde (Marmara Lokali) Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölümü karşısında hükûmetin ilgisizliği iddiası ve bu günün bir matem günü ilan edilmemesinden dolayı bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda konuşan Üniversite Talebe Birliği Başkanı Babür Arun: “Türk tarihinin ve Türk milletinin büyük kahramanı eşsiz hadimi Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölümünden henüz yirmi dört saat geçti. Bu büyük hadisenin acısı yüreklerimizde, elemi gözlerimizde iken, şahsi kin ve nankör politika hayatının tesirleriyle bu büyük ölüden esirgenen alaka, gösterilen kayıtsızlık karşısında duyduğumuz teessür büsbütün artmıştır... Varsın günlük politika hayatının bir türlü silmeye muvaffak olamadıkları izleriyle dalaletle sapsınlar. Suriye, Lübnan, Yunanistan radyoları tazim sükûnetini geçtikleri halde varsın bizimkiler radyolarını, en şakrak havalarla doldursunlar. Teessür ve teessüflerimiz büyüktür. Başımız sağ olsun.” ifadelerini kullanarak hükûmete ve radyoya olan sitem ve eleştirilerini dile getirmiştir (*Yeni İstanbul*, 12 Nisan 1950, s. 2).

kalmıştır. Yapılan müdahale neticesinde Taksim'den püskürtülen topluluk, buradan Radyoevi istikametine yönelmiştir (*İkdam*, 12 Nisan 1950, s. 2; *Akşam*, 12 Nisan 1950, s. 1; *Vakit*, 12 Nisan 1950, s. 1; *Yeni İstanbul*, 12 Nisan 1950, s. 2).

Asıl olaylar ise yine Radyoevi önünde yaşanmıştır. Burada biriken öğrenciler, hep bir ağızdan İstiklal Marşı söylemeye başlamışlar ve akabinde öğrencilerin içinden bazıları Radyoevini taşlamaya başlamıştır¹⁷. Bunun üzerine polis, olaya hemen müdahale ederek buradaki topluluğu dağıtmaya başlamış; bu sırada öğrenciler arasından yaralananlar olmuştur. İlk topluluğun polis marifetiyle dağıtılmasının ardından saatler 22.00'yi gösterdiğinde, Radyoevi önünde tekrardan toplanmalar baş göstermiştir. Bu sefer öğrencilerin yanında halk kitlesi de topluluk içerisinde yerini almıştır. İşi sıkı tutan Emniyet güçleri havaya ateş açmak suretiyle kalabalığı dağıtma yoluna gitmiştir¹⁸. Kalabalık dağılmayınca polis tarafından göz yaşartıcı gaz kullanılmıştır. Bu şekilde dağıtılan topluluk, Beyoğlu tarafına hareket etmiş ve burada bulunan eğlence yerleri, içkili gazino, sinema ve tiyatroların faaliyetlerinin durdurulması yönünde protesto gösterilerinde bulunmuştur¹⁹. Radyoevi önünden dağıtılan gençler, daha sonra Mareşal'in evinin önünde toplanarak burada nutuklar söylemişlerdir. Öğrenci toplulukları, evin bitişiğindeki karakol binasının bayrağının yarıya indirilmemiş olmasına tepki göstermişler, bunun üzerine karakol yetkilileri bayrağı yarıya indirmişlerdir (*Akşam*, 12 Nisan 1950, ss. 1-2; *İkdam*, 12 Nisan 1950, s. 2; *Vakit*, 12 Nisan 1950, s. 1; *Yeni İstanbul*, 12 Nisan 1950, s. 2). İstanbul Emniyet Müdürü Cemal Gökten, İstanbul'da çıkan hadiseler ile ilgili kamuoyuna açıklama yapmak durumunda kalmıştır. Buna göre Gökten; "İki grup halinde toplanan kalabalığın mühim bir kısmının talebe olmadığını müşahede ettik. Bunlar polis ve jandarma kuvvetleri tarafından dağıtılmışlar bu arada elli kişi kadar da yakalanmıştır. Bunlar yarın savcılığa verilecektir" (*Akşam*, 12 Nisan 1950, s. 2; *Vakit*, 12 Nisan 1950, s. 2) ifadelerini kullanarak polis tarafından yakalanan göstericilerin sayısını kamuoyu ile paylaşmıştır. 10 Nisan gösterilerinde polis tarafından alınan gösterici sayısı ile mukayese edildiğinde, sayının iki kattan fazla olduğu

¹⁷ Radyoevi önünde biriken topluluklar hep bir ağızdan: "Gel yirmi beş lirani biz verelim, tek böyle günde göbek havası söyleme." şeklinde sloganlar atmıştır (*İkdam*, 12 Nisan 1950, s. 2).

¹⁸ Radyoevinden dağılmamakta ve bina üzerine yürümekte ısrar eden gösterici grup üzerine itfaiye tarafından su sıkılmış ve göz yaşartıcı bomba atılmıştır. Bunun da yeterli gelmemesi üzerine Jandarmaya havaya ateş etmesi talimatı verilmiştir. Yüze yakın mermi atıldıktan sonra gruplar dağılmaya başlamıştır (*Yeni İstanbul*, 12 Nisan 1950, s. 2).

¹⁹ Şehir Dram Tiyatrosu'na giren gösterici gruplar, burada tiyatro oynanıp oynanmadığını sormuşlar ancak tiyatronun oynanmakta olduğunun görülmesi üzerine içeri girip burada bulunan öğretmenlerle beraber oyuncularını ve seyircilerini dışarı çıkarmışlardır (*İkdam*, 12 Nisan 1950, s. 2).

görülmektedir. Emniyet güçleri tarafından savcılığa çıkarılan göstericilerin isimleri şunlardır: Behiç Erkan, Mehmet Orhan Erim, Turhan Doğrusöz, Ahmet Fevzi Orhanoğlu, Nurettin Özdemir, Fehmi Varlık, Bekir Berk ve Suat Müftüoğlu (*Akşam*, 12 Nisan 1950, s. 2; *İkdam*, 12 Nisan 1950, s. 2). 11 Nisanda, öğrencilerin karıştığı olaylarda polis tarafından yakalanan göstericiler, sadece öğrencilerden müteşekkil değildir. Öğrenci toplulukları arasında olaylara karışan üç Ermeni'nin de polis tarafından yapılan işlemlerinin ardından mahkemece tutuklanması, bu duruma örnektir (*İkdam*, 12 Nisan 1950, s. 1). 11 Nisan Radyoevi hadiselerinde gösterici grubun büyük bir kısmının Millet Partisi mensuplarından oluştuğu basında yer alan haberler arasındadır (*Vakit*, 12 Nisan 1950, s. 2). Polisin müdahalesine rağmen gösterici grupların eylemleri, 12 Nisan'da da devam etmiştir. Bu bağlamda gençlerden oluşan gruplar, İstanbul'un muhtelif semtlerinde dolaşarak dükkânlarını kapamakta geciken esnaflara uyarıda bulunmuşlardır. Bunun üzerine esnaf, dükkânlarını kapatmak durumunda kalmıştır. Bu arada Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı da kapatılmıştır (*İkdam*, 12 Nisan 1950, s. 2). Radyoevi önünde ara ara devam eden gösterilerin de etkisiyle, Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölümü dolayısıyla 12 Nisan'da, İstanbul Radyosu'nda Mareşal'in hayatına ve hizmetlerine yer verilen bir yayın yapılmıştır²⁰.

Hükûmetin Çakmak'ın cenazesine ilgisiz kaldığı iddiası, Çakmak'ın ölümünden dolayı matem günü ilan edilmesi beklentisine rağmen bunun gerçekleşmemesi ve radyoların Çakmak'ın cenazesinin ertesinde yapmış oldukları müzik yayını kesmemeleri²¹ 10-11 Nisan günlerinde içerisinde öğrencilerin de yer aldığı grupların bu durumu protesto etmelerine neden olmuştur. Çıkan son hadiselerde

²⁰ **12 Nisan 1950 tarihli *Akşam* Gazetesi'nde yer alan İstanbul Radyosu Öğle ve Akşam Programı:** 12.57: Açılış ve programlar, 13.00: Haberler, 13.15: Sayın Mareşal Fevzi Çakmak'ın naaşlarının toprağa tevdi münasebetiyle ihtiram vakfesi, 13.20: Sayın Mareşal Fevzi Çakmak'ın hayatı ve ordu hizmetlerine dair konuşma (Ankara'dan naklen), 13.30: Öğle gazetesi (Sayın Mareşal Fevzi Çakmak'ın elim kaybı dolayısıyla Türk basınından özetler ve akisler), 13.45: Senfonik müzik, 15.00: Programlar ve kapanış, 17.57: Açılış ve programlar, 18.00: Gitar kuarteti konseri, 18.20: Dış çürükleri ve florin, 18.45: Şuayip Elkutlu'dan babası merhum bestekar Rakım Elkutlu'nun eserleri, 18.20: Serbest saat, 18.30: Dans müziği, 18.45: Saz eserleri, 19.00 Haberler, 19.15: Hafif ara müziği, 19.20: İstanbul Konservatuarı Türk Musikisi icra heyeti konseri, 20.00: Pişano soloları, 20.15: Radyo salon orkestrası konseri, 20.45: Dinleyici istekleri (Hafif Batı müziği), 21.45: Operada bir saat, 22.45: Haberler, 23.00: Dans Müziği, 23.30: Programlar ve Kapanış, (*Akşam*, 12 Nisan 1950, s.3).

²¹ Basında; “Radyonun ölüm haberini bildiren kısa yayınına müteakip şarkı ve türküler faslına atlaması ancak düşman karşısında ve olağanüstü hizmetler ifası mukabili alınabilen bir askeri derecenin memlekette yegane sahibi olan bir adama karşı reva görülmemesi lazım gelen bir muamele gibi düşünülmüştür.” ifadeleri ile radyonun müzik yayını kesmemesinin toplumda huzursuzluğa neden olduğu vurgulanmıştır (*Son Söz*, 13 Nisan 1950, s. 1).

hakkında işlem yapılan şahıslar arasında Millet Partisi mensupları da bulunmaktadır. Ayrıca işlem yapılanların 29'unun öğrenci²² geri kalanının ise bakkal vb. esnaf mensupları olduğu tespit edilmiştir (*Vakit*, 14 Nisan 1950, s. 1; *Akşam*, 14 Nisan 1950, s. 1). 13 Nisan itibarıyla, hadiseler dolayısıyla tutuklanan 66 kişiyle²³ birlikte toplam tutuklu sayısı 75'i bulmuştur (*Akşam*, 14 Nisan 1950, s.1). Bu sayı 15 Nisan'da 76'ya çıkmıştır²⁴. Tutuklanan öğrenci sayısı ise 30 olmuştur. Bunun yanında cenaze esnasında mevcut kanunlara aykırı olarak Arapça ezan okumak ve salavat getirmek suçu ile 25 kişi hakkında da işlem yapılmıştır²⁵. *Vakit* gazetesi bu durumu, "Törende Bazı Grupların Arapça Tekbir Getirmeleri Atatürk İnkılabına Saygısızlıktır" manşetiyle okurlarına aktarmıştır.

²² Millî Talebe Federasyonu adına açıklama yapan ikinci başkan Orhan Cemal Fersoy; "Büyük ölüye karşı gençlik son vazifesini yapmıştır. Fakat bizim ciddiyetle ele aldığımız bu hadiseyi dejenere etmek isteyen kötü fikir sahibi kimseler, gençliğin arasına sokularak birtakım uygunsuz hareketlerde bulunmuşlar ve bu hareketlerini gençliğe mal etmek istemişlerdir. Halbuki gençler taşkın hareketlerde bulunanları aralarından uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bütün bunlara rağmen arzu edilmedik vakiaları katiiyen tasvip etmiyoruz." şeklinde beyanda bulunarak çıkan hadiselerde öğrencilerin sorumluluğunun olmadığını anlatmaya çalışmıştır (*Vakit*, 14 Nisan 1950, s. 1).

²³ Tutukluların isimleri: Necip Dölal, Orhan Özak, Kasım Cirit, Fikret Yurdatapan, Cemil Aydın, Şakir Aydın, Selahaddin Hızal, Muhittin Mecidiye, Vartan Kazançıyan, Turhan Vardarsu, Hasan Özer, Halil Çankaya, Turgut Çit, Mahmut Yalçın, Nazmi Çal, Memduh Yarayan, Yaşar Boz, Halit Çelik, Veysel Okçu, Hasan Kuru, Vedat Sert, Ziya Altınışik, Şefik Ünal, Avni Cerrahoğlu, Kaya Türker, Mithat Özkan, İbrahim Tali Ural, Mustafa Kin, Kemal Mansuroğlu, Mehmet Atabay, Ahmet Semiz, Sezai Yalçın, Veysel Vehbi Esenli, Müfit Arcasu, Şevket Doğan, Halil Burhan, Yaşar Bahadır, Ali Rıza Bilgiç, Mesut Derin, Nikolas Adut, Kamil Ercantürk, Yılmaz Aslan, Mustafa Özcan, Nuri Hasan Rami, Şener Bilenli, Orhan Yanç, Ertuğrul Öcal, Nihat Odabaşı, Hüseyin Akmanoğlu, Kemalettin Atan, Mehmet Kurt, Hasan Akgök, Yusuf Çekici, Fuat Bilim, Cemil Kalyoncu, Osman Zebun, Celalettin Aktuğ, Sabri Özaltın, Osman Kaya, Kamil İştmez, Erkin, Abdullah Postacı, Mazon Akşit, Aris Baloğlu ve Kadri Kuruçay'dır (*Akşam*, 14 Nisan 1950, s. 1).

²⁴ İstanbul Cumhuriyet Savcısı İhsan Köknel, bugüne kadar tutuklanan şahıs sayısınının 76 olduğunu ifade etmiştir (*Son Posta*, 16 Nisan 1950, s. 3).

²⁵ Bu konu ile ilgili İstanbul Gazeteleri Mümessilleri bir beyanname yayımlamışlardır. Buna göre; "Kimden gelirse gelsin anarşiye kaçan hareketleri asla tasvip etmediğimiz gibi memleketimizde bir buçuk asırlık bir mücadele mevzuu olan ve başarılı merhalesinde Atatürk'ten emanet alınan inkılap prensiplerine her hal ve şartta bağlı kalacağımıza ve bunlara tevcih edilecek kast ve ihanetlere karşı parti ve zümre farkı gözetmeksizin şiddetle savaşaçağımızı tekrar ve kuvvetle teyit ederiz." ifadelerini kullanarak bu konudaki duruşlarını sergilemişlerdir. Bildiriye imza atan gazete mümessilleri şunlardır: *Akşam* (Enis Tahsin Til), *Cumhuriyet* (Nadir Nadi), *Hergün* (Faruk Gürtunca), *Gece Postası* (Haluk Cemal Beydeşman), *Son Saat* (Cihat Baban), *Son Posta* (Selim Ragıp Emeç), *Son Telgraf* (Nurettin Oryan), *Vatan* (Ahmet Emin Yalman), *Yeni İstanbul* (Refik Halit Karay), *Zaman-Akşam Postası* (Nusret Safa Coşkun) (*Yeni İstanbul*, 15 Nisan 1950, s. 1).

Ayrıca Millî Türk Talebe Birliği de yapmış olduğu açıklamasında Türk gençliğinin inkılabın bütün anlam ve gereklerini benimsemiş olduğunu, Türk gençliğinin daima inkılabın ruhuna hanel getirecek her türlü teşebbüsün karşısında duracağını dile getirmişlerdir. İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay, çıkan hadiselerde Emniyet Müdürlüğüne alınan tedbirleri yerinde bulmuş ve Emniyet Müdürü Cemal Gökten'in yerinin değiştirileceği ile ilgili söylentileri yalanlamıştır (*Akşam*, 14 Nisan 1950, s. 1; *Akşam*, 15 Nisan 1950, s. 1; *Akşam*, 16 Nisan 1950, s. 1; *Vakit*, 14 Nisan 1950: 1; *İkdam*, 15 Nisan 1950, s. 3; *Ulus*, 16 Nisan 1950, s. 1). 17 Nisan'da gazetecilere hadiseler ile ilgili açıklama yapan İstanbul Emniyet Müdürü Cemal Gökten, "*irtica*" başlığına dikkat çekmiştir. Gökten, hadiseler sırasında irtica hareketlerine yönelen şahısların bilgilerinin adliyeye verildiğini belirtmiş ve bu konuda karar merciinin adliye olduğunu dile getirmiştir. Bu hususta Emniyet'te ifadesi alınanlar arasında Millet Partisi mensuplarının da olduğuna dikkat çeken Gökten, ardından "Bunlar dışında 25 kadar da hoca, hafız ve müezzin bulunmaktadır. Bu hafız ve müezzinlerin bir kısmı cenaze töreni sırasında ilahi okusunlar, dini merasimi ifa etsinler diye tutulmuşlar, fakat onlar da bilahare tezahüratçılara katılmışlardır" (*İkdam*, 17 Nisan 1950, s. 3) diyerek göstericiler arasındaki dini nitelikli kişilerin de protesto gösterilerine katıldığını altını çizmiştir. Bu arada tutuklanan öğrencilerin avukatlığını yapmak için sayısı 30'u bulan avukat grubu, gerekli müracaatları yapmıştır (*İkdam*, 15 Nisan 1950, s. 3).

17 Nisan itibarıyla Radyoevi önünde gösteri düzenleyerek İçtimalar Kanunu'na muhalefet, Radyoevi çalışanlarına görevi yaptırılmamak ve polise mukavemetten haklarında yapılmakta olan hazırlık soruşturması biten 72²⁶ tutuklu hakkındaki dava dosyası, 10. Asliye Ceza Mahkemesine verilmiştir (*Akşam*, 18 Nisan 1950, s. 1; *Son Posta*, 18 Nisan 1950, s. 1). Polis tarafından yapılan çalışmalarda Mareşal'in cenaze töreni esnasında dağıttıkları beyannameler ile halkı hükümet aleyhine tahrik ettiğini belirlenen Türk Kültür Ocağı'nın İzzettin Hanı'ndaki merkezi ile Türk Gençlik Teşkilatı'nın Beyazıt'ta bulunan merkezinde, 18 Nisan gecesi arama yapılmış ve yapılan aramada ele geçirilen dokümanlara el konulmuştur (*Ulus*, 19 Nisan 1950, s. 1; *Vakit*, 19 Nisan 1950, s. 1). Ayrıca polis, Çakmak'ın cenaze töreni esnasında çekilen video görüntülerini ayrıntılı incelemeye almıştır (*Vakit*, 20 Nisan 1950, s. 2). Radyoevi önünde Tecemmuat Kanunu'na aykırı hareketler dolayısıyla tutuklanan sanıkların 21 Nisan'da yapmış oldukları tahliye talepleri reddedilerek, yargılanmalarına 25 Nisan Salı günü 10. Asliye Ceza Mahkemesinde başlanmıştır (*Ulus*, 22 Nisan 1950, s. 1; *Son Posta*, 25 Nisan 1950, s. 1). Sanıklara isnat edilen suçlar, Tecemmuat Kanunu'na muhalefet, zabıta kuvvetlerine karşı gelmek ve Radyoevinde çalışanlara mani olmaya teşebbüs etmektir. Duruşma esnasında tutuklu sanıklar, hadiselerle

²⁶ Bu sayı, *Ulus* ve *Yeni İstanbul* gazetelerinde 76 olarak verilmiştir (*Ulus*, 18 Nisan 1950, s. 1; *Yeni İstanbul*, 18 Nisan 1950, s. 1).

alakalarının olmadıklarını oraya merak yüzünden geldiklerini bu sırada da polis tarafından yakalanarak dayak yediklerini söylemişlerdir. Mahkeme, sanıkların tahliyelerinin reddine ve şahitlerin dinlenmesine karar vererek duruşmayı ertelemiştir (*Akşam*, 26 Nisan 1950, s. 2; *Ulus*, 26 Nisan 1950, s. 1; *Vakit*, 26 Nisan 1950, s. 2). 29 Nisan'da yapılan duruşmada sanıkların tahliye taleplerinin savcı tarafından reddedilmesi üzerine sanık avukatlarından Burhan Apaydın, mahkeme salonunda savcuyu açık bir şekilde siyaset yapmakla suçlayan şu cümleleri sarf etmiştir:

Savcı, amme menfaatleri namına ammeyi temsil eder. Fakat masumiyeti aşkar masum çocukların tahliye taleplerini klasik bir ifadeyle savcının reddetmesi karşısında, savcuyu ammenin temsilcisi olarak değil de, doğrudan doğruya Adalet Bakanını temsil eden bir insan olarak görüyorum. Ve yine savcuyu elini vicdanı üzerine koymuş bir şahıs olarak değil, kulağını Adalet Bakanına vermiş bir insan olarak telakki ediyorum (*Son Posta*, 30 Nisan 1950, s. 3).

Ancak Hakim Celal Kurelman, 45 tutuklu sanığın tahliye edilmesine karar vermiştir. Diğerlerinin, tutukluluk hallerinin devamı kararlaştırılmıştır (*Vakit*, 30 Nisan 1950, s. 1; *Son Posta*, 30 Nisan 1950, s. 3). 7 Mayıs 1950'de yapılan bir sonraki duruşmada ise 24 tutuklu daha serbest kalmıştır. Sanıklar arasında sadece üzerlerinde bıçak bulunmuş olan şoför Mustafa Palaz, seyyar satıcı Kamil İşitmez ve Sabri isimli şahısların tutukluluk hallerinin devamına karar kılınmıştır (*Akşam*, 7 Mayıs 1950, s. 2).

2.4. Basında ve Siyasette Hadiselerin Değerlendirmesi

Basında, yaşanan hadiselerde hükûmetin sorumluluğu üzerinde değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Bu bağlamda birtakım basın mensupları veya organları, hadiselerle alakalı CHP'yi kabahatli bulmuştur. Buna göre Çakmak'ın ölümünde CHP ve İktidar, "lakayt" bir pozisyon almıştır. Bunun en büyük nedeni ise Çakmak'ın emekliye ayrılmasından sonra muhalif bir parti içerisinde siyasete girmiş olmasıdır. CHP bu durumu bir türlü "hazım edememiştir". Son Söz Gazetesi'nden Ercüment Talu'ya göre, Çakmak'ın tüm partiler üzerinde tarihe mal olmuş bir kişiliği vardır. Hükûmete karşı eleştirilerini yönelttiği Talu, CHP'yi kast ederek şu ifadelerde bulunmuştur;

Siyasi rakiplerini kötölemek maksadıyla bir husumet andı icat edip diline dolayan iktidar partisi ve hükûmeti, bu münasebetle bizzat kendilerinin kin gütmekte nazirsiz olduklarını bir kere daha ispat ettiler. Tarih huzurunda irtikap ettikleri bu büyük hata yüzündendir ki, sayın Mareşalin ölümü ve cenazesi birtakım nahoş hadiselerle neden oldu. Millettin can evinden duyduğu derin ve candan teessüre, resmi makamlar ve Halk Partisi bu derece lakayt kalmasa ve dikine gitmemiş olsaydı, ne Radyoevinin ne de bayrak asmayan CHP Ocaklarının önünde o nümayişler olur ve ne de koca Müşir kabre doğru son seferini bir top arabası üzerinde ve askerler muhat

olarak yapmak şerefinden mahrum kalırdı. Resmi makamlar, milletin matemini kendine mal etmeyince halk da o makamları cenazeye tabiatıyla iştirak ettirmek istemedi. Bunun yegane mesulü tekrar ediyoruz Halk Partisidir ve ona dayana hükûmettir (*Son Posta*, 13 Nisan 1950, s. 2).

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki Halk Partisi, Çakmak'ın muhalif partilerin uhdesinde siyasete girmiş olmasını kabul edememiş ve aralarındaki bu kırgınlık, Çakmak'ın cenazesine gerekli hürmetin gösterilmemesi ile sonuçlanmıştır. Yine, *Son Söz Gazetesi*'nin 14 Nisan tarihli sayısında Selim Ragıp Emeç son hadiseleri değerlendirirken önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Buna göre Millî Mücadele'nin üç önemli askeri şahsiyetinden Mareşal rütbesine sahip Fevzi Çakmak'ın ölümüne karşı hükûmet, yeteri derecede ilgi ve hassasiyet göstermemiştir²⁷. Bu gibi durumlarda radyoların kâfi derecede sessizliğe bürünmesi ve cenazeye uygun yayın yapması gerekmektedir. Ancak radyolar, iş işten geçtikten ve cenazenin üzerinde bir hayli zaman geçtikten sonra Çakmak'ın hayatından kesitleri yayınlamaya başlamışlardır. Emeç'e göre yapılan bu ihmaller zinciri neticesinde bu ilgisizliği ortadan kaldırmak isteyen Türk gençliği, harekete geçmek mecburiyetinde kalmıştır. Çakmak'ın cenazesinin evinden Eyüp'teki mezarlığa kadar binlerce kişinin eli üzerinde taşınması, memlekette bilinçli bir kitlenin varlığına dalalettir (*Son Posta*, 14 Nisan 1950, s. 1).

Hafta dergisinden Tahsin Demiray da Hükûmet tarafından Çakmak'a yeteri derecede ilginin ve alakanın gösterilmediğini düşünenlerdendir. Demiray'a göre Mareşal'in aziz hatırası için hükûmet tarafından millî matem günü ilan edilmeliydi. Bunun için bir kanuna, bir meclis toplantısına hatta bir Bakanlar Kurulu kararına da ihtiyaç yoktu. Bunun yanında Demiray, Mareşal'in vefatı dolayısıyla radyonun tamamen susmasını da beklememektedir. Radyonun saygılı bir program yayınlaması ve İstanbul Valisinin şehirdeki sinema, tiyatro ve meyhane gibi eğlence yerlerinin kapatılmasını istemesi, her şeyi yoluna koyabilirdi. Ancak Vali'nin iş işten geçtikten sonra, çıkan hadiseler neticesinde iş yerlerinin kapatılması talimatını vermiş olması, geç kalınmış bir adımdı. Demiray'a göre yaşanan hadiselerde hükûmetin kendisini arkasına saklayabileceği hiçbir mazeret yoktur (*Hafta*, 19 Nisan 1950, s. 12).

Demokrat Parti'nin hadiselere bakış tarzı ise hükûmetle aynı istikamettedir. Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar, 19 Nisan'da basına vermiş olduğu demecinde; "Demokratik inkişafın ancak kanun hâkimiyetinin ve maddi ve

²⁷ İstanbul Üniversitesi Talebe Birliğinin Çakmak'ın cenazesinde çıkan olayların ardından yayımlanmış olduğu bildirisindeki; "Mareşal Fevzi Çakmak'ın üfülü karşısında alakadar makamlarının gösterdiği alakasızlık ve kayıtsızlığı protesto maksadıyla birliğimiz tarafından tertip edilen toplantıya müteakip Nişantaşı'na kadar uzanan kitleden umumi nizamı bozacak harekete tevessül etmeleri dolayısıyla bazı tevkifler yapıldığı..." şeklindeki ifadeler Emeç'in düşüncesi ile aynı yöndedir (*Vakit*, 14 Nisan 1950, s. 2).

manevi asayişin mahfuz tutulmasıyla mümkün olacağına inanan ve bunu her vesile ile tekrar eden partimizi bilerek bilmeyerek, bir taraftan irticaı körükleyen ve diğer taraftan memleketi kardeş kavgasına götürmeye çalışan tahrikçilere karşı mücadeleyi kendine vazife bilmekte devam edecektir" (*Akşam*, 20 Nisan 1950, s. 1; *Ulus*, 20 Nisan 1950, s. 5; *Vakit*, 20 Nisan 1950, s. 2; *Yeni İstanbul*, 20 Nisan 1950, s. 1) ifadelerine yer vererek çıkan olaylarda sorumluları, tahrikçi ve milleti kardeş kavgasına sürüklemeye çalışan kişiler olarak nitelemiştir. Görülmektedir ki Çakmak'ın cenazesinde çıkan hadiseler, iktidar ve muhalefetin belli bir kesimini aynı düşünce etrafında toplamıştır. *Vakit* gazetesinden Asım Us, bu görüş birliği içerisinde Millet Partisi Genel Başkanı Hikmet Bayur'un konumunu tartışmaya açarak "Sayın Hikmet Bayur'un ne diyeceğini merakla bekliyoruz." ifadelerini kullanmıştır (*Vakit*, 21 Nisan 1950, s. 2). Mareşal'in cenazesinde çıkan hadiseler, kimi basın organlarına göre muhalefetle iktidar arasındaki çekişmenin fitilini de ateşlemiştir. *Vakit* gazetesine göre Millet Partisi, Çakmak'ın ölümü dolayısıyla Türk vatandaşlarının dini hislerini "kendi yıkıcı ihtirasları için" kullanmaktadır. MP, bu amaçla genel seçimlerden üç gün önce İstanbul'un yirmi semtinde bulunan yirmi camide aynı zamanda mevlit okutturarak cenaze günü yarım kalan hadiseleri devam ettirme eğilimindedir. Gazeteye göre bu suretle ülkenin en büyük şehri olan İstanbul'da seçim, baltalanmış olacaktır²⁸ (*Vakit*, 20 Nisan 1950, s. 2). Mevlit meselesi ile ilgili Millet Partisi Genel Başkanı Hikmet Bayur, partisi hakkında yapılan eleştirilere sert çıkarak şu açıklamayı yapmıştır:

Partimizin bir irtica hareketi yapmak istemesi katiiyen yalandır. Mevlit meselesine gelince şimdilik bundan habersizim. Olsa bile bunu seçim arifesinde halkı galeyana getirmek, bir irtica hareketi hazırlamak diye tavsif edenler manasızlık etmiş bulunurlar. Herhangi bir kimsenin ruhuna okutulan mevlitte böyle bir iddia ortaya atılmazken Mareşal için okutulacağını söylediğiniz mevlit hangi sebeple böyle bir fikir vermiştir (*Akşam*, 21 Nisan 1950, s. 1).

İktidar kanadından yapılan açıklamalar ise yaşanan hadiselerin provokasyon ürünü olduğu şeklindedir. Bu bağlamda Başbakan Şemsettin Günaltay, 21 Nisan'da Adalet Bakanı Fuat Sirmen'le birlikte İstanbul'a gelmiştir. Burada gazetecilere açıklama yapan Günaltay, genel durumu İstanbul'da inceleyeceğini ve inceleme neticesinde gerekli tedbirlerin alınarak basınla paylaşılacağını dile getirmiştir (*Akşam*, 21 Nisan 1950, s. 1). Ayrıca hükümet, Devlet Bakanı Nihat Erim, Adalet Bakanı Fuat Sirmen, İçişleri Bakanı Emin Erişirgil ve Millî Savunma Bakanı Hüsnü Çakır'dan oluşan bir komisyon kurma çalışmalarına başlamıştır. Komisyon, son hadiselerin ardından irtica hareketlerine karşı

²⁸ İstanbul Emniyet Müdürü Cemal Gökten, MP tarafından okutulacağı iddia edilen Mevlit ile alakalı; "Havadisi ben de işittim. Bizim bildiğimiz mevlit ölümden 40 gün sonra okutulur. Ama bunlar daha evvel arzu eder, okutulurlarsa, kendi bilecekleri bir şeydir. Elbette ki mani olamayız." diyerek emniyet olarak MP'nin böyle bir uygulamaya gitmesine engel olmayacaklarını bildirmiştir (*Akşam*, 21 Nisan 1950, s. 1).

mücadele noktasında alınması gereken tedbirleri masaya yatıracaktır (*Ulus*, 22 Nisan 1950, s. 1; *Vakit*, 22 Nisan 1950, s. 1). Başbakan Günaltay, 28 Nisan'da yapmış olduğu basın toplantısında Çakmak'ın vefatı dolayısıyla yaşanan hadiseleri, irticai hareket olarak nitelendirmiştir. Günaltay, şu ifadelerde bulunmuştur:

Son irtica hadisesi bizim gördüğümüz, öteden beri haber aldığımız gibi harici faaliyetin eseridir. Bu daha ziyade seçim esnasında tezahür edecektir. Fakat herkesin hissiyatının heyecana geldiğini görünce fırsatı ganimet bilerek ortaya atıldılar. Tören belki masumane bir hareketti. Fakat fırsattan istifade etmek isteyenler hemen harekete geçtiler (*Vakit*, 29 Nisan 1950, s. 1; *Akşam*, 29 Nisan 1950, s. 1).

Görüldüğü gibi Başbakan yaşanan olaylarda dış güçlere işaret etmiş ve bunu bir oyun olarak nitelendirmiştir. Seçim zamanı ortaya konulması beklenen bu hareket, Çakmak'ın cenazesinde tatbik edilmeye çalışılmış ancak başarılı olamamıştır.

Sonuç

12 Ocak 1876'da İstanbul'da doğan Fevzi Çakmak, askeri mekteplerde tahsil gördükten sonra Osmanlı ordusunun çeşitli kademelerinde görev almıştır. Başarılı bir askeri şahsiyet olan Çakmak, kısa sürede çevresi tarafından da fark edilmiş ve ordu içerisinde kritik görevlere getirilmiştir. 1915'de Tuğgeneralliğe terfi ettirilen Çakmak, I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli cephelerde görev almıştır. 1919'a gelindiğinde ise kendisine Genelkurmay Başkanlığı görevi tevdi edilmiştir. Böylece Çakmak'a Osmanlı ordusunun sevk ve idaresi emanet edilmiştir. Çakmak, daha sonra da Harbiye Nazırlığına getirilecektir. Anadolu'da Mustafa Kemal öncülüğünde kurulan harekete katılmak üzere İstanbul'dan ayrılan Çakmak, 27 Nisan 1920'de Ankara'ya gelmiştir. Çakmak, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının ardından kurulan ilk hükûmette Millî Müdafaa Vekili olarak görev almıştır. II. İnönü Savaşı'nda göstermiş olduğu yararlı çalışmalardan dolayı rütbesi, Büyük Millet Meclisi tarafından Orgeneralliğe yükseltilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin ve Büyük Taarruz'un başarıyla neticelendirilmesindeki başarılı çalışmaları nedeniyle rütbesi, 3 Eylül 1922'de Büyük Millet Meclisi tarafından Mareşalliğe yükseltilmiştir. Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de kendisine Genelkurmay Başkanlığı görevi verilen Çakmak, bu görevini 12 Ocak 1944 tarihine kadar sürdürmüştür. Emekli olduktan sonra siyasete atılan Çakmak, CHP'den gelen milletvekilliği teklifini kabul etmeyerek önce Demokrat Parti safında bağımsız aday olarak Meclise girmiş daha sonra da Millet Partisi'nin fahri genel başkanı olmuştur. Uzun yıllar Genelkurmay Başkanlığı yapan Fevzi Çakmak'ın 1944'te emekli olmasından sonra 1946'da muhalif kanattan siyasete girmesi, uzun yıllar beraber çalıştığı CHP'de kırınglık yaratmıştır. 10 Nisan 1950'de hayata gözlerini yuman Çakmak, Eyüp Sultan Mezarlığına defnedilmiştir.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı, tüm yurttaki derin bir üzüntü yaratmıştır. Bu üzüntünün kaynağı şüphesiz ki onun ülke için yapmış olduğu sayısız hizmetler ve elde ettiği başarılarıdır. Mareşal'in vefatı, kamuoyunda teessür yaratırken birtakım karışıklıkları da beraberinde getirmiştir. Vefat haberinin hemen ardından hadiseler çıkmıştır. Bu hadiselerde öğrencilerin önemli bir rolü vardır. Olaylar, iki ana eksen üzerinde gelişmiştir. Bunlardan birincisi, radyoların Mareşal'in ölüm haberinin alınmış olmasına rağmen normal yayın akışına devam ederek cenazeye saygı göstermemiş olması; ikincisi ise Hükümetin, Çakmak'ın vefatına gereken önem ve hassasiyeti göstermemiş olduğu iddiasıdır. Bunlardan rahatsızlık duyan göstericiler ayrıca Çakmak'ın ölümü dolayısıyla ülke genelinde millî yas günü ilan edilmemiş ve bayrakların yarıya indirilmemiş olmasına da tepki göstermiştir. Halbuki Çakmak gibi çok önemli bir komutan olan Kazım Karabekir'in vefatı dolayısıyla İçişleri Bakanlığı genelgesi gereğince ülke genelinde yas ilan edilerek bayraklar yarıya indirilmiştir. Yaşanan bu olumsuzluklar, Çakmak'ın, son dönemde muhalefet safında siyasete girmiş olmasının ve Hükümetle arasındaki çekişmesinin bir ürünü olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Cenaze merasiminde çıkan hadiseler, ülkede "irtica" meselesini tartışmaya açmıştır. Radyoevi önünde yapılan protesto gösterileri neticesinde güvenlik güçleri ile yaşanan arbedede birçok kişi gözaltına alınmıştır. Polis, Radyoevi önünde göz altına alınan kişilerin sadece öğrencilerden oluşmadığına, oraya tahrik amaçlı gelen kişilerin de bulunduğu dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda Fevzi Çakmak'ın vefatı, Türk basını tarafından teessürler karşılanırken, ölümünün ardından meydana gelen hadiseler, basında uzun bir süre tartışmaya açılarak haber yapılmıştır.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA)

BCA 30-10-0-0/77-507-6.

BCA 30-11-1-0/165-2-8.

BCA 30-10-0-0/77-509-15.

B. Süreli Yayınlar

Akşam (11, 12, 13 Nisan 1950)

Ant (11 Nisan 1950)

Hafta (19 Nisan 1950)

Her Gün (4 Nisan 1950)

Hürriyet (13 Nisan 1950)

İkdam (4, 9, 10, 11, 12, 15, 17 Nisan 1950)

İstiklal (11 Nisan 1950)

Kudret (10 Nisan 1950)

Son Posta (10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 25, 30 Nisan 1950)

Son Saat (10 Nisan 1950)

Tarih Dünyası (15 Nisan 1950)

Ulus (11, 12, 13, 16, 18, 19, 20, 22, 26 Nisan 1950)

Vakit (10, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 21, 22, 26, 29, 30 Nisan 1950)

Yeni İstanbul (11, 12, 13, 15, 18, 20 Nisan 1950)

Yeni Sabah (11 Nisan 1950)

C. Telif ve Tetkik Eserler

Anadol, C. ve Uzun, E. (2001). *Büyük Türk Mareşali Fevzi Çakmak*. İstanbul: Kuvayı Milliye Yayınları.

Balcıoğlu, A. R. (1977). *Fevzi Çakmak*. İstanbul: Toker Yayınları.

Baycan, N. (1989). Fevzi Çakmak. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5(16), 178-206.

Çiftçi, A. (2019). Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1946-1950 Yılları Arasındaki Siyasal Faaliyetleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 967-985.

Ebediyete İntikalininin 46'ncı Yıldönümünde Mareşal Fevzi Çakmak. (1996). İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.

Engin, V. (2015). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi Devamlılık*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Hacıfettahoğlu, M. (2015). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi Siyasal Rejim ve Anayasal Düzen* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.

Haytaoğlu, E. (1999). Mareşal Fevzi Çakmak'ın Siyasi Hayatı ve Ölümü (1876-1950). *Türk Yurdu Dergisi*, 19(147), 31-50.

Koloğlu, O. (2002). Mareşal Fevzi Çakmak Atatürk'ün Genelkurmay Başkanı. *Popüler Tarih Dergisi*, (20), 44-51.

Külçe, S. (1953). *Mareşal Fevzi Çakmak Askeri Hususi Hayatı*. İzmir: Cumhuriyet Matbaası.

Levent, R. (2013). *Askeri Üst Komuta Kademesinin Siyaset Üzerindeki Etkisi: Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak Örneği* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.

Lewis, B. (2018). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınları.

Özçelik, A. (1993). Çakmak, Fevzi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 8, ss. 190-192).

Topçu, S. (2017). *Mareşal Fevzi Çakmak*. İstanbul: Halk Kitapevi.

Ural, S. ve Hangül, N. (2018). Kazım Karabekir'in Vefatının Türk Basınındaki Akisleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (61), 273-285.

Urhal, Ö. (1997). *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hayatı, Askeri ve Siyasal Faaliyetleri (1876-1950)* (Basılmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Yılmaz, V. (2006). *Fevzi Çakmak*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.

Ekler

Ek 1. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Vefatını Bildiren Resmi Yazı (BCA)

T. C. BAŞBAKANLIK YAZI İŞLERİ VE İŞLER MÜDÜRLÜĞÜ		ÖZETİ :
		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ
Gelen evrakın Tarihi	12/4/1950	<p>Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına</p> <p>Istanbul Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak'ın 10/4/1950 tarihinde öldüğü, İçişleri Bakanlığından alınan 12/4/1950 tarih ve <u>23308/64</u> sayılı tezkere ile bildirilmiştir.</p> <p>Teessürle arz ederim.</p> <p>Beşbakan</p> <p>13.4.1950</p> <p>19.4.1950</p> <p>13/4</p>
Gelen evrakın No.	23308/64 3577	
Yazan Memur	<i>[Handwritten Signature]</i>	
Yazı tarihi	13/4/1950	
Beyaz eden	<i>[Handwritten Signature]</i>	
Beyaz tarihi	13-4-1950	
Karşılaştıranlar		
Dosya No.	6/1	
Gidiş No.	1217 6/1541	
Ekleri		
Sevk tarihi	14-4-1950	
Kaydeden		
Not :		
		77 509 15

Ek 2. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cenaze Töreni (Vakit, 13 Nisan 1950)

VAKIT

Mareşal Çakmak dün muaz zam törenle toprağa verildi

Patriarkatın Töresizliği
Töresizlikten Ayrılmak

R. İZMİR - Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi dün İstanbul'da büyük bir törenle toprağa verildi. Tören, İstanbul'da büyük bir törenle toprağa verildi. Tören, İstanbul'da büyük bir törenle toprağa verildi. Tören, İstanbul'da büyük bir törenle toprağa verildi.

Cenaze töreni fasılasız 9,5 saat sürdü

Oy bitiren İstikbalde, beklenen salıverme töreni Nişantaşında Beyazıt'a son verdi. Altı saatte toprağa verildi.

İstanbul, 12 - Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi dün İstanbul'da büyük bir törenle toprağa verildi. Tören, İstanbul'da büyük bir törenle toprağa verildi. Tören, İstanbul'da büyük bir törenle toprağa verildi.

BASBAKAN

Azıncıların İstikbalini

Basbakanlık'ta dün yapılan toplantıda, Azıncıların İstikbalini görüşüldü. Başbakanlık'ta dün yapılan toplantıda, Azıncıların İstikbalini görüşüldü. Başbakanlık'ta dün yapılan toplantıda, Azıncıların İstikbalini görüşüldü.

Seçim hazırlığı

Antakya'da seçim hazırlıkları için çalışmalar başlatıldı. Antakya'da seçim hazırlıkları için çalışmalar başlatıldı.

Antakya'da sel felâketi

Antakya'da sel felâketi nedeniyle büyük zararlar meydana geldi. Antakya'da sel felâketi nedeniyle büyük zararlar meydana geldi.

Cenaze töreninde hâdiseler oldu

50 ye yakın insan hayli bir yığınla sığıp kırıldı; itilen inşaatçıyı yarılar nezarat altına alındı

Cenaze töreninde meydana gelen hâdiseler hakkında detaylı bilgiler verildi. Cenaze töreninde meydana gelen hâdiseler hakkında detaylı bilgiler verildi.

Ticaretin yansıması

Ticaretin yansıması hakkında detaylı bilgiler verildi. Ticaretin yansıması hakkında detaylı bilgiler verildi.

İKİNCİ MEKTUP

İkinci mektup içeriği. Bu mektup, Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatının Türk basımına yansıması ve radyoevi hadisesi hakkında detaylı bilgiler içeriyor. İkinci mektup içeriği. Bu mektup, Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatının Türk basımına yansıması ve radyoevi hadisesi hakkında detaylı bilgiler içeriyor.

Ek 3. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cenaze Töreni (Akşam, 13 Nisan 1950)

EV KADIN MODA
BÜYÜK ÖLÇÜ KAMYABA

AKŞAM

Yarın
Küçük İlanlar

13 Nisan 1950... Sayı: 10000... Fiyatı: 1000...

Mareşal Fevzi Çakmak dün ebedi istirahatgâhına tevdi edildi

Cenaze Nişantaşından Eyübe kadar eller üstünde taşıdı, yüzbinlerce halk tarafından takibedildi

Nispetiye'de sahri merasim programı tatbik edilmedi

Hayati cemiyetle
Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi, Nişantaşı'nda saat 11.30'ta Hayati Cemiyet tarafından nişantaşı mezarlığına tevdi edildi. Cenaze, Eyübe'ye kadar eller üstünde taşındı. Yüzbinlerce halk tarafından takib edildi. Nispetiye'de sahri merasim programı tatbik edilmedi.

Tafels
Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi, Nişantaşı'nda saat 11.30'ta Hayati Cemiyet tarafından nişantaşı mezarlığına tevdi edildi. Cenaze, Eyübe'ye kadar eller üstünde taşındı. Yüzbinlerce halk tarafından takib edildi. Nispetiye'de sahri merasim programı tatbik edilmedi.

74 kişi sorguya çekildi, 49 kişi tevkif edildi

Dün tevki edilmiş Nureddin Ardıçoğlu seminita bağlanarak serbest bırakıldı

Son Addına Üzerine
Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi, Nişantaşı'nda saat 11.30'ta Hayati Cemiyet tarafından nişantaşı mezarlığına tevdi edildi. Cenaze, Eyübe'ye kadar eller üstünde taşındı. Yüzbinlerce halk tarafından takib edildi. Nispetiye'de sahri merasim programı tatbik edilmedi.

Revizyon ameliyat

Mareşal için revizyon kalari dernekte etti

Revizyon
Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi, Nişantaşı'nda saat 11.30'ta Hayati Cemiyet tarafından nişantaşı mezarlığına tevdi edildi. Cenaze, Eyübe'ye kadar eller üstünde taşındı. Yüzbinlerce halk tarafından takib edildi. Nispetiye'de sahri merasim programı tatbik edilmedi.

Milliyetçiler en azından onuncu çağın en iyisini

Milliyetçiler
Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi, Nişantaşı'nda saat 11.30'ta Hayati Cemiyet tarafından nişantaşı mezarlığına tevdi edildi. Cenaze, Eyübe'ye kadar eller üstünde taşındı. Yüzbinlerce halk tarafından takib edildi. Nispetiye'de sahri merasim programı tatbik edilmedi.

Haşim Çakmak'ın adanlığı

Haşim Çakmak
Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi, Nişantaşı'nda saat 11.30'ta Hayati Cemiyet tarafından nişantaşı mezarlığına tevdi edildi. Cenaze, Eyübe'ye kadar eller üstünde taşındı. Yüzbinlerce halk tarafından takib edildi. Nispetiye'de sahri merasim programı tatbik edilmedi.

Yüksek
Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi, Nişantaşı'nda saat 11.30'ta Hayati Cemiyet tarafından nişantaşı mezarlığına tevdi edildi. Cenaze, Eyübe'ye kadar eller üstünde taşındı. Yüzbinlerce halk tarafından takib edildi. Nispetiye'de sahri merasim programı tatbik edilmedi.

Ek 4. Fevzi Çakmak'ın Vefatının Ardından Yapılan Gösteriler (Son Posta, 12 Nisan 1950)

Ek 5. Radyoevi Hadisesi (Akşam, 11 Nisan 1950)

Radyoevi önünde dün geceki hâdise

Radyonun müzik neşriyatına devam etmesi gençler arasında teessür uyandırdı

Ankara ve İstanbul Radyolarının, Mareşalin ölümünü haber verdikten sonra müzik neşriyatına devam etmesiyle ilgili olarak teessür hissiyle görülmüştür.

Bu sebeple İstanbul Üniversitesiyle Teknik Üniversitesine mensup bir kısım gençler gece saat 31 buçukta Taksim meydanından Radyoevine doğru ilerlemeye başladılar ve Radyoevi önüne gelince, neşriyatı durdurulmasını istemelerdir. Radyoevi neşriyatı sürdürmektedir.

Bu faaliyet karşısında gençlerin teşakürü bir anlamı taşımaz. Müziyet Müdürüğü terfiat almak zaruretinde kalmıştır.

Motörlerle ve stüdyo polis grupları hâdiseye yerine gelmiş. Komisyon Müdürü Cemal Çökten, gençlere bazı tavsiyelerde bulunmuş ve bu suretle müziyet kısıtlanarak yasaklanmıştır. Bu gençler, mahallaya karşı muhtemelen etnik istemler besliyor. Üniversite taleplerinden önce hakkında kanunî tabiiyata geçişlik zaruretli husus olmaktadır.

Radyoevi önündeki teşakür as sonra bilimsel ve talebe dağılmıştır. Yalın ve Kızılaya Başbakan Fahrettin Kerim Güney hâdisesinin akâdalar olmuş ve ne vakit kadar bazı teftişler yapılmıştır.

Gençlik, Mareşalin ölümü dolayısıyla bir «Millî matem gününün kabul edilmesini» istemektedir.

I.Ü.T. Birliğinin protesto beyannamesi

Teşakürle müşahade ettiğimiz şu kule göre, müdafî İstanbul Vâkayeti, bir millî kahraman olan büyük ölü Mareşal Fevzi Çakır'ın kendisine hâs ve lâyık mevkil vermemiştir. Radyo hâlâ müzik neşriyatını yapıyor, hayraklar matem şekli ile asılmamış, eğlence yerleri normal faaliyetlerini devam ettiriyor. Fakat hamdolsün ki, yaygın ve İstanbul hudutları içinde sakin bütün vatandaşlar derin bir yelo içinde.

Şekle taallük eden bir ünvanla «Milletin yarınını muvakkat» olarak elinde tutmaya lâyık gençlik sonuyor. Ve diyoruz ki: Hakare verdiğimiz hâdisede, Çakır gibi nadir bir varlığın, diğerlerinden bir farkı ve bu husustaki mi var ki, hâlâ hayraklar yarın doğu, hâlâ normal hayatı devam ettiriyor?

Çevap veriyoruz: — Hayır, bu gençlik hâlâ normal bir faaliyet gösteriyor. — Evet, şüphesizdir.

Çakır'ın büyük vatan evladını kaybettik. O halde mateminin var.

Hem bu matem müddet, I.Ü.T.B. Başkanı Hâbir AKUN

Yüksek Okullar Talebe Birliğinin beyannamesi

Kurtuluş savaşımızın üç karlıından birini daha kaybettik. Mareşal Fevzi Çakır'ın aramızdan çekilmesi ayırdı. Olan insan kalblerimizde soruna kadar yanan hakını çoktan kazanmış bulunuyor. Bugün onun adı hatıra önünde gençlik hürmetle eğiliyor. Fakat hâlâ neden bayraklarımızı hiçbir şey olmaması gibi duruyor? Hâlâ neden radyolarımızdan sevk ve eğlence programları iletiliyor? Neden bütün eğlence yerleri olan faaliyetler? Olan insan yakın tarihimizin bir fazlası olmamalı, bir kahramanlık ve feragat örneği olmalı. yıllardan beri onu kitaplarımızın en nadide sahifelerinde, o dalarımızın ve salonlarımızın en müte köşelerinde canlı bir tarih gibi okuyalım. Bu, sonra aynı insan, bir millî kahramanına, merdüket yapalım. Hâlâ eğitimde o adama ölümünde kendisine bir millî matem gününün çok görüldüğüne şahid olalım.

Kayıpların ve akâdaların bu derin için yitmiş kahraman gençliğinin akâdalarına kanunî müddetle sunulmak teşakür ve teessürleri vardır. Çok şükür ki her Türk matemini tatmaktadır.

İstanbul Yüksek Okullar Talebe Birliği Başkanı

Basın Yayın Turizm Genel Müdürlüğüne

«Sayın Mareşalinin vefatına rağmen radyolarımızın bu şekilde programlarına devam etmeleri hayretinist muht olmuştur. Teşakürümüzü bildiririz.»

Dokuzuncu Şube Tıp Talebe Yürütme Komitesi

Zonguldak Gazeteciler Cemiyetinin yıllık kongresi

Zonguldak 11 (Akşam) — Zonguldak Gazeteciler Cemiyetinin yıllık kongresini açılış ve ilare beyanatı gerçekleştirildi. Yeni heyete Ali Ringöl, Niyazi Durmuş, Nejat Memişoğlu, İhsan Çarbaş ve Mustafa Köger seçilmişlerdir.

İÇTİMAÎ VE İKTİSADÎ YÖNLERİYLE İPSALA NAHİYESİ (XV. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI)*

*Cengiz PARLAK***

Öz: İpsala, eski çağlardan itibaren Meriç geçidini denetleyen yerleşim noktalarından biridir. Osmanlıların XIV. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Rumeli’de ilk fethettiği yerlerden biri olan İpsala, XV-XVI. yüzyıllarda seferler esnasında Rumeli kuvvetlerinin toplanma bölgesi olarak da kullanılmıştır. XV. yüzyıldan itibaren nahiyenin idarî yapısının oluşumunu tamamladığı ve aynı yüzyılın ikinci yarısında ise yerel yönetim, güvenlik ve toplumsal açıdan geliştiği görülmektedir. 1450’li yıllardaki mahalle sayısını ve nüfus yapısını 1480’li yıllarda da koruyan nahiye merkezi, taşra iskân birimleriyle de etkileşime girip içtimaî ve iktisadî ağlar kurmuş ve bir hinterlant oluşturmuştur. Böylece merkezdeki ve taşradaki iktisadî faaliyetler, devletin vergi gelirleri elde etmesini sağlamıştır. Bu gelirlerin çoğunluğu, Osmanlı Devleti’nin askerî teşkilatının esasını oluşturan timar sistemine aktarılmıştır. Ayrıca vakıflar aracılığıyla da İpsala’da sosyal ve ekonomik bir hayat kurulmuştur. Çalışmamızda İpsala nahiyesinin XV. yüzyılın ikinci yarısındaki bu gelişimini ayrıntılarıyla, XVI. yüzyılın başlarındaki durumunu ise kısmen açıklamaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: İpsala, Meriç, Rumeli, Yörükler, Paşa Livası, timar, vakıf, ihtida.

The Communal and Economic Aspects of the Ipsala District in the Second Half of the 15th Century)

Abstract: Since the ancient times, the Ipsala district is one of the control posts of the Maritsa passage. Ipsala town one of the first places the Ottomans conquered in Rumelia at the beginning of the second half of the 14th century, was also used as the gathering area of Rumelia forces during expedition in the 15th and 16th centuries. From the 15th century onwards, the district’s administrative structure was formed, while by the second half of the century, issues related to local administration, security and society were dealt with. The district center, which preserved in the 1450s the number of neighborhoods and its population structure, by the 1480s, interacted with provincial settlements, established social and economic networks and formed a hinterland. Thus, the state acquired through the economic activities of the district center and its provinces tax revenues income. The majority of these revenues were transferred into the timar system, which constituted the basis of the military organization of the Ottoman State. In addition, through the waqf system Ipsala town established a social and economic life. This study will endeavor to explain in some detail the development of the Ipsala District in the second half of the 15th century covering also some aspects during the early 16th century.

Keywords: Ipsala, Maritsa, Rumelia, Yörüks, Pasha Livas, timar, waqf, conversion.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 03.11.2020 - 04.02.2021

** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çanakkale, Türkiye. cparlak@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2830-1484

Giriş

Günümüzde Türkiye ile Yunanistan sınırını kuzey-güney istikametinde belirleyen Meriç nehrinin doğu tarafında kalan İpsala, nehre yaklaşık 7 km uzaklıkta olup bir tepe üzerinde kurulmuştur. Edirne'ye bağlı bir ilçe konumunda olan İpsala'nın güney ve batı yönünde ovalık araziler varken, kuzey ve doğu tarafında yükselti artmaktadır. İlçeye en yakın yerleşim yerleri olarak Edirne'nin Enez ile Keşan ve Tekirdağ'ın Malkara ilçelerini görmekteyiz.

Harita: Trakya Bölgesindeki Bazı Nahiyeler ve Kazalar

İpsala'nın kuruluşu, antik çağlara kadar dayanmaktadır. M.Ö. 4. yüzyılında Odris kabilesinin kurduğu ilk Thrak devletinin merkezinin Kypsala olması muhtemeldir (Erzen, 1994, ss. 91-92). M.S. 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun Rhodope eyaletine bağlanan (Beksaç ve Beksaç, 2020, s. 10) İpsala, Via Egnatia yolu üzerinde Hebros (Meriç) geçidini denetleyen önemli bir istasyon ve ayrıca Rhodope bölgesi, piskoposluk merkezlerinden biri olmuştur (Sevin, 2007, s. 25).

Kasabanın ismi, Odris krallarının sikkelerinde K Y PS E şeklinde görülmeye başlayan ve Yunancada “arı kovarı, sandık, kutu ve boş kap” anlamlarında kullanılan Kypselas veya Kypsela kelimesinden gelmektedir. M.S. 6. yüzyılda yaşayan ve *Ethica* adlı coğrafya sözlüğünün yazarı olan Stephanus Byzantinus ise İpsala şeklindeki yazımın öncüsü olarak ilk defa “Ipsilitai” sözcüğünü kullanmıştır (Beksaç ve Beksaç, 2020, ss. 6-7).

Osmanlı tevarihlerinde ismin kökenine dair açıklamalar yoktur. Evliya Çelebi, bu konuyla ilgili İslamî ve efsanevî unsurlara vurgu yapar. Kendisi Osmanlı

gazilerinin ve askerlerinin Rumeli'ye geçtikten sonra ilk fethettikleri yerin İpsala olduğunu, kasabada ilk Cuma namazını kıldıklarından buraya “ibtidâ salâ”dan bozma “İpsala” denildiğini aktarmaktadır (2006, s. 551).

H. 1309 tarihli Edirne Vilayet Salname'sinde “İpsala nâm-ı diğer Sepsilla” ifadesi bulunurken (SVE, 1309, s. 314) H. 1310 tarihlide ise İpsala'nın, Trakya'da zalimliğiyle meşhur Gelibolu beyi I. Miltiades'in (M.Ö. 6. yüzyıl) babası Sepsil (Kypselos) (Herodotos, 2009, ss. 456-457) adına kurulduğunun ve isminin de ondan geldiğinin muhtemel olduğu yazılmıştır (SVE, 1310, s. 557).

Osmanlılar devrinde ismin yazımıyla ilgili farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bir araştırmacı, kasabanın adının Osmanlı kaynaklarında ايسله ايسلا ايساله gibi değişik yazım şekillerinde görüldüğünü belirtmektedir (Liakopoulos, 2002, s. 70). 1593 yılı içerisinde İpsala'ya gelen Osmanlı seyyahı Âşık Mehmed, kasabanın adını ايساله (İbsala) olarak yazmakta fakat kökeni hakkında bilgi vermemektedir (Âşık Mehmed, 2007, s. 1001). Bütün bunlarla birlikte incelediğimiz XV. ve XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde kasabanın ismi, ايساله (İpsala) şeklinde yazılmıştır (MC-089, s. 97; TT.d.-971, s. 2; TS.MA.d-8236, v. 11b; 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001, s. 78).

Osmanlı kaynaklarında İpsala'nın fethi konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle fetheden kişi meselesinde Ahmedî (2018, ss. 573-575) ve Şükrullah Efendi (2013, s. 382), Gazi Süleyman Paşa'yı göstermektedirler. Aşıkpaşazade (2003, ss. 376-382) ve Oruç Beğ (2007, ss.19-24) ise İpsala'yı Gazi Evrenos Bey'in fethettiğini ifade etmekle birlikte fetih tarihine dair sadece Oruç Beğ, 763 / 1361-1362 bilgisini vermektedir. Evliya Çelebi (2010, s. 438), İpsala'nın 758 / 1357'de Süleyman Paşa tarafından ele geçirildiğini açıklar ancak daha sonra Sultan I. Murad'ın fetihlerinin anlatıldığı kısımda kasabanın tekrar fethedildiğini “İpsala feth-i mükerrer” ifadesiyle belirtir (Evliya Çelebi, 2008, s. 47). Bütün bunlarla birlikte Süleyman Paşa'nın babası Orhan Gazi adına İpsala'da sikke kestirmesi, dikkat çekici bir bilgidir (Sahillioğlu, 1993, s. 502). Bu çerçevede İpsala'nın Süleyman Paşa tarafından ele geçirildiği ve onun 1357'deki ölümünden sonra kaybedildiği, ardından da tekrar fethedildiği düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Fethinden hemen sonra nahiyenin Osmanlı idarî sistemine tabi olduğu sancak, demografik yapısı, timarları, vakıfları ve iktisadî hayatına dair bilgilere ulaşabileceğimiz ana kaynak niteliğinde bir tahrir defteri bulunmamaktadır. Ancak yaklaşık fethinden yüzyıl sonra 1456 tarihli icmal tahrir defteri (MC-089, ss. 97-113) aracılığıyla Paşa Livası'na tabi olan İpsala merkezi ve taşra iskân birimleri hakkında verilere erişebiliyoruz. Paşa Livası'nın idarî sınırları ise XIV. yüzyıldaki fetihler sayesinde belirmeye başlamış ve XVI. yüzyılın başından itibaren kesin şekli tahrir defterleri vasıtasıyla tespit edilebilmiştir. Bu

yüzyılda da İpsala Paşa Livası'na tabi bir kaza konumundadır (Sezgin, 2007, s. 183).

Coğrafi konumu ile askerî ve ticarî yollar üzerinde bir menzil olmasından dolayı İpsala, XV. ve XVI. yüzyıllarda Rumeli kuvvetlerinin toplanma merkezlerinden biridir. 1489 yılının sonlarına doğru yönü kesin olarak bilinmeyen bir sefer için Rumeli Beylerbeyi Yahya Paşa kuvvetleriyle Gelibolu ve İpsala aralığında toplanmış ancak mevsimin geçmesi üzerine seferden vazgeçilmiştir (Oruç Beğ, 2007, s. 145; Reindl, 2014, s. 252). Sultan II. Bayezid 1499'da Venedik ile yapılacak savaş hazırlıkları sırasında onları şaşırtmak için İpsala'da bir ordu toplamıştır (Fisher, 2014, s. 80). 1521 yaz aylarının başlarından itibaren Belgrat seferi hazırlıkları sırasında Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa kuvvetleriyle İpsala sahrasında toplanıp, buradan Sofya'ya doğru yola çıkmıştır (Sağırılı, 2000, s. 149; Yurdaydın, 1961, ss. 20-21). 1559 yılı içerisinde Kanuni Sultan Süleyman'ın yaşayan iki şehzadesi Selim ve Bayezid arasında Konya'da yaşanan çarpışmadan önce padişah, durumu kontrol altında tutmak ve özellikle Selim'e destek amacıyla Rumeli Beylerbeyi'ne kuvvetlerini İpsala'da toplaması emrini vermiştir (Cezar, 2011, ss. 1128-1129; Turan, 1997, ss. 88-96). Rumeli kuvvetlerinin özellikle doğu istikametinde gerçekleşecek seferler esnasında geniş düzlüklere ve çayırlara sahip İpsala'da toplanması, burasının önemli bir köprübaşı ve kontrol noktası olduğunu göstermektedir.

İpsala nahiyesinin ve taşra iskân birimlerinin XV. yüzyılın ikinci yarısındaki içtimaî ve iktisadî hayatını ortaya çıkarabilmek amacıyla II. Mehmed (1451-1481) ve II. Bayezid (1481-1512) devirlerine ait üç tahrir defteri incelenmiştir. 1456 tarihli ilk defterimizde nahiye merkezine ve taşrasına dair bilgiler tam olarak tespit edilebilmektedir. Sultan II. Bayezid devrine ait parça halde olan diğer iki defterden ilkinde nahiye merkezine ait veriler bütünüyle görülse de ikincisinde yoktur. Taşra iskân birimlerinin verileri ise her ikisinde de eksiktir. II. Bayezid zamanına ait ilk defterin 1485 yılı içerisinde (TT.d-971, ss. 1-24) ve ikincisinin de (TS.MA.d-8236, v. 11b-17a) 1494-1498 yılları arasında Rumeli Beylerbeyi olan Yakup Paşa döneminde (Ferlibaş, 2020, ss. 137-140) tutulduğu anlaşılmaktadır¹. İşte bu noktada nahiyenin taşra birimlerini incelerken XV.

¹ Osmanlı Arşivinde TT.d. 971 fon numaralı İpsala nahiyesi timar kayıtlarını içeren parça defter tarihsizdir. İçerisinde tarih tespit etmek için tek başına bir bilgi yoktur. Fakat arşiv kayıtları içerisinde TS.MA.d-8236 fon numaralı, içerisinde Keşan ve İpsala nahiyelerinin timar kayıtlarını içeren başka bir parça defter bulunmaktadır. Sultan II. Bayezid devrinde 1494-1498 yılları arasında Rumeli Beylerbeyi olan Yakup Paşa döneminde tutulduğu içindeki "Timâr-ı Doğançî Karaca Beğ ber-mücib-i hükm-i Yakub Paşa mîr-i mîrân-ı Rûm-îlî" ve "Çiftlik-i Yusuf bâzdâr hâric ez-defter Beğlerbeği Yakub Paşa hazretleri mektûb gönderib" (TS.MA.d-8236, v. 1a-2b) şeklindeki bilgilerden anlaşılan bu defterde, İpsala nahiyesine ait timar köyleri de vardır. Bunlardan Karpuz Burnu, İne Hacı, İbrahim Divane, Korucu ve Köse Ejder

yüzyılın son çeyreğine dair bilgilerde eksikler olacağından, defterlerdeki veriler karşılaştırılırken bazı boşluklar oluşacaktır. Ancak yine de incelediğimiz dönem için bir İpsala nahiyesi görüntüsü çıkarmaya çalışacağız.

1. Nahiye Merkezi ve Nüfus Yapısı

XIV. yüzyılın son çeyreğinde nahiye merkezinin içtimai ve iktisadi hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Osmanlılar fethettiğinde İpsala, muhtemelen kale surlarıyla sınırlı nüfusa sahip bir iskân birimi iken sonraki süreçte surların dışına çıkıp kalenin etrafında gelişme imkânı bulmuştur. Osmanlıların yerleşim alanlarını genişletmeye başlaması, zaman içerisinde kalenin askerî amaçlı kullanılmasına sebep olmuştur. Sultan I. Bayezid devrinde Germiyanoglu II. Yakup Bey'in 1390 yılında kaleye hapsedilmesi ve 1399 yılında kendisinin buradan kaçması (Varlık, 1974, ss. 69-71), kalenin varlığının XV. yüzyıl başlarında sürdürdüğünü göstermektedir.

Fetret Devri'nde (1402-1413) Rumeli topraklarında şehzadeler arasında taht mücadeleleri yaşanmış, süreç içerisinde İpsala da bu durumdan etkilenmiştir. 1433 yılının başlarında İpsala'yı ziyaret eden Fransız seyyah De La Broquiere (2000, s. 232), kasabanın önceden güzel bir iskân birimi olduğunu fakat şimdi harabe halde bulunduğunu belirtir. Seyyahın kasabanın harabe durumunu hangi dönemle karşılaştırdığı bilinmemektedir. Fetretin bitiminden yirmi yıl sonra kendisinin kasabaya uğradığı düşünülürse dönemin olumsuz etkilerinin kalmayacağı da aşıkardır. Bu bağlamda XV. yüzyılın ikinci yarısında kasabanın ve taşrasının idarî yapısının oluştuğunu, yönetici ve görevlilerin varlığından anlıyoruz. 1456 tahririnde (MC-089, s. 109) nahiyenin yöneticisi kadıya, geçimini sağlaması için timar geliri tahsis edilmiştir. Ayrıca merkezde ve en fazla nüfusa sahip Köpeklü köyünde birer kadı naibi varken kasabada bir de subaşı bulunmaktadır (MC-089, ss. 97-99). 1485 yılında da nahiyenin bir kadısı ve naibi vardır (TT.d.-971, s. 11). Bunlarla birlikte 1490 yılında kadı ve mimar, İpsala Camii'ni tamir ettirerek kasabada hayratların kontrol edildiğini ve korunduğunu göstermektedir (Gökbilgin, 2007, s. 221). Bütün bu bilgiler

(Erdir) köyleri, TT.d. 971'de de bulunmaktadır. İki defterdeki bu köyler karşılaştırıldığında TS.MA.d-8236'de köylerin yekunları verildikten sonra "fi'l-asl" ibaresi görünmektedir. İbarenin altındaki hane, mücerred ve hasıl verileri ise TT.d 971'dekilerle aynıdır. Ayrıca iki defterde kayıtlı köylerin vergi nüfusu erkeklerinin isimleri karşılaştırıldığında, bunların bir kısmının aynı kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı TT.d. 971 numaralı defter, TS.MA.d-8236 defterinden önce tutulmuş olup muhtemeldir ki Sultan II. Bayezid devrinin ilk dönemlerinde 1485'te yapılan genel tahrirlerdeki "asıl defter" statüsündedir. Ayrıca TS.MA.d-8236 numaralı defterin Keşan ve İpsala nahiyelerine tabi köyleri karışık halde vermesi ve bir kısmını içermesi, bununla birlikte defterde "ez-ziyâde" tabirinin bulunması, bu tahririn köylerdeki fazla vergi nüfusunun tespiti amacıyla TT.d. 971 numaralı defter esas alınarak beylerbeyi tarafından yaptırıldığını düşündürmektedir.

nahiyenin Fetret'ten sonraki süreçte yöneticisi, görevlileri ve ahalisiyle birlikte yerel yönetim, güvenlik ve toplumsal açıdan geliştiğinin bir yansımasıdır.

Tablo 1. XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Paşa Livası'na Tabi Bazı Nahiyelerin Merkez Nüfusları

Nahiye	1456 Tahriri ²				1485 Tahrirleri ³					
	Mahalle Sayısı	Müslüman Hane	Hıristiyan Hane	Tahmini Nüfus ⁴	Mahalle Sayısı	Müslüman		Hıristiyan		Tahmini Nüfus
						Hane	Mücerred	Hane	Mücerred	
Yanbolu	18	727	65	3.960	-	-	-	-	-	-
İpsala	14	608	-	3.040	14	588	183	-	-	3.123
Gümülcine	14	476	132	3.040	14	330	40	42	5	1.905
Ferecik	5	207	58	1.325	-	-	-	-	-	-
Fikeli	-	28	95	615	-	21	1	130	-	756
Üsküdar	-	66	21	435	-	53	14	33	-	444
Pravadi	1	32	12	220	-	14	1	1	-	76
Dimetoka	-	-	-	-	16	340	56	112	1	2.317

Anadolu şehirleri üzerine yapılan çalışmada (Faroqhi, 2000, ss. 12-14) bir yerleşimin kent ya da kasaba olabilmesi için idarî açıdan en az bir kadısının bulunması ve pazar etkinliklerinin olması üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte kentlerin ve kasabaların büyüklerinde vergi nüfusu açısından bir sınıflandırma yapılmış olup kasabaların 400 ila 999 vergi nüfusundan oluştuğu açıklanmaktadır. Bu açılardan bakıldığında İpsala, yarı-kırsal pazar yerleşimi olup kasaba mahiyetindedir.

Çalışmamıza konu olan dönemden önce İpsala merkezinin mahalle sayısı bilinmese de XV. yüzyılın ikinci yarısında on dört mahalleden ibarettir. Aynı dönemlerde çevresindeki diğer nahiyelerle de karşılaştığımız tabloya göre İpsala, Gümülcine, Dimetoka, Yanbolu nahiyeleri gibi fazla sayıda mahallesi ve nüfusu olan bir kasaba durumundadır. 1456 tahririnde mahallelerin isimleri ve haneleri ayrı olarak verilmese de, bunlar 1485 defterinde görülebilmektedir. Diğer taraftan her iki tahrir döneminde de merkezde gayrimüslim nüfus kaydı bulunmamaktadır. Fetih esnasında Hıristiyanların merkezde buldukları,

² MC-089'da nahiyelerin nüfus verileri için bk. Yanbolu s. 222, İpsala s. 97, Gümülcine s. 35, Ferecik s. 69, Fikeli s. 206, Üsküdar s. 192, Pravadi s. 141. Dimetoka Nahiye merkezine ait veriler 1456 tahririnde bulunmamaktadır.

³ 1485 Tahrirleri kısmında birden fazla tahrir defterinden yararlanılarak nahiyelerin nüfusları ortaya çıkarılmıştır. İpsala TT.d.-971, s. 2-15; Gümülcine MAD-16148, s. 1-10; TT.d-20'de Fikeli s. 7-9; Üsküdar s. 83-84; Pravadi, s. 27; Dimetoka s. 141-150; Ferecik ve Yanbolu nahiyelerinin Sultan II. Bayezid zamanına ait nüfus verileri tespit edilememiştir.

⁴ Tahmini nüfus= Hane x 5 + Mücerred olarak hesaplanmıştır.

sonraki süreçte diğer bölgelere göç etmeleriyle nüfuslarının azaldığı ya da ihtida süreciyle Müslüman oldukları söylenebilir.

1456 tahririnde hane başlığı altında Müslüman çift ve bennâk kaydedilmişken, mücerredlerle ilgili veri yoktur. 1485 tahririnde mücerredler, ayrıca gösterilirken bennâklar belirtilmemiştir. Bu noktada merkezde hane açısından bir azalma yaşanmıştır. Ancak mücerredlerin sayısında önemli bir değişim vardır. Böylece tahmini nüfusta otuz yıllık süreçte % 2,7 gibi az bir artış olmuştur. 1485’de ise İpsala merkez nüfusunun ayrıntıları aşağıdaki tabloda görülebilmektedir.

Tablo 2. 1485 Yılında İpsala Merkez Mahalleleri

Mahalle	Hane	Mücerred	Tahmini Nüfus	Nüfus Yüzdesi
Kapucu	101	27	532	17,03%
Saraç İlyas	77	30	415	13,29%
Bayram Bey	49	16	261	8,36%
Mübarek Şah	49	15	260	8,33%
Köprü	47	22	257	8,23%
Hacı İbri / Dervişan	46	14	244	7,81%
Akarca / Kurşunlu	39	10	205	6,56%
Debbağın	35	11	186	5,96%
Cami-i Köhne	34	11	181	5,80%
İdris	30	5	155	4,96%
Kazancı	29	6	151	4,84%
Cami / Hoca Hamza	28	10	150	4,80%
Hasan Halife	18	6	96	3,07%
Mevlana Muslihiddin Halife	6	-	30	0,96%
Toplam	588	183	3.123	100,00%

XV. yüzyılın son çeyreğinde İpsala merkezinde mahallelerin çoğunun hane sayılarının otuzun altında kalmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte on mahallede hane sayılarının otuz ve üzerinde bulunması, tek mahalle hariç bütün hepsinde nüfus yoğunluğunun fazla olması, İpsala’nın fethinden sonra etkili bir biçimde iskân politikasına tabi tutulmasıyla ve bir ölçüde de ihtida hareketiyle açıklanabilir. Böylece merkezde Müslüman nüfus kesafeti oluşmuş ve bu durum XV. yüzyılın ikinci yarısında dahi devam etmiştir.

En düşük nüfusa sahip Mevlana Muslihiddin Halife Mahallesi’nin ahalisine vergiden muaf olduklarına dair Sultan II. Bayezid tarafından hükm-i şerif verildiğiyle ilgili XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde bilgi bulunmaktadır (Yılmaz, 2020, ss. 130-131). Ancak 1485 tahririnde bu durum hakkında veri tespit edilememiştir. Öte yandan en düşük sayıda haneye sahip olması, mahallenin II. Bayezid devrinden hemen önce veya o sırada kurulduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte mahallenin XVI. yüzyılda nüfusunun artmış olması (Yılmaz, 2020, s. 135), XV. yüzyılın son çeyreği içinde kurulduğu ihtimalini yükseltmektedir.

XV. yüzyılın ikinci yarısı için İpsala merkez nüfusunun toplumsal kesimleri hakkındaki verileri tahrir defterleri aracılığıyla elde edebilmekteyiz. Ancak bu noktada 1456 tahririnde mahallelerinin nüfusuna dair mufassal bilgiler az olmakla birlikte İpsala mahallelerinde muaf sınıfa giren dinî görevliler arasında 13 *imam*, 10 *müezzin* ve 1 *hafız* bulunmaktadır. Ayrıca dinî ve sosyal konumları açısından değerlendirebileceğimiz 2 *derviş* ve 3 *tekyenişin* de vardır. Osmanlı kasabalarının ve şehirlerinin tahrir kayıtlarında görebileceğimiz fiziksel veya ruhsal yönden zayıf kişiler de İpsala merkezinde bulunmaktadır. Fizikî eksiği olan *amâ*, *kötürüm* ve *hastadan* birer kişi varken, ihtiyarlayıp kocamış anlamında olan *fertüttan* iki kişi görünmektedir. Ayrıca ruhsal açıdan zayıf ve deli manasına gelen *cünûn* başlığı altında bir kişi tespit edilmiştir. Kasabada diğer kesimlerden *hizmetkârlar* ile *ortakçı kullar* dikkat çekmektedir. Hizmetkârların dördü zeamet sahibine, beşi Murad Bey adındaki kişiye, biri ise veled-i Satı'ya tabidir. Ortakçı kulların sayısı on olup, hepsi zeamet sahibine bağlıdır. 1456 yılında esnafların durumuna dair ayrıntılı bilgiler yoktur. 1485 tahriri, mufassal olduğu için toplumsal kesimlerle ilgili aşağıdaki ayrıntılı tabloyu oluşturabilmekteyiz.

Tablo 3. 1485 Yılında İpsala Merkezdeki Toplumsal Kesimler

Toplumsal Kesimler	Hane	Mücerred	Toplam Nefer	Nefer Yüzdesi
Unvanı ve Mesleği Yazılmayanlar	262	129	391	50,71%
Esnaflar-Zanaatkârlar	89	13	102	13,23%
Veled-i Abdullah olarak kayıtlılar	41	9	50	6,49%
Gulâm	40	5	45	5,84%
Azâde	26	8	34	4,41%
Atık	22	5	27	3,50%
İmam	18	-	18	2,33%
Müezzin	18	-	18	2,33%
Hacı	11	2	13	1,69%
Derviş	10	-	10	1,30%
Müslim-i nev	3	5	8	1,04%
Şakird	2	5	7	0,91%
Siyah	4	1	5	0,65%
Kethüda	5	-	5	0,65%
Divâne	4	1	5	0,65%
Anadolulu	4	-	4	0,52%
Yağcıyân	4	-	4	0,52%
Eşkinci	3	-	3	0,39%
Küreciyân	3	-	3	0,39%
Kayyim	2	-	2	0,26%
Muhtesib	2	-	2	0,26%
Reis	2	-	2	0,26%
Süfî	2	-	2	0,26%
Ahî	1	-	1	0,13%
Çiftçi	1	-	1	0,13%
Hâfiz	1	-	1	0,13%
Hatib	1	-	1	0,13%
Leng	1	-	1	0,13%
Muarrif	1	-	1	0,13%
Muhacir	1	-	1	0,13%

Nağra-zen	1	-	1	0,13%
Nâib-i Kadı	1	-	1	0,13%
Şeyh	1	-	1	0,13%
Tatar	1	-	1	0,13%
Toplam	588	183	771	100,00%

Tabloda toplulukları tahrir defterindeki kayıtlanmalarına göre hane ve mücerred olarak inceledik. Bunların toplamı olarak da nefer tabirini kullandık. Böylece her bir nefer, vergi veren ve muaf statüsündeki erkeklerden oluşmaktadır. Bundan dolayı birden fazla unvana veya mesleğe sahip olanları tek bir kesimde göstererek merkezin toplam nüfusu üzerinden bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Özellikle bir zenginlik belirtisi olarak da bilinen *hacı* unvanına sahip 23 kişi tespit edilmiştir. On üçünün sadece unvanı “*hacı*”dır. Diğer onunun dördü, debbağ, kuyumcu ve kalaycı olup altısı ise imam, müezzin, kethüda ve hafızdır. Bu özellikteki on *hacı*, tabloda kendi başlıkları altında gösterilmiştir.

Tabloda esnaf ve zanaatkârların önemli bir sayıya ulaşması, XV. yüzyılın ikinci yarısında İpsala merkezinin iktisadî hayat açısından gelişmişliğinin bir göstergesi olup toplumun diğer kesimleri de ayrıca önem arz etmektedir.

İmam, müezzin, hatip, hafız, derviş, sufi, şeyh gibi dinî ve içtimai zümrelerin toplam içindeki payı % 6,61’dir. Bu noktada her mahallede birer imam ve müezzin kayıtlı olmakla birlikte İdris ve Kapucu Mahalleleri’nde ikişer, *Hacı İbri*’de ise üç imam bulunmaktadır. İdris Mahallesi’ndeki imamlardan biri, *Cami-i Köhne* görevlisidir. Kapucu Mahallesi’nde üç, Bayram Bey ve İdris Mahalleleri’nde ise ikişer müezzin vardır. Ancak İdris Mahallesi’ndeki müezzinler, *Cami-i Köhne*’de vazifelidir. Derviş zümresinden üçünün Köprü Mahallesi kayıtlarında “tekyenişin” oldukları yazıldığından, burada bir tekke bulunduğu söylenebilir. Bu dönem itibarıyla dinî hizmetlerin ifa edilmesi noktasında İpsala merkezinde herhangi bir görevli sıkıntısı yaşanmadığını anlıyoruz.

İpsala’daki diğer bir zümreyi ise mahallede yaşayanlar tarafından seçilen ve kasaba yöneticileri ile mahalleli arasındaki ilişkileri düzenleyen *kethüdalar* oluşturmaktadır. Tabloya göre merkezde beş kethüda olmasına rağmen, Köprü Mahallesi’nde kuyumcu olarak kaydedilen biri daha kethüdadır. Ancak tabloya sadece esnaf olarak yansıtılmıştır. Böylece toplam 6 kethüda, merkezde vazifelerini yerine getirmektedirler. Bunlardan biri “*Kethüdâ-yı şehîr*”, diğerleri ise *Cami-i Köhne*, İdris, Köprü, Mübarek Şah ve Saraç İlyas mahallelerinin kethüdadıdır.

1485 tahririnde kasabanın en dikkat çeken kesimlerinin başında *veled-i Abdullah* şeklinde kayıt altına alınanlar gelmektedir. Tahrir defterlerinde bu şekilde yazılanların genel olarak ihtida yoluyla din değiştiren kölelerden ve hür gayrimüslimlerden oldukları bilinmektedir (Sahillioğlu, 1983, ss. 219-220). Ancak Osmanlı toplumunda Abdullah ismi, Müslümanlar tarafından da

kullanılan bir isim olduğu için bütün “veled-i Abdullah” kayıtlılarının ihtida edenlerden oluşmadığını dahi göz önüne almalıyız (Kurt, 1992, s. 182; Emecen, 2011, s. 332; Yılmaz, 2011, ss. 135-136). Çünkü defterde baba adları Abdullah olup ihtida eden ile Müslüman olanı ayırmamızı sağlayacak açıklayıcı veri yoktur⁵. Bununla birlikte Osmanlı toplumunda kölelere verilen isimler üzerinden baktığımızda İpsala’dakilerin içinde Armağan, Atmaca, Bazarlı, Hoşkadem, Karaca, Karagöz, Sunkur, Şirmerd, Uğurlu ve Yusuf gibi isimler çoğunluktadır. Böylece kasabada ağırlıklı olarak sonradan Müslüman olmuş kölelerin varlığı fark edilmektedir.

Tabloda ihtida ile ilgili bir başka veri ise *Müslim-i nev* şeklindeki kayıtlılardır. Bunlar muhtemelen tahrirden hemen önce Müslüman olup vergi veren erkek nüfustur. Hane kayıtlılarının varsa eşlerinin ve kızlarının da Müslümanlığı seçtikleri, mücerredlerin de büyük olasılıkla bu haneler içerisinden oldukları söylenebilir.

İpsala’daki Müslümanların sahip olduğu köleler ve esirlerle ilgili 1456 yılının başında Enez’in (İnöz) fethinden önce yaşanan gelişmeler, Osmanlı tarihlerine yansımıştır. Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce Enez halkı, İpsala ve Ferecik’deki Müslümanların köle ve esirleri kasabalarına kaçarlarsa onları iade etmezler hatta sahiplenirlerdi. Bu durum ise padişaha kadar giden şikâyetlere ve diğer başka nedenlerle birlikte Enez’in fethine sebep olmuştur (Âşık Paşazade, 2003, ss. 221-222; Mehmed Neşri, 1957, ss. 713-715; Yücel ve Sevim, 1991, s. 38). Böylece Müslümanların köle ve esirlerinin ellerinden alınması, Osmanlı Devleti nazarında hâkimiyetine karşı bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. 1456 tahririnde İpsala’daki köle ve kölelikten azat edilmiş kesimler hakkında ayrıntılı bilgi olmasa da 1485’te bunları görebilmekteyiz. Bu kesim tabloda *gulâm*, *azâde* ve *atık* ifadeleriyle yazılmıştır. Tahrir defterinde gulâmların kimlere tabi oldukları isimle belirtilmiş olmakla birlikte sahiplerin çoğunun unvanı yoktur. Bu noktada Akarca Mahallesi imamının iki, hatibin ise bir gulâmı bulunmaktadır. Boyacı Yahya adlı esnafın ve Ahi Muhyiddin’in birer gulâmı vardır.

Eskiden kul olup azat edilmiş kişiler (Barkan, 1980, ss. 653-654) ise defterde *azâde* ve *atık* olarak iki farklı şekilde⁶ kayıt altına alınmışlardır. Bunların sahibi

⁵ Sahillioğlu (1983, ss. 219-220) hür olanların ayrımının belgelerde “el-hür” ifadesiyle anlaşılabilirliğini belirtmektedir. Ancak 1485 tahririnde bu ifade veya benzerleri yoktur.

⁶ Nahiye merkezi ile ilgili karşılaştırma yapmasak da, 1485 tahririnde (TT.d.-971, s. 19) Köse Ejder köyünde “Aydın azâde-i Tayyîb” ve Kadem azâde-i Abdurrahman” şeklinde kayıt altına alınan kişiler, 1494-1498 tahririnde (TS.MA.d-8236, v. 15a) “Aydın mu’tak-ı Tayyîb” ve Kadem mu’tak-ı Abdurrahman” olarak yazılmışlardır. Anlaşılan tahrir defterlerindeki atık, azâde ve mu’tak gibi kavramlar, azat edilmiş gulâmları göstermektedir.

olan kişilerin de isimleri çoğunlukla unvanları olmadan yazılmıştır. Unvanı olanlardan hacıların ise azat ettikleri köleler fazlacadır. Bununla birlikte debbağ ve saraç gibi esnafın da azatlıları görünmektedir.

Gulâm, azâde ve atıkların nasıl ele geçirildikleri veya nerelerden getirilip kimler tarafından satıldıklarına dair veriler defterde yoktur. Fakat bunların bir kısmının savaşlar sırasında ele geçirilenler oldukları, diğerlerinin de çeşitli şekillerde köle tacirleri tarafından satıldıkları ileri sürülebilir. Özellikle azâdelerin ve atıkların, Fatih Sultan Mehmed devrinde Karadeniz'in fethi ve Rumeli fütuhâtı süreçlerinde elde edilen esirlerden veya satın alınan kölelerden olduklarını söyleyebiliriz. Bunlar, 1485 yılına geldiklerinde azat edilmiş ve hür olmuşlardır. Gulâmların bir kısmının ise yakın tarihlerde ele geçirilen savaş esirlerinden olma ihtimalleri yüksektir⁷. Osmanlılar, 1484 Temmuz ve Ağustos'unda Kili ve Akkirman'a seferler düzenleyip buralardan oldukça fazla sayıda esir ve köle ele geçirmişlerdir (Âşık Paşazade, 2003, s. 280). Muhtemeldir ki İpsala'daki gulâmların bir kısmı da bu seferlerden elde edilenlerdendir. Bununla birlikte gulâmların, azâde ve atıkların zaman içerisinde bir kısmının evlendiği, diğerlerinin de bekâr (mücerred) kaldığı tablodan anlaşılmaktadır.

Öte yandan merkezde kayıtlı bütün erkeklerin medenî durumlarını değerlendirdiğimizde evliler %76.26, bekârlar ise %23,74'lük bir orandadır. Bekârların toplam erkek sayısı içinde yaklaşık dörtte bir oranına ulaşması, genç nüfusun fazla olduğunu gösterebileceği gibi yaşlı ilerlemiş olup hiç evlenmemiş veya dul kalmış erkeklerin de bu rakamların içinde bulunacağı unutulmamalıdır. Özellikle 13 mücerred esnafın içinde hacı unvanına sahip debbağın bulunması ve dellâl, eskici, çerçi, helvacı, saraç gibi meslek sahiplerinin kaydedilmesi, bu açıdan dikkat çekicidir.

Anlaşılan otuz yıllık süre içerisinde nüfusunda önemli bir değişiklik yaşamayan İpsala, demografik yapısını da korumuş ve üretim potansiyelini devam ettirmiştir. Böylece merkezdeki nüfus, taşra iskân birimleri ile etkileşime girip içtimai ve iktisadî ağlar kurmuş ve bir hinterlant oluşturmuştur.

2. Taşra İskân Birimlerinin Nüfus Yapısı

İpsala nahiyesinin taşra iskân birimlerinin sayıları ve nüfus verileri, 1456 tahririnde tam olmasına rağmen 1485 ve 1494-1498 tahrir defterlerinde eksiktir. Aşağıdaki tabloda iskân birimleri ve nüfusları verilmiştir.

⁷ 1485 tahririnde (TT.d.-971, s. 19) gulâm (Mesud gulâm-ı Rahîm) olarak yazılanlardan bazılarının, 1494-1498 tahririnde (TS.MA.d-8236, v. 15a) mu'tak (Mes'ud mu'tak-ı Rahîm) oldukları vakidir.

Tablo 4. XV. Yüzyılın İkinci Yarısında İpsala Nahiyesinin Taşra İskân Birimleri ve Nüfusları

İskân Birimi	1456 Tahriri			1485 Tahriri ⁸			
	İskân Birimi Adedi	Hane Toplamı	Tahmini Nüfus	İskân Birimi Adedi	Hane Toplamı	Mücerred Toplamı	Tahmini Nüfus
Köy	43	712	3.560	25	335	51	1.726
Mezraa	1	8	40	-	-	-	-
Çiftlik	2	8	40	1	-	-	-
Zemin	1	3	15	-	-	-	-
TOPLAM	47	731	3.655	26	335	51	1.726

1456 yılında İpsala, merkez ve taşrasıyla birlikte 1.339 hane olup, tahmini nüfusu 6.695 kişidir. Böylece nahiye nüfusunun %54,59'u taşra iskân birimlerinde, %45,41'i merkezde yaşamaktadır. Neticede dengeli bir merkez-taşra nüfusu vardır. 1485 yılında merkezin nüfusu bilinmekle birlikte taşranın nüfusu tam olarak tespit edilememiştir. Yine de bir fikir vermesi açısından merkezin ve taşranın toplam hane sayısı, 943 ve mücerredler, 234'tür. Tahmini nüfus ise 4.849 kişi olmuştur. Bu aşamada taşra verilerinin eksik olmasından dolayı merkezin nüfus oranı % 64,4, taşranınki ise %35,6 seviyesindedir.

Öte yandan iskân birimlerinin idarî yapısı hakkında kısa bir değerlendirme yapabiliriz. 1456 tahririnde (MC-089, s. 79) İpsala'ya tabi 43 köyden biri Ferecik nahiyesi kayıtları içerisinde tespit edilen Koyundepesi'dir. Meriç'in doğusunda ve İpsala merkezinin güneyinde kalan köy, XVI. yüzyıl içinde Ferecik kazasına bağlıdır (370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001, s. 45).

1456 tahririnde (MC-089, s. 111) iki çiftlikte haneler, yoldaş veya nöker anlamına gelen *hemsâye* (Beldiceanu-Steinherr, 1991, s. 49) başlığı altında yazılmışlardır. Çiftliklerden biri İbrahim Fakih Vakfı'nın olmalıdır. Çünkü vakfın haneleri vardır ve iskân birimi yazılmamıştır. Ancak XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre (TT.d.-73, s. 54; TT.d.-77, s. 375) vakfın Köse Temür adında bir çiftliği olduğu anlaşılmaktadır. 1485'te vakıf kaydına ulaşmasak da bu sırada dahi vakfın çiftlik sahibi olduğu düşünülmektedir.

İkinci çiftlik, 1456 tahririnde (MC-089, s. 113) "Mustafa Veled-i Mukbiliç?" ismiyle kayıtlanmıştır. 1494-1498 tahririnde (TS.MA.d-8236, v. 12a.) Resül Çiftliği olarak kayıtlara geçmiş ve XVI. yüzyılda dahi böyle anılmıştır (TT.d.-

⁸ 1485 yıllı verileri Sultan II. Bayezid dönemine ait farklı iki parça defterden tespit edildiği için iskân birimleri oldukça eksiktir. Muhtemeldir ki bu tarihlerde İpsala Nahiyesi'ne tabi daha fazla iskân birimi bulunmaktadır. Bu durum, iki dönemi karşılaştırmak açısından da eksiklikler ortaya çıkarmıştır. Ancak bir fikir vermesi amacıyla böyle bir tablo ortaya koymayı uygun gördük.

77, s. 369; 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001, s. 80). 1456 tahririne göre çiftlik, Sultan Murad Hüdavendigâr'ın vakfettiği gemiyi işletmesi için Sultan II. Murad tarafından berat verilerek Bahşi oğlu Resül'ün tasarrufuna bırakılmıştır. Ancak Resül, 1456'dan önce vefat edince kardeşi Hamza'nın çiftliği tasarruf etmeye başlamasına rağmen herhangi bir beratı yoktur. Çiftliğin hâsılatı, 34 akçedir. 1494-1498 tahririnde (TS.MA.d-8236, v. 12a) ise 455 akçelik hâsılatı olan çiftlik, Musa oğlu Hızır'a nehirden vakıf gemi işletenlerin reisi tayin edilmesi karşılığında beratla tevdi edilmiştir.

1456 yılında İpsala merkezinin sınırında olup üç hanesi bulunan ve “zemin” olarak kayıt altına alınan Orfana (MC-089, s. 98), 1485'te dört hane olmasına rağmen “karye” şeklinde yazılmıştır (TT.d.-971, s. 18). İpsala taşrasındaki iskân birimlerinin idarî durumları bu şekilde iken nüfus yoğunluğu tabloda görülmektedir.

Tablo 5. XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Hane Sayılarına Göre Taşra İskân Birimleri

İskân Birimi	1456 Tahriri								1485 Tahriri					
	Hane Aralığı								Hane Aralığı					
	60-69	50-59	30-39	20-29	11-19	10 ve Altı	Boş İskân Birimi	Toplam	70-73	30-39	11-19	10 ve Altı	Boş İskân Birimi	Toplam
Köy	1	1	5	5	13	15	3	43	1	2	8	10	4	25
Mezraa	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Zemin	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Çiftlik	-	-	-	-	-	2	-	2	-	-	-	-	1	1
Toplam	1	1	5	5	13	19	3	47	1	2	8	10	5	26

63 hane ile Köpeklü (Hasköy) 1456'da en fazla nüfusa sahip köydür. İkinci sırada ise 56 hane ile Çavuş köyü bulunmaktadır. Diğer köylerin nüfusları, kırk hanenin altındadır. Bir hane ile Aziz köyü, en az nüfusa sahiptir. İbrahim Danişmend, Sofu Rahman ve Minnet köylerinde ise nüfus bulunmamaktadır. Bu çerçevede iskân yerlerinin %93'62'sinde nüfus vardır. Bu durum fetihten yüzyıl sonra üretim açısından İpsala taşrasının etkin olduğunun ve toplumsal yönden de geliştiğinin işaretidir. Ancak tabloda hane sayısı, on ve altında bulunan köylerin adedi dikkat çekmektedir. 1456 defterinde not düşülen açıklamalardan, köylerdeki az nüfusun sebeplerine dair fikirler edinilebilmektedir. Hane sayısı on olan Barakî köyü ile ilgili “harâmî korkusundan gayri yere varmışlar” ifadesi önemlidir (MC-089, s. 102). Muhtemelen köy civarında hırsızlığın ve haydutluğun fazla olması, nüfusun başka köy veya iskân birimlerine göç etmesine sebep olmuştur. Bazı köylerde ise tarım alanlarının yetersiz veya verimsiz olması, hanelerin başka yerlerde dahi tarım yapmalarına ve zamanla nüfusun azalmasına sebep olmuştur. Karpuz Burnu köyü, dokuz hane iken

bunların farklı yerlerde de tarım yaptıkları anlaşılmaktadır⁹. Nahiye merkezine yakın olan köylerin zaman içerisinde nüfuslarını kaybettikleri ve hatta kalan hanelerin merkezin tarım arazilerinde çiftçilik yaptıkları görülmektedir¹⁰. Bunlarla birlikte boş olan iskân yerlerinin haneleri kendilerine yakın olan daha fazla nüfuslu köylere dahi göç etmişlerdir¹¹. 1456 yılında İpsala taşrasındaki iskân birimlerinin nüfusuna dair yansımaları genel hatlarıyla bu şekilde görebilmekteyiz.

Yaklaşık otuz yıl sonra 1485 yılında İpsala taşrasında 73 hane 4 mücerred ile en fazla nüfusa sahip köy, yine Köpeklü'dür. İkinci sırada 37 hane 10 mücerred ile Köse Ejder bulunmaktadır. Bir hanesi olan Saru Ömer (Hatun Pınarı), en az nüfusa sahiptir. Danişmend İbrahim, Rahman, Murad Hisarım ve Dügenince (Geligör) köyleri ile Resül Çiftliği boş iskân birimleridir. Ayrıca Büyük ve Küçük Yassıviran, Orfana ve Saru Ömer köylerinde hiç mücerred yoktur. Öte yandan 1456'da boş olan Sofu Rahman köyünde 1485 tahririnde 5 hane ve bir mücerred kayıt altına alınmıştır.

İpsala taşrasının toplumsal yapısı hakkında 1456 tahriri, yeterince mufassal bilgiler içermemektedir. Dinî görevliler olarak on beş köyde ve bir çiftlikte birer imam kaydedilmişken hiçbirinde müezzin yoktur. Bu noktada 47 taşra iskân biriminin %34'ünde dinî görevlilerin olması, buralarda birer mescit veya camii olduğunu düşündürmektedir. Ancak diğer köylerde imam olmaması, buralarda ibadethane olmadığını göstermemektedir. İmamların bulunduğu iskân birimlerinin en yüksek nüfuslu olanı 63 haneli bir köy iken, en düşüğü ise sadece 7 haneden oluşan bir çiftliktir. Fakat hane sayıları on ve üzeri olan köylerin on birinde imam yoktur.

1456'da taşrada bulunan bir başka toplumsal kesim, konar-göçer *Yörükler* olup nüfusları 21 köyde 136 haneye ulaşmıştır. Böylece toplam 731 hane olan İpsala taşrasında %18,6 oranında Yörük hane bulunmaktadır. Ömerçe'nin tamamı, Orhan köyünün 15 hanesinin on dördü Yörüklerden ibarettir. Ayrıca Kolak Ali, Balaban, İsa ve Bayatlı Viran köylerinde dahi Yörük nüfusunun kesafeti söz konusudur. Yörüklerin hangi guruba dâhil oldukları 1456 defterinde belirtilmemiş olmakla birlikte, XVI. yüzyıl defterlerinde Tanrıdağı (Karagöz) Yörüklerinden oldukları anlaşılmaktadır (Gökbilgin, 1957, ss. 64-74).

1456 tahririnde taşra iskân birimlerinde 31 Hıristiyan hanenin varlığı tespit edilebilmektedir. Bunların hepsi, Edirne'deki Muradiye İmaret ve Mevlevihânesi Vakfı'na tahsis edilmiş olan Çavuş, Osmanlı ve Öyüceklü köylerinde bulunmaktadır.

⁹ Gayri yerden dahi ekerler (MC-089, s. 106).

¹⁰ Karye-i Aziz, Hane 1, şehirden ekerler (MC-089, s. 109).

¹¹ Karye-i Sofu Rahman, Raiyyetleri Köse Ejder köyünde (MC-089, s. 101).

1485 tahririnde ise taşra iskân birimlerinin toplumsal kesimlerine dair çeşitli verilere ulaşabilmekteyiz. Taşrada vergi nüfusu *çift*, *bennâk* ve *mücerred* şeklinde kayıt altına alınmıştır. Böylece onların toplamı da nefer olarak tabloya yansıtılmıştır.

Tablo 6. 1485 Yılında İpsala Nahiyesinin Taşra İskân Birimlerindeki Toplumsal Kesimler

Toplumsal Kesimler	Çift	Bennâk	Mücerred	Toplam Nefer	Nefer Yüzdesi
Unvanı ve Mesleği Yazılmayanlar	201	44	44	289	74,87%
Gulâm	21	5	1	27	6,99%
Azâde	11	1	1	13	3,37%
Anadolulu	8	3	-	11	2,85%
İmam	7	-	-	7	1,81%
Cüllâh	4	-	1	5	1,30%
Hayyât	2	2	-	4	1,04%
Atık	4	-	-	4	1,04%
Hacı	1	-	3	4	1,04%
Müslim-i nev	2	-	1	3	0,78%
Divane	2	-	-	2	0,52%
Hristiyan	2	-	-	2	0,52%
Siyah	2	-	-	2	0,52%
Sipahi Taallukâtı	2	-	-	2	0,52%
Toyucu	2	-	-	2	0,52%
Arabacı	1	-	-	1	0,26%
Dürüd-ger	1	-	-	1	0,26%
Eceovalı	-	1	-	1	0,26%
Haddâd	-	1	-	1	0,26%
Kethüda	1	-	-	1	0,26%
Müezzin	1	-	-	1	0,26%
Süfi	1	-	-	1	0,26%
Surna-zen	-	1	-	1	0,26%
Yağcı	1	-	-	1	0,26%
Toplam	277	58	51	386	100,00%

Tablodaki veriler, taşradaki toplumsal yapının unsurları olarak gulâmlar ile azâde ve atıklara vurgu yapmaktadır. 1485 tahririnde gulâm olarak kayıtlıların bazılarının, 1494-1498 tahririnde mu'tak şeklinde yazıldıkları ve azat edildikleri anlaşılmaktadır¹². Ayrıca 1485'teki gulâmlardan bazıları, 1494-1498'de veled-i Abdullah şeklinde yazılmıştır¹³.

¹² Karpuz Burnu köyünde 1485'te (TT.d.-971, s. 23) "Karaca gulâm-ı Mahmud" ve "Mihal gulâm-ı Umur" şeklinde kayıtlı olanların 1494-1498 tahririnde (TS.MA.d-8236, v. 11b) ise "Karaca mu'tak-ı Mahmud" ve Mihal mu'tak-ı Umur" olarak yazıldıkları görülmektedir. Defterlerin her ikisinde diğer bazı köylerde de bu tür azat olaylarının gerçekleştiği vakidir.

¹³ Şirmerd gulâm-ı Muhammedî (TT.d.-971, s. 24), Şirmerd veled-i Abdullah (TS.MA.d-8236, v. 11a).

Dinî görevliler açısından yedi köyde birer imam ve sadece bir köyde müezzin bulunmaktadır. Esnaf zümresinden de kişilerin olduğu taşrada, cüllâh ve hayyâtların sayıları göze çarpmaktadır.

1456 defterinde kayıtlı Yörüklerin, 1485'te taşrada verileri tespit edilememiştir. Ancak bu tamamen yok oldukları anlamına gelmemektedir. Sadece tahrir esnasında durumları belirtilmemiş olmalıdır.

Nüfus yapısı ile ilgili verdiğimiz bilgilerden sonra iskân birimlerinin ve buralarda yaşayan reayanın bağlı oldukları hâs, zeâmet ve timar dirlikleri hakkında açıklamalarda bulunabiliriz.

3. Hâs, Zeâmet ve Timarlar

Osmanlı Devleti'nin mirî arazi rejiminin temelini timar sistemi teşkil etmektedir. Devletin içtimaî, iktisadî ve askerî teşkilatının esasını da oluşturan bu sistem, hâs, zeâmet ve timar dirliklerinden oluşmaktadır. Mirî araziye dâhil olan yerlerdeki gelir kaynaklarının bir kısmı, doğrudan padişah ve şehzâde gibi hanedan üyeleri ile vezir ve sancak-beyi gibi büyük devlet adamlarına hâs olarak tahsis edilmektedir. Geriye kalan dirliklerden yıllık geliri 20.000 ile 100.000 akçe arasında olanlar zeâmete, 20.000'den az olanlar ise timara ayrılmıştır.

1456 tahririne göre İpsala'nın ve taşra iskân birimlerinin hâsılatlarından padişah hâssına, bir zeâmete ve 22 timar dirliğine gelir bağlanmıştır. Timar dirliklerini eşkinci ve hizmet timarları olarak iki sınıfta toplayabiliriz. Bunlardan yirmisi eşkinci, ikisi ise hizmet timarıdır. Eşkinci timarlarında sipahi sefere, gelirine göre kendi bürümeli¹⁴ veya kendi cebeli¹⁵ olarak katılacağı gibi ayrıca fazladan da savaştı (cebeli, oğlan) getirmek zorunda olabilir. Hizmet timarları hiç savaştı çıkarmayabilecekleri gibi gelirlerine göre bürümeli, cebeli ya da oğlan temin etmekle sorumlu olabilirler.

¹⁴ Bürümeli, çelik halkalardan oluşan bir zırhla kuşanmış savaştıdır bk. (Beldiceanu, 1985, ss. 87-89).

¹⁵ Cebeli zırhla kuşanmış savaştı anlamındadır bk. (Beldiceanu, 1985, s. 90).

Tablo 7. 1456 Yılında İpsala Nahiyesi ile Taşra İskân Birimlerinin Bağlı Olduğu Üniteler ve Çıkarılan Savaşçı Gücü

İskân Biriminin Bağlı Olduğu Ünite	Ünite Adedi	İskân Birimleri					Toplam İskân Birimleri	Toplam Haneler	Toplam Gelirler (Akçe)	Ünitelerden Sağlanan Savaşçılar				
		Nahiye	Köy	Mezraa	Çiftlik	Zemin				Kendi Birümelî	Kendi Cebeli	Cebeli	Oğlan	Toplam Savaşçı
Padişah Hâssı	1	-	1	-	-	-	1	9	993	-	-	-	-	-
Zeamet	1	1	9	-	-	1	11	807	50.900	1		12		13
Timar	22	-	30	1	-	-	31	426	30.638	2	18	3	2	25
Vakıf	6	-	3	-	1	-	4	96	6.188	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	1	-	1	1	34	-	-	-	-	-
Toplam	30	1	43	1	2	1	48	1.339	87.760	3	18	15	2	38

Tablo'daki verileri incelediğimizde İpsala merkez ve ona bağlı taşra iskân birimlerinin %89,58'i ve bu yerleşim yerlerinde yaşayan hanelerin de %92,76'sının padişah hâssı, zeâmet ve timar dirliklerine bağlandığı anlaşılmaktadır. Bu iskân birimlerinden elde edilen gelirler karşılığında zaim ve timar sahipleri, Osmanlı ordusu için savaşçı çıkarma yükümlülüğüne tabi tutulmuşlardır. Zeametten ve yirmi eşkinci timarından toplamda ordu için 38 savaşçı temin edilmektedir. İki hizmet timarından ise hiçbir savaşçı sağlanmamakla birlikte ikisinin yıllık geliri toplamda 2.088 akçedir. Ancak burada önem arz eden nokta, İpsala merkezi ile dokuz köy ve bir zeminden 50.900 akçe yıllık gelir elde eden zaimin buna karşılık kendisiyle birlikte 13 savaşçı çıkarması; toplam 28.550 akçe yıllık geliri olan yirmi eşkinci timarından 25 savaşçı elde edilmesidir. Böylece bir savaşçının Osmanlı Devleti'ne maliyeti zeamet göz önüne alındığında 3.915, eşkinci timarlarında ise 1.142 akçedir. Bu durum ise eşkinci timarlarının devlete maliyetinin daha düşük olduğunu göstermektedir.

1485 tahririnde timarlar tam olarak tespit edilememiş olmakla birlikte, toplamda bir zeamet ve altı timar belirlenmiştir. Bu çerçevede sadece zeameti ve nahiyenin seraskerine verilen timarı karşılaştırabiliriz. Zeamete İpsala merkez ile sekiz köyün yıllık toplam 58.181 akçelik hâsılatı gelir olarak tahsis edilmiştir. 1456'da zeamete bağlı iskân birimleri arasındaki İbrahim ve Barağı köyleri 1485'te yokken, Orfana zemini ise köy konumundadır (TT.d.-971, ss. 2-18). İskân birimleri azalmasına rağmen zeamet gelirlerinde otuz yıl içerisinde %14,3 oranında bir artış olmuştur.

1456 yılında nahiyenin seraskerine dört köy ve bir mezradan 3.208 akçe geliri olan bir timar tahsis edilmiştir (MC-089, s. 101). 1485'de ise aynı dört köye

ilaveten Korucu da eklenmiş, ancak mezra çıkarılmıştır. Bu tarihte timarın geliri, 5.202 akçedir (TT.d.-971, ss. 19-21). Böylece İpsala seraskerinin otuz yıl içerisinde geliri, %62,1 yükselmiştir.

Diğer taraftan 1485'te dirliklerden Osmanlı ordusuna çıkarılacak savaşçı sayıları tahrir defterinde kayıtlı değildir. Neticede iki önemli dirliğe bağlı iskân birimlerinin otuz yıl içinde çok fazla değişikliğe uğramadan aynı kaldığı fakat gelirlerde artış olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, timar sisteminin Osmanlı Devleti'nde sistematik bir şekilde tahsis edildiğine dair nahiye bazında bir örnektir.

4. İktisadî Hayata Dair

Orhan Bey (1326-1362) zamanından itibaren yerleşik toplum düzenine geçmeye başlayan Osmanlı Devleti, sahip olduğu askerî ve idarî bünyesine de bağlı olarak iktisadî açıdan tarım toplumuna dayalı bir yapı oluşturmaya başladı. Toplumun büyük bir kısmı tarım alanında çalışmaktaydı (Öz, 1999, s. 66). Bundan dolayı da tarım, timar sistemi içerisinde Osmanlı Devleti'ne en fazla gelir sağlayan alandı. Bununla birlikte devlet, ticaret ve sanayi alanlarına yeterince ilgi gösterip destekliyor ve bu alanlardan da vergi geliri elde ediyordu (Genç, 2003, ss. 206-209). İpsala nahiyesi ve taşrası da Rumeli topraklarının iktisadî hayatı içerisinde nüfusu, tarımı ve ticarî faaliyetlerinin oranına göre yerini almıştı.

4.1. Vergi Gelirleri

1456 tahririnde merkezden ve taşrasından toplanan vergiler hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Defterde sadece *resm-i kile* olarak yıllık 350 akçe alındığı kayıtlıdır. 1485 tahririnde ise ayrıntılı vergilere ulaşabilmekteyiz. Bu noktada nahiye merkezinin vergileri, Kolak Ali köyününki ile birlikte yazılmıştır. Toplam gelirler 47.050 akçe olup, zaimin zeametine bağlanmıştır. Ancak gelirlerin içinde 110 akçe *resm-i çift ve bennâk*, 25 akçe *ispence* ve iki değirmenden yıllık 60 akçe tutarındaki vergiler, Kolak Ali köyüne aittir. Diğer vergilerde böyle bir ayırım yoktur. Böylece 46.855 akçenin İpsala merkez vergi geliri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 8. XV. Yüzyılın İkinci Yarısında İpsala Nahiye Merkezinin Vergi Gelirleri

Vergi Türü	Toplam Gelir (Akçe)	Yüzde
Hâsıl-ı monopolya	14.810	31,61%
Cev ve gayruhu (75 müd)	6.000	12,81%
Resm-i kapan ve resm-i kile	4.985	10,64%
Kantar-ı bâc-ı bâzâr-ı siyâh	4.215	9,00%
Gendüm (30 müd)	3.000	6,40%
Niyâbet-i nefis-i İpsala maa tasarruf-ı niyâbet-i timâr-ı sipâhiyân	3.000	6,40%

Hâsıl-ı sazlık çayır ve gayruhu	2.500	5,34%
Öşr-i bağât	1.400	2,99%
Resm-i bâc-ı kassâb	1.250	2,67%
Arûsâne nefis-i İpsala	1.000	2,13%
Öşr-i susam (?)	1.000	2,13%
Asiyâb	810	1,73%
Mumhâne	585	1,25%
Dalyan	500	1,07%
Hâsıl-ı çayırhâ çayır kenâr-ı ırmak ve çayır der nezd-i Akpınar ve çayır-ı diğér	500	1,07%
Bâc-ı bâzâr ez-ester ve esb	450	0,96%
Hâsıl-ı bozahâne	300	0,64%
Öşr-i ketan	300	0,64%
Öşr-i bostan	200	0,43%
Öşr-i kovan	50	0,11%
Toplam	46.855	100,00%

Merkezde ve taşrada önemli iktisadî faaliyetlerden biri tarımdır. 1456 tarihli defter, icmal olduğu için buralarda yetiştirilen tarımsal ürünler hakkında bilgi yoktur. 1485 tahririnde tarımsal mahsullere dair belirli verilere ulaştığımız için bunların ağırlıklı olarak hububat, bağ ve bahçe ürünleri olduğunu söyleyebiliriz. Tabloda da görüleceği üzere bu ürünlerden elde edilen vergiler, %25'lik bir paya sahiptir. Bu da merkez civarında tarımsal üretim yapıldığını göstermektedir.

Ticarî vergiler açısından pazarlar, önemli mekânlardır. İpsala pazarına gelen mallardan *bâc-ı bâzâr* alınırken, ayrı pazarlar olarak bilinen ve çeşitli ürünlerin satıldığı *kapan*lardan da vergi tahsil edilmektedir. Pazardaki *kantar*lardan damga vergisi, satılan katır ve atlardan da (*ester ve esb*) *bâc-ı bâzâr* alınmaktadır. Pazarda satılan dört koyundan bir akçe alınmakta ve yıllık 1.250 akçe vergi toplanmaktadır. Neticede pazara yıllık yaklaşık beş bin koyun geldiğini ve büyük bir ticarî hacim oluşturduğunu söyleyebiliriz. *Mumhâne* ve *bozahâne* gibi ticarî üniteler ile küçük sanayi işletmeleri olarak asiyâblar da kasabanın vergi kalemleri arasındadır.

İpsala merkezde bin akçe tutarında yıllık arûsâne vergisi tahsil edilmesi, yıl içerisinde önemli sayıda düğün yapıldığını ve bunun da iyi bir iktisadî faaliyet oluşturduğunu düşündürmektedir.

En yüksek meblağ olan *Monopolya*¹⁶ vergisi, bağcılığın merkez civarında ve taşrada geliştiğinin bir göstergesidir. Ayrıca nahie çevresinde Meriç Nehri'nden dolayı sazlıklar, çayırlar ve göller bulunmaktadır. Bu durum buralardan önemli miktarda vergi geliri elde edilmesine sebep olmuştur.

1485 tahririne dayanarak İpsala'ya tabi on dokuz köyden elde edilen vergi geliri hakkında genel bir değerlendirmede bulunabiliriz. Bu çerçevede yıllık toplam gelir 31.823 akçedir. En fazla vergi, tarım ürünlerinden alınmaktadır. Buğday,

¹⁶ Tekel anlamına gelen *Monopolya*, gayrimüslimlerin şarap ve şırasından beylik hakkı olarak alınmaktadır bk. (Öztürk, 1996, s. 475).

arpa, darı ve diğer tahıl ürünleri ile bağ ve bostanlardan alınan öşür, en yüksek miktardır. Keten üretiminin köylerde yaygın olduğunu, tek bir ürün olarak buğdaydan sonra en yüksek verginin alındığı kalem olmasından anlıyoruz. Merkez vergileri arasında olduğu gibi taşrada da çayır, sazlık ve otlaklar ile dalyanlar ve göllerden de önemli miktarda vergi tahsil edilmektedir. İpsala merkez vergilerinde olmayan ve taşrada yıllık 5.183 akçe ile gelir getiren kalem ise *resm-i çift ve bennâk ve mücerred* başlığı altında kayıtlıdır. Bununla birlikte taşrada gayrimüslim unsurlar bulunduğundan *ispenç* de vergi gelirleri arasındadır. Köylerden alınan bir başka vergi ise niyabet ve arüstur. Küçük sanayi işletmeleri olarak on bir köydeki 24 değirmenin vergileri yıllık toplam 720 akçedir. Netice itibarıyla merkezde ticarî, taşrada ise tarımsal vergiler önem arz etmektedir.

4.2. Esnaflar-Zanaatkârlar

İktisadî hayatın önemli unsuru olan esnaflar ve zanaatkârlarla ilgili ayrıntılı bilgiyi 1456 tahririnde bulamasak da 1485'te bu verilere ulaşarak detaylı bir tablo ortaya çıkarabiliyoruz.

Tablo 9. 1485'te İpsala Merkezdeki İş Kolları ve Esnaf- Zanaatkâr Zümresi

İş Kolları	Esnaflar-Zanaatkârlar ve Sayıları	Toplam	Yüzde
Tekstil ve Dokumacılık	Cüllâh (10); Hayyât (9); Hallâç (2); Keçeci (2); Takyeci (2); Dikici Baş (1); Kazzâz (1)	27	26,47%
Dericilik	Pabuççu (13); Debbâğ (8); Başmakçı (3); Saraç (2)	26	25,49%
Alet ve Eşya İmalatı	Çilingir (4); Haddâd (3); Kirişçi (2); Çıkrıkçı (1); Tarakçı (1); Hasırcı (1); Kalaycı (1); Kebkebur (1); Kürekçi (1); Nalbant (1); Suğrakçı /Sağrakçı (1)	17	16,67%
Gıda Mamulü İmal ve Satış	Kasap (6); Helvacı (3); Bakkal (1); Bostancı (2); Börekçi (1); Attar (1); Başçı (1); Bozacı (1); Habbâz (1)	17	16,67%
Ticaret	Çerçi (3); Kuyumcu (2); Eskiçi (2)	7	6,86%
Bina Yapımı	Boyacı (2); Dülger (2); Bezemeci /Oymacı (1)	5	4,90%
Hizmet	Dellâl (1); Tabbal (1); Dellâk (1)	3	2,94%
Genel Toplam		102	100,00%

Esnaflar ve zanaatkârlar, merkezde çeşitlilik göstermektedir. Bu çerçevede tekstil, dokumacılık ve dericilik iş kolları %50 üzerindeki oranıyla merkezde iyi bir istihdam sağlamıştır. Ayrıca bu sektörlerde yapılan üretim ve satış sadece İpsala merkez ve taşrasıyla sınırlı kalmamış, mücavir nahiyelere de ulaşmış olmalıdır. Özellikle ayakkabı alanında üretim yapıp satan *papuççu* ve *başmakçı*ların sayısının en fazla olması, çevre nahiyelere de ürünlerin satıldığını düşündürmektedir.

En fazla esnaf ve zanaatkâr türünü kapsayan alet ve eşya imalatı ile ilgili işkolu içerisinde demir işleriyle uğraşan *çilingir* ve *haddâd*ların sayısı, yaşamın her alanında demirle ilgili üretime ihtiyaç duyulmasındandır. Ayrıca ayakkabı üreticiliğiyle bağlantısı olan *kebkebur* ise ayakkabı çivisi imal ederek tamamlayıcı bir görev üstlenmektedir. Özellikle mutfak eşyalarından bardak,

kadeh, tas ve çanak imalatı yapan *suğrakçı/sağrakçı* az bilinen zanaatkârlardandır.

Gıda mamulü imal ve satış işkolu da merkezde yeterli düzeyde olmakla birlikte ticaret, bina yapımı ve hizmet işkollarında esnaf ve zanaatkâr sayısı düşük kalmıştır. Sonuçta XV. yüzyılın son çeyreğinde İpsala bulunduğu bölgede ayakkabı, tekstil, dokuma ve demir işleriyle ilgili alanlarda ön plana çıkan bir nahiye görüntüsü vermektedir.

Taşrada dahi belirli esnaf ve zanaatkârları 1485 yılında görebilmekteyiz (Tablo 6). Özellikle en fazla nüfusa sahip Köpeklü köyünde ikişer cüllâh, hayyât, toyucu ve bir haddâd bulunması, burasının çevre köyler için küçük bir iktisadî merkez niteliği kazanmasına sebep olmuştur diyebiliriz. Ayrıca Büyük ve Küçük Yassıviran ile Korucu köylerinde birer cüllah bulunurken, İbrahim Divane ve Büyük Yassıviran'da birer hayyât ve Umur Bey'de bir dürud-ger (marangoz) vardır. Böylece sadece dokuz köyde esnaf ve zanaatkâr yoktur. Bu durum ise nahiye merkezi ile Köpeklü ve diğer köylerin önemini daha da arttırmaktadır.

4.3. Ticarî İşletmeler ve Sanayi İşletmeleri

Esnafın ve zanaatkârların üretim mekânlarının dışında, onlar kadar ya da onlardan daha büyük ticarî işletmeler ve sanayi işletmeleri İpsala merkezinde bulunmaktadır. Tarımsal ürünlerin öğütülüp mamul hale getirilmesinde kullanılan ve küçük sanayi işletmeleri olarak da tanımlayabileceğimiz değirmenler, bunlardan biridir. 1456 yılında merkezde 32 ve yirmi bir köyde ise 44 adet olmak üzere toplamda 76 değirmen bulunmaktadır. Değirmenlerin hepsi rüzgâr gücüyle çalışmaktadır. Ahi köyündeki bir değirmen ise harap vaziyettedir. 1485 yılında merkezde 27 ve on bir köyde 24 değirmen, kayıt altına alınmıştır. Ancak bunların türleri belirtilmemiştir. 1456 yılında değirmenlerin vergi ödeyeceklerine dair bilgi olmamasına rağmen, 1485'te vergilerin tutarları belirlenmiştir. Buna göre her birinden yıllık 30 akçe vergi alınmaktadır. Diğer taraftan değirmenlerde ne tür bir üretim yapıldığı defterlerde yazılmamakla birlikte tahıl ürünlerinin öğütülmesinin en önemli paya sahip olduğu kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan her iki tahrir yılında da her bir köyde değirmen olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise değirmeni olan köyleri ve İpsala'yı, diğer köylerdeki insanlar için tarımsal ürünlerini mamul hale getirmeleri açısından birer merkez haline getirmiştir.

1456 yılında kasaba merkezinde bulunan önemli ticarî işletmelerin başında yıllık geliri 12.000 akçe olan *hamam* gelmektedir. Ali Paşa veled-i Cemal Efendi'nin mülkü olan hamamın herhangi bir vakfa tahsis edilmediği anlaşılmaktadır (MC-089, s. 111). Aynı tarihte Ferecik'te Ahi Durhan Tekkesi Vakfı'nın hamamının yıllık hâsılatı, 1.300 akçedir (MC-089, s. 88). Bu açıdan İpsala'daki hamam, oldukça büyüktür ve daha fazla iş hacmi vardır. 1485 tahririnde (TT.d.-971, s. 2) hamamın kaydı olmamakla beraber, Saraç İlyas

Mahallesi'nde Yakup adında bir dellâk bulunduğundan bu tarihte de kasabada bir hamam olduğunu söyleyebiliriz. 1530'da dahi İpsala'da bir hamam bulunmaktadır (370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001, ss. 78-84). Ancak yapının adı ve durumu hakkında bilgi yoktur.

Bir başka ticarî işletme, Ahi Süle Tekkesi Vakfı'nın başhânesidir. 1456'da yıllık toplamda 1.080 akçe geliri olan işletme, kasabada koyun ve sığır gibi hayvanların başlarının satıldığı dükkân niteliğindedir. Aynı dönemde Gümülcine'de bulunan başhâne ise 1.500 akçe yıllık gelire sahiptir (MC-089, s. 35). İpsala başhânesi, anlaşılan kasabanın ihtiyacını karşılayan büyüklükte bir işletmedir. Diğer taraftan başhâne ile ilgili 1485 ve sonrası için herhangi bir kayıt bulunamamıştır.

Osmanlı'da devlet eliyle kurulabileceği gibi vakıflar veya şahıslar tarafından da kurulup işletilen mumhânelerden biri de 1485 yılında (TT.d.-971, s. 14) İpsala'da tespit edilmiştir. Osmanlı şehirlerinin ve kasabalarının çoğunda birer mumhânenin olduğu görülmektedir. Taşrada kurulan mumhâneler, halkın ihtiyacını karşılamaktadır. Büyüklüğüne bağlı olarak işletmelerin üretim miktarı ve hâsılatı değişmektedir. XV. yüzyılın sonunda Edirne'deki mumhânenin üç yıllık geliri, 100.000 akçedir (Ünal, 2020, ss. 234-235). İpsala'daki mumhâne ise devlet eliyle çalıştırılan bir ticarî işletme olarak yıllık 585 akçe gelir getirmektedir. Kasabanın yakınındaki diğer nahiyelerde bu dönemde mumhâne bulunmamakta olup, bölgesel ihtiyacı karşılama noktasında İpsala'dakinin önemi daha fazladır. 1519 ve 1530 yıllarında (TT.d.-77, s. 350; 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001, s. 78) mumhânenin varlığını sürdürdüğü ve gelirin yıllık 870 akçe olduğu, 1570 yılında (TT.d.-494, s. 338) ise 550 akçeye düştüğü anlaşılmaktadır. Neticede işletme, kırk beş yıllık bir süre içerisinde muhtemeldir ki üretim hacmini arttırmış; buna bağlı olarak geliri de yükselmiş ancak daha sonra büyük bir düşüş yaşamıştır.

Osmanlı yeme-içme kültüründe bozanın önemli bir yeri vardır. Bundan dolayı birçok şehirde ve kasabada bozahâneler bulunmaktadır. İpsala'da da devlet eliyle işletilen bozahâne vardır. 1485'te (TT.d.-971, s. 14) 300 akçe yıllık geliri olan işletme, varlığını 1519 ve 1530 senelerinde (TT.d.-77, s. 350; 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001, s. 78) dahi devam ettirmiştir. Kasabanın bu tarihlerdeki nüfusu daha düşük (Yılmaz, 2020, s. 135; Değerli, 2020, s. 145) olmasına rağmen her iki yılda da bozahânenin gelirin 4.000 akçeye yükselmesi dikkat çekicidir. Muhtemeldir ki sadece İpsala değil çevresi için üretim yapılması, gelirleri de arttırmış olmalıdır. 1570 tarihine (TT.d.-494, s. 338) geldiğimizde ise işletmenin geliri düşmüş ve 3.450 akçe olmuştur.

Neticede İpsala, XV. yüzyılın ikinci yarısında ticarî ve sanayi faaliyetler açısından çevresindeki nahiyelerle benzer bir görüntü sunmakla birlikte mumhâne gibi bölgede olmayan işletmeler de merkezde bulunmaktadır.

5. Vakıflar

1456 tahririnde İpsala nahiyesi kayıtları içinde altı adet vakıf kaydı tespit edilmiştir. İlk *Vakf-ı Mevlevîhâne* başlığıyla yazılmıştır (MC-089, s. 111). Bu vakıf, Sultan II. Murad'ın Edirne'de XV. yüzyılın ilk yarısında inşa ettirdiği cami, Mevlevîhâne, imaret, çeşme ve mektepten oluşan külliye (Akçıl ve Özer, 2006, s. 199) için tesis edilmiştir. Vakfın isminde camiye ve imarete dair bilgi olmamakla birlikte XVII. yüzyıl tarihçisi Abdurrahman Hibri (1996, s. 24) ve Evliya Çelebi (2006, s. 585), burasının Sultan tarafından ilk önce Mevlevîhâne olarak yaptırıldığını ancak daha sonra binanın camiye tahvil ettirildiğini anlatırlar. Bu durum XV. yüzyıl tahririnde dahi külliyenin Mevlevîhâne olarak anıldığını göstermektedir.

1456 yılında İpsala'ya tabi Çavuş, Osmanlı ve Öyüceklü köylerinin vergi gelirleri, Mevlevîhâne vakfına tahsis edilmiştir. Üç köyde Hıristiyan nüfus bulunmasından dolayı haraçları da vakfın gelirleri arasındadır. Yıllık gelir 6.000 akçe olup, mukataaya bırakılmıştır. Köylerde 89 hane yaşamakta olup ayrıca beş adet değirmen vardır.

1519 tahririndeki kayıt (TT.d.-73, s. 54), *Vakf-ı İmâret-i Muradiye der şehri Edirne* şeklindedir. Yukarıda saydığımız üç köye Hisarlı da eklenmiştir. Köylerde toplamda 154 hane ve 14 mücerred vardır. Böylece 1519'da İpsala'ya tabi dört köyden vakfın toplam hâsılatı, 24.954 akçe olmuştur. 1530 yılında da (370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001, s. 82) bu dört köy, İpsala'ya bağlıdır ve vakfa gelir sağlamaktadır. Bu yılda 173 hane ve 23 mücerred, köylerde bulunurken gelir, toplamda 24.809 akçede kalmıştır. Vakfa İpsala'dan bağlanan köylerin sayısı, 75 sene içerisinde dörde çıktığı gibi nüfuslarının artması gelirlerini de yükseltmiştir. Vakfın hayratları Edirne'de olup, İpsala'da herhangi bir hayrî eseri yoktur; sadece gelirlerinin bir kısmı İpsala'ya tabi köylerin hâsılatından elde edilmektedir.

1456 defterinde (MC-089, s. 111) ikinci olarak *İbrahim Fakih* adına kaydedilen vakıf bulunmaktadır. Padişahın fermanıyla ve vakfiye de dikkate alınarak vakıf, Fakih'in kızları Rabia'nın ve Cennet'in tasarrufuna bırakılmıştır. Defterdeki kayıta "hemsâye" başlığı altında üç çift, bir imam ve küreci üç çift yazılmış ve bunlardan yıllık 188 akçe hâsılat gösterilmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısındaki tahrirlerde vakıf kaydı tespit edilememiş ancak XVI. yüzyıldaki defterlerde kayıtlara ulaşılabilmiştir. 1519 tarihli defterde (TT.d.-77, s. 375) vakfın Köse Temur adlı çiftliğinden söz edilmektedir. Muhtemeldir ki 1456 tahririnde kayıtlı olan nüfus da bu çiftlikte ikamet etmektedir. 1519 tahririnde İbrahim Fakih'in, mülkü olan çiftliği evlatlarına vakfettiği ancak Fatih Sultan Mehmed zamanında

burasının timara verildiği ve Sultan II. Bayezid devrinde ise vakfiye esas alınarak mülk sahibinin evlatlarına bırakıldığı açıklanmıştır. Hatta o tarih itibariyle vakfın vergisiyle birlikte kızlarından birinin oğlu Hüseyin'in tasarrufunda olduğu kayıtlıdır. Ancak çiftlikte kimse yaşamamaktadır. Buna rağmen tahıl ve pamuk üretimi gerçekleşmektedir. Buna bağlı olarak da yıllık hâsılat, 1.115 akçedir. 1530 tarihli defterde (370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001, s. 82) yukarıdaki açıklamanın benzeri bir kayıt vardır. Fakat çiftlikteki hanelerin sayısında artış yaşanmıştır. Müslüman birer hane ve mücerred varken Hıristiyan hane sayısı, 62 olmuştur. Hâsılat ise yıllık 1.110 akçedir. Zürrî statüde olan vakıf çiftliğinin İbrahim Fakih'e mülk olarak nasıl geçtiği, tahrir defterlerinde yazmamaktadır. Ancak Fetret Devri'nde Sultan I. Bayezid'in oğulları arasında çıkan taht çekişmesi sırasında Emir Süleyman Çelebi tarafından¹⁷ ulema olan İbrahim Fakih'e hizmetleri karşılığında temlik edilmiş olabilir. Böylece kendisi de çiftliğin sonraki devirlerde müsadere edilip mirî araziye çevrilmemesi amacıyla burayı, evlatlarının tasarrufunda kalması şartıyla vakfetmiştir. Diğer taraftan, XVI. yüzyıl defterlerinde Fatih Sultan Mehmed devrinde vakfın timara çevrildiği belirtilmekle birlikte 1456'da böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat daha sonraki bir zamanda timara tahvil edilmiş olma ihtimali de göz önüne alınmalıdır. Dikkat çeken bir başka nokta ise XV. yüzyılda çiftliğin nüfusu az iken 1519'da boş kalmış, birden 1530'da büyük bir artış göstermiştir. Buradaki büyük farkın nedeni açık olarak belli değildir. Vakıf köylüsü statüsüne geçmek isteyen reyanın bu çiftlikte yaşayarak sadece vakfa vergi ödeyip malî yükten kurtulmak istemesi, önemli bir neden olabilir. Ayrıca vakfi tasarruf edenlerin dahi gelir nedeniyle buna izin verip ve yetkililerin de bunu kabul etmeleri ihtimal dâhilindedir.

1456 defterinde (MC-089, s.112) üçüncü sırada *Ahi Süle Tekkesi Vakfı*¹⁸ vardır. Açıklamadan vakfın Ahi Süle tarafından evladına vakfedildiği ve evladının da Sultan II. Murad'dan elinde berat bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak vakıf, bu tarihte evladın rızasıyla ailenin damadı Çelebi'nin tasarrufuna bırakılmıştır. Vakfa aylık 90 akçe gelir getiren İpsala'daki başhâne ile ilgili tartışmalı bir durum söz konusudur. Tahrirde vakfi tasarruf edenin başhâne ile ilgili elinde "bitisi" olmadığı yazılmıştır. Fakat nahiyedeki Müslümanlar, başhânenin Gazi Hüdavendigâr (I. Murad) tarafından vakfedilmiş olduğuna şahitlik etmektedirler. Muhtemeldir ki Sultan I. Murad, Ahi Süle'nin İpsala'da kurmuş olduğu bu tekke için gelir getiren bir ticarethane vakfetmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar vakfın tasarrufunda kalan başhâneyle ilgili tahrir sırasında bitinin olmayışı mülkiyet durumunu tartışmaya açmıştır. Ancak vakfa dair XV-XVI. yüzyıl tahrirlerinde bilgi yoktur.

¹⁷ Emir Süleyman'ın yaptığı diğer temlikler için bk. (Gökbilgin, 2007, s. 198).

¹⁸ Bir başka çalışmada tekkenin ismi Ahi Beytullah olarak ifade edilmektedir. Bk. (Hristozov, 2017, s. 168.)

Vakf-ı Hüseyince adıyla kaydedilen dördüncü vakıf hakkında defterde (MC-089, s.112) yeterince açıklama bulunmamaktadır. Sadece geliri belirtilmemiş iki dönümlük bir bağdan söz edilmektedir. Vakıfla ilgili sonraki tahrirlerde de veri tespit edilememiştir.

Beşinci sırada *Muğnici*¹⁹ *Hızır Bey Vakfı* bulunmaktadır. Defterde (MC-089, s.112) vakfın Edirne’de olduğu yazılıdır. Vakıftan imam iki, müezzin bir akçe günlük ücret alırken üç kişi de cüz okumaktadırlar. Ayrıca vakıf görevlilerinin vazifeleri, Edirne’de verilmektedir. Toplamda aylık 150 akçelik bir gider söz konusudur. Bilgilerden ve açıklamalardan vakfın Edirne’de kurulduğu ve oradaki bir mescit veya camide görevli olanların ücretlerinin, vakfın İpsala’da bulunan mülkünden elde edilen gelirden ödendiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan mülk hakkında defterde bilgi yoktur. Vâkıfın “Muğnici” sıfatını alması, o dönemlerde Edirne’deki sarayda bulunan ilâhi, gazel ve şarkı okuyanlarla, müzik aleti çalanlardan oluşan mutrib cemaatinden olduğunu göstermektedir. Muhtemeldir ki Muğnici Hızır Bey, Sultan II. Murad döneminde ve sonrasında yaşamış ve padişahın isteği üzerine 1441 yılında musiki ile ilgili *Kitâbü’l-Edvâr* adlı bir eser meydana getirmiş Hızır Bin Abdullah olmalıdır. Kendisi musiki ve özellikle saz çalgılarının nasıl icra edileceği konusunda eserinde ayrıntılı bilgiler vermektedir (Öztürk, 2012, ss. 109-110).

Son sıradaki vakıf, *Çarşak Mehemed* adına kayıtlıdır. Vakfın 6 dükkânı olup, hepsinden günlük bir akçe gelir elde edilmektedir. Hâsılat; kuyu, musluk ve dükkânların tamirine sarf edilecektir. Bu yapıların nerede olduğuna dair bir bilgi olmamasına rağmen bunlar, büyük olasılıkla İpsala merkezdedir (MC-089, s. 112).

Vakıflar konusuyla bağlantılı olarak defterde²⁰ İpsala Camii görevlileri hakkında da bilgilere ulaşabilmekteyiz. Elleri berataları olan toplam 5 görevliden söz edilmektedir. Onlara ödenen ücretler aylık 150, yıllık ise 1.800 akçedir. Bu giderler ise İpsala’ya yakın Enez (İnöz) tuzlası hâsılatından karşılanmaktadır. 1485’te ise cami görevlilerinin sayısı yedi olup, İdris Mahallesi’nde kayıtlıdırlar. Birer hatip, imam, muarraf, kayyım, hafız, iki de müezzin vardır. Ancak görevlilerin ücretleri hakkında bilgi yoktur (TT.d.-971, s. 13). 1456’da *Câmi-i İpsala* adıyla görülen yapının, 1485 tahririnde *Hademe-i Câmi-i Sultân Murâd Hân ki defterde Câmi-i Köhne deyü kaydolundu* şeklindeki ifadeden farklı isimlerle anıldığı anlaşılmaktadır. İbadethane 1490 yılı içerisinde İpsala kadısı ve mimarının denetiminde oldukça geniş çaplı bir tamirat geçirmiştir (Gökbilgin, 2007, ss. 221-222). Öte yandan caminin banisi hakkında bazı eserlerde farklı bilgiler bulunmaktadır. Gökbilgin (2007, ss. 220-

¹⁹ Muğni: Eski çalgılardan bir sazdır (Pakalın, 1993, ss. 563-564).

²⁰ Vazîfe-hörân-ı Câmi-i İpsala. Vazîfeleri İnöz Tuzlasından salınmış. Elleri sultanımız hazret tevkî’-i şerif var. Berât (MC-089, s. 110).

222) çalışmasında ibadethaneyi Sultan II. Murad'ın yaptırdığı ve buraya Edirne'deki Muradiye vakfından gelir tahsis ettiği üzerinde durmakta ve tahrir defterlerinden bunun tespit edilebildiğini belirtmektedir. Ayverdi (1972, ss. 307-308) ise yapının Sultan I. Murad tarafından yaptırıldığını ifade etmekle birlikte görevlilerinin ücretlerinin Enez tuzlası gelirlerinden karşılandığını da açıklamaktadır. Bunlara ek olarak yapının mimarî özellikleriyle ilgili bilgi de vermektedir. Diğer taraftan tahrir defterleri aracılığıyla camiye Muradiye Vakfi'ndan gelir bağlandığına dair bilgiye ulaşılammıştır. Neticede camiye Sultan I. Murad'ın yaptırmış olması muhtemeldir.

1485 tahririnde vakıflar hakkında bilgi yoktur. Bundan dolayı 1456'dan sonra XV. yüzyılın son çeyreğinde vakıfların durumunu değerlendiremedik. Ancak XVI. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde tutulmuş defterlerden faydalanarak, yaşayan vakıflar hakkında bazı bilgileri karşılaştırabildik. Bu da çalışmamızın devamlılığı açısından destekleyici oldu.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Trakya bölgesinde bulunan nahiyeleri, içtimaî ve iktisadî yönlerden benzerlikler göstermektedirler. XV. yüzyılın ikinci yarısında İpsala merkez ve taşrası özellikle demografik yapısı ile farklılıklar ortaya koyar. Merkezde sadece Müslüman nüfus bulunurken, taşrada çok az sayıda Hıristiyan yaşamaktadır. İpsala, Rumeli'de ilk fethedilen yerleşimlerden biri olduğu için burada iskân hareketi erken tarihlerde başlamış; yüz yıl içerisinde büyük ölçüde göçlerle ve az miktarda ihtida hareketiyle Müslüman nüfus kesafeti sağlanmıştır. 1456'da taşra nüfusunun %18,6'sının Yörüklerden oluşması, göç hareketini doğrulayan önemli bir veridir. İhtida hareketi içerisinde ise esir ve kölelerin çoğunlukta bulunduğu anlaşılacakla birlikte hür gayrimüslimlerin de olduğu söylenebilir.

Merkez nüfusu, otuz yıl içinde büyük bir değişime uğramamıştır. Diğer taraftan taşranın demografik yapısının süreç içerisindeki vaziyetini tam tespit edemesek de köylerin bir kısmında nüfus artışı yaşanırken bazılarında düşüş olduğunu, boş iskân birimleri sayısının ise düşük bir seviyede kaldığını belirtebiliriz. Neticede taşra nüfusunda önemli bir değişim yaşanmamıştır.

XV. yüzyılın ikinci yarısında Müslüman nüfusun dinî hizmetlerinin karşılanması aşamasında merkez ile taşrada ibadethane ve görevli sıkıntısı çekilmemiştir. Ayrıca tekke ve zaviyeler de nahiyede faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Merkezdeki şehir ve mahalle kethüdarları sayesinde ahali ile nahiye yöneticileri arasındaki temsil işlevi daha iyi gerçekleşebilmektedir. Esnaf ve zanaatkâr zümresi, yöneticiler ile olan ilişkilerde etkili olmakla birlikte nahiyenin ağırlıklı olarak tekstil, dokumacılık ve dericilik gibi işkollarında gelişmesini sağlamıştır.

Öte yandan devlet ve vakıflar aracılığıyla kurulan ticarî ve sanayi işletmeler de iktisadî hayata yön vermişlerdir. Hatta bu işletmelerden çoğu, kalıcı olmuş ve varlıklarını XVI. yüzyılda dahi devam ettirebilmiştir.

Tarım, ticaret ve küçük sanayi işletmelerinin hâsılatı sayesinde İpsala merkezinden ve taşrasından elde edilen vergi gelirleri, dirliklere aktarılmış ve böylece timarlar sayesinde devlete XV. yüzyılın ikinci yarısında nahiyeden belirli oranda savaşı temin edilirken yerel düzeyde güvenlik de sağlanmıştır.

Sonuç itibarıyla İpsala nahiyesi, XV. yüzyılın ikinci yarısında farklı demografik yapısı, uzmanlaşmış işkolları ve işletmeleri, vakıfları ve de timar sistemine yaptığı katkılar ile önem arz eden bir iskân birimi olarak Trakya'da yerini almıştır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

MAD (Maliyeden Müdevver Defterler), 16148.

TT.d (Tapu Tahrir Defterleri), 20; 73; 77; 971.

TS.MA.d (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri), 8236.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı (TAK)

a. MC (Muallim Cevdet Yazmaları), 089.

b. SVE (Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne), 1309, 1310.

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), I. (2001). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Abdurrahman Hibrî. (1996). *Enîsü'l-Müsâmirîn, Edirne Tarihi (1360-1650)* (Ratip Kazancıgil, Çev.). Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları.

Ahmedi. (2018). *İskendernâme* (F. Öztürk, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Akçıl, N.Ç. ve Özer, C. (2006). Murâdiye Külliyesi. *DİA*, 31, 199-201.

Âşık Mehmed. (2007). *Menâzirü'l-Avâlim, III* (M. Ak, Haz.). Ankara: TTK.

Âşık Paşazade. (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi* (K. Yavuz ve M. A. Y. Saraç, Çev.). İstanbul: K Kitaplığı.

Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri, I*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eseler 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları.

Beksaç, E. ve Beksaç, Ş. N. (2020). İpsala'nın Erken Günleri: Arkeoloji ve Tarihiyle İpsala. H. Kayıcı ve E. Ünsal (Ed.), *Her Yönüyle İpsala* içinde (C. I, ss.1-15). Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Beldiceanu, N. (1985). *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar* (Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.). Ankara: Teori Yayınları.

- Beldiceanu-Steinherr, I. (1991). Atçeken. *DİA*, 4, 48-49.
- Cezar, M. (2011). *Mufasssal Osmanlı Tarihi, II*. Ankara: TTK.
- Değerli, A. (2020). Onaltıncı Yüzyılın İlk Yarısında Paşa Sancağında Bir Kaza: İpsala. H. Kayıcı ve E. Ünsal (Ed.), *Her Yönüyle İpsala I* içinde (ss. 143-152). Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- De La Broquière, B. (2000). *Bertrandon de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahati* (İ. Arda, Çev., S. Eyice, Der.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Emecen, F. M. (2011). *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Erzen, A. (1994). *İlkçağ Tarihinde Trakya, Başlangıçtan Roma Çağına Kadar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2006). Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (Haz.), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt 3, Kitap 2. İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi. (2008). Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman (Haz.), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt 2, Kitap 1. İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi. (2010). Seyit Ali Kahraman (Haz.), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt 2, Kitap 5. İstanbul: YKY.
- Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (N. Kalaycıoğlu, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ferlibaş, M. B. (2020). Selanik'teki XVI. Yüzyıla Ait Vakıflardan Biri: Yakub Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Vakfettikleri. *Belleten*, LXXXIV(299), 135-202.
- Fisher, S. N. (2014). *Sultan Bayezid Han (1481-1512)* (H. Yalın, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Genç, M. (2003). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1957). *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (2007). *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Herodotos. (2009). *Tarih* (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Hristozov, H. (2017). The Ottoman Town of İpsala from the Second Half of the 14th to the End of the 16th Century. D. Stoyanova, G. Boykov ve I. Lozanov (Ed.), *Cities in Southeastern Thrace Continuity and Transformation* içinde (ss. 161-182). Sofia.
- Kurt, Y. (1992). Adana'da 1572 Yılında Kullanılan Türk Erkek Şahıs Adları. *Belleten*, LVII(218), 173-200.
- Liakopoulos, G. C. (2002). *The Ottoman Conquest of Thrace Aspects of Historical Geography*. The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in History. Ankara.
- Mehmed Neşri. (1957). F. R. Unat ve M. A. Köymen (Haz.), *Kitâb-ı Cihan- nümâ Neşri Tarihi, II*. Ankara: TTK.

- Oruç Beğ. (2007). N. Öztürk (Haz.), *Oruç Beğ Tarihi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Öz, M. (1999). Osmanlı Klasik Döneminde Tarım. *Osmanlı Ansiklopedisi* içinde (C. 3, ss. 66-73). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Öztürk, S. (1996). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihî Gelişimi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Öztürk, O. M. (2012). Hızır Bin Abdullah'ta Saz Düzenleri ve Yansıttığı Ses Sistemi Üzerine Tespitler. *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, (5), 109-128.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Reindl, H. (2014). *II. Bayezid ve Çevresi Hükümdarın Adamları* (A. S. Ürgüplü, Çev.). İstanbul: Arvana Yayınları.
- Sağırılı, A. (2000). *Mehmed B. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli) 'nin Nuhbetü't- Tevârih ve'l Ahbâr'ı* (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1983). Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler. *Atatürk Yıllık Konferansları, VIII* (1975-1976'dan ayrı basım), 217-229.
- Sahillioğlu, H. (1993). Darphane. *DİA*, 8, 501-505.
- Sezgin, İ. (2007). Paşa Livâsı. *DİA*, 34, 183-184.
- Sevin, V. (2007). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Ankara: TTK.
- Şükrullah Efendi. (2013). *Behçetü't-Tevârih* (H. Almaz, Çev.). İstanbul: Mostar Yayınları.
- Turan, Ş. (1997). *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Ünal, N. (2020). Osmanlı Şem'haneleri ve Mumcu Esnafı. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (3), 232-250.
- Varlık, M.Ç. (1974). *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, Ş. Ö. (2020). İpsala Şehri'nde Nüfus ve Yerleşim (1519-1570). H. Kayıcı ve E. Ünsal (Ed.), *Her Yönüyle İpsala I* içinde (ss. 125-142). Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, S. S. (2011). *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*. İstanbul: Kitabevi.
- Yurdaydın, H. G. (1961). *Kanunî'nin Cülusu ve İlk Seferleri*. Ankara: TTK.
- Yücel, Y. ve Sevim, A. (1991). *Osmanlı Klâsik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*. Ankara: TTK.

OĞUZ ATAY'IN ÖYKÜLERİNDEKİ BİREYİN EŞYAYA YABANCILAŞMASI*

*Nesligül KURUCU***

Öz: Bu çalışma, Oğuz Atay'ın *Korkuyu Beklerken* adlı öykü kitabından seçilmiş üç öyküde bulunan eşya-birey ilişkisini, kent hayatının bireyi topluma ve kendine yabancılaştırmasını eşyanın etkisi çerçevesinde tartışmaktadır. Atay'ın 1975 yılında yayımladığı bu öykü kitabında modern yaşamın zorunluluğunun sonucu olarak bireyin topluma ve iç dünyasına yabancılaşması; bir burjuva simgesi olan eşyanın, bireyin dekor evreninin tamamını kaplamasıyla iletişimsizliği, uyumsuzluğu, toplumu cezalandırmak istemesi ve başkaldırısı eşyayı merkeze alarak incelenecektir. Nesnenin özneye dönüştüğü, eşyanın kişileşmesi üzerinde durulacağı kitabın ilk öyküsü "Beyaz Mantolu Adam" da suskun başkahramanın anomik süreci tamamlayarak sonlanan intiharı başkaldırı odağında ele alınacaktır. İncelenecek ikinci öykü "Unutulan", tavan arasında gündelik yaşama ayak uydurma çabasıyla geçmişin unutulması ve bilincin derinliklerine doğru bırakılan eşyaların geri dönüş tekniğiyle bir hatırlatma nesnesi olması ele alınacaktır. "Korkuyu Beklerken" öyküsünde eşyanın burjuva yaşamında ortak bir dil, ortak bir araç olarak görülmesi sonucunda bireyin topluma uymak için yarattığı taklit evrenindeki eşyanın rolü üzerinde durulacaktır. Eşyanın insan hayatındaki rolünün incelenen öykülerde müphem kalmış yanlarına yönelik çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Eşya, *Korkuyu Beklerken*, yabancılaşma, küçük burjuva, Oğuz Atay.

Alienation of the Individual in Oğuz Atay Stories

Abstract: This work, discusses the object-individual relationship in three selected stories of Oğuz Atay's story book, *Korkuyu Beklerken*; the alienation of the urbanized individual to society and to oneself within the framework of the effect of the objects influence. In this story book published by Atay in 1975, we will examine by centering upon the object, the alienation of the individual to society and the inner world as a result of the imperative of modern life, the non-communication, incompatibility, the desire to punish the society and the revolt of the object, which is a bourgeois symbol, as the object covers the entire universe of decoration. The first story of the book, "Beyaz Mantolu Adam", that emphasizes the object that turns into a subject, and the personality of the object, the silent protagonist's suicide, which ends by completing the anomik process, will be discussed with the focus on rebellion. The second story to be examined, "Unutulan", will be discussed as the forgotten of the past in an effort of keeping up with daily life in the attic, and the return of the objects left into the depths of consciousness as a reminder. In the story of "Korkuyu Beklerken", the role of

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 28.10.2020 - 27.10.2021

** Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yüksek lisans mezunu. neslikurucu01@gmail.com, ORCID: 000-0001-9195-1108.

goods in the universe of imitation created by the individual to fit into society as a result of seeing things as a common language and a common tool in bourgeois life will be emphasized. Inferences will be made about the ambiguous aspects of the role of the goods in human life in the analyzed stories.

Keywords: Object, *Korkuyu Beklerken*, Alienation, Petite Bourgeois, Oğuz Atay.

Giriş

Oğuz Atay'ın hikâyelerindeki ve romanlarındaki başkişiler, genellikle dış gerçeklikten uzaklaşıp iç hesaplaşmaya eğilim göstermektedir. Roman ve öykülerindeki karakterlerin “tutunamama” durumu, onları dış dünyadan soyutlanmaya ve sorgulamaya götürür. “Oğuz Atay kurmaca yapıtlarında bireyi, onun iç dünyasını ön plana çıkarır (...)” (Ecevit, 2011, s. 87). Kentleşmeyle birlikte değişen toplum yapısına ayak uyduramayan birey, kendini dış dünyadan soyutlar. Sanayileşme, teknoloji ve kent hayatının beraberinde getirdiği sorunlar, bireyi dış dünyaya kapısını kapatmaya zorlar. Modernleşme sürecine uyum sağlayamayınca birey, kendi kabuğuna çekilir. Modernleşmeye ayak uyduran çoğunluk (toplum), yarattığı kurallara uymayanı ‘öteki’ olarak adlandırır. Bu ‘öteki’ olma durumuna yani bireyin, toplumun genel kurallarıyla uyşamamasıyla birlikte kendi isteğiyle toplumdaki uzaklaşmasına, yabancılaşmasına veya toplum tarafından kabul edilmeyip topluma yabancılaşmak zorunda bırakılmasına Atay'ın eserlerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Oğuz Atay, öykülerinde modern yaşamın yansımalarını birey üzerinden ironik bir dille anlatır. Öykü kişinin modern yaşamla gelen toplumsal normlarına uyabilmek ve toplumla iletişimde kalabilmek için eşyayı bir araç olarak görmesi üzerinde durmuştur. Eşya, modern yaşamın bir simgesidir. Bireyin topluma yaklaşmasında veya yabancılaşmasında önemli bir nesnedir. İncelenen öykülerde yabancılaşma, iletişimsizlik, başkaldırı ve varoluş bunalımı; eşya üzerinden anlatılmıştır.

Etkisini pek çok alanda gösteren modernleşme sürecinin edebiyatımıza da etkisi büyük olmuştur. Bu değişim ve dönüşüm çağının etkisi, uzun yıllar sürmüştür. Genel bir tanımla; “Modernizm, felsefede hümanizm, ekonomide liberalizm ve edebiyatta yeni romantizmi içine alan çok kapsamlı bir kavramdır. Modernizm, hem çağdaş bir düşüncedir hem de Rönesans'tan günümüze kadar Batılı aydının ulaşmak istediği bir idealdir.” (Kantarcioglu, 2007, s. 1). 20. yüzyılda teknoloji alanındaki gelişmeler, modernleşmenin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarını etkilemiştir. Bu gelişmeler zamanla edebiyata da yansımıştır. Batı edebiyatında görülmesinin ardından modernist romanın Türk edebiyatındaki öncü ve yetkin sayılabilecek örneklerini vermesi, 1950'li yılları işaret etmektedir. Modernist etkinin edebiyatımızda görülmesiyle birlikte bireyi ön plana alan, onun iç dünyası yansıtan eserler karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat'tan günümüze pek çok romanda yansıtmacı etki görülse de Yıldız Ecevit modernist romanın öncüsü olarak Atay'ı kabul eder. “Edebiyatımızda modernist romanın öncüsü Oğuz

Atay'dır. Atay 1972'de, o güne değin Türk edebiyatında kurgu/biçim özellikleri açısından görülmemiş bir romanla ortaya çıkar: '*Tutunamayanlar*' (2011, s. 86).

Oğuz Atay'ın eserlerindeki 'tutunamayan' karakterleri edebiyatımızda topluma aykırı düşen, toplumda 'öteki' olan anomik bireylerin öncüsü konumundadır. Edebiyatımızda özellikle romanda hız kazanan modernist unsurlar, etkisini hikâyelerde de göstermiştir. Modernizmle beraber romanda görülen içerik ve biçimdeki yenilikler, hikâyelere de tesir etmiştir. Özellikle Atay'ın *Tutunamayanlar*'ında modernist unsurlar katmanlı olarak bulunur. Atay'ın hikâyelerinde de bireyi ve eşyayı merkeze alma, yabancılaşma, yalnızlık, uyumsuzluk, noktalama işaretlerini kullanmama, karakterlere isim vermeme gibi pek çok bakımdan modernist etki altındaki yenilikler görülmektedir.

Atay'ın 1975 yılında yayımlanan ve tek öykü kitabı olan *Korkuyu Beklerken*, modernist romanın öykü biçimine yansımış halidir. Modernleşme sürecinde bireyi iç hesaplaşmaya, iletişimsizliğe iten dış dünyanın bireyin iç dünyasıyla olan uyumsuzluğudur. Atay bunu öykülerinde yabancılaşmayı merkeze alarak anlatır.

Oğuz Atay'ın öykülediği kişileri, durumları, kişinin karşısavı olan toplum biçiminde etkilemektedir. Çoğu kez, ruh sağlığı çeşitli derecelerde zedelenmiş kişilerle çıkar karşımıza yazar. Ya da yine toplum, onun kişilerine hasta olarak bakabilecektir diyelim. Bu kişilerin bireysel gibi görünen sorunlarının gerisinde hep toplum vardır, tutunamamanın acısı ya da ayrıcalığı vardır. Garip bir biçimde dışa dönük kişilerdir bunlar. Yabancılaşmaları da dışa dönük bir yabancılaşmadır (Akatlı, 1982, s. 46).

Modernite ile birlikte kentleşme, bireyi kalabalıklar içinde yalnızlığa itmiştir. Kalabalık içinde robotlaşma durumu, bireyi varoluş çıkmazlarına sürükler. Toplumsal değişime, şehirleşmeye ayak uyduramayan bireyin topluma yabancılaşması kaçınılmazdır. Çevresine ve kendine yabancılaşan bireyin iletişimi, nesnelere sınırlı kalmaktadır. Değişen dünyaya olan uyumsuzluk, yabancılaşmayı ve sorgulamayı doğurmuştur. Yabancılaşmayı ilk kullanan;

Hegel'e göre yabancılaşma, insanın fiziki ve ruhi varlığı arasındaki ayrım sonucu ortaya çıkmaktadır. Hegel'in yabancılaşma kavramında insan, çevresine yabancılaşmakta, kendisini düşünen ve hisseden bir varlık olarak görmemektedir. İnsanın doğaya ve kendi ruhuna yabancılaşmasının sebebi ürettiği mal ve eşyalardır. İnsan, varlığını ancak ürettiği mal ve eşya aracılığıyla kanıtlayabildiğine inanmakta, böylece de insan yaşamı, mutsuz bilincin ve korkuların bir ürünü haline gelmektedir (Roger Salerno'dan aktaran Oflluoğlu ve Büyükyılmaz, 2008, s. 119).

Yabancılaşma, bireyin modernleşme sürecinin dışında kalması durumudur. Modern dünyaya verilen tepkidir. Modernleşmenin sonucunda bir tabaka oluşmuştur. Bu, küçük burjuvadır. Küçük burjuvanın en önemli gerekliliği olan eşya, eve dolunca insana yer kalmaz. Birey, kendi varoluşunu sorgulamaya

başlar. Atay'ın eserlerindeki burjuva yaşam tarzı, karakterlerin taklit temelli bir dekor kurma çabasından kaynaklanmaktadır. Eşya, toplumla bir iletişim aracı ve ölçüt olarak görülmüştür. İçi eşya dolu ev, bir türlü gerçeklik boyutuna taşınamayan yapay iletişim şeklini, insanların yaşam alanlarını birbirlerine benzetmek amaçlı kurdukları evrenin sahteliğini fark ettikleri ve kendilerine de yabancılaştıkları mekânı temsil etmektedir. Yüzeysel olarak kurulan ev, arkadaşlık, eşya kısacası topluma ayak uydurabilmek adına yarattığı bu evren, öteki olmaya maruz kalmamak adına kurulmuştur. “Birey ya gerçek yüzünü keşfettiği burjuva dünyasını kabullenir onunla bütünleşir ya da bu dünya ile uzlaşamaz ve ona yabancılaşır” (Moran, 2001, s. 178). Toplum tarafından reddedilmemek için burjuva yaşam biçimini benimseyen karakter, zamanla bunun yapay bir evren olduğunu fark eder ve yabancılaşma evresine girer. Eşya topluma ayak uydurmasına, onunla iletişimde kalmasına yardımcı olmamıştır. Bu yabancılaşma sonucunda başkaldırı olarak intihar seçilir. Atay'ın eserlerindeki yaygın bir başkaldırı şekli olan intihar, “Beyaz Mantolu Adam” öyküsünde de kendini gösterir. Bir başkaldırı olarak intiharı seçen karakter, toplumun değerlerini reddeder. “Beyaz Mantolu Adam”ın intiharı diğer yaşantılara olan uyumsuzluğunun toplumda kabul edilmemesinin sonucundaki özgür seçimidir. Çünkü toplumun değerleri, onun özgürlüğünü tehdit etmektedir. Bu intihar, aykırı varoluşunun başkaldırısıdır. “Beyaz Mantolu Adam”ın kadın mantosu giyerek, bilinçli bir suskunluk sergileyerek ve sonunda etrafındaki kalabalıktan denize yani özgürlüğüne koşması da topluma karşı bir tepki, bir başkaldırıdır.

Varoluşsal Yalnızlığın Suskun Bireyi: “Beyaz Mantolu Adam”

Nesnenin salt varlık olmasından öteye taşındığı, özne konumuna getirildiği bu hikâyede eşya, insan aracılığıyla vücut bulmuştur. Beyaz manto dışarıdan kendisine ait görünmese de özgür düşüncesinin somut tavrı olması bakımından bireyin iç dünyasının aynası konumundadır. Hikâyeye, yaz sıcağında kadın paltosu giyen erkek karakterin toplum tarafından tecrit edilmesini merkeze alan, bireyin topluma yabancılaşması, iletişimsizliği, hikâyenin sonundaki intiharıyla başkaldırısı ve eşyanın toplumdaki biçilmiş rolünü anlatmaktadır. Atay'ın öykü kişisi pek çok bakımdan başkahraman(protagonist) özellikleri göstermektedir. “Başkişinin modernist roman sistemindeki karşılığıdır” (Sazyek, 2013, s. 279). Modernist romanda karşılaştığımız başkahraman, Atay'ın öykülerinde de kendini göstermektedir. İçinde bulunduğu toplumun yapay nesnesi gibi davranılan karakterin özelliklerini yansıtır.

Hayata karşı varoluşsal ya da topluma karşı sosyopsişik bağlamda yabancılaşma yaşayan bireyin önünde yine birkaç seçenek vardır: Ya toplum içinde kalmaya devam etmekle birlikte onun birkaç/ bütün değerlerine, normlarına karşı somut ve zararlı etkileri olmayan bir pasif direnişe geçecek ya da kendi içine çekilecektir. Barındırdığı psikolojik öğelerin niteliğine ve şiddet dozuna göre bu kez de ya bir sanal yaşantı yaratacak ya da yalıtılmışlık, yalnızlık, iletişimsizlik, amaçsızlık,

umutsuzluk, geleceksizlik duygularının yoğunlaştığı “anomik” sürece girerek intihara kadar varan bir kaosa düşecek ya da bir arayış içine girip düşünsel bir bilinçlenmeye yükselecektir. İşte ‘protagonist’ topluma veya hayata yabancılaşmış bireyin, Modernist romanda bütün bunları yaşayan temsilcisidir (Sazyek, 2013, s. 280).

“Beyaz Mantolu Adam”, anomik sürece toplum tarafından itilir ve topluma tepki olarak hikâyenin sonunda intihar eder. Çevresindeki insanlar, onu olduğu gibi değil değer yargıları çerçevesinde aykırı kimliğinin kabul edilemeyeceğini her fırsatta gösterirler. “Kalabalık bir topluluk içindeydi. Başarısızdı.” (Atay, 2016, s. 11) cümlesi ile başlayan hikâye, cami önünde dilenen karakterin toplum tarafından benimsenmiş olan diğer dilenciler gibi el açmaması durumu yine toplumu rahatsız etmektedir. Çünkü karakter, rolün dışına çıkmıştır. Bu yüzden başarısız olarak tasvir edilmiştir. Onun susması ve kimseye alırdmadan giydiği beyaz mantosu toplumun değerlerini kabul etmediğini ve bütün seçimleriyle özgürlüğünden taviz vermeyeceğinin kanıtıdır. Buradaki suskunluk, bilinçli bir tavidir topluma karşı. “Çünkü edebi mekânda susmak, bir şey söylememek olarak değil, söylenmeyi ya da söylenemeyecek olanı söylemenin bir biçimi olarak metne dâhil olmaktadır” (Yaşat, 2011, s. 35). Toplumun kendine biçtiği rolü kadın mantosu giymesi, dilenirken el açmaması ve konuşmamasıyla reddeder. Bu eylemsel başkaldırısını sonunda intiharla yani hayatının bitişine de kendisi karar vererek taçlandırır. “Çünkü her intihar eni sonu toplumsal yapıya/düzene bir saldırdır ve sarsıcı bir mesaj içerir. Kısıtlanmışlığı, kendini feda ederek deklare eder ve toplumdaki bir anlamda intikam alır. Alt edemediği güce karşı kendini kurban ederek onu cezalandırır.” (Tosun, 2011, s. 16). Beyaz manto; eşyanın kişileşmesi, toplumun dışlanan nesnesi olmuştur. Karakter hem fiziksel hem de ruhsal açıdan topluma yabancılaşmıştır.

Atay'ın Beyaz Mantolu Adam'ı da açık bir şekilde içinde bulunduğu topluma yabancı(laşmış), tam bir “öteki” figürü, bir tutunamayandır. Hem içinde bulunduğu toplumun ürünü hem de ona sonuna kadar yabancısıdır. Üzerinde taşıdığı beyaz manto, birey ve toplum arasındaki gerilimin, topluma karşı durmanın, “öteki” olmanın sembolü gibidir (Yağcıoğlu, 2011, s. 50).

Onun toplumla uyuşmayan fiziksel görünümü ve hareketleri, varoluş bunalımını da beraberinde getirir. Manto, topluma yabancılaşmanın sembolüdür. “Birey, toplumdaki yeriyle ve rolüyle örtüşmediğini hissetmeye, toplumsal yapı kendisinden uzaklaşmaya başladığı anda yabancılaşma sürecine girer” (Sazyek, 2010, s. 68). Modern topluma uymak burjuvanın göstergesi olan nesne ile mümkünken karakter, beyaz mantosuyla topluma aykırı olduğunun tavrını ortaya koyar. “Rüzgârın ya da gelip geçenlerin salladığı beyaz bir manto süründü yüzüne. Uzun ve aydınlık bir manto. Kloş etekli, kocaman düğmeli bir hayalet; geniş yakalı, serin.” (Atay, 2016, s. 14). Hikâyenin başında el açmayarak dilenmesiyle aykırı bir karakter portresi çizen Atay, giymek için bir yaz günü kloş

etekli kadın mantosunu karakterin aykırı ruhunun somut nesnesi yapar. Satıcı dalga geçtikten bir süre sonra onun mantoyu üzerinden çıkarmayacağını fark edince satmak istemez. Ancak beyaz manto onun varoluş mücadelesinin nesnesi, özgürlüğünün ve başkaldırısının sembolü olmuştur. Üzerinden mantoyu çıkarmaz. “Beyaz mantosuyla topuklarının çevresinde döndü; ilk defa gülümsedi çevresine bakarak. Sonra, sanki bir daha hiç gülümsemeyecekmiş gibi mahzunlaştı birden” (Atay, 2016, s. 15). Çünkü manto topluma rağmen hâlâ kendi kararlarını verebildiğini gösterir. Bu yüzden yazar, mantoyu giyip sokaklarda yürümeye başladıktan sonra karakterin tekrar gülümsemesinin imkân dâhilinde olamayacağını altını çizer. Modernist etkinin görüldüğü toplumlarda birey hür seçimlerini gerçekleştiremez, kalabalığa uymak zorundadır. Uyulmadığı zaman aykırılık göstergesi kabul edilir ve birey dışlanır. Mantoyla sokakta yürümeye başladıktan sonra çevresindekiler tarafından örselenmeye ve aşağılanmaya başlar. “Camus, kim sürünün dışında kalma cesareti gösterirse, onda kendilerinde bulunmayan farklı değerler olduğu çıkarımı yaptıklarını, ona kuşkuyla, hasetle baktıklarını söyler. Dolayısıyla, sürünün dışında kalmayı seçen kişi saldırı hedefi haline gelir.” (Başkaya, 2013, s. 70). Onun turist olduğu düşünülerek farklı dillerde küfredilir; “cüzzamlı”, “deli”, “turist” gibi sıfatlarla seslenirler. O kendisine kötü davrananlara, hakaret edenlere karşı tepkisini susarak verir. Çevresindeki kalabalık tarafından kötü davranışlara ve sözlere maruz kalmasına rağmen karşılığında kötü bir hareket sergilemez. Mantosundan dolayı mağazanın önünden geçerken mağaza sahibinin dikkatini çeker ve müşteri çekebileceği düşüncesiyle onu içeri alırlar. Tuhaf görüntüsünden dolayı onu canlı manken yapmaya karar verirler, çekiştirerek vitrine götürürler karşılığında yemek ve sigara verirler. “Bir süre de ‘Canlı manken!’ diye bağırıldılar sevinçle. Sonra onu vitrine doğru ittiler, orada durması için (ona başka türlü söz dinletilemiyordu ki)” (Atay, 2016, s. 19). Kendisine bir nesne gibi davranmalarına karşın o yine susmayı tercih eder. Acı ve haksızlık karşısındaki suskun tavrı, Atay’ın eserlerinde sık rastlanan İsa figürünü hatırlatır niteliktedir. Mesih benzetmesi yapılarak İsa gibi kolları iki yandan vitrinde tutulur.

Toplumla bağdaşmayan fikirlerinin kişileşmiş halidir “Beyaz Mantolu Adam”, varoluşuna ters düşen toplum kuralları onu aykırılığa götürür. “Varoluşçuluk sadece felsefi akım ya da başkaldırı değildir. Mevcut çağın hâkim düşüncesine karşı bir manifestodur. Bu tutum kabul edemeyeceği bir durumla yüzleşen bireyin uyumsuzluğuyla başlar.” (Akış, 2014, s. 294). Bu uyumsuzluk durumu halkın olduğu tüm alanlarda kabul görmez. Sokaklar, caddeler, toplu taşıma aracı ve halk plajı. Kısacası insanların bulunduğu her yerde aşağılanmaya maruz kalır. Karakterin suskun hali insanlara cesaret verir ve onu daha çok örselerler bakışları, konuşmaları ve bedensel hareketleriyle. Etrafındaki alaylı bakışlardan uzaklaşmak istese de onlar peşini bir türlü bırakmaz. Trene binip denizi gören bir istasyonda iner. Sonunda kendini halk plajında boş bir sandalyeye atar. Fakat kalabalık hemen etrafını sarar. Ondandır rahatsız olup bekçiyi çağırırlar. Kıyafetinin

oraya uygun olmadığını söyleyip çekiştirmeye başlarlar. Bütün bunların sonunda koşarak denize girer ve gözden kaybolur. Anomik süreci tamamlayan karakterin intiharı da özgür seçiminin sonucudur. Normalden sapma olarak değerlendirilen anomik süreci Hakan Sazyek “protagonist, toplumsal yapıyla/dış gerçeklikle uyum kuramamanın iç çöküntüsünü doğrudan ya da dolaylı; az ya da şiddetli ölçüde yaşayan bireydir” (2010, s. 68) şeklinde ifade eder.

Kalabalık içinde tek başına özgün davranış ve tavırlarıyla varoluş mücadelesi veren birey toplum içinde onlara benzemediği için yer bulamamıştır. Bu yüzden de başarısız olduğunu vurgulayarak başlayan hikâye, yine etrafındaki kalabalığın içinde varoluşunun kimseye benzemediği ve topluma uymak onun özgürlüğüne ters düştüğü için intiharıyla son bulur. “Beyaz Mantolu Adam’ın intiharı, hem bir isyan hem de vazgeçiş; varoluşun çaresizliği ve anlamsızlığı karşısında sessiz bir sızıdır.” (Yağcıoğlu, 2011, s. 56). Bu durumu etrafındaki kalabalığın anlamasına imkân olmadığı için intiharı seçer.

“Unutulan”: Hatırlatma Nesnelerinin Mekânı Tavan Arası

Öykü, tavan arasına eski kitaplarını aramaya çıkan ve eski sevgilisinin cesediyle karşılaşan kadın karakterin iç hesaplaşmasını anlatır. Karakterin unutulmaya ve tozlanmaya bırakılmış tavan arasındaki eski eşyalarının arasında bulunduğu sevgilisinin cesedi değil kendisidir. Hikâyenin ana izleği, modern yaşamda kendine yabancılaşan karakterin kendiyi yüzleşmesidir. Tavan arasındaki eski kıyafetler, yeni hayatında yer açamadığı veya yer açmak istemediği eski fotoğraflar, geçmiş yaşantıyı anımsatan eski eşyalar tozlu tavan arasına kaldırılmıştır. Bunlarla tekrar karşılaştığında eski yaşanmışlıklar da beraberinde hatırlanır.

Geriye dönüş tekniğiyle tozlu eşyalara baktıkça eşyalar yaşanmışlıklara dönme, onları tekrar hatırlama olanağı verir. “Bir an önce kitaplara ulaşmak istedi, geriye doğru bu sonsuz yolculuk bitsin istedi. Eski balo ayakkabısını ayağından çıkarmağa çalıştı” (Atay, 2016, s. 29). Tavan arasındaki eşyalar, bir bakıma hatırlatma nesnesi konumundadır. “Hatırlama, unutmama, yabancılaşma ve iletişimsizlik izlekleriyle örülmüş, günümüz modern insan melankolisidir” (Eren, 2011, s. 91). Modern yaşamın sonucu olarak karakter; çevresine ve kendisine, yaşadıklarına duyarsızlaşmıştır. Geçmişe yapılan yolculuk, nesnelere aracılığıyla iç hesaplaşmayı da beraberinde getirir. Onları tavan arasına kaldırmasının sebebi, modern hayata fazlasıyla adapte olan karakterin bu yeni yaşantısında geçmişe ait hatırlatıcı bir nesne bulundurmak istememesidir. “Sonra resimlere yaklaştı, diz çöktü, yanyana getirdi onları. Dirseğiyle tozlarını sildi biraz. Beni de, kendilerini de anlamadılar. Ne kadar ağlamıştım. Aşağıda onlara bir yer bulabilir miyim? Koridorda, sandık odasında... saçmalıyorum” (Atay, 2016, s. 28). Tavan arası, bilincin mahzeni gibidir. “Mekân unsuru, anlatılan olayların sahnesi durumundadır.” (Tekin, 2016, s. 140). Yaşanılan hayatın gerisinde kalması,

geçmişe dair anıları hatırlatan nesnelere orada saklanması bundandır. Sürdürülen hayata eski yaşanmışlıkları dâhil etmek istemediği için fotoğrafları aşağıya indirmek istemez. Tavan arasındaki eşyalar, zamansal geçmişin simgesi durumundadır.

Elindeki feneri eski fotoğrafların ve eşyaların üzerine tutarken eski sevgilisinin cesedini fark eder. “Feneri onun yüzüne tuttu: Aman Allahım! Eski sevgilisi yatıyordu yerde. Tozlanmış, örümcek bağlamış; tavanarasındaki her şey gibi. Kitap sandığına ve resim tahtalarına örümcek ağlarıyla tutturulmuş eski bir heykel gibi” (Atay, 2016, s. 30). Sevgilisini bir eşya gibi unutmuştur. Tavan arasına yani bilincinin derinlerine itmiştir. Fotoğraflar, eski eşyalar ve eski sevgili üzerinden iç hesaplaşmaya gidilir. Tavan arası, modern hayattan kaçıştır. Eski sevgilinin cesedi üzerinden geçmiş hatırlanır ve gündelik hayatın karmaşasından unutulup tavan arasına atılan şeyler, fenerin yardımıyla tekrar gün yüzüne çıkar ve yeni sevgilinin aşağıdan seslenmesiyle modern hayata geri dönlür. Gündelik hayatın yoğunluğuna dalıp önemli detayları unutan modern insan anlatılmıştır. Eski-yeni aşk hikâyesini anlatmaktan ziyade içsel bir yüzleşme vardır. Bu hesaplaşma bireyin bilinçaltı olarak da tasvir edebileceğimiz hafıza mahzeni yani tavan arasında gerçekleştirilir. Tavan arası, eski eşyalarla beraber eski yaşanmışlıkların da saklandığı mekândır. Eski eşyalara, fotoğraflara bakmasıyla nostaljik duygular meydana gelmez. Gündelik hayata ayak uydurma çabası sonucunda kendine yabancılaşmasının, yaşanmışlıkları kolayca unutmamanın şaşkınlığı içindedir. “Bu nesnelere onda nostaljik bir etki bırakmamış olmalarındaki en önemli neden, bugünün sıradan gündelik hayatına kendini bir hayli kaptırması, hatırlayamayacak kadar uyumuş bir modern insan olmasıdır” (Eren, 2011, s. 84). Eşyalara bakarak geçmişte yaşananlar hatırlanır fakat bu salt bir hatırlamadır, nostaljik bir duygu durumu içinde olmaz.

Tavan arası, hafızanın mahzenidir. Eski eşyalarla beraber eski yaşanmışlıkları da tozlanması için göz önünden veya hafızanın en uç noktalarına unutulmak için atılmıştır. Tavan arası, eşyalar ve onların hatıralarıyla örülü geçmişin hapsedildiği yerdir. Modern yaşama ayak uydurmaya çalışırken eski sevgili ihmal edilmiştir. Ceset ve fotoğraflar, hatırlatma eyleminin zeminidir.

Her şeyin sıradan, normal, vasat, kabul edilebilir olduğu bu dünyada unutmak da hatırlamak da zaten eşyanın tabiatına aykırı gibidir. Satır aralarında aile kurumunun bireyi törpüleyen yanlarını, modern küçük burjuva hayatlarının içtenlik ve heyecandan uzak taraflarını Atay, kendine özgü ironik tonu ile anlatır (Eren, 2011, s. 88).

Geçmişe yapılan ziyaret, aşağıdan yeni sevgilisinin çağırmasıyla son bulur. Kitap aramaya tavan arasına çıkan karakter, bir süreliğine de olsa zamanın tozlanmış yanlarını anılarıyla silip tekrar unutulmaya bırakarak merdivenlerden aşağıya yeni hayatına iner.

Eşya-Zihin Dengesi: *Korkuyu Beklerken*

Atay'ın kitabına da adını veren bu öyküsü eşya-birey ilişkisini merkeze alan toplumun aykırı, iletişimsiz, uyumsuz ve yabancılaşmış karakterinin hayatındaki düzenin bozulmasıyla gelen kaygı ve korkuyla baş edememesi sonucunda toplumu cezalandırmak istemesini anlatmaktadır. Bu öyküde burjuva yaşantısı ironik bir dille anlatılmıştır. Eşyaya sınıfsal bir anlam yüklenmiş ve eşya-zihin dengesi üzerinde durulmuştur. “(...) eşya içinde bulunduğu mekâna ve asıl o mekânda yaşayan kişiye toplumsal bir ‘statü’ kazandıran dinamik bir unsur olarak görülür.” (Tekin, 2016, s. 145). İnsanlar hayatlarını, evlerini yaşanabilir kılmak için eşyayla kaplıyorlar. Çünkü eşya, toplum ile ortak bir dili kullanmak için bir araçtır.

Karakter, şehre uzak bir yerde yalnız yaşamaktadır. Bir akşam eve geldiğinde yabancı dilde yazılmış bir mektup bulur. “Sonra, birden o zarfı gördüm. Koridorda bulunan tanıdık eşyanın dışında tek yabancı şey olduğu için onu hemen gördüm” (Atay, 2016, s. 37). Mektup gelene kadar eşya ile olan uyumluluk durumu, mektuptan sonra bozulur. Sorgulamaya başlar. Masanın üzerindeki zarfı hemen fark eder. “Kırık olduğu için salona alınmayan heykel, binikiyüz liralık hesabımın olduğu bankadan yılbaşı hediyesi sigara tablası (onun içine sigaramı yalnız, ayakkabılarımı giyerken koyardım)... hepsi yerli yerindeydi. Demek ki, üstü yazılı olmayan bu zarf yeniydi” (Atay, 2016, s. 37). Eşya ile kurulan düzenin ahengi, zarfı gördükten sonra bozulur. Mektup, UBOR-METENGA adlı gizli bir mezhepten gelmiştir ve farklı bir dilde yazılmıştır. Hayatındaki düzenin kırılma noktası, bu mektuptur. Hayatında hep var olan korku hali, bu mektupla somutluk kazanır. Eşyanın düzeni, onun mevcut yaşamına güven sağlamaktadır. Zarfın oraya geliş şeklini düşünürken hayatına sızan bu mektup, onun düzenini o saniyeden itibaren tehdit etmeye başlamıştır. “Kilidi iki kere çevirince kendiliğinden açılır. Kapının dili bozuktur, ucu tam yerine oturmaz. Demek ki eşya henüz özelliklerini koruyor. Ya zarf? Eski eşya demek istedim. Aman Allahım! Ya eşya bir gün delirirse? Her şeye rağmen salonun kapısına henüz güveniyordum.” (Atay, 2016, s. 38). Eşyanın düzeni, onun hayatının dengesidir. Korkularıyla başa çıkmanın, güvende hissetmenin olanaklı durumudur. Yaşamında eşya ile kurduğu bu denge sistemi, mektubun gelmesiyle çöker. “Artık hafızam zayıflıyordu, eşyanın diline dikkat etmiyordum” (Atay, 2016, s. 38). Eşyanın yerini ezberlemiştir. “Bozuk çakmak, vazo, anahtar, zarf!” (Atay, 2016, s. 40). Modern yaşamın zorunluluğu olarak küçük burjuvaya dönüşmenin ilk şartı, evi eşya ile doldurmaktır. Evi eşya ile doldurur fakat zamanla eşya hayatının hâkimiyetini eline geçirince eşya yığınları arasında kendine yabancılaşır. Mektupta ne yazdığını anlayamayınca üniversiteye akademisyen olan arkadaşına götürür. Arkadaşının statüsü, onu rahatsız etmektedir. Onun hayatıyla kendi hayatını kıyaslar; onun akademik başarısının, evinin ve arabasının iletişim kurarken mesafeye sebep olacağını düşünür. “Fakat

bu araba, insanlarla aramda ortak bir konuşma dili yaratılmasına engel oluyordu” (Atay, 2016, s. 45). Toplumla arasındaki mesafeyi, arabası olmadığı için aşamadığını düşünmektedir. Araba, toplum için bir statü simgesidir. “Maddi olarak araba ekonomik bir gücü temsil ediyor, hayata ekonomik güç sayesinde olsa bile tutunabilmiş, toplum normlarına uygun bir modeli temsil ediyordu. Araba, normalleşmenin aracıydı, para kazanan insanların gereklilik olarak gördüğü bir nesne” (Bayraktar, 2011, s. 107). Evini eşya ile doldurmasının sebebi de topluma benzeme, onlarla iletişim kurmak için ortak bir dil yaratma çabasından dolayıdır. “Yabancılaşma somut ve maddi koşullarının belirlediği bir durumdur.” (Yavuz, 1992, s. 234). Yine evini de şehirden uzakta, bahçe içerisinde seçmiştir. Aslında gerçek bulmadığı tabiatı seviyormuş gibi görünmek içindir bu seçim. Fakat bunca çabaya rağmen arabası olmadığı için yine kendini toplumun yabancıları olarak görür. İletişim kurmak için aradaki mesafeyi bir türlü kapatamamıştır.

Mektup, evden çıkmaması konusunda tehdit içeriyordu. Kendini eve kapatır ve iç hesaplaşma bu hikâyede de kendini gösterir. Kendini eve kapatmadan önce hazırlık sürecine girer ve yazıhanesine gider. Yazıhaneyi düzeltir. “Sigara tablalarını çöp sepetine boşalttım, sepeti kapının önüne koydum, perdeleri kapattım, yazıhanenin tozunu aldım, halıyı ayağımla düzelttim, takvimde o günün üstüne bir çarpı işareti koydum. Her şeyi düzenli bıraktım ayrılırken” (Atay, 2016, s. 51). Sonra tecrit süresi başlar. Hayatın merkezinde UBOR-METENGA yani gizli mezhep korkusu vardır. Bu kaygı ile günlerini evde geçirmeye başlar.

Başlayıp da yarım bıraktığım bir sürü teşebbüs, evin her tarafına dağılmıştı. (Sanki kafam da onlarla birlikte çekmecelere, dolaplara, sandık odasının eşyaları arasına dağılmıştı. Kafamı toplayamıyordum bu yüzden.) her şeyi düzene koymaya, hayır daha önce ayıklamaya, hayır en önce nerede ne varsa bulup çıkarmaya, hayır hayır hepsinden önce evi dolaşıp, hafızamı yoklayıp nerede ne olduğunun tam listesini çıkarmaya karar verdim (Atay, 2016, s. 57).

Hayatına mektup girmiştir ve hiçbir şey artık eskisi gibi değildir. Dolayısıyla eşyanın da (zihninin de) dengesi bozulmuştur. Korkuyla başa çıkmak için eski düzenine geri dönebilmek adına bir adım atar ve yarım bıraktığı işleri ve eşyaları düzenlemeye ve tamamlamaya başlar. “Çizmeğe başladığım bazı resimleri bile yarım bırakmıştım. Kâğıdın ortasında birdenbire sona eriyordu resimlerin çoğu. Hiç olmazsa bunları bitirmeliydim” (Atay, 2016, s. 60). Gündelik hayatın yoğunluğundan dolayı yarım bıraktığı, vakit ayırmadığı işleri tehdit mektubunu biraz olsun unutmak için, kendini meşgul etmek için tamamlamaya karar verir. “Her şeyi kontrol altına almayı, eşyalara ve çevresine bir düzen vermeyi bir takıntı haline getirmiştir. Ancak, ne yapsa sonuca varamamış ve neye başladyısa yarım kalmıştır. Çünkü asıl karmaşık ya da düzensiz olan içsel yaşantısıdır” (Dirlikyapan, 2011, s. 126). Eşya, onun karmaşık zihninin aynasıdır. Düşüncelerinin somut halidir.

“Bazı belgeleri, makbuzları atarken tam emin değildim: Bu yok etmelerin sonunda başıma kötü şeyler gelebilir miydi?” (Atay, 2016, s. 60). Gerekli ve gereksiz her eşyanın onun kurduğu düzende bir yeri vardır. Bu eşyaları atmak ya da bunu aklından geçirmek bile kaygıyı beraberinde getirmektedir. Başına bir şey gelebileceğini düşünmesi, onun kurduğu düzenin doğal sonucudur. “Ömrümü eşya ile geçiriyordum. Eşyayı da sevmiyordum galiba. Daha doğrusu, eşyayı insanlarla bir tutuyordum, ikisiyle de aramda, yalnız benim bildiğim ve başkalarına açıklanması güç meseleler vardı” (Atay, 2016, s. 63). Toplumla arasındaki mesafeyi eşya üzerinden anlatmıştır. Nurdan Gürbilek’in de ifade ettiği gibi “Şunu demeye getiriyor Atay: Bu koşullarda, yani ev denen küçük ayrıntılara gömülmüşken, eşyayla boğuşurken, eşyayı kontrol etmek için çaba harcarken, eşya bizi kontrol ederken büyük ve güzel şeyler düşünülemez; eşya engel olur” (2014, s. 102). Eşyanın düşünmesine olan engeli ve eşya ile olan sorunlu yaşantısı Atay’ın romanlarında da görülür. *Tutunamayanlar* da bireyin eşya ile olan kavgalı durumu, küçük burjuva yaşantısının Turgut’un hayatında kapladığı yer, romanın birçok yerinde vurgulanır. “Böyle bir düzen içinde insan düşünebilir mi? Büyük ve güzel şeyleri demek istiyorum. Önce eşya engel oluyor, sonra şartlar: kalorifer, hizmetçi, çocuk odası. Düşünmek için kendime bir daire tutsam” (Atay, 2014, s. 557). Eşya, özgür düşüncelerinin prangası olmuştur. Tek tip yaşantı, çevreye benzeme çabası sonucunda birey bir taklitten öteye gidememiş ve kendine yabancılaşmıştır. *Tutunamayanlar*’la birlikte eşyanın burjuvayı temsil eden; sorgulamayı, düşünmeyi engelleyen bireyin eşya ile olan barışamama durumu, *Tehlike Oyunlar* kitabında da kendini gösterir. “Eşyanın sürekliliğinden çekiniyorum. Bu sürekliliğin kendisine bulaşmasından korkuyordu. Yaklaş onlara, dokunmağa çalış. Onlarla uyumağa çalış. Hayır, kaybolurum sonra, eşyanın içine düşerim” (Atay, 2018, s. 155).

“Korkuyu Beklerken” öyküsünde yabancılaşma sadece eşya ve toplumla sınırlı kalmamıştır, karakter doğaya da yabancılaşmıştır. “İnsanlar için ve eşya için ve tabiat için iyi şeyler düşünmüyordum” (Atay, 2016, s. 64). Gizli mezhep korkusuyla kendini eve kapatmasından sonra kendi dışında her şeye yabancılaştığını fark eder. Tabiat, onun için gösterişi temsil etmektedir. Bu yüzden şehre uzak olan bahçeli bir eve taşınmıştır. Fakat bahçeye yeterli ilgiyi göstermediği için her tarafı otlarla kaplanmıştır. Burjuvaya ayak uydurmak için bütün bu çabaları sadece sahip olmaktan öteye geçememiş, gerçek bir yaşamışlık sergilememiştir. Hayatın akışı içinde gerekli ilgiyi gösteremeyince hep ertelemiş ve sonunda içinde bulunduğu ev, eşyalar ve bahçe, bir dekor olarak karşısında durmuştur. Evde yaşanmışlığa dair bir iz yoktur. Topluma bakıp bir dünya kurmuş ama yaşamaya fırsatı olmamıştır çünkü kurduğu bu evren, bir taklittir. Kendine ait bir yaşam kuramamıştır. Çünkü eşya, Atay’ın hikâyesinde mekânı bütünlemekten çok bireyin düşüncesinin, ruhsal durumunun ve statüyü temsil etmenin simgesi olmuştur.

Korkuyla baş edemeyince günler sonra evi yakmaya karar verir. Yerlere gazeteleri serdiği sırada gizli mezhebin yakalandığı haberini görür. Yan taraftaki inşaat yüzünden evi yıkılır. “Kafamdaki düzen de eşyaya bağlıymış demek” (Atay, 2016, s. 95). Korkuyu kaybetmesiyle evini de kaybeder. Artık evini ve eşyalarını kaybetmesinin bir önemi kalmamıştır. Eşyanın dağınkılığı ile belirtilen aslında zihninin dağınkılığıdır. Eşya-zihin dengesi önce mektupla bozulur sonra da evin yıkılmasıyla önemini kaybeder. Hayatını dolduran bu korku geçince varoluş amacının diğer insanlarla yine aynı olduğunu düşünür ve hayatını düzene koymak ister, evlenmeye karar verir. Akrabaları tarafından tanıştırıldığı kişiyle yemeğe çıkar. Fakat çevresinde gerçekten mutlu ve samimi çiftler görünce onların korkusuz ve kaygısız olmasından rahatsız olur. Onlara tuzak kurmaya karar verir. İntikam almak için tanımadığı kişilerin adreslerine gizli mezhep adına mektup yollar. Kimse huzursuz olmaz bu mektuplardan ve başarısız olduğunu fark eder. Toplumunu cezalandıramayınca kendini cezalandırmaya karar verir ve hikâyenin sonunda kendisini polise ihbar eder.

Sonuç

Bu makale, eşya-birey ilişkisini merkeze alarak modern hayatın getirisinin sonucunda oluşan tabaka yani küçük burjuvanın zorunluluğu olan eşyanın bireyi önce topluma sonra kendine yabancılaştırmasını incelemiştir. Nesnelere dünyasına yüklenen anlam ve bireyin nesne merkezli kurduğu evreninin bir taklit olması, toplumun değer yargılarına uymak için özgürlüğünden ödün verme pahasına ve bir iletişim dili kurmak için ortak araca yani eşyaya duyulan gerekliliğin müphem kalmış yanları ele alınmıştır. “Beyaz Mantolu Adam”, “Unutulan” ve “Korkuyu Beklerken” hikâyelerindeki yabancılaşma, iletişimsizlik, cezalandırma, başkaldırı durumlarının oluşumunda toplum normlarına ayak uydurma çabasının yansımaları olan eşyanın etkisi üzerinde durulmuştur. Bu öykülerde eşya bazen tozlu bilincin hatırlatma nesnesi, bazen özne konumuna yerleşen nesne, bazen de taklit çabasıyla yaratılan evrende dekordan öteye gidemeyen bir denge olarak tasvir edilmiştir. Eşya; toplumsal statüyü, gücü ve ait olmayı destekleyen küçük burjuvanın temsilcisi konumundadır. Makalede, hikâyelerdeki eşyanın bireye etkisi her hikâyede farklı boyutlarda anlatıldığı için hikâyeler, ayrı başlıklar altında incelenmiştir. “Beyaz Mantolu Adam” hikâyesinde nesnenin kişileşmesi, karakterin beyaz mantoyu giydikten sonraki varoluş bunalımının kimlik kazanması hikâyede önemli bir rol oynar. Bireyin toplum tarafından aykırı olarak tanımlanması ve toplum değerlerine uymadığı için topluma kabul edilmeyişi, “öteki” olma hali hikâyeden örneklerle aktarılmıştır. İncelenen ikinci öykü “Unutulan”da, günlük yaşamın yoğunluğundan dolayı ona adapte olmak için çabalayan bireyin tavan arasında yani bilincinin derinliklerinde tozlanıp unutulmaya bıraktığı nesnelere aracılığıyla geçmişi hatırlaması ve iç hesaplaşma sürecine girmesi aktarılmıştır. Eşya-birey yabancılaşması kapsamında incelenen üçüncü öykü ise “Korkuyu Beklerken”dir. Kitaba adını veren hikâyeye, bireyin

önce topluma sonra kendine yabancılaşmasını eşya ve eşyayı algılayış biçimi üzerinden anlatması bakımından kitabın en hacimli öyküsüdür. Karakter burjuva yaşam biçimini benimsemek, insanlarla ortak bir dil, iletişim aracı bulmak için evini eşyalarla doldurur. Zamanla topluma yabancılaşan karakter, sorgulama sürecine girer ve evdeki eşyaların kendi benliğinin dışında bir taklit evreni olduğunu, soyut nesnelere dünyasıyla etrafının çevrili olduğunu fark edince kendine de yabancılaşır. Adı geçen üç hikâyenin de ana izleği, eşyalar dünyasının bireyin hayatında kapladığı alanın modern yaşama ayak uydurmak için bir gösteriş simgesi olması ve toplum normlarına uygunluğun göstergesi üzerine kurulmuştur.

Sonuç olarak Oğuz Atay'ın öykü karakterleri; toplum normlarına uymaya çabalayıp kendine yabancılaşanlar ile aykırı olanlar, eşya çerçevesinde birleşerek modern hayata uymak için çabalayıp burjuva gösterişinin ağına takılmışlardır. Öykü kişilerinin eşyanın aslından uzak bir taklit nesnesi olduğunu anlaması sonucunda yabancılaşma evreleri yaşanmıştır. Atay'ın öykülerinde eşya, saygınlık ve statü simgesi olmasının yanı sıra toplumda var olabilmenin önemli bir aracıdır. Atay'ın romanlarında karşılaştığımız yabancılaşma ve uyumsuzluk gibi kavramlar, incelediğimiz üç öyküde de kendini göstermektedir. Atay, modern hayatın sonucunda oluşan küçük burjuva yaşamını ironik bir dille anlatmıştır. Eşya-birey çatışmasının üzerinde durmasının sebebi, burjuva yaşamına özenilmesinin sonucunda bireyin kendi gerçekliğinden ve özünden uzaklaşmasını vurgulamaktır. Yaratılan bu sahte evrenin eşya ile temellendirilmesi, bireyin kendisiyle ve çevresiyle iletişim kurmasına eşyanın sebep veya engel olmaması gerektiğinin bir göstergesidir.

Kaynakça

- Akatlı, F. (1982). *Bir Pencereden*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Akış, Y. (2014). Bir Varoluşçu Drama Yazarı Olarak Soren Kierkegaard. M. Günay ve A.O. Gündoğan (Ed.), *Felsefe ve Edebiyat* içinde (ss. 289-307). Konya: Çizgi Yayınları.
- Atay, O. (2014). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, O. (2016). *Korkuyu Beklerken*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, O. (2018). *Tehlikeli Oyunlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başkaya, D.B. (2013). Albert Camus'nün Yoksayıcılık Penceresi. *Özne Dergisi*, 10(19), 67-75.
- Bayraktar, I. (2011). Korkuyu Beklerken Düşmek, Düşerken Hayatı Düşlemek. H. Tezgör (Ed.), *Korkuyu Beklerken Gelenler Oğuz Atay Öyküleri Üzerine Yazılar* içinde (ss. 103-124). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dirlikyapan, D. (2011). Oğuz Atay'da Korkuyu Beklerken Gelenler. H. Tezgör (Ed.), *Korkuyu Beklerken Gelenler Oğuz Atay Öyküleri Üzerine Yazılar* içinde (ss. 125-139). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ecevit, Y. (2011). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Eren, B.N. (2011). Unutulan Üzerine. H. Tezgör (Ed.), *Korkuyu Beklerken Gelenler Oğuz Atay Öyküleri Üzerine Yazılar* içinde (ss. 83-91). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürbilek, N. (2014). *Ev Ödevi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kantarcıoğlu, S. (2007). *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Moran, B. (2001). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ofluoğlu, G. ve Büyükyılmaz, O. (2008). Yabancılaşmanın Teorik Gelişimi ve Tarihsel Süreç İçinde Farklı Alanlarda Görünümleri. *Kamu-İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 10(1), 113-144.
- Sazyek, H. (2010). Yusuf Atılgan'ın Aylak Adam'ı C. *Kitap-lık Dergisi*, 142, 64-78.
- Sazyek, H. (2013). *Roman Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Hece Yayınları.
- Tekin, M. (2016). *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tosun, N. (2011). Yabancılaşma, Aydın Eleştirisi ve İroni: Oğuz Atay Öyküleri. H. Tezgör (Ed.), *Korkuyu Beklerken Gelenler Oğuz Atay Öyküleri Üzerine Yazılar* içinde (ss. 9-24). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yağcıoğlu, H. (2011). Modern Bir Mesih: Beyaz Mantolu Adam. H. Tezgör (Ed.), *Korkuyu Beklerken Gelenler Oğuz Atay Öyküleri Üzerine Yazılar* içinde (ss. 47-57). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yaşat, D. (2011). Oğuz Atay'ın Öykülerinde 'Susku' İzleği. H. Tezgör (Ed.), *Korkuyu Beklerken Gelenler Oğuz Atay Öyküleri Üzerine Yazılar* içinde (ss. 33-45). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, H. (1992). Romanda Psikolojik Yabancılaşma (II): Anayurt Oteli. T. Yüksel vd. (Ed.), *Yusuf Atılgan'a Armağan* içinde (ss. 233-238). İstanbul: İletişim Yayınları.

ALMANYA'DA “TÜRKÇE VE TÜRK KÜLTÜRÜ” DERSLERİNDE MALZEME SEÇİMİ VE KULLANIMI*

*Nazmiye TOPÇU TECELLİ, Feride TEKELİ***

Öz: Bu çalışmada, Almanya’da yaşayan üçüncü ve dördüncü nesil Türkler için açılan “Türkçe ve Türk Kültürü” derslerinde malzeme seçimi ve kullanımına ilişkin durum tespiti, konuya ilişkin sorunlar ve/veya yetersizlikler saptanmaya çalışılmıştır. Buna koşut olarak, aynı zamanda öğretmenlerin görüş ve yaklaşımları da değerlendirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Almanya’nın farklı eyaletlerinde görevli öğretmenlerden anket ve mülakat yolu ile elde edilen verilere göre öğretmenlerin hemen hepsi “Türkçe ve Türk Kültürü” derslerinde hedeflenen başarıya ulaşılabilmesinde ders malzemeleri seçimi ve kullanımının önemine inanmaktadır. Malzeme seçimi, geliştirilmesi ve kullanımında belirlenen hedeflerin başında ise “Türkçeyi sevdirmek ve anadili bilincini aşlamak” ve “Öğrencilerin ilgisini çekebilmek” gelmektedir. Ancak, verilere göre en çok kullanılan malzeme olarak yazı tahtasının çıkmasından da anlaşılacağı üzere öğretmenler, malzeme geliştirme ve kullanma konusunda gerek Türkiye’den sağlanan desteklerin gerekse Almanya’da görev aldıkları okulların gerekli koşulları sağlamada yetersiz kaldığını belirtmişlerdir. Bu bağlamda fiziksel koşulların iyileştirilmesi, maddi desteklerin artırılmasının yanı sıra özellikle hizmet içi eğitimlerin artırılmasının da yararlı olacağını altını çizmek gerekir.

Anahtar kelimeler: Almanya’da Türkçe, iki dillilik ve Türkçe, malzeme geliştirme, malzeme seçimi, Türkçe ve malzeme kullanımı.

Material Selection and Its Use in the “Turkish Language and Turkish Culture” Courses in Germany

Abstract: The aim of this study is to research the selection and use of material process in the “Turkish Language and Turkish Culture” courses provided for the third and fourth generation Turks living in Germany, as well as the problems and/or the deficiencies arising during their use. Concurrently, the paper evaluates the teachers' opinions and approaches. According to the data obtained through questionnaires and interviews from teachers working in different states of Germany during the 2016-2017 academic year, almost all teachers believe in the importance of selecting and using course materials in achieving targeted success

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 17.03.2021 - 27.05.2021

Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yapılan “İki Dilli Öğrencilere Türkçe Öğretiminde Malzeme Kullanımı: Almanya Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, Türkiye. ntopcu@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4301-5072.

Öğr.Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Dil Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi (DİLMER), Ankara, Türkiye. feride.tekeli@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7557-3511

in the “Turkish Language and Turkish Culture” courses. Based on the answers, the primary goals of the selection, development and use of materials were to “Endear the Turkish language and to cultivate language awareness” as well as “Arouse student’s interest”. However, according to the data, the most widely used material was the whiteboard. Thus, the teachers asserted the inadequacy of support for material development and use, provided by Turkey and stated that the schools in which they worked in Germany were insufficient to provide the necessary conditions. In this regard, it should be underlined that besides increasing in-service training, it would be beneficial to improve physical conditions and increase financial support.

Keywords: Turkish in Germany, Bilingualism and Turkish, Material Development, Material Selection, Turkish and Material Use.

Giriş

Almanya’da, Göç ve Mülteciler Kurumu (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2018) tarafından yapılan araştırmaya göre yaklaşık 1,5 milyonu Alman vatandaşlığına geçmiş olan 2,9 milyon Türk yaşamaktadır. Almanya İstatistik Kurumunun (Statistisches Bundesamt) 31.12.2019 tarihli verilerine göre ise Almanya’da 1.472.390 Türk vatandaşı vardır. Türkler bu sayıyla Almanya’daki yabancı nüfusunun %13,1’ini oluşturmaktadır. Ancak ikinci nesilden sonra iki dilli olarak tanımlanan ve eğitim-öğretimlerini ikinci dilde sürdüren söz konusu Türklerin, ana dilleri Türkçeyi yeterli düzeyde bilmedikleri ve günden güne Türk dili ve kültüründen uzaklaştıkları gözlenmektedir.

Bunun nedenleri sorgulandığında; 2009 yılına kadar coğrafya, din bilgisi, tarih konularını da kapsayan Türkçe derslerinin herhangi bir program olmadan ve çoğunlukla ders kitapları sağlanmadan, öğretmenlerin bireysel birikim ve çabaları ile yürütüldüğü görülür (Güngör Kartal, 2015, s. 2664). Bu soruna çözüm üretmek amacı ile Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 2009 yılında “Uzaktaki Yakınlarımız” adlı proje kapsamında, başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde “Türkçe ve Türk Kültürü” dersleri açmış ve bu dersleri vermek üzere Türkiye’den öğretmenler göndermiştir. Adından da anlaşılacağı gibi bu derslerde tamamen Türkçeye ve Türk kültürüne odaklanmak hedeflenmiştir (Güzel, 2014, s. 129). Ama zamanla bu derslerin verimliliğini olumsuz yönde etkileyen bazı sorunlarla karşılaşıldığı, bunlardan birinin ise malzeme seçimi ve kullanımı sürecinde ortaya çıktığı saptanmıştır.

Aslında alanyazın taraması yapıldığında genel olarak Türkçe derslerine ilişkin sorunların ve bu bağlamda malzeme seçiminde, geliştirilmesinde ve kullanımında yetersizliklerin saptanması yeni bir konu değildir. Bu nedenle Alman yetkililerince bu derslerin kendilerine devredilmesi taleplerinin dile getirildiği bile bilinmektedir. Damanakis (1983, ss. 25-26) genel olarak Almanya’daki yabancılara verilen ana dili derslerinde öğretmen ve öğretim ortamlarının (okul

vb.) yetersizliği ve ders saat dağılımındaki sorunların yanı sıra malzeme kullanımında da ciddi sorunlar yaşandığına dikkat çekmiştir. Örneğin, ders kitaplarının Almanya'daki anadili derslerini yürüten ülkelerce gönderildiğini, söz konusu kitapların Almanya'nın değil o ülkenin gerçekliğini yansıttığını ve Almanya'daki öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik yeterince malzeme bulunmadığını belirtmiştir. Almanya'da Türkçe derslerinde öğretim malzemelerinin yetersizliğine ilişkin görüşü destekleyen başka araştırmalar da vardır: Arıcı ve Kırkkılıç (2017, s. 484); Çakır ve Yıldız (2016, s. 239); Karadağ ve Baş (2019, ss. 439-441); Oğuzkan-Savvidis (2005, s. 100); Sağlam (1989, ss. 50-52); Subklew (2001, ss. 47-51); Şen (2015, ss. 101-102); Üstün (2020, ss. 154-155); Yağmur (2006, ss. 27-28) ve Yıldız (2012, ss. 178-179) gibi.

Oysa öğretim ve öğrenme süreçlerinin vazgeçilemez parçaları olan malzemelerin seçimi, geliştirilmesi ve kullanımı önemli bir konudur. Dolayısıyla günümüzde özellikle Almanya örneğinde olduğu gibi anadili ve kültürü öğretimi/öğreniminin doğal ortamından uzak, ikinci dilin hâkim olduğu bir ortamda gerçekleştirildiği durumlarda öğrencilerin heves, ilgi ve başarılarını artırmak amacı ile ders malzemelerinden yararlanmanın önemi daha da artmaktadır.

Beklenti ve ihtiyaçlara cevap verebilen, yaş grubuna, seviyeye, hedef ve kazanımlara uygun, mümkün merteye fazla duyu organına hitap edebilen malzemeler seçmek, geliştirmek ve kullanmak; öncelikle öğrenme motivasyonunu artıracaktır. Bu da öğrenilenlerin akılda kalıcılığını ve kazanımların farklı bağlam ve durumlara göre doğru ve yerinde kullanımını kolaylaştırıcı etkiler sağlayacaktır.

Bu nedenle, bu araştırmada 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Almanya'da Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak görev yapan öğretmenlerin bilgi ve deneyimlerinden yararlanılarak "Türkçe ve Türk Kültürü" derslerinde malzeme seçimi, geliştirilmesi ve kullanımına ilişkin mevcut durumun saptanması ve söz konusu öğretmenlerin konuya ilişkin görüşlerinin ve tutumlarının belirlenmesi hedeflenmiştir.

1. Malzeme Seçimi ve Kullanımında Önemli Unsurlar

Öğretim malzemeleri, "(...) eğitim ve öğretim sürecinde öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimlerini desteklemek, farklı bakış açıları kazandırmak, eğitim sürecini zenginleştirmek, soyut kavramları somutlaştırmak, karmaşık kavramları kolaylaştırmak, çoklu öğrenme ortamlarının oluşturulabilmesini sağlamak amacıyla" kullanılan malzemelerdir (Cabı, 2013, s. 46). Bunlar kitap gibi yazılı; resim, film vb. görsel ve işitsel malzemeler olabileceği gibi; yazı tahtası, televizyon, video kamera, bilgisayar, bilişim teknolojileri-internet vb. araç ve gereçler de olabilir.

Richards'a göre (1995, s. 15) kaliteli öğretim malzemelerinin öğretim hedef ve kazanımlarına ve öğrenci seviyesine uygun olması, öğrencilerin ilgi ve dikkatini derse çekebilmesi, öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılaması, dilin doğal kullanımını yansıtması, öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmesi ve öğrenmelerine katkı sağlayacak alıştırmalar içermesi gerekmektedir.

Baki ve Karakuş (2012, ss. 13-15) ise etkin bir öğretim ve kaliteli bir öğrenmenin sağlanabilmesi için seçilecek malzemelerde çoklu öğrenme ortamını sağlama, dikkat çekme, hatırlamayı kolaylaştırma, soyut durumları somutlaştırma, zamandan tasarruf sağlama ve eğlenerek öğrenme fırsatı sunma gibi niteliklerin bulunması gerektiğini vurgulamaktadır. Kısaca malzeme seçimi, geliştirilmesi ve kullanımında etkili unsurlar; Richards (1995), Baki ile Karakuş (2012) ve Küçük (2011, ss. 29-31)'ten hareketle şu şekilde özetlenebilir: Seçilen malzemelerin özellikleri: görsel, işitsel ya da birden çok duyuya hitap edip etmediği; malzeme ile program: hedef ve ilkeler arasındaki tutarlılık; malzeme seçimi ve kullanımının hedef kitleye uygunluğu: yaş, seviye, cinsiyet vb.; öğretim yöntemleri ile uygunluğu; malzeme geliştirmek için kaynakların yeterliliği ve nasıl kullanıldığı; okulların yeterli donanıma sahip olup olmadıkları. Bunların dışında, yukarıda adı geçen araştırmalarda da belirtildiği gibi malzeme seçimini, geliştirilmesini ve kullanımını etkileyen bir başka çok önemli unsur olarak öğretmenin yeterliliğinden ve tutumundan söz etmek gerekir. Çünkü malzemeleri hazırlayan ve kullanan kişiler olarak öğretmenler, bilgi ve becerilerine göre malzeme seçmeye, geliştirmeye ve kullanmaya yöneleceklerdir. Bir başka deyişle, öğretmenlerin malzeme seçme, geliştirme ve kullanma donanımlarının yeterli seviyede ve malzeme kullanmaya yönelik tutumlarının olumlu olması gerekmektedir.

Bu nedenle, bu araştırmada Türkçe-Almanca iki dilli öğrencilere verilen "Türkçe ve Türk Kültürü" derslerinde malzeme seçimine, geliştirilmesine ve kullanımına ilişkin mevcut durumun saptanmasında; eksiklikler, yetersizlikler ve sorunların değerlendirilmesinde malzemenin sınıftaki kullanıcıları olan öğretmenlerin görüş ve bilgilerine başvurulmuştur.

2. Yöntem ve Bulgular

Bu çalışma, nicel ve nitel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma yöntem ile yapılmıştır (Creswell, 2012, s. 535). Veriler, Almanya'da "Türkçe ve Türk Kültürü" dersi veren öğretmenlerden anket ve mülakat yolu ile elde edilmiştir. Anketlerden toplanan verilerin analizi için nicel araştırma yöntemlerinden SPSS 20 istatistik programı kullanılmıştır. İlk önce frekans, yüzde ve aritmetik ortalamalardan oluşan tanımlayıcı istatistik analizleri yapılmıştır. Ardından ki-kare, t-testi ve tek yönlü varyans analizi (Anova) testleri uygulanmıştır. Anket sorularının hazırlanmasında Başaran'ın (2003) çalışmasındaki anket ölçeğinden yararlanılmıştır. Mülakatlar, yarı yapılandırılmış görüşme formları ile yapılmıştır

ve verilerin değerlendirilmesinde tematik analiz olarak da adlandırılan nitel içerik analizi uygulanmıştır.

Anketi 35'i kadın, 51'i erkek olmak üzere toplam 86 öğretmen cevaplandırmıştır. Katılımcılar; Hamburg (43), Mainz (15), Stuttgart (10) başta olmak üzere Münih, Frankfurt ve Karlsruhe şehirlerinde Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak en az bir yıl görev yapmış öğretmenlerden oluşmuştur. Ankete katılan öğretmenlere ilişkin diğer bilgiler, Ekler bölümünde Tablo 1'de verilmiştir.

Mülakata katılan 20 öğretmenin seçiminde yaş, cinsiyet, bağlı oldukları ataşelikler, branş, yabancı dil bilgisi vb. ölçütler açısından örnekleme (86 öğretmeni) temsil edici nitelikte olmalarına dikkat edilmiştir. Ancak mülakat, toplam 8 öğretmen ile gerçekleştirilebilmiştir. Diğerlerinden yanıt alınamamıştır. Mülakata katılan öğretmenler, analizde K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8 olarak kodlanmıştır. Bu öğretmenler; Frankfurt, Hamburg, Karlsruhe, Mainz ve Stuttgart Eğitim Ataşeliklerine bağlı olarak görev yapmaktadır.

Anket ve mülakat verilerinden hareketle Almanya'da "Türkçe ve Türk Kültürü" derslerindeki malzeme seçimine ve kullanımına ilişkin mevcut durum ve öğretmenlerin bu konuya ilişkin gözlemleri, görüşleri ve yaklaşımları dört ana başlık altında ele alınabilir.

2.1. Malzeme Seçimi, Geliştirilmesi ve Kullanımının Önemi

Öncelikle öğretmenlerin ders malzemelerinin gerekliliğine ne kadar inandıkları, bu konuda farkındalıkları ve eksiklerin giderilmesinde nasıl bir yol izledikleri ve tamamlayıcı bir tutum ve çaba içinde olup olmadıkları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Ankete katılan seksen altı öğretmenin sadece ikisi dışında hepsi, öğretim malzemelerinin derslere olumlu etkisi olduğunu düşünmektedir. Bunlardan %74,4'ü çok etkilediğini savunurken, %23,3'ü sadece etkilediğini belirtmiştir. Bu bulgular; yaş, branş, cinsiyet ve kıdem gibi değişkenler açısından Anova testi ile değerlendirilmiş ancak anlamlı bir sonuca ulaşamamıştır. Ayrıca mülakata katılan öğretmenlerden K4 dışında hepsi, malzeme kullanımının önemini vurgularken bu malzemelerin seçiminde dikkat ettikleri noktaları da açıklamışlardır.

Bu başlık altında ayrıca öğretmenlerin malzeme seçiminde ve kullanımında önemli rol oynayabilecek diğer etmenlere de yer verilmiştir: Öğretmenlerin hizmet içi eğitime katılımları, malzeme üretme ve kullanma konusunda yapılan çalışmaları takip etmeleri, ders malzemesi olarak T.C. Milli Eğitim Bakanlığının gönderdiği kitabı kullanmaları ve kendilerinin başka malzeme üretip üretmedikleri gibi. Yirmi iki öğretmenin (%25,6) hizmet içi eğitim almadığı, on üç öğretmenin (%15,1) çalışmaları takip etmediği; dört öğretmenin (%4,7) malzeme üretmediği ve yirmi bir öğretmenin ise ders kitabı kullanmadığı

saptanmıştır. Bulgulara ilişkin ayrıntılar, Tablo 1'de gösterilmiştir. Mülakatta ise üç öğretmenin malzeme üretimine ve kullanımına ilişkin çalışmaları takip ettiği, üçünün de kısmen takip ettiği bildirilmiştir. Katılımcılar ayrıca bu şekilde edindikleri bilgileri sınıf içinde uygulamaya çalıştıklarını da belirtmişlerdir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Malzeme Kullanımı ile İlgili Görüşleri

Değişkenler	Değişkenlerin Alt Boyutları	n	%
Malzemenin Derse Etkisi	Hiç etkilemiyor	1	1,2
	Biraz etkiliyor	1	1,2
	Etkiliyor	20	23,3
	Çok etkiliyor	64	74,4
Hizmet İçi Eğitim	Evet	29	33,7
	Kısmen	35	40,7
	Hayır	22	25,6
Malzeme Takibi	Evet	29	33,7
	Kısmen	44	51,2
	Hayır	13	15,1
Ders Kitabı Kullanımı	Evet	40	46,5
	Kısmen	24	27,9
	Hayır	21	24,4
	Geçersiz	1	1,2
Malzeme Üretimi	Evet	59	68,6
	Kısmen	23	26,7
	Hayır	4	4,7

Derslerde malzeme kullanımının gerekliliğine inanma oranı ile alanyazın çalışmalarını takip etme ve hizmet içi eğitim alma durumları arasındaki korelasyona bakıldığında; Tablo 1'de görüldüğü üzere alanyazın çalışmalarını takip eden öğretmenlerin ders malzemelerinin etkisine daha çok inandıkları saptanmıştır. Bunu ölçebilmek için önce Anova Testi, ardından Post-Hoc testlerinden Tukey Testi uygulanmıştır.

Tablo 2. Malzeme Kullanımının Malzeme Takip Değişkeninden Etkilenme Durumu

Değişken	Alt Boyutlar	n	\bar{X}	s
Malzeme Takip	Evet	29	3,90	,310
	Kısmen	44	3,68	,471
	Hayır	13	3,38	,961
	Toplam	86	3,71	,550

Tablo 2 ile Bağlantılı Anova Tablosu

Değişken	Alt Boyutlar	KT	Sd	KO	F	P
Malzeme Takip	Gruplar Arası	2,421	2	1,210	4,309	,017
	Grup İçi	23,312	83	,281		
	Toplam	25,733	85			

2.2. Derslerde Kullanılan Araç-gereçler ve Oranları

Öğretmenlerin derslerde kullandıkları araç-gereçler ve bunların kullanım oranlarına bakıldığında; en sık kullanılanın yazı tahtası (her zaman: %48,8; sık sık: %32,6; ara sıra: %17,4) olduğu görülür. Yazı tahtasını sırasıyla görsel malzeme, diğer basılı malzeme, bilgisayar ve ders kitabı izlemektedir. En az kullanılan öğretim malzemeleri ise sırasıyla tepegöz, kaynak kişi, projeksiyon ve sözlüktür. Mülakata katılan öğretmenler, burada belirtilen malzemelerle yetinmeyip kendi yaratıcılıkları doğrultusunda örneğin kukla, oyuncak, maske, çakıl taşları, gerçek ev aletleri gibi çok çeşitli malzemeler geliştirdiklerini ve kullandıklarını belirtmişlerdir. Araç-gereç kullanımına ilişkin yanıtların aritmetik ortalaması ve standart sapması, Ek. Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Derslerde Kullanılan Araç-Gereçler ve Oranları

Araç-Gereç	Hiçbir Zaman		Ara Sıra		Sık Sık		Her Zaman	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Ders Kitabı	4	4,7	45	52,3	21	24,4	14	16,3
Görsel Malzeme	0	0	28	32,6	39	45,3	19	22,1
İşitsel Malzeme	6	7	46	53,5	26	30,2	7	8,1
Görsel-İşitsel Malzeme	6	7	45	52,3	24	27,9	9	10,5
Diğer Basılı Malzeme	2	2,3	31	36	43	50	9	10,5
Yazı Tahtası	0	0	15	17,4	28	32,6	42	48,8
Sözlük	13	15,1	48	55,8	17	19,8	7	8,1
Tepegöz	58	67,4	20	23,3	6	7	1	1,2
Projeksiyon	36	41,9	29	33,7	16	18,6	5	5,8
Bilgisayar	5	5,8	31	36	40	46,5	9	10,5

İnternet	11	12,8	34	39,5	29	33,7	12	14
Gerçek Eşya	16	18,6	40	46,5	23	26,7	6	7
Kaynak Kişi	44	51,2	37	43	4	4,7	0	0

Öğretmenlerin kullandıkları malzeme türlerinin seçiminde cinsiyet değişkeninin ne ölçüde etkili olduğunu görmek için yapılan t-testinden ise kadınların görsel-ışitsel malzemeleri, diğer basılı malzemeleri ve interneti erkeklere oranla daha sık kullandıkları sonucu çıkmıştır. Diğer araç-gereçlerin kullanımı, cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 4. Araç-Gereç Kullanımının Cinsiyet Değişkeninden Etkilenme Durumu

Araç-Gereçler	Kadın		Erkek		T	Sd	P
	n	\bar{x}	n	\bar{x}			
Görsel-İşitsel Malzeme	35	2,51	50	2,02	2,788	83	,007
Diğer Basılı Malzeme	35	2,89	50	2,56	2,188	83	,031
İnternet	35	2,63	51	2,39	1,212	84	,229

Araç-gereç kullanımının hizmet içi eğitim değişkeninden etkilenme durumunu tespit etmek için yapılan tek yönlü Anova testinin sonucuna göre ise hizmet içi eğitim alanlar, görsel-ışitsel araç-gereçleri ve gerçek eşyaları diğerlerine göre daha çok kullanmaktadır. Diğer araç-gereçlerin hizmet içi eğitim değişkeninden etkilenme düzeyleri anlamlı değildir.

Tablo 5. Araç-Gereç Kullanımının Hizmet İçi Eğitim Değişkeninden Etkilenme Durumu

Araç-Gereç	Evet			Kısmen			Hayır		
	n	\bar{x}	s	n	\bar{x}	s	n	\bar{x}	s
Görsel-İşitsel	29	2,66	,814	34	1,91	,753	22	2,14	,774
Gerçek Eşya	29	2,66	,814	34	1,91	,753	22	2,14	,774

Tablo 5 ile Bağlantılı Anova Tablosu

Araç-Gereç	Alt Boyutlar	KT	Sd	KO	F	P
Görsel-İşitsel	Gruplar Arası	8,875	2	4,438	7,295	,001
	Grup İçi	49,878	82	,608		
	Toplam	58,753	84			
Gerçek Eşya	Gruplar Arası	8,875	2	4,438	7,295	,001
	Grup İçi	49,878	82	,608		
	Toplam	58,753	84			

Malzeme kullanımını ve öğretmenlerin ders malzemelerine bakış açılarını önemli derecede etkileyen bir diğer değişken ise alanla ilgili çalışmaların, yeniliklerin takip edilip edilmemesi ile ilintilidir. Bulgular; görsel, görsel-ışitsel, sözlük, tepegöz, projeksiyon, internet, gerçek eşya ve kaynak kişi kullanımının alanla ilgili çalışmaları takip edenlerle doğru orantılı olarak arttığını göstermektedir. Bu bulgularda daha önce kullanım sıklıkları en az olarak belirlenen sözlük, tepegöz, kaynak kişi ve gerçek eşya gibi malzemelerin bile bu değişkene koşut olarak artış göstermesi dikkat çekicidir.

Tablo 6. Araç-Gereç Kullanımının Malzeme Takip Değişkeninden Etkilenme Durumu

Araç-Gereç	Alt Boyutlar	KT	Sd	KO	F	P
Görsel	Gruplar Arası	5,790	2	2,895	5,967	,004
	Grup İçi	40,268	83	,485		
	Toplam	46,058	85			
Görsel-İşitsel	Gruplar Arası	13,135	2	6,567	11,805	,000
	Grup İçi	45,618	82	,556		
	Toplam	58,753	84			
Sözlük	Gruplar Arası	5,431	2	2,715	4,567	,013
	Grup İçi	48,757	82	,595		
	Toplam	54,188	84			
Tepegöz	Gruplar Arası	5,256	2	2,628	6,465	,002
	Grup İçi	33,332	82	,406		
	Toplam	38,588	84			
Projeksiyon	Gruplar Arası	8,408	2	4,204	5,589	,005
	Grup İçi	62,429	83	,752		
	Toplam	70,837	85			
İnternet	Gruplar Arası	6,935	2	3,468	4,753	,011
	Grup İçi	60,553	83	,730		
	Toplam	67,488	85			
Gerçek Eşya	Gruplar Arası	13,135	2	6,567	11,805	,000
	Grup İçi	45,618	82	,556		
	Toplam	58,753	84			

Kaynak Kişi	Gruplar Arası	4,539	2	2,270	7,554	,001
	Grup İçi	24,637	82	,300		
	Toplam	29,176	84			

2.3. Malzeme Kullanma Nedenlerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde öğretmenlerin daha çok hangi amaçla öğretim malzemesi kullandıkları saptanmaya çalışılmıştır. Tablo 7'deki veriler incelendiğinde, çalışmanın başında da belirtildiği gibi öğretmenlerin temel hedefinin Türkçeyi sevdirmek ve anadili bilincini aşılacak olduğu görülmektedir. Ardından öğrencilerin ilgilerini çekebilme ve öğrencilerin derse katılımlarını artırma gibi hedefler gelmektedir. Buna karşın disiplini sağlamak, kalıcı materyallerle zamandan tasarruf etmek ve öğrencilerin bağımsız çalışmalarını sağlamak gibi nedenlerin pek gözetilmediği görülür. Mülakat sonuçlarına göre Türkçede temel dil becerilerini geliştirmek (K5, K6, K7) ve öğrencilerin motivasyonunu artırmak (K1, K3, K5, K8) amacı ile malzeme kullanıldığı görülür.

Tablo 7. Araç-Gereç Kullanma Nedenlerine İlişkin Bulgular

Nedenler	n	Hiçbir Zaman	Ara Sıra	Sık Sık	Her Zaman
	%				
Konuların daha iyi anlaşılmasını sağlamak	n	0	8	30	48
	%	0	9,3	34,9	55,8
Karmaşık konuları kolaylaştırmak	n	1	15	27	43
	%	1,2	17,4	31,4	50
Öğrenmeyi kolaylaştırmak	n	0	8	27	51
	%	0	9,3	31,4	59,3
Öğrenilen konuların uygulamasını yapmak	n	0	17	34	35
	%	0	19,8	39,5	40,7
Derse karşı motivasyonu artırmak	n	0	8	29	49
	%	0	9,3	33,7	57
Dersi daha eğlenceli hâle getirmek	n	0	7	31	48
	%	0	8,1	36	55,8
Öğrencilerin derse katılımını artırmak	n	0	4	34	48
	%	0	4,7	39,5	55,8
Öğrencilerin ilgilerini çekebilme	n	0	4	32	49
	%	0	4,7	37,2	57

Öğrencilerin bağımsız çalışmasını sağlamak	n	2	23	37	24
	%	2,3	26,7	43	27,9
Kalıcı materyallerle zamandan tasarruf etmek	n	2	30	33	21
	%	2,3	34,9	38,4	24,4
Bilgilerin saklanmasını sağlamak	n	1	22	38	24
	%	1,2	25,6	44,2	27,9
Öğrencilerin birey olarak çalışabilmelerini sağlamak	n	2	22	37	25
	%	2,3	25,6	43	29,1
Disiplini sağlamak	n	16	32	27	10
	%	18,6	37,2	31,4	11,6
Öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırmak	n	0	19	41	26
	%	0	22,1	47,7	30,2
Öğrencilerin kelime hazinelerini geliştirmek	n	0	8	33	45
	%	0	9,3	38,4	52,3
Öğrencilere dinleme alışkanlığı kazandırmak	n	0	19	38	29
	%	0	22,1	44,2	33,7
Öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek	n	0	8	34	43
	%	0	9,3	39,5	50
Türkçeyi sevdirmek ve anadili bilincini aşlamak	n	0	7	19	60
	%	0	8,1	22,1	69,8

Araç-gereç kullanma nedenlerinin cinsiyet değişkeninden etkilenme durumunu ölçmek için yapılan t-testi sonuçlarına göre karmaşık konuları kolaylaştırmak, derse karşı motivasyonu artırmak, dersi daha eğlenceli hâle getirmek, öğrencilerin derse katılımını artırmak, öğrencilerin ilgilerini çekebilmek, öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek, Türkçeyi sevdirmek ve anadili bilincini aşlamak gibi nedenler; kadınlar için erkeklerden daha fazla önem taşımaktadır. Türkçeyi sevdirmek ve anadili bilincini aşlamak amacı ile derslerde malzeme kullandığını söyleyen kadın sayısının erkeklerden daha fazla olması, kadınların anadili öğretimine daha çok önem verdiklerinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Diğer maddelerde cinsiyetler arasında anlamlı bir fark yoktur.

Tablo 8. Malzeme Kullanma Nedenlerinin Cinsiyet Değişkeninden Etkilenme Durumu

Nedenler	Kadın		Erkek		T	Sd	p (İki)
	n	\bar{X}	n	\bar{X}			
Karmaşık konuları kolaylaştırmak	35	3,51	51	3,16	2,080	84	,041
Derse karşı motivasyonu artırmak	35	3,77	51	3,27	3,649	84	,000
Dersi daha eğlenceli hâle getirmek	35	3,77	51	3,27	3,768	84	,000
Öğrencilerin derse katılımını artırmak	35	3,71	51	3,37	2,743	84	,007
Öğrencilerin ilgilerini çekebilmek	35	3,71	50	3,40	2,494	83	,015
Öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek	35	3,60	50	3,28	2,253	83	,014
Türkçeyi sevdirmek ve dil bilincini aşlamak	35	3,83	51	3,47	2,656	84	,000

Araç-gereç kullanma sebeplerinin hizmet içi eğitim değişkeninden etkilenme durumunu tespit edebilmek için tek yönlü Anova testi uygulanmıştır. Testin sonucunda, hizmet içi eğitime katılanların "karmaşık konuları kolaylaştırmak" nedenini hizmet içi eğitime katılmayanlara göre daha sık gözettiği tespit edilmiştir. Hizmet içi eğitime katılmayanlar, hizmet içi eğitime kısmen katılanlara göre "derse karşı motivasyonu artırmak" nedenini daha fazla önemsemektedir. Hizmet içi eğitim alan öğretmenler, "bilgilerin saklanması sağlamak", "öğrencilere dinleme alışkanlığı kazandırmak", "öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek" ve "Türkçeyi sevdirmek ve anadili bilincini aşlamak" nedenlerini kısmen eğitim alanlara göre daha fazla önemsemektedir.

Tablo 9. Malzeme Kullanma Nedenlerinin Hizmet İçi Eğitim Değişkeninden Etkilenme Durumu

Nedenler	Evet			Kısmen			Hayır		
	n	\bar{x}	s	n	\bar{x}	s	n	\bar{x}	s
Karmaşık konuları kolaylaştırmak	29	3,59	,682	35	3,23	,808	22	3,05	,844
Derse karşı motivasyonu artırmak	29	3,59	,568	35	3,26	,780	22	3,68	,477
Bilgilerin saklanması sağlamak	28	3,29	,763	35	2,77	,770	22	3,00	,690
Öğrencilere dinleme alışkanlığı kazandırmak	29	3,38	,728	35	2,89	,758	22	3,14	,640
Öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek	28	3,64	,488	35	3,17	,747	22	3,50	,598
Türkçeyi sevdirmek ve anadili bilincini aşlamak	29	3,86	,351	35	3,37	,731	22	3,68	,646

Tablo 9 ile Bağlantılı Anova Tablosu

Nedenler	Alt Boyutlar	KT	Sd	KO	F	P
Karmaşık konuları kolaylaştırmak	Gruplar Arası	3,979	2	1,990	3,292	,042
	Grup İçi	50,160	83	,604		
	Toplam	54,140	85			
Derse karşı motivasyonu artırmak	Gruplar Arası	2,961	2	1,480	3,562	,033
	Grup İçi	34,493	83	,416		
	Toplam	37,453	85			
Bilgilerin saklanması sağlamak	Gruplar Arası	4,114	2	2,057	3,676	,030
	Grup İçi	45,886	82	,560		
	Toplam	50,000	84			
Öğrencilere dinleme alışkanlığı kazandırmak	Gruplar Arası	3,876	2	1,938	3,744	,028
	Grup İçi	42,961	83	,518		
	Toplam	46,837	85			
Öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek	Gruplar Arası	3,688	2	1,844	4,596	,013
	Grup İçi	32,900	82			

	Toplam	36,588	84			
Türkçeyi sevdirmek ve anadili bilincini aşlamak	Gruplar Arası	3,945	2	1,972	5,386	,006
	Grup İçi	30,392	83	,366		
	Toplam	34,337	85			

2.4. Malzeme Kullanımında Karşılaşılan Sorunlar

Araştırmanın başında da belirtildiği gibi iki dilli olarak kabul edilen Almanya'daki Türklerin, anadilleri Türkçeden ve Türk kültüründen günden güne daha çok uzaklaştıkları gözlenmektedir. İkinci dilde ne kadar başarılı oldukları ise ayrı bir araştırma konusudur. Çünkü ana diline hâkim olamayan, kendi kültürünü tanımayan kişilerin bir yabancı dili öğrenmede ne kadar başarılı olacakları önemli bir tartışma konusudur. Bu açıdan değerlendirildiğinde Avrupa ülkelerindeki üçüncü ve dördüncü nesil Türklerin buldukları ülkelerdeki eğitim-öğretim süreçlerinin bundan olumsuz yönde etkilenmesi kaçınılmazdır. Bir başka deyişle, bu gençlerin anadillerine ve kültürlerine hâkim olmaları, kim olduklarını ve nerden geldiklerini bilmeleri; eğitim-öğretimlerini ve sosyal yaşamlarını sürdürmede gerekli olan ikinci dillerini daha iyi kavramalarında da yardımcı olacaktır.

Oldukça karmaşık ve bazen birbirleriyle ilintili olan bu sorunlardan sadece bir tanesini oluşturan "Türkçe ve Türk Kültürü" derslerinde malzeme seçimine, geliştirilmesine ve kullanımına ilişkin sorunların irdelendiği bu çalışmada, alanyazın taramasından ve anket ve mülakat yolu ile öğretmenlerden elde edilen bulguların birbirleri ile örtüştüğü gözlenmiştir.

On dokuz maddeden oluşan sorunlar listesinde ilk sırada okul kütüphanesinin yetersizliği (%12,8) ve hizmet içi eğitimlerin yetersizliğinin (%12,8) yer aldığı görülür. Bu değişkende "her zaman", "sık sık" ve "ara sıra" gibi şıklar bir arada değerlendirildiğinde çok daha anlamlı sonuçlar çıkmaktadır: Okulun yetersizliğini savunan öğretmen sayısı önemli derecede artmaktadır. Aynı şekilde "kullanılmak istenen araç-gerecin okulda olmaması" (%11,6) ve "kullanılmak istenen araç-gerecin maliyetinin yüksek olması" (%8,1) gibi birbirine benzer sorunlara değinen maddeler, "okul kütüphanesinin yetersizliği" (%12,8) maddesi ile birlikte değerlendirildiğinde bu konudaki eksikler daha da belirginleşmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgiler, Ek bölümünde Tablo 4'de yer almaktadır. Ayrıca mülakata katılan öğretmenlere göre malzeme geliştirilmesinde ve kullanımında en önemli ortak sorunların başında okulların yetersizliği ve sınıf koşullarının elverişsizliği yer almaktadır. Öğretmenler, kendi olanakları ile malzeme hazırlamayı ise külfetli bir iş olarak değerlendirmektedirler.

Tablo 10. Araç-Gereç Kullanırken Yaşanan Sorunlara İlişkin Bulgular

Sorunlar	n	Hiçbir Zaman	Ara Sıra	Sık Sık	Her Zaman
	%				
Kullanmak istenen araç-gerecin okulda olmaması	n	19	39	18	10
	%	22,1	45,3	20,9	11,6
Okulda araç-gereç hazırlamak için uygun ortam olmaması	n	34	33	13	5
	%	39,5	38,4	15,1	5,8
Okulun/sınıfın fiziki şartlarının yetersiz olması	n	36	38	7	5
	%	41,9	44,2	8,1	5,8
Okul kütüphanesinin yetersiz olması	n	38	18	19	11
	%	44,2	20,9	22,1	12,8
Sınıf mevcudunun uygun olmaması	n	48	29	7	2
	%	55,8	33,7	8,1	2,3
Okul yönetiminin araç-gereç konusunda destek olmaması	n	45	26	8	6
	%	52,3	30,2	9,3	7
Kullanmak istenen araç-gerecin maliyetinin yüksek olması	n	32	34	12	7
	%	37,2	39,5	14	8,1
Materyal hazırlamanın çok zaman ve emek gerektirmesi	n	37	30	13	6
	%	43	34,9	15,1	7
Kullanmak istenen araç-gerece nasıl ulaşılabacağı konusunda bilgi eksikliği bulunması	n	45	30	9	2
	%	52,3	34,9	10,5	2,3
Türkçe müfredatının araç-gereç kullanımına uygun olmaması	n	53	23	8	2
	%	61,6	26,7	9,3	2,3
Araç-gereç kullanma ihtiyacı duyulmaması	n	65	19	1	1
	%	75,6	22,1	1,2	1,2
Bazı araç-gereçleri kullanma yöntemlerinin bilinmemesi	n	57	23	6	0
	%	66,3	26,7	7	0
Araç-gereç kullanım alışkanlığının bulunmaması	n	71	12	2	1
	%	82,6	14	2,3	1,2
Araç-gereç kullanıldığında sınıf kontrolünün zorlaşması	n	51	27	7	0
	%	59,3	31,4	8,1	0
	n	50	31	4	1

Araç-gereç kullanımının çok zaman alıyor olması	%	58,1	36	4,7	1,2
Türkçe dersinin araç-gereç kullanımına uygun olmaması	n	63	17	5	0
	%	73,3	19,8	5,8	0
Türkçe dersinde araç-gereç kullanma konusunda yeterli bilgi olmaması	n	55	25	4	2
	%	64	29,1	4,7	2,3
Öğrencilerin araç-gereç kullanım motivasyonlarının düşük olması	n	49	29	7	1
	%	57	33,7	8,1	1,2
Araç-gereç kullanımıyla ilgili hizmet içi eğitim kurslarının yetersiz olması	n	34	30	11	11
	%	39,5	34,9	12,8	12,8

Araç-gereç kullanımında karşılaşılan sorunların cinsiyet değişkeninden etkilenme durumunu belirlemede ise şu maddeler yol gösterici olabilir: "Türkçe müfredatının araç-gereç kullanımına uygun olmaması", "araç-gereç kullanıldığında sınıf kontrolünün zorlaşması", "Türkçe dersinin araç kullanımına uygun olmaması", "Türkçe dersinde araç-gereç kullanma konusunda yeterli bilginin olmaması" ve "öğrencilerin araç-gereç kullanım motivasyonlarının düşük olması". Bu gerekçeler, erkekler tarafından daha fazla dile getirilmiştir.

Tablo 11. Araç-Gereç Kullanırken Yaşanan Sorunların Cinsiyet Değişkeninden Etkilenme Durumu

Sorunlar	Kadın		Erkek		T	Sd	p (İki Yönlü)
	n	\bar{x}	n	\bar{x}			
Türkçe müfredatının araç-gereç kullanımına uygun olmaması	35	1,20	51	1,75	-3,459	84	,001
Araç-gereç kullanıldığında sınıf kontrolünün zorlaşması	35	1,31	50	1,60	-2,039	83	,045
Türkçe dersinin araç kullanımına uygun olmaması	34	1,09	51	1,47	-3,119	83	,002
Türkçe dersinde araç-gereç kullanma konusunda yeterli bilginin olmaması	35	1,26	51	1,59	-2,213	84	,030
Öğrencilerin araç-gereç kullanım motivasyonlarının düşük olması	35	1,29	51	1,71	-2,856	84	,005

Aynı şekilde yaş değişkeninin de malzeme kullanımında önemli bir etkisi olduğu gözlenmiştir. Böylece 40 yaşın altındaki grup, malzeme hazırlamanın çok zaman

alıcı ve emek gerektirici olduğunu 51-60 yaş aralığındakilere göre daha sık vurgulamaktadır.

Tablo 12. Araç-Gereç Kullanırken Yaşanan Sorunların Yaş Değişkeninden Etkilenme Durumu

Sorunlar	40 yaş altı			41-50			51 yaş üstü		
	n	\bar{X}	s	n	\bar{X}	s	n	\bar{X}	s
Sınıf mevcudunun uygun olmaması	37	1,68	,747	39	1,36	,537	10	2,00	1,155
Materyal hazırlamanın çok zaman ve emek gerektirmesi	37	2,19	1,050	39	1,56	,680	10	1,80	,919

Tablo 12 ile Bağlantılı Anova Tablosu

Nedenler	Alt Boyutlar	KT	Sd	KO	F	P
Sınıf mevcudunun uygun olmaması	Gruplar Arası	3,999	2	1,999	3,852	,025
	Grup İçi	43,082	83	,519		
	Toplam	47,081	85			
Materyal hazırlamanın çok zaman ve emek gerektirmesi	Gruplar Arası	7,460	2	3,730	4,773	,011
	Grup İçi	64,865	83	,782		
	Toplam	72,326	85			

Kıdem değişkeninin etkisi ise “okulda malzeme hazırlamak için uygun ortam olmaması” maddesine verilen yanıtlarla ortaya çıkmaktadır. Bu maddeyi gerekçe olarak vurgulayanların oranı, 10 yıldan daha az kıdemli olanlarda 11-20 yıl arası kıdemlilere göre daha yüksektir.

Tablo 13. Araç-Gereç Kullanırken Yaşanan Sorunların Kıdem Değişkeninden Etkilenme Durumu

Sorunlar	10 yıldan az			11-20 yıl			21 yıldan fazla		
	n	\bar{X}	s	n	\bar{X}	s	n	\bar{X}	s
Okulda araç hazırlamak için ortam olmaması	12	2,50	,798	53	1,75	,830	20	1,80	,951

Bir başka deyişle, yukarıda belirtilen bazı seçeneklerden kadınların erkeklere göre, kıdemlilerin (10 yıldan fazla) daha az kıdemlilere göre ve 40-50 yaş aralığındakilerin daha gençlere göre malzeme seçimine, üretimine ve kullanımına daha olumlu yaklaşımları sonucu çıkarılabilir.

Sonuç

Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde iki dilli olarak eğitim-öğretim ve sosyal yaşamlarını sürdüren üçüncü ve dördüncü nesil Türklerin, Türkçeden ve Türk kültüründen uzaklaşmalarını önlemek amacı ile Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca 2009 yılında “Türkçe ve Türk Kültürü” dersleri açılmıştır. Ancak bu derslerde hedeflenen başarıya ulaşmada bazı sorunlarla karşılaşıldığı, bunlardan bir tanesinin ise derslerde kullanılacak malzemelerin seçimi, geliştirilmesi ve kullanımını sürecinde yaşandığı gözlenmiştir.

Bu nedenle, Almanya örneği ile sınırlandırılan bu araştırmada “Türkçe ve Türk Kültürü” derslerinin belirlenen hedefler ve kazanımlar doğrultusunda yürütülmesinde önemli bir rol oynadığı düşünülen ders malzemelerinin seçimi, geliştirilmesi ve kullanımına ilişkin mevcut durumun saptanması; sorunlar ve/veya yetersizliklerin araştırılması ve buna koşut olarak öğretmenlerin konuya ilişkin görüşlerinin ve yaklaşımlarının belirlenmesine çalışılmıştır. Bu doğrultuda, Almanya’da 2016-2017 eğitim-öğretim yılında bu derslerde görev alan öğretmenlerle yapılan mülakat ve anket yolu ile elde edilen sonuçlar, şu şekilde özetlenebilir.

Öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu, “Türkçe ve Türk Kültürü” derslerinde malzeme seçiminin ve kullanımının gerekliliğine ve önemine inanmaktadır. En sık kullanılan malzemeler ise sırasıyla yazı tahtası, görsel malzeme, diğer basılı malzeme, bilgisayar ve ders kitabıdır. Buna karşın bir dil öğretiminde çok önemli bir yere sahip olan sözlük, en az kullanılan ders malzemeleri arasında yer almaktadır. Hangi amaçla ders malzemesi kullanıldığına bakıldığında ise Türkçeyi sevdirmek ve anadili bilincini aşlamak ve öğrencilerin derslere ilgisini çekmek gibi nedenlerin ilk sırada yer aldığı görülür. Malzeme üretme ve malzemeleri çeşitlendirme konusunda 40-50 yaş aralığındaki öğretmenlerin daha gençlere göre, kadınların ise erkeklere göre ve kıdemlilerin daha az kıdemlilere göre daha olumlu bir yaklaşım içinde oldukları görülmüştür.

Ayrıca alana ilişkin çalışmaları takip edebilme ve hizmet içi eğitimlere katılabilme durumlarının malzeme seçiminde, üretiminde ve kullanımında olumlu yönde önemli etkileri olduğu saptanmıştır. Öğretmenlerin ders malzemesi kullanımı konusunda farkındalıkları arttıkça, yaklaşımları da olumlu bir değişim göstermektedir. Hem daha çok malzeme seçimine, üretimine ve kullanımına yöneldikleri hem de bu malzemeleri çeşitlendirme konusunda daha hevesli davrandıkları gözlenmiştir. Bu noktada, kadınların erkeklere oranla biraz daha önde oldukları söylenebilir.

Son olarak öğretmenler, “Türkçe ve Türk Kültürü” derslerinde malzeme seçme, geliştirme ve kullanma sürecinde Türkiye’den sağlanan desteklerin yetersizliğini

ve Almanya’da görev yaptıkları okulların gerekli koşulları yeterince sağlamadıklarını belirtmişlerdir.

Bu bağlamda, Almanya’da bu derslerin yürütüldüğü okulların fiziksel koşullarının iyileştirilmesi; Türkiye’nin maddi desteklerini artırması, kitapların yanı sıra sözlük başta olmak üzere diğer basılı, görsel vb. malzeme sağlama konusunda daha çok yardımcı olması ve özellikle, hizmet içi eğitimlerin artırılmasının önemli katkılar sağlayacağını altını çizmek gerekir.

Kaynakça

- Arıcı, B. ve Kırkkılıç, A.H. (2017). Yurt Dışında Görev Yapan Türkçe ve Türk Kültürü Öğretmenlerinin Türkçe ve Türk Kültürü Derslerine İlişkin Görüşleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(41), 480-500.
- Baki, Y. ve Karakuş, N. (2012). *Türkçe Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ankara: Pegem.
- Başaran, M. (2003). *İlköğretim 4. ve 5. sınıflarda öğretmenlerin Türkçe derslerinde öğretim materyalleri kullanma durumları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. (2015). Türkestämmige Personen in Deutschland. 18.02.2021 tarihinde https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/WorkingPapers/wp8-1-tuerkeistaemmige-in-deutschland.pdf?__blob=publicationFile&v=12 adresinden erişildi.
- Cabı, E. (Ed.). (2013). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ankara: Pegem.
- Creswell, J.W. (2012). *Educational Research: Planning, Conducting and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. Boston: Pearson.
- Çakır, M. ve Yıldız, C. (2016). Almanya’daki Türk Öğretmenlerin Türkçe ve Türk Kültürü Derslerine İlişkin Görüşleri. *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, 4(3), 217-257.
- Damanakis, M. (1983). Muttersprachlicher Unterricht für ausländische Schüler. *Deutsch lernen*, 4, 15-47.
- Güngör Kartal, T. (2015). Fransa’da Türkçe ve Türk Kültürü Derslerinin Mevcut Durumu, Öğretim Programı ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar. *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, (UDES 2015 Özel Sayısı), 2662-2668.
- Güzel, A. (2014). *İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi (Almanya Örneği)*. Ankara: Akçağ.
- Karadağ, Ö. ve Baş, B. (2019). Türkçe ve Türk Kültürü Derslerine Dair İhtiyaç Analizi. *Sakarya University Journal of Education*, 9(3), 434-454.
- Küçük, M. (Ed.). (2011). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ankara: Nobel.

- Mediendienst Integration. (2020). Wie verbreitet ist herkunftssprachlicher Unterricht? 18.02.2021 tarihinde https://mediendienst-integration.de/fileadmin/Dateien/Infopapier_MDI_Herkunftssprachlicher_Unterricht_2020.pdf adresinden erişildi.
- Oğuzkan-Savvidis, P. (2005). *Qualitätsentwicklung und Qualitätssicherung im muttersprachlichen Türkischunterricht* (Basılmamış Doktora Tezi). Duisburg-Essen Üniversitesi, Sosyal Bilimler (Geisteswissenschaften) Enstitüsü. Essen.
- Richards, J.C. (1995). *The Language Teaching Matrix*. Cambridge: Cambridge University.
- Sağlam, M. (1989). *Federal Alman İlkokullarında Türkçe ve Türk Kültürü Programının Etkililiği: Kuzey Ren Vestfalya Örneği* (Basılmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Statistisches Bundesamt. (2020). Ausländische Bevölkerung nach Geschlecht und Ausgewählten Staatsangehörigkeiten. 18.02.2021 tarihinde <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Tabellen/auslaendische-bevoelkerung-geschlecht.html> adresinden erişildi.
- Subklew, E. (2001). *Muttersprachlicher Unterricht und Integration (Von der Türkenschule zum Fach Türkisch)* (Basılmamış Doktora Tezi). Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi. Frankfurt.
- Şen, Ü. (2015). *Yurt Dışında Yaşayan Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi ve Materyal Tasarımı (Belçika Örneği)*. Ankara: Edge Akademi.
- Tekeli, F. (2017). *İki Dilli Öğrencilere Türkçe Öğretiminde Malzeme Kullanımı: Almanya Örneği* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Ankara.
- Üstün, B. (2020). *Die Einstellung der in Deutschland Lebenden Türkischen Kinder Gegenüber der Türkischen Sprache und ein Modellvorschlag am Fallbeispiel des Landes Hessen* (Basılmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir.
- Yağmur, K. (2006). Batı Avrupa’da Türkçe Öğretiminin Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Dil Dergisi*. (134), 26-41. doi: 10.1501/Dilder_0000000061
- Yıldız, C. (2012). *Yurt Dışında Yaşayan Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi (Almanya Örneği)*. Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı.

Ekler**Tablo 1.** Öğretmenlere Ait Betimsel Veriler

Değişkenler	Değişkenlerin Alt Boyutları	n	%
Cinsiyet	Kadın	35	40,7
	Erkek	51	59,3
Yaş	30 ve altı	2	2,3
	31-40	35	40,7
	41-50	39	45,3
	51-60	9	10,5
	61 ve üzeri	1	1,2
Branş	Almanca	26	30,2
	Sınıf	15	17,4
	Türkçe veya TDE	4	4,7
	Diğer	41	47,7
Kıdem	10 yıldan az	13	15,1
	11-20 yıl	53	61,6
	21 yıldan fazla	20	23,3
Yabancı Dil	Almanca	33	38,4
	Fransızca	1	1,2
	İngilizce	40	46,5
	Almanca ve İngilizce	12	14,0
Görev Süresi	1 yıl	13	15,1
	2 yıl	18	20,9
	3 yıl	18	20,9
	4 yıl	15	17,4
	5 yıl	7	8,1
	6 yıl	2	2,3
	7 yıl	1	1,2
	8 yıl	8	9,3
	9 yıl	2	2,3
	10 yıl	2	2,3
Birleşik Sınıf	Evet	61	70,9
	Hayır	25	29,1
Ayrı Sınıf	Evet	44	51,2
	Hayır	42	48,8
Haftalık Türkçe Dersi	1-2 saat	43	50,0
	3-4 saat	17	19,8
	5 ve daha fazla	24	27,9
	1-2 ve 3-4	1	1,2
	Geçersiz	1	1,2

Tablo 2. Malzemelere İlişkin Yanıtların Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Araç-Gereç	n	Geçersiz	\bar{x}	s
Ders Kitabı	84	2	2,54	,828
Görsel Malzeme	86	0	2,90	,736
İşitsel Malzeme	86	0	2,49	,891
Görsel-İşitsel Malzeme	85	1	2,22	,836
Diğer Basılı Malzeme	85	1	2,69	,690
Yazı Tahtası	85	1	3,32	,759
Sözlük	85	1	2,21	,803
Tepegöz	85	1	1,41	,678
Projeksiyon	86	0	1,88	,913
Bilgisayar	85	1	2,62	,756
İnternet	86	0	2,49	,891
Gerçek Eşya	85	1	2,22	,836
Kaynak Kişi	85	1	1,53	,589

Tablo 3. Araç-Gereç Kullanma Nedenlerine İlişkin Yanıtların Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Nedenler	n	Geçersiz	\bar{x}	s
Konuların daha iyi anlaşılmasını sağlamak	86	0	3,47	,663
Karmaşık konuları kolaylaştırmak	86	0	3,30	,798
Öğrenmeyi kolaylaştırmak	86	0	3,50	,664
Öğrenilen konuların uygulamasını yapmak	86	0	3,21	,753
Derse karşı motivasyonu artırmak	86	0	3,48	,664
Dersi daha eğlenceli hâle getirmek	86	0	3,48	,646
Öğrencilerin derse katılımını artırmak	86	0	3,51	,589
Öğrencilerin ilgilerini çekebilmek	85	1	3,53	,589
Öğrencilerin bağımsız çalışmasını sağlamak	86	0	2,97	,804
Kalıcı materyallerle zamandan tasarruf etmek	86	0	2,85	,819
Bilgilerin saklanmasını sağlamak	85	1	3,00	,772
Öğrencilerin birey olarak çalışabilmelerini sağlamak	86	0	2,99	,804
Disiplini sağlamak	85	1	2,36	,924
Öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırmak	86	0	3,08	,723
Öğrencilerin kelime hazinelerini geliştirmek	86	0	3,43	,660
Öğrencilere dinleme alışkanlığı kazandırmak	86	0	3,12	,742
Öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek	85	1	3,41	,660
Türkçeyi sevdirmek ve dil bilincini aşılacak	86	0	3,62	,636

Tablo 4. Araç-Gereç Kullanımına İlişkin Sorunların Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Sorunlar	n	Geçersiz	\bar{x}	s
Kullanmak istenen araç-gerecin okulda olmaması	86	0	2,22	,925
Okulda araç-gereç hazırlamak için uygun ortam olmaması	85	1	1,87	,884
Okulun/sınıfın fiziki şartlarının yetersiz olması	86	0	1,78	,832
Okul kütüphanesinin yetersiz olması	86	0	2,03	1,089
Sınıf mevcudunun uygun olmaması	86	0	1,57	,744
Okul yönetiminin araç-gereç konusunda destek olmaması	85	1	1,71	,911
Kullanmak istenen araç-gerecin maliyetinin yüksek olması	85	1	1,93	,923
Materyal hazırlamanın çok zaman ve emek gerektirmesi	86	0	1,86	,922
Kullanmak istenen araç-gerece nasıl ulaşılabileceği konusunda bilgi eksikliği bulunması	86	0	1,63	,768
Türkçe müfredatının araç-gereç kullanımına uygun olmaması	86	0	1,52	,763
Araç-gereç kullanma ihtiyacı duyulmaması	86	0	1,28	,546
Bazı araç-gereçleri kullanma yöntemlerinin bilinmemesi	86	0	1,41	,621
Araç-gereç kullanım alışkanlığının bulunmaması	86	0	1,22	,540
Araç-gereç kullanıldığında sınıf kontrolünün zorlaşması	85	1	1,48	,648
Araç-gereç kullanımının çok zaman alıyor olması	86	0	1,49	,646
Türkçe dersinin araç-gereç kullanımına uygun olmaması	85	1	1,32	,582
Türkçe dersinde araç-gereç kullanma konusunda yeterli bilgi olmaması	86	0	1,45	,697
Öğrencilerin araç-gereç kullanım motivasyonlarının düşük olması	86	0	1,53	,698
Araç-gereç kullanımıyla ilgili hizmet içi eğitim kurslarının yetersiz olması	86	0	1,99	1,023

ASTRONOM-HÜKÜMDÂR ULUĞ BEY'İN BİLİM KENTİ SEMERKAND*

*Emine SONNUR ÖZCAN***

Öz: Bu çalışmanın temel amacı, Uluğ Bey'in bir bilge hükümdar olarak matematiksel-astronomiye yaptığı büyük katkıya ve onun hükümdarlığı döneminde Semerkand'da ortaya çıkan bilim iklimine ışık tutmaktır. Kuşkusuz, modern çağ öncesinde bir hükümdarın belli bir kentini, kendi devleti ve dönemin diğer devletlerinde yaşayan tüm öğrenciler için bir bilim kenti haline getirmesi tarihci için son derece önemli ve sıradışı bir gelişmedir. Aynı derecede önemli ve sıradışı diğer bir husus da bu hükümdarın kendisinin bir bilim insanı olmasıdır. Makalede öncelikle neredeyse geleneksel bir yaklaşım olarak modern öncesi dönemde matematik-astronominin Türk-Moğol hükümdarlarınca üstün bulunmasının nedenleri sorgulanmaktadır. Bunun yanında, Kadızâde Rûmî, Giyaseddîn Cemşid el-Kâşî ve Ali Kuşçu gibi Uluğ Bey'in yakın çalışma arkadaşlarına değinilmiştir. Bu bağlamda, Uluğ Bey'in inşa ettirdiği Semerkand Medresesi'nde ders gören öğrencilerin akademik ortamı ve yaşam koşulları da kaynakların izin verdiği ölçüde tasvir edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında, Semerkand Gözlemevi'nin Uluğ Bey tarafından inşa ettirilmesinin arkasında yatan olası nedenler ve gözlemevinin yapılışı ile iç detaylarına ilişkin dönemin kaynaklarına yansıyan ayrıntılı sayılabilecek çeşitli kayıtlar da çalışmaya dahil edilmiştir. Nihayet, bilge hükümdarımızın ünlü yıldız kataloğu *Zic-i Uluğ Bey*'in kaleme alınma süreci ve özellikleri de irdelenmeye çalışılmıştır. Makalede, orijinal kaynakların kılavuzluğunda ilerlemeye çalışılarak esasen Uluğ Bey dönemindeki “zamanın ruhu” yansıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Uluğ Bey, Mirza Uluğ Bey, Timurlular, Kadızâde Rûmî, Giyaseddîn Cemşid el-Kâşî, Ali Kuşçu, Semerkand, Buhara, bilim tarihi, İslâm bilim tarihi, Astronomi tarihi, Matematik tarihi.

Samarkand: The Science-city of the Astronomer-Ruler Ulugh Beg

Abstract: The main purpose of this study is to shed light on the contributions of the scientist-ruler Ulugh Beg to mathematics/astronomy, and to expound on the scientific environment during his ruling era in Samarkand. Admittedly, for a historian, the transformation of an ordinary city into a science-city for all the students of his state and of other ones, by a medieval ruler, such as Ulugh Beg, is a significant and extraordinary path in many ways. Equally significant for a Timurid leader such as Ulugh Beg, was that he was also a scientist. Initially, the paper will question the tradition views on the reasons behind Turko-Mongol rulers' encouragement of astronomy and mathematics studies, in the early-modern period. Moreover, the paper discussed the contributions of some of Ulugh Beg's close associates like Kazizâda ar-Rûmî, Giyasaddîn Jamshîd al-Kâshî, and Ali Kuschî. In this context, as much as the sources permit, we will portrait the

* Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 25.11.2020 - 17.03.2021

** Dr., Tarihci, Yazar. eminesonnurozcan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1667-1445.

academic environment and life conditions of students in the Samarkand Madrasah built by Ulugh Beg. Additionally, based on detailed information from contemporary sources, the paper will discuss possible reasons behind the decision to construct the Samarkand Observatory, and details about the process of building and details about the interior of the observatory. Finally, we will examine the writing process and the features of the eminent star catalog, *Zic-i Sultanî*, authored by Ulugh Beg. This study utilizes original sources and reflects upon the “Spirit of the times” during the reign of Ulugh Beg.

Keywords: Ulugh Beg, Mirza Ulugh Beg, Timurids, Samarkand, Bukhara, Kazizâda ar-Rûmî, Giyasaddîn Jamshîd al-Kâshî, Ali Kushcî, Science history, Islamic science history, History of astronomy, History of mathematics.

Aynı zamanda Timurlu Devleti Sultanı da olan büyük matematik-astronomi bilgini Uluğ Bey, tek cümleyle anlatılmak istenirse Buhara Medresesi'nin ahşap kapısına yazdırdığı “İlim edinmek her Müslüman kadının ve erkeğin ödevidir.” hadîsine başvurulabilir¹. Ya da Fârâbî'nin “Erdemli Şehir” teorisindeki “bilge-hükümdar” tanımlamasının altı çizilip “Bizim dili konuşanlarda kânun koyucu, hükümdar ve filozof aynı kelimeyle (hakîm, bilge = hikmet sahibi) karşılanır” ifadesi hatırlatılabilir (Küyel, 1996, s. 306).

Doğrusu, Uluğ Bey'in matematik-astronomiye olan ilgisi, Türk hükümdarları arasında bir ilk değildir. Eski çağlardan modern çağlara kadar Türk hükümdarları, saraylarında himâye ettikleri bilginler vasıtasıyla matematik-astronomi çalışmalarını desteklemiş, medreseler ve rasathaneler kurarak bu bilimlere diğerlerinden daha fazla el üstünde tutmuşlardır. Bu nedenle İslâm tarihinde bilinen dokuz rasathaneden beşini Türk-Moğol hükümdarları yaptırmıştır: Melik Şâh 1074'te İsfahân'da; Hülagü 1259'da Merâğa'da, Gâzân Han 1300'de Tebriz'de; Uluğ Bey 1420'de Semerkand'da ve III. Murat 1574'te İstanbul'da (Küyel, 1996, ss. 295-296). İslâm dünyasında inşa edilen rasathaneler (Sayılı,

¹ “Talabu-al'ilmî farîdatun 'ala kulli muslimin wa muslimatin: İlim talep etmek, her Müslüman erkek ve her Müslüman kadının ödevidir.” Aşağıdaki fotoğrafta, söz konusu hadîsin Buhârâ Medresesi'nin giriş kapısındaki ahşap oyma hattı görülmektedir. Kaynak: http://www.mathouriste.eu/Obs_Samarkand/mdrs_bukh.html

1988; Sayılı 2014, s. XIII), 17. yüzyılda teleskopun icadına değin bir nevi uzay gözlem üssü niteliğini taşımıştır.

Türk-Moğol hükümdarlarındaki gökyüzündeki kusursuz düzenden yeryüzünde sağlanması gereken adâlet bağlamında ilham alma refleksi, eski Mezopotamya şehir devletlerine kadar geri götürülebilir. Bununla beraber, Türk-Moğol-İslâm hükümdarlarının dönemlerinin en ünlü rasathanelerini inşa ettirmeleriyle onların geçmişteki inançları arasında sıkı bir ilişki vardır. Bilindiği gibi İslâm öncesi Türkler, ağırlıklı olarak “Kök (Gök) Tengri (Tanrı)” inancına bağlıydı. Kaşgarlı Mahmud’un kaydettiği üzere, “Tengri” kelimesi aynı zamanda “kök” ve anlamına da gelmekteydi (Kaşgarlı Mahmûd, 2005, s. 551).

Kök Tengri inancında Tengri; Ay, Güneş ve yıldızların ötesinde bulunurdu. Evren ise sabit olan Kutup Yıldızı etrafında hareket etmekteydi. Eski Türklerle göre hükümdarlar da göksel varlıklardı. Onların “kök”te doğduklarına ve öldüklerinde de “kök”e yükseleceklerine inanılırdı. Tengri’nin hükümdarı ödüllendirdiği “kut”, gökyüzündeki olağanüstü düzenden alınan ilhamla yeryüzünde “töre”nin yani adâletin hâkim kılınmasıyla tezâhür edecekti (Küyel, 1996, s. 306).

Türklerin geçmişinde olduğu gibi Arap-İslâm hükümdarlarının astronomiye olan ilgileri de belli ölçüde İslâm öncesi dönem Arap yaşam tarzıyla buluşmuştur. Bilim tarihçisi Fuat Sezgin, İslâm öncesi ve erken İslâm dönemi Arap şiirinde 300 kadar yıldız ismi tespit edildiğini bildirmektedir. İslâm halifeleri, Emevîler devrinden itibaren Bâbil, Mısır, Hint ve Yunan astronomisini içeren eserleri ve yıldız kataloglarını (zîc’ler) tercüme ettirerek bu bilgileri tevârus ettirmişler; izleyen yüzyıllarda medreseler ve rasathaneler kurarak astronomi biliminin gelişmesi ve kurumlaşmasını sağlamışlardır (Sezgin, 2008, c. 2, s. 3).

Tarih boyunca Astonominin gelişmesi ve desteklenmesinde, gökyüzü âlemindeki değişikliklerin (Güneş, Ay ve yıldızlar) yeryüzünü etkilediği inancı da etkili olmuştur. Hükümdarlar, alacakları siyasî ya da bireysel kararlarda saraylarında istihdam ettikleri astronomi bilginine danışarlardı (Baykara, 1996, ss. 63-64; Sayılı, 2014, s. XIV).

Orta çağlardaki hâkim İslâm bilgi sistematiğinde evren, Aristotelesçi bir yaklaşımla Ay-üstü ve Ay-altı olarak ikiye ayrılmaktadır. Ay-altı Evren, yani Dünyamız, bir oluş-bozuluş evreni (maddî ya da hissedilebilir) olduğu için kimya ve fizik gibi bilimlerle anlaşılmaya çalışılmıştır. Buna karşın Ay-üstü evren ya da çağdaş ifadeyle uzay, sadece soyutlama yapan akılla anlaşılabilir. Bunun için de matematiğin (riyâziyenin) soyut diline ihtiyaç duyulmuştur. Astronomi, Ay-üstü evreni incelemede matematik dilini kullanmıştır (Fazlıoğlu, 2003, s. 15).

Öte yandan, Ortaçağ Arap âlimleri arasında Türklerin İslamiyet öncesi inançlarının göksel niteliğini bilmeyenler, onların astronomiye olan ilgisine

anlam verememişlerdir. Örneğin Ünlü Arap tarihçi İbnü'l-Esir, Selçuklu Prensi Kutalmış'ın ve çocuklarının sahip oldukları astronomi bilgisi ve astronomi bilginlerini himaye etmeleri karşısında duyduğu şaşkınlığı gizlememiştir (İbnü'l-Esir, 1987, v. 10, ss. 48-49).

Bununla beraber, günümüzde dahi Uluğ Bey'i diğer Türk-İslâm hükümdarlarından ve hatta dünya tarihindeki tüm hükümdarlardan farklı kılan nokta, kendisinin de çok önemli bir matematik-astronomi bilgini olması ve bu bilimi himâye etmesidir. Semerkand'da o güne kadar görülmüş en büyük ve en ayrıntılı gözlemevini yaptırıp Batlamyus'tan (Ptolemy) Tycho Brahe'ye kadar geçen beş asrın en ayrıntılı zîcini (yıldız kataloğu) hazırlayarak (Dreyer, 1890, s. 347) astronomiyi modern döneme ileten biricik bilgin-hükümdar, Uluğ Bey'dir.

Şekil 1 Uluğ Bey, Polonyalı astronom Hevelius'un (1611-1687) 1690 baskılı Yıldız Atlası'nda (*Prodromus Astronomiae*) yer alan iki gravürde resmedilmiştir. Gravürlerin ikincisinde, Harranlı ünlü astronom el-Battânî (858-959) de bulunmaktadır. Kitabın giriş kısmında bulunan ilk gravürde (üstte) Uluğ Bey, Eski Yunan gökbilim perisi Urania'nın iki yanındaki astronomların arasında. Soldan sağa: Hevelius, Prens Hass, Uluğ Bey, Ptolemy, Tycho Brahe ve Riccioli. Kitabın sonuna doğru yer verilen (altta) gravürde ise ön plandaki Johannes Hevelius, Urania'ya ve birçok büyük gökbilimciden oluşan astronomi meclisine,

onay için yeni takımyıldızlarını sunuyor. Soldakiler ve sağdakiler kendi aralarında kronolojik olarak eskiden yeniyeye doğru sıralanmış. Solda: Hipparchus, Timocharis, Uluğ Bey, Tycho Brahe ve Bernhard Walther. Sağdakiler ise: Ptolemy, el-Battânî, Prens Hass, Regiomontanus ve Kopernik.

Muhammed Turgay (Taragay) ya da adından meşhur lâkabıyla Uluğ Bey, Maverâünnehir bölgesi Türk kabilelerinden Barlas'a mensuptu. Dedesi Emîr Timur (timur=demir) ve babası Şâhruh, Kuzey İnan seferindeyken 1393'te Azarbecan bölgesindeki Sultaniye'de dünyaya geldi. Uluğ Bey'in annesi Gevherşâd ise Çağatay Türklerine mensup asilzâdelerden Gıyâseddin Tarhan'ın kızıydı.

Emir Timur 1405'in başlarında vefat edince oğlu Şâhruh, hâkimiyeti tesis etmişti. Kendisi Herat'tan devleti idare ederken 1409 yılında Uluğ Bey'i Maverâünnehir'e vâli olarak atadı. Bölgenin merkezi Semerkant şehriydi. 1447'de Şâhruh'un vefatının ardından Timurlu Devleti'nin başına Uluğ Bey geçmiştir. Siyâsetten ilim ve sanat kadar hoşlanmadığı anlaşılan Uluğ Bey, çok az askerî sefer düzenlemiş ve hâkimiyeti altındaki toprakları savunma siyâseti gütmüştür. Bununla beraber, iki yıllık hâkimiyeti sırasında çıkan iç siyâsî kargaşalıklar neticesinde kendi oğlu tarafından 1449 yılında hayatına son verilmiştir².

Bu çalışmanın temel amacı, Uluğ Bey'in bir bilim adamı olarak matematik-astronomiye yaptığı katkılar beraberinde Semerkand'da bu anlamda yaratmış olduğu bilim iklimine ışık tutmaktır. Bu amaçla Uluğ Bey dönemindeki "zamanın ruhunu" (*Zeitgeist*) yansıtan orijinal kaynakların kılavuzluğunda yol almaya çalışılacaktır.

Kaynaklarımızın ilki, iki mektuptan oluşmaktadır. Mektuplar, "İkinci Batlamyus" olarak da anılan Uluğ Bey döneminin önemli matematikçi-astronomlarından Gıyâseddin Cemşid el-Kâşî [ö. 1444'ten sonra (Fazlıoğlu, 2009, s. 507)] tarafından babasına yazılmıştır.

el-Kâşî ya da kendisinin ifadesiyle Gıyâs, himâyesinde ve hocalığında bilimsel çalışmalar yapmak için İnan'daki memleketi Kâş'tan yola çıktığında, muhtemelen Uluğ Bey'den beş-altı yaş kadar gençti. Yaklaşık 2,000 km'lik inanılmaz uzunlukta bir yolu -kuvvetle muhtemelen aylarca sürmüş olan kervan yolculuğuyla- kat ederek Semerkant'a gelmiştir. Tıpkı Bursa'dan Semerkant'a giden Kadızâde er-Rûmî [ö. 1444'ten sonra (Fazlıoğlu, 2009, s. 507)] gibi

² Uluğ Bey'in yaşamına dair ayrıntılı bilgiler için bakınız: L. Bouvat, Orhan F. Köprülü, "Uluğ Bey", *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B Devlet Kitapları, Eskişehir 1997, c. 13, ss. 27-29; R. Amitai, "Ulugh Beg", *Encyclopedia of İslam, New Edition*, Brill, Leiden 2000, v. 10, pp. 812-814; Yavuz Onat, "Uluğ Bey", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul 2012, c. 42, ss. 127-129; Wilhelm Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, Tercüme: İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

(Kadızzâde'nin kat ettiği yol çok daha inanılmaz bir uzunluktadır: 4,350 km kadar. Kaynak: tarafımızdan yapılan Google Maps incelemesi).

Mektupların ilkinin 1997'de yayımlayan İranlı bilim tarihçisi Muhammed Bagherî, el-Kâşî'nin 1421 yılında Kâş'tan Semerkant'a gittiğini kaydetmektedir (Bagheri, 1997, s. 242). İkisi de tarihsiz olan mektupların ilkinde rasathanenin planından ve inşasının tamamlanmak üzere olduğundan, ikincisinde ise (E. S. Kennedy tarafından 1960'da yayımlanmıştır.) planı hariç inşasının bitmek üzere olduğundan söz edilmektedir (Kennedy, 1960, ss. 191-213). Eğer rasathane, Semerkand Medresesi ile paralel zamanlarda inşa edildiye el-Kâşi, Semerkant'a 1420-1421 yıllarında gelmiş olabilir.

Semerkant'taki Bilimsel Hava ve Semerkant Medresesi

el-Kâşî, kimi yerde içeriği örtüşen kimi yerde ise zenginleştirilerek farklılaşan bilgilerle iki mektubunda da babasına Semerkant'ın o dönemdeki bilimsel havasını tasvir etmektedir. Bu bilgilere göre Uluğ Bey idaresindeki Semerkant, başta matematik bilginleri, severleri ve öğrencileri olmak üzere tüm bilim dünyası için bir câzibe merkeziydi. Dönemin önemli isimlerinden 60-70 kadar bilgin, Uluğ Bey himâyesinde ve onunla birlikte bilimsel çalışmalar yürütmekteydi. Şöyle demektedir el-Kâşî (Kennedy, 1960, s. 198):

Sultanımız bu sanatın [matematik-astronomi] ustasıdır. Bilgisi mükemmeliyet derecesindedir. Ayrıca [burada] sanatın onun himâyesindeki uygulayıcıları çok sayıdadır. Dolayısıyla, burada [astronomi-matematiğe ilişkin] bir problem çözümlü ortaya koyulursa, daha evvel [doğruya] şımarıkça muhalefet eden ya da 'biz bunu kabul etmeyeceğiz' diyenler itiraz edemez. Sanatın ustası ikna olmuşken sıradanlara da ne oluyor?

el-Kâşî, Semerkant'ta o dönem yaklaşık 10 bin öğrencinin varlığından söz etmektedir: Bunların bir kısmının durumu iyi olup kendi evlerinde kalmaktadır Diğer öğrencilerin yaşam giderleri ise Uluğ Bey tarafından karşılanmaktadır. İlk mektupta o dönem, Uluğ Bey'in bilimsel faaliyetler için 30 bin altın bağısladığını ve bunun 10 bin altınının öğrencilere dağıtıldığını da kaydetmiştir. Semerkant'taki bu çok kalabalık bilim topluluğunun öğretim görevlisi yetiştirme işini mevcut sitem içerisinde çözdüğü de el-Kâşî'nin babasına yazdıklarıyla ortaya koyulmuştur: Bir taraftan çeşitli alanlarda ilim tahsil ederken yetişen öğrenciler, diğer taraftan öğretme işiyle de meşgul olmaktadır. 10 bin öğrencinin 500 kadarı 20 ayrı mekânda Uluğ Bey'in 12 yılını verdiği "sanata" (matematikselse-astronomi) yoğunlaşmıştır. Ayrıca, 24 bilgin hesaplama üzerinde uzmanlaşmıştır fakat bunlardan bazıları aynı zamanda astronomi ve Öklid matematiği de çalışmaktadır (Bagheri, 1997, s. 243).

el-Kâşî'nin verdiği bilgilere göre, ülkenin 15. yüzyılın en gözde medresesi olan Semerkant Medresesi'ndeki bilim halkalarına katılmak isteyen kişinin seviyesi,

medresedeki bilim insanları tarafından Uluğ Bey'in huzurunda ve onun da katılımıyla yapılan bir imtihanla tespit edilmektedir. el-Kâşî, her iki mektupta da babasına kendi imtihan süreci hakkında bilgiler vermektedir (Bagheri, 1997, s. 244; Kennedy, 1960, s. 194). Bu anlamda Bagheri'nin çalışmasına konu olan ilk mektup, daha kapsamlıdır (Bagheri, 1997, s. 244):

Ben buraya geldiğimde, âdet olduğu üzere [medresedekilerin] tümü benim bu sanattaki bilgimin boyutlarını keşfetmeye çalıştı. O dönemde bu yöndeki ilmî tartışmalar Sultan'ın huzurunda yapılırdı. Bazı problemlerin çözümü onları [gelen bilim adamlarını] çok zorlardı. Bir ay, iki ay hatta bir yıl boyunca çözemedikleri sorular olurdu.

(.....)

Ben Semerkant'a vardığımda eşyalarım henüz gelmediği için yanımda hiç kitabım ya da zîc'im yoktu. Bir öğrenciden kalem, mürekkep ödünç aldım ve bu problemlerin tümünü çözerek Sultan'a arz ettim. Sultan beni benzer sorularla imtihan etti. Örneğin sarayın duvarına bir güneş saati yerleştirmemi söyledi. Duvarın zemini meridyen düzlemle ya da azimutun başlangıç düzlemiyle (doğu-batı düzlemi) hizalı değildi. Bu amaçla eşit (ekinoksal) ve eşit olmayan (mevsimsel) saatleri; diğer bir ifadeyle, duvarın üzerine yerleştirilecek bilinmeyen azimuttaki bir güneş saatine ilişkin çizimleri yapmamı istedi. Bunları çizdim. Sanatın tüm uzmanları incelemek için geldiler. En bilgilileri olan Kadızâde Rûmi de aralarındaydı ve çizdiğim tablonun son derece zor yapılabileceğini itiraf etti. Arkasından beyhude yere çizimdeki hesaplamaların sağlamlığını yapmaya çalıştı. Sonunda bana sordu. Böylece pek çok insanın önünde benim zaferimi kabullenmiş oldu. Kadızâde Rûmi güneş saati çizimimi farklı yöntemlerle inceledikten sonra çok iyi tasarlanmış olduğunu açıkça ifade etti.

Mektuplarda Uluğ Bey'in, Semerkant Medresesi'ni birkaç gün arayla ziyaret ettiği ve bazen sınıflara girip ders verdiği anlatılmaktadır (Bagheri, 1997, s. 244; Kennedy, 1960, s. 194). Rus tarihçi Barthold'a göre Uluğ Bey'in Buhârâ'da yaptırdığı medrese, onun ilk mimarî eseri olabilir. Zira kaynaklarda Sultan'ın 1419'da Buhârâ'yı ziyaretinde bu medresede kalmış; öğrencilere ve çalışanlara hediyeler dağıtmıştır. Semerkant Medresesi ise kitâbesinde yazıldığı üzere, 1417-1420 yılları arasında yapılmıştır (Barthold, 1963, v. II, ss. 118, 119).

Semerkant Rasathanesi

Uluğ Bey'in gökyüzü gözlemlerinin, Semerkant Medresesi'nin yakınındaki Kühek tepesindeki ünlü rasathaneyi yaptırmadan önceki on yıllara hatta çocukluğuna dayandığı yine mektuplar aracılığıyla aydınlanmaktadır. Zira el-Kâşî, Sultan'ın çocukluğunda Meraga Rasathanesi'ni gezdiğini ve oradaki ayrıntılarla ilgili yaptıkları sohbetleri mektuplarına kaydetmiştir. Dahası, Uluğ Bey'in el-Kâşî'yle çalışmaya başlamadan önce Batlamyus'un rasat metodunun güvenli olduğunu düşündüğünü yine el-Kâşî'nin mektubundan öğrenmekteyiz.

el-Kâşî, o dönem astronomideki son bilimsel gelişmeleri Uluğ Bey'e aktararak onu bu metottan vazgeçmeye ve Meraga Rasathanesi'ne benzer bir rasathane yaptırmaya ikna ettiğini anlatmaktadır (Bagheri, 1997, s. 246; Kennedy, 1960, s. 196).

el-Kâşî'nin ilk ve ikinci mektubunu yazdığı sırada bitmek üzere olduğunu anladığımız Semerkand Rasathanesi'nin planı ve inşaatına ilişkin bazı ayrıntılar, ilk mektubuna şöyle yansımıştır (Bagheri, 1997, p. 246):

Binanın çevresi, 200 Kâşhân arşını [1 bina arşını yak. 75,8 cm= 151,6 m] genişliğinde ve yuvarlak formda tasarlanmıştır. Yapı çok uzun olmasın diye, sekstantın bir kısmının içine oyulduğu bir kayanın tepesine dikilecek; çünkü buradaki tuğlalar yeterince dayanıklı olmuyor. Dolayısıyla bir binanın aşırı yüksek olması çatlamalara sebep olabilir. Merâga'daki sekstant buradakinden daha yükseğe yerleştirilmiş olsa da rasathanenin diğer bölümleri buradaki kadar yüksekte değildir. Oradaki, kötü bir düzenlemedir. Burada ise diğer astronomik aletlere de içeride yer vermek için rasathanenin tavan yüzeyi bile düz olacak.

el-Kâşî'nin yapım aşamasındayken önemli bilgiler aktardığı Semerkant Rasathanesi'nin bitmiş hâline ilişkin günümüze ulaşan tasvirlerin en ayrıntılısı, Timurular İmparatorluğu'nun Hindistan'daki kolunun kurucusu olan Bâbü Şâh'a (1483-1530) aittir.

Tıpkı büyük amcası Uluğ Bey gibi çok yönlü bir hükümdar olan Bâbü Şâh, Çağatay Türkçesinde kaleme aldığı otobiyografisinde (*Bâbürnâme*) "Amcam Uluğ Bey Mirza" şeklinde andığı bilge-hükümdarın Semerkant'a kazandırdığı (pek çoğu günümüze ulaşmamış) mimarî eserlerine ve elbette Rasathane'ye de değinmektedir. Söz konusu eserde yer alan o satırları R. Rahmeti Arat, Türkiye Türkçesi'ne şöyle çevirmiştir (Arat, 1970, c.1, ss. 71-73):

Yaptırdığı diğer büyük binalardan biri de, Kûhek tepesinin eteğinde bulunan ve içerisinde zîc yazma âleti olan, üç katlı rasathanedir. Uluğ Bey Mirza bu rasat ile zîc-i Gûrgânî'yi yazmıştır ki, dünyada hâlâ bu zîc, diğerlerinden daha fazla, kullanılmaktadır. Bundan evvel, Hoca Nasîr-i Tûsî'nin, İlhan da dedikleri Hulâgu Han zamanında, Meraga'da zaptettiği zîc-i İlhanî müstamel (eskimiş) idi.

Gâlibâ dünyada yedi-sekizden fazla rasat zaptedilmiştir. Bunlardan biri, Halife Me'mun'a aittir ve zîc-i Me'munî'yi buna göre yazmışlardır. Batlamyus da bir rasat zaptetmiştir. Hindistan'da, Raca Biker Mâcit Hindu zamanında, bugün Mandu diye tanınan Malva devletindeki Ucîn ve Dehar'da, bir rasat zaptetmişlerdir. Hinduların Hindistan'da bugün kullandıkları zîc budur. Bu rasadın zaptından beri 1584 sene geçmiştir. Bu, diğer zîclere göre, daha noksandır.

Öte yandan, Semerkand Rasathanesi'nde kullanılan olası aletleri mektupların sahibi el-Kâşî'nin daha Semerkand'a gelmeden, 1416 yılında astronomik gözlem

aletleri üzerine yazdığı eserden öğrenebilmekteyiz. Daha ziyade Meraga Rasathanesi'ndeki aletlere dayandırılan esere bakılırsa o yüzyıllarda bir gözlemevinde şu astronomik aletler bulunmaktadır (Kennedy, 1961, ss. 104-107):

1. Gün-gece eşitliği (ekinoks) çemberi,
2. İkili çember (gündönümü çemberi),
3. Fahrî sekstant
4. Azimut (ufuk açısı) ve yüksekliği ölçen alet
5. Sinüs ve ters sinüsü belirleyen alet,
8. Küçük halkalı küre.

Semerkant Rasathanesi'nde Uluğ Bey'le beraber Gıyâseddin Cemşîd el-Kâşî, Kadızâde Rûmî ve Ali Kuşçu gibi bilginler, on yıllar süren astronomik gözlemler yapmıştır. Rasathane, Uluğ Bey'in öldürülmesinden sonraki yıllarda bilinmeyen nedenlerle yıkılmış ve asırlar sonra Rus Arkeolog Vjatkin'in 1908'de yaptığı bir kazıyla ortaya çıkarılmıştır. Tarafımızdan 2011 yılında gerçekleştirilen Semerkant seyahatinde görme imkânını bulduğumuz Rasathanede büyük bir kayaya oyularak oluşturulmuş sekstant'ın (meridyen yayı) yarı çapı, 40 metre kadardır. Esasen Rasathane'nin ana merkezi burasıdır. Üzerine inşa edilen binanın planı, *Fahrî sekstant* adı verilen bu astronomi aletine göre biçimlenmiş olmalıdır. Merhum tarihçi Zeki Velidi Togan'ın dönemin kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre Semerkant Rasathanesi'nin yer üstündeki kısmı, üç katlı olup “irtifa kutbunu tayin için kullanılan rubu' daire Ayasofya camii kubbesine muadil” idi. İlaveten tarihçiye göre Rasathane'nin tüm duvarlarında ve tavanında gök cisimleri ve sistemlerini gösteren resimler bulunmaktaydı. Binanın ortasında ise üzerinde iklimler, nehirler, denizler ve çölleri gösteren bir dünya küresi vardı³.

Uluğ Bey'in matematik ve astronomi bilgisinin derinliği, uzmanlığın ötesinde ekol yaratacak düzeydedir. el-Kâşî, mektuplarında Uluğ Bey'in matematik ve astronomideki yetkinliğinin yeni alanlar üretecek denli gelişmiş olduğunu vurgulamakta ve bu bağlamı destekleyici olduğunu düşündüğü bazı olayları babasına şöyle aktarmaktadır (Bagheri, 1997, ss. 247-248):

Bir gün at üstünde avlanırken [geçmişteki] bir olayın yaz ya da kış tam olarak ne zaman olduğunu bilmek istedi. Olayın (Hicret'ten sonra) 819 yılı, Receb ayının 10'u ile 15'i arasındaki bir pazartesi günü gerçekleştiğini biliyordu. Fakat, Receb'in hangi pazartesi günü olduğu bilinmiyordu. Sultan, zihninden hesaplamayla [o tarihte] derece ve dakikasıyla Güneş'in hangi boylamda olduğunu ve Güneş'in bulunduğu burcu tespit ettiler. Attan indiklerinde bana da aynı soruyu sordular. Ben de zihinsel hesaplamayla Güneş'in Başak burcunda ve 23 derecede olduğunu tespit ettim. Fakat

³ Zeki Velidi Togan, (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 95. İstanbul: Enderun Kitabevi.

doğrusu dakikayı tam olarak hesaplıyamadım; zira bu hesaplamaları zihinden yapmak zordur; küsuratları toparlayamıyordum. Gerçekten de bugüne kadar tanıdıklarım içerisinde, elinde bir zîc olmadan hesaplama yapan bir astronom olmadı.

Zîc-i Uluğ Bey

Uluğ Bey'in günümüzde üzerinde en çok çalışılan eseri, onyıllar boyunca süren bir kolektif çalışmanın eseri olduğu anlaşılan zîc'dir (yıldız kataloğu). Uluğ Bey'in 1444'ten sonra ve muhtemelen 1449'da tamamlanan zîc'inde (*Zîc-i Uluğ Bey/Zîc-i Sultanî*) İskenderiyeli Batlamyus (MS 2. yüzyıl) ve İranlı bilgin es-Sûfî'nin (MS 10. yüzyıl) yıldız kataloglarıyla karşılaştırmalı olarak 1000'in üzerinde yıldızın ölçümü yapılmıştır (Fazlıoğlu, 2009, s. 507; Fazlıoğlu, 2003, s. 20). İzleyen yüzyıllarda Avrupa'da büyük ün kazanan *Zîc-i Uluğ Bey*, 17. yüzyılda Latinceye 19. yüzyılda Fransızcaya ve 1917'de İngilizceye tercüme edilmiştir⁴.

Zîc-i Uluğ Bey'in kolektif bir eser olmasını yansıtmaya açısından eserin Mısır Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan ve 15. ya da 16. yüzyıla ait olduğu düşünülen Arapça (Farsça'dan tercüme) yazmasının girişindeki bilgiler, kayda değerdir⁵. Bilgin-hükümdar önce "Hocam" (*ustazî*) ve "Efendim" (*seyyidî*) dediği Kadızâde er-Rûmî'yi ve "dünyadaki bilgelerin övücü" (*iftihâru'l-hukemâ fi'l-âlem*) tanımıyla yücelttiği Gıyâsedîn Cemşîd el-Kâşî'yi rahmetle anmaktadır. Uluğ Bey, aynı satırlarda "zamanın aynası" ifadesiyle tanımladığı bu iki büyük bilginin, arka arkaya vefat ettiklerini kaydetmiştir. Onların vefâtı sırasında zîcin tamamlanmış olmadığı bilgisini de veren Uluğ Bey, zîcdeki astronomik ölçümlerin "ittifakla", çok genç olmasına rağmen bir "bilimler şampiyonu" (*gâlibu'l-ulum*) olan Ali Kuşçu'ya verildiğini ifade etmektedir. Uluğ Bey, Ali Kuşçu'yu –İranlı efsane hükümdar-astronom Cemşîd ve Gıyâsedîn Cemşîd el-

⁴ "Ulugh Beg." *Chorasmiae*, terc. John Greaves, Oxford University Press, London 1655 ss. 67-268; *Prolégomènes des tables astronomiques d'Oloug-Beg, traduction et commentaire*, L. P. Sédillot, I-II, Paris 1847-1853; *Ulugh Beg's Cataloge of Stars*, (1917).

⁵ *Te'arribu Zîc-i Uluğ Beğ*, (el yazması), National Library and Archives of Egypt, 1607 ve 1721. World Digital Library'nin sayfasındaki bilgilerde eseri oluşturan iki ayrı yazmanın ilk kısmı 15. ya da 16. yüzyılda Yahyâ bin Alî el-Rıfâî tarafından Farsça'dan Arapça'ya yaptığı tercümeyle dayandığı belirtilmektedir. Esere giriş yazan er-Rıfâî, bu tercümeyle yapma sebebi olarak Mısırlı Astronom Şemseddîn Muhammed es-Sufî el-Mısrî'nin (ö. yak. 1494) Kahire'nin coğrafik koordinatlarını çalışırken kendisinden talepte bulunmasını göstermektedir. Bu kısım, 1721'de tamamlanmış olup 31 satıra 29 sayfadan oluşmaktadır. Hattatı, el-Kalârcî adıyla bilinen Yûsuf bin Yûsuf el-Mahallî eş-Şâfî'dir. İkinci kısmının tercümanı ve hattatı farklıdır. Kadı Hasan adıyla bilinen Hasan bin Muhammed el-Fasîhî en-Nizâmî ikinci kısmın tercümanıdır. Hattatı ise bilinmemektedir. Tercümesi 1607'de bitmiş ve kopyası 1714'e tarihlendirilmiştir. <https://www.wdl.org/en/item/3951/#institution=national-library-and-archives-egypt>

Kâşî'ye göndermeyle olmalı– “Cemşîd'in çocuğu” (*veled-i Cemşîd*) şeklinde anlamakta ve çok kısa bir sürede pek çok önemli bilimi tahsil ettiğinin altını çizmektedir (*Te'arrîbu Zici Uluğ Beğ*, 1607, s. 3).

Sonuç

Uluğ Bey, sadece matematik ve astronomide usta değildi. el-Kâşî, ilk mektupta onun “Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca ve bir miktar Çince” bildiğini ve Arapça dilinde çok iyi makale yazdığını anlatmaktadır. Öte yandan din alanındaki bilgisi de son derece gelişkindir: Kur'an'ın tümünü ezberlemiş, tefsir âlimlerine atıf yapacak kadar tefsir öğrenmiştir. Konuşmalarında Kur'an'dan alıntılar yapmaktadır. el-Kâşî'nin verdiği bilgilerden Uluğ Bey'in şiir sanatına ve müzik teorilerine olan ilgisi de ortaya çıkmaktadır. Bilge-hükümdarın olağanüstü bir hafızaya sahip olduğunun altını çizen el-Kâşî, mektubunda Sultan'ın “Enverî'nin bütün dîvanını ve Zahîr Fâryâbî'nin bazı şiirlerini ezberden okuduğunu” ve “matematiğe dahil” olduğunu söylediği müzik “ilmindeki” yetkinliğinden de bahsetmektedir (Bagheri, 1997, ss. 249-250; Kennedy, 1960, s. 193).

Uluğ Bey'in örnek bilge-hükümdar kimliği ile astronomi ve matematik bilimine yaptığı büyük katkılar, ülkemizde ve dünyada ne yazık ki yeterince ilgi görmemiş ve görmemektedir. Zic'e ilişkin çalışmaların çoğu, eserin karşılaştırmalı incelemelerine dayanmamaktadır. Çalışmalarda büyük ihtimalle Uluğ Bey Zici'nin Latinceye ve oradan diğer dillere tercüme edilmiş olan Farsça versiyonları kullanılmıştır⁶. Oysa dönemin bilim dilinin Arapça olduğu bilinmektedir ve Uluğ Bey'in öncülleri olup onunla aynı kültür coğrafyasını paylaşan el-Harezmi, el-Fârâbî, el-Bîrûnî ve İbn Sînâ gibi bilginler neredeyse tüm eserlerini Arapça dilinde kaleme almışlardır. Dolayısıyla, onun bu eserinin orijinalinin de Arapça olarak kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir.

⁶ *Zic-i Uluğ Bey*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No: 4612; *Zic-i Uluğ Bey*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 34 Nk 2932; *Zic-i Uluğ Bey*, Milli Kütüphane, Ankara, No: 06 Mil Yz A 102; *Zeyc-i Uluğ Bek*, İstanbul Millet Kütüphanesi, No: 34 Fe 1340; *Tercüme-i Zic-i Uluğ Bey*, Nuruosmaniye Kütüphanesi (Farsça'dan Osmanlı Türkçesi'ne), No: 34 Nk 2947/8; *Zeyc-i Uluğ Bey*, Atıf Efendi Kütüphanesi, No: 34 Atf 1705; *Zici Uluğ Bey*, Raşit Efendi Kütüphanesi, No: 1219; *Zici Cedîd-i Sultanî*, Hamidiye Kütüphanesi, No: 844, Süleymaniye YEK, No: 4327; *Zici Cedîd-i Sultanî*, Ayasofya Kütüphanesi, No: 2693, Süleymaniye YEK, No: 4322; *Zici Cedîd-i Sultanî*, Pertev Paşa Kütüphanesi, No: 376, Süleymaniye YEK, No: 4323; *Zici Uluğ Bey*, Yazma Bağışlar No: 609, Süleymaniye YEK, No: 4324; *Ziji Ulugh Beg*, The Manuscripts in the British Museum, 1864, No: 16,742.

“Ulugh Beg” Translated by: John Greaves, *Chorasmae*, Oxford University Press, London 1655 pp. 67-268; *Zici Uluğ Bey*, Tercüme: Atilla Bir-Mustafa Kaçar, Kültür Bakanlığı, Ankara 2012; No: 16,742; *Prolégomènes des tables astronomiques d'Ouloug-Beg, traduction et commentaire*, L. P. Sëddilot, I-II, Paris 1847-1853; *Ulugh Beg's Catalogue of Stars*, (1917).

Yukarıda zikrettiğimiz Arapça tercüme nüshayla British Museum'daki 1864 tarihli Farsça yazma, 1655'te Londra'da basılan Latince-Farsça nüsha ve 1917'de Washington'da basılan İngilizce nüsha üzerinde yapılan bir karşılaştırmada orijinal Farsça yazmalarla yukarıda sözünü ettiğimiz Arapça yazma arasında⁷ Farsça nüshalardan yana kayıpların, örneğin giriş kısmının kayda değer bir kısmının eksik olduğu göze çarpmaktadır.

Sonuç itibarıyla, Uluğ Bey'in Semerkant'ta yaratmış olduğu eşsiz bilimsel atmosfer, aradan altı asır geçmiş olduğu halde heyecan ve ilham vericidir. İstanbul'un 1477'deki nüfusunun yaklaşık 100.000 olduğu düşünülürse (Öz, 2017, s. 115), Uluğ Bey'in Semerkant'a o günün Müslüman dünyasının dört bir yanından (belki Hıristiyan ve diğer dinî aidiyeti olan çevrelerden de) davet edip ağırlamış olduğu 10.000'in üzerindeki öğrenci ile (Bagheri, 1997, s. 243) yarattığı bilimsel hava, XV. yüzyıl şartlarındaki sıra dışı bir fenomen olarak tarihe kaydedilmiştir.

Uluğ Bey'in matematiğe ve astronomiye olan ilgisi, diğer bazı Türk hükümdarlara nazaran çok da orijinal görünmese de onun bizatihi sahip olduğu bilimsel ve eğitimsel dehası eşsizdir. Muhtemelen, çağımız itibarı ile onun gibi bir bilim adamı-hükümdar bir daha dünyaya gelmemiştir. Dahası, onun Semerkant'ta böylesine devasâ bir bilim ve eğitim-öğretim ağını neden ve nasıl kurduğunu ve bu bağlamda, ülkesi ve dünya için beklentilerinin neler olduğunu henüz bilemiyoruz. Umulur ki gelecekte yapılacak tarihsel ve arkeolojik araştırmalar, aydınlatıcı ve yol gösterici olacaktır.

Kaynakça

- Amitai, R. (2000). Ulugh Beg. *Encyclopedia of İslam*, (New ed.) içinde (C. 10, ss. 812-814). Leiden: Brill.
- Arat, R. R. (Haz.). (1970). *Bâburname*, "Bâbur'un Hâtıratı" (Cilt 1). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bagheri, M. (1997). A Newly Found Letter of Al-Kāshī on Scientific Life in Samarkand. *Historia Mathematica*, 24(3), 241-256.
- Barthold, V. (1963). *Four Studies on the History of Central Asia: Ulugh-Beg* (C. II) (V. Minorisky and T. Minorisky, Çev.). Leyden: Brill.
- Barthold, V. (2015). *Uluğ Beg ve Zamanı* (İ. Aka, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baykara, T. (1996). Türklerde Gökyüzü İnceleme Merakı ve Uluğ Bey. *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 61-66). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

⁷ Kataloğlara yansıyan fakat çevrimiçi erişime henüz açık olmayan ülkemizdeki iki Arapça nüsha ise şunlardır: *Zic-i Cedîd-i Sultanî*, Yeni Cami Kütüphanesi, No: 783, Süleymaniye YEK, No: 4325 ve *Zic-i Cedîd-i Sultanî*, Hamidiye Kütüphanesi, No: 844, Süleymaniye YEK, No: 4327.

- Bouvat, L. ve Köprülü, O. F. (1997). Uluğ Bey. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 13, ss. 27-29). Eskişehir: M.E.B Devlet Kitapları.
- Dreyer, J. L. E. (1890). *Tycho Brahe*. Edinburgh: Adam and Charles Black.
- Fazlıoğlu, İ. (2003). Osmanlı Felsefe-Biliminin Arkaplanı: Semerkand Matematik-Astronomi Okulu. *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, (14), 1-66.
- Fazlıoğlu, İ. (2009). Astronomy in the Ottomans. G. A'goston ve B. A. Masters (Ed.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire* içinde (s. 507). New York: Facts on File.
- İbnü'l-Esir. (1987). *el-Kâmil fi't-Târih* (A. Özyaydın Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmûd. (2005). *Divânü Lügâtit-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kennedy, E. S. (1960). A Letter of Jamshid al-Kâshi to His Father: Scientific Research and Personalities at a Fifteenth Century Court. *Orientalia*. 29(2), 191-213.
- Kennedy, E. S. (1961). Al-Kâshî's Treatise on Astronomical Observational Instruments. *Journal of Near Eastern Studies*, 20(2), 98-108.
- La Médersa d'Ulugh Beg à Bukhara (1419)* (Buhara'daki Uluğ Bey Medresesi). 25.11.2020 tarihinde http://www.mathouriste.eu/Obs_Samarkand/mdrs_bukh.html adresinden erişildi.
- Onat, Y. (2012). Uluğ Bey. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 42, ss. 127-129). İstanbul: TDV.
- Öz, M. (2017). 1455 Tahriri ve İstanbul'un İskân Tarihi Bakımından Önemi. *Osmanlı İstanbulu* içinde (ss. 107-125). İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yay.
- Sayılı, A. (1960). *The Observatory in Islam*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sayılı, A. (1960). *Uluğ Bey ve Semerkand'daki İlim Faaliyeti Hakkında Giyasüddin-i Kâşî'nin Mektubu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sayılı, A. (2014). İslâm Dünyasında Rasathane. A.S. Ünver (Haz.), *İstanbul Rasathanesi* içinde (ss. XIII-XVII). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sezgin, F. (2008). *İslâm'da Bilim ve Teknik* (Cilt 2). İstanbul: İBB Yayınları.
- Şahin, M. (2013). Mirza Şahrüh'un Eşleri Gevherşad Ağa ve Mülket Ağa'nın Siyasi ve Sosyal Hayattaki Rollerini. *SBARD*, 21, 93-104.
- Te'arribu Zici Uluğ Beğ*. (1607 and 1721). National Library and Archives of Egypt.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Türker Küyel, M. (1996). İslâm Öncesi Devlet Adamlarının Eğitimi ve Uluğ Bey. *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 293-322). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Ulugh Beg. (1655). *Chorasmiae*. John Greaves (Çev.). London: Oxford University Press.
- Ziji Ulugh Beg. (1917). *Ulugh Beg's Cataloge of Stars*. E.B. Knobel (Yay.). Washington: The Carnegie Institution of Washington. (1864).
- Ziji Ulugh Beg*, The Manuscripts in the British Museum, 1864, No: 16,742.

ÖRTÜK EDİLGENLİK İŞARETLEYİCİSİ OLARAK *-IAr**

*İsa SARI***

Öz: Yalnızca biçimbilgisel düzeyde ve süreçlerle değil; sözdizimsel, sözlüksel, edimbilgisel başkaca düzey ve süreçlerle de şekillenip ortaya çıkabilen ve birbirinden bağımsız çok farklı yollarla işaretlenebilen edilgenlik, Türkçede çokluğu ifade etmede kullanılan *-IAr* ile de ikincil olarak işaretlenebilmektedir. Daha çok üçüncü kişi eylem çekiminde, tüm zamanlarda ve kiplerde ortaya çıkabilen *-IAr* biçimbiriminin edilgenliği işaretleme işlevi, çoğu araştırmacı tarafından göz ardı edilmiş ve gerek monografilerde, gerek betimleyici gramerlerde ekin bu işlevine ya çok az değinilmiş ya da hiç değinilmemiştir. Tüm bunlardaki temel neden ise, edilgenliğin bir kategori olarak değil, belirli ekler çerçevesinde sınırlandırılmış olması ve işlevden ziyade yapıdan hareketle şekillenen formal bakış açısıdır.

Bu çalışmada, temel işlevi çokluk işaretleme olan ancak abartma ve saygı bildirme, anlama yaklaşıklık ve benzerlik katma gibi çeşitli işlevleri de bulunan *-IAr* ekinin daha çok yüklem konumunda bulunan ve üçüncü kişide çekimlenmiş eylemlerde örtük (dolaylı) edilgenlik işaretleme işlevine çeşitli örnekler etrafında temas edilecek ve diğer edilgenlik işaretleyicileri içerisindeki yeri irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Türkçe, edilgenlik, çatı, çokluk eki, *-IAr*.

-IAr as an Implicit Passive Marker in Turkish

Abstract: Passive, which is shaped and realized not only via morphological level and processes, but also through syntactic, pragmatic and other distinct levels and processes can be marked by *-IAr* in Turkish, a suffix used to denote plurality as well as other implicit functions. Many researchers neglect the function of marking passive of *-IAr*, used with third person verb conjugations on all the tenses and moods, and monographies or descriptive grammars rarely touch upon the significance of this function of the suffix. Limiting passive within the scope of some affixes instead of considering it as a category and formalist approaches rather than functional approaching are the prevailing reasons for this situation.

In this study, the implicit (oblique) passive marking function of the suffix *-IAr*, which has other functions like expressing exaggeration and respect, approximation and similarity and other various functions besides marking plurality, is examined within conjugated verbs on the predicate position through several examples. Besides, its place among other passive markers are scrutinized.

Keywords: Turkish, passive, voice, plural marker, *-IAr*.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 24.03.2021 - 27.10.2021

** Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum, Türkiye. isasari@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3766-1438.

Giriş

Türkçenin ve diğer pek çok dilin betimlenmesinde eylemler ve bu eylemlerin yüklemleştirilmesi gerek tipolojik düzeyde gerek diller özelinde en çok irdelenen ve incelenen konular arasındadır. Eylemler ve yüklemeler söz konusu olduğunda biçimbilgisini ve sözdizimini aynı anda ilgilendiren bir kategori olarak şekillenmiş *çatı* kavramı da ön plana çıkmaktadır. Çoğu durumda eylemin katılımcılarını yönetmesi ve anlamsal bileşenlerini şekillendirmesi, dolayısıyla sözdizimsel unsurları belirleyip tayin etmesi yönüyle çatı, anlam ilişkilerinin kurulması ve tümcenin unsurları arasındaki bağlantıların sağlanması bakımından birincil derecede etkilidir. Sözdizimsel yapılar içerisinde tüm tematik rolleri ve katılımcıları etkileyebilen çatı, dilbilgisinin tüm düzeylerinde ve hatta dilbilgisinin dışında da çok farklı edimsel işlevleri beraberinde getirir.

Eski Hint ve Yunan geleneklerinden başlamak üzere betimleyici gramerlerde yer alan en köklü ve en eski konulardan biri durumundaki çatı (Kittilä ve Zúñiga, 2019, ss. 1-2), yapısal olarak biçimbilgisi/sözdizimi yönüyle, genellikle ekler ve tümce kuruluşları etrafında ele alınabileceği gibi işlevsel olarak bu iki düzeyin dışına taşacak şekilde anlamsal ve edimbilgisel düzlemde de değerlendirilebilir. Ancak Türkçede çatı incelemeleri daha çok "çatı ekleri" olarak da bilinen biçimbilgisel işaretleyiciler etrafında gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılara göre değişmekle beraber *etken*, *edilgen*, *ettirgen*, *işteş* ve *dönüşlü* temel olmak üzere 4-8 arasında değişen sayılarda çatı türü bulunmaktadır. Bu temel çatıların yanı sıra *oldurgan* çatı veya *sıklık*, *kuvvetlendirme* çatıları gibi yan veya ikincil çatı türleri de Türkçede tanımlanmış durumdadır. Ancak dünya dillerinde çok daha farklı çatı türleri bulunabilir (bu hususta bk. Kittilä ve Zúñiga, 2019). Yine de hemen hemen tüm dillerde geçerli olan çatılardan biri, *edilgenlik* (Siewierska, 1984; Keenan ve Dryer, 2007). Dolayısıyla edilgenlik, temel çatı türleri arasında yer almaktadır ve etken-edilgen karşıtlığının kurulmasında birinci derecede rol oynamaktadır.

1. Edilgenlik

Yarı kapsayıcı ancak genelgeçer bir şekilde *edilgenlik*, daha çok eylemlerle ve yüklemle ilişkilendirilen, eylemin içsel katılımcılarını doğrudan etkileyen ve hem tümce unsurlarında hem de eylemde gerek biçimsel gerek anlamsal değişiklikler ortaya çıkarabilen, eyleyen/kılıcı gizliliğinin görünür düzlemde esas olduğu bir kategori olarak tanımlanabilir. Edilgenlik, anlam içeriğinin sözdizimsel yapıya kodlanması ve içeriğin çeşitli araçlar yoluyla şekillendirilmesi dolayısıyla yapısal ve işlevselci yaklaşımlarda farklı farklı algılanmıştır. Edilgenliğin özünü ve temelini, sözdiziminde anlamsal rolleri bakımından *konu* veya *odak* yuvalarına eyleyenin değil etkilenenin yerleştirilmesi oluşturur. Diğer bir ifadeyle, eyleyen/kılıcı durumundaki özne silinerek etkilenen konumundaki nesne, öznenin yerini alır. Bu durumda söz konusu olan, yaygın veya geleneksel

tabirle, "işten etkilenen"in "iş yapan" konumuna yükselmesidir. Ancak bu geçiş, öznenin üstlendiği tüm tematik ve anlamsal rolleri üstlenme ile sonuçlanmaz.

Eyleyen/kılıcı yönüyle "gerçek" öznenin kısmen belirgin (üstü kapalı) pozisyonda bulunması veya belirsizlik sunması, edilgen yapıların temel karakteristikleri arasında önde gelenlerindedir. Dolayısıyla eylem rolündeki öznenin görünürlüğünün arka plana atılması veya hiç görülmemesi edilgenlik kavramında ön plana çıkan hususlardan biridir. Örneğin hem (1a)'da hem de (1b)'de yüklem edilgen karakterde olsa dahi bunların ilkinde "gerçek" özne yani eyleyen/kılıcı, tamamen belirsizken yani tamamen örtükken, diğerinde kısmen bellidir:

(1a) Yapılan tüm değişiklikler bir üst makama bildirildi.

(1b) Yapılan tüm değişiklikler *memurlarca* bir üst makama bildirildi.

Öznenin kısmen belli olması, diğer bir ifadeyle yarı örtük durumda bulunması edilgen kuruluşlarda ancak sözvarlığı unsurlarıyla ya da hem sözvarlığı hem de biçimbilgisi unsurlarının aynı anda kullanılmasıyla mümkündür. Dolayısıyla -CA ekli bir ad/ad öbeği veya *tarafından, yoluyla, yardımıyla, eliyle* gibi unsurlarla/ad öbeği ya da diğer çeşitli öbek yapılarla (kılıcı öbeği) gerek biçimbilgisel gerek sözdizimsel/sözlüksel araçlarla yüklem konumundaki eylemde ilgili edilgenlik eklerinden birinin bulunması durumunda dahi eyleyen/kılıcı (özne), anlamca belirli hâle getirilebilir. Ancak bu durumda dahi yapısal açıdan edilgenlik korunmuş olur. Bu noktada işlevselci ve yapısalci yaklaşımlar, farklılık göstermektedir. Ancak bu farklılık, tümcenin genel anlam düzeyiyle ilgili olmaktadır.

Bazı geçişsiz eylemler, potansiyel özne taşımalarına rağmen doğrudan [+eyleyen] bilgisi içermediğinden sadece [etkilenen]e yönelik bulunabilirler. Örneğin *öl-* gibi geçişsiz bir eylemin aldığı özne, işten etkilenendir. *Adam öldü.* tümcesinde "ölme" işinden etkilenen *adam*'dır. Bu eylem edilgenleştirildiğinde örtük özne, daha da örtük hâle geçebilir. Bu kapsamda *ölmün-* gibi bazı yapılar, bağlam dışında dilbilgisel dışı görünümde de sunabilir. Diğer bir ifadeyle, *öl-* eyleminin temel katılımcısı [eyleyen] değil [etkilenen]dir. Dolayısıyla *Adam öldü.* gibi bir tümcede özne konumundaki *adam* eyleyen görünümü sunsa da esasında bu unsur, etkilenendir. Dolayısıyla özne (eyleyen/kılıcı) ile etkilenen her zaman aynı unsur olmayabilir. Bu tür ayrımlar sunan, edilgen durumda bulunmayan eylemleri *yarı-edilgen* olarak tanımlamak da mümkündür. Bu hususta, Türkçenin ilk gramerlerinden itibaren *öznesiz çatı* ve ilişkili çatılar, değerlendirme konusu edilmiştir. Örneğin Korkmaz (2009, s. 549); *ölmün-, uyun-, vazgeçil-* gibi eylemleri *meçhul çatı* (öznesiz çatı) başlığı altında değerlendirir. Göksel ve Kerslake (2005, s. 134), geçişsiz bir eylemin edilgen hâle getirilmesiyle kişisiz edilgenliğin ortaya çıktığını ve bu tür eylemlerin yalnızca canlılara atfedilebileceğini belirtir. Kornfilt ise çatıları, eylem isteminde azalmaya ve

artmaya yol açan araçlar olarak tanımlar ve edilgenliği istemi azaltan bir araç şeklinde tasarlar, ayrıca edilgenliği *kişili edilgen* ve *kişisiz edilgen* olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirir, bunların alt özelliklerini ise kendi içlerinde ayrıca ele alır (1997, ss. 323-330).

Geçişsiz eylemlerle kurulan edilgen yapılarda, nesne konumunda bir katılan bulunmadığı için NESNE > ÖZNE dönüşümü gerçekleşmeyeceğinden, ortaya çıkan yeni edilgen yapıları tümce kuruluşunda yapısal anlamda özne oluşmayacaktır. Bunun yanı sıra, bu türden edilgenleştirilen eylemler -CA ekli ad veya *tarafından*, *yoluyla* gibi unsurlarla veya başkaca yollarla da örtük de olsa özne (eyleyen/kılıcı) yönüyle dilbilgisel dışı oluşumları ortaya çıkarır:

(2a) *İnsanlarca ölünür.

(2b) *Adamlar tarafından ölünür.

Edilgen kuruluşlarda anlamsal rol ve sözdizimsel konum bozulur. Yani eyleyenin özne, etkilenenin nesne konumunda bulunması gerekirken, bu durum gerçekleşmez (Wanner, 2009, s. 14). Bu hususta Haspelmath (1990, s. 27), edilgenliğin tümce yapısında belli değişiklikler gerektiren, daha çok eylemsel biçimbilgisi kategorisi olduğunu belirtir. Türkçe gibi söz dizimi kuruluş yapısı, biçimbilgisindeki çeşitlilik ve eklenmedeki türetkenlik/işleklilik dolayısıyla kısmen esnek olan bir dilde kurallı olarak en başta (en solda) olan unsurun odak/özne olması beklenen bir durumdur. Ancak edilgen yapılarda söz dizimi sırası değişmese dahi nesne konumundaki unsur, özne konumunda gerçekleşebilir. Yine de bu gerçekleşme ile nesne, [eyleyen] rolünü üstlenen esas özne konumuna hiçbir zaman yükselemez ve sıklıkla *sözde özne* veya *dilbilgisel özne* olarak konumlanır ve tanımlanır (Ediskun, 1999, s. 337). Diğer bir ifadeyle, sözdizimsel işlev değişse dahi anlam ilgileri ve bilgileri yönüyle [etkilenen]de değişiklik gözlemlenmez. Bu noktada *taşınım* ve *dönüşümler* söz konusudur ve bunlar, eylemin yönetimiyle doğrudan ilgilidir (Karabulut, 2012, ss. 110-111). Söz konusu durumda, örneğin (3b), (3a) ile karşılaştırıldığında özne (etkileyen) ve nesne (etkilenen) arasındaki bağ kesildiği için (3a) içerisinde yer alan özne (etkileyen) artık odak konumunda değildir. Dolayısıyla (3a)'nın yüklemi, birincil olarak özne odaklıyken (3b)'de nesne odağına geçilmiş olur.

(3a) Küçük çocuk arabanın camını kırdı.

(3b) Arabanın camı kırıldı.

Eylem ve esas eylemlerce şekillenen yüklem söz konusu olduğunda, bunların katılımcılarının durumu çatıya indirgenir ve etken-edilgen zıtlığı, eylem katılımcılarından en önemlisi konumundaki eyleyen ile doğrudan ilişkili bir durumu ifade eder. Ancak çeşitli kullanımsal ve edimsel stratejiler (örneğin katılımcıları/eyleyeni gizleme, konuyu/odağı değiştirme, üslubu değiştirme vs.) sonucunda da ortaya çıkabilen hem sosyo-psikolojik, hem de dilbilimsel bir

olguyu birlikte işaretleyen (Karabulut, 2012, s. 5), konuşura/yazara birtakım serbestlikler tanıyan edilgenlik, yalnızca yüklemle ve çatı ile ilişkilendirilemeyecek derecede geniş bir perspektifle ele alınmalıdır. Yine de, Türkçenin baskın ve öne çıkan edilgenlik süreçlerinin daha çok çatı ile ilişkilendirilmesi, Türkçede edilgenliğin öncelikle bu kapsamda ele alınması gerektiği hususunu zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla edilgenlik, Türkçede doğrudan doğruya yüklem üzerinden eylemle ve çatıyla bağlantılıdır.

Çağdaş Türkçede gerek geçişli (nesne bağlantılı) gerek geçişsiz (belirgin nesne bağlantısız) eylem kök ve gövdelerine $-(X)l$ ve $-(X)n$ biçimbirimlerinin eklenmesiyle biçimbilgisi düzeyinde edilgenlik çatısı kurulur ve yüklem katılanları arasından [-eyleyen/kılıcı] indirgenmesi, buna paralel olaraksa [+etkilenen] katılanın değerinin yükseltilmesi ve öne çıkarılması durumu ortaya çıkar. Diğer bir ifadeyle edilgen çatının kurulması ile yüzey yapıda görünür durumda olan eyleyen/kılıcı, bağlam dışında kalır ve bağlamsal/anlamsal hatta yapısal odak, etkilenen üzerine kayar. Buna rağmen etken-edilgen zıtlığının belirgin bir görünüm arz etmediği yapılara rastlamak da mümkündür. Örneğin (4)'te yer alan *tutul-* eylemi, ilgili işaretleyiciyi barındırmasına rağmen edilgen karakter taşımaz. Bunlar, *yalancı edilgen* veya *sözde edilgen* (pseudo-passive) (van Schaaiik, 2020, s. 412) olarak adlandırılır:

(4) Adam kadını görür görmez *tutuldu*.

Edilgenlik işaretleyicilerini alan geçişli eylemler geçişsiz hâle gelirken, geçişsiz eylemler ise mevcut geçişsizlik durumlarını korurlar. Bu da edilgenlikte geçişsizliğin esas olduğunu bildirir. Bundaki temel sebep ise nesnenin (etkilenenin) belirli olması durumunda mutlaka bir eyleyenin de belirli olması şartıdır.

Edilgen yapıların tercih edilmesinde, yukarıda da belirtildiği üzere, çok farklı etkenler rol oynayabilir. Bunlardan en önemlisi de eyleyenin yani kılıcının bilinmemesi, bunun vurgulanması veya gizlenmek istenmesi, kinaye/söz çarpma gibi gerçek dünyada karşılığı olan durumlar ya da edimsel ihtiyaçlar/stratejiler yoluyla ortaya çıkan hususlardır. Bunun yanı sıra kılıcının önemli olmaması ve nesnenin ön plana çıkarılmak istenmesi gibi sebepler de edilgen yapıların ortaya çıkarılmasında etkilidir. Ayrıca akademik üslup gibi üslup türlerinde de edilgenlik tercih edilir. Bu tür üslup tercihlerinde "ben" veya "biz" vurgusunun indirgenmesi ya da bilimsel biçemin korunması amacıyla edilgen yapılar, tercih edilmektedir:

(5a) Bu çalışmada Türkçedeki bazı önemli sorunlara değindim.

(5b) Bu çalışmada Türkçedeki bazı önemli sorunlara değindik.

(5c) Bu çalışmada Türkçedeki bazı önemli sorunlara değinildi.

(5a) ve (5b) tercihleri, güncel bilimsel tutumlarda (5c)'ye göre daha "öznel" olarak nitelendirilmekte ve bunlar arasında (5c) daha çok tercih edilmektedir. (5a) ise en az az düzeyde tercih edilen üslup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunda yeni eğilimler de etkilidir. Zira Türkiye'de (5a) ve (5b) üsluplarının -bu konuda yapılmış bir araştırma mevcut değilse de- bilimsel çalışmaların ortaya çıktığı ilk dönemlerde daha fazla oranda tercih edildiği gözlenmektedir. Benzer bir durumu farklı diller için savunmak da mümkündür. Bu da bilimsel üslupta edilgenliğin artan derecede kullanıldığına ve tercih edildiğine işaret etmektedir.

Bu hususta Gencan (1979, s. 337), öznenin bilinmediği veya söylenmek istenmediği durumlarda edilgen çatılı eylemlerin kullanıldığından bahseder. Banguoğlu (1990, s. 413) ise "Edilen fiillerinin mantıkça kimsesi çoğu zaman bilinmediği, açıklanmak istenmediği için ya da üslup değişikliği için söylenmez." diyerek edilgenleştirmenin arka planından kısaca bahseder.

Edilgenlik, daha önce kısaca vurgulandığı gibi gerek biçimbilgisel, gerek sözdizimsel, gerek anlamsal ve gerek edimsel düzeylerde çeşitli değişimlere ve dönüşümlere sebep olabilir. Edilgenliğin ortaya çıkardığı/sebeplendiği durumlar ve bu çatının karakteristik özellikleri, kısaca şu genel başlıklar altında listelenebilir:

- Eylemin katılımcılarında azalma
- Bu azalmaya bağlı olarak nesnenin özne konumuna yükselmesi
- Bu yükselmeye bağlı olarak durumda değişiklik (belirtme durumundan yalın duruma dönüşüm)
- Eyleyenin tam veya kısmî belirsizliği
- Söz dizimi sırasının değişmesi
- Yüklemde biçimsel değişme

Bunların tamamı tüm edilgen kuruluşlarda aynı anda ortaya çıkmayabilir. Bu noktada dünya dilleri çok farklı özellikler sergileyebilir. Ancak Türkçede edilgenlik söz konusu olduğunda bu hususların tamamının gözlemlendiğini belirtmek mümkündür.

2. Türkçede Edilgenliğin İşaretlenmesi

Türkçenin edilgenlik mekanizması ve edilgenliği işaretleme yöntemleri, geleneksel çalışmalarda daha çok belli bir takım biçimbirimlerle $[-(X)l, -(X)n]$ sınırlandırılmış; doğrudan veya dolaylı olarak edilgenliği ortaya çıkaran veya edilgenlik işaretleyen başkaca biçimbirimler, süreçler ve mekanizmalar ya göz ardı edilmiş ya da bunlara detaylıca değinilmemiştir. Bu kapsamda, Türkçenin tarihî varyantlarında edilgenliği işaretlemede izlenen farklı stratejilerden bahsetmek mümkündür. Örneğin Orhon Türkçesinde edilgen biçimbilgisi

kullanılmadan da edilgenliğin sağlandığı görülmektedir (Erdem, 2006, s. 199). Ayrıca belirsizlik zamirleri de yüklem edilgen durumda olmasa dahi edilgenlik bildirebilir. Zira bu zamirlerin özne konumunda yer aldığı bağlamlarda, edilgenlikte olduğu gibi kılıcı/eyleyen gizlidir veya örtüktür. Dolayısıyla edilgenlikte kullanılan stratejiler veya edilgenliği kullanma düşüncesinin arka planında bulunan sebeplerle, kılıcı/eyleyen bilinse dahi bu zamirlerle edilgenlik sağlanmak istenebilir. Bu da edilgenliğin ortaya çıkışındaki edimsel stratejilerle ilişkilidir:

(6) Bazıları yaptığımız hiçbir işi beğenmiyor!

Benzer olarak *onlar* zamiri de aynı edimsel stratejiler sonucunda (kılıcıyı/eyleyeni gizleme veya açıkça belirtmek istememe vs.) edilgenliği sağlama işleviyle kullanılabilir ve dolayısıyla yapısal açıdan olmasa dahi anlamsal ve edimsel düzeyde edilgen yapılar kurabilir.

Tüm bunlara rağmen temel edilgenlik mekanizması, Türkçenin hemen bütün varyantlarında baskın ve ağırlıklı olarak eklemeyeyle ortaya çıkmaktadır. Bu hususta Ergin, edilgenliği çatı altında değil de eylemden eylem türeten ekler başlığı altında değerlendirir ve Türkçede asıl "pasiflik ve meçhul eki"nin *-l-* olduğunu, *-n-*'nin ise sonradan pasiflik ve meçhul eki hâlini aldığını, *-n-*'nin bu işlevinin bugün bile sağlam olmadığını belirtir (2004, ss. 203-204). Korkmaz da asıl edilgenlik ekinin (*X*)*l-* olduğu görüşündedir (2009, s. 546).

Banguoğlu (1990, s. 413), "edilgen görünüşü" genel başlığı altında "başka kimsenin araştırılabilir" olduğundan bahseder ve edilgen yapılı tümcelerdeki öznenin "gramerce kimse" olarak tanımlandığını, başkasının kılıcı olması durumunda ise öznenin "mantıkça kimse" adını aldığını belirtir. Ergin (2004, s. 204) ise "pasif fiiller" in uğranılma ve maruz kalma ifade ettiğini vurgular. Ancak geçişli eylemlerle kurulan hem etken hem de edilgen tümcelerde, görünür yapıda olmasa da derin yapıda etkileyen ve etkilenen de aynı anda mevcuttur. Örneğin "satan kimse" ve "satılan unsur" hem (7a) hem de (7b)'de mevcuttur. Diğer bir ifadeyle, iki tümce de aynı durumu ifade etmektedir (van Schaaik, 2020, s. 408):

(7a) Aliye evi sattı.

(7b) Ev satıldı.

Türkçedeki baskın edilgenlik işaretleyicisi durumundaki ekler, olumsuzluk eki dışında, diğer çatı eklerinden sonra yani çatı ekleri içerisinde en sona gelmektedir (Eker, 2015, s. 286). Bununla ilişkili olabilecek bir durum da bu edilgenlik işaretleyicilerinin tarihsel gelişim süreciyle ilişkilendirilebilir. Öyle ki Sezbecioğlu (2008, s. xvii), Türkçede mevcut olan edilgen yapıların dönüşlü ve işteş yapılarla olan benzerlikten ve konuyla ilgili araştırmacıların görüşlerinden hareketle, Türkçedeki edilgen yapıların dönüşlü veya işteş yapılardan ortaya çıkmış olabileceğini belirtir.

3. Çokluk Eki -IAr ve Edilgenlik İşaretleme İşlevi

Türkçede bazı ekler, birden fazla işlevi ve anlamı işaretlemeye/ifade etmede kullanılabilir. Bu yönüyle temel çokluk işaretleyicisi durumundaki -IAr da çok farklı işlevleri bünyesinde barındırır ve kullanım yerine göre çeşitli anlamsal ve edimsel işaretlemeler yapabilir. Öyle ki, temel işlevi olan çokluğu/fazlalığı işaretleme ve sayı kategorisinin esasını teşkil etme dışında saygı veya makam bildirme (*müdür beyler*), topluluk/grup bildirme (*amcamlar*), abartma yapıları kurma (*dünyalar kadar*), süreklilik bildirme (*bir zamanlar*), yaklaşıklık sağlama (*on yaşlarında*), familya bildirme (*eklembacaklılar*), alay/küçümseme bildirme (*beyefendiler*) gibi çok farklı işlevleri bünyesinde barındırır ve bağlam esas olmak üzere çeşitli kullanım stratejileri kapsamında işletilebilir.

Çokluk işaretleyicisi -IAr, yukarıda bahsedilen işlevlerinin dışında çekimli fiillerde, yüklem konumunda üçüncü şahsı çokluk yönüyle işaretler. Bu durumda -IAr, bağlamda belirgin bir öznenin bulunmayışıyla beraber edilgenliği de işaretleyebilir. Bu kapsamda, (8a) bağlamında belirgin bir özne söz dizimi içerisinde konumlandırıldığı için burada -IAr'ın herhangi bir edilgenlik veya meçhullük belirtmesi durumu söz konusu değildir. Ancak (8b)'de, örtük bir edilgenlikten söz edilebilir. Burada özne bulunmamaktadır ve dolayısıyla kılıcı/edici bilinmemektedir. Derin yapıda yolları asfaltlama işini kim(ler)in yaptığı bilirse veya belli olsa dahi edilgenleştirme stratejileri sonucunda özne konumunda herhangi bir öge bulunmaz. Bu ise öznenin ilgili bağlamda önemsiz olması veya belirtilmek istenmemesiyle ilişkilendirilebilir ki bunlar da edilgenliğin gerçekleştirilmesinde arka planda rol oynayan hususlar arasındadır. Dolayısıyla çokluk işaretleyicisi, bu bağlamda bilinçli olarak veya kendiliğinden edilgenliğin ortaya çık(arıl)masını sağlamıştır. Bu yönüyle anlam içeriği ve edimsel yönü itibarıyla (8c)'ye kıyasla herhangi bir farklılık barındırmaz. Ancak (8a) ile kıyaslandığında, işi yapanın belirginliği bakımından önemli oranda ayrılır. Bu da öznenin gereken konumda bulunmaması hâlinde -IAr'ın edilgen içerikli yapılar kurması özelliğini ön plana çıkarmaktadır ve desteklemektedir.

(8a) Belediye çalışanları yolları asfaltlamış(lar).

(8b) Yolları asfaltlamışlar.

(8c) Yollar asfaltlanmış.

-IAr'ın edilgenlik işaretleme işlevi, arka planda çeşitli kullanımsal stratejilerle ve amaçlarla şekillenebilir. Bunlar, gerçek edilgenlik işaretleyicileri ile aynı düzlemde gerçekleşir ve şu şekilde sınıflandırılabilir:

- Öznenin (kılıcının/eyleyenin) bilinmemesi
- Öznenin (kılıcının/eyleyenin) önemsizlenmesi veya önemsizleştirilmesi
- Öznenin (kılıcının/eyleyenin) gizlenmek istenmesi

- Sorumluluğu bilinmeyen bir kişiye ait gösterme çabası
- Nesnenin (etkilenenin) veya konunun ön plana çıkarılmak istenmesi

Edilgenlik, cansız varlıklar söz konusu olduğunda, izole edilmiş bağlamlarda ve arka planda bir başkası yoluyla gerçekleştirilmenin yanı sıra kendi kendine gerçekleşmeyi de içerebilir. Bu kapsamda (9a)'da camın kırılması bir başkasının eliyle gerçekleştirilmiş olabilir yani arka planda bir eyleyen/kılıcı mevcut olabilir. Ancak bunun yanı sıra camın kırılması; sıcak, soğuk, nesne düşmesi vb. etkenlerle tamamen kendiliğinden de gerçekleşebilir. Bu durumun bilinmemesi edilgenlik/dönüşlülük zıtlığını da ortaya çıkarabilir. Ancak (9b)'de, örtük edilgenlik kuruluşu söz konusu olduğunda kendi kendine gerçekleşme devre dışı kalır ve bir eyleyen/kılıcı yönüyle gerçekleştirilmiş olma ön plana çıkar. Ancak bu, bazen de tahmin yoluyla gerçekleşebilir. Diğer bir ifadeyle, örneğin sabah uyandığında apartman kapısındaki camın kırık olduğunu fark eden bir konuşurun (9b) bağlamındaki tümceyi üretmesi, tahminen camı birilerinin kırdığını akıllara getirebilir. Öyle ki etrafta bulunmaması gereken taş gibi bir nesnenin bulunması durumunda bu, geçerli bir kanıt teşkil edebilir. Bu bakımdan kanıtsallık (evidensiyel) kategorisi ile ilişkilendirilir. Ancak etrafta taş gibi bir nesnenin olmaması durumunda camın kendi kendine kırılmış olma ihtimali daha da artar.

(9a) Cam kırılmış.

(9b) Camı kırmışlar.

Tüm bunlardan hareketle, başkası tarafından gerçekleştirilme ve kendi kendine gerçekleşme bakımından -IAr ekinin edilgenlik kurması noktasında fark ortaya çıkabilir. Bu sebeple -IAr ile kurulan edilgenlik ikincil bir seviyede gerçekleşir. Ancak yine de (9a)'da camın kendi kendine kırılma ihtimali göz önünde tutulursa bu tür yapıların dönüşlü olarak nitelendirilmesi de mümkündür.

Türkçenin tarihî dönemlerinde de -IAr ekinin edilgenliği işaretleme işlevinin bazı örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin *Dede Korkut Kitabı*'nda *de-* eylemiyle beraber (10)'daki bağlamda yer alan ifadeyi ... *Korkut Ata denilen...* şeklinde yorumlamak ve aktarmak mümkündür.

(10) [...] Bayat boyundan Korkut Ata *dirlir* bir er çopdı (Ergin, 1989, D2/2, s. 73).

Bu eylem, günümüzde de -IAr ile kullanıldığında edilgenliği işaretleyebilmektedir. Bilhassa *ki* ile devrik yapılarda *derler* eylemi ile kurulan sözler, bilhassa dijital platformlarda hayli yaygınlaşmıştır (örneğin *Derler ki kaleme bile sırrını verme, gider kağıda yazar.*). Bu bağlamlarda *derler* ifadesini kurallı sözdiziminde *denilir* şeklinde yorumlamak hayli mümkündür. Bunun yanı sıra, (11)'de yer alan bağlamda yine *de-* eylemi, üçüncü çoğul kişiyle ifade edildiğinde -IAr ekinin örtük edilgen kurmada sorumluluğu başkasına aktarma ve böylece özneyi gizleme işlevi ön plana çıkmaktadır (... *deniliyor*). Bu, *de-* eyleminin içsel özellikleriyle de ilişkilendirilebilecek bir durumdur:

(11) Seninle ilgili şöyle böyle diyorlar.

Bunların yanı sıra *rivayet ederler ki* kalıbı ile de örtük edilgenlik kurulması mümkündür. Zira bu yapı aracılığıyla kimin rivayet ettiği bilgisi kodlanmamış hâle getirilmektedir ve rivayet edenin kim olduğunun bilinmemesi nedeniyle özne gizlenmektedir. İlgili bağlaçla ve üçüncü çoğul kişi ile kurulan yapıların tamamında benzer ilgi ve ilişkileri bulmak mümkündür. Dolayısıyla bu noktada FİİL+ZAMAN/KİP EKİ+*IAr ki* gösterimi, FİİL+EDİLGEN EKİ *ki* çözümlemesine karşılık gelir. Bunların yanı sıra bazı genel-geçer durumların, örf ve adetlerin betimlenmesinde de edilgenlikte *-IAr*, örtük edilgenliği işaretleyebilir. Örneğin (12)'de böylesi bir genel-geçer duruma göndermede bulunulmakta ve bu, edilgenlik üzerinden sağlanmaktadır (krş. *hoş karşılanmaz*). Bu noktada, sorumluluğu başkalarının üzerine yükleme gibi bazı edimsel stratejiler de bu türden örtük edilgen yapıların tercih edilmesinde birinci derecede rol oynayabilir:

(12) Türk kültüründe sofradan erken kalkmayı *hoş karşılamazlar*.

Geçişsiz eylemlerin çokluk üçüncü kişi ile kullanılması hâlinde özne konumu, boş kalır. Diğer bir ifadeyle, bağlamda özne bulunmaması, edicinin yüzey yapıda görünmemesiyle sonuçlanır ve nesne (etkilenen) ön plana çıkar. *-IAr* ekinin edilgenliği ifade ettiği durumlarda da bağlamın dışında özne bulunsa dahi görünürde bir kılıcı yer almaz ve dolayısıyla odak, nesneye kayar.

Literatürde "ikili çatı" olarak bilinen (detaylar için bk. Yılmaz, 2001), edilgenliği ve dönüşlülüğü aynı anda işaretleyebilen ve gerçek anlamın sadece bağlamla ayırt edilebildiği çatı nöbetleşmelerinde (Karabulut, 2012, s. 121) anlamca belirsizlik yer alır. Bu belirsizliği gidermede farklı sözlüksel unsurlardan veya diğer dilbilgisel araçlardan yararlanır. Örn. *Adam atıldı*. tümcesi *-her ne kadar bağlamdan bağımsız kurulamaz olsa da-* herhangi bir bağlam söz konusu değilken edilgenlik ve dönüşlülük açısından belirsizlik sunmaktadır. Ancak bu tümce, diğer sözdizimsel katılımcılar sayesinde belirginleştirilebilir ve dolayısıyla çatı netleştirilir:

(13a) Adam *kavgaya* atıldı.

(13b) Adam *işten* atıldı.

Bu noktada, *-IAr* eki dönüşlülük kurmada kendisinden faydalanılabilen bir ek görünümü sunmaz. Örneğin (13b)'deki bağlam, *Adamı işten attılar* şeklinde dönüştürülüp aynı edilgenlik içeriği korunabilirken (13a) *Adamı kavgaya attılar*. dönüşümü sonunca dönüşlü içeriğini koruyamaz ve edilgenliğe dönüştürülmüş olur. Bu noktada, *-IAr*'ın farklı çatıları edilgen çatıya dönüştürme işlevinden de söz edilebilir. Bu edilgenlik ise bağlamda görünür bir öznenin bulunmamasıyla, sadece anlamsal olarak mümkündür. İlgili bağlamda bir öznenin yer alması durumunda edilgenlik, tamamen ortadan kalkar: "Sokaktakiler adamı kavgaya attılar." veya "Yönetimdekiler adamı işten attılar." gibi.

Etken yapılardan edilgen yapılara dönüşümlerde tümcenin zorunlu ve seçimlik katılımcıları değişebilse de bu katılımcılar, nesne ilgili dönüşümlerde sabit kalır. Ancak nesnenin söz dizimindeki rolü, değişkenlik gösterir ve daha önceden nesne konumundaki unsur, özne konumunu işgal etmeye başlar. İstem de buna göre şekillenir.

(14a) *Araba* yarınki düğün için süsleniyor.

(14b) *Kadın* yarınki düğün için süsleniyor.

Bu tür durumlarda (14a)'nın ve (14b)'nin yüklemeleri, *süsleniyorlar* olarak değiştirildiğinde özne-nesne dönüşümlerinde nesne, geçişli nitelik sergiler ve belirtme durumuyla işaretlenir. Bu durumda özne, nesne konumuna geçer. Bu ise fiilin istemiyle doğrudan ilgilidir.

-IAr ile işaretlenen edilgenlikte derin yapıdaki kılıcı/eyleyen daima [+canlı] anlam bileşenini içermek durumundadır. Diğer bir ifadeyle, kılıcısı [+canlı] olmayan eylemler, -IAr ile edilgenleştirilmeye uygun değildir. Erkman Akerson (2007, ss. 254-256), odağın ve söz diziminde öğelerin önemlerinin değişmesi noktasında edilgenliğin hem anlamsal hem de dilbilgisel yönü bulunduğu üzerinde durur ve -IAr ekinin *Kapıyı açtılar.* gibi bir bağlamda "belli belirsiz, çoğul bir üçüncü kişi özneye gönderme" yaptığını belirterek öznenin tümceyi kuran kişiyi ilgilendirmediyini ifade eder ve dolayısıyla öznenin önemini yitirdiğinden bahseder. Bu durumda özne, canlı olsa dahi eylem düzeyinde önemini kaybeder.

Zamir düşüren bir dil olarak Türkçede, bilhassa üçüncü kişide yüzey yapıda bir kişi zamiri bulunmayacağı gibi zamire işaret eden veya zamiri karşılayan herhangi bir ek de mevcut değildir: *Gelmiş.* gibi. -IAr ile sağlanan edilgenlikte ise -IAr, eyleyenin/işi gerçekleştirenin birden fazla olduğuna işaret eder görünümüdür:

(15) Defalarca zile bastılar.

Ancak bu yapıda -IAr bulunmasına rağmen zile basan birden fazla değil, aksine tek kişi olabilir. Hatta zil mekanik/elektronik bir arıza sonucunda kendi kendine de çalışmış bulunabilir. Ancak her ne durumda olursa olsun bu ifadede 'zile defalarca basıldı' edilgen anlamı gizlidir. Kılıcı, sözdizimsel kuruluş içerisinde tamamen meçhuldür, bilinmemektedir.

Bu yolla kurulan edilgenlik, bilginin dolaylı yolla elde edildiğini ve bağlama göre çıkarım/varsayma gibi durumları işaretleyen kanıtsallık kategorisi (evidensiyel, kanıta dayalılık, delile dayalılık) (Demir, 2012; Tuğlacı, 2019) ile de yakından ilişkilidir. Zira (8b), (9b) gibi yapılar içerisinde belli bir takım iz veya işarete ya da tecrübeye, algılara dayalı çıkarımlar sonucunda yargıya varılmaktadır. Dolayısıyla -IAr ile kurulan örtük edilgenlik, kanıtsallığı da işaretleyebilmektedir. Özellikle -mXşIAr ile kurulan örtük edilgenlik, örneğin evinden sokağa çıkan

birinin, asfaltın kokusu ve yolun yeni rengi gibi birtakım kanıtlardan yola çıkarak (8b)'de yer alan bağlamı kurmasıyla sonuçlanacak ve böylece hem örtük edilgenlik hem de kanıtsallık aynı anda işaretlenmiş olacaktır. Böylesi bir senaryoda *-mXşlAr* birleşik biçimbirimi birden fazla kategoriye aynı anda işaretleme görevini yüklenmiş olacaktır. Bu da *-lAr*'ın dolaylı da olsa kanıtsallığa göndermede bulunduğunu ve bu kategorinin gerçekleşmesine katkı sağladığını göstermektedir.

-lAr'ın örtük edilgenlik kurmasına benzer olarak Türkçede *kimse*, *herkes* gibi belirsizlik zamirleri veya *insan*, *kişi* gibi ilgili bağlamlarda belirsizlik zamiri niteliği kazanan sözlüksel unsurlar da örtük edilgenlik kurabilir:

(16a) Bunun böyle gitmeyeceğini *herkes* bilir.

(16b) *İnsan* zor günlerde sevdiğinin yanında olmalı.

Bu tür kuruluşlarda yer alan belirsizlik zamirleri veya bu tür zamirlerin işlevini üstlenen sözlüksel unsurlar, edilgenliğin işlevlerinden bir kısmını (kinaye vb.) üzerine çeker¹.

Sonuç

Çokluk ekinin öznenin belirgin olarak söz dizimi kuruluşu içerisinde konumlandırılmadığı hâllerde edilgenliği de işaretleyebilmesi durumu, çoğu araştırmacı tarafından ne edilgenlik ne de çokluk bahsinde değinilen bir husus olagelmıştır. Dolayısıyla betimsel çalışmalarda ve gramerlerde hem *-lAr* biçimbiriminin işlevleri arasında edilgen içerikli yüklem kurma işlevine temas edilmeli hem de edilgenlik mekanizmasının detaylarında çokluk işaretleyicisinin bu işlevine yer verilmelidir. Gerçek edilgen kuruluşlardaki edimsel stratejilerin (özneyi/kılıcıyı gizleme veya bunu bilmeme, özneyi önemsizleştirme, odağı nesneye kaydırma vs.) çokluk eki ile de gerçekleştirilebileceğini göstermesi bakımından *-lAr*, özgün edilgenlik işlevlerinden bir kısmını paylaşmaktadır. Dolayısıyla edilgenliğin üst işlevlerinin esas edilgenlik işaretleyicilerinin yanı sıra çokluk ile sağlanabilmesi mümkündür.

Bunların yanı sıra edilgenlik çatısının incelenmesinde veya edilgenlik işaretleyen ekler arasında sadece *-(X)l* veya *-(X)n* değil, *-lAr* da belirtilmelidir ve bu ekin örtük de olsa bağlam tabanlı edilgen yapılar kurduğu, ilgili anlam bağlarını oluşturduğu ifade edilmelidir. Bu yönüyle *-lAr*'ın *edilgenimsi* olarak da

¹ Edilgenlik, bilhassa soru cümlelerinde kinayeli bir edimsel işlevle kullanılabilir. Örneğin (17a) ve (17b)'de bu tür kullanımlar arka planda etkindir:

(17a) Buraya çöp dökülür mü?

(17b) Çocuğum, bu iş böyle mi yapılır?

Bunlardan bilhassa (17b)'de kinayenin yanı sıra kızma gibi başkaca üst işlevler de edilgenlik sayesinde işaretlenmektedir. Türkçede edilgenliğin bu tür üst işlevleri ve kullanımları detaylıca incelenmiş ve irdelenmiş değildir.

adlandırılabilir yapılar ortaya çıkardığını belirtmek mümkündür. Böylece edilgenliği sadece çatı ve ilgili esas edilgenlik ekleri kapsamında değil, daha geniş ve işlevsel yönleriyle daha betimleyici bir kategori olarak ele almak gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin Grameri* (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, N. (2012). Türkçede Evidensiyel. *bilig*, (62), 97-118.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi, Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi* (6. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2015). *Çağdaş Türk Dili* (9. bs.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdem, M. (2006). Historical Development of Passives in Turkish. L. Károly (Ed.), N. Demir ve E. Yılmaz (Papers selected by), *Turkology in Turkey* içinde (ss. 199-210). Szeged.
- Ergin, M. (Haz.). (1989). *Dede Korkut Kitabı I (Giriş, Metin, Faksimile)* (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.
- Erkman Akerson, F. (2007). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi* (4. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish, Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Haspelmath, M. (1990). The Grammaticization of Passive Morphology. *Studies in Language*, 14, 25-72.
- Karabulut, F. (2012). *Türk Dilinde ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi, Dilbilimsel Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Keenan, E. ve Dryer, M. (2007). Passive in the World's Languages. T. Shopen (Ed.), *Language Typology and Syntactic Description* içinde (ss. 325-361). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kittilä, S. T. ve Zúñiga, F. (2019). *Grammatical Voice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi* (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London and New York: Routledge.
- Sebzecioglu, T. (2008). *Türkçede Edilgenlik* (Basılmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Siewierska, A. (1984). *The Passive: A Contrastive Linguistic Analysis*. London: Croom Helm.
- Tuğlacı, G. (2019). Kanıtsallık Kategorisi Açısından -DI Biçimbirimi. *Türkbilig*, (38), 153-161.
- van Schaik, G. (2020). *The Oxford Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

- Wanner, A. (2009). *Deconstructing the English Passive*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Yılmaz, E. (2001). Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi ile İlgili Meseleler. *Türk Dili Araştırmaları Yılığı - Belleten*, 49, 250-289.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İZMİRİ'NDE BİR EĞİTİM YAPISI: KARŞIYAKA DÂRÜLMUALLİMÂTI*

*Heval ŞİMŞEK ÖZEL***

Öz: Osmanlı Modernleşmesi sürecinde Batı ile ilişkilerin ivme kazanmasına koşut olarak eğitim giderek ön plana çıkmış ve bir tür toplumsal dönüşüm mekanizması olarak işlenmesi gündeme gelmiştir. Kademeli olarak yenilenen ve değişen eğitim sistemine paralel olarak okul binaları önce İstanbul, sonra taşrada inşa edilmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise eğitim alanında yenilikler devam ederken değişen iktidarın ideolojik temelleriyle bağlantılı olarak yön değiştiren tercihleri, *Birinci Ulusal Mimarlık Akımı*'ni yaratmış ve bu üslupta inşa edilen yapılar arasında okul binaları da yerini almıştır.

Bu çalışmada, söz konusu üslubun İzmir'deki örneklerinden olan Karşıyaka Dârümuallimât binası, dönemin hem eğitim anlayışı açısından önemi hem de çizim ve fotoğraflar eşliğinde ayrıntılı olarak tanıtılmak suretiyle mimarlık ortamı ile ilişkisi bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: İzmir, II. Meşrutiyet, mimarlık, eğitim, Osmanlı.

An Education Building in the Second Constitutional Period İzmir: Karşıyaka Dârümuallimâtı

Abstract: In the period of Ottoman modernization, concurrent to the acceleration of relations with the West, education increasingly came into prominence and functioned as a kind of social transformation mechanism. Thus, parallel to the system of education that was gradually renewed and changed, school buildings were firstly constructed first Istanbul and then in rural areas.

In the Second Constitutional Period while the reforms in the field of education continued, the transforming ideology of state power gave new directions expressed in the creation of the First National Architecture Movement. Thus, educational buildings like other the buildings were constructed in this style.

This study examines the Karşıyaka Dârümuallimât building as a sample of the said genre in İzmir. Based on drawings and photographs it evaluates the building both in terms of its importance to the period's education concept and with regard to its connection with the architectural environment

Keywords: İzmir, Second Constitutionalism, architecture, education, Ottoman Empire.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 04.02.2021 - 27.10.2021

** Arş.Gör. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara, Türkiye. hevalsimsek@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8691-7498

Giriş

19. yüzyıl, Osmanlı devlet ve toplum yapısında önemli değişimlerin yaşandığı ve Avrupa etkilerinin pek çok alanda belirgin hale geldiği bir dönemdir. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile herhangi bir ayırım gözetmeksizin tüm Osmanlı toplumuna eşit hakların ve güvencelerin verilmesi yönünde adım atılmış, yeni düzenlemelerle “Batılılaşma” süreci hızlandırılmıştır (Baysun, 1985, s. 1550; Ortaylı, 1985, ss. 1545-1546; İnalçık, 2012, ss. 47-49, 99-102; Karal, 2012, ss. 113, 126-129).

Söz konusu dönemde yönetim organizasyonu ve ekonomik ilişkilerdeki değişimler; yeni bir altyapıya, yeni kurumlara ve kent merkezlerine gereksinimi görünür kılarken buna paralel olarak planlama, imar, denetim, mimarlık ve eğitim gibi pek çok alanda da modernleşme zorunluluğu gündeme gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında çeşitli müdürlükler, nezaretler ve belediyelerin kurulduğu, nizamnamelerin çıkarıldığı, finans, haberleşme ve ulaşım ağlarının oluşturulduğu, yeni eğitim kurumlarının açıldığı ve müfredatlarda değişiklikler yapıldığı görülmektedir (Tekeli, 1985, ss. 466-472; Çelik, 1998, ss. 42-46, 68-83; Kodaman, 1999, ss. 27, 91-92, 114-115, 118, 133-135, 145; Tekeli, 1999, ss. 20-27; Seyitdanlıoğlu, 2010, ss. 1-11; Somel, 2010, ss. 41-44, 60-66, 76-79). Kapsamlı dönüşümlerin gereksindiği yeni bina tiplerinin yanı sıra yeni mimari üslupların da Avrupa’dan ithal edildiği söylenebilir. Bu bağlamda inşa edilen kamu yapıları da özellikle cephe tasarımlarında Neo-Klasik, Neo-Gotik, Barok, Rokoko, Art Nouveau gibi üslupların ve Oryantalist öğelerin kimi zaman tek başlarına kimi zaman seçmeci yaklaşımla bir arada uygulandığı alanlar olmuşlardır (Aktüre, 1981, s. 97; Batur, 1985, ss. 1086-1088; Yavuz-Özkan, 1985, ss. 1078-1079; Çelik, 1998, ss. 10-119).

Bu çalışmanın konusunu oluşturan İzmir Dârülmualimâtı ile ilişkili olarak ele alınması gereken eğitim ve mimarlık alanlarındaki yenileşme hareketleri, 20. yüzyılda da devam etmiş ve II. Meşrutiyet dönemi, ideolojik yansımaların net olarak izlenebildiği her iki alanda da önemli gelişmelere sahne olmuştur.

Eğitim konusunda atılan ilk adım, teşkilâtın yeniden düzenlenmesidir. 1909 Ağustos’unda kurulan komisyon önce Bakanlık organizasyonunun, ardından da okullarla ilgili yeni düzenlemelerin yapılması sürecini başlatmıştır (Ergün, 1996, s. 158). İlköğretimden yükseköğretime kadar neredeyse tüm eğitim kurumlarında ıslahat yoluna gidilmiş; yeni tüzük ve programlar hazırlanarak Batılı tarzda eğitim kurumları açılmaya başlanmıştır. 1913 yılına gelindiğinde, 1908’den itibaren süre gelen eğitim faaliyetlerinin sonucu olarak “Tedrisât-ı İbtidaiye Kânûn-ı Muvakkatı” yayınlanmış, geçici olarak çıkarılmış bir kanun olmasına rağmen üzerinde bazı değişiklikler yapılarak 1961 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Alkan, 2005, s. 203).

Dönemin hassasiyet gösterilen konularından biri de kızların eğitimidir. İnas rüştiyeleri varlığını devam ettirmiş; kızlar için ilk idadi ise 1911 yılında İstanbul’da kurulmuş ve 1913 yılında İstanbul İnas Sultânîsi adını almıştır. Kurnaz ve Baskın; Erenköy, Çamlıca ve Kandilli kız mekteplerinin açılmış olduğu bilgisini vermektedirler (Kurnaz, 1996, s. 84; Baskın, 2007, ss. 113-114). İstanbul’da Maarif Nezaretine bağlı olup 1911 yılında vilayete devredilen iki kız sanayi mektebi, (Ergin, 1977, s. 690), verim alınamadığı gerekçesiyle 1913 yılında kapatılmış; ödenekleri birleştirilerek süresi dokuz yıl olacak yeni bir okul açılması kararlaştırılmıştır (Ergün, 1996, s. 247). Yine bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri de Şubat 1914’te Dârülfünun’da kadınlara yönelik olarak verilmeye başlanan “serbest dersler” olmuştur (Kurnaz, 1996, s. 101; Baskın, 2007, s. 123). Bu dersler, bir süre devam ettikten sonra ise Eylül 1914’te Dârümuallimât-ı Âliye içerisinde bir binada bağımsız bir İnas Dârülfünunu açılmış ve 1921 yılına kadar öğretime devam etmiştir (Ergin, 1977, s. 1556).

II. Meşrutiyet döneminde öğretmenlerden özellikle de iptidai öğretmenlerinden beklentiler, en üst seviyeye ulaşmış ve bu öğretmenlerin toplumsal dönüşümü sağlayabilecek en etkili güç oldukları görüşü ağırlık kazanmıştır (Akyüz, 1978, s. 76). Önemli bir değişim, İstanbul Dârümuallimâtını bünyesinde gerçekleştirilmiş ve iptidaiye şubesi, bağımsız statü kazanmıştır. Ayrıca Maarif Nazırlığı tarafından vilayetlerde de Dârümuallimâtınlar açılmıştır (Ergün, 1996, s. 317).

İlk olarak 1870 yılında ülkenin kızlara yönelik ilköğretim kurumlarına öğretmen yetiştirmek amacıyla İstanbul’da açılan Dârümuallimât, II. Meşrutiyet dönemine dek ülkedeki kadın öğretmen ihtiyacını tek başına karşılamaya çalışmış ancak sadece İstanbul için yeterli olabilmıştır. Taşradaki kız okullarına da öğretmen yetiştirmek üzere 1910-1911 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimât yatılı hale getirilmiş, böylelikle farklı vilayetlerden gelen kız öğrencilerin yatılı ve burslu okuyarak mezun olduklarında memleketlerine dönüp mecburi hizmet kapsamında öğretmenlik yapmaları düşünülmüştür. Ancak sınırlı öğrenci sayısı nedeniyle bu projeden de beklenen fayda sağlanamayınca daha kalıcı çözümler bulunması gerekli görülmüş ve vilayetlerde de Dârümuallimât açılması kararı alınmıştır (Akyüz, 1978, s. 165). 1913 yılında yayınlanan Tedrisât-ı İbtidaiye Kânûn-ı Muvakkatı kapsamında Vilayet Tedrisât-ı İptidaiye meclislerinin kararı ve Maarif Nezareti’nin onayı ile vilayetlerde Dârümuallimât-ı İptidaiye adıyla gündüzlü veya yatılı olmak üzere kız öğretmen okulları açılmaya başlanmıştır (Erdem, 2013, s. 293). Söz konusu süreçte; 1913-14 eğitim-öğretim yılında Adana’da, 1914-1915’te İzmir Karşıyaka’da, 1915 yılı başlarında Bursa’da, 1915-1916 öğretim yılı içerisinde Ankara’da, Halep’te, Kastamonu’da, Konya’da ve Edirne’de, 1916-17’de Balıkesir ve Sivas’ta, 1918-19 öğretim yılında Beyrut, Aydın, Nablus ve Muğla’da, 1921’de Kayseri’de ve daha sonraki tarihlerde Çanakkale, Urfa, Niğde ve Kütahya’da da dârümuallimâtlar öğretime başlamıştır

(Öztürk, 2007, ss. 47-48; Erdem, 2013, s. 293). Osmanlı Dönemi'nde taşrada açılan kız öğretmen okullarından sadece Bursa, Adana, Edirne, Konya, Sivas ve İzmir Dârülmua'llimât-ı İbtidaiyesi, Cumhuriyet dönemine geçiş yapabirmiştir (Alkan, 2000, s. 295).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mimarlık Ortamı ve Birinci Ulusal Mimarlık Akımı (1908-1923/30)

19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetindeki milletlerde ulusal bağımsızlık fikrinin belirmeye başlaması nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından "Osmanlılık" ideali yerine "Türkçülük" kavramının öne çıkarılması söz konusudur. Bu noktada 1789 tarihli Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da yaygınlaşan ulusçuluk hareketlerinin Avrupa'daki gelişmelerden haberdar olan veya orada eğitim görmüş aydınlar vasıtasıyla imparatorluk topraklarına ulaşmasının yanı sıra Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmed Agayef, Fuat Köprülü, Hüzeyinzâde Ali Bey, Ahmed Mithat Efendi, Ömer Seyfeddin gibi aydınların fikir ve etkinliklerinin de önemli ölçüde etkisi olduğu söylenebilir (Berkes, 1973, ss. 354-357; Hanoğlu, 1985, ss. 1397-1398; Tunaya, 1989, ss. 379-381).

Ulusal mimarlığın ortaya çıkışında 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığının geldiği nokta, etkili olmuştur. Avrupalı ve gayrimüslim mimarların etkin olduğu bu dönemde, aynı yıllarda Avrupa'da sürmekte olan Neo-Klasik, Neo-Barok üslupta inşa edilen yapılar, İstanbul manzarasına hakim duruma gelmiştir. Mimarlık alanında seçmeci yaklaşımın başı çektiği 20. yüzyılın başlarında ise Avrupa mimarisinin tarihi üsluplarının yanına klasik Osmanlı mimarlığından ve yer yer Hint ve Arap mimarlıklarından devşirilen unsurların da eklenmesiyle meydana gelen karmaşık bir stil, August Jasmund ve Alexandre Vallaury gibi aynı zamanda mimarlık eğitiminde de söz sahibi yabancı mimarların işlerinde karşımıza çıkmaktadır (Çelik, 1998, ss. 119-123; Ödekan, 2008, s. 527).

Yeni yeni gelişmekte olan Türk milliyetçiliğinden etkilenen ve mimari alandaki Avrupa hakimiyetine tepki duyan Türk mimarlık öğrencileri, bu mimarların etkilerini reddetmişler ve Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın temellerini atmışlardır. 1908 itibariyle Sanayi-i Nefise Mektebi'nde yeni girişimler ve kadro değişiklikleri yapılmış ve söz konusu akım, II. Meşrutiyet döneminin resmi üslubu haline gelmiştir. Ağırlıklı olarak Ermenilerin, Rumların, Levantenlerin ve Avrupalıların çalışma alanı olan mimarlık ortamında Türk-Müslüman sanatçı ve mimarların varlık göstermeye başlamaları da dönemin gelişmelerindedir (Yavuz-Özkan, 1985, ss. 1081-1083). 1908-1918 yılları arasında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde eğitimlerini tamamlayan ve dönem üslubunun temsilcileri olarak öne çıkan genç Türk mimarlar arasında Kemalettin ve Vedat Bey, yanı sıra 1909 mezunu Tahsin Sermet, 1913 mezunu Necmettin Emre, 1914 mezunu Arif

Hikmet Koyunoğlu ve 1918 mezunu Sedat Çetintaş gibi isimler örnek gösterilebilir.

Üslubun önemli özelliklerinden biri, cephe tasarımının öncelenmesidir. “Hepsinde ana ilke, cephelerin ayrıntılarına kadar düşünülerek çözümlenmesidir. Yerleşme ve planın gerekli işleve göre çözümü cephelerden sonra gelmektedir.” (Sözen, 1984, s. 31). Yapıların giriş cephelerinde simetri esas alınmış; bunu vurgulamak amacıyla da orta ve köşelerdeki bölümler, yapının ana kütesinden dışa ve yukarı taşkın, kapalı cumbalar ya da köşe kuleleri biçiminde düzenlenmiştir. Yıldırım Yavuz bu konuda; “... arsa elverdiği oranda yapıların orta doğrultusuna göre bakışık bir biçimde planlanmasına çalışılmış, ana girişler genellikle bakışım doğrultusunda yerleştirilmiş...” (Yavuz, 1981, s. 70) demektedir. Yapıların ön cepheleri sıklıkla, inşa sistemi çağdaş da olsa, ya kesme taşla kaplanmış veya sıva üzeri derzlerle kesme taş kaplama gibi gösterilmiştir. Dini yapılar hariç tüm bina türlerinin özellikle algılanabilen yüzlerinde taş kuşaklar veya sürekli silmeler ile yatay bölümlenmeler yapılmış, her bölümün kendi içindeki bütünlüğü önemsenmiş, her katta farklı pencere düzenleri kullanılmıştır. Bununla beraber yer yer bir düşey düzenlemenin yapının tümünde yinelenmesi, tasarımın geneline hareketlilik kazandırmıştır (Sözen ve Tapan, 1973, s. 105; Yavuz, 1981, s. 70; Sözen, 1984, ss. 30-31).

Yapıların cephe tasarımlarında görülen Batı etkilerine karşılık, yüzeylerde kullanılan dekoratif unsurların daha çok Osmanlı mimarisinin klasik dönemleri olan 15. ve 16. yüzyıl örneklerinden seçildiği görülür (Yavuz, 1981, s. 71). Dönem yapılarında karşılaşılan kubbe kullanımı da öne çıkan bir özelliktir. Söz konusu kubbeler çoğunlukla “yalancı kubbe” niteliğindedir ve yapısal değeri bulunmaz. İnci Aslanoğlu bu konuda; “Köşe arsalarına yerleştirilen yapılarda köşeler ya yuvarlatılmış ya da üstünde kubbesi ile ve çok köşeli kesitiyle kule görünümü almışlardır... Yapıda birden fazla köşe dönülüyorsa her köşe ayrı bir kubbe ile belirtilmiştir.” demektedir. Ayrıca yapıların giriş kapılarının Osmanlı taç kapılarıyla benzerliğine de vurgu yapmaktadır (Sözen, 1984, s. 31; Aslanoğlu, 2001, s. 42). Aynı şekilde kemerlerin de sıklıkla taşıyıcı olmaktan çıkıp süsleme amacıyla kullanıldıkları görülmektedir.

Bu dönemde kullanılan süslemeler, klasik Osmanlı bezeme motifleri olmuştur. Örneğin klasik Yunan düzenleri Osmanlı mimarisine uyarlanarak Dor, İyon ve Korint düzenleri yerine Konik, Elmasî ve Mücevherî olarak adlandırılan düzenler kullanılmıştır. Özellikle ana girişlerde mermer sütunlar, çini panolar ve madeni bezeme yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Mermer sütunların başlıkları çoğunlukla mukarnaslı ya da baklavalıdır. Çinilerde ise 16. yüzyılın stilize bitkisel motifleri ve kufi yazılı şeritler kullanılmıştır (Sözen, 1984, s. 30). Batı’daki gelişmelerle doğru orantılı olarak yeni yapı teknikleri ve malzemeleri kullanılmaya başlanmıştır. Betonarme iskelet taşıyıcı sistemleri, tek başına veya ağır yapı tarzıyla beraber kullanılmıştır.

İzmir Dârümuallimâtı (Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu): Konum ve Tarihçe

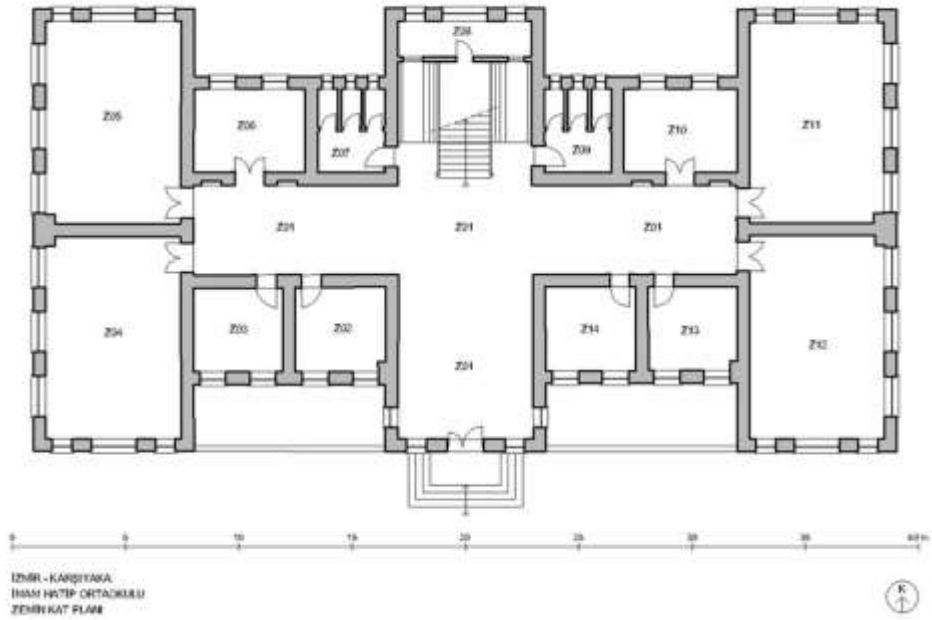
Okul binası; İzmir'in Karşıyaka İlçesi'nde, Bahariye Mahallesi Yaşar Aksoy Sokak 30 numarada, tapununun 48 pafta, 265 ada, 90 parselinde kayıtlı bulunmaktadır. Yapı İzmir 1 Numaralı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 13.4.1985 tarih ve 914 sayılı kararı ile "2. grup korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı" olarak tescillidir.

1913 yılında özel idare adına ilkokul olarak inşaatına başlanan binanın yapımı devam ederken dönemin Maarif Müdürü Namık Bey, İzmir'de bir Kız Muallim Mektebi kurulmasını teklif etmiş ve bunun üzerine Vilayet Genel Meclisi tarafından Muallim Mektebi'ne dönüştürülmesine karar verilen yapının inşası 1914'te tamamlanmıştır (Yücel, 1994, s. 553; Tutsak, 2002, s. 197). 40 öğrenci ile öğretime başlayan İzmir Dârümuallimât-ı İbtidaiyesi'nin 1915-1916 ders yılında 28 öğretmeni, 6 derslikte eğitim vermektedir (Yücel, 1994, ss. 533-355). Yunan işgali nedeniyle 1921-22 ders yılında eğitim vermeye devam edemeyen ve kapatılan okul, 1922-23 ders yılında tekrar açılmıştır.

İzmir'in ilk kız yüksekokulu ve kız öğretmen okulu olarak 1914 yılında açılan İzmir Dârümuallimâtı, 1949'da kapanmış ve yapı Karşıyaka Lisesi'ne devredilmiştir. 1978 yılında Karşıyaka Necip Demir Ticaret Lisesi kullanımına verilen bina, 2012 yılına kadar aynı kurum tarafından kullanılmış ve bu süreçte Karşıyaka Lisesi, bitişik parselde bulunan yapılarda eğitime devam etmiştir. 2012-2013 öğretim yılının başlangıcında Necip Demir Ticaret Lisesi'nin Demirköprü bölgesinde TOKİ tarafından yapılan yeni binalarına taşınmasıyla boşalan tarihi yapının 4+4+4 sistemi kapsamında Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu'na devredilmesi gündeme gelmiş; bir süre boş kalan bina, 2013-2014 öğretim yılı içerisinde söz konusu okulun kullanımına tahsis edilmiştir.

Mimari Tanıtım

Karşıyaka Lisesi'ne bitişik arazide geniş bir bahçe içerisinde yer alan yapı, doğu-batı doğrultusunda 23.96 m. uzunluğunda, 13.54 m. genişliğinde dikdörtgen kütlelerin doğu ve batı ucuna kuzey-güney doğrultusunda 19.54 m. uzunluğunda, 7.05 m. genişliğinde dikdörtgen bir kütlelerin eklemesiyle oluşmuş geniş bir H biçimli plan şeması yansıtmaktadır (Çizim 1).

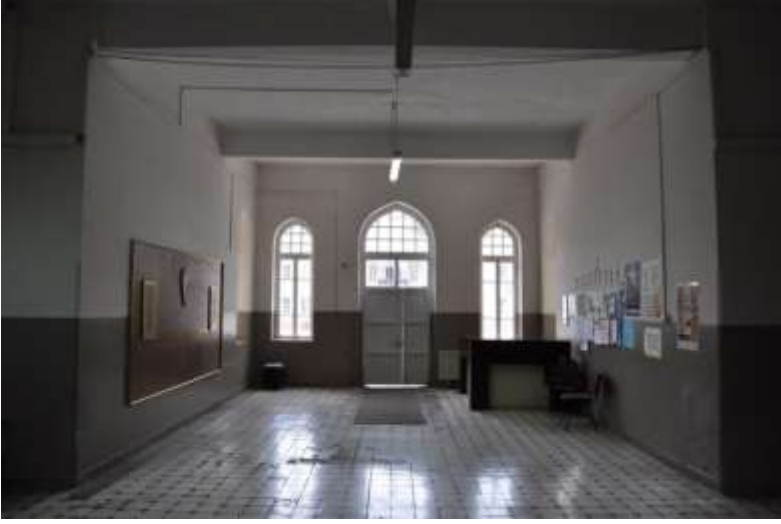
Çizim 1. İzmir - Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, zemin kat planı (Aykut Fenerci, 2017)

Zemin ve birinci kat olmak üzere iki katlı tasarlanan yapıya güney cephenin ekseninde yer alan ve dört basamaklı bir merdivenle ulaşılan kapıdan girilir (Resim 1).

Resim 1. İzmir - Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, güney cephe, giriş

Zemin katta kuzey-güney ve doğu-batı eksenlerinde uzanan, kapının iki yanında ve ana kütlede dışa taşkın kısmın doğu ve batı duvarlarında birer pencere ile dışa açılan giriş bölümü (Resim 2), merdiven boşluğu (Resim 3) ve geniş bir koridor (Resim 4) olmak üzere bağlayıcı işleve sahip Z01 mekânı ve buraya açılan derslikler, simetrik bir plan oluşturur (Çizim 1).

Resim 2. Zemin kat, giriş bölümü, kapı ile doğusunda ve batısında dışa açılan pencereler

Resim 3. Zemin kat, merdivenin yer aldığı bölüm, girişten görünüş

Resim 4. Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, zemin kat, koridor, doğu uçtan görünüş

Eksenin batısında, koridorun batı kolunun güneyinde eş büyüklükte ve güney duvarlarındaki ikişer pencere ile dışa açılan Müdür Yardımcısı odası (Z02) (Resim 5, 6) ve Rehberlik Servisi (Z03) (Resim 7), kuzeyinde kuzey duvarındaki diğerleriyle aynı büyüklükte iki penceresi bulunan fotokopi odası (Z06) (Resim 8) ve buna bitişik, kuzey yönünde dışarı açılan birer pencereyi üç hücreli erkek öğrenci tuvaleti (Z07) bulunur (Resim 9). Fotokopi odasının koridora açılan kapısının iki yanında simetrik olarak konumlanmış ve dolap olarak kullanılan birer niş yer alır. Koridorun, giriş bölümünün ve merdiven boşluğunun zemini karo mozaik, idari birimler ise ahşap parke kaplamadır.

Resim 5. Zemin kat, koridorun batı kolu, kuzeydoğudan görünüş

Resim 6. Zemin kat, Müdür Yardımcısı odası, güneye bakış

Resim 7. Zemin kat, Rehberlik Servisi odası, güneye bakış

Resim 8. Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, zemin kat, fotokopi odası, kuzeye bakış

Resim 9. Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, zemin kat, erkek öğrenci tuvaleti

Yapının batı ucunda kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen kütlelin koridorun batı kolunu ortalayarak bölünmesiyle eş büyüklükte iki derslik oluşturulmuştur. Güneydeki derslik (Z04) güney duvarında yer alan ortadaki daha geniş olmak üzere üç, batı duvarında da eş genişlikte yine üç pencere ile dışarıya açılır (Resim 10). Kuzeydeki dersliğin (Z05) açıklıkları da aynı prensipte düzenlenmiştir. Dersliklerin zemini, dökme mozaik kaplamadır.

Resim 10. Zemin kat, koridorun batı ucunda güneyde yer alan derslik

Merdivenin yer aldığı bölümün kuzey yönünde, ana kütlede dışa taşan kısmında kuzeye bakan dersliklerdekiyle aynı boyutlara sahip üç pencere ile kuzey yönünde dışa, güney duvar ekseninde bulunan bir kapı ve iki yanında küçük birer pencere ile de merdiven boşluğuna açılan Görevli Odası (Z08) yer alır (Resim

11-13). Koridorun batı kolunun kuzeyinde yer alan tuvalet dışındaki tüm birimler, koridora açılır. Tuvaletin girişi, merdivenin olduğu bölümde yer alır. Diğer tuvalet de aynı özelliklerde, merdivenin doğusunda simetrik konumda bulunur (Resim 14).

Resim 11. Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, zemin kat, görevli odası

Resim 12-13. Zemin kat, görevli odasının merdiven boşluğuna açılan kapı ve penceresi

Eksenin doğusu, batısına simetrik olarak tümüyle aynı ölçülerde ve düzende tasarlanmıştır (Çizim 1, Resim 15).

Resim 14. Zemin kat, koridorun doğu kolunda yer alan tuvaletin girişi

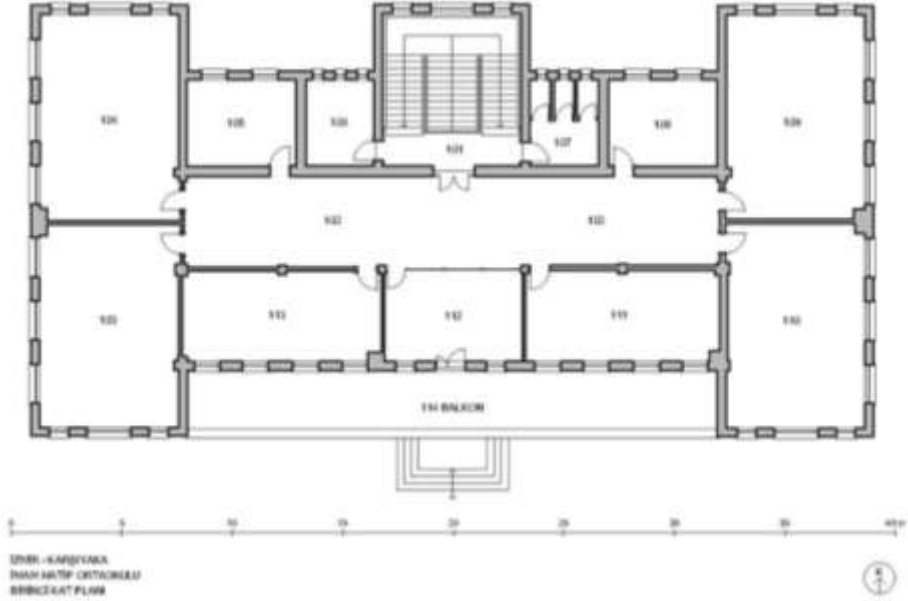
Resim 15. Zemin kat, koridorun doğu ucunda kuzeyde yer alan derslik

Resim 16. Merdivenin ara sahanlığında birinci kata bakış

Z01 mekanının kuzey kolunda yer alan üç kollu ve iki sahanlıklı merdiven ile çıkılan ve kat sahanlığından (101), geniş bir kapıdan girilerek koridoruna ulaşılan

birinci kat; zemin kat ile neredeyse aynı plana ve mekan kurgusuna sahip olup farklılık, koridorun güneyindeki düzenlemede görülür (Resim 16, Çizim 2).

Çizim 2. İzmir- Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, birinci kat planı (Aykut Fenerci, 2017)

Koridorun (102) batı ucundan birer kapıyla girilen (Resim 17) iki derslik (103-104) (Resim 18), kuzeyinde koridora açılan Mescit (105) ve merdiven boşluğunun batısında birinci kat sahanlığına açılan depo (106) ile doğusunda yine kat sahanlığına açılan tuvalet (107) ve koridora açılan Teknoloji ve Tasarım Atölyesi (108), doğu ucundan yine birer kapıyla ulaşılan iki derslik (109-110); birinci kattakilerle aynı ölçülere ve derslikler dışında aynı kapı-pencere düzenine sahiptirler. Zemin kattaki dersliklerin pencereleri sivri kemerliken birinci kattakiler, düz lentoludur (Resim 19).

Resim 17. Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu,
birinci kat, koridor, batıya bakış

Resim 18. Birinci kat, koridorun batı ucunda güneyde yer alan derslik

Resim 19. Birinci kat, koridorun doğu ucunda kuzeyde yer alan derslik

Giriş mekanının beden duvarı dahilinde kalan kısmı ile doğu ve batısında yer alan dersliklerin üzerine denk gelen bölüm, birinci katta koridora açılan ortadaki öğretmenler odası (112) (Resim 20), batıdaki (111) ve doğudaki (113) (Resim 21) derslikler olmak üzere yaklaşık eş boyutlarda üç birime bölünmüştür (Çizim 2). Bu birimlerin güneyinde ise sadece ortadaki öğretmenler odasından (112) kapıyla çıkılan, 23.96 m. x 3.00 m. ölçülerindeki balkon (114) yer alır (Resim 22).

Öğretmenler odası, güney duvar ekseninde bulunan kapıya ek olarak doğusundaki ve batısındaki birer pencereyle, bu birimin doğu ve batısında yer alan derslikler (111-113) de yine pencerelerle balkona açılmaktadırlar. Birinci kattaki tüm pencereler, 2.72 m. yüksekliğe sahiptir. Öğretmenler odasının ahşap parke ve balkonun karo mozaik kaplama zemini dışında birinci kattaki tüm zeminler, dökme mozaik kaplamadır.

Resim 20. Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, birinci kat, öğretmenler odası

Resim 21. Birinci kat, öğretmenler odasının doğusunda yer alan derslik

Resim 22. Birinci kat, güney cephedeki balkon, doğuya bakış

Cepheler

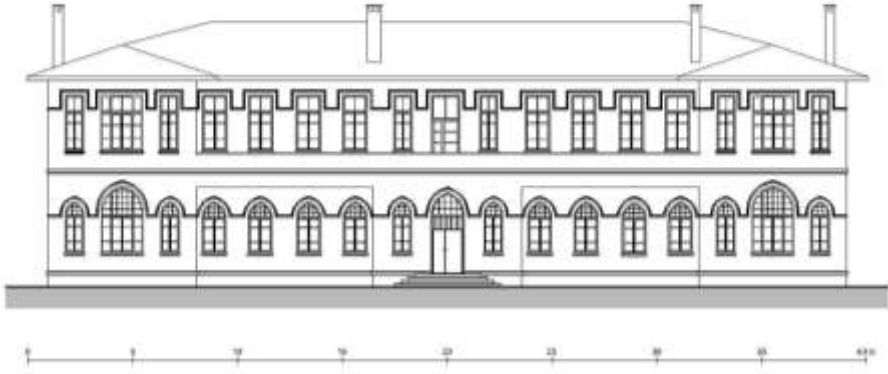
Üzeri geniş saçaklı kırma çatıyla örtülü olan yapının doğu ve batı uçlarında H'nin kollarını oluşturan bölümler ve giriş ekseninde güneyde yer alan giriş bölümü ile kuzeyde yer alan merdivenin bulunduğu kısım, beden duvarından 3.00 m. dışa taşkın olarak tasarlanmış böylelikle elde edilen girinti-çıkıntılarla düşey bölümlenme sağlanarak güney ve kuzey cephelere hareketlilik kazandırılmıştır (Resim 23, 24).

Resim 23. İzmir- Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, güney cephe

Resim 24. İzmir- Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, kuzey cephe

Çizim 3. İzmir- Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, güney cephe çizimi (Aykut Fenerci, 2017)

Yapının ana cephesi, girişin de yer aldığı güney cephedir. Uzunluğu 38 m., yüksekliği ise zeminden saçak seviyesine 9.85 m. olan cephede kapı ve pencere düzenleri ile sağlanan simetri öne çıkmaktadır (Çizim 3, Resim 23). Birinci kat H'nin kolları arasında bulunan balkon seviyesinde yapının tüm cephelerini dolaşan silme, katları birbirinden ayırmakta ve subasman seviyesindeki silme ile birlikte cephede yatay bölümlenme sağlamaktadır (Resim 23, 24).

Zemin katta eksende yer alan ve zeminden birinci kat balkon seviyesine kadar beden duvarından dışa taşan giriş bölümü, platform tarzında dört basamaklı merdiven ile ulaşılan eksenindeki geniş kapı ve iki yanındaki dar birer pencere ile dışa yansır (Resim 25).

Bu bölümün doğusunda ve batısında balkonun altına denk gelen girintide kalan bölümlerde dörder pencere, H'nin kollarının çıkıntı yaptığı doğu ve batı uçlarda

ise ortada birer büyük, iki yanda ise daha küçük boyutlu ikişer olmak üzere üçer pencere yer almaktadır (Resim 25). Zemin kattaki tüm pencereler, dikdörtgen formulu ve sivri kemerlidir.

Resim 25. Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, güney cephe, batı bölümü

Birinci katta zemin kat ile aynı düşey bölümler dahilinde kalan kapı ve pencere düzenleri genişlik ve sayı bakımından da aynı olup bu kattaki açıklıklar, sivri kemer yerine düz lentoludur. H'nin kollarının beden duvarından dışa taşmasıyla oluşan çıkıntılar arasında kalan balkona açılan tüm pencereler ve eksendeki kapı, aynı düzlemedir. Her iki katta da kapıların ve pencerelerin üzerlerini kesintisiz dolaşan farklı renkte ve profilli silme dikkati çeker.

Yapının kuzey (arka) cephesi, güney (ön) cephe ile benzer düşey bölümlenmeye sahip olmakla beraber burada öne çıkan fark, balkon bulunmaması ve ekseninde dışa taşkın olan bölümün iki kat boyunca devam etmesidir (Resim 24).

Pencere biçimleri ön cephe ile her iki katta da aynıdır ancak üzerlerinde yer alan silme, bu cephede görülmez. Eksende ve doğu ve batı uçlarda yer alan dışa taşkın bölümlerdeki açıklıklar, ön cephe ile aynı ölçülere sahiptir. Zemin katta girintide kalan bölümlerde ise iki birime ait dörtlü pencere düzeninin yerine merdivenin doğusundaki ve batısındaki tuvaletlerin yaklaşık 0.50 m. genişliğinde üçer pencere ile dışa açılması, farklılık yaratmıştır. Söz konusu düzenleme, eksenin batısında görülebilirken eksenin doğusundaki bölüm, kapatılarak kazan dairesi yapıldığından dışarıdan bakıldığında fark edilmemektedir (Resim 26).

Resim 26. Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, kuzey cephe, doğu bölümü

Herhangi bir dışa taşkınlık söz konusu olmayan doğu ve batı cephelerde düşey bölümlenmeye de rastlanmaz. Yapının diğer cephelerinde de kesintisiz görülen yatay silme, bu cephelerde de iki katı birbirinden ayırır. İki katta da 1.78 m. genişliğinde diğer cephelerdekilerle aynı formda altışar pencere yer alır (Şekil 394, 395). Güney cephede pencerelerin üzerlerini kesintisiz dolaşan silme, batı cephede de devam ederken doğu cephede görülmez.

Resim 27. Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu, batı cephesi

Bezeme

Cephelerde karşımıza çıkan silmeler dışında yapıda herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Malzeme-Teknik

Kagir olarak inşa edilmiş ve cepheleri sıvanmış olan yapının üzeri dıştan Marsilya tipi kiremit kaplı kırma çatı, içten betonarme kirişli düz tavan ile örtülüdür. Pencerelelerin iskeletleri ve zemin kat pencerelerinin parmaklıkları ile merdiven korkulukları, demirdendir. Yapının zemininde kaplama malzemesi olarak karo ve dökme mozaik ile ahşap kullanılmıştır.

Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu'nun "modernleşme" sürecinde, pek çok alanda olduğu gibi ilerlemede büyük rol oynayacağı düşünülen eğitimle ilgili ve ideolojik tasarımların fiziki göstergesi sayılan mimarlık alanlarında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. II. Meşrutiyet dönemi, kızların eğitimi konusunda hassasiyetin içtenlikle arttığı ve bu doğrultuda yeni projelerin hayata geçirildiği bir dönemdir.

1908 Meşrutiyet'inin iktidara taşıdığı Jön Türklerin Osmanlı devletini, kurumlarını ve binalarını modernleştirme çabaları; Osmanlıcılığın yerini Türk milliyetçiliğine bıraktığı süreçle paralellik gösterir. Bu dönemde ortaya çıkan Birinci Ulusal Mimarlık Akımı, Türkiye'deki mimari pratiğin başat üslubu olarak 1930'lara dek varlığını sürdürmüştür. Yeni inşa teknikleri ve tasarım ilkeleri ile inşa edilen yapılar, kullanımı yeğlenen Osmanlı formları ve motifleri ile Türklüğe dair bir simgesellik taşımaya başlamıştır.

Söz konusu dönemde 1914 yılında açılan İzmir Karşıyaka Dârümuallimât-ı İbtidaiyesi'nin, özellikle eğitime başlanan ve devam edilen yapılar bağlamında, yakın tarihlerde diğer vilayetlerde açılanlar ile benzer özelliklere ve yazgıya sahip olduğu görülmektedir. İzmir'de, 1913 yılında ilkokul olarak inşaatına başlanan bir yapının Kız Muallim Mektebi'ne dönüştürülmesi ve inşasının buna göre tamamlanması söz konusudur. Öte yandan Edirne Dârümuallimâtı, 1915-1916 öğretim yılında Selimiye civarındaki Kadri Paşa İlkokulu'nda (yapı günümüze ulaşmamıştır) eğitime başlamış ve 1922 yılında Edirne Askeri İdadi binasına taşınmıştır (Yıldırım, 2019, s 45). Adana örneğinde ise 19. yüzyıl sonlarında kimsesiz Ermeni çocuklar için inşa edilen ve günümüzde Fen Lisesi'ne ev sahipliği yapan bina (Resim 28, 29), ilk açıldığında Dârümuallimât'a tahsis edilmiştir.

Resim 28. Adana Fen Lisesi, avludan görünüş

Resim 29. Adana Fen Lisesi, havadan genel görünüş (okul arşivi)

Resim 30. Edirne Askeri İdadisi (<http://wowturkey.com>)

Konya Dârümuallimâtı açısından da serüven, benzer şekilde başlamış; okul, 1915 Eylül’ünde Mevlâna Türbesi civarındaki Hacı Fasih Zade Memduh’un evinde bir sınıf olarak açılmış ve birkaç yer değişikliğinin ardından ancak 1924 yılında kendisi için inşa edilen binaya (Resim 31) taşınabilmiştir (Önder, 1971, s. 446). Böylece dönemin mimari üslup özelliklerini de taşıyan bir binaya sahip olmuştur.

Resim 31. Konya Dârümuallimât binası (<http://www.konyayenigun.com>)

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dârümuallimâtlar için mekan sıkıntısı yaşanması, maddî yetersizliklerle ilişkilendirilebilir ki bu durum, imparatorluk genelinde yaşanmaktadır. İzmir özelinde de gerek yer seçimi gerekse yapının kütsel ve dekoratif tasarımı değerlendirildiğinde aynı bağlantıyı kurmak yanlış olmayacaktır. Sözü edilen dönemde Karşıyaka, İzmir için henüz siyasi eğilimleri simgelemesi beklenen herhangi bir yapının inşasında tercih edilecek ideal bir yerleşim bölgesi niteliğinde değildir. İlkokul inşaatı devam ederken binanın darümuallimata çevrilmesi kararı da iktidarın oldukça önemseydiği kentte eğitim

sahasının önemsenen bir projesinin planlı bir şekilde hayata geçirilememiş olduğunu düşündürmektedir. Bu noktada, imparatorluk geneline yayılmaya çalışılan bir kurumsallaşmanın olmasından ve İzmir özelinde bir yapım etkinliğinin olmamasından hareketle yine adı geçen “yetersizlikler”e gönderme yapılabilir.

Mimari özellikleri bakımından ele alındığında ise İzmir Karşıyaka Darümuallimat-ı İptidaiye binasının, inşa edildiği dönemin üslubuna ait karakteristik unsurların önemli bir kısmını koşulların elverdiği ölçüde barındırdığı söylenebilir. Bunları simetrik cephe tasarımı, katlarda farklı biçimlerde pencere kullanımı, üçlü ve dörtlü pencere düzenlemeleri, girişin vurgulanması, açıklıkların profilli ve farklı renkte silmelerle çevrelenerek ön ve yan cephelerde farklılık yaratılması, plandan yansıyan girinti ve çıkıntılarla ön ve arka cephelere hareketlilik kazandırılması şeklinde sıralamak mümkündür. Koşullar elvermediği ya da bina prestij yapısı olarak planlanmadığı için göremediğimiz dönem özellikleri ise daha çok malzeme ve bezeme ile ilişkilidir.

Örneğin yapıda, dönem üslubunda özellikle giriş cephelerinde tercih edilen mermer, çini, kesme taş kaplama kullanılmamıştır. Giriş, vurgulanmışsa da binada taç kapı düzenlemesinin varlığı söz konusu değildir.

Kaynakça

- Aktüre, S. (1981). *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2000). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Aslanoğlu, İ. (2001). *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Baskın, B. (2007). *2. Meşrutiyet’te Eğitim, Kadın ve İnas Darülfünunu (İlk Kadın Üniversitesi)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Batur, A. (1985). Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 4, ss. 1038-1067). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baysun, M. C. (1985). Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 6, ss. 1547-1554). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve Bir Ulusun İnşası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çelik, Z. (1998). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dölen, E. (1985). Darülfünun. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 2, ss. 476-477). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergin, O. N. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, (C. 1-4). İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Erkek, M. S. (2009). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey* (Basılmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İzmir.

- Hanioğlu, Ş. (1985). Türkçülük. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 5, ss. 1394-1399). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnalçık, H. (2012). Tanzimat Nedir?. H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (ss. 29-56). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karal, E.Z. (2012). Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi. H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (ss. 111-132). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). Tanzimat. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 6, ss. 1545-1547). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ödekan, A. (2008). Mimarlık ve Sanat Tarihi (1908-1980). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde (ss. 523-605). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Önder, M. (1971). *Mevlâna Şehri Konya*. Ankara: Konya Turizm Derneği Yayını.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu, Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Somel, S.A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sözen, M. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sözen, M. ve Tapan, M. (1973). *50. Yılın Türk Mimarisi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şerif, A. (1999). *Anadolu'da Tanin* (M. Ç. Börekçi, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekeli, İ. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 2, ss. 456-475). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (1999). 19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü. P. Dumont ve F. Georgeon (Ed.), A. Berktaş (Çev.). *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* içinde (ss. 19-30). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de Siyasal Partiler* (C. 1), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tutsak, S. (2002). *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850- 1950)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yavuz, Y. (1981). *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, Y. ve Özkan, S. (1985). Osmanlı Mimarlığının Son Yılları. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 4, ss. 1078-1085). İstanbul: İletişim Yayınları.
- <http://www.konyayenigun.com/yenigun-ozel/tescilli-bina-korunacak-eski-binayikilacak-h211277.html> adresine 07.02.2021 tarihinde erişildi.
- <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=1607966> adresine 10.02.2021 tarihinde erişildi.

THE BEGINNING OF ISLAM IN CENTRAL ASIA: THE FIRST MOSQUE IN MERV, TURKMENISTAN*

*Türkesh KHODJANIYAZOV, Aydogdy KURBANOV***

Abstract: The first mosque in Central Asia was situated in the center of ancient Merv (Gyaur-kala) in the crossroad of two main streets, starting from four main gates of the town. The mosque was erected in the second half of the 7th century, after the Arab troops conquered Merv. The mosque became known as Beni Makhan Mosque. Using data from medieval sources and topographical works in the 1950s. M. Masson managed to find out the location of the mosque and began excavations, which were completed later in the 1960s by T. Khodjaniyazov. Been built of clay bricks, the first mosque was almost destroyed. The exact design of the mosque of that period is unknown. It was rebuilt in the 11th-12th centuries, in the time of the Seljuks. The corner minaret, the eastern and partially the southern walls, remained from the old building. The new mosque with three minarets has an incorrect rectangular plan.

Keywords: Middle Ages, Mosque, Merv, Turkmenistan, Central Asia.

Orta Asya'da İslam'ın Başlangıcı: Türkmenistan Merv'deki İlk Cami

Öz: Orta Asya'daki ilk cami, eski Merv'in (Gyaur-kala) merkezinde, şehrin dört ana kapısından başlayarak iki ana caddenin kesiştiği yerde bulunuyordu. Cami, 7. yüzyılın ikinci yarısında, Merv'in Arap birlikleri tarafından fethedilmesinden sonra inşa edilmiştir. Cami, Beni Makhan Camii olarak tanındı. M. Masson, 1950'lerde ortaçağ kaynaklarından ve topografik çalışmalardan elde edilen verileri kullanarak caminin yerini bulmayı başardı ve 1960'larda T. Khodjaniyazov tarafından tamamlanan kazılara başlandı. Kil tuğladan inşa edilen ilk cami, neredeyse yıkılmıştır. O dönemin camisinin kesin tasarımı bilinmemektedir. Selçuklular zamanında, 11-12. yüzyıllarda yeniden inşa edilmiştir. Köşe minaresi, doğu ve kısmen güney duvarları ise daha önceki yapıdan kalmıştır. Üç minareli yeni caminin dikdörtgen planı yanlıştır.

Anahtar kelimeler: Ortaçağ, Cami, Merv, Türkmenistan, Orta Asya.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri:

** Dr. Academy of Sciences of Turkmenistan, Institute of History and Archaeology, Main Research Fellow, Turkmenistan. tirkesh.khodjaniyazov@yandex.ru
ORCID: 0000-0003-1640-087X

Dr. Freie Universität Berlin, Institute of Near Eastern Archaeology, Research fellow, Berlin, Germany. aydogdy.kurbanov@fu-berlin.de, ORCID: 0000-0002-1032-7213

Merv in Medieval Islamic Period

One of the most famous cities in the territory of Turkmenistan is Merv, near the modern city Bayramali. The origin of this city has its roots in the first half of 1st millennium BC (Khodjaniyazov, Kurbanov and Ovlyakuliyev, 2011, p. 85). Until today, it is possible to watch these magnificent architectural monuments of Merv - the mausoleum of Sultan Ahmad Sanjar, Shahriyar Arc, the mosque Khoja Yusup Khamedani, Mohammad Bin Zeid, and the mausoleum of so-called *Ashabs* (Companions of the Prophet) - Abu Buraidah al-Aslami and Al-Hakam ibn Amr al-Ghifari. At different periods of history, the Merv oasis was named: Moura - in the sacred book of Zoroastrians Avesta; Margush - in the cuneiform texts of the Achaemenid kings; Margiana - in the Greco-Roman authors' works; Merv - in the sources of Sasanian and Arab periods; Maru - in later Turkmen legends (Khodjaniyazov and Kurbanov, 2011, p. 74). Merv was the oasis centre and the largest city in the East. In size and significance, it was second only to the capitals of major countries in the region. Merv is a group of sites that have been arisen and perished. Various periods of its existence correspond to the sites of Erk-kala (the fortress-citadel), Gyaur-kala, Sultan kala, Abdullakhan-kala and Bayramalihan-kala.

When pursued by the Arabs, the last shahinshah of the Sasanian empire Yazdegerd III (632-651) fled to Khurasan, to the walls of Merv, where he met Nezak Tarkhan, the ruler of Badghis (a region between Serahs and Herat) who came with his troops. According to the medieval author Ahmad al-Baladhuri (9th century), between Yazdegerd III and Nezak Tarkhan a conflict flared. The reason was the Nezak Tarkhan's request to give him as wife a daughter of the shahinshah. Yazdegerd III was angered, because he considered the proposal unworthy of his daughter. A considerable role in this quarrel was played by the *marzban* of Merv Mahuye, who was not honest with his suzerain. As a result, the troops fought, Yazdegerd III was defeated and fled to Merv, but Mahuye did not open the gates of the city for him. The shahinshah was killed not far from Merv and was buried by Christians, who found his body (*The History of al-Tabari*, 1990, pp. 78-90; Annanepesov, 1992, pp. 9-10).

The cities of Nishapur, Tus, Merv, Abiverd, Nisa, Sarakhs, and Balkh all came under Muslim control. The chronology for these conquests varies but Abu Jafar Muhammad al-Tabari (839-923) dates the above conquests to 651/52 (*The History of al-Tabari*, 1990, pp. 90-93). Mahuye remained the ruler in Merv, subordinate to the Muslim authorities for at least fifteen years.

Merv, as the capital of the Khurasan during the Umayyad Caliphate (661-750), attracted a large number of settlers from other parts of empire (Kennedy, 1999, p. 29). Arabs built the first mosque and close to it the *dar al-imara* (administrative house) (Kennedy, 1999, p. 28; Williams, 2018, p. 420). During the Abbasid

revolution (747-750) which started in Khurasan under the leadership of Abu Muslim al-Khurasani, Merv was taken by his troops in 748 and became the headquarter of pro-Abbasid troops. From Merv, Abu Muslim directed the Abbasid army towards Iran and Iraq, and finally helped by Abu al-Abbas As-Saffah, established in 750 the new empire – the Abbasid Caliphate. Abu Muslim became a governor of Khurasan and shifted the *dar al-imara* from Gyaur-kala to Sultan-kala, where he built a dome chamber with four *iwans*. It was situated in the vicinity of the later mausoleum of Sultan Sanjar. As noted by H. Kennedy: “The governor of Khurasan, based in Merv, was one of the most important figures in the caliphate and was almost always chosen from the leading Arab families of the Merv area” (Kennedy, 1999, p. 29).

After the death in 813 of the famous Abbasid caliph Harun al-Rashid in Tus, on his way to Merv, his son Abul Abbas al-Mamun, who was at that time in Merv, was proclaimed as new caliph. He remained in Merv and reigned from here until 819, then he moved to Baghdad. So, Merv was for six years the temporal capital of the vast Abbasid Caliphate, i.e. Muslim world.

In 820 the Tahirid governors (a founder of the dynasty - Tahir ibn Husain was al-Mamun’s general, helped him during the Abbasid Civil war against his brother Al-Amin) of Khurasan based in Nishapur became de facto autonomous from the Abbasids. Later, in 873 the Saffarids, rulers of Sistan, took Khurasan from the Tahirids. Then, they were pushed back by the Samanids, rulers of Mawarannahr (Transoxiana). From the end of 10th century started in Central Asia the pressure exerted by the Turkic nomads on Khurasan. The Karakhanids (Muslim Turkic rulers) conquered Mawarannahr and destroyed the Samanid state in 999. Khurasan was recovered by a Turkic origin general of the Samanids, Abu Mansur Sebuktegin, who founded a dynasty at Ghazna. But busy conquering India, his successors the Ghaznavids neglected Khurasan and in particular its north-western border. In 1040 after the Dandanakan battle, the Ghaznavids left Khurasan to the Seljuks (from Oghuz tribal confederation). During the Seljuk rule, Merv regained its status of capital (Durand-Guédy, 2015, pp. 3-4). So, Merv reached her highest glory at the time of Great Seljuks, especially during the reign of sultan Ahmad Sanjar (1118-1157). In the Seljuk era (11th – 12th centuries), Merv reaches its highest development. Merv of this period corresponds to the Sultan-kala (Fortress of the Sultan), with an area of 401 hectares, walled by Jalal ad-Din Malik-Shah (1072-1092). Later, during the reign of Sultan Ahmad Sanjar (1118-1157), additional territories were included in the city to the south and north of the settlement by the construction of fortress walls. This is how the northern (with an area of 120 hectares) and southern (with an area of 110 hectares) a circular line of fortifications arose. Thus, the total area of the Seljuk Merv, enclosed by a fortress wall, was 631 hectares, and together with the suburbs, which included in part the territory of the ancient city (fortified settlement Gyaur-kala) - 1500-1800

hectares. The population reached at least 150 thousand people (Khodjaniyazov, 1990, p. 15). The fortress walls, equipped with semicircular towers protruding outward every 25-30 m, reached a height of 10-12 m and a width of 5.5-6 m., 5 m of which are a sharp descent to the ditch. The depth of the ditch from the level of the outer platform is 8.2 m, the width is 22 m (Khodjaniyazov, 1990, p. 18). In size, it is much higher than not only such famous cities in the Middle East as Damascus, Aleppo, Jerusalem, and major cities of Western Europe of the 12th - the beginning of the 14th century - Paris, Bologna, Milan, Naples and other cities (Khodjaniyazov and Kurbanov, 2011, pp. 76-77; Khodjaniyazov, Kurbanov and Ovlyakuliyev, 2011, p. 89).

Prospering in Merv were various handicrafts, including textile, pottery, metalworking, jewellery, construction and so on. Particularly impressive was progress reached by Merv potters who devised their own technology and manufactured highly artistic wares – chandelier, nonglazed stamped crockery decorated with zoomorphic, anthropomorphic plots and daintiest ornamentation of vegetation, geometrical and epigraphic motifs (Khodjaniyazov and Kurbanov, 2011, p. 77).

The palace administration was transferred to the new citadel in Shahriyar Ark, which was constructed towards the end of the 11th century (Williams, 2018, p. 422). It is situated in the north-eastern part of the city with the Sultan's palace, government sofas, treasury and barracks. From south to north across the city proceeded channel Majan, provided the city with water by numerous drainage systems, built of baked bricks. In the city centre at the intersection of main street was *charsu*, where there were major public acts, located near a mosque, a house rule, and in the 40s of the 12th century, the ensemble has been included in the Sultan Sanjar mausoleum which is the one of the wonderful creations of medieval architects of Turkmenistan. During this period, Merv had magnificent buildings: mosques, madrasas, libraries, mausoleums, palaces and houses. The high level of culture contributed to the prosperity of scientific thought. In Merv lived and created many outstanding scholars - philosophers, astronomers, physicians, philologists and historians. In the libraries of Merv worked the famous geographer Yakut al-Hamawi (1179-1229), who composed here 'Mujam al-Buldan' (The Dictionary of countries). In the sultan Jalal ad-Din Malik-Shah's observatory at Merv, the eminent scientist of East, Omar Khayyam (1048-1131) worked on the most accurate for that time, a solar calendar – 'Jalali calendar'. In other words, Merv was one of the most important cultural centres of Central Asia, created and stored a significant portion of the material and spiritual values of the East. Therefore, in no small measure contributed to the location at the crossroads of the trade caravan routes. Merv was not only a major point of the Silk Road, a place of concentration of foreign merchants, but also formed and sent the trade caravans to different countries.

In 1153 the Oghuz nomads captured the sultan Sanjar and looted Khurasan. This collapse accelerated the dissolution of the Great Seljuk state. From 1160, Khurasan fell under the control of the Khorezmshahs, epigones of the Seljuks, but in 1220, they were eliminated by the Mongols of Genghis Khan. The intensity of ravages they caused in Merv and in general in Khurasan made irreversible the changes already visible from the second half of the 13th century (Durand-Guédy, 2015, p. 5). Many buildings of Merv were demolished, and until nowadays only few of them survived.

The First Mosque of Central Asia in Historical Sources

The first mosque in Central Asia was situated in the centre of ancient Merv (Gyaur-kala) in the crossroad of two main streets, beginning from four main gates of the town. The mosque was erected in the second half of the 7th century, after Arab troops conquered Merv by. The mosque became known as Beni Makhan Mosque. The Arabian geographer Shams al-Din Abu Abdallah al-Maqdisi, known as al-Muqaddasi (c. 945/946 – 991) in his work ‘Ahsan al-taqasim fi ma’ arfat al-aqalim’ (The best divisions for knowledge of the regions) mentioned that Merv had a mosque in the middle of old city, which was in the ancient times a cathedral mosque (MITT, 1939, p. 194).

Another Arabic geographer who lived in the 10th century, Abu Ishaq Ibrahim al-Istakhri in his work ‘Masalik al-Mamalik’ (Routes of the Realms), wrote:

She (Merv) has three mosques for cathedral prayers. The first mosque, where the cathedral prayers were offered, was built inside the city (Medina) at the beginning of Islam; when (number) of the Moslems increased, another mosque was built near the city’s gate, which was called “old mosque” ... Cathedral prayers in the first mosque were stopped, and now it is known as “Beni Mahan Mosque”. Then another mosque was built ... by Abu Muslim (MITT, 1939, p. 172).

On the basis of these data and topographical observations, in 1958 M.E. Masson managed to find out the location of the mosque and began excavations (Masson, 1955, p. 217), which were completed later by the T. Khojaniyazov (Khodjaniyazov, 1986, pp. 12-14; Khodjaniyazov, 2000, pp. 47-51, 107-111, 161-165; Kurbanov, 2011, pp. 223-225).

Excavation Works

Built of clay bricks, the first mosque was almost destroyed. It was rebuilt in the 11th - 12th centuries, in the Seljuk period. Just the corner minaret, the eastern and partially the southern walls, which were put into hard cover made of burnt bricks, remained from the old building. The mosque of the 10th - 12th centuries has incorrect rectangle planning which stretched from the northeast to southwest. Its length is 56.5 m, the western part of it, is 36 m wide, the eastern part where the

gallery ends, is 30.5 m wide and in the farthest eastern part where service buildings were situated 23 m.

The excavation works (in 1964), determined that the construction of the outside walls is different: the eastern, western and partially the southern walls are made of clay bricks and both sides are faced with burnt brick (Khodjaniyazov, 1967, p. 33). The northern side including the north-southern corner of the mosque, and part of the southern wall is built of burnt bricks. The northern wall is 2.1 m. thick, it was restored many times and as a result some counterforts appeared. The thickness of the western wall, inside of which a *mihrab* was included, is 2 m. The thickness of the southern wall is 1,6 m. The mosque had three minarets. The first and the earliest of them was on the south-western corner of the mosque. It was erected from the clay bricks and faced with burnt bricks. It is 5 m. in diameter, the remained height of it is 0.7 m.

The second minaret's diameter is also 5 m. It was situated in the southern facade on the distance of 26.5 m from the south-western corner of the mosque and 26 m from the south-eastern corner of the minaret. It was also erected from clay and was faced with burnt bricks. The rectangle stone served as a foundation, which has a size of 7.2 x 6.2 m. and the height of 1.3 m and it was made of burnt bricks. The foundation of the third minaret, which just served as a decoration, was fixed in the middle of the northern wall. It is 1,7 m. in diameter, its remained height is 1,5 m. It was made of clay and had the size 29 x 29 x 6 cm; 30 x 30 x 6 cm and faced with burnt bricks (Khodjaniyazov, 2000, pp. 47, 107, 161).

In the middle of the building there was a wide yard measure 20.5 x 19.5 m, in the perimeter of which, the arch galleries were constructed. Those galleries' roofs were dome-shaped and were based on many square and rectangle bearings 1.15 x 1.15 and 1.2 x 2.2 m in size. The corners bearings, except the south-eastern one had T like shape, 2,3 x 2 m in size. The south-eastern corner bearing had a round shape 1.1 m in diameter. They were made of burnt bricks measure 20 x 20 x 4; 22 x 22 x 4; 23 x 23 x 4 cm in size and remained on the height of 0.5 m. The number of bearings, not including the ones corner, is four in number one each facade. In northern, southern and eastern walls against each bearing pilasters there were pilasters. Their width is 1.15 m. On them the arches are based. So, each side of the yard had 5 arches. The distance between them was from 2.5 – 3.5 m.

The open yard was covered with burnt bricks 33 x 33 x 4.5; 34 x 34 x 5 cm in size. In the edges of the yard bricks were put vertically. The level of the floor in galleries is 0.2 m. higher than the floor in the open yard. The thickness of gallery in the northern part of the facade is 4.6 m., and in the southern – 3.9 m.

The main entrance was situated in the northwest corner of the western facade of the mosque. From both sides of the passage it is marked by identical oval pylons, advanced outside from the line's walls by 1.3 m, erected separately from the wall

made of the burnt bricks 24 x 24 x 4; 26 x 26 x 6; 29 x 29 x 4 cm in size. The width of the passage is 1.6 m. The depth of the entrance including pylons is 2.6 m. The floor is made up of the standard square burnt brick laid in herring-bone pattern. Not far from the first, but in the north-western corner of the northern facade of the mosque the second entrance is situated. The entrance's thickness is 2.4 m from both sides the great pylons advanced outside on 2.5 m. Both entrances led into a foyer, which was 4.4 x 4.4 m in size, and was situated in the north-western corner of the mosque. In the north-western corner of the building there was a small reservoir in size 1 x 1.15 x 0.5 m. It was made of burnt bricks on the hard solution. Its walls and the floor were faced with many-coated waterproof solution. In the distance of 8.5 m from the front door the third entrance was situated. Probably it was a service entrance with the width of 0.9 m (Khodjaniyazov, 2000, pp. 50, 110, 164).

To the south from the foyer of the building along the western wall of the mosque between the foyer and mihrab part, there were three small probably service rooms. There were *tashnau* (sanitary-cleaning construction designed to drain dirty water after washing hands and dishes in a medieval house), *suffah*, recesses for books, pits which served as a refrigerator, expensive glass dishes, *kashin* and stamped dishes fragments were found during the excavations. In the mihrab part of the mosque the bearings were laid in two rows. In the second row, which was located between western bearing of the western yard facade and the outside western wall, the alternation of rectangle and round shape bearings were erected. Round shaped bearings 1.05 m in diameter were erected of the thoroughly polished rectangle and triangle small bricks and rectangle bearings 1.17 x 2.2 m in size had not big 3/4 size columns made of burnt bricks on which the arches were based. During the excavations two small columns of this kind were found which had fallen from the north-eastern and south-eastern corners of one of the rectangle bearings. One of these small columns, which remains in its original shape, is made of polished trapezoid bricks and has the height of 2 m and diameter 0.25 m (Khodjaniyazov, 1967, p. 33).

The upper part of the column ends up by a cornice. The whole trunk of the column is carved. The projecting surface of the column is divided into several levels, which has its own ornaments of definite motive. The motives in general were of vegetable and geometric character. Also, the belt with the inscription of Kufic writing was found. It said: "It is a work of Abul Kasim Muhammad". It is probably the name of the master who made the decoration of mihrab part of the mosque (Khodjaniyazov, 1986, pp. 12-14; Khodjaniyazov, 2000, pp. 50, 110, 164).

Beside it, on the trunk of the column were separate words, written in Kufic writing and concluded into the frame of cartouches. Another small column of the

same type, which fell from the south-eastern corner of the same bearing remains with the height of 1.5 m and was also rich in ornaments of different vegetable and geometrical motives, but contained a different inscription. A lot of letter elements of Kufic script cut out of the burnt brick were found in the same part of the mosque. The letters 'aleph', 'lam', 'ra/za', 'sin/shin', 'dal/zal' are distinguished among others. They are 2 - 2.5 m in width, traces of alabaster solution have still remained on the rear side of some of them. They apparently fixed the letters to the wall by the alabaster solution and composed the inscriptions. As a whole the mihrab part of the mosque is rich in plaster decorations, the fragments of which with vegetable, geometrical, and epigraphical ornaments in large amounts were found during the excavations.

In the eastern part of the mosque, where the eastern gallery office and household premises were situated, under the floor, at a great depth, a *sardoba* (water reservoirs) was found. Being built of the different-sized burnt brick, it has a round shape and is 6.6 m in diameter. The depth down from the floor is 8.1 m. The floor of the sardoba was lined with two rows of burnt brick, crated with three layers of water proof solution and was polished. Vaulted galleries 0.5 m, 0.85 m wide the lower part of which have rectangular hollows 15 x 12 cm in size for water-flow approach the reservoir from the western, northern, and south-eastern sides. The stepped vaults are formed by means of gradually growing inside admission of burnt brick. They are connected with the reservoir at a height of 1 m from the ground, they are connected with some of the numerous canal branches. Two vaulted entrances led inside: the north-western one was 2 m wide, it led from the mosque's eastern gallery. The southern one, with its stairs laid of burnt brick, start behind the southern outside wall and passing it through at a depth of 6.3 m, and lean against the wall of the sardoba which had a hollow for coming water. The entrance is 1.8 m wide and 2.8 m height. It should be noted, that Al-Maqdisi mentioned of such water reservoirs in Merv (MITT, 1939, pp. 203-204).

Conclusion

Two main periods can be distinguished in the construction and functioning of Beni Mahan Mosque. The original cathedral mosque was built there by the Arabs in the second half of the 7th century, was apparently oriented toward different directions. The exact design of the mosque of that period is not known; it was reoriented towards the *qibla* during its subsequent reconstruction. The reconstruction was apparently carried out during the reign of the Seljuks in the 11th - 12th centuries. The rich ornamental design of the mosque's interior done in carved figured bricks and carved plaster dates to the same period.

The decoration of public buildings and dwellings by carved gunch was widely used and was one of the elements of so-called Seljuk style in art. It was also used in the regions of southern Turkmenistan, including the Merv oasis. Carved plaster

of the Dandanakan Mosque of the 11th century is considered to be a genuine masterpiece of medieval applied arts (Zakhoder, 1943, pp. 74-77; Yershov, 1947, pp. 126-136). Carved plaster was widely used in decorating the Sultan Sanjar (12th century) (Pugachenkova, 1958, p. 325) and Abu Buraidah al-Aslami (11th century) mausoleums. Ornamental panels with *ganch* (a mixture of gypsum and clay) carving were found by archaeologists during the excavations of rich dwelling houses of the Seljuk nobility in Merv (Lunina, 1980, pp. 59-84). Thanks to the wide practice of epigraphical ornamental motives in *ganch* carving, we know some of the names of distinguished carvers of that time, Abu Bakr (Pugachenkova, 1958, p. 258), and Abul Kasim Muhammed (Khodjaniyazov, 1967, p. 33).

Burnt brick with the size of 19 - 28.5 cm in length and 3 - 5 cm in width was widely used in the mosque construction during that period. The architectural monuments of Turkmenistan and Central Asia of 11th - 12th centuries mausoleums of Abul Fazl (Sarakhs-Baba), of Abu Said Abul Khayr (Meana-Baba), of Alamberdar, Caravanserai of Daya-Khatyn (Pribytkova, 1955, pp. 39-76), Muhammed ibn Zaid and Sultan Sanjar Mausoleums (Pilyavskiy, 1950, p. 116), and a New Nisa bath-house (Pugachenkova, 1958, p. 242) present this standard of bricks. The brick of the same standard was used in constructions of that time in the piedmont area of the Kopetdag Mountains (Litvinskiy, 1953, p. 263), Shir-Kabir Mosque (Grazhdankina, 1958, p. 36) and also in architectural edifices of Khorezm (Voronina, 1951, p. 93). Another argument for such dating is the existence of kashin and stamped ceramics, characteristic for the 11th - 12th centuries, among the archaeological materials found in Merv (Lunina, 1962, pp. 217-418).

The mosque was partially destroyed after the rapid growth of Merv in the times of the Great Seljuk Empire (1038-1157). As a result, a part of it was abandoned and enclosed. This is apparently connected with the weakening of the position of Merv in connection with the fall of the Seljuk rule and its change into a provincial city as a constituent of the state of Khorezmshahs. A narrow passage of 0.9 m in width was cut through the southern wall between two minarets during this period. After the complete desolation of the mosque which apparently happened after the devastation of Merv by the Mongols, the adjoining territory became a cemetery as it was "the sacred place". Many burials of *sagana* type along the southern and western external walls of the mosque were cleared. So, the chronological outline of inhabitancy in the mosque with some intervals can be determined within the second half of the 7th century - beginning of the 13th century.

Bibliography

- Annanepesov, M. A. (1992). *Voyny Islama: Materialy po Istorii Turkmen i Turkmenistana*. Ashkhabad.
- Durand-Guédy, D. (2015). Pre-Mongol Khurasan. A Historical Introduction. In R. Rante (Ed.), *Greater Khurasan. History, Geography, Archaeology and Material Culture* (pp. 1-7). Göttingen: De Gruyter.
- Grazhdankina, N.S. (1958). Drevniye Stroitel'nyye Materialy Turkmenii. In M.E. Masson (Ed.), *Trudy Yuzhno-Turkmenistanskooy Arkheologicheskoy Kompleksnoy Ekspeditsii VIII* (pp. 11-217). Ashkhabad.
- Kennedy, H. (1999). Medieval Merv: an Historical Overview. In G. Herrmann (Ed.), *Monuments of Merv. Traditional Buildings of the Karakum* (pp. 27-44). London.
- Khodjanıyazov, T. (1967). Reznaya Kolonna Pervoy Arabskoy Sobornoy Mecheti. *Pamyatniki Turkmenistana*, 4, 33.
- Khodjanıyazov, T. (1986). Zagadochnoye Podzemnoye Sooruzheniye v Starom Merve. *Pamyatniki Turkmenistana*, 1, 12-14.
- Khodjanıyazov, T. (1990). Raskopki Ob'yektov Sel'dzhukskoy Epokhi v Starom Merve. *Merv v Drevney i Srednevekovoy Istorii Vostoka. Tezisy dokladov nauchnogo simpoziuma*. Ashkhabad, 15-18.
- Khodjanıyazov, T. (2000). Pervaya Sobornaya Mechet' Merva. *Miras*, 1, 47-51, 107-111, 161-165.
- Khodjanıyazov, T. and Kurbanov, A. (2011). Turkmenistan. In K. Baipakov and Sh. Pidayev (Eds.), *Prominent Archaeological Sites of Central Asia on the Great Silk Road* (pp. 70-85). Samarkand.
- Khodjanıyazov, T., Kurbanov, A. and Ovlyakuliyev, M. (2011). *Velikiy Shelkovyy put' i Turkmenistan*. Ashgabat.
- Kurbanov, A. (2011). Pervaya Musul'manskaya Mechet' v Tsentral'noy Azii. In *Drevnyaya Material'naya Kul'tura Turkmenistana i Yeye Mesto v Razvitii Miroyoy Tsivilizatsii* (pp. 223-225). Ashgabat.
- Litvinskiy, B.A. (1953). Otchet o Rabote Arkheologicheskoy Gruppy V Otryada YUTAKE v 1947 g. (Rekognostsirovka Rayona Bezmein - Kizyl-Arvat). In M. E. Masson (Ed.), *Trudy Yuzhno-Turkmenistanskooy Arkheologicheskoy Kompleksnoy Ekspeditsii, II* (pp. 253-314). Ashkhabad.
- Lunina, S.B. (1962). Goncharnoye Proizvodstvo v Merve X - Nachala XIII vv. In M. E. Masson (Ed.). *Trudy Yuzhno-Turkmenistanskooy Arkheologicheskoy Kompleksnoy Ekspeditsii, XI* (pp. 217-418). Ashkhabad.
- Lunina, S.B. (1980). Izucheniye Zhilykh Domov Merva X - Nachala XIII vv. In M.E. Masson (Ed.), *Trudy Yuzhno-Turkmenistanskooy Arkheologicheskoy Kompleksnoy Ekspeditsii, XVII* (pp. 59-84). Ashkhabad.
- Masson, M. Ye. (1955). Kratkaya Khronika Polevykh Rabot YUTAKE za 1948-1952 gg. In M. E. Masson (Ed.), *Trudy Yuzhno-Turkmenistanskooy Arkheologicheskoy Kompleksnoy Ekspeditsii, V* (pp. 197-249). Ashkhabad.
- Materialy po Istorii Turkmen i Turkmenii (MITT). Tom 1.* (1939). Moskva, Leningrad.

- Pilyavskiy, V. I. (1950). Arkhitektura Drevnego Merva. *Nauchnyye Trudy Leningradskogo Inzhenerno-Stroitel'nogo Instituta*, 10, 95-122.
- Pribytkova, A. M. (1955). *Pamyatniki arkhitektury XI v. v Turkmenii*. Moskva.
- Pugachenkova, G. A. (1958). Puti Razvitiya Arkhitektury Yuzhnogo Turkmenistana Pory Rabovladieniya i Feodalizma. M. E. Masson (Ed.), *Trudy Yuzhno-Turkmenistanskoy Arkheologicheskoy Kompleksnoy Ekspeditsii*, VI. Moskva.
- Pugachenkova, G. A. (1967). *Iskusstvo Turkmenistana*. Moskva.
- The History of al-Tabari* (Vol. XV) (R. S. Humphreys, Trans.). (1990). Albany, N.Y.
- Voronina, V.L. (1951). Stroitel'naya Tekhnika Drevnego Khorezma. *Trudy Khorezmskoy Arkheologo-Etnograficheskoy Ekspeditsii*, 1, 87-104.
- Williams, T. (2018). Sultan Kala: The Development of a City. In R. Muradov (Ed.), *Traces of Empires. Culture of Central Asia from Alexander the Great to the Timurids* (pp. 415-430). Kabul, Bishkek.
- Yershov, S.A. (1947). Dandenakan (Arkheologicheskiye Razvedki u Tash-Rabata v 1942 g.). In *Kratkiye Soobshcheniya Instituta Istorii Material'noy Kul'tury*, XV (pp. 126-136).
- Zakhoder, B.N. (1943). Dendanakan. *Istoricheskiy Zhurnal*, 3-4, 74-77.

Figures

Figure 1. Plan of Merv (Gyaur-kala) with Beni Mahan mosque place indication (derived from Google Earth map)

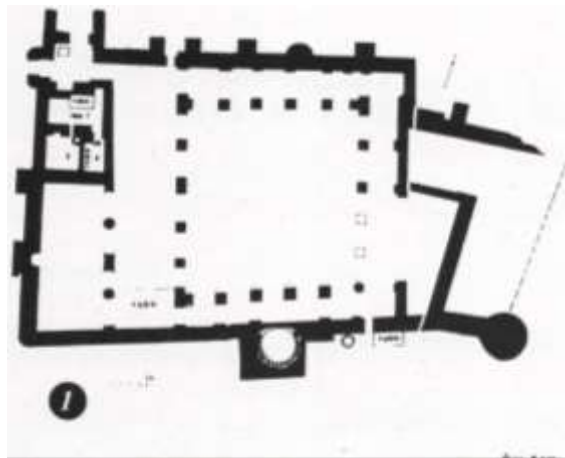

Figure 2. Plan of the mosque (after T. Khodjanıyazov)

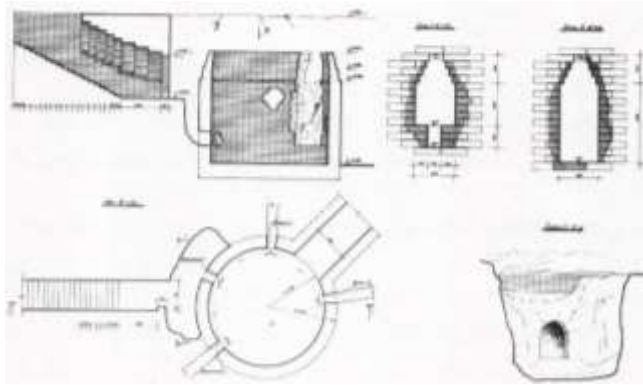

Figure 3. Plan and sections of sardoba (underground water reservoir) (after T. Khodjaniyazov)

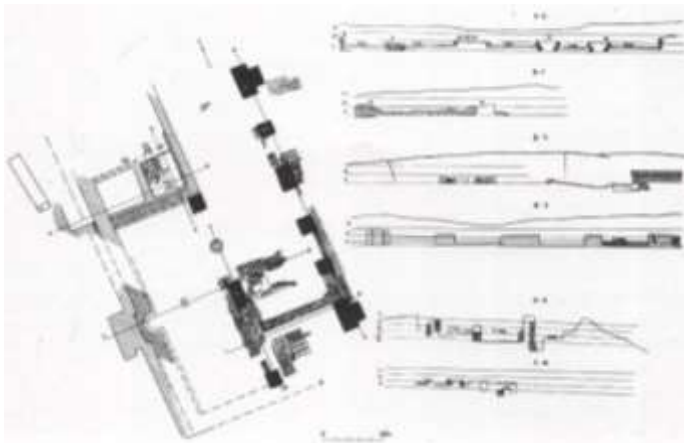

Figure 4. Plan and sections of the mihrab part of the mosque (after T. Khodjaniyazov)

Figure 5. The open yard of the mosque (photo courtesy of T. Khodjanıyazov)

Figure 6. Inscription on the column (after of T. Khodjanıyazov)

Figure 7. Carved column (photo courtesy of T. Khodjanıyazov)

Figure 8. Sagana type burial (photo courtesy of T. Khodjaniyazov)

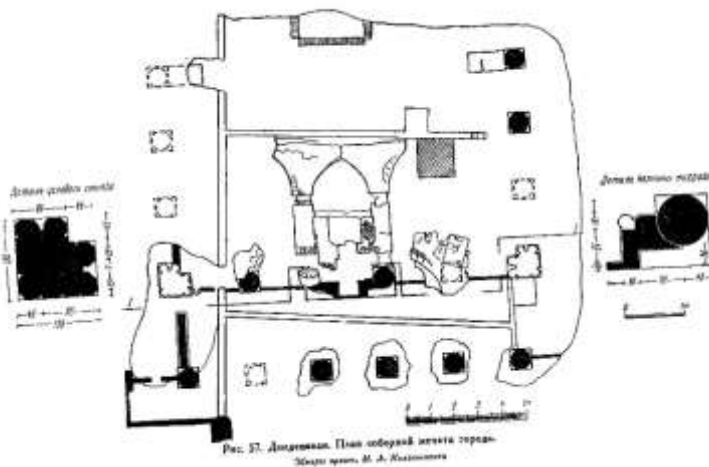

Figure 9. Dandanakan. Plan of cathedral mosque (after Yershov, 1947, p. 131)

XIX. YÜZYILDA İSTANOS ÖZELİNDE GÜNEYBATI ANADOLU'DA TARIM İŞÇİLİĞİ ve ORTAKLIK*

*Tuba Meryem YILDIZ***

Öz: Osmanlı idarî teşkilatında köklü değişikliklerin yapıldığı II. Mahmut döneminde merkezî idarenin yeniden tesisi amacıyla âyanın ortadan kaldırılması, yeni bir ordu kurulması ve taşrada teşkilatlandırılması, eyalet ve sancakların bu yeni duruma göre düzenlenmesi iktisadî kaynak bulunmasını gerektirmiştir. Bu amaçla yapılan mal, mülk ve arazi sayımları sonucu temettuat defterleri ortaya çıkmıştır. Makaleye esas oluşturan kaynaklar, H.1256-M.1840 yılına ait Teke sancağı Antalya kazasına bağlı İstanos (Korkuteli) nahiyesi köylerini havi üç ciltlik veya üç ciltten oluşan temettuat defterleridir. Söz konusu defterlerde bölge tarımına ait bilgiler de yer almaktadır.

İstanos'ta tarım faaliyetleri; toprağın köylüler üzerinde olduğu kendine yeterli küçük tarım işletmeleri yanında ortaklık, kiracılık, toprağı olmadığı halde zirâî kazancı bulunan köylüler ve tarım işçiliği gibi uygulamaların devam ettiği bir zeminde şekillenmiştir. Makale, İstanos nahiyesinde ortaya konulan bu tür zirâî faaliyetlerin nahiye tarımı içindeki yerlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada ilk olarak nahiyenin on dokuzuncu yüzyıla kadarki vaziyeti, on dokuzuncu yüzyılda yerel eşrâfın etkinliği, bölgedeki nüfuz mücadelesi ve köylerin durumu ele alınmıştır. Devamında İstanos'ta köylülerin birbirlerinin tarlalarında yaptıkları ortaklık ve kiracılık, yerel eşrâfın tasarrufunda olan veya padişah vakıflarından olup yerel eşrâfa kiralanan arazilerde topraksız köylü tarafından icra edilen zirâî faaliyetler incelenmiştir. Son olarak hizmetkar, kethüda, rençber, gündelikçi gibi hizmet gruplarının durumu tesbit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Teke Sancağı, İstanos, tarım işçiliği, ortaklık.

Agricultural Labor and Partnership in the 19th Century İstanos of Southwestern Anatolia

Abstract: In the period of Mahmut II, fundamental changes in Ottoman's administrative organization such as the elimination of the notables in order to re-establish the central administration, the establishment of a new army and its organization in the provinces, and the arrangement of the provinces and sanjaks according to this new situation required economic resources. Books of Registrars emerged as the result of property and private and state land counts. The sources consisting the base of the article, is the collected three volume books of registrars including the villages of İstanos District, part of the Antalya administrative district of Teke Sanjak from the year H.1256-B.C.1840.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 21.01.2021 - 27.10.2021

Bu makale Prof. Dr. Fahrettin Tızlak danışmanlığında yapılan "1839-1917 Arası İstanos (Korkuteli)'ün İdari, Sosyal ve Ekonomik Durumu" başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

** Dr., tubameryem.yld@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9257-2556.

Agricultural activities in Istanos were shaped by practices such as the existence of small recorded peasant land alongside with self-sufficient small agricultural enterprises, partnership, tenancy and landless villagers having agricultural income as well as daily agricultural labor. The purpose of the article is to determine agricultural activities and their situation in the Istanos agriculture.

The study, primarily discusses the situation of the sub-district until the nineteenth century; the activity of the local notables in the nineteenth century; the struggle for influence in the region and the situation of the villages. Then it examines, the partnership and tenancy of villagers at each other's fields in Istanos; at the agricultural activities carried out by landless peasants on lands owned by local notables or leased from sultanic foundations to local notables. Finally, it analyses, the status of service groups such as servant, kethüda, rençber and daily worker.

Keywords: Teke Sanjak, Istanos, Farmhand, Partnership.

Giriş

Osmanlı Devleti, ilk fetihlerle bünyesine dahil ettiği arazileri İslâm hukukunun belirlediği mülk ve mîrî topraklar şeklinde ele almış (Cin, 1966, s. 749), devlet tarafından örfî hukuk alanının geniş biçimde kullanılmasıyla mîrî arazi rejimi teşekkül ettirilerek bu tür topraklar yaygınlaştırılmıştır. Mülk topraklardan ayrı, rakabesi (kuru mülkiyeti) devlete, kullanım hakkı tasarruf sahibine bir kira akdi çerçevesinde devredilen arazi olarak telakki edilen bu arazilerin kullanım koşulları devlet tarafından tayin edilmiştir (Barkan, 1980b, s. 294; Üçok, 1944, s. 344). Tımar sisteminin fethedilen bölgelerde uygulanabilmesi için eyaletlerdeki tüm gelir kaynaklarının tespiti amacıyla yapılan tahrirlerin ardından bu topraklar has, zeamet ve tımar şeklinde tasnif edilerek kaydedilmiştir. Mufassal tahrir defterlerinin başına bunlarla ilgili kanunnameler konularak köylülerin buna göre vergilerini ödemeleri, anlaşmazlıkların bunlara bakılarak çözülmesi sağlanmıştır (İnalçık, 2004, ss. 112-113). Köylünün bu konudaki tasarrufu daimî ve irsî bir kiracılık mukavelesi şeklini almıştır. Bu mukavele kapsamında köylü, bir çift öküzle işlenebilecek ve bir çiftçi ailesini geçindirecek büyüklükteki bir çifti, peşin bir kirayı sipahi veya emîne vererek kiralamıştır (Barkan, 1980b, s. 294; Akdağ, 1995, s. 192).

Osmanlı Devleti'nin askerî, ekonomik ve idarî açıdan temel kurumu vaziyetinde bulunan tımar sistemi çerçevesinde bu topraklar; gelirlerine, vazifelerine, mülk olup olmamalarına göre çeşitli sınıflara ayrılmışlardır. Tımar sahibinin yerine getirdiği vazifelere göre tımarlar; eşkinci, müstahfız ve hizmet tımarı olmak üzere üçe ayrılmıştır ki bunlardan eşkinci tımarları, çağrıldıkları zaman cebelileriyle birlikte alaybeyinin sancağı altında sefere katılmakla mükelleftirler. Tımarların ekseriyeti bunlardan oluşmuştur (Üçok, 1944, ss. 536-539). Tımar sisteminin taşrada idarî yapıyı da şekillendirdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde temel idarî birim olan sancak nahiye denilen askerî-idarî ve kaza denilen kazaî-idarî birimlere ayrılmıştır (Armağan, 2011, s. 275). Bu kapsamda tımar nahiyeleri,

tımar sisteminin uzantısı olan ekonomik-askerî birer birim olarak ortaya çıkarken, yaya ve müsellemler gibi geri hizmet teşkilatı sancak temelinde teşkilatlandırılmıştır (Gökbilgin, 2001, s. 37). Bu teşkilatlar, bölgedeki Yörük teşekküllerinin ocaklar halinde düzenlenmesini ve zamanla köy haline gelmelerini sağlamıştır (Emecen, 2003, s. 178). İstanos nahiyesi, burada tarif edilen duruma uygun olarak müsellemler teşkilatının yer aldığı ve aynı zamanda konar-göçer Yörüklerin yoğun olarak yerleştiği nahiyelerdendir (Karaca, 2009, s. 190; Yıldız, 2018, s. 100).

16. yüzyıl tahrir kayıtlarına göre Teke sancağı askerî-ıdarî bakımdan Antalya, İstanos, Kürt, İğdir, Muslu, Karahisar-i Teke, Bağovası, Mükerrerem Gömü, Elmalı, Kaş, Kalkanlı adı altında 11 nahiyeye, kazaî-ıdarî bakımdan ise Antalya, Elmalı, Kaş, Kalkanlı, Karahisar-i Teke kazaları adı altında 5 kaza bölgesine ayrılmıştır (Armağan, 2011, s. 275). Sözü edilen askerî teşkilatların giderek önemlerini kaybetmeleri üzerine donanmada kürekçilik, tersanede hizmet ehli gibi geri hizmette kullanılmalarının ardından 1582 yılında Hamid ve Teke sancakları piyade ve müsellemlerinin reaya yazılması istenerek teşkilatın kaldırılması söz konusu olmuştur. Bu topraklar mensûh müsellemler çiftliklerine çevrilmiş, bundan sonra da tımar ve zeamete kaydedilerek ocak mensupları muafiyetlerinden arındırılıp raiyyet kabul edilmiştir (Karaca, 2009, s. 211)¹. İfade edildiği üzere İstanos nahiyesi, büyük oranda bu yapı içerisindeki yerini almıştır². 1840 temettuat kayıtlarında bu dönüşümü işaret eden *eşkinici tımarı*, *eşkinici zeameti* ifadelerinin kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Nahiyeye bağlı köyler arasında eşkinici tımarı, eşkinici zeameti, eşkinici mensûhatı gibi hükümete intikal eden tımarlar ile kale neferlerine ait tımarlar, az sayıda cami ve medrese gibi yapılar için vakfedilmiş arazilerin bir arada bulunduğu görülmektedir (Yıldız, 2018, ss. 100-103).

Tımar sistemi, toprakların işlenmesi ve elde edilen artı üründen sağlanan kazancın dolaylı olarak hazineye aktarılması, daha doğrusu hizmet ve vergi olarak yerinde dağıtılması idi. Ancak bunun gerçekleşmesinde merkez-çevre ilişkilerinden konar-göçer Türkmenlere, esnaftan taşra teşkilatında kendilerine yer açan âyan ve yerel eşrâfa kadar her zümrenin -bu artı üründen pay elde etmek konusunda- doğrudan ya da dolaylı taleplerini devletin bir dengede tutması gerekmektedir (Quataert, 2006, s. 450). Bu dengenin bozulmasından doğan siyasî, sosyal, iktisadî sebeplerle beslenerek büyüyen bazı sosyal hareketlerin, üretimi nasıl olumsuz etkilediği bilinmektedir. Bazı köyler, isyanlara dayalı sürgünler nedeniyle harap ve hali kalmışlardır. Bunlardan en önemlisi, 1511 yılında merkezi Teke yöresi olan Şah Kulu Baba Tekeli isyanıdır. İsyanı başlatan

¹ Teke sancağındaki müsellemler ocaklarıyla ilgili olarak ayrıca bk. Behset Karaca. (2002). *XV.-XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

² Müsellemlerin Anadolu eyaletinde en yoğun bulunduğu yerlerden biri Teke sancağı idi. Bu sancakta müsellemler; Bağovası, Milli, Kaş, İğdir, Bayındır, İstanos, İmecik gibi adlarla kaydedilmişlerdir (Karaca, 2009, s. 190).

bu zat, İstanos nahiyesi köylerinden Yalınlı köyü ahalisindedir. Hasan Halife adındaki Şah İsmail taraftarlarından birinin oğlu olup Teke-ili'nde Türkmenler arasında faaliyet göstermiştir. Bu isyanda Antalya kadısı öldürüldüğü gibi Kızılkaya, İstanos, Elmalı, Burdur, Keçiözümlü taraflarındaki ahali de büyük zarar görmüş; isyanın bastırılmasının ardından burada bulunan Şahkulu taraftarları Modon ve Koron adalarına sürgün edilmiştir (Uzunçarşılı, 1983, ss. 230, 231). İsyanda rol oynayan güçler arasında konar-göçer Türkmenler kadar tımarlı sipahilerin de etkili olması toprak rejiminde meydana gelen sarsıntıların etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu olayda da köylerin boşaldığı ve tarımsal üretimin olumsuz etkilendiği görülmektedir. Tahrir kayıtlarında İstanos nüfusundaki azalma, bu isyanla ilişkilendirilmiştir (Karaca, 2002, s. 134). Köylerin boşalması köylülerin çiftbozan olmalarının, köylerin boz ve hali kalmasının sebeplerinden biri de Celalî isyanlarıdır (Akdağ, 1999, s. 251). Memleket genelinde felakete neden olan bu durumdan Teke bölgesi de etkilenmiş; Alanya, Manavgat, Isparta ve Antalya; suhte isyanlarından çok zarar görmüştür (Akdağ, 1999, ss. 199-200). Ayrıca kötü hava koşullarından kaynaklanan kıtlıklar ile bütün Akdeniz bölgesinde olduğu gibi Osmanlı mahsulünde de azalma meydana gelmesi ve eşkıyalık hareketlerinden dolayı güvenliğin sağlanamaması gibi sebeplerle 17. yüzyılda Amasya, Tokat, Kayseri gibi yerleşim birimleri, önemli ölçüde nüfus kaybına uğramıştır (Faroqhi, 2002, s. 192). Bunlara paralel olarak taşra teşkilatında meydana gelen bazı dönüşümler, bu arazilerle ilgili yeni durumları beraberinde getirmiştir.

Avrupa'nın tarım ürünlerine talebinin artması ile âyan ve yerel eşrâfın mîrî arazi üzerindeki etkinliğini artırma mücadelesine girişmesi, aynı zamana denk gelmektedir (İnalçık, 1996, ss. 23-26). 18. yüzyıla gelindiğinde saray çevresi ve ileri gelen devlet görevlilerine verilen arpalıkların sayısı artarken, arpalık olarak verilen sancakların sahipleri yerlerine gitmeyerek mütesellim tayin etmeye başlamışlardır. Mütesellimler, sancağın güçlü yerel ailelerinden gelen kimseler oldukları için merkeze karşı eyaletlerde yeni bir idareci sınıf olarak ortaya çıkmışlardır. Bu sistem, 18. yüzyılda iyice yerleşmiş ve birçok sancak, bu şekilde idare olunmuştur. Tımar sisteminin bozulması, hasların iltizama verilmesi, tımar ve zeametlerden boşalan arazilerin mukataa haline sokulması ve mültezimlere ihale edilmesi ile taşrada tımarlı sipahiler ile sancakbeyleri, yerlerini bu kişilere bırakmışlardır (Yücel, 1974, ss. 695, 696). Böylece mütesellimler, giderek bölgelerinde hâkim duruma gelmişlerdir. Teke mütesellimliğini elinde bulundurarak Teke bölgesinde oldukça etkin bir güç halinde varlığını sürdüren sülâle, Hacı Osmanoğulları olarak da bilinen Tekelioğulları'dır. Bu aile, kırk yıl boyunca bölgeye hükmetmiştir. Ailenin en tanınmış üyesi, Teke mütesellimi Hacı Mehmet Ağa'dır. Haksız ve büyük servet biriktiren, şan ve şöhreti devletin malûmu olan Hacı Mehmet Ağa merkezin takip ettiği mütesellimler arasındadır (Tızlak, 2002, ss. 239-241; Halaçoğlu, 2002, ss. 20-24).

Teke yöresinde yapılan zirâî faaliyetlerin tarımın ticarileşmesi konusunda bir katkı yapıp yapmadığı, bu üretimden kazanç elde eden kesimlerin Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisiyle bütünleşmesi meselesine katılıp katılmadığı gibi temel sorular makalede kullanılan ana kaynaklarda erişilebilecek bilgiler arasında değildir. Yalnız yapılan çalışmalara bakıldığında, bölgede üretilen üründen daha çok pay almaya yönelik bir mücadele dikkati çekmektedir. Hacı Mehmet Ağa'nın tımar arazilerine gösterdiği ilgi, bununla ilgili fikir vermektedir. Onun servet kaynakları arasında Teke sancağında bulunan tımar arazileri de yer almaktadır. 1802 yılında Derya kalemi tımarlarından boş, sahipsiz, mutasarrıfları ölen veya Levent Çiftliği zabıtları ile mütekaıtlarına verilen çeşitli türde sayıları 137'yi bulan tımar ve zeametleri, hasılatlarını mühürlü defterleriyle birlikte göndermesi şartıyla uhdesine aldığı görülmektedir (Halaçoğlu, 2002, ss. 19-20). 1808'de Denizli Hassını elde etmiş ise de bu hass için taahhüt ettiği zahireyi İstanbul'a gönderemediğinden Denizli iltizamı elinden çıkmış, 1809'da tekrar burayı elde etmiştir. Oğlu İbrahim'in gayretleriyle sancak dahilindeki bütün *eşkinici zeamet ve tımarları* ile Antalya kalesi muhafızlarına ait -ki bunlar arasında İstanos arazilerinin bulunduğu yukarıda ifade edilmişti- gedik tımarlar da ailenin eline geçmiştir (Halaçoğlu, 2002, ss. 19-20). Mütesellimin bölgedeki faaliyetleri devam ederken bir yandan da olageldiği gibi sancak gelirlerinde devletin talepleri söz konusudur. 1809 yılından başlamak üzere devlet, Teke sancağı idaresinden İstanbul'un iaşesi için zahire tedariki talep etmektedir. İstanbul'un iaşesi, devletin öncelikli meselelerinden olup Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar nedeniyle Balkanlar, kuzey Karadeniz ve Tuna havzası gibi zahire tedarikinde önemli bölgelerin iflasıyla Akdeniz adaları ve sahil bölgelerinin ve Teke sancağı ile Antalya limanının bu anlamdaki önemi artmıştır. Avrupa'da yaşanan Koalisyon Savaşları sonucunda çok sayıda Avrupalı tüccar, Akdeniz ve Karadeniz sahillerine akın etmiştir (Dinç, 2019, ss. 294-295). 1810'da Sırp isyanı ve Rusya ile savaş nedeniyle zahire ihracı, kat'i sûrette yasaklanmıştır. Teke sancağına gönderilen emirlerde İstanbul'da zahire sıkıntısı çekildiği, ferman olmadan gemiler ve adalara zahire verilmesinin yasak olduğu, bazı vurguncuların bunu ihlal ettiği bildiriliyordu. Hacı Mehmet Ağa hakkında da böylesi ihlallere dair iddialar mevcuttu. 1811 tarihinde zahire mubayaası, Teke mütesellimi Hacı Mehmet Ağa uhdesine verilmiştir (Dinç, 2019, ss. 294-295).

Devletin asker ve sefere katılma gibi taleplerini oyalama taktiği ile yerine getirmemesi, devlet adına topladığı gelirleri zamanında ve tam olarak göndermemesi sebepleriyle II. Mahmut'un takibinde olan Hacı Mehmet Ağa, Kadı Abdurrahman Paşa'nın yakalanması ve idam edilmesi konusunda kendisinden beklenmeyen bir sürat göstererek bu görevi yerine getirmiştir. Ancak aslında devlet katında değer verilen Kadı Abdurrahman Paşa'nın bu şekilde öldürülmesi II. Mahmut'un mütesellime kin duymasına sebep olmuş, Kadı Paşa'nın muhallefatına el koyması padişahın sabrını taşırılmıştır. Yakalanması için karar verileceği sırada eceliyle öldüğü haberi gelmiştir (Tızlak, 2002, s. 246;

Halaçoğlu, 2002, ss. 31-32). Bundan sonra mütesellimliğin kendisine verilmesini isteyen, isteği reddedilince Antalya kalesinde devlete isyan eden (1812-1814) oğlu İbrahim Bey, uzun uğraşlar sonucu yakalanarak idam edilmiştir (Tızlak, 2002, ss. 244-252; Halaçoğlu, 2002, s. 61). Öte yandan zahire mubayaası devam etmiş, 1811-1812 yıllarının daha sonra yapılan muhasebesinde 2633 kile buğdayın Tekelioğlu İbrahim Bey tarafından alıkonulduğu belirlenmiştir (Dinç, 2019, s. 295).

İsyandan sonra geri kalan aile fertleri de Selanik taraflarına sürgün edilmiştir. Tekelioğullarının muhalefatının mîrî için zabtı ve tahriri ile görevlendirilen Vahit Efendi, 1814'ten itibaren vezâret rütbesiyle Teke ve Hamid sancakları mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Vahit Paşa merkeze gönderdiği raporlarda halkın çift sürececek öküzü bile kalmadığını, bunun devlet tarafından temin edilmesinin gerekli olduğunu, halkın ağnam vergisini ödeyemeyeceğini bildirmiştir. 1813 ve 1814 yıllarında bölgede meydana gelen kuraklık, isyanın kötü etkileri ile birleşince ahali büyük sıkıntı içine düşmüş ve olaylar sırasında köylüler, yerini yurdunu terk etmiştir (Tızlak, 2002, ss. 244-252). Bu sırada devletin İstanbul'un zahire ihtiyacı için mubayaa emri, 1815 yılında Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı Vahit Paşa'ya hitaben yazılmıştır (Dinç, 2019, s. 295). Bölgenin yaşadığı sıkıntılara rağmen devletin ihtiyacı dolayısıyla isyanın hemen ardından zahire talebinde bulunmakta devam etmesi, köylünün omuzlarına binen yükün ağırlığını göstermektedir. Bununla birlikte İstanbul için talep edilen zahire mubayaası, 1815-1826 yıllarında devam etmiştir (Dinç, 2019, ss. 295-299).

1825 yılında Teke mutasarrıfı Niş muhafızı vezir Hasan Paşa olup, resmî bir kayda göre İstanos mukataa olarak onun tasarrufuna verilmiştir (Yıldız, 2018, s. 14). 1831 yılı tevcih listelerine göre Anadolu, Sivas, Maraş, Adana Eyaletleri Mukataat Hazinesi'ne bağlı bulunmakta ve valileri buraca atanmaktadır. Teke ve Hamid sancakları da bunlar arasında bulunmaktadır (Çadırcı, 1987, s. 1227). Devletin zahire ile ilgili talepleri karşılanmaya devam edilmiştir. 1840 yılında ordunun lazımesi için gerekli buğday ve arpa, Antalya mutasarrıfı Ali Bey tarafından Antalya Limanı'ndan İstanbul'a gönderilmiştir (Yıldız, 2018, s. 103).

1. 19. Yüzyılda İstanos Köylerinin Durumu

Teke sancağında yüzyılın başındaki mücadeleyle ortadan kaldırılan Hacı Mehmet Ağa'nın yerini -güç ve etkinlik açısından- bu aileden olmayan başka bir Mehmet Ağa; Hacı Bekir Ağazade Hacı Mehmet Ağa almıştır. Onun da genellikle mütesellim ve voyvodaların göreve atanırken kullandıkları Dergâh-ı Alî Kapucubaşısı unvanını taşıdığı ve hanedandan olduğu görülmektedir. Bu kimse İstanos'un birkaç köyünü de çiftlik olarak tasarrufu altına alacaktır (Yıldız, 2018, ss. 100-103). Sözü edilen bu tasarruf haklarının ne kadar geriye gittiğini tam olarak tespit etmek mümkün değilse de İstanos'un bazı köylerinde üretilen artı

ürüne yerel eşrâftan ağaların söz konusu yıllarda ortak oldukları kesindir. Yukarıda bahsedilen Hacıosmanoğlu ailesinin yönetimi sırasında bu köylerin onların iltizam ettiği köylerden olması kuvvetle muhtemeldir. Hacı Bekir Ağazade Hacı Mehmet Ağa'nın buradaki hakimiyeti, isyan yıllarını takip eden dönemde başlamış olmalıdır. Bu köylerin yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı boz ve hali köyler olmaları sebebiyle adı geçen kişi tarafından şenlendirilmiş olması mümkün olduğu gibi çeşitli yollarla köylülerin elinden arazilerinin alınmış olması da mümkündür. Kesin olan bu köylülerin toprak sahibi olmadıklarıdır. 1840 ve 1844-45 temettuat kayıtları karşılaştırıldığında bazı köylerin aynı tasarruf biçimlerini devam ettirdikleri görülmektedir. Hacı Bekir Ağazade Hacı Mehmet Ağa'nın tasarrufundaki köylerden Dat köyü bunlardan biridir. 1840 yılında köy, *zeamet* notu düşülmekle birlikte *Hacı Mehmet Ağa'nın Çiftliği* biçiminde kaydedilmiştir. 1844-45'te açıkça onun çiftliği yazılmış olan Yeleme, Leylek, Köseler köylerinin eski mevkilerine istinaden *eşkinici tımar ve zeamet* ifadeleri devam etmektedir. Burada ağalarla ortak ekime işaret eden şey, köylülerin üzerlerinde toprak kaydı bulunmamasına rağmen topraktan kazançları olmasıdır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 9664). İstanos köylerinden Kemeragzı köyü, çeltik mukataası olarak kaydedilmiştir ve buradaki çiftlik uygulaması fiilen 1840'ta mevcuttur. Köydeki uygulama aynı mutasarrıflarla 1844-45'te devam etmektedir (Yıldız, 2018, s. 101). Karakuyu'nun bir paşa yakınına ait ve arazisi köylülere kiralanan bir köy olduğu ikinci temettuat kayıtlarından öğrenilmektedir. İlk kayıtlarda ise köyde topraksız zirâi kazanç tespit edilmektedir. Çukurca köyü, 1840 kayıtlarında hanedandan Mehmet Bey'in olup tarlaları için *çiftlik ta'bîr olunur tarla* yazılmıştır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9664). İkinci kayıtlarda onun tasarrufu devam etmektedir ama Şeyh Ali Ağa ile müşterek tasarrufu söz konusudur (Yıldız, 2018, s. 101). Manay köyü de yine *eşkinici tımarı* kaydının yanı sıra *çiftlik-i mezbûr Murtınalı Mehmed Emin Beyin çiftliğidir* şeklinde kaydedilmiştir. Mîrî arazinin devlet kontrolüne alınmasının bir yolu olarak, tımar arazilerinin vakfedilmesi II. Mahmut döneminde devam etmiştir. 1840 yılında Karadığın köyü Evkâf-ı Hümayûn Çiftlikâtından olup 1844-45'te yerel eşrâfın tasarrufunda bir çiftliktir (Yıldız, 2018, s. 102). 1844-45 temettuat kayıtlarında İstanos'ta II. Mahmut ve Hamidiye vakıflarına bağlı 5 köy bulunmakta ve bu köyler, vakıf hukukuna uygun olarak yerel eşrâfa kiralanmaktadır (Yıldız, 2018, ss. 100-103). Bu köylerdeki ekim faaliyetlerine aşağıda değinilecektir.

İstanos nahiyesinde olduğu gibi Teke sancağının önemli kazalarından Elmalı'da da bir kısım araziye Elmalı ve Antalya'da etkin olduğu bilinen İdriszâdelerin ve bir takım yerel eşrâfın hâkim olduğu ve Çiftlik-i Cedîd, Avlan Çiftliği, Beyler gibi köylerde toprağı olmayan köylülerin ortaklık yaptığı tespit edilmiştir (Durgun, 2014, ss. 199-200).

Söz konusu köylerdeki zirâi faaliyetleri ayrıntılı olarak ele almaya başlamadan önce bir hususa daha değinmek gerekmektedir. Teke yöresinde 1853 yılında çıkan ve gerekçesi tahıl olan bir isyan dikkati çekmektedir. Bu isyanı ortaya koyan ve konu alan çalışmaya göre Antalya merkezde çıkan isyanda kaymakam konağını basan isyancılar, kaymakam ile müftüyü tartaklayarak hakaret etmişlerdir. İsyan sırasında tüccara ait tahılın bir bölümü iskeleden denize dökülmüş, kalanı ise rayici 20 kuruş olduğu halde 12 kuruştan yoksullara satılmıştır. İsyancıların sonraki hedefi Moralı tahıl tüccarları ile ortakları olan İngiliz konsolos vekilinin konakları olmuş; vekili Antalya’da ticaret yapmaması konusunda uyarılmışlardır. İsyancıların isteklerine uygun olarak yeni bir sancak meclisi oluşturulurken İstanbul için hazırlanan mazbatada olayların nedeni, kentte yapılan “tahıl vurgunculuğu” olarak ifade edilmiştir. Nitekim bu gerekçeyi haklı kılan sebepler mevcuttu. Aynı yıllarda Avrupa ve Doğu Akdeniz’de yaşanan tahıl buhranı, kuraklık ve çekirge istilaları fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. 1851’de 8-12 kuruş olan buğday fiyatı, isyan günlerinde 20-22 kuruşa kadar çıkmıştır ve 1855’te ise 15 ile 28 kuruş arasında değişmiştir (Dayar, 2018, ss. 364-371). Ancak bu çalışmada, Antalya’da tahıl ticaretinde yerel hanedan arasında etkinliğini artırmaya çalışan farklı bir zümrenin -Arap ve Moralı tahıl tüccarlarının- ortaya çıktığı, bu kimselerin İngiliz konsolos vekiliyle ticari-ekonomik ilişkiler geliştirdiği hatta 1853 isyanının bu zümreye yönelik kitlesel bir tepki olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada, taşradaki nüfuz mücadelesinin farklı bir versiyonu olan bu isyana ilişkin karmaşık ve birbiriyle bağlantılı siyasî nedenlerin altı çizilmiştir (Dayar, 2018, ss. 364-371).

Ancak, bu isyanın bir köylü ayaklanmasından ziyade içlerinde daha çok esnafın bulunduğu kentlilerin toplanması sonucu olduğu anlaşılmaktadır. İsyancıların hedefinde sözü edilen, çeşitli köy ve çiftliklere tasarruf eden yerel eşrâf bulunmamaktadır. Hatta isyanın çıkmasında halkı kışkırtmakla suçlanan Yanıkzâde İsmail Bey ve Hacı Velizâde Ahmet Ağa, ortadan kaldırılan Teke mütesellimi Hacı Mehmet Ağa’nın refik ve müttefiki ailelerden gelmişlerdir (Dayar, 2018, s. 368). Yanıkzâde İsmail Bey, 1844-45 kayıtlarında birkaç çiftlik köye tasarruf eden bir kişidir (Yıldız, 2018, s. 102). Bu durum, bölgede ortaya çıkan nüfuz mücadelesinin farklı boyutlarını ortaya koymaktadır. Merkezin dikkatini çekmek için belgelerde olayın sebebinin tahıl vurgunculuğu olduğunun belirtilmesi, devletin bu konudaki hassasiyetine vurgu yapmaktadır.

Burada daha çok tarımsal üretim çevresinde şekillenen ama aynı zamanda bölgenin nüfuz mücadelesini de şekillendiren bir ortam söz konusudur. Yerel eşrâftan -ordu ile İstanbul’un zahire ihtiyacının karşılanmasını ve tarıma dayalı diğer vergilerin ödenmesini talep eden- devlet merkezine, zahire arayan yabancı tüccarlardan, yabancı devletlerin elçilerine ve hatta zahire kaçakçılara kadar çeşitli gruplar, bölgedeki üretimden pay almak konusunda mücadele halindedir. Tüm bu taleplerin muhatabı, köylünün emeğidir.

Buraya kadar İstanos'ta mevcut arazilerin 19. yüzyıldaki durumlarından kısaca bahsedilmiştir. Devamında nahiyeye bağlı köylerde yapılan zirâi faaliyetler ele alınacaktır.

2. İstanos'ta Yapılan Zirâi Faaliyetler

İstanos'ta zirâi faaliyetlerin önemli bir kısmı tasarrufu köylüde olup toprakların köylüler üzerinde kaydedildiği, kendine yeterli küçük tarım işletmelerince yapılır. Diğer gruplar arasında ise kiracılık ve ortaklık yapanlar, topraksız zirâi kazancı bulunan haneler ve tarım işçileri bulunmaktadır. Bunların ayrı başlıklar altında incelenmesi konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

A. İstanos'ta Ortaklık ve Kiracılık

Osmanlı Devleti'nde tarım için verilen emeğin zaman zaman serbest reaya, kaçak köylüler ve köleler³ tarafından sağlanması söz konusu olmuştur (İnalçık, 1998, s. 22). Osmanlılar, fethettikleri Bizans ve Balkan ülkelerinde özgürler (*elefteroi*) denilen, kayda geçirilmemiş topraksız bir grup köylüyle karşılaşmıştır. Kendi yönetimlerini tesis ettikten sonra da topraktan kaçan ya da deftere geçirilmemiş reaya, baba ocağını bırakmış oğullar ve kaydedilmemiş göçebeler de aynı biçimde tek bir grup olarak kabul edilmiştir. Topraksızlar denilen bu köylüler, genellikle tımar topraklarında geçici tarım işçisi olarak çalışıp öşür ve dönüm başına hesaplanan reaya vergilerini tımar sahiplerine ödemişlerdir (İnalçık, 2004, s. 117). Tarımda istihdam edilen köle veya esirler, II. Mehmet zamanındaki belgelerde "ortakçı kullar" şeklinde kaydedilmiş ve bazı köylerde toprak işçisi olarak kullanılmışlardır. Statüleri mîrî toprağı devlet adına işleyen reayadan çok farklı olan bu kesimler, daha sonra reaya sınıfına dahil edilmişlerdir (Barkan, 1980a, ss. 575-578).

Osmanlı arazi tahrirleri sırasında burada yapılacak olan tarımsal işleme usulleri, bölgenin özellikleri ve kadim kanunlar göz önüne alınarak belirlendikten sonra bütün mîrî topraklar, 120 ilâ 150 dönüm arasında çiftlikler halinde ayrılmış, sayıları binleri bulan bu çiftlikler köylüye ya yarıcılık (ortaklık) esasına göre ekip biçmeye verilmiş ya da devlet öşür, kesim gibi ödemeleri almak koşuluyla toprağı köylüye icara vermiştir. Ortakçılık yapılması halinde toprak ve tohum, devletin olmasına karşılık emek ve koşum hayvanları ile öteki şeyler, köylünün olmuştur. Mîrî toprakların büyük bölümü, icara verme şeklinde işletilmiştir (Akdağ, 1995, s. 192).

³ Kaynağını savaşların oluşturduğu esir alımları I. Murat zamanında Rumeli fetihleri ile başlamış, pençik uygulaması kapsamında alınan esirlerin beşte biri devletin sayılarak bir kısmı asker yapılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra yapılan seferlerde esir sayısında yeniden artış olmuştur. 17. yüzyılda Kapalıçarşı civarındaki Esir Hanı'nda belli kuralara göre esir ticareti yapılmıştır. İstanbul'da Esir Pazarı'nda yürütülen esir ticareti Sultan Abdülmecid'in emriyle 1847'de yasaklanmıştır (Engin, 2002, ss. 246-248).

Ortakçılık ve ortaklık, eski ve yaygın birer tarımsal emek biçimidir. Bir değerlendirmeye göre 16. yüzyılda sâhib-i arzla yani toprağı tasarruf eden kişi ile iş birliği yapan çiftçi ikiye ayrılmıştır. Bunlardan ilkinin bir topluluk halinde yaşayan ve padişah hasları üzerinde çalışan çiftçiler, diğerlerini ise yalnız başına reaya toprağında veya tımar erlerinin hassa çiftliklerinde çalışan çiftçiler oluşturmuştur. Bunlardan padişah haslarında çalışan çiftçilere **ortakçı**, reaya toprağında ve sâhib-i arzla iş birliği yapan çiftçilere ise **ortak** denilmiştir. Tımar erlerinin çiftliklerinde çalışanlara da ekseriyetle ortak adı verilmiştir. Buna göre ortaklık; tohumu, hayvanı sâhib-i arzdan alan ve mahsulü onunla paylaşan çiftçi için kullanılmıştır (Beldiceanu-Steinher, 1981, s. 1322). Ortakçı ve ortak tabirleri, Osmanlı köylüleri için kullanılmaya devam edilmiştir.

Ankara, Hamid, Kütahya sancaklarında klasik dönemde hassa çiftliklerinin çoğunu ortakçılar ekmiştir. Özellikle padişah haslarını yalnız ortakçılar ekerken, başlı başına bir köy teşkil etmişlerdir. Ortakçı tarafından işletilen padişah hasası daha çok Karaman eyaletinde görülmektedir (Beldiceanu-Steinher, 1981, s. 1322). Teke sancağı ve ona mülhâk yerlerin idarî taksimat içinde bir dönem Karaman eyaletine bağlanması söz konusu olmuştur. Bu nedenle mevcut toprak işleme usullerinde benzerlikler görülmesi mümkündür.

Mîrî arazinin aralıksız olarak işlenmesi, devletin öncelikli hedeflerinden biridir. Bunun için gerekli olan işgücünün sağlanması da bir o kadar önemli görülmüştür. Tarımsal işgücü açısından bölgesel farklılıklar olmakla birlikte yerli ahalden oluşan ortakçı köylüler önemli yer tutmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı tarımında küçük köylerde halkın çoğunluğu zirâat ve hayvancılıktan geçimini temin etmekte ise de zirâatla uğraşanların hepsi toprak sahibi değildir. Toprağı olmayanlar, tarım işçisine ihtiyaç duyan büyük toprak sahiplerinin yanında çalışmışlardır. Az toprağı olanlar kendileri için kullandıkları işgüçlerinden artı kalanını, büyük çiftliklerde gündelikçilik yaparak sarf etmiş ve ek kazanç sağlamışlardır (Kütükoğlu, 1995, s. 402). Birçok önemli tarım bölgesinde ve özellikle tarımda işgücü ihtiyacının arttığı hasat mevsiminde işgücü açığı üretimi aksatacak seviyeye ulaşmıştır. Bu açık, ekilebilir toprakları az olan veya iklim nedeniyle henüz hasata başlanmayan yerlerden yapılan işgücü takviyesi ile giderilmiştir (Güran, 1987, s. 229).

Tasarruf sahibi yerel eşrâf veya âyanlar da toprağı işlemek için köylü ile iş birliği yapmak durumundadır. Örneğin Manisa'da Karaosmanoğlu çiftliklerinde asıl emek gücünü ortakçı ve hizmetkarlar oluşturmaktadır. Bunlar arasında Rumlar da bulunmaktadır (Nagata, 1997, ss. 112-116). Tepedelenli Ali Paşa'nın çiftliklerinde oturan ve toprağı işleyen köylü için *yarıcıyân* ve gündelikçiler için *aylakçıyân* tabirlerinin kullanıldığı, tarlaların bu iş grupları tarafından işlendiği bilinmektedir (Sezer, 1998, s. 78). Havza ve Köprü âyanı Kör İsmailoğlu Hüseyin'in çiftliklerinde ortakçıların çalıştığı ve hayvanlarını da onlara kiraladığı görülmektedir (Cezar, 1977, s. 59). Batı Anadolu'da da tarımsal üretimi

gerçekleştiren çiftçi aileleri kendi toprağına sahip küçük aile işletmeleri olmakla birlikte toprağın küçülmesi, topraktan elde edilen gelirin ailenin geçimine yetmemesi gibi durumlarda yeni topraklar kiralayabilmekte veya ortak olarak gelirlerini arttırılabilmekteydi. Tanzimat'la ticarî serbestliğin sağlanmasından sonra Batı Anadolu'da yabancı sermaye yatırımlarının ve çiftlik gibi oluşumların arttığı, köylünün de klasik biçimlerinden uzaklaştırılmaya çalışılan bu ekim faaliyetleri içinde yer almak mecburiyetinde kaldığı görülmektedir (Özgün, 2012a, ss. 319, 321). Bölgede piyasanın talebine yönelik üretim yapılması konusunda teşvik dahi uygulanmaktadır. Sadece devlet değil, İngiliz pamuk tüccarlarının da pamuk üretimini teşvik için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır (Özgün, 2012b, s. 375).

Tarımsal işgücünün sağlanmasının bir yolu da mevsimlik işçilerdir. Batı Anadolu bu açıdan önemli örnekler verir. Menderes vadisindeki tarlalarda çalışmak için Sisam, Girit, Rodos'tan tarım işçilerinin bölgeye geldiği görülmektedir (Özgün, 2012a, s. 324). Foça kasabasında yapılan zirâi faaliyette ortakçı ve kiracıların birkaç istisna dışında tamamına yakını Rum asıllıdır. Diğer bir işgücü kaynağını da göçebeler oluşturmuştur (Özgün, 2012b, s. 384).

İstanos nahiyesinde 1840 yılı kayıtlarında bu şekilde bölge dışından kaynaklanan bir tarım işliğı söz konusu değildir. Köylerin kendi ahalipleri, zirâi faaliyetleri devam ettirmektedir. Birkaç örnekte var olan göçler, nahiyenin kendi köylerinden ya da Teke sancağı dahilindeki başka köylerden olmaktadır.

İstanos'ta ortaklık tâbiri, gerek diğer toprak sahibi köylülerle ortak ekim yapan köylüler ve gerekse yerel eşrâf tasarrufundaki arazilerde çalışan köylüler için kullanılmıştır. Ancak burada bazı farklı ifadeler söz konusudur. 1840 verilerinde köylünün birbirinin tarlasında yapmış olduğu ekim faaliyeti, *ortaklık mevrû'âtından, müşterek mevrû'âtdan, el tarlasında ortaklıktan* kazanç şeklinde yer almıştır⁴. Bazı kayıtlarda köylünün kendi toprağını ekerek elde ettiği kazanç ile ortaklıktan kazancı ayrı sütunlar halinde belirtilmiştir. Örneğin Yaka köyünde oturan İmam Molla Mehmet'in mevrû'âtı 744 kuruş iken, alt satırda ortaklıktan kazancı olan 220 kuruş *müşterek mevrû'âtdan* şeklinde ayrıca belirtilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9661, 39, h:4).

Ortaklık yanında, az toprağı bulunan veya mevcut toprakları nadas ve hali olan köylülerin ekim faaliyeti ikinci bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum kaynaklarda *aherin tarlasında zer' eylediği mahsûlden mevrû'ât* veya *el tarlasında zer' eylediği mahsûlden mevrû'ât* şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifade, köylünün söz konusu zirâi kazancını başkasının toprağını işleyerek elde ettiğini açıkça ortaya koymaktadır⁵. Kayıtlara istinaden bunlardan ilkinin,

⁴ Ayrıntılar için bk. Tablo 3.

⁵ Bu ifadelerin yanı sıra bu hanelerin bir kısmının mal varlıkları arasında tarla bulunmaz. Bazı kayıtlarda bu hanelerin durumu daha açık ifade edilmiştir. Bunlar kaynaklarda

ortaklığı ve ikincisinin de kiracılığı işaret ettiğini düşünmek mümkündür⁶. Bu tarım faaliyeti, köylünün diğer köylülerin tarlasında çalışması şeklinde gerçekleşmiştir.

Istanos nahiyesinde başkasının toprağında ekim yaparak kazanç sağlayan hanelerin varlığı, köyden köye değişiklik göstermektedir⁷. Bu ekim faaliyetinin az veya çok yapıldığı ya da hiç yapılmadığı köyler mevcuttur. Bu şekilde tarımsal üretime katkı sağlayan köylülerin önemli bir kısmını topraksız köylüler ile toprağını nadasa bırakan veya boş bırakan köylüler oluşturmuştur. Örneğin Istanos'un Yalınlı-yı Sagîr köyünde el tarlasında zirâat eden 12 hanenin 6'sının hiç toprağı bulunmazken, 6'sının toprağı nadastır. Bunun gibi toplam 157 hanesi bulunan Çıvgalar köyünde, el tarlasında zirâat etmekle tarıma katılan 19 hanenin 14'ü toprağını nadasa bırakmış köylülerdir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9664, 266-287 / 177-219). Avdan köyünde 79 hanenin 5'i el tarlasında zirâat ederken, bunların tümü hiç toprağı bulunmayan köylülerdir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 52-63).

Bazı köylerde bu hanelerin sayısı oldukça azdır. Bunlardan biri olan 67 haneli Beğiş köyünde yalnızca 3 köylü, başkasının toprağında ekim yaparak zirâi kazanç elde etmektedir. Bu 3 köylünün ikisinin toprağı boş ve birisinin toprağı yoktur. Geri kalan 64 hane, kendi tasarrufundaki toprağı işleyerek tarımdan kazanç elde etmektedir. Bundan dolayı Beğiş köyünün mezzû'ât kazancının yalnızca 1860 kuruşu el tarlasında elde edilen kazançtan kaynaklanmaktadır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 30-38). Yukarıdakilerden farklı bir örneği Andiye köyü teşkil etmektedir. Toplam hane sayısı 83 olan Andiye köyünde 39 hanede *aherin tarlasında* ekim yapmakla ilgili kayıt bulunmaktadır. Bunlardan 8'inin toprağı nadas ve 6'sının toprağı yoktur. Ancak geri kalan 25 hane, toprak sahibi olduğu halde bu tür bir kazanç görülmektedir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 8-32).

Bu ekim türlerinin yan yana icra edildiği en iyi örnek, Kışla köyüdür. 1840'ta Kışla'da ortaklık yapan 8 hane, bu faaliyetten 3875 kuruş kazanç elde etmiştir.

tarlası olmayub aherin tarlasında zer' eylediği mahsûlden şeklinde geçmektedir (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9664, 116, h:27; 9664, 136, h:15).

⁶ Burada *el tarlası* ifadesi ile anlatılmak istenen başkasının tarlasının kiralınması olmalıdır. Kaynaklar karşılaştırıldığında 1844-45'te *ortaklık* yerine *şerik* ifadesi kullanılmak suretiyle ortaklık yapan haneler belirtilmektedir. Diğer bir ekim türü ise müstecir tarlaları eken köylünün faaliyetidir ve burada kiralama usulü söz konusudur. Eğer ilk uygulama ortaklıkla eşleşiyorsa 1840 yılı verilerindeki başkasının tarlasından kasıt, kiralanan tarlalar olmalıdır. Bu açıdan ikinci kayıtlarda ilk kayıtlara göre daha açık ifadeler kullanılmıştır. Silifke ile ilgili bir temettuat çalışmasında *aherin tarlasında çiftçilik yaptığı, aherin tarlasında zer' eylediği* ifadelerinin topraksız çiftçiler için kullanıldığı, kiracılık ve ortaklık için kullanılmış olabileceği belirtilmiştir (Yalçın, 2003, s. 42).

⁷ Ayrıntılar için bk. Tablo 4.

Aherin tarlasında mevrû'ât kazancı elde eden hane sayısı 32 olup, bu faaliyetten 19524 kuruş yıllık kazançları söz konusudur. Bunlardan ayrı olarak Kışla'da 4 hizmetkar, 1 gündelikçi, 1 bahçıvan bulunmaktadır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9664, 4-26).

İstanos'ta ortaklığın, köylü haneler bazında tek tek yapılması yanında köy halkının tamamı tarafından yapıldığı köyler de bulunmaktadır. Bunlardan biri de Dat köyüdür. 1840'ta çiftlik olarak kaydedilmiş olan köyde köylülerin müstakil toprak kaydı bulunmazken, *ağa-yı mûmâileyh ile müşterek mevrû'ât* yaptıkları kaydedilmiştir. Bu kişi, yukarıda bahsedilmiş olan Hacı Mehmet Ağa'dır⁸. Köylüler onun ortağı olup ortaklıktan toplam kazançları, 4337 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9664, 16).

Bir çiftlik köy de Manay köyüdür. Çiftlik sahibi Murtınalı Mehmet Emin Bey'dir. Köylülerin *sâhib-i çiftlik Emin Beğ ile müşterek mevrû'âtdan kazançları* söz konusudur. Kemerağzı köyü çeltik mukataası olarak tarif edilmişse de mevcut topraklar bir, yirmi beş ve yirmi altı numaralı hanelerde bulunan ağalar üzerine kayıtlıdır. Bahsi geçen toprak 3000 dönüm olup, 27 hanenin 3'ü toprak sahibi iken 23'ü toprak sahibi değildir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661). Karadığın köyü, 1840 yılı kayıtlarına göre Evkâf-ı Hümâyûn Çiftlikâtındandır. Yapılan ekim faaliyeti *aheriyle müşterek* ekim olup, 15 hanenin tamamı topraksızdır. 15 numaralı hanedeki çiftlik kethüdası hariç diğer hanelerin toprağı olmadığı halde zirâî kazancı söz konudur.

Verilen örneklerde kayıtlara nazaran ağalar ile yapılmış ortak bir ekimden açık biçimde söz edilmekte iken 1844-45'te çiftlik olduğunu bildiğimiz köyler için 1840 yılı verilerinde ortak ekim ifadesi yer almaz. Ancak kaynaklar karşılaştırıldığında 1840 yılında bu köylerde yapılan ekim faaliyetinde, tasarruf sahibi ağalardan bahsedilmeksizin, haneler üzerinde toprak kaydı olmadığı halde zirâî kazanç tespit olunmaktadır. Bu hanelerin de ortaklık konusu kapsamında ayrıca ele alınması gerekmektedir. 1844-45 yılı kayıtlarında Hacı Mehmet Ağa'nın tasarrufunda çiftlik olan (Yıldız, 2018, s. 103) diğer köyler; Yeleme, Köseler, Leylek köyleridir. Leylek köyünün toplam 33 hanesinin hiçbiri üzerinde toprak kaydı bulunmaz ve bunlardan 27 hanenin toprağı olmadığı halde zirâî kazancı söz konusudur. Yeleme ve Köseler köylerinin de büyük bölümü, toprağı olmadan zirâî kazancı olan hanelerden oluşur. Bu köylerin hane sayılarının az olması dikkat çekicidir. Yukarıda değinildiği üzere bahsedilen nedenlerden dolayı boz ve hali köylerin Hacı Mehmet Ağa tarafından şenlendirilmesi

⁸ 1840 yılı temettuat kayıtlarında sınırlı olan bu tür çiftliklerin 1844-45 yılında daha yaygın olarak yer aldıkları görülmektedir. Bunun, yazım veya kayıt tutulması usulüyle ilgili bir durum mu, yoksa toprak tasarruf şekillerinde gerçekleşen bir değişimle ilgili bir durum mu olduğu belli değildir. Adı geçen Hacı Mehmet Ağa'nın özellikle 1844-45 kayıtlarında İstanos köylerinden birkaç çiftlik köyün sahibi olduğu görülmektedir (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9670,9699,9720,9776).

ihtimaline ilişkin kayıtlarda dikkat çekici bir husus görülmektedir. Örneğin Köseler köyünde haneler toprak sahibi olmadığı halde bazı hanelerde *Avdan'da harım* veya *Karataş'ta harım*, *Bademağacı'nda bağ*, *Çaykenarı'nda harım* ibareleri yer almaktadır. Söz konusu köyler, İstanos'a bağlı diğer köylerdendir. Birkaç hanede yer alan bu kayıtlar, bu kişilerin aslında adı geçen köylerden olmalarına rağmen ekim faaliyeti için Köseler'de istihdam olunmuş olabileceklerini düşündürmektedir. Aynı durum Leylek ve Karakuyu köylerinde de görülmekte, *karyesinde bağ*, *Bademağacı'nda bağ* şeklinde yer almaktadır. Bu durum, birkaç örnekle sınırlıdır⁹ (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9661,9664).

Kargın köyü, vakıf topraklarından olup 1840 yılında bununla ilgili bir kayıt düşülmemiş ise de vakıf defterlerinde 1838'de bir vakıf çiftliğidir. 1844-45 kayıtlarında Hamidiye Evkâfından olduğu belirtilmiş ve yerel eşrâfa kiralanmıştır (Yıldız, 2018, s. 103). 1840 yılında tasarruf sahipleri ile ilgili bilgi bulunmasa da köyde mevcut 44 hanenin hiç birisinin toprağı yoktur. Toprağı olmadığı halde zirâî kazancı olan hane sayısı 37'dir. Karakuyu köyünün de bir paşa akrabasına ait bir köy olduğunu ikinci kayıtlar göstermektedir. 1840 yılında köyde toplam 25 hanenin 24'ü topraksız olduğu halde zirâî kazancı mevcuttur. II. Mahmut vakıflarından olduğu ikinci kayıtlardan öğrenilen Yuva, Anbehan, Zivind köyleri de (Yıldız, 2018, s. 101) 1840'ta tamamı topraksız olduğu halde zirâî kazancı bulunan köylülerce işlenmektedir. Çukurca köyü, 1840 yılında hanedandan Mehmet Beğ'in çiftliğidir. İkinci kayıtlarda Şeyh Ali Ağa ile müşterek tasarruf etmiş ve onun tarlası için *çiftlik ta'bir olunur tarla* yazılmıştır. Tarlası 5000 dönümdür. Toplam 25 hanenin 21'i toprağı olmadan zirâî kazancı olan hanelerdir¹⁰.

B. İstanos'ta Tarım İşçiliği

Tarım arazilerinde yüzölçümleri 10-50 dönüm arasında olan işletmeler, orta büyüklükte bir ailenin çalışma zamanını dolduracak genişlikteydi. Büyük işletmelerse hasat zamanı gibi zirâî faaliyetlerin arttığı zamanlarda yardımcı işgücüne ihtiyaç duyulan işletmelerdir (Güran, 1987, s. 243). Sahibi tarafından işletilen çiftlik tipi işletmelerin, küçük üretici aile işletmeleri ile arasındaki en önemli fark, üretim faaliyetinin her safhasında ücretli iş gücü çalıştırmalarıdır. Osmanlı Devleti'nde çiftlik işletmeleri, iki türlü işçi çalıştırıyorlardı. Bunların bir bölümü, yıllık ya da altı aylık bir süre için tutulan ve *hizmetkâr* adı verilen sürekli işçilerdi. Bunlar, zirâî faaliyetin en durgun zamanlarında bile çiftlikte bulunması gereken işçiler olup bir kısmı bütün bir yıl için tutuluyorlardı. Bunlara ek olarak

⁹ Bu tür durumlar tahrir kayıtlarında bile mevcuttur. 1585'te III. Mehmet dönemindeki mensuh müsellemlerinde bazı zümrelerin farklı köy veya yerlerden oldukları tespit olunmuştur. Yani çiftlik belirli bir köye ait olmasına ve orada kaydedilmesine rağmen, ahalinin farklı köy, kaza, sancak vb. yerlerden olduğu görülmüştür (Karaca, 2009, s. 204).

¹⁰ Diğerleri ile ilgili ayrıntılar için bk. Tablo 2.

zirâî faaliyetin yoğun olduğu ilkbahar ve yaz mevsimlerinde altı aylık bir süre için alınan işçiler mevcuttu. Çiftliklerde çalışan işçilerin ikinci bölümü ise *orakçı*, *harmancı* gibi adlarla anılan gündelikçi işçilerdi. Bunlar zirâî faaliyetin yoğunluğunun en yüksek düzeye çıktığı orak ve harman zamanlarında işe alınıyorlardı. Çiftlik sahibinin bu şekilde sürekli, uzun süreli ve geçici işçi çalıştırması emek maliyetini en alt düzeyde tutma düşüncesine dayanıyordu (Güran, 1987, s. 252).

İstanos'ta da yukarıda ana hatlarıyla belirlenen ekim faaliyetlerinin yanı sıra açık bir şekilde rençber, amele, gündelikçi, ırgat, hizmetkar, kethüda, orakçı şeklinde yazılarak diğer çiftçi hanelerinden ayrı kaydedilen ve tarım faaliyetine emek olarak katılım sağlayan bir kesim daha bulunmaktadır. Şüphesiz onların durumları kaynaklardan daha net takip olunabilmektedir. Tepedelenli Ali Paşa'nın Manastır'daki çiftliğinde hizmet veren, çiftlikte oturarak tohumu ondan alan ve ürünü onunla paylaşan çiftçiler *yarıcıyân*; çiftlikte çalışan belli bir işi olmayan gündelikçiler, *aylakçıyân* olarak ayrı değerlendirilmektedir (Sezer, 1998, s. 77). Kullanılan terimler farklı olmakla birlikte Rumeli'de de ortaklık yapan köylü ile gündelikçilik yapan köylü net biçimde ayrılmaktadır.

Rençber, amele, gündelikçi, hizmetkar gibi işçiliklerin düzensiz, tek tek yapılan bir işçilik olduğu ve ücret¹¹ karşılığı yapıldığı, öte yandan ortaklığın elde edilen ürünün yarı yarıya paylaşılması hesabıyla yapıldığı ikinci tür kaynaklardan anlaşılmaktadır.

1840 yılında, İstanos'ta 8 ırgat bulunmaktadır. Bunların 4'ü Mirahor köyündedir. Bu köylüler, ırgatlıktan en az 80 kuruş ve en çok 464 kuruş kazanç elde etmiştir¹². Kazançları gibi mal varlıkları da oldukça azdır. En fazla mal varlığı bulunan ırgatın 1480 kuruşluk ve en az olanın 50 kuruşluk mal varlığı mevcuttur. Bu ırgatlardan 6 numaralı hanede meskûn İbrahim'in 1480 kuruşluk mal varlığı içinde birkaç baş hayvanı, bağı ve tarlası mevcuttur. Öte yandan mal varlığının kıymeti 50 kuruş olan Ali adlı köylünün sadece bir adet merkebi bulunmaktadır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 6, 16, 17, 18 / 9664, 145,149). Aynı yıllarda İstanos'ta 2 gündelikçi¹³ kaydedilmiştir. Gündelikçilik yapan köylülerin de mal

¹¹ Kayıtlarda da bu işçiliklerin karşılıkları için ücret ifadesi kullanılmıştır. Osmanhalifeler köyünün 21 numaralı hanesinde meskûn, Ömer Ali adlı kimsenin hizmetkarlık ücreti 234 kuruştur. Bu durum *hizmetkâr olduğundan bir senede ücreti* şeklinde yazılmıştır (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9664, 174).

¹² Batı Anadolu'da ırgatlık ücretlerinin yıllık 300-400 kuruş arasında olduğu görülmektedir (Özgün, 2012a, s. 328).

¹³ 1844-45 verilerinde sayıları oldukça artan gündelikçiler için bu kayıtlarda *imâleci* veya *amele* tabirinin kullanıldığı görülmektedir. "İmâle işçilere ödenen gündelik ücret" anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2002, s. 432). İmâleci de bu kazancın muhatabı olan kişiyi işaret etmektedir. Bunların 1840'ta 2 olan sayısı, 4-5 yıl sonra nahiye genelinde 28'e yükselmiştir. Bu şekilde ücretle tarım işçiliği yapan köylü hanelerin

varlıkları azdır. İşten kazançları birbirine çok yakın olan 149 ve 150 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 2 / 9664, 74).

Hizmetkarlık özellikle fakir ve topraksız köylünün¹⁴ yaptığı tarım işçiliklerinden biridir. Bu durum, belgelerde yer alan örneklerin incelenmesi ile daha net ortaya çıkmaktadır. 1840'ta Garipçe'de hizmetkarlık yaptığı görülen iki hanenin, hizmetkarlık kazancı dışında başka hiçbir geliri bulunmamaktadır. Yine aynı yıllarda Kışla'da hizmetkarlık yapan 4 hanenin hizmetkarlık kazançları dışında başka gelirleri veya mal varlıkları mevcut değildir. Bu kimselerin hizmetkarlıktan elde ettikleri en düşük yıllık kazanç, 100 ve en yüksek yıllık kazanç, 500 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 29, 53 / 9664, 225, 226, 227, 228). 1840 yılı için İstanos köylerinde bulunan toplam hizmetkar sayısı 16 olup, bunların 13'ü 1000 kuruşun altında mal ve kazanç toplamına sahiptir.

Hizmetkarlar içinde en iyi durumda olan 3716 kuruşla *hizmetkâr-ı âyan* olarak kaydedilen Ali Fahreddin-i Kebir köyünden Kadı Ömer'dir. Onun toplam mal varlığı diğerlerinden fazladır. Köyün âyanı bir numaralı hanede oturan Şeyh Ali Ağa olduğuna göre söz konusu hizmetkar onun için çalışmaktadır. Kadı Ömer, aynı gerekçeyle vergi de ödememektedir. Bu durum, *hizmetkâr-ı âyan olduğundan sâlyânesi olmadığı* şeklinde ifade edilmiştir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9664, 132, 159). Batı Anadolu'da hizmetkar ücretleri yıllık 200, 500, 900 kuruş gibi meblağlara tekabül etmektedir (Özgün, 2012a, s. 328).

Tarım hizmet gruplarından biri de kethüdalıktır. Bu işçilik özellikle kişilerin tasarrufundaki çiftliklerde, çiftliklerin işleyişinden sorumlu kişiler için kullanılan bir tabirdir. Yine fakir köylünün ifa ettiği işlerdendir. 1840 yılında İstanos'ta 5 kethüda bulunmaktadır. Karadığın'de bulunan kethüdanın hiçbir mal varlığı bulunmamaktadır ve tek geçim kaynağı, bu işten sağladığı 500 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 7). Leylek köyünde kaydedilmiş bulunan bir kişi için *İmecik kethüdâsı* tabiri kullanılmıştır. Onun da hiç mal varlığı bulunmadığı, tek kazancının bu işten elde ettiği 500 kuruş olduğu görülür. Hanesinin Leylek'te kaydedilmiş olduğuna bakılırsa bu kişi, Leylek köyündendir. Kethüdalık işini İmecik'te yapmakta ve geçimini orada sağlamaktadır. Bu örnek, nahiye genelinde köyden köye işçilik için göç olayının mevcut olduğunu göstermektedir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 119). Kışla'da bulunan tek bahçıvanın bu işten kazancı

sayısının artması, köylülerin refah seviyesinin en azından bu haneler için gerilediğini göstermektedir. Yine 1840'ta İstanos'ta 16 olan hizmetkar sayısı, 1844'te 58'e ve 1 olan bahçıvan sayısı 3'e çıkmıştır (Yıldız, 2018, ss. 164-166).

¹⁴ Bunlardan bazılarının çok fakir olduğu, haneleri mevcut olmadığı için nüfus bilgilerinin numara üzerine kaydedildiği görülür. Çalışmakta oldukları ağaların sağladıkları barınma imkanlarını kullanmaları mümkündür. Temettuat kayıtlarında bu durum; *işbu kimesne hâne olmayub nüfûs defterinin iki yüz on beşinci numerosunda mukayyed* tir şeklinde yer almaktadır ve devamında *Ali'nin malı olmayub İbrahim Ağa'nın hizmetkârı olmağla* denilmektedir (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9664, 24, no:225).

208 kuruş ve tüm mal varlığının kıymeti 382 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 91).

Rençberlik sonraki yıllarda çiftçilik için kullanılacak olmakla beraber, bu dönemde muhtemelen ırgatlıkla eşanlı olarak kullanılmıştır¹⁵. 1840 yılında İstanos'ta 4 rençber bulunmaktadır. Bunların rençberlikten en az 225 ve en fazla 600 kuruş kazançları mevcuttur. Yuva köyünde bulunan rençber, 600 kuruş gibi iyi bir meblağ kazanmaktadır fakat bunun dışında hiçbir şeyi bulunmamaktadır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 34). Orakçılık da bu tarım faaliyetleri içinde sayılabilir. Söz konusu yıllarda nahiyede 4 orakçı mevcut olup 2'si Yazır köyündedir. Orakçılıktan kazançlar, 125 ilâ 480 kuruş arasında değişmektedir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 27,32 / 9664, 8,16).

Bunlara eklenebilecek bir diğer iş de tek kayıta rastlanan ve Çıvgalar köyünde bulunan *mezrû'ât bekçisidir*. Adından da anlaşıldığı üzere ekinin korunması ve güvenliği için böyle bir işçiye ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Onun bu işten kazancı, 440 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 151).

Yukarıda belirlenen ekim türlerinin birbirlerinden farklı¹⁶ olduklarıyla ilgili örnekler mevcuttur. Bununla ilgili bir kayda 1840 yılında Mirahor'da rastlanmaktadır. Hem ırgatlık hem de ortaklık kaydı aynı hanenin gelir kalemleri arasında, ayrı sütunlarda yer almakta ve ayrı fiyatlandırılmaktadır. Bu köyde bulunan 17 numaralı hanenin ortaklıktan 450 kuruş ve ırgatlıktan da 80 kuruş kazandığı görülmektedir. Aynı şekilde 18 numaralı hanede köylünün ortaklıktan kazancı, 700 kuruş iken ırgatlıktan 150 kuruştur¹⁷ (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9663, 77).

¹⁵ Farsça renc-ber kelimesi *sıkıntı* manasındaki *renc* ile çeken manasındaki *ber* kelimelerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmış ve "sıkıntı çeken, meşakkatli, ağır işlerde bulunan kimse" için kullanılmıştır (Devellioğlu, 2002, s. 886). Buradaki kullanımı ırgatlıkla eşdeğer tutulmuştur.

¹⁶ Bu söz konusu fark, özellikle 1844-45 temettuat kayıtlarında çok daha net olarak ortaya konulmuştur. Bu kayıtlarda çiftçilik yapan reaya için *erbâb-ı zirâat* tabiri kullanılırken, bazı köylülerin açık biçimde rençber, amele, gündelikçi (imâleci veya amele), ırgat olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu hanelerin varlığı; toprak sahibi haneler dışında kalan, çoğu topraksız olan, toprağı işlemekle geçimini sağlayan ve tarıma emeği doğrultusunda katılan köylülerin varlığını ortaya koymaktadır. Gerçekten de bu şekilde yazılan haneler, iktisadî imkanları daha sınırlı olan ve bu tür bir işçilikle hayatını idame ettiren hanelerdir (Yıldız, 2018, ss. 166-174).

¹⁷ Kaynaklarda birbirinden farklı diğer ekim türleri de ayrı ayrı kayıt altına alınmıştır. Örneğin Karataş köyünde bulunan Muhtar Mehmet'in 100 dönüm tarlası ile bu tarladan elde ettiği 1520 kuruş *mezrû'ât* kazancı mevcuttur. Bir alt satırda ise Beşkazalı Mustafa ile yaptığı müşterek kendir ekiminden 500 kuruş kazanç elde ettiği kaydedilmiştir ve bu ikisi ayrı ayrı kaydedilmiştir. Kayıtların tutulma usulü her bir kazanç türünü ayrı ayrı kaydetmek yönünde şekillenmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9661, 50, h:20).

Tüm bu hizmet gruplarının elde ettiği kazançların diğer köylü haneleri ile kıyaslandığında düşük olduğunu söylemek mümkündür¹⁸. Bu köylüler, genel olarak buldukları köylerin en az kazanç veya mal varlığına sahip haneleri olmuştur. Örneğin iki rençber ve bir hizmetkarın bulunduğu Yuva köyünde bulunan 55 haneden 2'si 100-500 kuruş arası; 6'sı 500-1000 kuruş arası; 40'ı 1000-5000 kuruş arası; 6'sı 5000-10000 kuruş arası ve 1'i de 10000 kuruş üstünde gelir ve kazanç toplamına sahiptir. Bu hanelerden 100-500 kuruş arası varlık sahibi olan biri söz konusu hizmetkardır. Rençberler ise 500-1000 kuruş arasında varlık sahibi olan 6 haneden ikisini teşkil etmişlerdir. Çoğunluğu oluşturan 1000-5000 kuruşluk dilime girememişler, Yuva köyündeki en az mal ve kazanç sahibi haneler arasında yer almışlardır (BOA.ML.VRD.TMT. d, 9661, 134-147)¹⁹. Ana hatlarıyla çeşitli İstanos köylerinde bulunan bu iş grupları ile örneklem olarak ele alınan Yuva köyünün diğer haneleri karşılaştırıldığında bu tür grupların mal ve kazanç aralıklarının 500-1000 kuruş arasında yoğunlaşmasına karşılık; Yuva köyünün diğer hanelerinin mal ve kazanç aralığının 1000-5000 kuruş arasında yoğunlaştığı görülmektedir (BOA.ML.VRD.TMT. d, 9661, 9663, 9664).

Sonuç

Tarımsal faaliyetler, Osmanlı ekonomisi içinde önemli bir yer teşkil etmekte olup devlet var olduğu müddetçe bu durum önemini korumuştur. 19. yüzyıl boyunca Teke sancağına bağlı Antalya kazasının bir nahiyesi olan İstanos nahiyesi de bu ekonomik faaliyet bütünü içindeki yerini almıştır. Tımar sisteminin bozulması sonrasında ve bazı olaylar sonucunda memleket genelinde ortaya çıkan iktisadî, siyasî, sosyal şartların Teke yöresindeki köylünün üretimini de olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır.

İstanos'ta yaya ve müsellemler ocaklarından müntakil ve mensûh çiftliklerin büyük bir kısmı ocakların kaldırılması ve sakinlerinin reâyâ yazılmaları sonucunda köylü üzerinde kalıp eşkinci tımar ve zeameti olarak tanımlanmışken, tarihî süreç içerisinde bir kısmı da mukataa vb. uygulamalar kapsamında yerel eşrâfın eline geçmiş; Tekelioğlu ailesinin hükmettiği yıllar boyunca onların idaresinde kalmıştır. Ailenin ortadan kaldırılması ve bölgedeki etkinliğinin son bulmasının ardından diğer yerli ailelerin etkinlik sahasına girmiştir. 1840 yılı için net olarak belirtilmese de daha sonraki yıllara ait kayıtlara nazaran bazı köyler de padişahlar tarafından vakfedilerek vakıf hukuku kapsamında yerel eşrâfa kiralanmıştır.

Teke yöresinde ortaya konulan tarımsal artık üzerinde başta devlet olmak üzere yerel eşrâf, yabancı tüccarlar, yabancı devlet elçileri ve bunların bölgede ittifak kurdukları kimselerin doğrudan veya dolaylı talepleri yapılan bazı çalışmalarda görülmektedir. Yerel eşrâf ve âyanın kendi arasındaki mücadele, devletin bunlara

¹⁸ Ayrıntılar için bk. Tablo 5.

¹⁹ Ayrıntılar için bk. Tablo 1.

karşı vermiş olduğu mücadele ve diğerlerinin bölgedeki etkinliklerini artırma çabasının merkezinde bölgedeki zirâî üretim bulunmaktadır. Bu durum köylü üzerindeki baskının büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

İstanos'ta mevcut tarım faaliyetleri, arka plan itibarıyla mîrî toprak rejimi ve tımar sistemi çerçevesinde çoğu toprakların köylüler üzerinde yazılı olduğu kendine yeterli küçük tarım işletmeleri yanında ortaklık, kiracılık, tarım işçiliği gibi uygulamaların devam ettiği bir zeminde şekillenmiştir. 1840 verilerine göre İstanos'ta ortaya konulan zirâî faaliyetlerin bir kısmını köylülerin -birbirlerinin tarlalarında yapmış oldukları- ortaklık ve kiracılık (el tarlasında yapmış oldukları ekim faaliyeti) oluşturmaktadır. Bir kısmını ise yerel eşrâfin tasarrufunda olan veya padişah vakıfları arasında yer alıp yerel eşrâfa kiralanan arazilerde topraksız köylü tarafından icra edilen ekim faaliyeti oluşturmaktadır. Dördüncü bir grup olarak da açık bir biçimde hizmetkar, kethüda, rençber, ırgat, gündelikçi, orakçı, bahçıvan olan hanelerin tarıma emekleri oranında katılımlarının olduğu tespit edilmektedir.

1840 verilerine göre İstanos'un 45 köyünün 21'inde köylülerin birbirlerinin tarlalarında yaptıkları türden bir ortaklık görülmektedir. Bu 21 köyün toplam 1453 hanesinin 51'inde bu tür ortaklık yapılmaktadır. Köylünün bu ekim faaliyetinden kazancı, 37781 kuruştur. Yine 1840 verilerine göre İstanos'un 45 köyünün 22'sinde el tarlasında ekim yapan hanelerin mevcudiyeti tespit edilmektedir. Bu 22 köyün toplam 1441 hanesinin 225'inde köylü bu faaliyetten 142070 kuruş kazanç elde etmektedir. Bunlara ek olarak topraksız oldukları halde zirâî kazancı bulunan köyler tespit edilmiş olup 45 köy içinde 12 köy, bu gruba dahildir. Bu köyler, daha çok yukarıda bahsedilen vakıf çiftlikleri ile tasarrufu ağalara bırakılmış köylerdir. 12 köyün toplam 380 hanesi içinde toprağı olmaksızın zirâî kazancı bulunan hane sayısı, 331'dir. Onların topraksız mevrû'attan toplam kazançları ise 298155 kuruştur. Toprağı olmayan ve zirâî kazancı bulunmayan, çobanlık yapan, fakir olan ya da sadece birkaç baş hayvanı bulunan 42 hane, bu değerlendirmenin dışında bulunmaktadır. Toplamı 380 olan hanelerin içinde tarla sahibi hane sayısı sadece 7'dir. Son olarak ele alınan tarım hizmet gruplarının da yine söz konusu yıllardaki bu işçiliklerden yıllık kazancı, 10510 kuruştur. Toplamda 41 hane, geçimlerini bu işçilik türlerinden sağlamışlardır. İncelediğimiz kaynaklara nazaran İstanos'ta ortaya konulan ekim faaliyetlerinde tarım işgücünün tamamına yakını, köylüden ve köy içinden temin edilmektedir. Bazı istisnai örnekler de yine Teke yöresi dahilinden ve nahiyenin diğer köylerindedir. Köylü toprak sahibi olsun ya da olmasın, üretime emeği doğrultusunda katılmakla hem devlet hem de kendi ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Tablo 1. 1840 Yılı Tarım Hizmet Grupları Haneleri ile Yuva Köyü Hanelerinin İktisadî Dağılımı (Kuruş) (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9661, 9663, 9664).

Kuruş Aralıkları	100-500	500-1000	1000-5000	5000-10000	10000 üstü	Hane Sayısı
Tarım hizmet grupları	9	20	12	-	-	41
Yuva köyü haneleri	2	6	40	6	1	55

Tablo 2. Toprağı Olmadığı Halde Zirâî Kazancı Bulunan Köyler (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9661, 9663, 9664).

Köyler	Toplam Hane Sayısı	Tarla Sahibi Hane Sayısı	Tarlasız Olmadan Zirâî Kazancı Bulunan Hane Sayısı	Diğer	Tarlasız Zirâî Kazanç
Karadığın	15	-	14	1	10761
Kargın	44	-	37	7	43853
Kemerağzı	27	3	23	1	20339
Karakuyu	25	-	24	1	24132
Yuva	55	-	47	8	55434
Anbehan	34	-	31	3	20996
Zivind	89	-	82	7	75017
Manay	12	-	12	-	8363
Yeleme	10	2	6	2	2891
Köseler	26	2	20	4	15412
Leylek	33	-	27	6	16620
Dat	10	-	8	2	4337
12	380	7	331	42	298155

Tablo 3. İstanos'ta Ortaklık (1840) (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9661,9663,9664).

Köy	Toplam Hane Sayısı	Ortaklı Hane Sayısı	Ortaklıktan Kazanç
Yaka	31	1	220,5
Garibçe	57	1	157,5
Kışla	107	8	3875
Taşkesiği	38	1	260
Ali Fahreddin-i Sagir	123	1	1100
Çıvgalar	157	6	4709
Mamatlar	27	2	2826
Yalınlı-yı Kebir	67	2	1795
Yalınlı-yı Sagir	65	3	2908
Fığla	156	9	5929
Andiye	83	2	496
Belen	31	1	300
Beğiş	67	1	675
İmecik	91	1	2100
Avdan	79	1	650
Sımandır	30	1	1380

Kargalık	32	1	300
Mirahor	23	3	1400
Karabayır	55	1	550
Bayat	33	3	3000
Yazır	101	2	1150
TOPLAM	1453	51	37781

Tablo 4. İstanos'ta El Tarlasında Zirâat Eden Köylüler (1840) (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9661, 9663, 9664)

Köy	Toplam Hane Sayısı	El Tarlasında Eken Hane Sayısı	Bu Ekimden Sağlanan Kazanç
Kışla	107	32	19524
Ali Fahreddin-i Kebir	117	1	266
Osmanhalifeler	23	1	157
Çıvgalar	157	19	9981
Mamatlar	27	1	687
Yalınlı-yı Kebir	67	13	12302
Yalınlı-yı Sagir	65	12	9060
Akkilise	25	5	2758
Yelten	61	21	15315
Fığla	156	20	9462
Gözer	12	3	2090
Andiye	83	39	25535
Belen	31	16	8529
Beğış	67	3	1860
İmecik	91	5	2762
Avdan	79	5	2350
Kargalık	32	1	645
Mirahor	23	1	1050
Sekülü	15	9	7050
Karabayır	55	4	2900
Yazır	101	5	3316
Ürkütlü	47	9	4471
TOPLAM	1441	225	142070

Tablo 5. İstanos'ta Tarım Hizmet Gruplarının İktisadî Durumları (1840) (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 9663, 9664)

İş Kolları	Bulunduğu Köy	İşinden Kazancı	Mal Varlığı	Mal Varlığı Kıymeti
Irgat	Ali Fahreddin-i Kebir	200	4 baş hayvan	585
	Çıvgalar	464	2 baş hayvan kırk dönüm tarla	200
	Fığla	134	1 merkep	50
	Fığla	125	2 baş hayvan	170
	Mirahor	150	İnek, keçi, kısrak, merkep gibi hayvan ile bağ, tarla	1480

	Mirahor	100	Merkep, beygir, öküz, inek, keçi ve kırk dönüm boş tarla	807
	Mirahor	80	Bir merkep, 2 dönüm bahçe	155
	Mirahor	150	Merkep, tosun, keçi ile iki dönüm harım	302
Hizmetkar	Çaykenarı	400	Sadece üç dönüm harım	100
	Yuva	250	2 merkep, 1 kısır inek	170
	Garipçe	420	-	-
	Garipçe	500	-	-
	Kışla	250	-	-
	Kışla	250	-	-
	Kışla	300	-	-
	Kışla	100	-	-
	Dat	300	1 merkep, 1 inek	120
	Sülekler	290	1 merkep, yüz elli dönüm harım, seksen dönüm tarla (boş ve nadas)	450
	Ali Fahreddin-i Kebir	-	Kısrak, tay, kuzu, inek, dana ve merkep	2320
	Ali Fahreddin-i Kebir	202	Keçi, inek, sığa ve yüz dönüm tarla	570
	Osmanhalifeler	234	2 Öküz, 1 merkep, 1 inek	340
	Yalınlı-yı Sagır	350	1 sıpalı merkep	55
Fiğla	249	1 merkep, 5 keçi, yarım dönüm bağ, 30 dönüm boş tarla	244	
Belen	115	Bir dönüm bahçe ve bir merkep	150	
Gündelikçi	Kışla	149	1 tek sıpalı merkep	60
	Mirahor	150	Merkep, beygir, öküz, inek, keçi, teke ve harım	952
Kethüda	Karadığın	500	-	-
	Çaykenarı	650	Beş dönüm harım, üç dönüm bağ	350
	Leylek (İmecik kethüdası)	500	-	-
	Zivind	-	-	264
	Garibçe	-	Öküz, tosun, inek, merkep ve yirmi beş dönüm tarla (20 dönümü boş)	615
Rençber	Yuva	600	-	-
	Yuva	200	1 merkep ve bir evlek bağ	130
	Sülekler	320	1 kısrak	160
	Fiğla	225	15 keçi, biraz bağ, doksan beş dönüm boş tarla	384
Orakçı	Yalınlı-yı Sagır	480	1 öküz ve inek, 2 merkep, seksen dönüm tarla yarısı ekili, yarısı boş	2742

	Yalınlı-yı Kebir	125	Deve, inek, keçi, koyun, merkep, kovan	550
	Yazır	150	2 merkep, öküz, inek vs. hayvan, bir evlek bağ, altmış dönüm tarla 10'u boş	724
	Yazır	200	1 merkep	85
Bahçıvan	Kışla	208	İnek, düğe, dana ve 2 merkep	382
Mezrû'ât bekçisi	Çıvgalar	440	1 merkep	60
TOPLAM	41	10510		15726

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9661.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9663.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9664.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9670.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9699.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9720.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9776.

2. Araştırmalar

Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (2. bs.) İstanbul: Cem Yayınevi.

Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyancıları*. Ankara: Barış Yayınları.

Armağan, A. (2011). XVI. Yüzyılda Teke Sancağının Yönetimi ve Yöneticileri. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 18(1), 273-293.

Barkan, Ö. L. (1980a). XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri. *Türkiye'de Toprak Meselesi* (1. bs.) içinde (ss. 575-686). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1980b). Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi. *Türkiye'de Toprak Meselesi* (1. bs.) içinde (ss. 291-375). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Beldiceanu-Steinherr, I. (1981). XV. ve XVI. Asırlarda Anadolu'da Ortakçılar. *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (11-15 Ekim 1976)* içinde (ss. 1321-1326).

Cezar, Y. (1977). Bir Ayanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Ayanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi). *Belleten*, XLI(161), 41-78.

- Cin, H. (1966). Osmanlı Toprak Hukukunda Mîrî Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 745-798.
- Çadırcı, M. (1987). Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim. *Belleten*, LI(201), 1215-1240.
- Dayar, E. (2018). 1853 Antalya İsyanı. *Adalya*, (21), 363-378.
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dinç, G. (2019). Antalya Buğdayı İstanbul Fırınlarında: XIX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'un Buğday İhtiyacının Karşılmasında Antalya'nın Önemi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65, 289-301.
- Durgun, H. (2014). *XIX. Yüzyılda Teke Sancağı'na Bağlı Elmalı Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı* (Basılmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Emecen, F. (2003). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi.
- Engin, N. (2002). Köle. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 26, ss. 246-248).
- Faroqhi, S. (2002). İktisat Tarihi 17. ve 18. Yüzyıllar. S. Akşin (Yay. Yön.), *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde (C. 3, ss. 189-216). Ankara: Cem Yayınevi.
- Gökbilgin, M. T. (2001). Nahiye. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 6, ss.1-14).
- Güran, T. (1987). Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910. *İ. Ü. İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, (1), 225-303.
- Halaçoğlu, A. (2002). *Teke (Antalya) Mütessellimi Hacı Mehmet Ağa ve Faaliyetleri*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- İnalcık, H. (1998). Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar. Ç. Keyder ve F. Tabak (Ed.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* içinde (ss. 17-35). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalcık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* (R. Sezen, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2006). Tanzimat Nedir?. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Haz.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (ss. 13-35). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Karaca, B. (2002). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Karaca, B. (2009). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Kütükoğlu, M.S. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri. *Belleten*, LIX(225), 395-412.
- Nagata, Y. (1997). *Tarihte Ayanlar, Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özgün, C. (2012a). Batı Anadolu'da Tarımsal İşgücü ve Ücretler (1844-1914). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(22), 319-331.
- Özgün, C. (2012b). XIX. Yüzyılın Ortalarında Foça Kasabasında Tarımsal Arazi Kullanımı ve Verimlilik. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 371-395.

- Öztürk, N. (1995). Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 11, s. 522).
- Quataert, D. (2006). Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Haz.), F. Acun (Çev.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (ss. 447-455). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Sezer, H. (1998). Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine Bir Araştırma. *Bellekten*, LXII(233), 75-105.
- Tızlak, F. (2002). Tekelioğlu İsyanı. XIII. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri* içinde (C. III/I, ss. 237-254).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi* (C. 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üçok, C. (1944). Osmanlı Devleti Teşkilâtından Tımarlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(4), 525-551.
- Yalçın, A. (2003). Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Silifke Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı. *OTAM*, 15(15), 13-87.
- Yücel, Y. (1974). Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkezîyet) Dair Genel Gözlemler. *Bellekten*, XXXVIII(152), 657-708.
- Yıldız, T. M. (2018). *1839-1917 Arası İstanos (Korkuteli) 'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Durumu* (Basılmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Antalya.

KARLOFÇA ANTLAŞMASI SONRASI OSMANLI-VENEDİK SINIRININ TEŞEKKÜLÜ VE KAPICIBAŞI OSMAN AĞA'NIN MEKTUPLARI (1699-1701)*

*Güner DOĞAN***

Öz: Sınır noktası/hattı, ülkeler arasında paylaşılan bir dünyaya işaret eder. Burası devletlerin hâkimiyet alanlarının son noktası ve komşu devletlerle olan iletişiminin ise başlangıç noktasıdır. Kurulduğu günden itibaren Batı sınırını sürekli genişleten Osmanlılar, karşılarında en temelde iki devlet bulmuşlardır. Bunlardan birisi Avusturya, diğeri ise Venedik Cumhuriyeti'dir. Her ikisi de Osmanlı Devleti'yle her bakımdan iletişim halinde olan bu devletlerin sınırları da tıpkı Osmanlılarda olduğu gibi zaman içinde sürekli değişmiştir. Karlofça Antlaşması, bu bakımdan yani saydığımız bu üç ülkenin sınırlarının değişmesi bakımından önemli kararların alındığı bir dönüm noktasıdır. Bu antlaşmada alınan birçok karar içerisinde belki de en önemlisi, ülkeler arasında sınırların yeniden tespit edilmesi üzerinedir. Bu bakımdan her bir ülkenin temsilcisi, ilgili işi gerçekleştirmek maksadıyla kendi sınır görevlilerini atayacaktır. Venedik adına bu görevli Giovanni Grimani iken Osmanlı Devleti adına ise Osman Ağa'dır. İşte bu makale, Osmanlı Devleti ile Venedik arasında Karlofça Antlaşması sonrası yeniden oluşacak olan sınırların nasıl tespit edildiği hakkındaki soruyu cevaplamak maksadıyla kaleme alınmıştır. Bunu yaparken ise en temelde Osmanlı Devleti tarafından Venedik'e gönderilen ve Venedik Devlet Arşivi ve kütüphanelerinde muhafaza edilen mektuplar ön planda olacaktır.

Anahtar kelimeler: Karlofça Antlaşması, üçlü sınır, Osman Ağa, Giovanni Grimani, Bosna Paşası Halil.

The Formation of the Ottoman-Venetian Border after the Treaty of Karlowitz and the Letters of the Kapıcıbaşı Osman Agha (1699-1701)

Abstract: Boundary point/line indicates a world shared among countries. This is the end point of the dominance areas of states and starting point of the communication with neighboring states. Continuously extending its Western boundary since the day of its foundation, the Ottomans basically came across two states. One of them was Austria and the other was the Republic of Venice. The boundaries of both states in contact with the Ottoman State, similar to the ottoman borders, in all respects constantly changed in time. In this respect, the Treaty of Karlowitz is a turning point where important decisions are made, regarding the change of boundaries of the three states. Among the many decisions of the treaty, perhaps the most significant ones might be on the redetermination of boundaries. Thus, a representative from each country appointed their own boundary official for the purpose of carrying out the demarcation. Giovanni Grimani assumed this task on behalf of Venice, whereas Osman Agha assumed it on behalf of the

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 01.03.2021 - 28.07.2021

** Dr.Öğr.Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çankırı, Türkiye. gunerdogan@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6746-2128.

Ottoman State. This article aims to answer the question of how the boundaries reshaped after the Treaty of Karlowitz, between the Ottoman State and Venice, were determined. While trying to find the answer, the letters that sent by the Ottoman State to Venice and kept at the Venetian State Archive and Libraries will be prioritized.

Keywords: The Treaty of Karlowitz, Triplex *Confinium*, Osman Agha, Giovanni Grimani, Bosnian Halil Pasha (Bosnia).

Giriş

Uzun bir savaşın sonunda yine uzun müzakereler neticesinde imzalanan Karlofça Antlaşması (26 Ocak 1699), Osmanlı Devleti adına her bakımdan önemli neticeleri barındıran birtakım sonuçları beraberinde getirmiştir. Anlaşma masasında kısa zaman içinde Avusturya tarafı ile görüşmeleri nihayete erdiren ve ardından Venedikli diplomatlarla müzakerelere girişen Osmanlı diplomatları Rami Mehmed Efendi¹ ve Alessandro Maurocordato, kısa ancak yoğun tartışmaların olduğu bir sürecin ardından neticeye varmışlardır. Bu görüşmelerde taraf iki ülke ile müzakerelerde en fazla sorun çıkaran mevzu, ülkeler arasında yeniden tayin ve tespit edilecek sınırlar konusu olmuştur². Venedikli diplomat Carlo Ruzzini³ ile bu noktada Osmanlı tarafı anlaşma sonrası oluşturulacak bir komisyonla iki ay veya eğer mümkünse daha kısa bir zaman dilimi içerisinde sınırların tespit edilmesi noktasında anlaşmışlar ve üç madde temelinde belirli kararları öncelikle almışlardır⁴.

Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasının ve taraflar arasında temessüklerin⁵ verilmesinin akabinde fazla zaman kaybetmeden 1 Mart 1699 tarihi itibarıyla Osmanlı Sultanı, bir ferman yayınlarak iki ülke arasında gerçekleşecek işin

¹ Venedik Belgelerinde Reis Efendi

² Karlofça Antlaşmasında Osmanlı ve Venedik diplomatlarının görüşmeleri ve aldıkları kararlar hakkında bk. Munson, 1940; Dellagrotte, 1965; Abou-El-Haj, 1967; Doğan, 2017.

³ Carlo Ruzzini'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkisi ve diplomatik faaliyetleri hakkında bk. (Doğan, 2020a, ss. 97-115).

⁴ Bunlar arasında sekizinci madde şöyle bir çerçeve çizmektedir: “Dalmaçya’da Knin ve Sin ve Gabela ile Çeklut Kal’aları hâliyâ Venedik Cumhûrunun zabt u tasarrufunda olmağla, yine âsûde-hâl üzere zabt u tasarruflarında kal’alar...Knin kal’asından Verlika kal’asına ve andan Sin kal’asına ve andan Delüvara dedükleri Zadvaryaya kal’asına ve andan Vergoraç kal’asına ve kezâlik Çeklut kal’asına varınca hudûd-ı müstakime çekilüp sınırlar tefrik oluna...ve Venedik zabtında olan kal’aların önlerinde dahi münâsebeti mikdârî arâzisi olmak için Knin ve Verlika ve Sin ve Zadvaryaya ve Vergoraç ve Çeklut kal’alarının önlerinde yerin iktizâsına göre müstakim veyâhûd pergâri hat ile birer sâ’at toprak kat’-ı hudûda me’mûr olan vekiller cânibinden ta’yin oluna”. Bk. (Târih-i Râşid ve Zeyli, 2013, ss. 575-576; Zinkeisen, 2011, s. 150; Muâhedât Mecmuası, 2008, ss. 217-271).

⁵ Taraflar arasında alınıp verilen mühürlü kâğıt

“reâyâ fukarâsının istirâhatine dahi halel verilme[den]” yapılması noktasında Silâhdâr Ağası Osman'ı görevlendirecekti. Bu ferman özelinde sınırlar noktasında Venedik için genel olarak şöyle bir çerçeve çizilmiştir: “Dalmaçya'da Kin ve Sin ve Gabela ile Çeklut kal'aları hâlâ Venedik Cumhûrunun zabt ve tasarrufunda olmağla yine âsûde hâl üzere zabt ve tasarrufunda kala⁶”. Bundan sonra devamında üçlü sınıra atfen (Osmanlı-Venedik-Avusturya) şu noktaya dikkat edilmesinin önemi vurgulanmıştır: “Hatt-ı mezkûrun kurbunde veyahut dâhilinde devlet-i âliyyenin kal'ası vâki olursa ensesinde olan bütün arazisi kendiye kalûb önünde dahi birer saatlik mikdarı bir pergâri hat ile tâyin olu[nmalıdır]” (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 10, Osmanlı Sultanından Bosna Paşası Halil'e 1 Marzo 1699).

Karlofça Antlaşmasının 11. maddesinde belirtilen husus, taraflar arasında en zor alınan kararlardan birisi olacaktır:

Dalmaçya ve Kotor semtlerinde kat'ı sınır u hudûda havâ müsâ'id oldukda mübâşeret olunmak için ta'yin olunan vekiller mukaddem mâbeynlerinde haberleşüp ve adedi berâber ve kendü halinde olan tevâbi'leriyle bir münâsib yere gelüp bu işe rûz-ı nevrûzdan başlayalar ve zikr olunan câniblerde tarafeynin hudûdu kat'ında ihtimâm etmeleriyle müsâra'at ile iki ay müddetinde hizmetlerini tetmim eyleyeler” (Târih-i Râşid ve Zeyli, 2013, s. 577; Zinkeisen, 2011, s. 150; Muâhedât Mecmuası, 2008, ss. 217-271).

Ancak ilgili madde, her ne kadar çerçeve olarak kabul edilse de süre konusunda öngörülen iki aylık zaman diliminin sahaya tatbik edildiğinde uygulanabilir tarafı gerçekleşmeyecek ve yapılacak iş neredeyse iki yıllık bir sürecin sonucunda nihayete erecektir⁷.

⁶ Sınır hattında yer alan kale isimleri belgelerde farklılık göstermektedir. Bu noktada isimlerin farklı yazılışları şu şekildedir: Zadvarje/Duare/Duvara; Sinj/Signo/Sin; Vrlika/Verlicca/Verlika/Virhrika; Knin/Tenin; Çitluk/Çitlik/Çeklut; Gabella/Gabela. Bk. 91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleri, 2006; MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleri (926-939/1520-1533), 2006; Alberi, 2008; Sezen, 2017

⁷ Deniz sınırlarının yeniden tespiti meselesi de bu çerçevede görüşülmüş ve şöyle bir karar alınmıştır: “...Mora cânibinin tahdid ve temyiz-i arazisine dâr-ı devlet-i âliyyeden memûriyet Silâhdâr Ağası İzzetlü Osman Ağa ile izhâr Venedik Cumhûru tarafından dahi kezâlik tahdide ta'yin ve vekil olan Daniel Dolfin...” Bk. ASVe, *Documenti Turchi*, n.1616 ve n.1617. Bu noktada sonuç olarak 1701 tarihinde verilen Venedik Ahidnamesi ile Büyük kıyı denilen Dalmaçya sahilleri ile Mora arasında kalan körfezlerden ortak yararlanılması esasını getirmişti. Bu genel prensiplerden sonra deniz sınırının belirlenmesi söz konusu oldu. Bu maksatla Osmanlı temsilcisi Silâhdâr Osman Ağa ve Venedik temsilcisi Daniele Dolfin, Ağustos 1701'de bir araya gelerek Ayamavra ile Büyük kıyı arasındaki denizin korsanlara kapalı tutulması ve ticaret

Sınırlar konusu, Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasında hemen her savaş sonrasında gündeme gelen önemli bir konudur. Her iki ülkenin sınırdaş olması ile başlayan komşuluk ilişkisi çoğu zaman savaşlar ile kesintiye uğrasa da çok zaman geçmeden bu “ara dönem”, anlaşmalar ile neticelenmiş ve ardından bozulan sınırların yeniden tayini ve tespit edilmesi işine girilmiştir. Bu noktada Karlofça Antlaşması’na kadar 1573⁸ ve 1671⁹ tarihli sınır çizimlerini anmak gerekir. Bu iki sınır çiziminin de ortak özelliği, savaşın bitmesinin akabinde yapılmış olmalarıdır. Diğer bir benzer özellikleri de çok zaman almadan ve fazlaca teferruatlı tartışmalara girmeden sınırların tespit edilmesidir. Ancak Karlofça Antlaşması sonrası oluşacak sınır işi, bu noktada diğer sınır işlerinden hem zaman hem de görüşmelerin içerikleri bakımından ayrılmaktadır. İşte bu makale, ilgili sınır tespit işine odaklanacak ancak daha özeldir bunu Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen muhaddid¹⁰ Kapıcıbaşı Osman Ağa’nın Venedik Arşiv ve kütüphanelerinde bulunan mektupları özelinde yapacaktır.

1. Osmanlı-Venedik Muhaddidleri

Dönemin Bosna Paşası Halil’in gerçekleştirdiği tahrire bakılacak olursa Osmanlı tarafı, daha evvel olmadığı kadar bir kaybı Karlofça Antlaşması ile teyit etmek zorunda kalmıştır. “Eyâlet-i Bosna’da sene-i mâziyede Venedik Cumhûriyetinde iken Devlet-i Aliyye hudûdu dâhilinde kalan...” cümleleriyle başlayan tahrire göre birtakım yerler, nuovi acquisti¹¹ yani yeni kazanımlar başlığı altında

gemilerine açık olması konusunda anlaşılmıştı. Bk. (Bostan, 2007, ss. 36-37; Pedani, 2001, ss. 221-239).

⁸ Verilen iki hüküm şu şekildedir: “...bundan akdem Venedik beğlerine verilen ahidnâme-i hümayûnumda adâvet zamanından evvel Bosna ve Arnavud serhaddinde vâki olan kal’aların sınırları ne vecihle zabt oluna gelmiş ise kuvve-i kahire-i hüsvânem ile feth olunan kal’a ve kastellerin sınuru ol vechile zabt olunub öte cânibin ellerinde kalan kal’anın dahi kadimi sınırlarına dahl olunmama [lıdır]” (BOA, MD. n.22, 420) ve “...ol cânibden yarar adamlar taleb eyleyüb dahi ehl-i vukûf ve mu’temed ‘aleyh kimesneler ile bizzat sınırın üzerine varub kal’a-i mezbûrenin (Badra kalesi ?) hudûd-ı kadimden nereden nereye müntehi olursa kadimi hudûdu tâ’yin ve temyiz eyleyü[n]...” denilerek bir diğer hüküm gönderilmiştir (BOA, MD. n.24, 74 ve 205). Venedik’ten Giacomo Soranzo ve Osmanlı’dan Ferhad Paşa’nın görevli olduğu 1573 yılındaki sınır çizimi sonraki sınır çizimlerinde de sıklıkla referans gösterilecektir. Konu hakkında bk. (Şakiroğlu, 1986, ss. 527-553; Belin, 1876, ss. 381-424; Hammer-Purgstall, 1963, ss. 277-302). Özet olarak bk. (Pedani, 1994, Busta: 6, n.818). Son olarak bk. (BOA, Mühimme 21, Hüküm 404, ss. 165-166).

⁹ 1671 tarihli Osmanlı-Venedik sınırının nasıl tespit edildiği konusu, tarafımızdan şu makalede kaleme alınmıştır: Doğan, 2019, ss. 1-18.

¹⁰ Sınırı, hudûdu belirleyen kişi

¹¹ Bir Venedik belgesinde kaleler özelinde ilgili yerler şu şekilde yazılmıştır: Zuonigrad, Sternizza, Kersovaz, Verlicca, Selevaz, Sofzina, Duare, Vergoraz, Ciclut, Gabella, Grappa Torre, Vtovo Torre, Dracevo in Popovo, Moschea in Trebigne, Clobuc, Cataro,

Venedik tarafına bırakılmıştı¹². Bu yerler, Osmanlı-Venedik sınır hattı noktasında önemli noktaları ve Osmanlı tarafının uzun yıllar ellerinde bulundurduğu yerlere işaret etmekteydi. Defteri ayrıntılı olarak incelediğimizde Osmanlı-Venedik hududunda, Bosna eyaleti özelinde 43 nahiye ve yaklaşık 706 karye mevcut olmakla birlikte bunlardan tamamen Osmanlı Devleti'nde kalanların sayısı, 29 nahiye ve 640 karye şeklinde olacaktır. Geriye kalan nahiyeler ve karyeler ise taraflar arasında belli miktarlar ölçüsünde bölüşülmüştür. Şüphesiz Hicri 1113 tarihinde gerçekleştirilen bu tahririn amacı, uzun bir savaştan çıkan Osmanlıların bir an evvel yeni durumu ortaya koymak istemesiydi. Amaç burada, daha evvel farklı örneklerde olduğu gibi kaybedilen yerlerin özelinde bir yekûnu ortaya koymak ve oluşan yeni durumun en azından mali bakımdan bir çerçevesini çizmekti. Bu bakımdan Bosna Paşası Halil'in kayıplar temelinde gerçekleştirdiği tahrir, yine defterde yazıldığı şekliyle öncelikle şu amaç için kaleme alınmıştı: "...vezir-i müşarün-ileyh hazretleri tarafından zikr olunan kur'a ve nevâhiden bazı münâsib olan kal'a ve palanka neferâtına ocaklık tayin buyurulan mukata'a ve ol-havâlide bilâ-sahib bâ-sahib havas ve evkâf veledes tımar ve eşkinci reâyâdan ve tımar defteridir ki zikr olunur¹³ (BOA, TT, n.861).

Halil Paşa'nın uzun zaman alan Osmanlı-Venedik sınırlarının yeniden tayini ve tespiti sürecinin nihayete ermesi ile gerçekleştirdiği tahrir ile her iki ülke arasında alınanların-verilenlerin genel olarak bir tablosu da çizilmiş oldu. Ancak bir tahrir ile ortaya konulan söz konusu sınır belirleme işi, daha evvel yapılan sınır belirleme işlerinden zaman bakımından uzun bir sürecin sonunda nihayete erecektir. Benzer şekilde Karlofça Antlaşması sonrası Osmanlı-Avusturya sınır çizimlerinde görevli olan Kapıcıbaşı İbrahim Efendi'nin ifadeleriyle süreç içinde çok sıkıntılar ve hastalıklar çekilmiştir (BUB, *Ms. Marsigli*, n.65, dosya:5). İki yaz, iki kış süren bu müzakereler hem Osmanlı tarafı için hem de Venedik ve Avusturyalı diplomatlar için çok sıkıntılı bir dönem olacaktır. Hatta bir keresinde İtalyan kökenli Avusturyalı diplomat Kont Luigi Ferdinando Marsigli¹⁴, işin zorluğuna atfen "Türklerle sınır anlaşması yapmak hayatta sadece bir kere olmalı" cümlesini sarf edecektir (ASVe, *PTM*. Busta:702, n.65, 3 Marzo 1700, Marsigli'den Grimani'ye gönderilen mektup).

Budua, Lastua. Bk. ASVe, *Bailo a Costantinopoli, Documenti piu' importanti*, Busta:374, 18 Settembre 1698 (Fortezze, a posti murati e pressidiati che formano la linea dal confine dei nuovi acquisti di Dalmazia et Albania)

¹² Karlofça Antlaşması sonrası taraflar arasında alınıp-verilen yerler hakkında bk. Doğan, 2020c.

¹³ Bu tahrir defteri Fazileta Hafizović tarafından tafsilatlı bir şekilde çalışılmıştır. Bk. Hafizović, 2016.

¹⁴ Luigi Ferdinando Marsigli hakkında şu iki biyografi çalışmasında oldukça detaylı bilgiler mevcuttur: Stoye, 1994; Doğan, 2020b.

Osmanlı-Avusturya sınır müzakerelerini, daha sonrasındaki üçlü sınır çizimine kadar bir tarafa bırakırsak, Osmanlı-Venedik sınır müzakerelerinde çizilecek hat boyunca dolaşarak eski sınırların bahis konusu olduğu yerlerde bölgeyi iyi tanıyanların bilgilerinden de faydalanmak suretiyle hududu tespit etmek maksadıyla (Kütükoğlu, 1998, s. 303) görevli olan üç ana karakterin varlığını bilmekteyiz. Buna göre Venedik tarafından görevlendirilen Giovanni Grimani (1652-1702), oldukça geniş maiyeti ile birlikte 31 Mart 1699 tarihinde yola çıkmıştır¹⁵. Oldukça köklü bir aileye mensup olan Grimani, Venedik diplomasisinde daha evvel farklı görevlerde bulunmuş tecrübeli bir isimdir. Yanında çok sayıda kişi ve bir o kadar malzeme ile yola çıkan¹⁶ Grimani'nin yapacağı diplomatik yazışmalarda ve görülecek işlerde üç isim ön plana çıkar. Bunlardan birisi bölgenin haritalarının çıkarılması ve yine sınır bölgesinde yer alan kaleler konusunda uzman mühendis Giusto Emilio Albergetti¹⁷, diğeri Osmanlıca mektupları tercüme etmekle görevli Rinaldo Carli ve son isim ise bölge Provveditoresı olan Alvisè Mocenigo (III)'dur (ASVe, *Grimani, Diario*, s. 3; Molteni-Moretti, 1998, ss. 3-7). Osmanlı tarafında ise Grimani'nin doğrudan muhatabı Kapıcıbaşı Osman Ağa olacaktır. Venedik belgelerinde ve kaleme aldığı mektuplarında Osman Ağa, sınır çizimlerinde görevlendirilmeden evvel Silahtar Ağa¹⁸ unvanına sahip iken görevlendirileceği sırada unvanı Başbâkikulu¹⁹ idi. Sultan tarafından ilgili sınır işine gönderileceği sırada ise ona Kapıcıbaşı unvanı tevdi edilmiştir²⁰. Osman Ağa'nın yapacağı iş konusunda çoğu zaman kendisinden daha da ön plana çıkacak olan kişi ise Bosna Paşası Halil (Köseç Vezir) olacaktır. Halil Paşa, göreve geldiği ilk günden görevden ayrıldığı 1703 yılının başına kadar Bosna eyaletinde Karlofça Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti'nin durumunu hem askeri hem de siyasi olarak geliştirmeyi amaçlayan

¹⁵ Giovanni Grimani sınırların çizimi hakkında oldukça kapsamlı bir günlük kaleme almıştır. Günlüğün başlangıç tarihi 31 Mart 1699, bitiş tarihi ise 17 Nisan 1701'dir. Bk. ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani ai Servi, Diario*, Busta:8.

¹⁶ Bir mektubunda Grimani sayısız bagaj/yüke sahip olduğunu bildirir ve bunları gemilerden bulunduğu yere yaklaşık 200 at taşımıştır. Bk. ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.8 ve n.9 (21 Maggio 1699, Spalato ve 23 Maggio 1699, Spalato).

¹⁷ Giusto Emilio Albergetti'nin 1694 yılında yayınladığı geometri ve aritmetiğin kalelerde uygulanması hakkındaki çalışması dönem açısından bakıldığında oldukça değerlidir. Bk. Alberghetti, 1694.

¹⁸ "Osman Ağa fu' Sclihtar della Fulgida Porta" (Bâb-ı Âli'nin eski silahtar ağalarından Osman) Bir örnek için bk. ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 10, (Osmanlı Sultanından Bosna Paşası Halil'e 1 Marzo 1699).

¹⁹ "Bosna taraflarından kat'-ı hudûda Bosna Muhâfızı Köseç Vezir Halil Paşa ma'rifeti inzimâmıyla sâbıka Başbâkikulu Osman Ağa..." Bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 673; Târih-i Râşid ve Zeyli, 2013, s. 579).

²⁰ Makale içinde kullandığımız hemen hemen bütün belgelerde Osman Ağa kendini Kapıcıbaşı unvanı ile tanıtmıştır: il Signore Osman Aga *Capigi Bassi e' Comissario Ottomano sopra la divisione dei confini di Dalmatia Albania et Levante...*

çok önemli birisidir. Venedik belgelerinde kendisinden sıklıkla söz ettiren Halil Paşa, sürekli tehdit unsuru olarak algılanmış ve hareketleri çoğunlukla bir savaş tehdidi olarak görülmüştür. Bu noktada dönemin Bosna kadısı İbrahim'in Halil Paşa için dile getirdiği "Bosna Eyaletinin en büyük valisi ve Padişah'ın aynası" cümleleri, onun değerini gösteren önemli tanımlamalardır (ASVe, *PTM*, Busta:544, n.194, 20 Febbraio 1702, Bosna Kadısı İbrahim'den Alvise Mocenigo'ya ve Doğan, 2017, ss. 219-227). Bu isimlerin yetkililerin inisiyatifi ile birlikte atanmalarıyla sınır belirleme işi, 1699 yılının Mayıs ayının başlangıcında, taraflar arasında ilk resmi mektuplaşmaların gerçekleşmesiyle başlamış oldu.

2. İlk Resmi Mektuplaşma ve İlk Karşılaşma

7 Mayıs 1699 tarihinde Bosna Paşasının bilgilendirme maksadıyla Grimani'ye bir mektup kaleme almasıyla birlikte Osmanlı-Venedik sınır temsilcileri arasında ilk resmi süreç de başlamış oldu²¹. Grimani kendisine gelen ilk haberin akabinde yardımcısı Rinaldo Carli ile birlikte Halil Paşa ve Osman Ağa'nın şu anda bulunduğu Travnik'e doğru yola çıkmış ve bir diğer ifadeyle mektup kaleme almak yerine yanına çokça hediyeyi de alarak yüz yüze bir bilgilendirme yoluna gitmeyi hedeflemişti. 9 Mayıs'ta yola çıkan heyet, Grimani'nin ifadeleriyle yoğun karın ve yağmurun yürünmez dereceye getirdiği yollardan geçerek türlü zorluklar içinde Travnik'e varmıştı. Her ne kadar Grimani, kaleme aldığı günlüğünde kısmen fazla ayrıntılara girmeden bu yolculuk hakkında bilgi verse de yanında götürdüğü Dragoman Rinaldo Carli, kapsamlı bir günlük kaleme almıştır²². Bu günlüğün aktardığına göre buldukları Spalato'dan yola çıkan diplomatik heyet, önce 1644 yılından itibaren Osmanlı egemenliğinde olan ancak Karlofça Antlaşması ile Venediklilere bırakılan Sinj/Signo/Sin kalesine gelmiş ardından, fazla vakit kaybetmeden Clivuno/Clivno'ya ulaşmıştı. Burada Halil Paşa'nın gönderdiği bir alay çavuşunun (*Alai Chiausso*) karşılamasıyla Türklerle ilk defa irtibata geçen heyet, Travnik'e vardığında top atışlarının eşlik ettiği ve kendilerini oldukça memnun eden bir karşılama ile kente giriş yapmıştı. Heyetin ikamet yerine gitmesinin akabinde konuklarına çavuşlar kahyasını (*Chiauslar Chacassi*) gönderen Halil Paşa, ardından 15 yeniçeriyi de ihtiyaçları karşılamak maksadıyla tahsis etmişti. Karşılamadan ve kendilerine gösterilen ihtimamdan son derece memnun olduklarının izlenimini veren Rinaldo Carli, bir sonraki gün

²¹ "...venne il giorno stesso un Aga spedito dal comandamento di Cliuno con lettera scritta al Generale dal Passa di Bossina, che lo avvisava della destinatione d'Osman fu' Silictar del Gran Signore nativo di Costantinopoli per commissario ai Confini". Bk. (ASVe, *Grimani, Diario*, s. 8).

²² Venedik Correr Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan günlüğün başlığı şu şekildedir: "Relatione del Dragoman Rinaldo Carli del suo viaggio a' Travnik col. Cav.re Gio. Albertis (*Giusto Emilio Albergetti*) per lettere al Bassa' di Bossina et commissario". Bk. (Venezia, *MC. Morosini-Grimani*, n.530).

Halil Paşa ile görüşmek maksadıyla hazırlıklarına başladıklarını bildirecektir. Osmanlı tarafı ile ilk diplomatik teması gerçekleştirmek maksadıyla Halil Paşa'nın çadırına geniş bir maiyet ve eşlik eden birçok Osmanlı yetkilisiyle teşrif eden Venedik tarafı, yine büyük bir karşılama ile çadıra alınmıştı. Venedikliler ve Osmanlılar arasındaki bu ilk karşılaşmada Grimani, şöyle bir manzara çizecektir: "Bosna Paşası daha evvel işittiğim Osman Ağa'yı tanıştırdı ki kendisi Hali Paşa'ya göre daha aşağı bir yerde oturuyordu ve saygılı bir tavır içinde Paşa'nın yakınında idi. İkinci olarak Halil Paşa, İbrahim Efendi'yi bana tanıştırdı. Bu kişi Marsigli ile yapılacak müzakerelere seçilmiş komiserdi. İbrahim Efendi ise Paşa'nın hemen yanı başında oturuyordu (ASVe, PTM, Busta: 701, n.9, 23 Maggio 1699, Spalato)". Notlarından benzer bir tabloyu çizen Carli'nin odaklandığı diğer husus ise Venedik heyetine gösterilen ihtimam ve onlara sunulan ikramlardı. Anlaşılan o ki Halil Paşa, ilk karşılaşmayı her açıdan düşünmüş ve Karlofça'da masada "kaybeden" bir Osmanlı imajı yerine her bakımdan her şeyin "yolunda gittiği" izlenimini vermeye özen göstermişti. Bu bakımdan her ayrıntıda Osmanlı tarafının büyüklüğünü ve zenginliğini vurgulayan türlü örnekleri rakip gücün heyetine gösterme yoluna gitmişti. Yine bu sebepten olsa gerek, bu ilk karşılaşmada hem Grimani'ye hem de Carli'ye birtakım hediyeleri de ihsan etmeyi ihmal etmemişti (ASVe, PTM, Busta: 701, n.9/1, 23 Maggio 1699, Spalato).

Her ne kadar seremoni bağlamında ilk karşılaşmada böyle olumlu bir tablo varsa da iş, taraflar arasında sınır çizimi noktasında tartışmalara geldiğinde değişecekti. Halil Paşa'ya göre Karlofça'dan sonra çok zaman kaybedilmişti ve bir an evvel işe başlanılması gerekliydi. Ona göre bu noktada yapılması gereken, evvela Osmanlı-Avusturya sınır işinin bitirilmesi idi. Ardından diğer işe yani Osmanlı-Venedik sınır çizimine geçilmeliydi. Ancak bu öneri, Grimani tarafından hiç hoş karşılanmamış hatta asıl muhatabı olan Osman Ağa'nın sessiz kalarak Paşa'nın söylediklerini onaylar tarzda hareket etmesine de ayrıca içerlemiştir. Grimani her ne kadar bu teklif hakkında ne cevap verdiği noktasında ketum davransa da Osmanlı-Venedik sınırının çizimi işinin hemen başladığını düşünürsek tartışma ve ikna etme noktasında ortaya çıkan sonucun kendi lehine olduğunu söyleyebiliriz²³.

Kendilerine verilen hediyelerle birlikte bu ilk karşılaşmada elde edilen bilgiler eşliğinde Venedik tarafının bölgeden ayrılmasıyla Kapıcıbaşı Osman Ağa da fazla vakit kaybetmeden Bosna Paşası Halil'in yanından ayrılacaktır. Grimani ve Carli'ye göre 21 Mayıs'ta Travnik'ten yola çıkan Osman Ağa'nın yanında oldukça kalabalık bir maiyet vardır. Verilen rakamlara göre bu kişiler arasında 100 yaya asker, 100 atlı asker, 180 hizmetçi, 70 yapılacak kazı işleriyle

²³ Grimani daha sonra Venedik Senatosuna yazdığı mektupta kendisine yapılan öneriyi şikâyet tarzı bir dille ifade etmiştir. Bk. (ASVe, PTM, Busta: 701, n.9/1, 23 Maggio 1699, Spalato).

ilgilenecek kişi ve onların yanında ayrıca 100 yardımcı, kadı, defterdar, miralem ve alay beyi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bölge ileri gelenlerinden (daha evvel sınırların nerelerden geçtiği noktasında danışmak maksadıyla) 5 kişi²⁴, bir tercüman da bu maiyet içerisinde yer almaktadır (ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.9, 23 Maggio 1699, Spalato ve Carli, *Relatione del Dragoman Rinaldo Carli...*). Buna karşılık Grimani'nin maiyetinde 100 atlı asker, 100 yaya asker, 250 hizmetçi, 100 ayrı yardımcı, 1 sekreter, 2 tercüman, 1 haritacı, 6 adet borazancı (tombettieri) ve son olarak 2 doktor yer almaktadır (ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.9, 23 Maggio 1699, Spalato; ASVe, *Grimani, Diario*, s. 11; Maria Pia Pedani, 2002, s. 55).

3. Kapıcıbaşı Osman Ağa'nın Mektupları Özelinde Sınır Belirleme İşinin Başlaması

Bosna Paşası Halil, diplomatik manada eşitlik gereği karşılıklı olarak tarafların maiyetlerinin sayı bakımından benzer olmasına yönelik gönderdiği mektupla birlikte her iki ülke temsilcisi de bu hassasiyete dikkat ederek gerekli ihtimamı göstermişti (ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.10/1 ve 10/2, 23 Maggio 1699, Spalato). Oldukça geniş bir maiyet ile hareket etmek zorunda kalan Osman Ağa ve Grimani için yanlarında bulundurdıkları kişiler her ne kadar devletlerinin ihtişamını ve gücünü gösterse de yapılacak işin uzamasıyla birlikte ve coğrafyanın çetin olmasından ötürü daha sonra bir yerden bir başka yere gitme noktasında çok zorluklar çekilecekti. Osman Ağa'nın birçok mektubunda bu konuya yönelik şu serzenişleri kaleme aldığını belirtmeliyiz; "...ancak havalar tuğyân üzere olmağla bu taraftan o tarafa ağırlıkla mürûr etmek mümkün olmayub..." (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 11, Osman Ağa'dan Grimani'ye 9 Dicembre 1700). En baştan söylemek gerekir ki mevcut bu kadar sayıdaki maiyetleri ve yükleri ile yola çıkan her iki tarafın da Karlofça müzakereleri sırasında yapılacak işin iki ay ve eğer mümkünse daha kısa zaman dilimi içinde bitirilmesine yönelik alınan karara pek ihtimal verdiklerini (muhtemel ki 1671 yılında gerçekleşen sınır çizim işini de bildiklerinden²⁵) söylemek mümkün gözüküyor. Onların bu öngörülerini çok da uzak bir ihtimal olmamış; defaten söyleyecek olursak işin tamamlanması, iki yıl kadar devam etmiştir.

²⁴ Sınırların tayin ve tespiti noktasında bilgilerinden istifade edilecek bu kişilerin sayıları zaman içinde artmıştır. Osman Ağa'nın Grimani'ye gönderdiği bir belgede "mükâlemeye tayin olunan mu'temed adamların defteridir" başlığı altında ilgili kişilerin isimleri şu şekilde verilmiştir: Amuca oğlu Mehmed Ağa, Begola oğlu Mehmed Ağa, Ömer oğlu İshak Ağa, Ali Ağa, Ishak Ağa, Kır Ali, Tayyar Defterdari, Hersek Yakub, Nasib Efendi, Hüseyin Ağa ve Ahmed Ağa'dır. Bk. ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 10, (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 21 Novembre 1699).

²⁵ Osmanlı-Venedik muhaddidleri arasındaki bu sınır belirleme işi hakkında tarafımızdan kaleme alınan şu makaleye bakılabilir: (Doğan, 2019, ss. 1-18).

Kapıcıbaşı Osman Ağa'nın mektuplarından ilki, ileride ortaya çıkacak bir sorunun daha görüşmeler başlar başlamaz halli yönünde olacaktır. Osman Ağa, 19 Haziran 1699 tarihli bu mektubunda belgelerde hatt-ı pergâri olarak dile getirilen kale önlerindeki uzaklığın ne kadar olacağına yönelik birtakım bilgileri paylaşmıştı. Buna göre Knin, Verlika ve Sin gibi kalelerin eşit miktarda sağ, sol ve önlerinde belirli miktarda yer bırakılmıyordu. Bu noktada Venedik ölçüsü ile her bir tarafta 598 adım mesafe ölçülmeliydi ki bunun yine Venedik uzunluk birimine denk gelen karşılığı 1330 Braccia yani 931 metre kadardı. Bir başka ifade ile yapılan hesaplama göre "bir Türk braccio'su 4 quarte ve 3 dita eder yani bir Venedik adımının yarısıdır" (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 10, Osman Ağa'dan Grimani'ye 19 Giugno 1699). Oldukça hassasiyet gerektiren bu ölçümler, her iki ülke arasında kalacak olan yerlerin büyüklüğüne ve küçüklüğüne işaret etmekteydi. Bir bakıma daha sonra da göreceğimiz üzere ölçümlere verilen önem, aslına bakılırsa sınırlarda yaşayanların ve elbette mülklerinin kimin tarafında kalacağına da yanıtı olmaktadır. Kısacası ölçüm işinin en azından kaba bir şekilde en baştan yapılması, taraflar açısından bir çerçevenin çizilmesi bakımından zaruri bir durumdu. Bu önemli mevzu noktasında Osman Ağa, Bosna Paşası Halil'in de onaylamasıyla Grimani'ye ilgili mektubu göndermesinin çok öncesinde, her bir noktanın tek tek gözlemlenerek sınırlarının çizilmesi için Osmanlı Devleti'nin 1522 yılından beri elinde bulundurduğu ancak Karlofça Antlaşması ile Venedik tarafına bırakmak zorunda kaldığı Knin/Tenin kalesi civarına ulaşmıştı. Ancak Grimani'nin gün boyu yağın yağmur neticesinde yolların çok kötü duruma gelmesi ve sayısız yükü birlikte olan yürüyüşünün sıkıntılarla dolu olmasından ötürü Osman Ağa'ya gönderdiği mektup, daha en baştan yapılacak işin zorluğuna işaret etmekteydi (ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.11, 2 Giugno 1699, Dalle Torre sotto Sing). Bundan olsa gerek Osman Ağa da benzer yakınmalar eşliğinde muhatabına şöyle bir mektup kaleme alacaktı: "benim izzetli aziz refikim havalara mu'tedil olmayub şiddet-i şitâ kesir olub çamurlu yollar olmağla [...] kalkub karib yerde nüzûl eylemek ihtimâl olmaz" (Venezia, *MC.*, *ms. Morosini-Grimani*, n.533).

Geniş maiyetlerin yer aldığı iki tarafın, farklı sebeplerin zorunlu kıldığı etkenler ile, uzun zaman herhangi bir iş yapmadan vakit geçirmesi işin devamında da sıklıkla karşımıza çıkan durumlardan birisi olacak ve bu durum, Osman Ağa'nın mektuplarında da sürekli bir yakınma ile yer bulacaktır. Bu bekleme döneminde kendisine mektupların gelmemesine istinaden Osman Ağa, içinde biraz merakın biraz serzenişin yer aldığı şu üsluptaki cümleleri farklı mektuplarında sarf edecektir: "benim aziz dostum bu kadar zamandan berü cenâbınızdan bir mektûb gelmeyüb ve sıhhat-i ahbârlarınızı ilâm eylemediniz aslı nedir, efkârda kalmış idik hatırları bizden kalmış mıdır yâhud bizi unuturlar mı" (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 56, Osman Ağa'dan Grimani'ye, 14 Ottobre 1700). Her iki tarafın da iklime yönelik bu türden sıkıntılı ve dile

getirdikleri serzenişleri ortaktı ancak işin uzatılması ve en baştan zamana bırakılması da nispeten istenen bir durum değildi. Venedik tarafı için havaların engel olduğu bu bekleme dönemi, sınır bölgelerinin haritalandırılması için bir fırsat olmuştur. Grimani yanında getirdiği harita konusunda uzman Alberghetti'yi bölgenin kapsamlı bir haritasını, sınırların nereden tam olarak geçtiğini gösterecek şekilde, yapma maksadıyla görevlendirmişti²⁶.

Tarafların beklemesi diğer yandan Osmanlı-Avusturya sınır çizimlerinin hızla ilerlediğine dair gelen bilgiler ile daha da sıkıntılı bir hâl almaktaydı. Bu etkenlerin meydana getirdiği durumla Grimani ile Osman Ağa, daha fazla vakit kaybetmeden 7 Haziran 1699 tarihinde bir araya gelmeye karar verdiler. Ancak Grimani'nin günlüğünde tuttuğu notlardan anladığımız kadarıyla Osman Ağa'nın çadırında bu ilk bir araya geliş ve ilk müzakerede taraflar arasında herhangi bir tartışma yaşanmamıştı. Aksine 3 saat süren müzakerelerde samimiyetin yoğun olarak yaşandığı, karşılıklı yemeklerin yenilip kahvelerin ve tütünlerin içildiği ve yine karşılıklı hediyelerin verildiği bir müzakere süreci olacaktı²⁷ (ASVe, *Grimani, Diario*, ss. 14-15). Venedik tarafının bu ziyareti sonrasında Osman Ağa ve maiyeti de Grimani'nin çadırına bir ziyarette bulunmuştu. Ancak yapılan bu ziyaret sırasında Venediklilerin diplomatik teamüllere aykırı olarak Osmanlı heyetinin gelmesi sırasında bazı müzik enstrümanlarını icra etmeleri, Osman Ağa'yı oldukça sinirlendirecekti. Buna istinaden yaptıklarının bir ziyaretten ibaret olduğunu, kendilerinin bir konferansa gelmediklerini bildirmek zorunda kalmıştı. Her ne kadar ilk ziyaretler esnasında yaşanan bu türden "diplomatik gerginlikler" olsa da bunlar kısa zamanda atlatılmış ve asıl işin yapılması noktasında taraflar, hemfikir olmuşlardır (ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.12, 8 Giugno 1699, Dalle Tende nella Campagna vicina alla Torre di Sternizza). İşte bu noktada sınırda mevcut en temelde 7 büyük kalenin önünde ve yanında bırakılacak mesafe konusu tekrar gündeme gelmişti. Daha evvel alınan kararların ışığında, coğrafyanın da durumu dikkate alınarak şöyle bir sonuç ortaya çıkmıştı:

İttifâk üzere olunan tahrirlerin esası ile saatde ne mertebeye dek mütevâzi olunduğu zuhûr ve mazbût olunması Knin ve Verlika ve Sin ve Delüvara ve Vergorac ve Çeklut ve Gabela kal'alarının önünden bir saatlik münâsib mevâzi' tâ'yin olunmak iktizâ' olunub mezbûr kal'aların her birisine arzen sağ yanına tahrir olunan ölçü ve mesâfe ile 2114 ölçü ve mesâfe olub ve

²⁶ Makalenin ekler kısmında yer alan haritanın başlığı şöyledir: "confini tra' la Croatia e la Bossina e tra' questa e la Dalmatia stabiliti dalli commissarii delli due Imp.ri e delle Repub.a seconda le capitulationi di Carloviz, e rappresentati all'Ecc.mo Senato dall'Ill.mo et Ecc.mo suo comiss.o Gio. Grimani fu' del K.re Proc.re con due disegni di Giust' Emilio Alberghetti uniti in questo foglio 1699". Bk. Venezia, *MC. Morosini-Grimani*, n.530. Giust' Emilio Alberghetti hakkında şu makaleye bakılabilir: (Chauvard, 2004, ss. 193-220).

²⁷ Ayrıca görüşmenin içeriği hakkında bk. ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.12, (8 Giugno 1699, Dalle Tende nella Campagna vicina alla Torre di Sternizza).

sol yanına dahi 2114 mesâfe ve önünde dahi minvâl-i meşrûh üzere 2114 mesâfe olub tahrir ve tâ'yin için ittifâk ve karar kılınmıştır ve mezbûr mesâfe ile ihâta olunan mütevâziyesi ile bir mu'tedil hatt-ı pergâri çıkılıb sekizinci maddede mestûr ve ta'bir olunduğu üzere her bir kal'aya bir saat tâ'yin olunub sulh ü salâhın ahidnâmeler mücebince icrâ olunduğu mesâfe oluna" şeklinde fiili uygulamaya yönelik bir karar alınmıştı (Venezia, *MC.*, ms. *Morosini-Grimani*, n.533).

Bu kararın alınmasının sonrasında evvela Knin kalesinin durumu görüşülmüş ve farklı müzakereler çerçevesinde nihayetinde karara bağlanmış²⁸ ve her iki tarafın heyetleri, Osmanlı-Venedik-Avusturya'nın ortak noktası olan üçlü sınır noktasına geçmişlerdi.

4. Osmanlı-Avusturya-Venedik Üçlü Sınırının (Triplex Confinium) Tespiti

Sekiz ay süresince Osmanlı-Avusturya sınırının tespitinde görev almış olan Temeşvarlı Osman Ağa'nın yazdığı günlükte verdiği bilgilere bakacak olursak üçlü sınırın çizimi konusunda beklenen Marsigli ve İbrahim Efendi'nin durumları şu şekildeydi: "o vakit(lerde), iki devletin hudûdcuları, henüz Islankamen adlı yerden hudûdlar kesimine başlayıp, Sirem sahralarıyla Bosut suyuna doğru sınır kat' ederek gitmişler[di]" (Tolasa, 2004, ss. 206, 221). Osman Ağa ve Grimani, Knin kalesinin çizimlerini gerçekleştirdikten sonra üçlü sınırın geçtiği yere, Medveda Glavica adı verilen dağın yanındaki Debelo Brdo veya Veliko Brdo tepelerinin civarına gelmişler ve diğer heyetin gelmesini beklemeye başlamışlardı. Daha evvel havaların kötü gitmesinden dolayı vakit kaybeden taraflar, bu sefer yine bir bekleme sürecine girmişler ancak eskisi gibi pek de sabırsız davranmamışlardı. Aralarında yaşanan dostluk ve samimiyet, işlere ara verildiği sırada kendini daha da hissettirmiştir. Örneğin iki muhaddid birbirlerinin çadırlarında sıklıkla bir araya geliyorlar, çalgılar eşliğinde yemekler yiyip kahvelerini içiyorlardı (ASVe, *Grimani, Diario*, ss. 16-17). Çoğu zaman bu samimiyeti daha da kuvvetli hâle getiren karşılıklı hediyeleşmeler de yaşanıyordu. Her ne kadar bu dostluk havası gün be gün artsa da mevcut işin bir an evvel bitmesi gerekmektedir. Çünkü ancak üçlü sınırın tespit edilmesi ile sonraki diğer işlere geçilebilirdi. Ancak bu bekleme döneminde gelen bazı olumsuz haberler özellikle Venedik tarafının moralini son derece bozmuştu. Gelen bir bilgiye göre Avusturya ordusu, Zuonigrad'ı işgal etmişti (ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.14/4, 10 Giugno 1699, Dalle Tende sotto Sternizza). Burası üçlü sınırın çok yakınında yer alan, oldukça önemli bir bölgeydi. Avusturya,

²⁸ Bu noktada Knin kalesinden Verlika kalesine çekilen sınırın (hatt-ı müstakim) nerelerden geçtiği hakkında bk. (BOA, *A.DVN.DVE*. 17/5, ss. 34-35; Muâhedât Mecmuası, 2008, ss. 242-245).

müttefiklerinin toprağını işgal etmiş; bunu ise bir bahaneye sığınarak yapmıştı: “Bölgenin Türklerin eline geçmemesi için²⁹”.

Avusturya'nın sınır temsilcisi Kont Luigi Ferdinando Marsigli ve Osmanlı Devleti'nin temsilcisi Kapıcıbaşı İbrahim Efendi, Osmanlı-Venedik tarafına nazaran yaptıkları işte nispeten daha hızlı ilerlemişlerdi (Molnar, 1999, ss. 472-479; Demiryürek ve Doğan, 2015; Doğan, 2017, ss. 141-200; Doğan, 2020b, ss. 133-148). Konu, üçlü sınırın tespitine geldiği sırada her iki diplomat da yavaş da olsa görüşmelerin yapılacağı yere yola çıkmışlardı. Bu sırada Osman Ağa ve Grimani, farklı görüşmeler de gerçekleştiriyorlardı. 13 Haziran 1699 tarihinde yapılan görüşme, iki saat kadar sürmüş ve müzakereler ağırlıklı olarak sınırlar arasındaki ölçümlerin nasıl yapılacağı üzerine olmuştu. Buna göre adım hesabına ve saat ölçümüne göre hesaplama yapılarak bir saatlik yürüyüşün 4000 adıma karşılık geldiği tespit edilmişti (ASVe, *Grimani, Diario*, s. 17). Ancak taraflar arasındaki bu tespit, nihai olmamış daha sonra yapılacak görüşmelerde iki ülke arasındaki sınır aralığının genişliği meselesi tekrar tekrar gündeme gelmişti. Buradaki mesele, ölçümün hangi araç ile yapılacağıydı. İlgili ölçüm, adım hesabıyla mı ya da herhangi bir binek aracının kullanılmasıyla mı gerçekleştirilmeliydi (ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.19, 20 Giugno 1699, Dalle Tende Sotto Colubich)? Bu soruların cevabını bulmak maksadıyla her iki diplomat da farklı zaman dilimleri içinde birbirlerinin çadırlarında bir araya gelmişler ve netice olarak bir adımın üç karış üç parmak veya dört karış üç parmak olması yönünde (arazinin durumunu da göz önüne alarak) ortak bir noktaya varmışlardı. Bundan sonra taraflar, kâğıt üzerinde aldıkları kararları araziye tatbik etmek için uğraşmışlar ve ilk olarak Knin kalesi yakınlarında yer alan ve 1521 yılından itibaren Osmanlı egemenliği altında olup Karlofça Antlaşması ile Venedik'e bırakılan Verlicca/Vrlika/Virhrika civarındaki ölçümleri gerçekleştirmişlerdi (ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.20, 21 Giugno 1699, Dalle Tende Sotto Colubich). Fazla zaman kaybetmeden taraflar, her ne kadar havalanın verdiği ciddi sıkıntılar onları olumsuz etkilese de bu sefer, Çetina/Cettina nehrinin kaynağına gelmişler ve buranın durumunu yine ölçümler özelindeki tartışmalar ışığında belirlemişlerdir. Uzun tartışmalar ve maiyetlerde yer alan uzman kişilerin ve bölgede yaşayan yaşlıların da görüşleri alınarak belirlenen noktalara Osman Ağa adına beyaz bayrak (bandiera bianca), Grimani adına ise kırmızı bayrak (bandiera rossa) konulmaya başlanmıştı (ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.21, 26 Giugno 1699, Dalla Campagna vicina alla sorgente di Cettina). Bir başka uygulama ile tespit edilen her bir noktaya Osman Ağa'nın ifadeleriyle şu yapılıyordu: “bi'l cümle münâsib olan yerlerde alâmet olmak üzere humka ve gravele³⁰ vaz' olunmak üzere rızâ verildi” (ASVe, *Archivio Privato*

²⁹ “...dicono detti Austriaci...ch'essi hanno fatto detto passo d'occupare quel posto perche non cada in mano de Turchi”, bk. (Venezia, *MC*, 1206_2643, ss. 133-145).

³⁰ Macarca olan bu kelimeler sınır işareti anlamına gelmektedir.

Famiglia Grimani dai Servi, Busta: 12, Osman Ağa'dan Grimani'ye, 29 Gennai 1700).

Sınır noktalarına konulan alâmetlerle birlikte yaklaşık olarak bir aylık zaman geçmiş ve hâlâ Marsigli ve İbrahim Efendi'nin gelmesi beklenmekteydi. En nihayetinde, 26 Temmuz'da Marsigli'nin Grimani'ye gönderdiği mektupta iki muhaddidin Grasaz taraflarında olduğu anlaşılmıştı (ASVe, *PTM*, Busta: 701, 22 Luglio 1699, Dalla Campo di Sopra Cheglevich). Akabinde İbrahim Efendi de Osman Ağa'ya Allah'ın inâyetiyle Cumartesi günü Popina kırsalında olacaklarına dair bir mektup kaleme almıştı (ASVe, *Grimani, Diario*, s. 24). Bu iki mektubun ulaşmasından kısa zaman sonra her iki muhaddid, 30 Temmuz 1699 tarihinde üçlü sınırın kesiştiği noktaya varacaklardır. 500 kişiden oluşan maiyetiyle Avusturya'nın sınır temsilcisi ve daha evvel Karlofça müzakerelerinde de yer almış diplomat ve asker Kont Luigi Ferdinando Marsigli'nin gelişi, Venedik tarafında -müttefik bir gücün gelmesinden dolayı- sevinçle karşılanmıştı. Her ne kadar daha evvel Avusturya ordusunun Venedik'e ait olan bir yeri işgal etmesi, belli bir süre taraflar arasında gerginliğe sebep olsa da yapılması gereken işin bekletilmemesi de önemliydi. Bu bekleme ya da erteleme durumu, aslına bakılırsa en baştan Avusturya yönetimi tarafından da hiç istenilen bir şey değildi. Daha evvel Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasında da aceleyle davranan Viyana Sarayı, İspanya'da oluşan veraset savaşına odaklanmak niyetindeydi. Bundan dolayı Avusturya, sınırları etrafında devam edecek bir savaştan yana değildi. Kendi barışını sağlamak bir yana müttefik Venedik'in de Osmanlı Devleti ile barış imzalaması, onların "doğu" cephesini kapatmasına ve "batı" cephesini "açmasına" olanak sağlayacaktır. Bundan olsa gerek daha evvel Karlofça'da yer alan Kont Marsigli, bu anlaşmayı savaş ve barışı sona erdiren dönüm noktası olarak nitelmiştir. Ona göre Karlofça, Osmanlı Devleti ile yapılan barış antlaşmasıydı ancak yine bu antlaşma, İspanyol veraset savaşlarına giden yolda Avusturya tarafı için savaşı başlatan antlaşmaydı³¹ (BUB, *Ms. Marsigli*, n.117, s. 92). Bu noktada aslına bakılırsa her bir tarafın sıkıntıları zaman üzerine şekilleniyordu.

İfade ettiğimiz zaman baskısı ve kaygısıyla birlikte dört muhaddid, üç ülkenin ortak sınırını tayin etmek için 2 Ağustos 1699 itibarıyla, yoğun yağışın eşlik ettiği zorluklarla birlikte, bir araya gelmişti. Zinkeisen'in işaret ettiği gibi her iki taraf da her köyün, her palankanın, her taşın, hatta her parça toprağın bile sonsuz anlaşmazlıklara ve düşmanlıkların hemen yeniden başlatılmasına nasıl sebep olabileceğini biliyorlardı (Zinkeisen, 2011, s. 156). Bundan dolayı Grimani'nin ifadesiyle, gecelere kadar süren tespitler ve müzakereler yapıyor ve elbette bu

³¹ Avusturya'nın izlediği politika ve Venedik'in bu noktada bakış açısını çağdaş bir İtalyan'ın kaleminden okumak için bk. (Doğan, 2020a, ss. 95-112).

iş gücü onları ciddi olarak bitap düşürüyordu³². Ancak bu yorgunlukları gideren ve her bir taraf için işin zorluklarını hafifleten ise çadırlarda çoğu zaman müzik eşliğinde yenilen yemekler, içilen içecekler olacaktır. Üçlü sınırın devam etmesi sürecinde dört sınır görevlisi ve yanlarında olan maiyetleri, yapılacak işlere ara verildiği sırada bir araya geliyorlar ve belgelere yansıyan şekliyle oldukça keyifli vakitler geçiriyorlardı. Taraflar arasında var olan ve gün geçtikçe artan bu dostluk ortamını tabir yerindeyse perçinleyen bir diğer husus vardır ki o da alınıp-verilen hediyelerdir. Kapıcıbaşı Osman Ağa, bu mevzuda yani muhatabı Grimani'ye gönderdiği hediyeler noktasında hiç mütevazı davranmamış aksine bütün bir işin halledilmesi sürecinde her fırsatta bir şekilde hediyesini meslektaşına ulaştırmıştır. Osman Ağa, bunun yanı sıra kendisine gönderilen hediyeleri de büyük bir memnuniyetle kabul etmiştir. Bir keresinde Grimani'nin hediye ettiği gümüş kutu, Osman Ağa'yı azim memnun etmiş; kendi ifadesiyle bu hediyeyi gece gündüz elinden bırakmamış ve hemen her gün anın ile eğlen[mişti] (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 56, Osman Ağa'dan Grimani'ye, 24 Marzo 1701). Daha evvel ise Osman Ağa, bu sefer meslektaşından balmumu akçesi kesesi almış ve memnuniyetinin tayinini ifade etmekte zorlanmıştı (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 11 (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 9 Febbraio 1700). Bunlara karşılık Osman Ağa da Grimani'nin yeni bir torununun dünyaya gelmesini fırsat bilerek ona evvela tahtadan bir beşik (ASVe, *PTM*, Busta: 702, n.88, (18 Settembre 1700, Castel Nuovo) ve Osmanlı adetlerine göre şu cümleleri içeren mektupla da başka bir hediye göndermişti: “ izzetlü oğlunuz ki evlâdları dünyaya gelüb Allahü-Teâlâ hazretlerinden rica ederiz ki ömr-i tavil ihsân edüb kadimi mübârek eyleye dünya kadar bu muhibbleri memnûn olmuşdur ancak bizim diyarda âdetimiz budur ki bir aziz dostumuzun bir evlâdı dünyaya gelse sandık dolusu tebriken bir sırmalı makreme gönderirler” (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 56, Osman Ağa'dan Grimani'ye, 24 Marzo 1701).

Hediyeleşme, her iki taraf için işlere ara verildiği zaman yapılan ve samimiyet dozunu arttıran önemli bir eylem olarak bütün bir süreç içerisinde sürekli olarak devam etmiştir. Aynı zamanda hediyeler, sadece maddi olarak değerli nesnelere etrafında şekillenmemiş aksine tarafların günlük ihtiyaçlarına yönelik bir takım gıda maddeleri de hediyeler arasında yerini almıştır. Bu noktada hacim olarak en fazla yer kaplayan ürün, limondur. Osman Ağa için her daim hediye olarak gönderilen limon, onu mutlu etmiş ve bunu bir belgede şu cümlelerle kâğıda dökmüştür: “Benim aziz dostum irsâl eylediğiniz mektûblarımız ile iki sandık limon biri bu muhibbinize ve biri devletlü Halil Paşa hazretlerine gelüb vusûl bulmuşdur muammer olasız dünyalar kadar mesrûr olmuşuzdur” (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 56, Osman Ağa'dan

³² “...alla quiete del corpo, et alla sempre maggior agitatione dell'animo”. Bk. ASVe, *PTM*, Busta: 701, n.30, (2 Agosto 1699, Dalla Tende a' Popine piccolo).

Grimani'ye, Tarihsiz). Bir başka belgede ise diğer gıda maddelerinin hediye olarak Osman Ağa'ya gönderildiğini şu cümlelerden anlıyoruz: “Benim aziz dostum irsâl olunan altı çuval pirinç ve sandık içinde bir yaş peynir ve bir sandık anberiyeye iksiri ve dört [silik] ve bir sandık alalı top sabun ve bir sandık limon gelüb vusûl buldukda ziyâdesiyle memnûn olmuşuzdur” (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 11, Osman Ağa'dan Grimani'ye 21 Aprile 1700). Muhaddidler arasında hediye edilenler özelinde bu türden örnekler çoğaltılabilir³³. Bunlar, karşılıklı olarak samimiyetin durumunu gösterirken diğer taraftan bunları, alınıp-verilenler özelinde, diplomatik birtakım gereklilikler olarak da okumakta fayda var. Şüphesiz hediyeler sadece şeylerin el değiştirmesi olmayıp beraberinde birçok amacı da barındıran önemli araçlardır³⁴.

Hediyeler her ne kadar, defaten söyleyecek olursak, samimiyeti artırsa da ortada var olan işin ve çeşitli sebeplerle kaybedilen zamanın üstünü örtmüyordu. Bu zaman kaybının sebebi, Osmanlı-Avusturya sınırını çizen muhaddidlerin beklenilmesiydi. Bir süre sonra bu da sona erdi ve bütün taraflar, en nihayetinde bir araya gelmişlerdi. Temmuz ayının sonlarına doğru gerçekleşen ilk müzakerelerin ardından 7-10 Ağustos arasında dört günlük yoğun diplomatik faaliyet; mevcut arazinin keşfi ile sürmüş, taraflar üçlü sınırın geçeceği yeri net olarak tespit etmiş, ilgili yere birtakım semboller ve taştan yapılan bir tepecik (un cumulo di sassi) yerleştirmişlerdi³⁵ (ASVe, *PTM*. Busta: 701, n.35, 11 Agosto 1699, Dalle Tende a' Popine piccolo). Bu nokta, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Venedikliler ile sürekli çarpıştığı kesintisiz bir karşılaşma alanıydı. Dolayısıyla artık bu sınır belirleme işinden sonra Osmanlılar adına burası, bütün gelecek için bir anlamda bir set oldu (Zinkeisen, 2011, ss. 156-157)³⁶.

Osman Ağa işin bitmesinin ardından “ber-mûcib-i ahidnâme-i hümâyûn-ı şevket-makrûn Devlet-i Âliyye tarafından hudûd vekili me'mûr olduğum üzere Venedik tarafından vekil olan Komiser Civan Grimani hutûmet avâkıb bi'l-hayr Dalmaçya'da vâki Knin kal'asının yanı olan Debele Borda nâm mahalde vâki Medvidya Glaviçeya'ya vaz' olunan yere...” dair bir tahrir kaleme alarak bunu

³³ Osman Ağa'nın Grimani ile samimiyetine dayanarak daha sonra kendi kızları için toplamda on iki parçayı bulan kumaş sipariş etmesi buna güzel bir örnektir. Bk. ASVe, *PTM*. Busta: 701, n.41, (26 Settembre 1699, Dalle Tende a' Groabaz nelle vicinanze di Duare). Benzer bir siparişi Bosna Paşası Halil'de vermiştir. Ayrıntılar için bk. ASVe, *PTM*. Busta: 701, n.42/1, (27 Settembre 1699, Dalle Tende a Verdun in Zuppa).

³⁴ Hediyelerin diplomatik manada ne anlama geldiği noktasında bk. (Frédéric Hitzel, 2010, ss. 251-253).

³⁵ Bu noktada Marsigli'nin raporu için bkz. “Nona umilissima relazione a Sua Maestà Cesare, spedita dal campo del monte Popina a di 18 Agosto 1699” (Gherardi, 1986, ss. 140-164).

³⁶ Üçlü sınırın üç ülke adına farklı anlamları noktasında ise bk. (Rieber, 2014, ss. 254-307).

defter etmiş ve Grimani'ye göndermiştir (Venezia, MC., ms. Morosini-Grimani, n.533 ve BOA, A.DVN.DVE. 017/5, ss. 34-35). Üçlü sınır, bu şekilde titiz ölçümler neticesinde her ülke arasında birer saatlik mesafe bırakılarak ve kısmen çeşitli tartışmalar ile son bulmuş ve Osman Ağa ile Grimani, Knin kalesi civarından güneye Delüvara, Verlika, Çeklut ve daha sonra Sin Kal'ası'na doğru ilerlemeye başlamışlardı.

5. Beklenen Haberler, Yaşanılan Türü Sıkıntılar ve Adım Adım Çizilen Sınırlar

Osmanlı-Venedik muhaddidlerinin üçlü sınırı tespit etmek için işe giriştikleri esnada Venedik'in İstanbul'daki yeni elçisi (Balyos) Lorenzo Soranzo da görevine başlamıştı³⁷. Elçinin İstanbul'a gelmesinin Grimani için anlamı büyüktü. Ona göre payitahttan alınacak her bilgi, yapılacak işi kolay kılacak ve hatta hızlandıracaktı. Zaman içinde alınan bu haberlerle birlikte süreç, bir şekilde ilerliyor ve adım adım sınırların tayin ve tespiti yapılmaya çalışılıyordu. Bu noktada, 9 Şubat 1700'de Osman Ağa'nın kaleme aldığı belgede "hudûd üzerine vaz'ı alâyim için gönderilen kimesnelerin isimleri beyân" edilmekte³⁸, ardından ise üçlü sınır noktasına atfen 21 Şubat 1700'de gönderilen bir diğer belgede şunun yapılacak olduğuna dair bir anlaşma metni (instrumento accordato) kaleme alınmaktaydı:

Karloviç nâm mahalde akd olunan sulh ü salâhda ve ahdnâme-i hümayun mucibince devlet-i âliyye tarafından hudûd vekili ve me'mur olduğumuz üzere venediklünün [...] hudûd vekilleri olan [...] Civan Grimani komiserin hidmed-i avâkıbe bi'l hayr ile Dalmaçya'da vâki Knin kal'asının yanı olan Debele Borda dimekle mâ'ruf mahalde vâki Medvedya Glaviçe tepesine hudûd-ı selâsede vaz' olunan kebir graveleden Klis'e doğru ve Knin Kalesine hatt-ı müstakim çekilüb...iki noktanın tam olarak ayrıldığı yerlere humka ve gravele konulması... (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 12, Osman Ağa'dan Grimani'ye, 21 Şubat 1700).

³⁷ "Venedik doju ve cumhûru taraflarından Karloviçe'de akd olunan musâlaha teşekkürünü mutazammın mu'tâd-ı kadim üzere büyük elçisi Lorenço Soranço nâm elçisi Akdeniz'den kalyon ile gelüp Boğaza dâhil olduğu sâmi'a-i Devlet-i Âliyye'ye vâsil olmağın kâ'ide-i kadime üzere Âstâne'den iki aded çekdiri irsâl ve kendü ve ba'z-ı havâss-ı etbâ'-ı çekdiriler ile ber-vech-i isti'câl mâh-ı cumâde'l-ülânın 21. günü Galata'da ferş ü ihzâr olunan hâneye isâl ol[du]..." Bk. (Târih-i Râşid ve Zeyli, 2013, s. 585; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 683; Özcan, 2000, s. 143).

³⁸ Osmanlı tarafından şu isimler görevlidir: Beyoğlu Ömer Ağa, Mehmed ibni Osman Sipahi Balagaylı, İbrahim Öjegioğlu Mostarlı, Hersek Sipahilerinden Karahasan Sipahi ibni Hüseyin Sipahi, İbrahim ibni Mustafa Çavuş İmoçkalı, Mümin ibni Zülfikar Konizzalı. Venedik tarafından isimler ise şu şekildedir: Giust. Emilio Alberghetti, Maria Buti, Milos Marcieli, Marco Corponese, Antonio Calogiurgevich ve Pero Radoevo. Bk. ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 12, (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 9 Şubat 1700).

Osman Ağa'dan Grimani'ye gönderilen mektuplar, işin devam etmesine yönelik oldukça olumlu gelişmeler iken süreç içerisinde yaşanan üç durum, işlerin belli bir süre askıya alınmasına sebep olacaktı. Bunlardan birisi gün geçtikçe artan hırsızlık vakaları, diğeri Venediklilerin İstanbul'da olan Balyos'a gönderdikleri ve cevap bekledikleri mektuplar ve son olarak Osman Ağa'nın rahatsızlanması.

Osman Ağa, eşkıyaların bir an evvel engellenmesini isterken Blagai kadısı Mehmed Efendi de doğrudan Grimani'ye yazdığı mektubunda bu sıkıntılı durumun ve özellikle yaşanan hırsızlıkların engellenmesini istiyordu (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 11, Osman Ağa'dan Grimani'ye 11 Marzo 1700 ve ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 11, Blagai Kadısı Mehmed Efendi'den Grimani'ye 19 Marzo 1700). Sorunlar gün geçtikçe artarken ve her iki tarafın yetkilileri birtakım çözümler bulmaya çalışırken öte yandan bazı sorunlu yerler için İstanbul'a yeni görevlendirilen Balyos Lorenzo Soranzo'dan birtakım soruların cevapları da bekleniliyordu. Ancak talep edilen cevapların gelmesi, oldukça uzun zaman alıyor ve her iki diplomat da birbirlerinden gelecek mektupların haberini bekliyorlardı. Çoğu zaman Grimani, Osman Ağa'dan gelecek herhangi bir haberin olup olmadığını ısrar tonu yüksek birtakım mektuplar aracılığı ile sorarken Osman Ağa da benzer şekilde defaten şu cevapları verecektir: "Benim canım dostum İstanbul mektûbunuzun cevabı gelirse lütf edüb tarafımıza irsâl buyurasız İstanbul tarafından asla bize bir cevap gelmedi bir havadis zuhûr ederse i'lâm ederiz" (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 11, Osman Ağa'dan Grimani'ye, 9 Febbraio 1700) ve bir diğere belgede ise benzer bir cevap şöyledir: "İstanbul havadisi bizde yokdur eğer sizde var ise i'lâm edesiz memnun oluruz bize haber gelse bir saat eğlendirmeyüb i'lâm ederiz" (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 12, Osman Ağa'dan Grimani'ye, 20 Aprile 1700).

Beklenen haberler, yaşanan eşkıyalık hareketlerine ek olarak her iki tarafı sıkıntıya sokacak diğere bir husus ise Osman Ağa'nın rahatsızlanması olacaktır. Üçlü sınırın çizilmesinden sonra Osman Ağa'nın yaşadığı bir talihsizlik (at tekmelemesi), onun belli bir süre nekahette kalmasına yol açacaktı. Ancak tıpkı hediyeleşmelerde de görüldüğü üzere taraflar arasındaki samimiyetin oranı hastalık zamanında da ortaya çıkacak ve Grimani, maiyetinde bulunan bir doktorunu Osman Ağa'ya gönderecektir (ASVe, *PTM*. Busta: 701, n.41, 26 Settembre 1699, Dalle Tende a' Groabaz nelle vicinanze di Duare). Ancak bu sıkıntılı vaziyete rağmen yine de Osman Ağa, Duare Kalesi ve Vergoraz arasındaki sınır çizimlerine katılmayı ihmal etmemiştir (ASVe, *PTM*. Busta: 701, n.43, 30 Settembre 1699, Dalle Tende a' Verdun in Zuppa). Bu işin hallinden sonra havaların kötüye gitmesi ve Osman Ağa'nın nükseden rahatsızlığı, tekrar tarafların beklemesine yol açacaktır. Nispeten belli bir süre bekleyen taraflar,

yine vakit kaybının baskısı ile çalışmalarına devam edecek, adım adım ve kaleden kaleye (da piazza a piazza la linea) sınırları tespit edeceklerdir.

Osman Ağa'nın bir mektubundan anladığımız kadarıyla 27 Kasım 1699 tarihinde yapılan toplantıda her iki tarafın maiyetinde yer alan ve danışmanlık konusunda itibar edilen beşer kişilik gruplar, Dubrovnik/Ragusa ile Osmanlı Devleti arasındaki sınırların nasıl şekilleneceğini tartışmışlardı. Bu mevzu bölgede yaşayan ihtiyârlardan sual olunmuş ve nihayetinde Dubronik arazisi ile ittisâl için devlet-i âliyye'ye kalacak yerler, tek tek belirlenmişti. Bu çerçevede sınır noktasında 61 köyün varlığı tespit edilecektir (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 11, Osman Ağa'dan Grimani'ye, 27 Novembre 1699). Osman Ağa'ya göre bu işin bir an evvel sonlandırılması önemliydi. Çünkü ona göre bu işlere mübâşeret olunmazsa sonradan çetin olunması mükerrer[di]. Yine onun girişimleri ile Dubrovnik'ten gelen elçi Lorenzo Sorgo'nun müdahil olmasıyla, asıl olarak Karlofça Antlaşması'nda alınan kararların ışığında ve anlaşma metninin 9. ve 10. maddelerine istinaden ~~hâli~~ söz konusu sınır belirleme işi de tamamlanmış oldu (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 56, Osman Ağa'dan Grimani'ye, Tarihsiz; ASVe, *PTM*. Busta: 701, n.45, 14 Ottobre 1699, Dalle Tende a' Gabella ve ASVe, *PTM*. Busta: 701, n.47, 19 Ottobre 1699, Dalle Tende a' Cruppa).

Her iki muhaddid, bir taraftan geniş maiyetleriyle birlikte hareket etmenin türlü zorlukları altında çalışmalarını sürdürürken diğer taraftan tespit edilen noktalarda tahliye edilecek yerler meselesi ile uğraşmaktaydılar. Bu mevzu oldukça önemliydi çünkü Osmanlı tarafı açısından en azından bir an evvel öşrün tahsil edilmesi gerekliydi. Miralay Ahmed'in Grimani'ye gönderdiği şu bilgi sürekli olarak belgelerle karşımıza çıkmaktadır: “Toprakları zirâat eden reâyâlardan öşrümüzü [...] tahsil için tarafımızdan Ahlona ağalarından vekil nasb idüp...” (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 56, Miralay Mehmed'den Grimani'ye, Tarihsiz). Tayin edilen vekiller aracılığıyla elde kalan yerlerden öşrün alınmasına dikkat edilirken öte yandan yine elde kalan kalelerin ve palankaların boşaltılması için de ısrarlı yazışmalar sürmekte idi. Bu konuda Osman Ağa'nın, işi Halil Paşa'ya bıraktığını da söylemek isteriz. Çünkü bu önemli konu, çok çabuk halledilebilecek bir mevzu değildi.

Boşaltılacak yerler konusu, sınır görüşmeleri devam ettiği sürece en sıkıntılı mevzulardan birisi olarak kalmaya devam edecektir. Halil Paşa'nın Venedik tarafına gönderdiği bir mektupta belirttiği gibi ilgili yerlerin ve özellikle kalelerin tahliyesi ve teslim edilmesi, hudûdların istikrârını mûcib ve zuhur edecek ihtilâli önlemenin temel koşullarından birisidir (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 56, Bosna Paşası Halil'den Venedik Provveditoresine, Tarihsiz ve BOA, AE. III.Ahmed, n.1742). Ancak ne olursa olsun şunu söylemek gerekir ki bütün sınır belirleme işi içerisinde en fazla zaman alan ve sıkıntı yaratan konu buydu. İşte bu noktada her iki taraf, çözülemeyen mevzularda kendi

ülkelerindeki yetkililerine danışıyor ve onlardan gelecek bilgilere göre hareket etmeye çalışıyordu. Fakat bu beklentiler, oldukça uzun zaman alıyordu.

6. Osmanlı-Venedik Sınırının Nihai Durumu

Karşılıklı ziyaretler, alınıp-verilen hediyeler, restleşmeler, kışın gelmesi ile birlikte iklimin yarattığı zorluklar ve uzun zaman beklenen haberler; 1699 yılı Ekim ayından 1700 yılı Mart ayına kadar Osmanlı-Venedik muhaddidlerinin yaşadığı türlü olayların bir özetidir³⁹. Elbette bütün bu saydıklarımızın ortak noktası, zaman kaybıdır. En nihayetinde havaların yavaş yavaş düzelmesi ve özellikle Osmanlı-Avusturya sınır çiziminin oldukça hızlı gittiğine dair haberlerin gelmesiyle birlikte (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 11, Marsigli'den Üsküp Paşası Ali'ye 19 Marzo 1700) iki muhaddid, bir an evvel kendi çalışmalarının da bitmesi için işleri hızlandırma yoluna gitmeye karar vermişlerdi. İşte bu andan itibaren mektuplaşmalar, sıklaştırmıştır. Grimani, 21 Nisan 1700 tarihinde Osman Ağa'ya gönderdiği mektubunda hal ve hatır sorarak muhatabından şöyle bir cevap almıştır: “Benim aziz dostum hastalık husûsu için sipariş eylemişsiz elhamdülillâhi teâlâ bugüne gelince eseri yokdur ve bundan sonra hak teâlâ hazretlerine rica ederiz ki göstermeye”. Osman Ağa, mektubunun devamında İstanbul'dan gelen herhangi bir haberin olmadığını eğer gelirse bir an evvel ilam edeceklerini de bildirmiştir (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 11, Osman Ağa'dan Grimani'ye, 21 Aprile 1700). Neden sonra beklenen haberler gelecek ve görüşmeler, nispeten araya giren türlü sıkıntılar eşliğinde yoğun bir şekilde yeniden başlayacaktır. Ancak belgelere yansıyan bilgilerle 1700 yılının yaz ayı, taraflar arasında çok da verimli geçmemiştir. Sürekli olarak her iki muhaddidin karar verme noktasında tereddütlü davranmaları, süreci uzatırken diğer taraftan yeniden kış ayının gelmesi baskıyı daha da artırmaktadır. Eylül ayında İstanbul'dan gelen yapıcı haberler, en nihayetinde bir umut doğurmuş ve görüşmeler daha da yoğunlaşmaya başlamıştır.

Osman Ağa, bütün bu bekleme sürecinden olsa gerek ve elbette geriye kalan türlü işlerde yol alınamamasından dolayı üç madde özelinde muhatabı Grimani'ye tonu oldukça yüksek sert bir mektup kaleme almıştır. Buna göre şu işlerin evvela yapılması zaruridir:

Birincisi, hudûd-ı selâseden Çeklut kal'asına deryaya varınca alâim vaz olunan yerlerin hudûdu dahilinde devlet-i âliyye tarafında kalan husûn ve kal'a ve etrâfi mahdûd yerler her ne ise tahliye ve teslim ve terk ve tathir olunmaktır ibtidâ' buna mübâşeret olunmalıdır bundan evvel bir dürlü işe mübâşeret olunmaz. **İkincisi**, bundan sonra ikinci işimiz budurki ahidnâme-i hümâyunun dokuzuncu maddesine mestûr ve mukayyed olan Dubrovnik beylerinin arazi ve nevâhisi devlet-i âliyyenin arazi ve nevâhisi

³⁹ Bu konular hakkında bk. (Doğan, 2017, ss. 205-213).

ile bir deryâdan bir deryâya varınca her taraftan ihâta ile ittisal buldurub ve mâni ittisal her ne diye bi'l cümle ref ve tahliye olunmalıdır". **Üçüncüsü**, üçüncü işimiz budurki zıkr olunduğu üzere sekizinci ve dokuzuncu maddenin hükümleri icrâ ve tekml olunduktan sonra onuncu maddenin muktezâsınca Nova ve Resne kal'alarının toprakları tahdidine mübâşeret olunur ve nizâmlarına fasıl verilir". İşte bu üç husus nihayete ermez ise Osman Ağa'ya göre hiçbir işe ruhsat yoktur (ASVe, *Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi*, Busta: 56, Osman Ağa'dan Grimani'ye, Ekim 1700).

Osmanlı tarafının ayrıntılı olarak eksiklikleri belirtmeleriyle birlikte işin bitirilmesine yönelik istek, her iki taraf için de artmıştı. Cevabı beklenen mektupların gelmesi sonucunda her iki muhaddid, bir araya gelmiş ve yapılan müzakerelerle yine adım adım sınırların tayin ve tespitine girişmiştir. 18 Eylül 1700 tarihindeki buluşmada yeni bir kış dönemine girilmeden mevcut işlerin bitirilmesine yönelik istek çıkmış ve her iki devletin sınır noktalarına toplamda 38 adet alamet konularak mevcut iş, nihayete erdirilmiştir⁴⁰. Böylece Osmanlılar açısından bakacak olursak devletin batı sınırları belki de ilk defa kesin çizgilerle bir bütünlük içinde çizilmiş ve resmileşmiştir (Emecen, 2006, s. 500; Abou-El-Haj, 1969, ss. 467-475).

Sonuç

Son derece mühim bir antlaşma olan Karlofça'dan sonra sınırların yeniden tayin ve tespit edilmesi işi, uzun ve bir o kadar sıkıntılı bir müzakere sürecinin sonucunda nihayete ermiştir. Osmanlı tarafından görevli olan muhaddid Kapıcıbaşı Osman Ağa'nın mektupları, bize bu sürecin nasıl geliştiğini anlamamız adına önemli veriler sunmuştur. Venedikli diplomat Giovanni Grimani ile olan sınır belirleme işinde Osman Ağa'nın yapılan işteki her noktada gösterdiği hassas tavrı, onun kendisine tevdi edilen işi bitirmesine olanak sağlamıştır. Bu noktada, Osman Ağa'nın görüşmeleri başarılı bir şekilde yürütmesinde bölge Bosna Paşası Halil'in etkinliğini de belirtmek gerekmektedir. Her iki yetkilinin sınır müzakereleri esnasında gerçekleştirdikleri diplomatik ve var olan işi başarılı, avantajlı bir şekilde bitirmeye yönelik sergiledikleri tavır, Osmanlı diplomasının diplomatları özelinde ortaya koyduğu mühim bir başarı olarak okunmalıdır.

Yaklaşık olarak iki yıl gibi nispeten uzun süren sınır belirleme işinde Osmanlı-Venedik tarafları arasında, mektuplara yansıyan şekliyle, sadece diplomatik müzakereler olmamış aksine zaman zaman samimi dostlukların ortaya çıktığı bir süreç de yaşanmıştır. Bu noktada diplomatlar arasında alınıp verilen hediyelerin ayrı bir yeri vardır. Ancak her ne olursa olsun iki ülke arasındaki sınırlar, en

⁴⁰ Osmanlı-Venedik sınırının nihai durumu için bk. (Venezia, *MC. Ms. Morosini-Grimani*, n.533; BOA, *A.DVN.DVE. 17/5*, ss. 84-117; Muâhedât Mecmuası, 2008, ss. 242-272).

azından Pasarofça Antlaşmasına kadar, ayrıntılı ve kesin çizgilerle ilk defa resmileşmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Archivio di Stato di Venezia (=ASVe)

Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi

- Busta: 10, (Osmanlı Sultanından Bosna Paşası Halil'e 1 Marzo 1699)
 Busta: 10, (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 21 Novembre 1699)
 Busta: 10, (Osman Ağa'dan Grimani'ye 19 Giugno 1699)
 Busta: 11 (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 27 Novembre 1699)
 Busta: 11 (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 9 Febbraio 1700)
 Busta: 11 (Osman Ağa'dan Grimani'ye 11 Marzo 1700)
 Busta: 11 (Blagai Kadısı Mehmed Efendi'den Grimani'ye 19 Marzo 1700)
 Busta: 11 (Marsigli'den Üsküp Paşası Ali'ye 19 Marzo 1700)
 Busta: 11 (Osman Ağa'dan Grimani'ye 21 Aprile 1700)
 Busta: 11, (Osman Ağa'dan Grimani'ye 9 Dicembre 1700)
 Busta: 12, (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 29 Gennaio 1700)
 Busta: 12, (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 9 Şubat 1700)
 Busta: 12, (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 21 Şubat 1700)
 Busta: 12, (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 20 Aprile 1700)
 Busta: 56 (Osman Ağa'dan Grimani'ye, Ekim 1700)
 Busta: 56, (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 14 Ottobre 1700)
 Busta: 56 (Osman Ağa'dan Grimani'ye, 24 Marzo 1701)
 Busta: 56 (Osman Ağa'dan Grimani'ye, Tarihsiz)
 Busta: 56 (Miralay Mehmed'den Grimani'ye, Tarihsiz)
 Busta: 56 (Bosna Paşası Halil'den Venedik Provveditoresine, Tarihsiz)

Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi, Diario

- Busta: 8, (31 Marzo 1699-17 Aprile 1701, itinerario dell'Ecc.mo Signore Gio. Grimani Comissario ai Confini in Dalmatia et Albania)

Senato Dispacci, Provveditori da Terra e da Mar (=PTM)

- Busta: 544, n.194, (20 Febraio 1702, Bosna Kadısı İbrahim'den Alvise Mocenigo'ya)
 Busta: 701, n.8 ve n.9 (21 Maggio 1699, Spalato ve 23 Maggio 1699, Spalato)
 Busta: 701, n.9 (23 Maggio 1699, Spalato)
 Busta: 701, n.9/1 (23 Maggio 1699, Spalato)
 Busta: 701, n.10/1 ve 10/2 (23 Maggio 1699, Spalato)
 Busta: 701, n.11 (2 Giugno 1699, Dalle Torre sotto Sing)

Busta: 701, n.12, (8 Giugno 1699, Dalle Tende nella Campagna vicina alla Torre di Sternizza)

Busta: 701, n.14/4, (10 Giugno 1699, Dalle Tende sotto Sternizza)

Busta: 701, n.19, (20 Giugno 1699, Dalle Tende Sotto Colubich)

Busta: 701, n.20, (21 Giugno 1699, Dalle Tende Sotto Colubich)

Busta: 701, n.21, (26 Giugno 1699, Dalla Campagna vicina alla sorgente di Cettina)

Busta: 701, n.?, (22 Luglio 1699, Dalla Campo di Sopra Cheglevich)

Busta: 701, n.30, (2 Agosto 1699, Dalla Tende a' Popine piccolo)

Busta: 701, n.35, (11 Agosto 1699, Dalle Tende a' Popine piccolo)

Busta: 701, n.41, (26 Settembre 1699, Dalle Tende a' Groabaz nelle vicinanze di Duare).

Busta: 701, n.42/1, (27 Settembre 1699, Dalle Tende a Verdun in Zuppa)

Busta: 701, n.43, (30 Settembre 1699, Dalle Tende a' Verdun in Zuppa)

Busta: 701, n.45, (14 Ottobre 1699, Dalle Tende a' Gabella)

Busta: 701, n.47, (19 Ottobre 1699, Dalle Tende a' Cruppa)

Busta: 702, n.65 (3 Marzo 1700, Marsigli'den Grimani'ye gönderilen mektup)

Busta: 702, n.88, (18 Settembre 1700, Castel Nuovo)

Miscellanea, Documenti Turchi, (=DT)

n.1616

n.1617

Bailo a Costantinopoli, Documenti piu' importanti

Busta: 374, 18 Settembre 1698 (Fortezze, a posti murati e pressidiati che formano la linea dal confine dei *nuovi acquisti* di Dalmazia et Albania)

Biblioteca Museo Correr (=MC)

Ms. Morosini-Grimani, n.530

Ms. Morosini-Grimani, n.533

Ms. n.1206_2643

Biblioteca Universitaria di Bologna (=BUB)

Fondo Marsili

Ms. Marsigli, n.65, dosya: 5

Ms. Marsigli, n.117

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA)

Ali Emiri

AE. III.Ahmed, n.1742

Düvel-i Ecnebiye

A.DVN.DVE. n.17/5

Tapu Tahrir

TT, n.861

Maliyeden Müdevver

MD. n.22, hüküm: 420

MD. n.24, hüküm: 74 ve 205

Mühimme

Mühimme, n.21, hüküm: 404

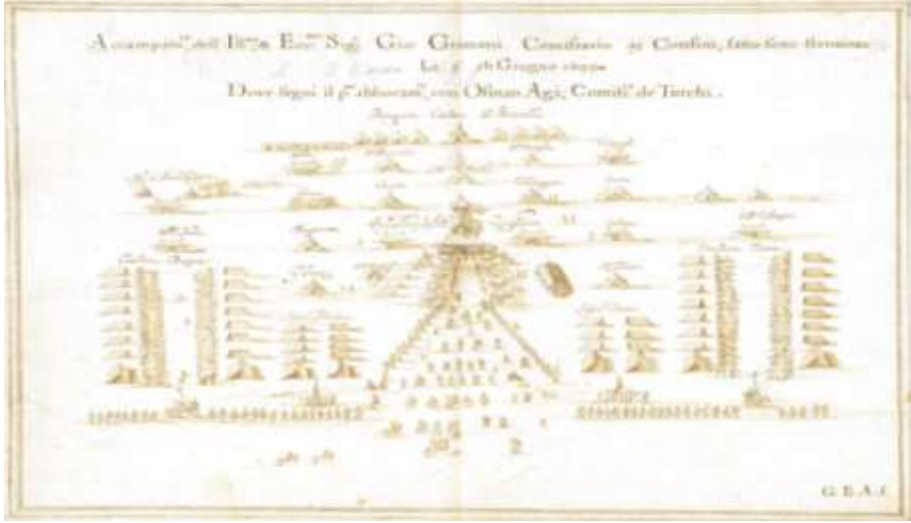
Basılı Eserler

- Abou-El-Haj, R. A. (1967). *The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz* (Basılmamış Doktora Tezi). Princeton University
- Abou-El-Haj, R. A. (1969). The Formal Closure of the Ottoman Frontier 1699-1703. *Journal of the American Oriental Society*, 89(3), 467-475.
- Alberi, D. (2008). *Dalmazia: Storie, Arte, Cultura*. Trieste: LINT.
- Alberghetti, G. E. (1694). *Compendio Della Fortificazione*. Venetia.
- Belin, M. (1876). Relations Diplomatiques de la République de Venise avec la Turquie. *Journal Asiatique*, (Novembre-Décembre, VII. Seri), 381-424.
- Bostan, İ. (2007). Osmanlılarda Deniz Sınırı ve Karasuları Meselesi. Ö. Kumrular (Ed.), *Türkler ve Deniz* içinde (ss. 36-37). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Chauvard, J. F. (2004). Le Nouveau, Le Flou et l'Incertain. Représentations De La Dalmatie Vénitienne et Cartographie Des Confins Au Temps De La Paix De Karlowitz. J. F. Chauvard ve O. Georg (Ed.), *Comblent Les Blancs De La Carte, Modalités et Enjeux De La Construction Des Savoirs Géographiques (XVIe – XXIe siècle)* içinde (ss. 193-220). Strasbourg: Presses Universitaires de Strasbourg.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1995). *Zübde-i Vekayiât (1066-1116/1656-1704)* (A. Özcan, Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Dellagrotte, J. A. (1965). *Venetian Diplomacy and the Treaty of Carlowitz: 1698-1699* (Basılmamış Doktora Tezi). Syracuse University.
- Demiryürek, M. ve Doğan, G. (haz.). (2015). *Boundary Letters: Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699-1701)*. Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Doğan, G. (2017). *Venediklü ile Dahi Sulh Ohuna: 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Doğan, G. (2019). Girit Muharebesi Sonrası Osmanlı-Venedik Sınırı (1671). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Özel Sayısı*, 10, 1-18.
- Doğan, G. (2020a). Savaşta ve Barışta Osmanlı Dünyasında Venedikli Bir Diplomat: Carlo Ruzzini (1691-1720). *Harvard Üniversitesi Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 53, 97-115.
- Doğan, G. (2020b). *Sınırlar Üzerinde Bir Hayat: İtalyan General Kont Luigi Ferdinando Marsigli ve Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: İtalya Kültür Derneği Yayınları.
- Doğan, G. (2020c). Balkanlarda Osmanlı-Venedik Hâkimiyet Mücadelesi ve Kara Savaşları (1645-1721). *Türk-İtalyan Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 117-131). İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.

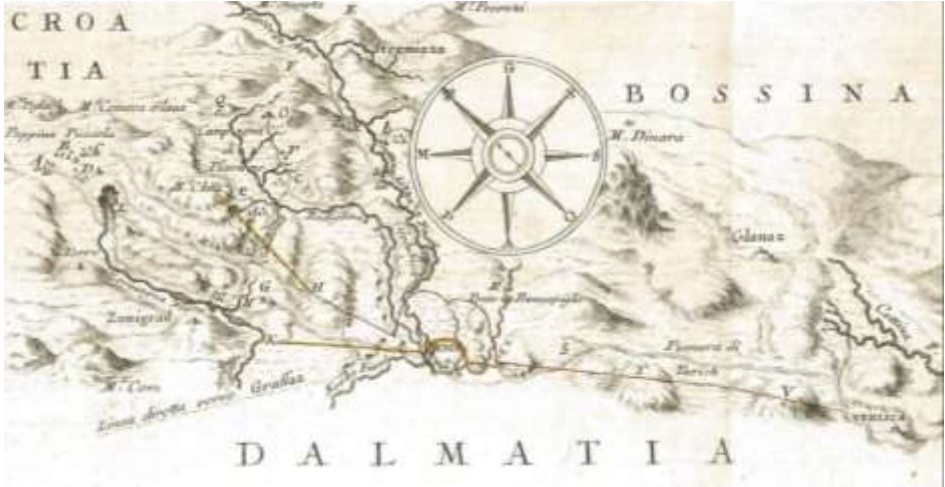
- Emecen, F. M. (2006). Osmanlı Sınırları Nerede Başlar Nerede Biter. E. Eğribel ve U. Özcan (Yay. Haz.), *Sosyoloji ve Coğrafya* içinde (ss. 490-502). İstanbul: Kızılelma Yayınları.
- Gherardi, G. (1986). *Luigi Ferdinando Marsili: Relazioni Dei Confini Della Croazia e Della Transilvania a Sua Maestà Cesarea*. Modena: Mucchi Editore.
- Hafizović, F. (2016). *Popis Zela i Zemlje Sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, Oslobodenih Od Mletačke Republike 1701. Godine*. Zagreb: Srpsko Kulturno Sruštvo Prosvjeta.
- Hammer-Purgstall, J.F. (1963). *Geschichte des Osmanischen Reiches* (C. 9). Graz.
- Heywood, C. (2015). *Atlas of Southeast Europe: Geopolitics and History, Volum One: 1521-1699*. Leiden.
- Hitzel, F. (2010). Diplomatik Armağanlar: Osmanlı İmparatorluğu İle Batı Avrupa Ülkeleri Arasında Modern Çağda Yapılan Değiş Tokuş. Ş. Tekeli (Çev.), *Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar* içinde (ss. 251-253). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). Hududnâme. *TDVİA* içinde (C. 18, ss. 303-304).
- MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleri (926-939/1520-1533). (2006). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Mólnar, M. (1999). Karlofça Antlaşmasından Sonra Osmanlı-Habsburg Sınırı: 1699-1701. *Osmanlı* içinde (C. 1, ss. 472-479).
- Molteni, E. ve Silvia, M. (1998). *Fortezze Veneziane Nel Levante Esempi di Cartografia Storica Dalla Collezione del Museo Correr*. Venezia: Comune di Venezia.
- Muâhedât Mecmuası*. (2008). C. 2. Ankara: TTK Yayınları.
- Munson, W. B. (1940). *The Peace of Karlowitz* (Basılmamış Doktora Tezi). The University of Illinois.
- Özcan, A. (Yay. Haz.). (2000). *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Pedani, M. P. (1994). *I "Documenti Turchi" Dell'Archivio Di Stato di Venezia*, Roma: Ministero per i beni culturali e ambientali Ufficio centrale per i beni archivistici.
- Pedani, M. P. (2001). Spunti Per Una Ricerca sui Confini dal Mare: Gli Ottomani nel Mediterraneo. *IACOBVS*, 11-12, 221-239.
- Pedani, M. P. (2002). *Dalla Frontiera Al Confine*. Venezia: Herder Editrice.
- Râşid, M. ve Çelebizâde, İ. Â. (2013). *Târih-i Râşid ve Zeyli* (C. 1). (A. Özcan, Y. Uğur vd., Yay. Haz.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Rieber, A. J. (2014). *The Struggle for the Eurasian Borderlands: From the Rise of Early Modern Empires to the End of the First World War*. UK: Cambridge Yayınları.
- Sezen, T. (2008). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Stoye, J. (1994). *Marsigli's Europe: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso, 1680-1730*. New Haven-London: Yale University Press.

- Şakiroğlu, M. H. (1986). II. Selim'in Venedik Cumhuriyeti'ne Verdiği 1567 ve 1573 Tarihli Ahidnâmeler. *Erdem*, II(5), 527-553.
- Tolasa, H. (2004). *Kendi Kalemiyle Temeşvarlı Osman Ağa: Bir Osmanlı Türk Sipahisi ve Esirlik Hayatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1699-1774)* (C. 5) (N. Epçeli, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- 91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleri. (2006). C. II, (926-939/1520-1533), Tıpkıbasım, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğu.

Ekler

Osman Ağa ve Grimani'nin Maiyetlerini Gösteren Çizim (Venezia, Museo Correr, *Ms. Morosini-Grimani*, n.530)

Osmanlı-Venedik-Avusturya Üçlü Sınırı (Triplex Confinium) (Venezia, Museo Correr, *Ms. Morosini-Grimani*, n.530)

توسا یک جرایمانی

حقیقتی که چندان با صداقت
کمال محبت اوزره در حال تقدیر نضاره خاطر مندر سوال و انور بنم تو لمو عزیز فیض
حوال معتدل اولیوسیت شدت شتا و طر کثیر اولوس جودنی بولکر اولفیدم بولکره کوسا ک
جهار شنبه کونیدر اشرف ساعت و یکون او تانج قال تعویب بولکره قریب بولکره
ایکیش و حوالت اولون ارمقور در ان ساء الله لکما نبیست کونین جناب شریفک ایم
نیزده کور شکاف مناسب و معقول ایسه عثمان طر کثیره کونیدر کونیدر کونیدر کونیدر
ویا خود غیر معتدل علیله ایم بولکره بنه افکار و اعلم ایس سینر افکاره بولکره ایس
الله بجا و تنالی خیر تقدیر ایس بولکره
شما مور قطع الحدود
حالا

Osman Ağa'nın Grimani'ye Gönderdiği Bir Mektup (Venezia, Museo Correr, Ms. Morosini-Grimani, n.530)

نات ای اول
فله نومه جینقلو صد افندو
عمادوسم قوسا یک
حضوریننه واصل اوله
بینه قوسا

Osman Ağa'nın Grimani'ye Gönderdiği Bir Mektubun Zarfı (ASVe, Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi, Busta: 56)

Osman Ağa'nın Grimani'ye Gönderdiği Bir Mektubun Zarfı (ASVe, Archivio Privato Famiglia Grimani dai Servi, Busta: 56)

Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Venedik Nihai Sınırı ve Tartışmaya Konu Olan Yerler (Heywood, 2015, s. 131).

**DEĞERLENDİRME, ÇEVİRİ VE
TANITMALAR**

TÜRKİYE'DE 2020 YILINDA YAPILAN DEDE KORKUT KİTABI MERKEZLİ ÇALIŞMALAR*

*Ergün VEREN***

Öz: Dünya’da ve Türkiye’de ağır sağlık sorunlarının yaşandığı 2020 yılında, *Dede Korkut Kitabı* merkezli çalışmalara devam edilmiş, yayınlar yapılmıştır. 2020 yılında Dünya’da ve Türkiye’de hızla yayılarak ölümlere neden olan Covid-19 salgını, gündelik hayatın her alanında etkili olmuş ve olmaya devam etmektedir. Salgın, hayat tarzı, insan ilişkileri, sağlık, ticaret, beslenme, kültür, eğitim vd. pek çok ortam biçimi ve hâl tarzının yeniden kurgulanarak gündelik hayata dâhil edilmesine sebep olmuştur. Diğer yandan, *Dede Korkut Kitabı*’nın 2018 yılı sonunda İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne kaydedilmesinin yanında 2019 yılı içerisinde de yayımlanan “13. Dede Korkut Boyu”nun Türkoloji camiasında ve kamuoyunda oluşturduğu heyecan, etkisini yitirmiş ve “100 Temel Eser Genelgesi”nin yürürlükten kaldırılmasının ortaya çıkardığı menfi/müspet etkileri popüler yayın miktarlarına yansımaya başlamıştır. Söz konusu ortamda, Türkiye sahasında, *Dede Korkut Kitabı* merkezli çalışmalara, geçmiş yıllarda olduğu üzere 2020 yılında da devam edilmiştir. Ancak kaydedilen gelişmeler, *Dede Korkut Kitabı* merkezli çalışmalarını nicelik bağlamında etkilemiş midir? Bu çalışmada bahse konu soru(n)dan yola çıkılarak 2020 yılı içinde gerçekleştirilen *Dede Korkut Kitabı* merkezli çalışmalar belirlenmiş; istatistik ve açıklamalı/karşılaştırmalı analiz yöntemlerinden yararlanılarak irdelenmişlerdir. Araştırma konusu olan bu çalışmaların yukarıda kaydedilen gelişmelerden farklı oranlarda ve menfi/müspet yönde etkilendikleri tayin ve tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Dede Korkut Kitabı*, boy, yayın, Türkoloji, kültür.

Studies Published in Turkey in 2020 on the *Dede Korkut Book*

Abstract: While Turkey and the World are dealing with current health issues, research on *Dede Korkut* continued unhindered. Causing the deaths of millions in Turkey and the World, new Coronavirus (Covit-19) outbreak has affected adversely our lives in all its parts. This very new circumstances have made us to reconstructed our daily life including relationship, nutrition, economics, education and even our health systems. Experiencing new priorities, the excitement among Turcologists and in the public created by the discovery of Dede Korkut’s 13th epos in 2019 has lost its influence. Furthermore, the abolishment of 100 basic literary work regulation has negative effect on the amount of popular publications as well. Being aware of all unfamiliar news, scholars have continued to work on *Dede Korkut* in 2020, as in the past years. However, have these foregoing events affected the studies centered on the *Dede Korkut Book* in terms of quantity? In this paper, it has been evaluated the studies

* Makale Geliş ve Kabul Tarihi: 09.02.2021 - 14.04.2021

** Türkolog/Türk halkbilimi uzmanı, ergunveren@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-6847-0362.

appeared in 2020 by focusing on this question. All these studies have been evaluated by using statistics and annotated comparative analysis methods, which enable us to understand how Covid-19 climate has affected quantity of work on Dede Korkut in different rates.

Keywords: *Book of Dede Korkut*, narration, publication, Turcology, culture.

Giriş

Türk kültürünün temel yazılı kaynaklarından biri olarak kabul edilen ve günümüze kadar iki nüshası ile on üçüncü boyu bulunan *Dede Korkut Kitabı*'nın odağında yapılan çalışmalar, Türkiye sahasında 1916 yılından başlayarak aralıksız devam etmektedir.

2019 yılında Türkiye sahasında yapılan *Dede Korkut Kitabı* merkezli çalışmaların envanteri, tarafımızca yayımlanmış (Veren, 2020, ss. 523-554) ve yayımlanan söz konusu çalışmada (11) tez, (104) [13 bilimsel, 4 eğitim, 87 popüler] kitap, (38) makale, (48) bildiri ve (22) çeşitli etkinlik [sempozyum, panel, konferans, proje, yarışma, şölen, anma, gösteri, takvim, hatıra para vd.] tespit edilmiştir. Yine adı geçen çalışmada *Dede Korkut Kitabı* merkezli çalışmalardaki miktar fazlalığı, *Dede Korkut Kitabı*'nın 2018 yılı sonunda İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilmesinin yanı sıra 2019 yılı içinde yayımlanan "13. Dede Korkut boyu"nun Türkoloji camiasında ve kamuoyunda oluşturduğu heyecanla ilişkilendirilmiştir. Bahse konu çalışmanın sonuç bölümünde ise "Kanaatimizce Dede Korkut Kitabı'nın İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilmesinin oluşturduğu heyecanın etkisiyle gerçekleştirilen söz konusu etkinliklerin pek çoğu (proje, yarışma, takvim, hatıra para, anma gibi), 2019 yılı ile sınırlı kalacaktır. Ancak beklentimiz, Dede Korkut Kitabı zeminli çalışmaların 2020 ve sonrası yıllarda da artarak devam etmesi yönündedir." biçiminde önermede bulunulmuştur. Ayrıca "100 Temel Eser Genelgesi"nin yürürlükten kaldırılmasının popüler yayın miktarlarına yansıtacak menfi/müspet etkilerinin önümüzdeki yıllarda görüleceği de ileri sürülmüştür.

2020 yılında dünyada ve Türkiye'de hızla yayılarak ölümlere neden olan Yeni Corona Virüs (Covid-19) salgını, gündelik hayatın her alanında etkili olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Hayat tarzı, insan ilişkileri, sağlık, ticaret, beslenme, kültür, eğitim vd. pek çok ortam biçiminin ve hâl tarzının yeniden kurgulanarak gündelik hayata dâhil edilmesine sebep olmuştur. Eğitim ve kültür alanında yapılan ders, sempozyum, söyleşi, konferans, anlatı vb. formülü etkinlikler; genel ağdaki video paylaşım sitelerindeki kanallar, sosyal paylaşım hesapları ve görüntülü iletişim programları üzerinden "uzaktan" gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Halen etkileri devam eden ve önü alınmaya çalışılan salgına karşı üretilen aşılardan tatbiki ve etkileri konusunda tartışmalar, devam etmektedir.

Geçmiş yıllarda¹ olduğu gibi 2020 yılında da Türkiye sahasında, *Dede Korkut Kitabı* zemininde farklı formlarda pek çok çalışma yapılmış ve yayınlar üretilmiştir. Peki yukarıda kaydedilen tespit ve önerme ile virüs salgını, söz konusu çalışmaları ve yayın üretimini etkilemiş midir? Bu çalışmada, söz konusu sorundan yola çıkılarak 2020 yılı içinde gerçekleştirilen² *Dede Korkut Kitabı* zemini çalışmaları, tespit edilmiş ve istatistik ile açıklamalı/karşılaştırmalı analiz yöntemlerinden yararlanılarak irdelenmeye çalışılmıştır.

2020 Yılındaki Çalışmalara Dair Bazı Dikkatler³

Türkiye sahasında 2020 yılında *Dede Korkut Kitabı* merkezli (7) tez, (65) [7 bilimsel, 3 eğitim, 55 popüler] kitap, (50) makale, (33) bildiri ve (21) çeşitli etkinlik [sempozyum, konferans, yarışma, dijital ortamda uzaktan ders programı, uzaktan etkinlik/oyun, uzaktan anlatı programı, uzaktan söyleşi programı] tespit edilmiştir⁴:

Tezler

1. Aliyeva, Aygün (2020), *Dede Korkut Destanı Örneğinde Eski Türklerde Din Toplum ve Kadın, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi. [Dede Korkut boylarından hareketle eski Türklerde din, toplum ve kadın olgularının ele alındığı çalışmada, eski Türk inançları ve dini ritüelleri hakkında Dede Korkut boylarında izlerine rastlanılan Oğuz coğrafyası, gelenek-göreneklere karşılaştırılarak boylardan verilen örneklerle eski Türk toplum yapısına; aile, eğitim, siyaset, ekonomi gibi toplumsal kurumlar çerçevesinde kadının sosyo-ekonomik konumuna değinilmiştir.]
2. Bakıcı, Adil Alper (2020), *Dede Korkut Kitabında Yer Alan Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destanın 6. Sınıf Öğrencilerinin Görsel Yaratıcılıklarına Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi. [60 kişilik 6. sınıf öğrenci-lerinden oluşan çalışma grubuna yönelik nicel araştırma deseninde yer alan

¹ 2020 yılı öncesi gerçekleştirilen Dede Korkut Kitabı merkezli çalışmaların sayısal dökümü için bk. (Veren 2020, ss. 525-526).

² Yüksek Öğretim Kurumu (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Telif Hakları Genel Müdürlüğü (<http://www.telifhaklari.gov.tr/kitap-bandroller>), DergiPark Akademik (<https://dergipark.org.tr/tr/>), kitap e-satış linkleri (<https://www.kitapsec.com/>), (<https://www.kitapambari.com>), (<https://www.kitapyurdu.com>) ve basılı literatür taranmıştır.

³ Metin içinde yer alan boy, hikâye, destan şeklindeki imla farklılıkları yazarların/yayıncıların tasarruflarından kaynaklanmaktadır. Künyelere ilişkin açıklamalar, ağırlıklı yayın özetlerinden, önsözlerden ve tanıtım kataloglarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁴ Taranan kaynaklarda yer almayan, dikkatlerden kaçan yahut tespit edilemeyen çalışmalar da muhtemeldir

deneySEL araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen araştırmada, kontrol grubunda yer alan öğrencilere önceki öğrenmeleri yoluyla sözlü kültür kavramı üzerinden resim çalışmaları yaptırılmıştır. Deney grubunda yer alan öğrencilere ise önceki öğrenmelerinden yola çıkarak Dede Korkut boylarının ne olduğuna dair ve Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boyda yaş aralığına göre belirlenen ve eleştirel düşünce ile görsel yaratıcılıklarına etki edeceği düşünülen bölümler okunmuştur. Öğrencilerin yapmış oldukları çalışmalar arasındaki farklılıklar ve benzerlikler, önceden belirlenen ölçek kriterleri yoluyla alanında uzman üç “öğrenim görevlisi”nin görüşüyle tespit edilmiş ve SPSS uygulaması ile nicel verileri alınmıştır. Çalışmada gerçeküstü temaların, öğrencilerin görsel yaratıcılığına olumlu yönde katkı sağladığı tespit edilmiştir.]

3. Erdoğan, Meryem (2020), Dede Korkut Hikâyeleri'nin Jung'un Arketipler ve Psikolojik Tipler Kuramı Bağlamında İncelenmesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. [Çalışmada, *Dede Korkut Kitabı*'nda yer alan on iki boyun giriş bölümünde anlatılan sekiz arketip (çocuk, kahraman, anne, persona, gölge, anima, animus, yaşlı bilge adam, ben) ve 8 psikolojik tip (dışadönük düşünsel, dışadönük duygusal, dışadönük duyuşal, dışadönük sezgisel, içedönük düşünsel, içedönük duygusal, içedönük duyuşal, içedönük sezgisel) Jung'un Analitik Psikoloji kuramı bağlamında incelenmiştir.]
4. Kızılbuga, Nedim Mutlu (2020), *Dede Korkut Kitabı* Nüshalarının İnanç Unsurları Bakımından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir: Ege Üniversitesi. (Çalışmada, *Dede Korkut Kitabı*'nın iki nüshasında yer alan boylar ile on üçüncü boy; Gök Tanrı inancı, Şamanistik inançlar ve İslamiyet inancı çerçevesinde karşılaştırmalı şekilde irdelenmiştir. Çalışmada, boylarda her üç inanca dair izlerin ve benzerliklerin boylara tesir ettikleri tespit edilmiştir.)
5. Koç-Akkoyun, Tuğba (2020), Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi ve Kültürel Kimliğin Öğretimi, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi. [Dede Korkut boylarındaki “örtük” anlamın ortaya çıkarılması ve kültür öğretimine yönelik iletilerin tespit edilmesinin amaçlandığı çalışmada, söz konusu boyların “söylem çözümlemesi” yöntemiyle ele alınmasının başta eğitim olmak üzere her bilimsel alana kaynaklık edebileceği, başta lise ve üniversite öğrencileri olmak üzere bütün okurların boyları anlamasına; kültürel kimliğin öğretimi ve kültürel değerlerin devamlılığı için boyların iyi anlatılması ve anlaşılmasına katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır.]
6. Topuk, İncilay (2020), Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Nüshasında Yer Alan Fiillerin Birleşim Değerleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Medeniyet Üniversitesi. [Yeni bulunan on üçüncü Dede Korkut boyunda yer alan fiiller, Tesnière'nin bağımlılık dil bilgisi teorisi çerçevesinde ele alınmış ve boyda yer alan 536 fiilin birleşim değeri sözlüğü oluşturulmuştur. Ayrıca tipik Türkçe sentaks yapılarına ait olmayan yapılara da değinilmiş ve on üçüncü boyun Günbet/İran'da bulunması dikkate alınarak, eserdeki bazı yapıların Farsça sentaks yapısı ile benzerliği ortaya koyulmuştur.]

7. Yıldırım, Şeyda (2020), *Dede Korkut Hikâyelerindeki Kapak Tasarımlarının Türk Kültürü Unsurları Açısından İncelenmesi*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi. [Çalışmada, Dede Korkut boylarının yayımlandığı kitapların kapak tasarımlarının Türk kültürü ve geleneği bağlamında incelenmesi hedeflenerek örnekleme yöntemiyle seçilen yirmi beş kitap kapağı; doküman analizi metoduyla irdelenmiş, elde edilen veriler doğrultusunda yedi farklı tema olduğu gözlemlenmiş, en çok kullanılan savaş teması olduğu bunun dışında kopuz adlı çalgı aleti ve at figürlerinin kapak tasarımında öne çıktığı izlenmiş, elde edilen verilere göre mücadele konulu kitapların kapak tasarımlarında savaş temasının öncelendiği ve Dede Korkut tasvirine dair ortak bir fikrin oluşmadığı sonucuna varılmıştır.]

Kitaplar⁵

1. Abdulla, Kamal (2020), *Dede Korkut Kitabı’nın Poetikasına Giriş* (Çev.: Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Neşriyat, (BST: 04.02.2020). [Kadim metinler bağlamında Dede Korkut’a yeni yaklaşımlar denenmiş ve bu yaklaşımlar “poetika” kavramı çerçevesinde bir bütünlük arz etmiştir. Kitapta kadim bir metin olarak *Dede Korkut Kitabı*’na dair anakronik metin, estetikpoetiklik, otantik mit, mit çağı, ilkel sanatların ve kadim metnin oluşumu, düz ve mecaz anlam alanları gibi yeni terimler ve kavramlar ekseninde değerlendirmeler yer almıştır. *Dede Korkut Kitabı*, mitten yazıya doğru çeşitli tarihsel ve kültürel devirlerin izlerini taşıyan ve bu yüzden de anakronik bir metin olarak ele alınan bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Kamal Abdulla, bu tarihsel devirleri katmanlar olarak ele alıp bu katmanları, kültürel ve estetik niteliklerine göre tahlil etmiştir.]
2. Demir, Necati (2020), *Dede Korkut Destanı*, 3. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, (BST: 17.06.2020). [Farklı coğrafyalarda çeşitli tarihlerde yazılan eserlerde Dede Korkut ve Dede Korkut anlatıları bir araya getirilmiş, yazarın görüş ve önerileriyle birlikte toplu kaynak olarak okuyucuya sunulmuştur.]
3. Demir, Necati (2020). *Dede Korkut Destanının Türkmenistan Boyları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, (BST: 10.01.2020). [Giriş bölümünde Dede Korkut’un Türkmenistan’da derlenen ve yazıya geçirilen boyları; konu, şahıs kadrosu, coğrafya ve Oğuz boyları bakımından değerlendirilmiştir. “Dede Korkut Destanı’nın Türkmenistan Boyları” bölümünde ise Türkmenistan’da derlenip yazıya geçirilen ve çeşitli yayın organlarında yayımlanan metinlere yer verilmiştir.]
4. Duymaz, Ali (2020), *Kolca Kopuzdan Kulca Kaleme Dede Korkut Araştırmaları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat. [Dört bölümden oluşan kitabın, Türkiye’deki öncü çalışmalar ve farklı yaklaşımların yanı sıra Azerbaycan ve Türkmenistan sahalarındaki çalışmalara dair bilgi ve değerlendirmeleri içeren “Araştırmalar

⁵ BST: Bandrol satış tarihini ifade etmektedir. BST şerhine, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü (<http://www.telifhaklari.gov.tr/kitap-bandroller>) verilerinden elde edilen künye bilgilerinde yer verilmiştir. Söz konusu şerhe yer verilmesinde, araştırmacılar tarafından aylık ölçekte inceleme ve karşılaştırma yapılması ihtiyacı hâsıl olduğundan araştırmacıların bilgiye erişimlerini kolaylaştırmak amaçlanmıştır.

Tarihi” bölümünde yedi yazı; başlık-içerik ilişkilerinden ritüellere ve kavramlara *Dede Korkut Kitabı*’na ilişkin metin merkezli yorum ve çözümlemelerin yer aldığı “İçerik Çözümlemeleri” bölümünde dokuz yazı; “Metinler Arası Araştırmalar” temasını oluşturan sekiz yazı; Dede Korkut’un Orhun Yazıtlarından Oğuz Kağan Destanı’na, Ahmed Yesevî’den Mahtumkulu’na Türk kültürünün diğer şahsiyetleriyle ve onların eserleriyle ortak yönlerine; “Derlemeler-Denemeler” bölümünde ise Beybörek hikâyesi üzerine sözlü kaynaklardan derlenmiş bir metne ve onun değerlendirilmesi ile müstakil bir denemeye yer verilmiştir.]

5. Erkalma, Şahin (2020), *Dini-Tasavvufî Hatlarıyla Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Kitapyurdu Yayıncılık, (BST: 15.05.2020). [Dede Korkut boylarının dinî-tasavvufî yönleriyle ele alındığı çalışmada, boyların günümüz Türk insanının duyu ve düşünce iklimine hitap etmeye devam ettiği vurgulanmıştır.]
6. Finch, Roger (2020), *Tepegöz, Oedipus, Bodoncar –Moğolların Gizli Tarihi’ndeki Efsanevi Unsurlar-* (Çev.: İsmail Güleç), İstanbul: Ötügen Neşriyat. [“Mucize doğum”, “terk edilen bebek” ve “vahşi çocuk” motiflerinin Moğolların Gizli Tarihi’ndeki işlenişinin irdelendiği çalışmada doğu-batı eksenindeki anlatılarda izleri, benzerlikleri ve yolculuğu anlatılmıştır.]
7. Gencer-Kamacı, Duygu (2020), *Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği*, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, (BST: 11.11.2020). [Kipliği bütüncül bir bakış açısı ile ele alan ve alanyazınında sıklıkla başvurulmuş F. R. Palmer’ın kiplik sınıflandırması, Eski Anadolu Türkçesinin görkemli metinlerinden biri olan ve konuşucu-dinleyici bakımından kiplik sınıflandırmasına katkı sağlayabilecek nitelikteki Dede Korkut Kitabı’na tatbik edilerek söz konusu sınıflandırma için çeşitli alt kategori önerilerinde bulunulmuştur.]
8. Sertkaya, Osman Fikri (2020), *Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*, İstanbul: Bilge Yayınları, (BST: 02.10.2020). [Yazarın Dede Korkut Kitabı üzerine araştırma ve incelemelerinden oluşan altı grupta sunulan yirmi beş yazısı yer almıştır.]
9. Tulu, Sultan (2020), *Dede Korkut Oğuznâmesi*, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, (BST: 11.12.2020). [Yazar tarafından daha önceki araştırmacıların okumalarını, yorumlarını ve çözüm önerilerini de dikkate alarak eserin bütün olarak anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla yapılan *Dede Korkut Kitabı* çevirisinde öncelikle Dresden nüshasının orijinal Arap harfli nüshası esasında hazırlandığı, yeri geldikçe eserin Vatikan nüshasından da faydalandığı belirtilmiştir. Yine çalışmada, yeni bulunan on üçüncü nüsha ile Azerbaycan ve İran’da yayımlanan çalışmalardan da faydalandığı da ifade edilmiştir.]
10. Uluç, Gökbey (Haz.) (2020), *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı’nın Bildiriler Betiği*, İstanbul: Kutlu Yayınevi, (BST: 23.07.2020). [Çalıştay sürecinin hikâyesi ile sunulan otuz beş bildirinin tam metinlerinden ve değerlendirme/sonuç bildirgesinden oluşmuştur.]
11. Uzuntaş, Hülya. Osman Fikri Sertkaya (2020), *Dede Korkut’un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın, (BST: 23.07.2020). [Eserde yeni bulunan on üçüncü boy üzerine Hülya Uzuntaş’ın bir,

Osman Fikri Sertkaya'nın ise gerek sosyal medya sayfasında paylaştığı gerek sözlü ve yazılı ortamlarda sunduğu değerlendirmelerini, görüş ve önerilerini içeren on bir yazısı yer almıştır.]

2020 yılı içinde yukarıda sıralanan bilimsel formülü çalışmaların yanı sıra Yunus Emre Enstitüsü tarafından eğitim amaçlı yayınlar da yapılmıştır. *Dede Korkut Hikâyeleri*, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen yetişkinlere yönelik yardımcı okuma kitabı ihtiyacına cevap vermek amacıyla Yunus Emre Enstitüsü uzmanları tarafından B seviyesine uygun olarak hazırlanmaya devam edilmiş ve 2019 yılında yayımlanan ilk dört kitabı takiben 2020 yılında üç kitap daha yayımlanmıştır. Her kitabın sonunda okuma-anlama, konuşma ve yazma sorularının yanı sıra metindeki dil yapıları ve söz varlığıyla ilgili etkinlikler de yer almaktadır (URL-4). Yunus Emre Enstitüsü tarafından genel ağda, Google Play adlı uygulama marketinde paylaşılan söz konusu e-kitap formları şunlardır:

12. Ateş, Şeref (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri-Bamsı Beyrek*, İstanbul: Yunus Emre Vakfı Yayınları, (BST: 02.09.2020).
13. Ateş, Şeref (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri-Deli Dumrul*, İstanbul: Yunus Emre Vakfı Yayınları, (BST: 02.09.2020).
14. Ateş, Şeref (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri-Begil Oğlu Emren*, İstanbul: Yunus Emre Vakfı Yayınları, (BST: 02.09.2020).

Yine 2020 yılı içinde bilimsel ve eğitim amaçlı kitapların yanı sıra aşağıda sıralanan ve “bilimsel yanı olmayan, genel okuyucu/izleyici kitlesine hitap eden” popüler kitaplar da yayımlanmıştır:

15. Adalı, Bilgin (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (BST: 02.09.2020).
16. Akdoğan, Ahmet (2020), *Dede Korkut Hikâyelerinden Seçmeler*, İstanbul: İdeal Yayıncılık, (BST: 28.10.2020).
17. Aktan, Bekir (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri [İnce]*, 15. Baskı, İstanbul: Özyürek Yayıncılık, (BST: 09.10.2020).
18. Aktan, Bekir (Haz.) (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri [İnce]*, 16. Baskı, İstanbul: Özyürek Yayıncılık, (BST: 09.12.2020).
19. Alper, Serap (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Turkuvaz Yayıncılık, (BST: 08.09.2020).
20. Ayçiçek, Hülya (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Türk İdare Yayınları, (BST: 27.11.2020).
21. Aydoğan, Rüştü (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri [İnce/100 Temel Eser]*, 4. Baskı, İstanbul: Evrensel Yayınları, (BST: 04.03.2020).
22. Aydoğan, Rüştü (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri [Kalın]*, İstanbul: Evrensel Yayınları, (BST: 04.03.2020).

23. Baydoğan, Misli (2020), *Zaman Yolcuları -Dede Korkut ve Yağmur Taşı-*, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
24. Baysal, Samet (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri* (Çev. Samet Baysal), 2. Baskı, İstanbul: Yediveren Yayınları, (BST: 02.10.2020).
25. Bildirki, Oyhan Hasan (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, 3. Baskı, (Yayın yeri yok): Ahmet Kaygusuz Yayınevi, (BST: 13.04.2020).
26. Bildirki, Oyhan Hasan (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, 4. Baskı, (Yayın yeri yok): Ahmet Kaygusuz Yayınevi, (BST: 13.10.2020).
27. Cengiz, Ali Oğuzhan (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Bilge Oğuz Basım Yayın, (BST: 23.09.2020).
28. Çakan, Ayşe Gül (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri* [Kapak H.A.Y], 8. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, (BST: 24.02.2020).
29. Çakan, Ayşe Gül (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri* [Kapak H.A.Y], 9. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, (BST: 10.11.2020).
30. Çeribaşı, İsmahan (2020), *Dede Korkut*, (Yayın yeri yok): Gülseren Arslan Yayınevi, (BST: 10.08.2020).
31. Çırak, Furkan (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, (Yayın yeri yok): Abdulkahim Berkant Parlak Yayınevi, (BST: 11.12.2020).
32. Demir, Alperen (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, 6. Baskı, İstanbul: BKY-Babıali Yayıncılık, (BST: 14.12.2020).
33. Demir, Alperen (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: BKY-Babıali Yayıncılık, (BST: 28.01.2020).
34. Dikmen, Mehmet (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: 4E Yayınları, (BST: 24.03.2020).
35. Dikmen, Mehmet (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, 2. Baskı, İstanbul: Kitapçı Dağıtım Yayıncılık, (BST: 10.02.2020).
36. Dikmen, Mehmet (2020), *En Güzel Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Kitapçı Dağıtım Yayıncılık, (BST: 21.02.2020).
37. Dikmen, Mehmet (Haz.) (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: 4E Yayınları, (BST:24.03.2020).
38. Ergin, Muharrem (2020), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, (BST: 30.06.2020).
39. Gülbahçe, Şengül (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri* [Gençlik Klasikleri], 14. Baskı, İstanbul: Timaş Basım, (BST: 16.10.2020).
40. Karaca, Abdullah (2020), *Türk Hikâyeleri (Dede Korkut)*, İstanbul: Revzen Yayıncılık, (BST: 30.06.2020).

41. Özdil, Tuba Öztürk (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri* [100 Temel Eser], 6. Baskı, İstanbul: EMA Yayıncılık, (BST: 24.09.2020).
42. Özkan, Erdal (2020), *Dede Korkut*, İstanbul: Kamer Kitap, (BST: 09.09.2020)
43. Özünel-Ölçer, Evrim (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, (BST: 03.12.2020).
44. Özvaran, Çayan (2020), *Dede Korkut Çocuklarım Hey*, İstanbul: Model Eğitim Yayıncılık, (BST: 17.11.2020).
45. Selçuk, Ahmet (Haz.) (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, 2. Baskı, İstanbul: 4E Yayınları, (BST: 04.09.2020).
46. Sevim, Ayşe (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, 8. Baskı, İstanbul: Şule Yayıncılık, (BST: 25.12.2020).
47. Sezer, Muhammed Abdulbasit (2020), *Epik Yasalar Bağlamında Dede Korkut Anıtları*, (Yayın yeri yok): Yaşar Hız Yayınevi, (BST: 09.01.2020).
48. Tufan, Ufuk (2020), *Dede Korkut Romanları-1/Bamsı*, İstanbul: Mavi Ağaç Yayıncılık, (BST: 27.10.2020).
49. Yazarı yok (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, 22. Baskı, İstanbul: Parıltı Yayınları, (BST: 10.01.2020).
50. Yazarı yok (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, (Yayın yeri yok): Abdulmuttalib Asılı Yayınevi, (BST: 24.02.2020).
51. Yazarı yok (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, (Yayın yeri yok): Ömer Faruk Kasadar Yayınevi, (BST: 21.09.2020).
52. Yazarı yok (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, 2. Baskı, İstanbul: Kitapçı Yayıncılık, (BST:14.12.2020).
53. Yazarı yok (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, 2. Baskı, İstanbul: Oscar Yayıncılık, (BST: 20.05.2020).
54. Yazarı yok (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, 23. Baskı, İstanbul: Parıltı Yayıncılık, (BST: 17.09.2020).
55. Yazarı yok (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Panama Yayıncılık, (BST: 09.06.2020).
56. Yazarı Yok (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Panama Yayıncılık, (BST: 23.11.2020).
57. Yazarı yok (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Platanus Yayıncılık, (BST: 17.03.2020).
58. Yazarı yok (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Platanus Yayıncılık, (BST: 07.12.2020).
59. Yazarı yok (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Revzen Yayıncılık, (BST: 21.01.2020).

60. Yazarı yok (2020), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayıncılık, (BST: 21.07.2020).
61. Yıldız, Davut (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri* [Cep Boy], 2. Baskı, İstanbul: Repar Matbaacılık, (BST: 10.11.2020).
62. Yıldız, Davut (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri* [Cep Boy], İstanbul: Repar Matbaacılık, (BST: 14.08.2020).
63. Yıldız, Davut (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Repar Matbaacılık, (BST: 12.08.2020).
64. Yıldız, Davut (2020), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Repar Matbaacılık, (BST: 22.12.2020).
65. Zeyrek, Yunus (2020), *Dede Korkut Kitabı*, 6. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, (BST: 20.11.2020).

Makaleler

1. Aka-Erdem, Nilüfer (2020), Kazan Bey'in Oğlu Uruz'un Tutsak Olduğu Hikâyede Mitin İşlevi, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 64, ss. 185-195. [Toplumsal ilişkiler ağını yöneten sosyolojik mitolojinin işlevlerinin Dede Korkut Kitabı'nda yer alan "Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy"un kurgusunun temelini oluşturduğu düşüncesinden hareketle yapılan çalışmada, Kazan Bey ve eşi Burla Hatun karakterlerinin iktidarın merkezinde yer alarak oğulları Uruz'un mitsel bilince ulaşmasındaki etkileri, söylemin anne-baba kültürü üzerinden tamamlanması, mitin işlevinin artırılmasında kuralların kurucu yönü, zıtlıkların mücadelesi, kolektif şuurun kozmosu oluşturması ve mitin iktidar konumundaki sosyolojik işlevi dikkate alınarak incelenmiştir.]
2. Alkaya, Ercan (2020), Dede Korkut Kitabındaki Söz Varlığının Kazak Türkçesindeki İzleri, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAND)*, Cilt 4, Sayı 2, ss. 153-188. [Dede Korkut Kitabı'nın dilinde Oğuz Türkçesinin yanı sıra diğer Türk lehçelerinden izler bulmanın mümkün olabileceği düşüncesinden yola çıkılarak Dede Korkut Kitabı'nda yer alan Türkçe kelimelerin günümüz Kazak Türkçesinin söz varlığıyla karşılaştırıldığı çalışmada, ortak ve benzer olduğu düşünülen 77 kelime, alfabetik olarak sıralanmış ve değerlendirilmiştir.]
3. Alkaya, Ercan (2020), M. Joldasbekov (Törağa), A. Musaçojayeva, D. Qıdıräli, Ş. İbrayev, Ä. Qazaqbayev, G. Şadiyeva, R. Älimbekov (Redaksiya Alkası), *Qorqıt Ata Kitabı* (Drezden Nüsqasının Transkripsiyası, Qazaqşa Jañaşalangan Mätini, Sözdigi). Qazaqşalağandar: M. Joldasbekov, G. Şadiyeva), Kültegin Baspası, Nur-Sultan, 2019. 688 B., *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, Cilt 4, Sayı 1, ss. 135-140. [Çalışmada, 2019 yılında Astana'da bulunan Kazak Millî Sanatlar Devlet Üniversitesi, Korkut Ata İlmi Araştırma Enstitüsü Başkanı M. Joldasbekov ve çalışma arkadaşları tarafından yayına hazırlanarak neşredilen *Qorqıt Ata Kitabı* adlı eser tanıtılmıştır.]
4. Aral, Ahmet Erman (2020), Ali DUYMAZ, Kolca Kopuzdan Kılca Kaleme Dedem Korkut Araştırmaları. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020, ISBN: 9786051559155, 488

- sayfa, *Millî Folklor*, Cilt 16, Sayı 126, ss. 264-265. [Söz konusu kitabın tanıtıldığı çalışmada, kitabın konuya ilişkin araştırmaların geçmişini farklı yönleriyle hatırlamak, üzerinde analizlerin yoğunlaştığı noktaları yeniden düşünmek ve Dede Korkut'u metinler arası ilişkiler çerçevesinde yorumlamak açısından önemli bir kaynak olduğu ileri sürülmüştür.]
5. Atnur, Gülhan (2020), Dede Korkut Kitabı ve Edigey Destanı'nda Ozanlık ve Yıravlık Geleneğinin İlk Temsilcileri, *Halk ve Bilim Arasında Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Görkem Armağanı*, (Hzl.: Çapraz, Erhan. Betül Görkem. Recep Tek. Erol Aksoy. Uğur Başaran. Nilgün Aydın.) Konya: Kömen Yayınları, ss. 205-212. [Dede Korkut Kitabı ve Edigey Destanı'ndan hareketle Dede Korkut ve Habrav (Subra) Yırav'ın örneklemelerle irdelendiği çalışmada, destanlarda yer alan kalıplaşmış ifadelerin, çok eski dönemlerden bu yana Türklerde bir destan geleneği olduğunun işareti olarak kabul edilmesi gerektiğinden söz edilmiştir.]
 6. Atsız, Mahsun (2020), Dede Korkut Kitabı'nın Gumbet Yazması Üzerine Sentaktik Bir İnceleme, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, ss. 188-197. [Yakın zamanda bulunan yeni yazma üzerine sentaktik bir incelemenin yapıldığı çalışmada kelime grupları ve cümle yapıları ele alınarak, basit ve birleşik cümleler incelenmiştir.]
 7. Azemoun, Youssef (2020), Kitab-ı Türkmen'de Türkmence Sözcükler, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, ss. 642-679. [Dede Korkut'un Türkmen Sahra yazmasında yer alan ve Türkmen edebî dilinde yaygın olarak kullanılan bazı sözcükler ile türevlerinin tanıtıldığı ve farklılık arz eden yapıların incelendiği çalışmada hatalı olarak değerlendirilebilecek kimi sözcükler, deyimler ve Türkçe olmayan bazı cümle yapıları da gözden geçirilmiştir.]
 8. Bakırcı, Fatih (2020), Bir Okçuluk Terimi: Koşa Yay (Çekmek), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 60, Sayı 1. ss. 179-194. [*Kadı Burhaneddin Divanı* ve *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde birer kez geçen, bir okçuluk terimi olduğunu düşünülen ve şimdiye kadar yapılan çalışmalarda rastlanılmayan koşa yay (çekmek) terimi üzerinde durulan çalışmada, tarihi ve etimolojik düzlemde terimbilimsel çözümleme gerçekleştirilmiştir.]
 9. Bayat, Fuzuli (2020), Dresden ve Vatikan Yazma Nüshalarına Girmeyen Oğuzname Hikâyeleri, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 8, Sayı 21, ss. 55-74. [Dresden ve Vatikan nüshalarında olmayan ancak Türk kültür sahası icra ortamlarında anlatılan Dede Korkut hikâyelerinin özellikleri araştırılmıştır.]
 10. Bekki, Salahaddin, Enis Yalçın (2020), Dede Korkut Kitabı'nın Hikâye Formatında İlk Yenidenyazımı: "Mustafa Rahmi, Korkud Atanın Kitabı: Evvel Zamanda...", *Millî Folklor*, Cilt 16, Sayı 127, ss. 113-130. [Mustafa Rahmi'nin eserinde yer alan "Tepegöz ile Arslan Basat", "Dirse Han ile Oğlu Boğaç" ve "Salur Beg" başlıklı hikâyeler ile Kilisli Muallim Rifat'ın neşrinde yer alan "Basat Depegözi Öldürdüğü Boy", "Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyu" ve "Salur Kazanun İvi Yağmalandığı Boy", metinlerarası ilişkiler bağlamında incelenmeye çalışılmıştır.]
 11. Ceylan, Muhammet Nuri (2020), Bir Nefes Dede Korkut, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 64, ss. 527-529. [Tek perdelik "Bir Nefes Dede

Korkut” adlı yaklaşık 1 saat 10 dakikalık tiyatro oyununa ilişkin izlenimlerin anlatıldığı çalışmada, *Dede Korkut Kitabı*’nda yer alan “Dirse Han Oğlu Boğaç Han”, “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul” ve “Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Boy”lardaki olay örgüsü ve tipolojisinin akıl (merhamet, şefkat), kalp ve ruh (aşk, sevgi) temalarıyla birleştirilerek sahnelenmesi düşüncesinden hareketle senaryosunun kurgulandığına dair tespitlerde bulunulmuştur.]

12. Çakır, Hüseyin (2020), Yönetim ve Liderlik Bağlamında Kaotik Bir Çözümleme: Dede Korkut Hikâyeleri, *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, Cilt 3, Sayı 1, ss. 25-44. [Dede Korkut boylarının kaotik zeminde incelendiği çalışmada çözümlenmeler yapılmış; yapılan bu çözümlenmeler, yönetim ve liderlik açısından tartışılmış ve günümüz örgütleri ile karşılaştırılarak kaotik durumlarda yönetim ve liderlik davranışlarına ilişkin çıkarımlara yer verilmiştir. Sürekli bilgi paylaşımı ve açık iletişim, davranışları biçimlendiren değer kültürü ve ortak akla başvurarak örgütsel zekânın işe koşumu, bu çıkarımlardan bazılarıdır.]
13. Çerikan-Uğur, Fatma (2020), Dede Korkut Hikâyelerini Feminist Kuram Bağlamında Okuma, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 25, ss. 257-271. [Destan devrinin yansımalarının ataerkil bir söylemle ele alındığı, genel akademik teamülün ise bu erilliği nispeten yumuşatarak verme yönünde olduğu görüşünden yola çıkan yazar, Dede Korkut boylarındaki motif ve tipolojiyi feminist teori kapsamında incelemiş ve yaptığı tespitleri, söz konusu teoremle örtüştürmeye çalışmıştır.]
14. Demirbilek, Salih (2020), Dede Korkut Oğuznamelerinde Aile, *Kesit Akademi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, ss. 256-273. [Boylarda yer alan konar-göçer evli Oğuz Türklerinin aile yapısı incelenmiş, aile bireyleri ve bireyler arası ilişkinin aile yapısına ve bireyler arası ilişkilere hangi oranda yansıdığı tespit edilmiş ve tespitlerden elde edilen verilerden hareketle söz konusu ilişkilerin günümüz modern aile tipi için rol model olabileceği yargısına varılmıştır.]
15. Durmaz, Uğur, (2020), Geleneksel Üç Sporun Farklı Türlerde Görünümü Üzerine: Bamsı Beyrek ve Banu Çiçek Mücadelesi İle Naadam Festivalinin Karşılaştırmalı İncelemesi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 69, ss. 339-356. [Dede Korkut anlatılarından “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyu” ile Moğollarda halen kutlanmakta olan “Naadam” adlı festivaldeki üç spor etkinliğinin (güreş, okçuluk, at binme) görünümleri, tarihleri, ritüelleri, uygulanışları, işlevleri ve birbirleriyle olan bağları tartışılmıştır.]
16. Düzgün, Dilaver. Rumeysa Meliha Günay (2020), Kültürel Miras Aktarımında Tiyatro Sanatından Yararlanmanın Örneği Olarak “Bir Nefes Dede Korkut” Oyunu, *Milli Folklor*, Cilt 16, Sayı 127, ss. 101-112. [Sahnelenen oyunun birkaç defa seyredilmesi sonrasında kaleme alındığı anlaşılan makalede, oyunun içerik ve teknik açıdan gelenekten yararlanılarak sahnelendiği; eserde Dirse Han Oğlu Boğaç Han, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul ve Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü boy olarak yer alan bu anlatıların oyunda bir anlatıcı aracılığıyla seyirciye aktarıldığı; anlatı sırasında olayların, oyun içindeki oyunlarla canlandırıldığı; oyunda ışık ve efekt faktörlerinden etkili bir biçimde yararlanılarak dans ve müziğin yoğunluğunun seyirciyi sahneye bağlayan önemli bir unsur olduğu ifade edilmiştir.]

17. Eker, Ümit (2020), Necati DEMİR. Dede Korkut Destanı. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019, ISBN: 978-605-155-818-9, 388 + 40 (ekler) sayfa., *Milli Folklor*, Cilt 16, Sayı 123, ss. 215-221. [Söz konusu kitabın tanıtıldığı çalışmada, Dede Korkut anlatılarına dair yazarın “bizzat” derlediği metinlerin de yer aldığı belirtilmiştir.]
18. Ercilasun, Ahmet Bican (2020), Dede Korkut Kitabı, *Türklük Bilimi Yazıları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, ss. 188-190. [Dede Korkut Kitabı nüshaları hakkında genel bilgilerin ve yazarın görüşlerinin yer aldığı çalışmada, yeni yazmaya dair görüşler ile söz konusu yazmaya yönelik yapılan yayınlardan da söz edilmektedir.]
19. Ercilasun, Ahmet Bican (2020), Dede Korkut ve Deli Dumrul Hakkında, *Türklük Bilimi Yazıları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, ss. 191-192. [Dede Korkut Kitabı'nda yer alan Deli Dumrul karakteri üzerine yazarın tespit ve görüşleri açıklanmıştır.]
20. Ercilasun, Ahmet Bican (2020), Dede Korkut'un Yeni Nüshası, *Türklük Bilimi Yazıları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, ss. 193-194. [Yazar, 2019 yılında bilim dünyasına takdim edilen Dede Korkut'un yeni yazması ve söz konusu yazma üzerine yapılan üç yayına dair ilk izlenimlerini anlatmıştır.]
21. Ercilasun, Ahmet Bican (2020), Dede Korkut'un Yeni Yazmasını Bakü'de Tartıştık, *Türklük Bilimi Yazıları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, ss. 195-197. [Azerbaycan Diller Üniversitesinde 12 Ekim 2019 günü, Türkiye-Azerbaycan Türkoloji ilişkilerinin 30. yılı münasebetiyle gerçekleştirilen ve yazarın da katıldığı toplantının anlatıldığı çalışmada, Dede Korkut'un yeni yazması üzerine yapılan tartışmalar da aktarılmıştır.]
22. Erdoğan, Meryem (2020), Dede Korkut Hikâyelerinde Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Hikâyesinin Arketipsel Sembolizm Açısından Çözümlemesi, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, ss. 57-74. [Dede Korkut boylarından Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı anlatısının arketipsel sembolizm odağında incelendiği çalışmada, özünde eksik olan arzu nesnesi ile bütünleşme isteği çevresinde gelişen ve bu bütünleşme için içsel ve dışsal engelleri, “gölge arketipi”ni aşan Kan Turalı karakterinin bireyselleşme sürecini tamamlayıp ikinci doğumunu gerçekleştirmesi açısından önemli nitelik taşıdığı tespit edilmiştir.]
23. Gedik, Sedat (2020), Dede Korkut Kitabında Bitkiler, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 8, Sayı 21, ss. 211-224. [Dede Korkut boylarında adı geçen bitkiler ile bu bitkilere yüklenen anlamlar örnekleriyle incelenmiştir.]
24. Gedikli, Yusuf (2020), Dede Korkut Adının Kökeni ve Anlamı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 126, Sayı 248, ss. 151-248. [Dede Korkut'un adı ve anlamı üzerine yapılan çalışmada, geliştirilen dört gerekçe zemininde Dede Korkut adındaki Korkut sözünün “kurt-börü” karşılığına denk düştüğü sonucuna ulaşılmıştır.]
25. Genç, Didem (2020), Dede Korkut'un Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında Yer Alan Kültürel Unsurları, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*

- E-Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, ss. 88-100. [Soylamalar ve “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” boyunda yer alan kültürel unsurlar incelenmiştir.]
26. Guliyeva, Minara (2020), Oğuz Türklerinde Giyim Kuşam, *Uluslar arası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, ss. 169-191. [Oğuz Türklerinin giyim kuşam kültürü, Dede Korkut boylarından tespit edilen kıyafetle ilgili isim ve terimler örneğinde incelenmiş; söz konusu kıyafetlerin giyim kültürü bağlamında ifade ettikleri anlam ve işlevleri değerlendirilerek ‘günlük yaşamda giyim kuşam’, ‘törenlerde giyim kuşam’, ‘savaşlarda giyim kuşam’ olmak üzere üç başlık altında tasnif edilmiştir.]
27. Güven, Filiz (2020), Dede Korkut Hikâyelerinde Otağın Toplumsal İnşası ve Toplumsal Cinsiyet, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 31, ss. 977-993. [Dede Korkut boylarında yer alan mekân kurgusu ile günlük yaşama ait toplumsal kurgu arasındaki bağın tespit edilmeye çalışıldığı çalışmada, dişil ve eril kodlar aracılığıyla toplumsal cinsiyet ve mekânlara yüklenen değerler üzerinde durulmuş; mekân olgusu, kadın-erkek ilişkilerindeki belirleyici unsurların tespiti noktasında cinsiyete dayalı rollerin üretimi ve toplumsallığın inşa sürecinin bir parçası olarak görülmüş ve irdelenmiştir.]
28. Ilıcak, N. Gamze, Fatih Bal (2020), Dede Korkut Kitabı’ndaki Hikâyelerin Benlik Saygısına Etkisi Üzerine Bir Çalışma, *Akademik Hassasiyetler*, Cilt 7, Sayı 13, ss. 297-310. [Dede Korkut boylarının benlik saygısı üzerine etkisini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, 300 öğrenciye *Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği* uygulanmış ve düşük benlik saygısına sahip 16 denek tespit edilmiştir. 16 denekten 8’ine, 6 hafta süresince *Dede Korkut Kitabı*’ndan kimi boylar okunmuş ve tekrar *Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği* uygulanmıştır. Araştırmanın verileri, SPSS 25.0 paket programı ile analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlara göre *Dede Korkut Kitabı*’ndaki hikâyelerin, katılımcıların benlik saygısı üzerinde önemli bir etkisi olduğu bulunmuştur.
29. Kabak, Turgay (2020), Bamsı Beyrek Boyunun Trabzon Varyantı Bası Böyrek Üzerine Bir İnceleme, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 21, ss. 78-197. [Çalışmada, 2003 yılında Trabzon merkeze bağlı Bengisu (Eski adı Kisarna) köyünden Basi Böyrek adı ile derlenen ve Trabzon varyantı şeklinde takdim edilen anlatı, bütün yönleriyle incelenmiş ve diğer varyantla benzer/farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.]
30. Koçak, Aynur. Işıl Kar Tekgül (2020), Bilgelğin Tacını Takan Alp Salur Kazan, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 31, ss. 960-976. [Son dönemde bulunan Dede Korkut’un on üçüncü boyundaki Salur Kazan karakterinin analiz edildiği çalışmada, anılan karakteri söz konusu anlatıyla birlikte “bilge alp” tipi olarak da anmanın mümkün olacağı ileri sürülmüştür.]
31. Koç-Akkoyun, Tuğba (2020), Bamsı Beyrek Boyundaki Kişi Adlarının N. Hartmann’ın Ontolojisine Göre Yeniden Yorumlanması, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayfa 69, ss. 207-223. [Çalışmada, Bamsı Beyrek anlatısında yer alan bazı kişi adları ontolojik katmanlar açısından incelenmiş; incelenen kişi adlarının anlamsal olarak tabakalı bir yapıya sahip olduğu

- ve her farklı bağlamda yeni bir tabakayla yeni bir anlam kazandığı sonucuna varılmıştır.]
32. Köse, Serkan (2020), Dede Korkut Kitabı'nı Kaos ve Kozmos Bağlamında Okuma, Milli Folklor, Cilt 16, Sayı 125, ss. 71-81. [*Dede Korkut Kitabı*, kaos ve kozmos kavramlarının metni inşa eden temel değerler olduğu görüşünden hareketle farklı bir bakış açısıyla incelenmiştir.]
 33. Özçelik, Mehmet. Kazım Başkök (2020), Dede Korkut Hikâyelerinde Erginlenme ve Uruz Örneği, *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, ss. 195-216. [Dede Korkut boylarında yer alan Salur Kazan oğlu Uruz karakterinin erginlenme sürecinde yaşadıklarına dair tespitler ile söz konusu sürecin tamamlanma aşamaları anlatılmıştır.]
 34. Özçelik, Sadettin (2020), Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine -Günbed Nüshası Işığında- Düzeltme Teklifleri, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 49, ss. 7-20. [Yeni yazma eserin ışığında daha önce Dede Korkut'un Dresden nüshası üzerinde yapılmış olan okuma denemeleri ile ilgili bazı düzeltme teklifleri yer almıştır.]
 35. Özçelik, Sadettin (2020), Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine -Günbed Nüshası Işığında- Düzeltme Teklifleri (2), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 50, ss. 7-20. [Çalışmada yeni bulunmuş olan yazma eserin, önceki metinlerin okunmasına katkı sunacak öğeler içerdiği, birtakım gramer yapılarının yanlış okunduğu ve yanlış anlaşılmış olduğu yönündeki tespitler görülmektedir.]
 36. Özdemir, Cafer (2020), Çağdaş Ebeveynliği Kültürel Bellekte Aramak: Dede Korkut Hikâyeleri Örneği, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 20, ss. 27-50. [*Dede Korkut Kitabı* tipolojisinde yer alan ebeveyn davranışlarının içerik analizine tabi tutularak tasnif edildiği çalışmada, çağdaş ebeveynlerin kültürel belleği oluşturan bu malzemelerden nasıl yararlanması gerektiği üzerinde de durulmuştur.]
 37. Özgür, Uğur (2020), Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında Geçen Deyimlerin Oluşum Şekilleri ve Bu Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, ss. 37-60. [M. Ekici tarafından hazırlanan *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi* kitabında yer alan Türkistan/Türkmen Sahra yazmasında geçen deyimler tespit edilerek, deyimlerin oluşum şekilleri ele alınmış ve günümüz Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir.]
 38. Özmen, Ferhat (2020), Dede Korkut Hikayelerinde Konukseverlik Üzerine Bir Değerlendirme, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 8, Sayı 20, ss. 45-63. [Türk örf ve âdetlerinde son derece önemli olan konukseverliğin Dede Korkut boylarına yansması ve misafir sofralarının işlevlerinin ele alındığı çalışmada, anlatılardaki misafirlikle ilgili mesajlara ve bu mesajların psiko-sosyal ve toplumsal dayanışma yönüne dikkat çekilmiş; kahramanların ne derece konuksever oldukları ve böylece devrin ideal insan tipine yaklaştıkları ele alınmıştır.]

39. Sarı, İsa (2020), Dede Korkut Kitabı'nda Söylem Belirleyiciler, *Bilig*, Sayı 93, ss. 29-52. [*Dede Korkut Kitabı*'nda dönemin konuşma dilinin izleri olarak yorumlanabilecek bazı söylem belirleyiciler “bak bak, bāri, bilmiş oluñ, bu yaña(dan), elbetde, el-ħāşıl(ı), görelüm, hay, hele, hoş, imdi, meger, ne bileyin, ne diyelüm, niçe söyler-iseñ, nola-y-idi, pes, şöyle kim, vallah (billah), vay, ya (pes)” ele alınıp incelenmiş ve metne konuşma dili odağında yaklaşılarak eserin söylem çözümlemesi yapılmaya çalışılmıştır.]
40. Sertkaya, Osman Fikri (2020), Dede Korkut Kitabı'nın Günbed Yazmasında Kaç Tane Boy (Veya Boylama) Var?, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt II, Sayı II, ss. 107-112. [Yazmanın metin analizi yapılarak yazmada kaç tane boyun olduğu irdelenmiş ve yazar tarafından yazmada iki boy olduğu kanaatine varılmıştır.]
41. Şimşek, Esmâ (2020), Deli Dumrul Hikâyesinin Sözlü Kaynakları ve Diyarbakır Varyantı Üzerine Bir İnceleme, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 8, Sayı 22, ss. 9-27. [Bugüne kadar Türk Kültür coğrafyasında on altı varyantı tespit edilen Deli Dumrul hikâyesinin Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde yaşayan Hayat Özmen'den derlenen varyantı incelenmiş; aslından bir hayli uzaklaşmış ve diğer varyantları gibi masallaşmış olan bu anlatı, “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul” boyu ile karşılaştırılarak çeşitli yönleriyle incelenmiş ve sembolik açıdan değerlendirilmiştir.]
42. Tardo, Veysel (2020), Epik Dünyanın Kurmaca Mitosu Dede Korkut Anlatıları (Dede Korkut Anlatılarında Kurmaca Yapı), *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, Cilt 5, Sayı 1, ss. 118-119. [“Şahin, Veysel ve Aysuda (2019), *Epik Dünyanın Kurmaca Mitosu Dede Korkut Anlatıları (Dede Korkut Anlatılarında Kurmaca Yapı)*, Ankara: Akçağ Yayınları, 378 s.” kitabının tanıtıldığı çalışmada, on üçüncü boyun ele alınması eleştirilmiştir.]
43. Tulu, Sultan (2020), Dede Korkut Kitabı'nda Ala Edatı ve Anlamı Üzerine, *Journal of Old Turkic Studies*, Cilt 4, Sayı 2, ss. 499-510. [Dede Korkut boylarında geçen Ala edatının incelendiği çalışmada, edatın zarf-fiilli kullanımdan kalıplaşarak edatlaşmaya doğru evrimleştiği gözlemlenmiştir.]
44. Tulu, Sultan (2020), Dede Korkut Kitabında Ola (Ki/Kim) / Bolay Ki / Ola Mı Edatlarının Birleşik Cümledeki Yapısı ve Fonksiyonu Üzerine, *Journal of Old Turkic Studies*, Cilt 4, Sayı 1, ss. 215-230. [Çalışmada, metinlerin orijinal dönemin dilinden Türkiye Türkçesine dil içi çevirisinde ve yorumlanmasında söz konusu edatların sentaktik ve semantik bakımdan kullanım ve fonksiyonlarının da dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.]
45. Tunç, Zekiye (2020), Dede Korkut Kitabı'nda Şamanik Unsurlar, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 25, ss. 142-163. [*Dede Korkut Kitabı* boylarında Tanrı, ağaç, dağ ve suya dair inançlar ile renk, sayı ve hayvan sembolleri ile kurban kesme, dua etme, ad koyma, rüya yorumlama ritüelleri ve ölüm ile ilgili anlayışlarda Şamanik izler tespit edilmeye çalışılmıştır.]
46. Uçar, Erdem (2020), Dede Korkut Kitabı'ndaki Bir Soylama Üzerine, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, ss. 213-240. [Dede Korkut boylarından “Salur Kazan'ın Oğlu Uruz'u Tutsaklıktan Çıkardığı” anlatmada mevcut bir soylamanın (Dresden 140b/1-7) Dresden nüshası dışında iki metinde

daha tespit edilmesi üzerine söz konusu soylamanın eş metin karşılaştırması yapılarak metin, filolojik yönden analiz edilmiştir.]

47. Uğureli, Ayşe (2020), Dede Korkut Kitabı'nda İktidar ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi Bağlamında Bayındır Han, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, ss. 221-240. [*Dede Korkut Kitabı*'nda eril cinsiyet ve iktidar ilişkisi bağlamında Bayındır Han'ın tartışıldığı çalışmada, Oğuz toplumunda cinsiyet ilişkilerinin ve Türk törelerince idealize edilmiş toplumsal düzenin Bayındır Han iktidarı ile nasıl ve ne şekilde sağlandığı analiz edilmiştir.]
48. Uygur, Hatice Kübra, Gülden Altıntop Taş Taş (2020), Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Karikatür Bandının Göstergibilimsel Bir Çözümlemesi, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 30, ss. 614-635. [Dede Korkut boylarından "Kanlı Koca oğlu Kan Turalı" anlatısı, Umut Sarıkaya'nın Naber dergisinin 2015/3. sayısında yayımlanmış olan "Kanlı Koca oğlu Kan Turalı" karikatür bandı esas alınarak göstergibilimsel bir yaklaşımla ele alınmış ve metnin yapısındaki mizahi değişimler tespit edilmiştir.]
49. Ünveren, Dilek (2020), Türkçe Öğretiminde Aşkın Bir Millî Kimlik Alanı: Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Sayı 21, ss. 175-199. [Söz konusu boy, söylem çözümleme yöntemiyle incelenmiş; özellikle Türkçe dersi için çözümleme yöntemi ile metinlerin çözümlenerek öğrencilerin derin anlamları keşfetmelerinin sağlanmasının hedef kazanımlar açısından oldukça faydalı olabileceği ve öğrenme-öğretme sürecinde dil, millî kimlik, toplumsal ortak biliş alanı ve milletleşmenin bu şekilde metinler üzerinden aktarılması adına ifade edilen olguların eğitim için oldukça önemli çıktıları olacağı sonucuna ulaşılmıştır.]
50. Yeşil, Yılmaz (2020), Epik Anlatılarda Dönüştürücü Gücün Değişmesi: Kahramanlar ve Normlar, *Millî Folklor*, Cilt 16, Sayı 128, ss. 41-47. [Dede Korkut anlatılarındaki kahramanların arkaik destan niteliği taşıyan destan kahramanlarından farkını toplumsal normlar üzerinden gösterilmesinin hedeflendiği çalışmada, boyların kimi kahramanları normatif değerler zemininde incelenmiştir.]

Bildiriler

1. Aksu, Süleyman (2020), Dede Korkut Kitabı'nın Türkmen Sahra Elyazmasında Bağdaşıklık, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 366-383. [On üçüncü boyun Michael Alexander Kirkwood Halliday ve Ruqaiya Hasan'ın bağdaşıklık metodu ile incelendiği çalışmada, öykünün anlaşılmasına yardımcı olan dilbilimsel öğeler açıklanmıştır.]
2. Alkaya, Ercan (2020), Dede Korkut Kitabında Geçen Bütün Binmek ve Sıçrayıp Binmek Deyimleri Üzerine, *XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (21-23 Ekim 2020, Ankara) Bildiri Kitabı* (Ed.: İhsan Kalenderoğlu), Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, ss. 656-664. [Dresden ve Vatikan nüshasında geçen *butun binmek* ifadesinin, metinde geçen bir diğer ata binme şekli olan *sıçrayıp binmek* ifadesi ile birlikte ele alınıp değerlendirildiği çalışmada, *butun binmek* ifadesinin anlamlandırılması, "butun" kelimesinin yapısı ve anlamıyla ilgili görüş ve

- değerlendirme, Dede Korkut boylarının en son bulunan ve 13. boyunu içeren Günbet yazmasındaki benzer bir kullanım da dikkate alınarak verilmiştir.]
3. Armağan, Sebahat (2020), Dede Korkut Hikâyelerinde Kökteş Biçimbirimler, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbeý Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 93-105. [Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında tespit edilen kökteşleme örnekleri üzerinde yapılan çalışmada, anlatıma ahenk ve akıcılık katarak akılda kalıcılığı sağlayıp ifadeyi pekiştirmek amacıyla kullanılan kökteş biçimbirimlerin *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki durumu, metin analizi yöntemiyle incelenmiştir.]
 4. Atik, Hasan (2020), Dede Korkut Kitabı'nın Günbed Yazmasından Anlam Çıkarmak Ya Da Yedi Başlı Ejderha, Nefsin Yedi Mertebesi Olabilir mi?, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbeý Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 121-137. [Boydaki Kazan Han karakterinin olaylar karşısındaki tavrı ve konuşmalarının incelendiği çalışmada, Türk geleneği içinde mitolojik ve tasavvufi bir karşılığı da bulunan ejderha ögesi, *Kutadgu Bilig*'teki anlamıyla yeniden ele alınarak dinî bir motif içerisinde değerlendirilmiş, yeni bulunan yazmada geçen iki motif Hz. Muhammed'in Tebuk Seferi ve sonrasındaki hadisi ile karşılaştırılmıştır.]
 5. Bayraktar, Yasemin. Cafer Gariper (2020), Deli Dumrul'un Sahnede Yeniden Hayat Buluşu: Güngör Dilmen'in Deli Dumrul Oyunu ve Yenidenyazma, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbeý Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 219-238. [*Duha Koca Oğlu Deli Dumrul* boyunun tiyatro türü içerisinde yeniden hayat bulduğu *Deli Dumrul* adlı oyunun metinlerarasılık ve yenidenyazma kuramı çerçevesinde ele alındığı çalışmada, yenidenyazma yöntemiyle ortaya konulan tiyatro formu metninin ana metne hangi oranda bağlı kaldığı, model metni ne ölçüde değiştirip dönüştürdüğü, ne gibi ekleme ve çıkarmalar yaptığı ve bu uygulamaların Modern edebiyat açısından anlamının ne olduğu incelenmiştir.]
 6. Bulmuş-Polat, Kıvılcım (2020), Dede Korkut Kitabı Türkistan Nüshası: Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Anlatısının Göstergibilimsel Açından Çözümlemesi, *XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (21-23 Ekim 2020, Ankara) Bildiri Kitabı* (Ed.: İhsan Kalenderoğlu), Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, ss. 724-732. ["Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" anlatısının göstergibilim kuramının metin çözümleme araçları kullanılarak yüzey yapıdan derin yapıya anlam evreninin irdelendiği çalışmada, çözümlemeler yapılmaya çalışılmıştır.]
 7. Ekşi, Pelin (2020), "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" Boyunda Sıfat Tamlamalarında Diziliş İlişkisi, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbeý Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 57-66. [Yakın zamanda İran'ın Türkmen Sahra bölgesinde bulunan *Dede Korkut Kitabı*'nın üçüncü yazmasında yer alan "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" boyundaki sıfat tamlamaları, diziliş ilişkileri yönünden ele alınmıştır.]

8. Eliuz, Ülkü (2020), Dede Korkut Hikayeleri'nin Göstergeler Dizgesi, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 453-469. [Dede Korkut boylarının, gösterebilimsel bir çözümleme modeli olan Algirdas-Julien Greimas'ın Greimas'ın eyleyenler modeline göre incelendiği çalışmada, imge ve gösterge uzamı niteliğindeki hikâyelerin eksenini oluşturan insani öz ve her kahramanın insani tükenişlerin ebedi bekleyişlere dönüşmesini sağlayan tipe dönüşüm süreci tahlil edilmiştir.]
9. ƏLİYEV, Nəsimi (2020), "Kitabi-Dədə Qorqud" Dastanlarında Tabeli Mürəkkəb Cümlələr Və Onları Bağlayan Vasitələr, *II. Uluslar arası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (2-4 Ekim 2020) Tam Metin Bildiriler Kitabı* (Ed.: Mustafa Dinç), Çanakkale: TOKÜAD Yayınları, ss. 167-176. [Metinde geçen alt birleşik cümlelerin, onları birbirine bağlayan araçlara göre gruplandırıldığı çalışmada, bu araçların modern dil düzeyinde yaygın kullanımı hakkında bilgi verilerek tonlama, bağlaçlar ve göreceli zamirlerle bağlantılı alt bileşik cümleler, destandan somut örneklerle açıklanmıştır.]
10. Elsever, İlkin (2020), "Kitabi-Dədə Qorqud" Epopesinde Av Töreni İnisiasya Ritüelinin Yapısal Mexanizması Kimi, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 293-302. [Dede Korkut boylarında geçen av töreni başlatma ritüeline ait motiflerin incelendiği çalışmada, motifin yapısal mekanizmasının tespitine çalışılmıştır.]
11. Gadadar, Zeliha (2020), Dede Korkut Kitabı Türkmen Sahra Elyazmasında Sıfat İşlevli Yan Cümleler, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 431-440. [On üçüncü boyda geçen sıfat işlevli yan cümlelerin dizimbilim ve dizibilim zemininde incelendiği çalışmada, sıfat işlevli yan cümleyi oluşturan öğelerin dizimsel birlikteliği ve bu dizimde yer alan öğelerin benzerliği değerlendirilmeye çalışılmış ve bunların sayısal dağılımı tablo ile gösterilmiştir.]
12. Haznedaroğlu, Aslıhan (2020), Günbed Yazmasında Bir Karşı Taraf Temsili Olarak Ala Demür Kâfir Han ve Kazan'ın Üç Hünəri Hakkında Bir Değerlendirme, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 239-253. [Günbed yazmasında Kazan karakterinin Ala Demir Kâfir Han'dan gelen malzemelerle gösterdiği üç hünərinin değerlendirildiği çalışmada, alpin kâfir karşısındaki duruşu ile kahramanın ve karşı tarafın temsil ettiği değerler, bir düşünce konusu olarak ele alınmıştır.]
13. Hevilikızı, Kemine (2020), Dede Korkut Desatın ve Avrupa Destanlarındaki Ortak Motifler, *VII. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (23-24 Ekim 2020, Kars) Bildirileri* (Ed.: Bican Veysel Yıldız), İstanbul: Akademi Matbaası, ss. 163-168. [Batılı araştırmacıların Avrupa destanları ile Dede Korkut boyları arasında yaptıkları karşılaştırma çalışmalarında geçen motif benzerliklerinin ele alındığı bildiriye, bir motifin diğerlerini yaratması noktasında ettiği hizmet üzerinde durulmuştur.]

14. İlhan, Rabia Şeyma (2020), Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi'nde Görünüş Kategorisi, *II. Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (2-4 Ekim 2020) Tam Metin Bildiriler Kitabı* (Ed.: Mustafa Dinç), Çanakkale: TOKÜAD Yayınları, ss. 569-580. [L. Johanson'un eylemi sınırlar arası (intraterminal), sınır ötesi (postterminal) ve sınıra bakış (adterminal) olmak üzere üç ulamda ele aldığı görünüş kategorisi zemininde irdelenen "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu", metnindeki eylemlerin görünüş olarak ortaya çıkış şekilleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.]
15. Karacaoğlu, Mehmet Önder. Neslihan Karakuş (2020), "Dede Korkut Deyince" Ortaokul Öğrencilerinin Dede Korkut Algıları Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 75-92. [Ortaokul öğrencilerinin Dede Korkut algılarını belirlemek için yapılan nitel araştırma projesinde, "Dede Korkut ile ilgili bir kitap/hikâye okumamış veya adını duymamış öğrenciler" ile "Dede Korkut ile ilgili en az bir kitap/hikâye okumuş" öğrencilerle görüşmeler yapılmış ve aralarındaki nitel farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır.]
16. Karahan, Akartürk (2020), Dede Korkut'un Türkmen Sahra Yazmasında Eski Türkçe ve Eski Oğuzca Söz Varlığı, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 36-48. [On üçüncü boyda geçen pek çok kelimenin incelendiği çalışmada, yazmanın her ne kadar XVII-XVIII. yüzyıl yazım ve dil özelliklerini gösterse de sözvarlığında çok sayıda Eski Türkçe ve Eski Oğuzca ögeyi barındırdığı tespit edilmiştir.]
17. Kocaoğlu, Timur (2020), Dede Korkut'un Türkmen Sahra Nüshası Çalışmalarında Harfçevrim (Transliterasyon) ile Sesçevrim (Transkripsiyon) Sorunları, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 67-74. [Son dönemde bulunan on üçüncü boya yönelik tespit edilen dilbilimsel okuma sorunlarına ilişkin yapılan çalışmada, kimi önerilerde bulunulmuştur.]
18. Ökten, Celile Eren. Neslihan Karakuş (2020), Türkçe Ders Kitaplarında Bir Öyküleme Analizi: Dede Korkut Hikâyeleri, Türk Destanları, Orhun Abideleri, *VII. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (23-24 Ekim 2020, Kars) Bildirileri* (Ed. Bicanveysel Yıldız), İstanbul: Akademi Matbaası, ss. 169-176. [Ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan Dede Korkut boyları, Türk destanları ve Bengü Taşların metinlerine yönelik olarak yapılan çalışmada, yüzeysel olarak geçen birkaç metin örneği dışında yeterince yer almadığı tespit edilmiş, söz konusu durumun milli kültürün aktarımına olumsuz etkileri irdelenmiştir.]
19. Özcan, Latife (2020), Dede Korkut Hikâyelerinin Senaryolaştırılmasında Temel Problem Alanları: Salur Kazan Zoraki Kahraman (2017) Filmi Örneği, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz. Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 316-331. [Senaryolaştırılan hikâyelerin bir uyarlama işlemine tabi tutulduğu gerçeğinden hareketle "Salur Kazan: Zoraki Kahraman" filminin ele alındığı çalışmada, "tarihsel

bir süreci içeren hikâyelerin günümüz seyircisinin gözünde inandırıcılık kazanması için neler yapılabilir” sorusundan hareket edilerek söz konusu film yapımı, zaman ve mekânın aktarımı yanında tarihsel gerçekliğin inandırıcı şekilde aktarımı gibi başlıklar altında da değerlendirilmiştir.]

20. Öztekten, Özkan (2020), Dilciliğin Bir Tuzağı Olarak Eş Yazıcılık ve Dede Korkut Mukaddimesinde Bir Transkripsiyon-Anlamlandırma Önerisi, *II. Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (2-4 Ekim 2020)*. [Bildiri metni incelenememiştir -yayımlanmadığından-.]
21. Qafarlı, Ramazan (2020), “Dədə Qorqud” Eposunun “Türkmən-Lisani” Nüsxəsinin Struktur-Semantik Özellikleri, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz. Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 18-35. [On üçüncü boy’un, *Dede Korkut Kitabı*’nın epik yapısı zemininde semantik özellikleri incelenmiş ve karşılaştırılmıştır.]
22. Quliyev, Bayram (2020), “Kitabi Dedem Korkut”un Şimdiye Kadar Az Araştırılmış, Çelişkili Bazı Konuları Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz. Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 49-56. [*Dede Korkut Kitabı* ve son dönemde bulunan on üçüncü boy yazması üzerinde kimi adlandırma, dil ve zaman tespitine yönelik yapılan çalışmada, soruna yönelik önermelerde bulunulmuştur.]
23. Sallabaş, Muhammed. Mustafa Özgün Harmanakaya (2020), Dede Korkut Hikâyelerinin B1 Düzeyine Uyarlanması, 3. “2020 Bilge Tonyukuk Yılı” Anısına *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi (12-14 Kasım 2020, Ankara)*. [Bildiri metni incelenememiştir -yayımlanmadığından-.]
24. Selvi, Ceren (2020), Dede Korkut'ta Geçen İsimlerin Alt Anlamlılık Kuramına Göre İncelenmesi, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz. Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 138-160. [Dede Korkut metinlerinde geçen isimlere yönelik üst anlam-alt anlam tespitinin yapıldığı çalışmada, metinde geçen isimlerin birbirini gerektiren grupları belirlenerek, bu gruplardan aynı küme içinde yer alan göstergelerin birbirleri ile olan üst anlam-alt anlam ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır.]
25. Sertkaya, Osman Fikri. Yusuf Azmun (2020), Dede Korkut Kitabı’nda Geçen Unutulmuş Bir Müsikî Âleti: “Şādılık/Şazılık” ve “Şādılık Çalmak/Şazılık Çalmak” = “Şādiyān” ve “Şādiyān Çalmak”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 384-392. [*Dede Korkut Kitabı*’nda Geçen Unutulmuş Bir Müsikî Âleti: “Şādılık/Şazılık” ve “Şādılık Çalmak/Şazılık Çalmak” = “Şādiyān” ve “Şādiyān Çalmak” üzerine yapılan çalışmada şādiyānın, telli (teli sesli) bir müsikî aleti değil, üfleli (= nefes sesli) bir müsikî aleti olduğu ve şādiyān adıyla bilinen müsikî âletinin *Dede Korkut Kitabı*’nda geçen şādılık adlı müsikî âletiyle örtüştüğü tespit edilmiştir.]
26. Tulu, Sultan (2020), Dede Korkut Kitabı’nda Birkaç Okçuluk Terimi Üzerine, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı*

- Bildiriler Betiği* (Hz. Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 470-482. [Dede Korkut boylarında geçen ve bugüne dek değişik okuma ve yorumlarda bulunulan okçuluk terimleri üzerine yapılan çalışmada, “Vat. 56a.9: beri; Drs. 56b.4: boğma kirişüm/Vat.70b.3: burma kiriş(1)üm; 67a.5-6: O kâfirin için atıp birin yarmaz okçusu” ifadelerinde geçen kelimeler ve deyimler, yeniden okuma ve anlama işlemine tabi tutulmuştur.]
27. Uysal, Günay (2020), Dede Korkut Hikâyelerinde Mendil Sözcüğünün Kavramsal, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz. Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 106-120. [Dede Korkut boylarında geçen mendil simgesinin anlam değeri, işlevleri ve “destmal” sözcüğünden yola çıkılarak dildeki değişim de aktarılmaya çalışılmıştır.]
28. Uzuntaş, Hülya (2020), Günbed Yazmasının Faunası Üzerine Bazı Görüşler, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz. Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 191-205. [Günbed yazmasında geçen doksandan fazla hayvan isminin dilbilimsel zeminde incelendiği çalışmada, imlâları ile yazmada geçen altı hayvan isminin transkripsiyonu ve çevirisi, söz konusu yazma üzerine yapılan diğer çalışmalardaki transkripsiyon ve çeviriler/anlamlandırılmalar ile karşılaştırılarak tespit ve önerilerde bulunulmuştur.]
29. Ünveren, Dilek. Soner Özkan (2020), Tarihsel Söylem, Söylemin Tarihselliği Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz. Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 393-404. [“Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” boyunun tarihsel unsurlar çerçevesinde söylem çözümleme yöntemiyle irdelendiği çalışmada, söylemin tarihselliği bağlamında yapılan tespitler ortaya konulmuştur.]
30. Üstünel-Yaylagül, Özen (2020), Türkçe Tarihi Metin Yayınlarında Dil İçi Çeviri Sorunları (Dede Korkut Hikâyeleri Örneğinde), *XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (21-23 Ekim 2020, Ankara) Bildiri Kitabı* (Ed.: İhsan Kalenderoğlu), Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, ss. 851-855. [Dede Korkut boyları örneğinde artzamanlı dil içi çeviri sorunları üzerinde durularak, çevirinin nasıl olması gerektiği konusunda öneriler sunulmuştur.]
31. Yakut, Emrullah (2020), Şehnâme ve Dede Korkut Destanlarında Zaman Atlaması, *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu (22-23 Şubat 2020) Tam Metin Kitabı* (Ed.: Nesrin Sis), Elazığ: Asos Yayınevi, ss. 270- 279. [Dede Korkut boyları ve *Şehnâme* destanının “zaman atlaması” zemininde karşılaştırıldığı çalışmada, her iki metinde de üç katmanlı zaman olgusunun var olduğu tespit edilmiştir.]
32. Yılmaz, Adile (2020), Dede Korkut’ta Dua Ve Beddua, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz.: Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 161-170. [Dede Korkut Kitabı *Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan’ın*

Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi kitabında geçen dua ve beddua türü söylemlerin tespit edildiği çalışmada, dua ve beddua söylemlerinin gruplandırılması ve analizi yapılmıştır.]

33. Zahidoğlu, Vahid Adil (2020), Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tiplerleriyle İlgili Bir Metin Parçası Üzerine, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği* (Hz. Gökbey Uluç, Nil Didem Şimşek), İstanbul: Kutlu Yayınevi, ss. 418-430. [*Dede Korkut Kitabı* nüshalarının “mukaddime”lerinin karşılaştırıldığı çalışmada, *solp* “itaatli, eslek”, *sabadanca/sapadanca*“aniden, birdenbire, şappadak”, *solduran sop* “dırdırcı, somurtkan”, *tolduran top*(Drs.) / *toldurum top*(Vat.) “âlemi birbirine vurarak karışıklık çıkararak, her şeyi dağıtan” vb. kelime ve ifadeler incelenerek, her iki nüshada da konunun aynı olduğu ve Vatikan nüshasının müstensihine yapılan haksız suçlamaların yersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.]

Çeşitli Etkinlikler⁶

1. 2. Dede Korkut Uluslararası Hikâye Yazma Yarışması (30 Mart 2020/ Elâzığ): “Elâzığ Belediyesi ve Bizim Külliye Dergisi tarafından hikâye yazma geleneğini teşvik etmek ve yeni nesillerin yazma eylemiyle daha yakın bir bağ kurmasına katkı sağlamak amacıyla” 2. Dede Korkut Uluslararası hikâye yazma yarışması düzenlenmiştir. 2019 yılı Aralık ayında kamuoyuna duyurularak, 30 Mart 2020 tarihine kadar başvurulabilen ve 31 Ağustos 2020 tarihinde sonuçları açıklanan yarışmaya yetişkin kategorisinde 152, ortaokul ve lise öğrencileri kategorisinde ise 18 başvuru gerçekleşmiş; Covid salgını nedeniyle tören düzenlenmeyip dereceye girenlerin altın ödülleri karşılıkları banka hesaplarına yatırılmış ve dereceye giren ilk 13 eserin kitaplaştırılacağı açıklanmıştır.
2. Türk Kültüründe Dede Korkut Konferansı (05 Mart 2020/Niğde): Niğde Şehit Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Halk Bilimi Topluluğu tarafından düzenlenen etkinlikte Prof. Dr. Metin Ekici tarafından “Türk Kültüründe Dede Korkut” konulu konferans verilmiştir.
3. Uzaktan Söyleşi Programı (18 Mayıs 2020): Bartın Üniversitesinden Doç. Dr. İbrahim Gümüş; genel ağda YouTube video paylaşım sitesindeki kanalında, saat 21.00’da başlayan canlı yayında Prof. Dr. Ali Duymaz ile “Dede Korkut ve Mitoloji” temalı uzaktan söyleşi gerçekleştirmiştir.
4. Uzaktan Etkinlik/Oyun (19 Mayıs 2020/Ankara): Milli Eğitim Bakanlığı - Ortaöğretim Genel Müdürlüğü- ile Türkiye Oryantiring Federasyonu iş birliğinde “19 Mayıs Lise Öğrencileri Arası e-Kitapta Oryantiring Müsabakası” düzenlenmiştir. Katılımcıların, akıllı cihazlarından Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Kitaplığı uygulaması üzerinden Dede Korkut boylarını indirip okuması ve 19 Mayıs günü EBA TV Lise’de ekrana verilen “19 Mayıs Özel Yayını”nda açıklanan parkurların ve rotaların takibi ile hedeflere ulaşarak, hedeflerde çıkan sorulara verilen cevapların 24 Mayıs saat 23.59’a kadar ogm.sosetk@meb.gov.tr adresine

⁶ Sıralama kronolojik ölçekte yapılmıştır.

gönderilmeleriyle gerçekleşen etkinlikte kazananlar, çeşitli armağanlarla ödüllendirilmişlerdir.

5. Uzaktan Söyleşi Programı (20 Mayıs 2020): Bartın Üniversitesinden Doç. Dr. İbrahim Gümüş; genel ağda YouTube video paylaşım sitesindeki kanalında, saat 22.00’da başlayan canlı yayında Prof. Dr. Metin Ekici ve Dr. Öğr. Üyesi Gürol Pehlivan ile “Dede Korkut’a Bütüncül Bakmak” konulu uzaktan söyleşi gerçekleştirmiştir.
6. Uzaktan Söyleşi Programı (28 Mayıs 2020): Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesinin genel ağda Instagram sosyal paylaşım hesabı üzerinden Doç. Dr. Evrim Ölçer Özünel’in moderatörlüğünde, saat 17.00’de başlayan canlı yayında Prof. Dr. Metin Ekici ile Dede Korkut üzerine uzaktan söyleşi gerçekleştirilmiştir.
7. Uzaktan Söyleşi Programı (31 Mayıs 2020): Kırıkkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün genel ağda Zoom görüntülü iletişim programı üzerinden Arş. Gör. E. Serpil Koyuncu’nun moderatörlüğünde, saat 21.30’da başlayan canlı yayınında Prof. Dr. Ali Duymaz ile “Kolca Kopuzdan Kılca Kaleme Dedem Korkut Araştırmaları” konulu uzaktan söyleşi gerçekleştirilmiştir.
8. Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı (11-13 Haziran 2020): Süleyman Demirel Üniversitesi ve Türk Dil Derneğinin paydaşlığında, genel ağda Zoom görüntülü iletişim programı ve YouTube video paylaşım sitesindeki kanal üzerinden 09.30-19.00 saatleri arasında canlı yayında gerçekleşen uzaktan bilgi şöleni ve çalıştayında ABD, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye üniversitelerinde görevli akademisyenler tarafından 44 bildiri sunulmuş ve “Bildiriler Betiği” yayımlanmıştır.
9. Uzaktan Anlatı Programı (26 Haziran 2020): Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesinin genel ağda Instagram sosyal paylaşım hesabı üzerinden Çağla Yılmaz’ın moderatörlüğünde, saat 21.00’de başlayan canlı yayınında meddah Kenan Olpak tarafından “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi” uzaktan anlatılmıştır.
10. Uzaktan Söyleşi Programı (06 Temmuz 2020): Türk Dil Derneğinin genel ağda Instagram sosyal paylaşım hesabı üzerinden Şeyma Yalçın’ın moderatörlüğünde, saat 20.30’da başlayan canlı yayınında Süleyman Demirel Üniversitesinden Öğr. Üyesi Dr. Nil Didem Şimşek ile “Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı üzerine değerlendirme” söyleşisi uzaktan gerçekleştirilmiştir.
11. Uzaktan Ders Programı (06-13 Temmuz 2020): Motif Vakfı’nın genel ağda Zoom görüntülü iletişim programı üzerinden düzenlediği 8. Motif Akademi Halkbilimi Yaz Okulu kapsamında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesinden Prof. Dr. Salahaddin Bekki tarafından 07 Temmuz 2020 günü canlı yayında “Dede Korkut Araştırmaları” konulu uzaktan ders verilmiştir.
12. Uzaktan Ders Programı (11 Ekim 2020): Bartın Üniversitesinden Doç. Dr. İbrahim Gümüş tarafından genel ağda YouTube video paylaşım sitesindeki kanalında “Dede Korkut Hikâyeleri - 1 (Genel Bilgiler)” başlıklı ders uzaktan yayımlanmıştır.

13. Uzaktan Ders Programı (14 Ekim 2020): Bartın Üniversitesi’nden Doç. Dr. İbrahim Gümüş tarafından genel ağda YouTube video paylaşım sitesindeki kanalında “Dede Korkut - 2 (Nüshalar)” başlıklı ders uzaktan yayımlanmıştır.
14. Uzaktan Söyleşi Programı (15 Ekim 2020): FMV Özel Erenköy Işık Lisesi&Fen Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Kütüphane Biriminin iş birliği ile genel ağda Zoom görüntülü iletişim programı üzerinden düzenlenen “Dede Korkut Hikâyelerindeki Kahraman Modellerini Karşılaştırma” başlıklı söyleşide Doç. Dr. İbrahim Gümüş tarafından 10. sınıf öğrencilerine uzaktan sunum yapılmıştır.
15. Uzaktan Ders Programı (16 Ekim 2020): Bartın Üniversitesi’nden Doç. Dr. İbrahim Gümüş tarafından genel ağda YouTube video paylaşım sitesindeki kanalında “Dede Korkut - 3 (Çalışmalar)” konulu uzaktan ders yayımlanmıştır.
16. Uzaktan Ders Programı (20 Ekim 2020): Bartın Üniversitesi’nden Doç. Dr. İbrahim Gümüş tarafından genel ağda YouTube video paylaşım sitesindeki kanalında “Dede Korkut - 4 (Teşekkür)” konulu uzaktan ders yayımlanmıştır.
17. Uzaktan Ders Programı (24 Ekim 2020): Bartın Üniversitesi’nden Doç. Dr. İbrahim Gümüş tarafından genel ağda YouTube video paylaşım sitesindeki kanalında “Dede Korkut Okumaları – 1 (Önsöz)” konulu uzaktan ders yayımlanmıştır.
18. Uzaktan Ders Programı (03 Kasım 2020): Bartın Üniversitesi’nden Doç. Dr. İbrahim Gümüş tarafından genel ağda YouTube video paylaşım sitesindeki kanalında “Dede Korkut Okumaları – 2” konulu uzaktan ders yayımlanmıştır.
19. Uzaktan Ders Programı (05 Kasım 2020): Bartın Üniversitesi’nden Doç. Dr. İbrahim Gümüş tarafından genel ağda YouTube video paylaşım sitesindeki kanalında “Dede Korkut Okumaları – 3”: “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi Metin Okuma” konulu uzaktan ders yayımlanmıştır.
20. Uzaktan Söyleşi Programı (20 Kasım 2020): Anadolu Bilgelerini Araştırma Derneği’nin genel ağda Instagram sosyal paylaşım hesabı üzerinden saat 21.00’de başlayan canlı yayınında “Dede Korkut Okumaları” başlığı altında Kastamonu Üniversitesi’nden Doç. Dr. Gülten Küçükbasmacı tarafından *Dede Korkut Kitabı*’nın Mukaddime’si uzaktan okunmuş ve açıklamalarda bulunulmuştur.
21. Uzaktan Söyleşi Programı (19 Aralık 2020): Anadolu Bilgelerini Araştırma Derneği’nin genel ağda Instagram sosyal paylaşım hesabı üzerinden saat 21.00’de başlayan canlı yayınında “Dede Korkut Okumaları” başlığı altında Kastamonu Üniversitesi’nden Doç. Dr. Gülten Küçükbasmacı tarafından *Dede Korkut Kitabı*’nın “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” boyu uzaktan okunmuş ve açıklamalarda bulunulmuştur.

Çalışmalara Dair Birkaç Söz

Türkiye’de 2020 yılı, Dede Korkut Kitabı zemininde yapılan çalışmalar bağlamında geçmiş yıla göre verimi düşük bir yıl olmuştur. 2019 yılında 11 tez, 104 [13 bilimsel, 4 eğitim, 87 popüler] kitap, 38 makale, 48 bildiri ve 22 çeşitli etkinlik [sempozyum, panel, konferans, proje, yarışma, şölen, anma, gösteri, takvim, hatıra para vd.] tespit edilmişken 2020 yılında 7 tez, 65 [7 bilimsel, 3

eğitim, 55 popüler] kitap, 50 makale, 33 bildiri ve 21 çeşitli etkinlik [sempozyum, konferans, yarışma, dijital ortamda uzaktan ders programı, uzaktan etkinlik/oyun, uzaktan anlatı programı, uzaktan söyleşi programı] ile sınırlı kalmıştır. 2020 yılında bir önceki yıla göre tez çalışmalarında %36, kitap yayımlarında %38, bildiri sunumunda %31, çeşitli etkinliklerde %5 oranında düşüş görülürken, makale üretiminde %32 oranında artış yaşandığı dikkati çekmektedir. Kitap yayımı miktarlarına bakıldığında; bilimsel formlu kitaplarda %46, eğitim formlu kitaplarda %25 ve popüler kitaplarda da %37 oranında azalış yaşandığı fark edilmektedir. Diğer yandan Kültür ve Turizm Bakanlığının verilerine göre 2019 yılında 423.602.828 adet süreli olmayan yayına bandrol verilmişken 2020 yılında bu miktar, 433.213.632'ye yükselmiş (URL-8) ve %2,2688 oranda artış gerçekleşmiştir. 2020 yılında süreli olmayan yayınlar genelinde %2,26 oranında bir artış yaşanırken, Dede Korkut Kitabı merkezli kitap yayınlarında %38 oranında bir azalış olduğu anlaşılmaktadır. Bahse konu sayısal azalışların sebepleri arasında bir yandan, Covid-19 salgınının gündelik hayatın her alanını olduğu gibi eğitim ve kültür alanını da etkilemesi, diğer yandan *Dede Korkut Kitabı*'nın 2018 yılı sonunda İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilmesi ve 2019 yılı içinde yayımlanan "13. Dede Korkut boyu"nun Türkoloji camiasında ve kamuoyunda oluşturduğu gündemin/heyecanın etkisini yitirmeye başlaması gösterilebilir. Öte taraftan bir başka sebep de "100 Temel Eser Genelgesi"nin yürürlükten kaldırılmasıdır. Bilindiği üzere yayınevleri ağırlıkla arz-talep dengesi güderek kitap üretmektedirler. "100 Temel Eser Genelgesi"nin yürürlükten kaldırılmasıyla birlikte *Dede Korkut Kitabı*'nın ilk ve orta öğretim müfredatlarıyla ilintilendirilmesinden vazgeçilmesi nedeniyle söz konusu popüler yayınlara olan talebin azalması muhtemeldir. Teorik olarak talep düştüğünde yayınevleri tarafından arz da düşürülerek yayımların azaltılması yoluna gidilecektir. Bir önceki yıla göre 2020 yılında popüler yayın miktarlarındaki %37 oranındaki düşüş dikkate alındığında yayınevlerinin arz-talep dengesi güderek yayınları azalttıkları ve böylelikle bahse konu genelgenin yürürlükten kaldırılmasının menfi yönde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Dede Korkut Kitabı zemininde 2020 yılında çıkarılan popüler yayınlardan 12'sinde yazar adına yer verilmediği görülmektedir. Erken Cumhuriyet döneminden başlayarak yapılan popüler yayınlarda takriben %8-10 oranında yazar adına yer verilmemesi, "neden?" sorusunu akla getirmektedir. Bununla birlikte yazar olarak kaydedilen isimler gerçek mi yoksa müstear mıdır? Bu sorunların açıklığa kavuşturulması, başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte şu tespitler yapılabilir: Yazar tarafından yayına adının kaydedilmemesi veya müstear ad belirtilmesini, "sahiplenmeme isteği"nin dışı vurumu olarak değerlendirmek mümkündür. Sahiplenmeme isteğini oluşturan sebepler; sosyal, ekonomik ve hukuki bağlamlarda değerlendirilebilir.

1. Sosyal Sebepler: Alan hâkimiyetini koruma ve kamuoyunun vereceği olumsuz tepkilerden korunma gerekçesiyle yazarın adını kaydetmekten kaçınması veya müstear ad kullanmasıdır. Uzmanlık alanı dışındaki ürünü yayımlayan kişinin karşılaşılabileceği iki sorun vardır. Biri, uzmanlık alanı dışında da çalışma yayımlamasıyla kamuoyunda, alanındaki otoritesinden yahut popülaritesinden ödün verdiği algısının oluşması endişesidir. Diğeri ise yayımladığı yayına kamuoyundan gelecek olumsuz tepkileri karşılamama yahut risk almama tarzındaki öz savunmadır.
2. Ekonomik Sebepler: Yayının kamuoyunda yeterli ilgiyi görmemesi, beklenen maddi gelirin elde edilememesi veya aksine yüksek bir ilgiye ulaşmasıyla beklenenin üzerinde maddi gelirin elde edilmesinin rakipleri nezdinde yaratacağı maddi, manevi zarar ile kıskançlık, sevinç, üzüntü vb. tarzda sosyo-psikolojik sebepli ticari kaygılardır.
3. Hukuki Sebepler: Kamu görevinden veya telif hakları ihlalden gizlenmeye dayalı kaçınma girişimleridir. Kamu görevlisi kimi yazarlar iş, meslek grubu içerisinde cezalandırma ve mobbing (bezdirme) türü yaptırımlarla karşılaşma ve etkilenme kaygısı yaşayabilmektedirler. Telif hakları ihlalden gizlenmeye dayalı kaçınma ise aşırarak ürettikleri yayınları yayımlayan kişiler tarafından başvurulabilecek bir davranıştır (Veren, 2018, ss. 58-59).

2020 yılında yayınlanan *Dede Korkut Kitabı* zeminli makale miktarı (50), son on yıllık sayısal verilerle karşılaştırıldığında yüksek seviyededir. Yıl içerisinde tespit edilen *Dede Korkut Kitabı* zeminli 33 bildiri ise genel ağ üzerinden düzenlenen uzaktan sempozyumlarda sunulmuştur. Son dönemde bulunan ve yayımlanan Günbed yazması üzerine yapılan bilimsel çalışmaların sayıca çok olduğu makale, bildiri ve bilimsel formülü kitaplarda Dede Korkut boylarının genelinde

- a. Metin içi/dışı karşılaştırma (*Dede Korkut* boylarının/yayımlarının birbirleri arasında yahut diğer metinlerle),
- b. Kuram ve kavramlar çerçevesinde metin analizi,
- c. Motif, olay örgüsü ve tipoloji analizi,
- d. Okuma hatalarının tespiti ve yeni okuma/anlamlandırma teklifleri,
- e. Metin (kitap) tanıtımı,
- f. Metin incelemesi ve değerlendirmesi,
- g. Boylarda geçen alet edevatın tespiti,
- h. Öğrencilerde *Dede Korkut* algısının tespiti ve irdelenmesi,
 1. İnanç bağlamı tespit ve irdemeler,
 - i. Metnin söz varlığının farklı zeminlerde incelenmesi yönleriyle ele alındığı görülmektedir.

2020 yılında olduğu gibi Türkiye’de *Dede Korkut Kitabı* üzerine bugüne kadar yayımlanan bilimsel çalışmalarda genellikle boyların “neyi anlattığı” sorunu üzerinde yoğunlaşıldığı dikkati çekmektedir. Ancak bir metnin “niye anlatıldığı” sorunu, “neyi anlattığı” sorunundan öncelikli olmalıdır. Çünkü her metnin üretilmesinin bir sebebi vardır ve bu sebep mesaj olarak dışa vurulmaktadır. *Dede Korkut Kitabı* zeminli çalışmalarda Dede Korkut ve boyları, mistifiye edilmeden, realist ve soğukkanlı yaklaşım sergilenerek boyların “niye anlatıldığı” sorunu odağında günümüz güncel sorunların çözümü ile geleceğin inşasına yönelik analizler yapılmasıyla *Dede Korkut Kitabı*’ndan yüksek verim sağlanabilecektir (Veren, 2018, ss. 45-46).

Yine makale ve bildiri metinlerinin genelde ortalama 20-25 sayfadan az olmaması, kuramsal çerçeveye geniş yer verilmesi, alıntı ağırlıkla kurgulanan kimi metinlerde yazarların özgün görüşlerinin/analizlerinin/tekliflerinin öne çıkarılamaması gibi sorunlar, dikkati çekmektedir. Günümüz elektronik kültür ortamında oluşagelen teknolojik, sosyal ve ekonomik hayat tarzına uygun olarak yazar-yayın-okur üçlü yapısı içinde yazılı iletişim sistematığının güncellenmesinde yarar bulunmaktadır. “İletişimde Üç Saygı” şeklinde formüle edilebilecek ve yazara saygı-yayına saygı-okura saygı yaklaşımı ile gerçekleştirilebilecek bu iletişim anlayışıyla zamanın, ortamın, bilginin kullanılması ve paylaşılmasında daha verimli olunabilecektir. Nitelik-nicelik ilişkisinin birbirinden bağımsız bir biçimde değerlendirilerek okurun zaman-ortam özgürlüğünü sınırlandırmadan yayının yoğunlaştırılması ve yazarın da az cümle ile çok aktarım tavrını benimsemesiyle “üç saygı” yaklaşımı gerçekleştirilecektir (Veren, 2018, ss. 127).

Sanatsal formlu yayınlar bağlamında, *Dede Korkut Kitabı* zemininde 2020 yılında gerçekleştirilen film, tiyatro oyunu, müzik eseri, çizgi film, çizgi kitap, dijital oyun vb. çalışma tespit edilememiştir. Popüler yayınlar ise, ağırlıkla metin neşri biçiminde piyasaya sürülmüşlerdir.

2020 yılında, Covid-19 salgınının gündelik hayatın her alanını olduğu gibi eğitim ve kültür alanlarını da etkilemesi nedeniyle ders, sempozyum, söyleşi, konferans, anlatı vb. formlu etkinlikler, genel ağda video paylaşım sitelerindeki kanallar, sosyal paylaşım hesapları ve görüntülü iletişim programları üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu minvalde, *Dede Korkut Kitabı* zemininde sempozyum, konferans, yarışma, dijital ortamda uzaktan ders programı, uzaktan etkinlik/oyun, uzaktan anlatı programı, uzaktan söyleşi programı formunda çeşitli etkinlikler (toplamda 21 adet) düzenlenmiştir.

Sonuç

Türkiye’de 2020 yılında yapılan *Dede Korkut Kitabı* merkezli çalışmalar; Covid-19 salgınının gündelik hayatın her alanını olduğu gibi eğitim ve kültür alanlarını da etkilemesi, *Dede Korkut Kitabı*’nın 2018 yılı sonunda İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne kaydedilmesi ve 2019 yılı içinde yayımlanan “13. Dede Korkut boyu”nun Türkoloji camiasında ve kamuoyunda oluşturduğu gündemin/heyecanın etkisini yitirmeye başlaması ve “100 Temel Eser Genelgesi”nin yürürlükten kaldırılması gibi sebep ve saiklerle bir önceki yıla oranla daha düşük sayıda kalmıştır.

Türk kültürel belleğinin sembol eserlerinden biri olan *Dede Korkut Kitabı* zemininde, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da farklı çevrelerce bilimsel ve popüler pek çok çalışma yapılacağı ve yayınlar üretileceği muhakkaktır. Ancak, bugüne kadar yapılan bilimsel pek çok yayında tekrara düşüldüğü, metin analizinden öteye gidilemediği, soğukkanlılığın muhafaza edilemediği, Dede Korkut’un ve Dede Korkut boylarının mistifiye edildiği, boyların “niye anlatıldığı” sorunu üzerinde odaklanılmadığı yönündeki tespitler de dikkatlerden kaçmamaktadır. Öncelikle bugüne kadar Türk kültür sahasında ve dışında yapılan bilimsel yayımların bibliyografyası hazırlanmalı ve hazırlanacak bu bibliyografya, *Dede Korkut Kitabı* çalışmaları yapacak araştırmacılar tarafından incelendikten sonra yeni çalışma konuları tespit edilerek bu konulara odaklanması faydalı olacaktır. Böylece tekrara düşülmemesi, tikanıklığın aşılması ve boylardan güncel sorunların çözümüne ve geleceğin inşasına yönelik çıkarımlar yapılması sağlanacaktır.

Türk kültürünün edebi verimlerinin yeni nesillere aktarılmasına, ana sınıfından başlayarak eğitim/öğretimin her kademesinde seviyesi yükseltilerek devam edilmelidir. Bu amaçla eğitim planlamacısı, öğretmen, akademisyen, pedagoğ, psikolog, halkbilimci, senarist, yazar, çizer, müzik vd. uzmanların yer aldığı komisyonlar marifetiyle Dede Korkut boylarının film, tiyatro oyunu, masal, müzik eseri, çizgi film, çizgi kitap, dijital oyun vb. formları hazırlanmalı ve yayımlanmalıdır. Ancak müzik eseri, çizgi film ve dijital oyun formlarının hazırlanmasına yönelik olarak yapılacak çalışmalarda 6-10, 11-13 ve 14-18 yaş arası çocukların müzik, çizgi film ve dijital oyun beğenileri ve tercihleri dikkate alınmalıdır. Kabul edilmelidir ki 1980’lerin ikinci yarısından başlayarak Batı tarzı/üretimi müzik, çizgi film ve dijital oyunlar, söz konusu yaş gruplarının beğenisini ve tercihini oluşturmaktadır. Dede Korkut boylarının tipolojisi, karakter kıyafetleri, motifleri, söylem biçimleri vb. aslına sadık kalınmakla birlikte Batı tarzı müzik, çizgi film ve dijital oyun formlarında güncellenerek sunulmak suretiyle söz konusu yaş gruplarının ilgilerini çekmesi, kabul edilmesi ve beğenilmesi sağlanmalıdır. Aksi takdirde yaklaşık kırk yıldır, iki kuşağın belleğinde yer eden Batı tarzı ve formlarıyla örtüşmeyecek Dede Korkut boyları

zemininde hazırlanacak müzik, çizgi film ve dijital oyunlar; ilgi, kabul ve beğeni görmeyeceklerdir.

Kanaatimizce, yukarıda sıralanan sorunların çözümü yönünde girişimlerde bulunulmadığı sürece *Dede Korkut Kitabı* zemininde gerçekleşecek bilimsel ve popüler çalışmalarda tıkanılacak, tekrarlara düşmeler artarak devam edecek ve yeni nesillere aktarımı ile yeni nesillerin kabullerinin ve beğenilerinin sağlanması yolunda başarı elde edilemeyecektir. Beklentimiz, *Dede Korkut Kitabı* zeminli çalışmaların 2021 ve sonrası yıllarda da artarak, çeşitlenerek, derinleşerek ve farklı formlarda devam etmesi yönündedir.

Kaynakça

- Dinç, M. (Ed.). (2020). *II. Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (2-4 Ekim 2020) Tam Metin Bildiriler Kitabı*. Çanakkale: TOKÜAD Yayınları.
- Kalenderoğlu, İ. (Ed.). (2020). *XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (21-23 Ekim 2020, Ankara) Bildiri Kitabı*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.
- Koraş, H., Yeloğlu, A. ve Dönmez, M. (Ed.). (2020). *VII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (20-23 Ekim 2020, Niğde) Bildiriler Kitabı/Cilt I-II*. Niğde: Ömer Halisdemir Üniversitesi Yayını.
- Sis, N. (Ed.). (2020). *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu (22-23 Şubat 2020) Tam Metin Kitabı*. Elazığ: Asos Yayınevi.
- Uluç, G. ve Şimşek, N. D. (Hz.). (2020). *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Betiği*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Veren, E. (2018). "*Türkiye'de Popüler Yayınlarda*" *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Veren, E. (2020). Türkiye'de 2019 Yılında Yapılan Dede Korkut Merkezli Çalışmalar. E. Çapraz, B. Görkem, R. Tek, E. Aksoy, U. Başaran ve N. Aydın, (Haz.), *Halk ve Bilim Arasında Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Görkem Armağanı* içinde (ss. 523-554). Konya: Kömen Yayınları.
- Yıldız, B. V. (Ed.). (2020). *VII. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (23-24 Ekim 2020, Kars) Bildirileri*. İstanbul: Akademi Matbaası.

Elektronik Ortam Kaynakları

- URL-1, 06.02.2021 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden erişildi.
- URL-2, 31.12.2020 tarihinde <http://www.telifhaklari.gov.tr/kitap-bandroller> adresinden erişildi.
- URL-3, 06.02.2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/> adresinden erişildi.).
- URL-4, 31.12.2020 tarihinde <https://www.yee.org.tr/tr/yayin/dede-korkut-hikayeleri> adresinden erişildi.
- URL-5, 31.12.2020 tarihinde <https://www.kitapsec.com/> adresinden erişildi.
- URL-6, 31.12.2020 tarihinde <https://www.kitapambari.com/> adresinden erişildi.
- URL-7, 31.12.2020 tarihinde <https://www.kitapyurdu.com/> adresinden erişildi.
- URL-8, 02.01.2020 tarihinde <https://www.telifhaklari.gov.tr/Sureli-Olmayan-Yayin-Bandrol-Satis-Bilgileri-Son-Iki-Yillik> adresinden erişildi.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (HÜTAD)

Amaç ve Kapsam

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2004 Güz döneminden itibaren yayımlanan, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organıdır. Dergi hakemli, süreli ve uluslararası nitelikte olup, disiplinler arası bir yaklaşımla Türklük bilimi alanı ile bağlantılı sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. içerikli, tarihsel veya çağdaş konularda özgün nitelikte, kuramsal ve/veya uygulamalı araştırma ve incelemelere yer verir. Kısaltılmış adı HÜTAD olan dergi, Bahar ve Güz sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Değerlendirme

Yayımlanmak üzere gönderilen yazılardan Yayın Kurulunun ön değerlendirmesi sonucunda uygun bulunanlar, incelenip raporlandırılmak üzere yazar adı gizlenerek iki alan uzmanına gönderilir. Hiçbir şekilde yazarlar hakem adlarını, hakemler yazar adlarını göremez. Her iki raporun da olumlu olduğu durumlarda yazı dergiye kabul edilir; raporlardan biri olumsuz ise, üçüncü bir uzmanın görüşüne başvurulur. Hakkında iki olumsuz rapor düzenlenmiş yazılar, dergide yer alamaz. Yazarların, Yayın Kurulu veya uzmanların eleştirisi, değerlendirme ve önerilerini dikkate almaları beklenir; ancak yazarlar da raporları inceleyip kendi görüşlerini bildirme hakkına sahiptir. Hakem raporları iki yıl süreyle saklanır. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Genel Kurallar

İletişim: Yazarlar, her türlü haberleşmeyi aşağıdaki adresle yapmalıdır.

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Beytepe Yerleşkesi 06532, Ankara

Tel: + 90.312.2977182 / 2976771

Belgeç: + 90.312.2977171

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Yazılar, <http://dergipark.gov.tr/turkiyat> adresinden giriş yapılarak gönderilmelidir.

Yazarların görev yaptığı kurum, unvan, iletişim bilgileri ve ORCID bilgisi makalelerinin ilk sayfasında, altta belirtilmelidir. Özel çeviri yazı içeren metinlerde kullanılan yazı tipleri de (PC uyumlu) e-posta iletilmesine eklenmelidir.

HÜTAD'a gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması ya da aynı anda başka bir yayın organına gönderilmemesi gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulan bildirimler, ayrıca belirtilmek ve daha önce yayımlanmamış olmak koşuluyla kabul edilebilir.

Başlık: 12 sözcüğü geçmemeli, koyu ve büyük harflerle ve 11 punto yazı karakteriyle yazılmalı, ikinci dildeki karşılığı baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 10 punto yazı karakteriyle İngilizce özetin öncesinde yer almalıdır.

Yazar Adı: Başlığın altında ortada, soyadı büyük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, koyu ve italik yazılmalı. Yazar görev yaptığı kurum, unvan, e-posta bilgilerini ve ORCID numarasını makalenin ilk sayfasında, sayfa altında belirtmelidir.

Öz/Abstract: En az 100 en çok 200 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Öz içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır. Her yazı için Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki özet hazırlanmalıdır; ancak yazılar bu dillerden farklı bir dilde hazırlanmış ise ilgili dilde üçüncü bir öze yer verilmelidir. Türkçe ve İngilizceden farklı bir dilde hazırlanmış makalelerde sırasıyla Türkçe, İngilizce ve üçüncü dilde hazırlanmış özetler yer almalıdır. Özetler içerik yönünden birbirinin aynı olmalı, 10 punto yazı karakteriyle, soldan 1cm girinti bırakılarak yazılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Özün hemen altında en az 5, en fazla 10 anahtar kelime verilmelidir. Anahtar kelimeler Türkçe, İngilizce ve varsa üçüncü dilde hazırlanmalıdır ve 10 punto yazı karakteriyle, soldan 1cm girinti bırakılarak yazılmalıdır.

Makale Metni: Yazılar genişliği 16,5cm, yüksekliği 23,5cm boyutundaki kağıtlara bilgisayarda tek satır aralıkla ve 11 punto yazılmalı, sayfa kenarlarından üst 2,6cm, alt 1,8cm, sağ ve soldan 2'şer cm. boşluk bırakılmalı ve ikinci sayfadan başlayarak (başlık sayfası birinci sayfa olarak dikkate alınmak kaydıyla) sayfa numarası verilmelidir. Yazılar ortalama 10.000 kelimeyi geçmemeli, MS Word programında ve Times New Roman yazı karakteri ile yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır. Paragraf aralarında boşluk bırakmak için öncesi ve sonrasına 6nk aralık verilmelidir.

Alt Başlıklar: İkinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, numaralandırılarak yazılmalıdır.

Üçüncü düzey ve daha alt düzeydeki başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, numaralandırılarak yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme: Alıntılar ve atıflar APA kaynak gösterme sistemine göre yapılmalıdır. Kaynak verme, dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atıf sistemi kullanılarak, yani (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85) şeklinde gösterilmeli ve kaynaklar, yazı sonunda, alfabetik düzende tam künye hâlinde sıralanmalıdır. Sözlü kaynak kullanılıyorsa kaynak kişinin adı, soyadı, görüşme tarih ve yeri bilgilerini içermelidir. Elektronik kaynaklar kullanıldığında erişilme tarihi kesinlikle belirtilmelidir.

Kaynakça Örnekleri:

Makale Örneği

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

Kitap Örneği

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Haz.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Çeviri Kitap

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yabancı Dilde Kitap

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Editörlü Kitaptan Bir Bölüm

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns,1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) içinde (ss. 639-757). Cambridge.

Yüksek Lisans, Doktora Tez Örneği

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Elektronik Kaynak Örneği

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, 23 Temmuz 2012 tarihinde tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=tam adresinden erişildi.

Alıntılar: Beş satır ve daha az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre girinti bırakılarak, blok halinde, 10 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

Dipnot: Kaynak gösterme dışında kalan ve makalenin ana konusu ile dolaylı bağlantısı olan açıklamalar, birden başlayarak dipnot kullanmak suretiyle yapılabilir. Dipnotlar verildiği sayfanın altında 10 puntoyla yazılmalıdır.

Tablo ve Şekiller: Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşımaktadır. Gerekliyse, semboller için yapılacak açıklamalar tablonun hemen altında gösterilmelidir. Şekil açıklamaları numaralandırılmalı ve sırasıyla dizilmelidir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını (16,5cm-23,5cm) aşmamalı ve metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgün bir şekilde yerleştirilmelidir.

Yayına konulacak resimlerin profesyonel nitelikte çizim veya fotoğraflar olması gerekir. Şekil sayısı, yazar ve “konu” her şeklin altında açık bir biçimde belirtilmelidir. Elektronik ortamdaki siyah/beyaz iki renkli ve renkli resimlerin ölçüleri verildikten sonraki son çözünürlüğünün 300 dpi, çizgi çizimlerinin ise 800-1200 dpi olması gerekir. Yazıya konulan resimler .gif veya .jpeg formatlarında olmalıdır.

Dil ve Yazım

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dili Türkiye Türkçesidir, fakat Yayın Kurulu uygun gördüğü takdirde derginin üçte biri oranında başta Türk Dilleri olmak üzere İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yazılara da yer verebilir. Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları bakımından Türk Dil Kurumunun yürürlükteki Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Telif Hakkı

Yazar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanmış yazısının telif hakkını Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder. Dergide yayımlanan yazıların, yayıncının yazılı izni olmadan, tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Dergide yer alan yazılar, resim ve şekiller, üçüncü şahıslar tarafından ancak, kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir. Resim, tablo, şekil ve benzerlerinin çoğaltılması için gerekli iznin sağlanması yazarın sorumluluğundadır.

HACETTEPE UNIVERSITY JOURNAL OF TURKISH STUDIES

Aim and Scope

Hacettepe University Journal of Turkish Studies (HUTAD), is a referred journal published semi annually since 2004, by the Institute of Turkish Studies at Hacettepe University. The Journal covers theoretic and/or practical studies on historical, social, cultural, economic, political aspects related to Turkish Studies as well as contemporary issues in an interdisciplinary approach.

Evaluation

Articles received, upon approval of the Editorial Board are sent to two experts for independent anonymous blind review. They are accepted and published based on the two positive reviews. In case one of the reviews is negative, a third expert assesses the article. The authors acknowledge the criticism of experts and reply accordingly. Reports are kept for a period of two years. Articles whether published or not are not returned to the author. The authors bear the full responsibility for the opinions they express.

General Rules

Contact: Authors should use the following address for their communication with the Journal:

Hacettepe University
Institute of Turkish Studies
Beytepe Campus 06532 Ankara
Tel: + 90.312.2977182 / 2976771
Fax: + 90.312.2977171
E-mail: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com
HUTAD Web Page: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Important Points to be Considered by the Authors

The articles should be sent to the address <http://dergipark.gov.tr/turkiyat>. The authors should indicate their affiliation, titles, contact information and ORCID number at the bottom of first page of articles. The type fonts (PC –compliant) used in the texts that consist of special translation writings should be added to the e-mail message.

Articles sent to HUTAD should not been previously published or sent to another journal.

Title: Not longer than 12 words, the title should be written in bold and capital letters. The translation in English should be accurate and placed above the English abstract in bold and small letters with capitalised initials.

Author's Name: The name and the surname in bold and italic capitals should be written in the middle under the title. The authors should indicate their affiliation, titles, contact information and ORCID number at the bottom of first page of articles.

Abstract: It should be between 100 and 200 words and prepared in a manner that reflects the article's content. In the abstract, there should not be any quotation, source material, form and chart. Two abstracts should be written in both Turkish and English for each article; however, if the articles have been prepared in a different language other than these languages, there should be a third abstract in the relevant language. The abstracts should have the same content.

Key words: At least 5, at most 10 key words should follow the abstract, written in Turkish, English or a third language if relevant.

Article Text: The texts should have width 16,5 cm and height 23,5 cm written single-spaced and with 11 point letter size. The indent should be 2cm and page numbers begin in the second page (considering the title page as the first page). The texts should not be longer than 10.000 words typed in MS Word program and Times New Roman font or another typeface similar to it. At the beginning of the paragraphs the tab key and between the paragraphs the enter key should not be used.

Citation/Bibliography: References and quotations follow the APA system. Citation for quotations and references should be shown using the short citation system in the text, in other words (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85), not in a footnote style and the bibliography should be arranged at the end of the article in alphabetical order and with the whole tag. Interviews include the persons' name and surname and the date and place the interview was held. When electronic source material is used, the date accessed should definitely be indicated.

For Article

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

For Books

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Ed.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Translated Books

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Trans.). İstanbul: Ayrıntı Publishing.

Books in a Foreign Language

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Part from Edited Books

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns, 1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) (ss. 639-757). Cambridge.

For Master and PhD Thesis

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Unpublished Master Thesis, Hacettepe University, Ankara.

Elektronik Sources

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, retrieved: 23 July 2012
tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=

Quotations: Three-lined or less quotations should be given in the text using inverted commas. Longer quotations should be indented 1cm on both sides in a block that is single-spaced and 10-point letter type.

Footnote: General clarifications apart from quotations are given in numbered footnotes. The footnotes should be written in letter point size 10 and appear on the relevant page.

Tables and Graphics: Each table should have be numbered and bear a name title. The explanation for symbols should be shown right under the table. The graphic explanations should be numbered and arranged in order. The tables and the graphics that are prepared should not exceed the signified page sizes and they should be properly put in the relevant text sections.

Pictures to be published should be either professional drawings or photographs. The number of graphics, the author and the ‘topic’ should be clearly pointed out following each graphic. Their last digitalised two-coloured-white/black- and colourful pictures’ resolution should be 300dpi whereas line drawings should be 800-1200 dpi. The pictures added to the article are required to be in the .gif and .jpeg formate.

Language and Writing

The language of *Hacettepe University Journal of Turkish Studies* is Turkish, but upon Editorial Board approval, articles in Turkic Languages, and English, French, German and Russian are published up to one third of the journal. Articles written in Turkish ought to be follow the rules of the Turkish Language Association's Dictionary.

Copyright

The author agrees that he/she has transferred the copyright of his/her published article to *Hacettepe University Journal of Turkish Studies*. Articles or part of them cannot be reproduced without the written permission of the publisher. Third parties can quote articles, pictures and shapes provided that they will give full reference. Permission for the copy of the pictures, tables, and shapes are the exclusive right of the author.